

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
ասպիրանտների և հայցորդների
2016 թ. նստաշրջանի
նյութերի ժողովածու

Երևան
ԵՊՀ հրատարակչություն
2017

*Հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհուրդը*

Գլխավոր խմբագիր՝

*իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գ. Ս. Ղազինյան*

Խմբագրակազմ՝

*իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Հ. Գաբուզյան
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Ա. Դիլբանդյան
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Գ. Բ. Դանիելյան
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Մ. Հայկյանց
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Ղ. Ավետիսյան
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Վ. Ստեփանյան
իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Կ. Ա. Գևորգյան
իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Ս. Գ. Մեղրյան*

**Ե 540 ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և
հայցորդների 2016 թ. նստաշրջանի նյութերի ժողովածու/
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետ: Խմբ.՝ Գ. Ս. Ղազինյան.
– Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2017, 580 էջ:**

Ժողովածուն ընդգրկում է 2016 թ. դեկտեմբերի 9-10-ի նստաշրջանի զեկուցում-ները, որոնք վերաբերում են իրավունքի տարբեր ճյուղերի հիմնախնդիրներին: Կարող է օգտակար լինել ուսանողներին, մագիստրոսներին, ասպիրանտներին և իրավագիտության հարցերով հետաքրքրվողներին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Կարեն Ամիրյան

ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԴՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ՀԻՄՔԵՐԸ.....7

Հայկ Հարությունյան

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎ. ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ԵՎ
ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ 23

Անի Վարդանյան

ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԻ ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ
ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱՆԽԱՏԵՍՈՒՄԸ..... 37

Վարսեր Կարապետյան

ԻՍՐԱՅԵԼԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ. ՀԱՄԱՌՈՏ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ..... 52

Տիգրան Ղազարյան

«ԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՕԲՅԵԿՏԻՎՈՒԹՅՈՒՆ» ԵՎ
«ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՕԲՅԵԿՏԻՎՈՒԹՅՈՒՆ»
ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ..... 66

Կարեն Հակոբյան

ԳՐԱՎՈՐ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ՀԻՄՆԱՎՈՐՄԱՆ ՊԱՀԱՆՁԸ՝
ՈՐՊԵՍ ՊԱՏՇԱՃ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐԸ 72

Արտաշես Խալաթյան

ԸՆԴԴԻՄՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ..... 91

Հասմիկ Սարգսյան

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԻ
ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ 107

Տաթևիկ Նահապետյան

ՀԱՆՐԱԳԻՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՎԱՐՉԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ..... 127

Արսեն Հովհաննիսյան

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԻ ՀԱՐԿԱԴԻՐ
ՎԵՐԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 147

Արմենուհի Զիֆլիկյան

ԱՐԱՏԱՎՈՐՈՂ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾՈՒՄ, ԹԵ °
ՓԱՍՏԱՑԻ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ.
ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ 172

Նարինե Ավագյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՄՏԱՎՈՐ
ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ
ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ 183

Շուշանիկ Ղուկասյան

«ԱՊՐԱՆՔ», «ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՈՒՄ» ԵՎ
«ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՏՈՒՑՈՒՄ»
ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՐՈՇՄԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՅՈՒՄՆԵՐԻ, ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱՄ
ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ
ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 197

Մարիամ Հովսեփյան

ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄՈԴԵԼՆԵՐԻ
ԻՐԱՎԱՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ..... 214

Գևորգ Պողոսյան

ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 228

Անի Մուրաֆյան

ԿԱՄՔԻ ԵՎ ԿԱՄԱՀԱՅՏՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿԵՂԾ ԵՎ ՇԻՆԾՈՒ
ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐՈՒՄ 246

Մովսես Խաչատրյան

ՓՈԽԱԴԱՐՁ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 264

Ռուբինա Պետրոսյան

ԱՌԱՆՑ ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԽՆԱՄՔԻ ՄՆԱՑԱԾ ԵՐԵՄԱՆԵՐԻ
ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՆՐԱՆՑ
ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՑՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ 280

Նանե Սահակյան

ՊԵՏԱԿԱՆ (ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ) ԿԱՐԻՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ
ԿՆՔՎՈՂ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ..... 296

Գոռ Միրզոյան

ՄԱՔՍՄԱՆԵՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՈՐՈՇ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ 314

Ժենյա Ստեփանյան

ՀԱՆՅԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԵՑԻԴԻՎԻ ՏԵՂԸ ԵՎ ԴԵՐԸ
ՀԱՆՅԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԶՄԱԿՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ..... 326

Նունե Հայրապետյան

ՊՐՈԲԱՑԻԱՅԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄՈԴԵԼՆԵՐԸ..... 341

Լիանա Եղիզարյան

ՊԱՏԻԺ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆՈՐԵՆ ԶԿԻՐԱՌԵԼԻՄ
ՍԱՀՄԱՆՎՈՂ ՓՈՐՁԱՇՐՋԱՆԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ..... 352

Սրբուհի Գալյան

ՄԵՂՔԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՄԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆ 363

Տիգրան Խաչիկյան

ՄԱՔՍՄԱՅԻՆ ՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ՄԿԶՐՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ..... 378

Անահիտ Անտոնյան

ՎՃՌԱԲԵԿ ԴՍԱՐԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ..... 396

Լաուրա Զոհրաբյան

ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ
ՀԱՇՏԱՐԱՐ ԱՐԱՐՈՂԱԿԱՐԳԵՐԸ..... 411

Լատուրա Պետրոսյանց

ԸՆԴԵՐՔՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԹԱՓՈՆՆԵՐԻ, ԴՐԱՆՑ
ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅԱՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ
ԸՆԴԵՐՔՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԹԱՓՈՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ
ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՁ..... 428

Լիլիթ Պետրոսյան

ԳՈՐԾԻ ՓԱՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐՆ Ի ՊԱՇՏՈՆԵ
ՊԱՐԶԵԼՈՒ («EX OFFICIO») ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԻՐԱՅՈՒՄԸ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՈՉ ՊԱՏՇԱՃ
ՀԱՅՑԱՏԵՍԱԿ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆԵԼԻՄ..... 443

Անի Միքայելյան

ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ..... 457

Հրաչուհի Սարգսյան

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ
ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՎԵՐԱՆԱՅՎԱԾ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ
ԽԱՐՏԻԱՅՈՒՄ..... 480

Էմմա Ավագյան

ԽՈՇՏԱՆԳՄԱՆ ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 503

Նելլի Աղաբաբյան

ԱՆՉԱՓԱՀԱՄՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ՕՐԻՆԱԿԱՆ
ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՅՉԻ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ..... 522

Անի Աթանեսյան

ԱՌԵՎՏՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ՔՆՆԱԽՄԲԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ..... 540

Անի Խլղաթյան

«ՕՐԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ..... 553

Նազելի Թովմասյան

ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ
ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԸ..... 566

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԴՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ**

Պետական իշխանության իրավական պատասխանատվության հետ կապված հարցերը քննարկման առարկա են դարձել դեռևս պետության և իրավունքի գոյության ամենասկզբնական շրջանից: Ճիշտ է, իրավաբնականումն էական վերափոխումների է ենթարկվել, սակայն պատասխանատվության անհրաժեշտության վերաբերյալ մոտեցումներն առավելապես պահպանվել են և նորովի գործում են նաև ներկա ժամանակներում:

Այս աշխատանքի շրջանակներում անդրադարձ է կատարվում պետական իշխանության հանրային-իրավական պատասխանատվության սահմանադրական հիմքերի ժամանակագրության վերջին շրջանին, և հատկապես, սահմանադրական վերջին բարեփոխումներին: Այսպես, 2013 թ. սեպտեմբերի 4-ին ՀՀ նախագահի հրամանագրով ստեղծվեց ՀՀ Նախագահին առնթրելու սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողով, որը սահմանված ժամկետներում մշակեց և հանրային քննարկման ներկայացրեց նախ ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգը, ապա՝ սահմանադրական բարեփոխումների նախագիծը: Սահմանադրական բարեփոխումները պայմանավորված էին իրավունքի գերակայության սկզբունքի իրացման, մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման սահմանադրական կառուցակարգերը կատարելագործելու, իշխանությունների լիարժեք հավասարակշռումն ապահովելու և հանրային կառավարման արդյունավետությունը բարձրացնելու անհրաժեշտությամբ²:

Հայեցակարգը մի շարք կետեր է պարունակում, որտեղ անդրադարձ է կատարվում հանրային-իրավական պատասխանատվո-

¹ ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի.գ.դ., պրոֆեսոր Գ. Գ. Հարությունյան:

² Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, 2014 թ., ներածություն, էջ 17:

յան հարցերին: Մասնավորապես, անդրադառնալով պոզիտիվ պատասխանատվությանը՝ շեշտվում է, որ «...պետությունը պետք է պոզիտիվ պարտականություն կրի իրավունքների երաշխավորման, ապահովման ու պաշտպանության հարցում և ստանձնի համարժեք հանրային-իրավական պատասխանատվություն¹»:

Հետևաբար, կարող ենք փաստել, սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգը հանդես եկավ որպես ՀՀ բարեփոխված սահմանադրության արժեքանական և գաղափարական հիմք: Մտնանշելով անկախ պետականության գոյության ժամանակահատվածում հանրային-իրավաքաղաքական կյանքում առկա դրական և բացասական կողմերը՝ այն կոչված էր ապահովելու սահմանադրության մեջ այնպիսի սահմանադրական լուծումների ամրագրումը, որոնք կոչված են ստեղծելու իրավունքի գերակայության իրացման համար անհրաժեշտ և բավարար միջավայր, երաշխավորելու իրավունքով իշխանության սահմանափակումը: Ուստի, հայեցակարգը յուրահատուկ իրավաքաղաքական ծրագրանպատակային փաստաթուղթ է, որը կարծես կոչված էր կանխորոշելու ապագա սահմանադրության էությունն ու սահմանադրական լուծումների հնարավոր, թույլատրելի և ցանկալի շրջանակը:

ՀՀ Սահմանադրության (2015 թ. փոփոխություններով) ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն ամրագրում է իրավական պատասխանատվության վերաբերյալ սկզբունքային նշանակություն ունեցող հայեցակարգային դրույթներ: Պատասխանատվություն եզրույթը Սահմանադրության մեջ օգտագործվում է 12 անգամ՝ 8 հոդվածում (հոդվածներ 12, 51, 96, 140, 164, 168, 175, 179): Ընդ որում, հանրային իշխանության պատասխանատվությանը վերաբերող հոդվածներից 10-ը վերաբերում են պետական իշխանության և դրանց պաշտոնատար անձանց պատասխանատվությանը, և միայն մեկ հոդված է, որ պատասխանատվություն եզրույթը նշում է տեղական ինքնակառավարման բնորոշումը տալու համար, և մեկ այլ հոդվածում պատասխանատվություն եզրույթն օգտագործվում է որպես

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 31:

դատավորի աշխատավարձի հաշվարկման հիմքում ընկած սկզբունք:

ՀՀ Սահմանադրությունը չի օգտագործում «հանրային-իրավական պատասխանատվություն» եզրույթը, սակայն պատասխանատվություն նախատեսող բոլոր դրույթները կրում են հանրային բնույթ, քանի որ առաջանում են հանրային իրավահարաբերությունների ու լորտում և որպես վերջնականակա՝ ուղղված են հանրային շահերի և ակնկալիքների բավարարմանը: Հանրային-իրավական պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածները սահմանադրաիրավական անհրաժեշտ հիմք են ստեղծում պատասխանատվության օրենսդրական կանոնակարգման և իրացման կառուցակարգերի ամրագրման համար: Համամիտ ենք այն ձևակերպմանը, որ «Պետական իշխանության սահմանափակումը, պետության համար կոնկրետ պարտականությունների սահմանման ձևով, իր հիմքում ունի պետության հանդեպ քաղաքացու և քաղաքացու հանդեպ պետության պատասխանատվության սկզբունքը»¹:

Հանրային-իրավական պոզիտիվ պատասխանատվությունը ենթադրում է պետական իշխանության և վերջիններիս պաշտոնատար անձանց հաշվետվողականություն՝ իրենց լիազորությունների շրջանակներում իրականացրած գործունեության վերաբերյալ: Այս առումով հետաքրքրական է այն, որ մի շարք երկրների Սահմանադրություններ հստակորեն շեշտադրում են հաշվետվողականությունը (accountability): Մասնավորապես, Անդորրայի Սահմանադրությունը նշում է պետական ինստիտուտների հաշվետվողականության մասին², Անգոլայի Սահմանադրությունը փաստում է պետական իշխանության իրականացումը հանրային շահով՝ որպես գործունեության հիմք ընդունելով նաև հաշվետվողականության սկզբունք-

¹ Տե՛ս Այվազյան Ն.Ա., Այվազյան Ա. Ն., Սահմանադրության էությունը և բովանդակությունը (Համեմատական սահմանադրական վերլուծություն), Երևան, 2005, էջ 204:

² https://www.constituteproject.org/constitution/Andorra_1993#s32, հոդված 3:

քը¹, Կոստա Ռիկայի Սահմանադրությամբ պետական կառավարումն իրականացվում է արդյունքների գնահատման և հաշվետվողականության հիման վրա², Իսլանդիայի Սահմանադրության համաձայն, նախարարները պատասխանատվություն են կրում գործադիր ակտերի համար³: Հաշվետվողականության, հաշվետու լինելու վերաբերյալ դրույթներ առկա են նաև Ավստրիայի, Իսպանիայի, Թուրքիայի և մի շարք այլ երկրների Սահմանադրություններում: Ինչ վերաբերում է ՀՀ Սահմանադրությանը, ապա այն հաշվետվողականության վերաբերյալ դրույթներ է պարունակում միայն պետական իշխանության մարմինների՝ միմյանց հետ ունեցած փոխհարաբերությունների առումով: Այսպես, ՀՀ Սահմանադրության (2015 թ. փոփոխություններով) 111-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն, Ազգային ժողովը, Հաշվեքննիչ պալատի եզրակացության առկայությամբ, քննարկում և որոշում է ընդունում պետական բյուջեի կատարման մասին Կառավարության կողմից ներկայացվող տարեկան հաշվետվության վերաբերյալ: Այս նույն մոտեցումն ամրագրված է նաև 2005 թ. փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 77-րդ և 89-րդ հոդվածներում: Բացի այդ, 2005 թ. փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրությունը փաստում է վերահսկիչ պալատի հաշվետու լինելու մասին՝ նշելով, որ վերահսկիչ պալատը տարեկան ոչ պակաս, քան մեկ անգամ Ազգային ժողով է ներկայացնում վերահսկիչ պալատի վերահսկողական աշխատանքների արդյունքների հաշվետվությունը (հոդված 83.4):

Սահմանադրությունը, հռչակելով ՀՀ-ն իրավական, սոցիալական, ժողովրդավարական պետություն, սահմանել է այն նորմ-նպատակները, որոնց պետք է ձգտել և ապրող իրողություն դարձնել: Նորմ-նպատակները միաժամանակ նաև պետական իշխանության գործունեության հիմնական սկզբունքներն են, որոնք, հանդիսանա-

¹ https://www.constituteproject.org/constitution/Angola_2010#s2013, հոդված 198:

² https://www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2011#s37, հոդված 11:

³ https://www.constituteproject.org/constitution/Iceland_2013#s36, հոդված 14:

լով հիմնարար, ելակետային նշանակություն ունեցող դրույթներ, ընկած են սահմանադրաիրավական բոլոր հարաբերությունների հիմքում: Ուստի, պետությունը՝ որպես համասոցիալական երևույթ, պոզիտիվ պարտականություն կամ, այլ կերպ ասած, պոզիտիվ պատասխանատվություն է կրում նորմ-նպատակ սկզբունքները հնարավորինս կենսագործելու համար: Ուստի, նշվածն ամբողջությամբ համահունչ է այն տեսակետին, որ ժողովրդի կամքով ձևավորված իշխանության համակարգը պետք է լինի թափանցիկ, ժողովրդին հաշվետու, նրա առաջ պատասխանատու¹:

Պետք է փաստել, որ Սահմանադրության բոլոր այն դրույթները, որոնք պարտականություն են նախատեսում պետական իշխանության մարմինների կամ վերջիններիս պաշտոնատար անձանց համար, հանդես են գալիս որպես վերջիններիս պոզիտիվ հանրային-իրավական, ավելի կոնկրետ՝ սահմանադրաիրավական պատասխանատվության նորմատիվ-իրավական հիմք: Ավելին՝ պետական իշխանության հանրային-իրավական պոզիտիվ պատասխանատվությունը չի սահմանափակվում միայն այն դրույթներով, որտեղ ուղղակիորեն ամրագրված են այդ մասին, այլ դրա մեջ ներառվում են նաև բոլոր այն դրույթները, որոնք ուղղված են պետությանը և պահանջում են պետության դրական հանրային-իրավական վարքագիծ, վերաբերմունք և մոտեցում:

Պետական իշխանության հանրային-իրավական պոզիտիվ պատասխանատվությունը, ընդհանուր առմամբ, հստակորեն ամրագրվել է ՀՀ Սահմանադրության մեջ հետևյալ կերպ.

- մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգումն ու պաշտպանությունը հանրային իշխանության պարտականություններն են (հոդված 3, 2-րդ մաս),
- օրենքները պետք է համապատասխանեն սահմանադրական օրենքներին, իսկ ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերը՝ սահմանադրական օրենքներին և օրենքներին (հոդված 5,

¹ Տե՛ս **Ա. Վաղարշյան**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1 (դասախոսություններ), Երևան, 2013, էջ 187:

2-րդ մաս),

- լիազորող նորմերը պետք է համապատասխանեն իրավական որոշակիության սկզբունքին (հոդված 6, 2-րդ մաս),

- պետությունը խթանում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով պատասխանատվությունն ապագա սերունդների առջև (հոդված 12, մաս 1),

- անձնական տվյալների մշակումը պետք է կատարվի բարեխղճորեն, օրենքով սահմանված նպատակով, անձի համաձայնությամբ կամ առանց այդ համաձայնության՝ օրենքով սահմանված այլ իրավաչափ հիմքի առկայությամբ (հոդված 34, մաս 2),

- պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են մինչև անձի համար միջամտող անհատական ակտն ընդունելը լսել նրան, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի (հոդված 50, մաս 3),

- օրենքով սահմանված պատիժը, ինչպես նաև նշանակված պատժատեսակը և պատժաչափը պետք է համաչափ լինեն կատարված արարքին (հոդված 71, մաս 2),

- հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման համար ընտրված միջոցները պետք է պիտանի և անհրաժեշտ լինեն Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելու համար: Սահմանափակման համար ընտրված միջոցները պետք է համարժեք լինեն սահմանափակվող հիմնական իրավունքի և ազատության նշանակությանը (հոդված 78),

- հիմնական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակելիս օրենքները պետք է սահմանեն այդ սահմանափակումների հիմքերը և ծավալը, լինեն բավարար չափով որոշակի, որպեսզի այդ իրավունքների և ազատությունների կրողները և հասցեատերերն ի վիճակի լինեն դրսևորելու համապատասխան վարքագիծ (հոդված 79),

- պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրենց իրավասությունների և հնարավորությունների շրջանակում

պարտավոր են իրագործել Սահմանադրության 86-րդ հոդվածով սահմանված նպատակները (հոդված 87, մաս 1),

- սահմանադրական օրենքի իրավակարգավորումը չպետք է դուրս գա իր առարկայի շրջանակներից (հոդված 103, մաս 2),

- քննիչ հանձնաժողովի անդամների առնվազն մեկ քառորդի պահանջով պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են հանձնաժողովին տրամադրել հանձնաժողովի իրավասության ոլորտին վերաբերող անհրաժեշտ տեղեկություններ, եթե դրանց տրամադրումն օրենքով արգելված չէ (հոդված 108, մաս 3),

- հանրային շահերից ելնելով՝ համայնքները կարող են օրենքով միավորվել կամ բաժանվել: Ազգային ժողովը համապատասխան օրենք ընդունելիս պարտավոր է լսել այդ համայնքների կարծիքը (հոդված 190),

- պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են օրենքով սահմանված կարգով Մարդու իրավունքների պաշտպանին տրամադրել անհրաժեշտ փաստաթղթեր, տեղեկություններ և պարզաբանումներ, ինչպես նաև աջակցել նրա աշխատանքներին (հոդված 191, 3-րդ մաս):

Գարծում ենք, ապահովելու համար սահմանադրական այս դրույթների լիարժեք ընկալումը, անհրաժեշտ է համապատասխան օրենսդրական կառուցակարգեր սահմանել և ապահովել այս նորմերի ներդաշնակ արտացոլումը օրենսդրության մեջ: Մասնավորապես, հիշատակված 12-րդ հոդվածի 1-ին մասում օգտագործվում է «ապագա սերունդներ» եզրույթը: Գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է հստակեցնել, թե ի՞նչ ասել է ապագա սերունդներ, խոսքը քանի՞ սերունդին է վերաբերում, արդյո՞ք այս դրույթը չպետք է վերաբերի նաև ներկա սերունդին, ինչպե՞ս է դրսևորվում պետությունը կամ որևէ պաշտոնատար անձի պատասխանատվությունը ապագա սերունդների առջև և այլն: Մեկ այլ դրույթ. Սահմանադրության 190-րդ հոդվածը սահմանում է, որ հանրային շահերից ելնելով՝ համայնքները կարող են օրենքով միավորվել կամ բաժանվել: Ազգային ժողովը համապատասխան օրենք ընդունելիս պարտավոր է լսել այդ հա-

մայնքների կարծիքը: Այստեղ առաջանում է այդ հարցադրումը, թե ինչպիսի՞ հարաբերակցության մեջ են գտնվում «պարտավոր է» և «լսել» եզրույթները: Լսելը կարող է դրսևորվել մի շարք ձևերով, մասնավորապես, տեղական հանրաքվեի միջոցով: Սակայն ինչքանո՞վ այդ հանրաքվեն ունի պարտադիր բնույթ քննարկվող նորմի շրջանակներում: Արդյո՞ք Ազգային ժողովի սահմանադրաիրավական պարտականությունը սահմանափակվում է զուտ լսելով համայնքների կարծիքը, տեղեկանալու նրանց ցանկության առկայության կամ բացակայության մասին, թե այդ կարծիքի արտահայտման արդյունքը իրավական պարտադիր հետևանք ունի, այն է՝ համայնքների միավորման բացասական կարծիքի դեպքում չընդունել համայնքները միավորող օրենք: Այս նորմերի սահմանադրաիրավական բովանդակության բացահայտումը չափազանց կենսական նշանակություն ունի, և սրանք հարցադրումներ են, որոնց պատասխաններն էական են իրավասու մարմինների կամ պաշտոնատար անձանց պոզիտիվ պատասխանատվության ծավալը հասկանալու և ամբողջականացնելու համար: Դիտարկված վերջին հարցադրման առնչությամբ մեր մոտեցումն այն է, որ տվյալ նորմի վերլուծությունը ենթադրում է, որ Ազգային ժողովի սահմանադրաիրավական պարտականությունը սահմանափակվում է զուտ լսելով համայնքների կարծիքը: Հետևաբար, չնայած ենթադրյալ միավորվող համայնքների բնակչության բացասական կարծիքին, Ազգային ժողովն իրավական առումով պարտականություն չունի չընդունել համայնքները միավորող օրենք:

Պետական իշխանության հանրային-իրավական պատասխանատվության հարցի քննարկման համատեքստում կարևոր նշանակություն ունի հանրային-իրավական պատասխանատվության հարաբերակցությունը սահմանադրությամբ ամրագրված հիմնական իրավունքների և ազատությունների հետ: Հիմնական իրավունքներն ու ազատությունների սահմանադրական կարգավորման առարկա դարձնելու «նպատակը մարդու իրավունքների անմիջական գործողության ապահովումն է: Դրա հիմնական երաշխիքն իշխանությունների համար այդ իրավունքների պարտադիր, սահմանափակիչ

բնույթի ամրագրումն է»¹:

ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն. «Հանրային իշխանությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք»: Այս դրույթը հանրային իշխանություն-անհատ հարաբերություններում չափազանց կարևոր նշանակություն ունի, որի բովանդակությունը և ներուժը կարծում ենք դեռ ամբողջությամբ բացահայտված չէ ինչպես իրավակիրառ պրակտիկայում, այնպես էլ գիտության կողմից: Գտնում ենք, որ հանրային իշխանության և մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարաբերակցությունը բազմապեկտ և բազմաշերտ է, ունի բազում նրբերանգներ, որոնցից յուրաքանչյուրն ուրույն հետազոտման առարկա կարող է դառնալ: Մակայն, դրանք, ընդհանուր առմամբ, հանգում ենք հետևյալին.

- Հայաստանի Հանրապետությունում մարդը բարձրագույն արժեք է,

- մարդու անօտարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքն է,

- հանրային իշխանությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես, առաջին հերթին, պաշտպանիչ իրավունքներ,

- մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները հանդես են գալիս որպես անմիջականորեն գործող իրավունք,

- մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգումն ու պաշտպանությունը հանրային իշխանության պարտականություններն են:

Ընդ որում, ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ Սահմանադրությունն օգտագործում է հանրային իշխանություն եզրույթը, ինչից կարելի է բխեցնել, որ այս դրույթներն ուղղված են ոչ

¹ Տե՛ս **Գ. Հարությունյան**, Սահմանադրական մշտադիտարկում, Երևան 2016, էջ 97:

միայն պետական իշխանությանը (օրենսդիր, գործադիր և դատական), այլև տեղական ինքնակառավարման մարմիններին: Համամիտ ենք այն եզրահանգմանը, որ սա վերաբերում է նաև հանրային իշխանության դրսևորման այն ձևերին, որոնք չեն մտնում նշված երեք իշխանությունների դասակարգման սխեմայի մեջ¹: Հետևաբար, ողջունելի է այն հանգամանքը, որ բարեփոխված Սահմանադրությամբ (2016 թ. փոփոխություններով) ի տարբերություն 2005 թ. փոփոխություններով Սահմանադրության, շեշտադրվում է ոչ թե պետության, այլ հանրային իշխանության սահմանափակվածությունը մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով, մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգման ու պաշտպանության պարտականությամբ:

Օրենսդրի պոզիտիվ պարտականությունն է ոչ միայն առաջնորդվել վերոնշյալ սահմանադրաիրավական սկզբունքներով, այլև օրենսդիրն այդ ոլորտում ունի առավել պատասխանատու առաքելություն՝ իրական, իրավական և կոնկրետ բովանդակություն հաղորդել հիմնական իրավունքներին և ազատություններին, սահմանել դրանց սահմանափակման՝ սահմանադրությամբ ամրագրված և միջազգային իրավունքի նորմերից բխող թույլատրելի ծավալի և շրջանակի իրավական կառուցակարգերը՝ պահպանելով համաչափության, իրավական որոշակիության սահմանադրաիրավական պահանջները, ապահովել հիմնական իրավունքների և ազատությունների խախտման կամ ոչ իրավաչափ սահմանափակման դեպքում վերջիններիս արդյունավետ դատական պաշտպանության հնարավորությունը: Այս առումով դիպուկ է այն ձևակերպումը, որ մարդու իրավունքները պետք է զուգակցվեն հանրային իշխանության համարժեք պարտականություններով²:

¹ Տե՛ս **Միխայել Զաքս**, Սահմանադրական իրավունք II, Հանրային իրավունքներ, Մաս I, Հիմնական իրավունքների տեսություն, 2-րդ հրատարակություն, թարգմանություն՝ Լևոն Մարգարյան, մասնագիտական խմբագրություն և թարգմանություն՝ Վարդան Պողոսյան, Երևան, 2015, էջ 102:

² Տե՛ս **Գ. Հարությունյան**, Սահմանադրական մշտադիտարկում, Երևան 2016, էջ 98:

Իսկ այդպիսի պոզիտիվ պատասխանատվություն է նախատեսված նաև Սահմանադրության (2015 թ. փոփոխություններով) 81-րդ հոդվածի 1-ն մասում, ըստ որի հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս հաշվի է առնվում Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան: Սահմանադրական այս դրույթն ուղղված է ողջ հանրային իշխանությանը, միաժամանակ, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Սահմանադրությունը, սահմանադրական նորմերը պաշտոնապես մեկնաբանող մարմինը ՀՀ Սահմանադրական դատարանն է, ապա այս իրավակարգավորումը նախ ուղղված է հենց Սահմանադրական դատարանին՝ հաշվի առնել, հետևել մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների, մասնավորապես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից ընդունվող ակտերին, իրավական դիրքորոշումներին:

Սահմանադրական բարեփոխումներն էական նշանակություն ունեցան պետական իշխանության գործառույթ-ինստիտուտ-լիազորություն շղթան առավել ներդաշնակ և հավասարակշռված դարձնելու առումով: Սահմանադրական նորովի լուծումները նպաստեցին այնպիսի խնդիրների վերհանմանը և կարգավորմանը, ինչպիսիք են անհամապատասխանությունը սահմանադրական տարբեր մարմինների լիազորությունների իրական ծավալի և նրանց պատասխանատվության միջև, գործադիր իշխանության համակարգի սահմանադրական հիմքերի, գործառույթների ու լիազորությունների հստակ սահմանազատման անկատարությունը, այս համակարգում ՀՀ Նախագահի ինստիտուտի տեղին և դերին և այլն:

Այս առումով հատկանշական է հատկապես այն հանգամանքը, որ Սահմանադրությամբ կարգավորվում է մինչ սահմանադրական բարեփոխումները սահմանադրաիրավական կարգավորման դաշտից դուրս մնացած այնպիսի հիմնախնդիր, ինչպիսին է Սահմանադրությամբ չնախատեսված պետական մարմինների միջոցով պե-

տաիշխանական գործառույթների իրականացումը: Այսպես, 2005 թ. Սահմանադրությամբ պետական մի շարք մարմինների իրավական կարգավիճակի, պետական կառավարման համակարգում վերջիններիս տեղի և դերի հետ կապված հարցերը դուրս մնացին սահմանադրական կարգավորումների շրջանակներից, ինչի արդյունքում մի կողմից պետական իշխանության գործառույթ-ինստիտուտ-լիազորություն շղթան արդյունավետ չէր գործում, մյուս կողմից՝ այդ շղթան մնում էր բաց՝ չներառելով այնպիսի կարևոր բաղադրատարր, ինչպիսի է պատասխանատվությունը: Մասնավորապես, 2005 թ. Սահմանադրությունը ոչինչ չէր նշում Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի կարգավիճակի մասին, ինչի արդյունքում անհստակ էր վերջինիս տեղը պետական կառավարման համակարգում: Այդ նպատակով սահմանադրական մակարդակով առաջին անգամ ամրագրվել է Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի կարգավիճակը՝ որպես քաղաքացիների ընտրական իրավունքի իրականացումն ապահովող և դրա նկատմամբ հսկողություն իրականացնող մարմնի, սահմանվել են նրա լիազորությունները, ինչպես նաև նախատեսվել է վերջինիս կազմավորման կարգը: Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովին առաջին անգամ տրվել է սահմանադրաիրավական կարգավիճակ, ինչն ընդգծում է ժողովրդավարական հասարակությունում ընտրական իրավունքի առանցքային դերակատարությունը: Այս խնդրի հրամայականը պայմանավորված էր նաև նրանով, որ 2005 թ. Սահմանադրության (նաև 2015 թ. փոփոխություններով Սահմանադրության) 2-րդ հոդվածում նշվում էր (է), որ ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է Սահմանադրությամբ նախատեսված պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով: Այսինքն՝ սահմանադրական պահանջ է այն, որ պետական ցանկացած մարմին պետք է նախատեսված լինի Սահմանադրությամբ կամ եթե պետական մարմինը նախատեսված չէ Սահմանադրությամբ, ապա այն պետք է ներառվի Սահմանադրությամբ նախատեսված և ընդհանուր կամ համանման գործառույթներ ունեցող մարմնի կազմում: Հակառակ դեպքում, կարծես առկա է մի իրավիճակ, երբ իրակա-

նության մեջ գոյություն ունի Սահմանադրական կարգավորումից դուրս մնացած պետական մարմին:

Սահմանադրական պատասխանատվության սուբյեկտ կարող է լինել միայն այն մարմինը կամ պաշտոնատար անձը, ով սահմանադրաիրավական հարաբերությունների մասնակից է: Հետևաբար, պետք է ընդլայնել սահմանադրաիրավական հարաբերություններին մասնակից սուբյեկտների շրջանակը: Հակառակ դեպքում նրանք միայն իրավական, բայց ոչ սահմանադրական պատասխանատվության սուբյեկտ են: Մասնավորապես, հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովը, տնտեսական մրցակցության պետական պաշտպանության հանձնաժողովը: Խոշոր տնտեսական կազմակերպությունների տնտեսական նոր հարաբերությունների, տնտեսական գործունեության ազատության, սոցիալական շուկայական տնտեսության պայմաններում նրանց գործունեության վերահսկման մեխանիզմների կայացումը և կառավարման արդյունավետության բարձրացումը ներկայումս և առաջիկայում հանդես են գալիս որպես պետական տնտեսական քաղաքականության գերակա ուղղություններ: Գտնում ենք, որ այս երկու հանձնաժողովների հետ կապված հարցերը նույնպես սահմանադրական կարգավորման առարկա պետք է դառնան՝ հաշվի առնելով այն, որ երկու հանձնաժողովների սահմանադրական կարգավիճակի ամրագրումը և որպես անկախ մարմին սահմանելը պայմանավորված է տնտեսական գործունեության ազատությունը ապահովելու, ազատ տնտեսական մրցակցությունը երաշխավորելու, ձեռնարկատիրության զարգացման և սպառողների շահերի պաշտպանության, բարեխիղճ մրցակցության համար անհրաժեշտ միջավայրի ապահովման անհրաժեշտությամբ՝ ուղղված լինելով Սահմանադրության (2015 թ. փոփոխություններով) 59-րդ հոդվածով ամրագրված տնտեսական, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքի ապահովմանը:

Պետական իշխանության հանրային-իրավական պատասխանատվությունը սահմանադրական մակարդակում ենթադրում է, որ պետք է.

- պետական մարմինների կարգավիճակը ունենա սահմանադրաիրավական հիմք,

- պետական մարմինները սահմանադրաիրավական հարաբերությունների լիարժեք մասնակից դառնան,

- հայեցողական լիազորությունների սահմանափակում կամ հայեցողության դրսևորման չափանիշների ամրագրում՝ քանզի իշխանության հայեցողության սահմանների անհստակությունը հանգեցնում է պատասխանատվության դժվարացման,

- սահմանադրական մակարդակում պետական մարմինների գործառույթ-ինստիտուտ-լիազորություն-պատասխանատվություն կայուն համակարգի առկայություն,

- համաչափության առկայություն մի կողմից պետական մարմնի իրավունքների և պարտականությունների, մյուս կողմից՝ լիազորությունների և պատասխանատվության միջև,

- ձեռնպահ մնալ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներին ու ազատությունների՝ ոչ իրավաչափ միջամտությունից, միջոցներ ձեռնարկել վերջիններիս երաշխավորման, ապահովման և պաշտպանության համար,

- պետական իշխանության և պաշտոնատար անձանց հանրային-իրավական վարքագիծը խարսխված լինի սահմանադրական արժեքների վրա և համահունչ լինի իրավունքի գերակայության ժամանակակից ընկալումներին¹:

Ամփոփելով ներկայացված վերլուծությունը՝ մեր ընդհանուր եզրահանգումն այն է, որ անհրաժեշտ է, որ սահմանադրաիրավական կարգավորումները լինեն այնպիսին, որ լիարժեքորեն ապահովվի գործառույթ-ինստիտուտ-լիազորություն-պատասխանատվություն փակ շղթայի ներդաշնակությունը: Միայն պատասխանատվության տարրի առկայության պարագայում այդ շղթան կու-

¹ Տե՛ս Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից հաստատված՝ Իրավունքի գերակայության հսկիչ ցանկը, «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողով, գեկույց CDLAD(2016)007, Ստրասբուրգ, 18 մարտի 2016 թ., [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLAD\(2016\)007-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLAD(2016)007-e):

նանա հետադարձ կապ՝ կատարելով պտույտ ի շրջանս յուր և միայն այդ դեպքում պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության մակարդակը կտրուկ կարող է բարձրանալ: Բացի այդ, չափազանց էական է ապահովել նաև ներդաշնակությունը մի կողմից սահմանադրական լուծումների և օրենսդրության, մյուս կողմից օրենսդրության և իրավակիրառ պրակտիկայի միջև: Վստահ ենք, որ միայն սահմանադրություն-օրենսդրություն-պրակտիկա եռամիասնական ներդաշնակ և համահունչ կապի առկայության պարագայում կվերանա սահմանադրության և իրական կյանքի միջև առկա անջրպետը, կհաղթահարվի սահմանադրականության դեֆիցիտը, կապահովվի հանրային-իրավական պատասխանատվության համակարգի արդյունավետ իրացումը:

Karen Amiryan

PHD Student at the YSU Chair of Theory of State and Law

CONSTITUTIONAL GROUNDS FOR PUBLIC LEGAL POSITIVE LIABILITY OF STATE POWER

The author puts forward the idea that only the authorities or officials participating in constitutional legal relations may be the subjects of constitutional responsibility. Hence, the status of public authorities must be constitutionally and legally substantiated, as well as the framework of participants to constitutional legal relations should be expanded. In addition, the article discusses and systematically analyzes the following new approaches:

- Public legal positive liability of state power is not limited to the provisions directly stipulating liability, and it also includes all the provisions relating to the state and they need positive public legal behavior, attitude and approach of the state,

- The level of public legal liability of state authorities in constitutional level requires a stable system function-institution-power-responsibility of public authorities.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ПУБЛИЧНО-ПРАВОВОЙ ПОЗИТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Автор выдвигает идею, согласно которой субъектом конституционной ответственности может быть только тот орган или должностное лицо, который является участником конституционно-правовых отношений. Следовательно, статус государственного органа должен иметь конституционно-правовую основу; также необходимо расширить круг субъектов конституционно-правовых отношений. Кроме этого, в статье рассматриваются и подвергаются системному анализу следующие новые подходы:

- публично-правовая позитивная ответственность органов государственной власти не ограничивается лишь положениями, в которых она непосредственно предусмотрена, но включает также все те положения, которые направлены на государство и требуют позитивное публично-правовое поведение, отношение и подход государства,
- публично-правовая ответственность органов государственной власти на конституционном уровне требует наличие стабильной системы функция-институт-полномочие-ответственность государственных органов.

Բանալի բառեր՝ պատասխանատվություն, իրավական պատասխանատվություն, հանրային-իրավական պատասխանատվություն, պետական իշխանության պատասխանատվություն, պոզիտիվ պատասխանատվություն, սահմանադրական պատասխանատվություն:

Keywords: *liability, legal liability, public-legal liability, state authority liability, positive liability, constitutional responsibility.*

Ключевые слова: ответственность, правовая ответственность, публично-правовая ответственность, ответственность государственной власти, позитивная ответственность, конституционная ответственность.

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎ. ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ
ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ**

Ընդունված մոտեցման համաձայն՝ կառավարման ձևը պետության ձևի կարևորագույն տարրերից մեկն է: Ինչպես նշում է Ա.Վ. Վենգերովը, պետության տեսական բնորոշման մեջ հատուկ տեղ է զբաղեցնում կառավարման ձևը, քանի որ հենց դա է կանխորոշում՝ ով և ինչպես է իրականացնում պետական իշխանությունը պետականորեն կազմակերպված հասարակության մեջ²: Երկար ժամանակ կառավարման ձևը չէր առանձնացվում պետության ձևից, այդ հասկացությունները նույնացվում էին:

Պետական կառավարման ձևն ունի բազմաթիվ գիտական բնորոշումներ: Սահմանադրագիտության մեջ պետական կառավարման ձևը, որպես կանոն, բնորոշվում է որպես պետության ձևի բաղադրատարր, որը վերջինիս բնորոշում է պետության գլխի պաշտոնի զբաղեցման կարգի տեսանկյունից: Այսինքն՝ դա տեղի է ունենում ուղղակի ընտրությունների, խորհրդարանի միջոցով, թե գահաժառանգության կարգով: Ըստ այդմ էլ՝ տարբերում են հանրապետությունները և միապետությունները³:

Կառավարման ձև ասելով՝ հասկանում են պետական բարձրագույն իշխանության՝ հատկապես դրա կենտրոնական մարմինների կազմակերպումը, այդ մարմինների կառուցվածքը, իրավասությունները, ձևավորման կարգը, լիազորությունների ժամկետը, ժողովրդի հետ փոխհարաբերությունները, վերջինիս մասնակցության աստիճանը դրանց ձևավորման գործընթացում: Կառավարման ձևը լայն

¹ ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան:

² См. и Конституционное право. Энциклопедический словарь / Под ред. С. А. Авакьяна, М., НОРМА-ИНФРА, 2001, էջ 519:

³ См. и Теория права и государства. Учебник / Под ред. В. В. Лазарева, М., Правон закон, 2001, էջ 386:

իմաստով մեկնաբանվող պետության ձևի առաջատար բաղադրիչն է¹։ Կառավարման ձևը պետության ձևի այն բաղադրիչն է, որը բացահայտում է պետական բարձրագույն իշխանության կազմակերպումը, պետական մարմինների՝ առաջին հերթին պետության գլխի իրավական կարգավիճակը, դրանց փոխհարաբերությունների սկզբունքները, քաղաքացիների մասնակցությունն այդ մարմինների ձևավորմանը։

Վ. Ե. Չիրկինը պետական կառավարման ձևը բնորոշում է որպես պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների կառուցվածքի և փոխհարաբերությունների, պետության կառավարման մեջ դրանց դերի, ինչպես նաև կառավարողների և կառավարվողների միջև հետադարձ կապերի բնութագիր²։ Ա. Ռ. Գայանովը նշում է, որ կառավարման ձևը պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների կազմակերպումն է, դրանց կառուցվածքը և ձևավորման կարգը, իրավասությունների բաշխումը և ժողովրդի հետ փոխհարաբերությունները³։

Մ. Ն. Մարչենկոն գտնում է, որ կառավարման ձևը պետության՝ ներառյալ բարձրագույն և տարածքային պետական մարմինների կազմակերպումն է, և դրանց փոխհարաբերությունների կարգը։ Կառավարման ձևերը էապես տարբերվում են կախված նրանից, թե իշխանությունն իրականացվում է մեկ անձը, թե՛ կոլեգիալ մարմինը⁴։

Ներկայացված բնորոշումներից հետևում է, որ իրավական գիտությունն առանձնացնում է պետական կառավարման ձևի բնորոշման երկու մոտեցում՝ լայն և նեղ։ Առաջինը կառավարման ձևի բովանդակության մեջ ընդգրկում է պետական իշխանության բարձրա-

¹ St' u Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов / Под ред. М. В. Баглая и др., М., Норма, 2005, էջ 143:

² St' u **Чиркин В. Е.**, Конституционное право России, Учебник, М., 2004, էջ 300:

³ St' u **Гаянов А. Р.**, Эволюция формы правления российской государственности ТВ XX в.: Автореф.... канд. юрид. наук, Казань, 1994, էջ 15:

⁴ St' u Теория государства и права: Учебник / Под ред. М.Н. Марченко, М., Зерцало, 2005, էջ 221:

գույն մարմինների ձևավորման և գործունեության, այդ թվում՝ միմյանց հետ փոխհարաբերությունների կարգը, երկրորդը՝ պետության գլխի ձևավորման կարգը և իրավական կարգավիճակը: Մեր կարծիքով ժողովրդի մասնակցության մակարդակը պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների ձևավորմանն ինքնին չի հանդիսանում բնորոշիչ հատկանիշ: Վերջինս բնութագրում է դրանց ձևավորման կարգը, որը, բնականաբար, կարող է լինել ինչպես ժողովրդավարական, այնպես էլ հակաժողովրդավարական (արխատոկրատական, բյուրոկրատական): Գործողության տևողությունը և իրավասությունը, որոնք որոշ հեղինակներ ներառում են պետական կառավարման բովանդակության մեջ պետական մարմինների ստատուտային բնորոշման տարրեր են և հաշվի են առնվում կառավարման ձևերի դասակարգման ժամանակ: Ինչ վերաբերում է պետական մարմինների փոխհարաբերություններին, ապա դրանք բխում են վերջիններիս իրավասություններից և այդ մարմինների իրավական լիազորությունների իրացման արդյունք են, ուստի և չեն կարող տարանջատվել դրանք կարգավիճակից:

Բնական է՝ պետական կառավարման ժամանակակից ձևը բնորոշվում է բարձրագույն իշխանության ընդհանրացված կարգավիճակով, որը բաղկացած է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների բովանդակային բնութագրից: Որպես այդպիսիք՝ առավել հաճախ հանդես են գալիս պետության գլուխը (նախագահ), խորհրդարանը և կառավարությունը՝ տարբեր հերթականությամբ: Բարձրագույն իշխանության կազմակերպման նման համակարգը բխում է իշխանությունների բաժանման ժամանակակից պահանջներից:

Միապետական ռեժիմներին բնորոշ, չբաժանված բարձրագույն պետական իշխանությունը թույլ չի տալիս իրեն տարբերակել և առանձնացնել որևէ առանձին կառավարման ձև: Անսահմանափակ միապետությունների դեպքում պետական կառավարման ձևի մասին կարելի է խոսել միայն պայմանականորեն: Պետական կառավարման ձևերն ի հայտ են գալիս այնտեղ և այն ժամանակ, որտեղ և երբ տեղի է ունենում բացարձակության սահմանափակումը և ձևա-

վորվում է պետական իշխանության մարմինների քաղաքական մրցակցությունը:

Դատական իշխանությունն ինքնին չի կարող բնորոշել պետական կառավարման ձևը, քանի որ արդարադատության բնույթով և նշանակությամբ պայմանավորված, դատական իշխանության մարմինները պետական կառավարում և կառավարչական գործառնություններ չեն իրականացնում: Արդարադատությունը չի կարող տարբերվել կախված նրանից, թե կառավարման ինչ ձև են ընդունում ժամանակակից պետությունները (նախագահական, խորհրդարանական, խառը): Արդարադատությունն ինքնին ունիվերսալ է, քանի որ ունիվերսալ են իրավունքները, որոնք այն պաշտպանում է: Պետական կառավարման ձևը բնութագրելիս պետք է առանձնացնել նաև տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, պետական քաղաքականության իրականացման, այն է՝ պետական կառավարման ժամանակ վերջիններիս սահմանափակ մասնակցության ուժով: Բացի այդ՝ ժամանակակից պետականությունը բնորոշվում է պետական կառավարումից տեղական ինքնակառավարման էլ ավելի տարանջատվածությամբ:

Այսպիսով՝ պետական կառավարման ձևի բնորոշման մեջ մնում են օրենսդիր և գործադիր իշխանության բարձրագույն մարմինները: Ընդ որում՝ պետության գլուխը և կառավարությանը մեր կողմից դիտարկվում են որպես գործադիր իշխանության միասնական ճյուղ, որը չի կարող տարանջատվել: Նախագահական հանրապետության դասական մոդելը բացառում է նախագահին զուգահեռ գործադիր իշխանության ինքնուրույն կոլեգիալ մարմնի գոյությունը: Մինչդեռ խորհրդարանական հանրապետությունում նախագահական լիազորությունները փաստացի իրականացվում են կառավարության կողմից: Այսպես կոչված կիսանախագահական հանրապետություններում պետության գլուխը և կառավարությունը սահմանադրորեն տարանջատված են, որոնք ծնում են գործադիր իշխանության դուալիզմ, սակայն նախագահին վեր դասել իշխանության ճյուղերից արգելում է իշխանությունների բաժանման սկզբունքը, որը բացառում է պետական իշխանության որևէ մարմնի գոյություն

այդ ռեժիմից դուրս: «Նախագահը կանգնած է իշխանության ճյուղերից վեր» կոնցեպցիան ինքնին գուրկ է իրավական որոշակիությունից:

Հարկ է ընդգծել, որ գործադիր իշխանությունը բխում է օրենսդիր իշխանությունից, որն ընդունում է համապետական որոշումներ, որոնց իրագործմանն է կոչված գործադիր իշխանությունը: Այսպիսով՝ գործադիր իշխանության բնույթը կանխորոշված է օրենսդիր իշխանության բովանդակությամբ, դրա գենետիկական և կազմակերպական կախվածությամբ օրենսդիր իշխանությունից: Խառը հանրապետություններում պետության գլխին գործադիր իշխանությունից վեր կանգնած բնորոշելու համար պետք է առաջին հերթին համոզվել, որ նրա որոշումները չեն բխում օրենսդիրի որոշումներից, իսկ գործունեությունն ուղղված չէ օրենսդիրի կողմից ընդունված օրենքների իրագործմանը: Այլ բան է, որ գործադիր իշխանությունն իրենով կարող է լինել դուալիստական՝ իր մեջ ներառելով նախագահական իշխանությունը և կառավարական իշխանությունը:

Այսպիսով, պետական կառավարման ձևը պայմանավորված է խորհրդարանի և պետության գլխի (կառավարության)՝ վերջիններիս սահմանադրական կարգավիճակից բխող փոխհարաբերություններով և հանդիսանում է կառուցվածքային կապերի՝ պետական քաղաքականության ընդհանուր ուղղվածությունը բնորոշող ամբողջություն:

Պետական կառավարման ձևերի բնորոշման փորձեր ձեռնարկվում էին դեռևս անտիկ ժամանակաշրջանում: Դեռևս Հին Հունաստանում և Հռոմում փիլիսոփաներն ու իրավաբաններն արտահայտում էին պետության ձևերի վերաբերյալ տարատեսակ և իրարամերժ կարծիքներ: Այսպես՝ հին հույն փիլիսոփա Պլատոնը ելնում էր նրանից, որ «իդեալական պետության» որպես «լավագույնների և ազնիվների» պետության կառավարման ձևը «քջերի օրինական իշխանությունն է»՝ արիստոկրատիան: Դրանից բացի վերջինս առանձնացնում էր «օրինական միապետությունը»՝ արքայական իշխանությամբ, և «անօրինական իշխանությունը»՝ օլիգարխիան: Պլատոնը ստեղծել է ամբողջ ուսմունք պետական կյանքի դինամիկայի և

մարդու աղճատված բնությամբ պայմանավորված պետական կառավարման ձևերի փոփոխությունների մասին: Նշված ուսմունքի համաձայն՝ իդեալական պետությունը և դրա արհեստկրատիկ ձևը հավերժ չեն: Պետությունը կարող է դեգրադացվել և, ըստ այդմ, փոխել իր ձևերը: Արհեստկրատիան, որը հանգեցնում է հողի նկատմամբ մասնավոր սեփականության առաջացման և ազատ մարդկանց ստրկացման, կարող է վերափոխվել այսպես կոչված թիմոկրատիայի: Վերջինը, պետության սպարտայական/կրետական մոդել է, որում հաստատվել է զինվորների ուժեղ իշխանություն: Այն կարող է վերափոխվել օլիգարխիայի: Օլիգարխիան՝ որպես գույքային ցենզի վրա հիմնված սակավաթիվ հարուստների իշխանությունը, կերպարանափոխվում է դեմոկրատիայի: Դեմոկրատիան, վերջապես, որպես ժողովրդի իշխանություն, Պլատոնի կարծիքով վերածվում է բռնատիրության, որը, ըստ նրա, պետական կառավարման վատագույն ձևն է¹:

Արհստոտելն իր հերթին առանձնացնում էր պետական կառավարման ձևերը կախված նրանից, թե բարձրագույն իշխանությունն իրականացվում է միանձնյա (միապետություն), սահմանափակ թվով անձանց կողմից (արհեստկրատիա), թե ամբողջ ժողովրդի կողմից (դեմոկրատիա):

Պետական կառավարման ձևերի անտիկ բնորոշումները գիտական տեսանկյունից հազիվ թե բավարար են թվում, քանի որ հիմնված էին պետական կազմակերպության թերզարգացած մոդելի վրա, որն ինչպես յուրաքանչյուր հասարակական օրգանիզմ, ենթակա է անընդհատ էվոլյուցիայի: Բացի այդ, հիշյալ բնորոշումներն ընդգրկում են տարաբնույթ չափանիշների խառնուրդներ:

Պետական կառավարման ձևի գիտական բնորոշման տեսությունն ի հայտ է եկել պետական կազմակերպության աճին, դրա քաղաքական հասունացմանը, պետական գործառույթների ընդլայնմանը, պետության՝ որպես հասարակական ֆենոմենի ընկալմանը գուզընթաց:

¹ Sté u Конституционное право, Энциклопедический словарь / Под ред. С. А. Авакьяна, М., НОРМА-ИНФА, 2001, էջ 634:

Վ. Ե. Չիրկինն առանձնացնում է պետական իշխանության բազմաիշխանական և միիշխան ձևերը¹: Ռ. Վ. Ենգիբարյանը ևս առանձնացնում է կառավարման ձևերի ընդհանրացված և համակարգային դասակարգում, որն իր մեջ ներառում է պետության բազմաիշխանական, միիշխան և սեզմենտար ձևերը: Մինչդեռ նշված տեսակետը, մեր կարծիքով, սկզբունքորեն որևէ նորույթ չի պարունակում: Իշխանությունների բաժանումը, որպես չափանիշ, կարող է օգտագործվել նաև պետական իշխանության ձևերի ավանդական՝ միապետության և հանրապետության դասակարգման դեպքում:

Սույն աշխատության թեմատիկան առավելապես ընդգրկում է պետական կառավարման հանրապետական ձևի ուսումնասիրությունը:

Ավանդաբար պետական կառավարման հանրապետական ձևը բաժանվում է երեք խոշոր տարատեսակների՝ նախագահական, խորհրդարանական և խառը (կիսանախագահական, նախագահական-խորհրդարանական, խորհրդարանական-նախագահական), որոնցից յուրաքանչյուրն ունի բարձրագույն պետական իշխանության կազմակերպման իր առանձնահատկությունները:

Կառավարման նախագահական ձևն առաջին անգամ իրագործվել է ԱՄՆ-ում՝ այնուհետև լայն տարածքում գտնելով այն պետություններում, որոնք տարատեսակ դրդապատճառներով պետության գլխի ուժեղ միանձնյա իշխանության կարիք ունեին: Որպես կառավարման նախագահական ձևի գլխավոր առանձնահատկություն՝ առավել հաճախ մատնանշվում է նախագահի կողմից միաժամանակ պետության գլխի և գործադիր իշխանության ղեկավարի գործառույթների իրականացումը: Նման պայմաններում բացակայում է կառավարության և վարչապետի գոյության անհրաժեշտությունը: Վերջիններիս գործառույթներն իրականացնում է նախագահը: Նախարարները նախագահից անկախ պետական մարմին չեն կազմավորում, այլ նախագահին կից օժանդակ ատյանների դեր են կատա-

¹ Sté u Сравнительное конституционное право, М., Манускрипт, 1996, էջ 451-454:

րում: Այն նախագահական հանրապետություններում, որտեղ Կառավարությունն առկա է, այն գուրկ է իրական սահմանադրական ինքնուրույնությունից և պետական նախաձեռնությունից, վարչապետը նախագահի ենթական է: Կառավարության քաղաքականությունը որոշում է նախագահը, իսկ վարչապետն իրականացնում է կազմակերպչական բնույթի գործառնություններ: Նախագահական հանրապետությունը երբեմն բնորոշում են որպես դուալիստական՝ դրանով ընդգծելով հզոր գործադիր իշխանության համակենտրոնացումը նախագահի, օրենսդիր իշխանության կենտրոնացումը խորհրդարանի ձեռքերում¹: Այստեղից էլ բխում է կառավարության ձևավորման կարգը նախագահական հանրապետություններում, որն ամբողջությամբ իրականացվում է նախագահի կողմից: Այստեղ նախագահն ազատ է Կառավարությունը ձևավորելու հարցում, իր կամքով նշանակում և ազատում է նախարարներին՝ չդեկլարավելով խորհրդարանի կուսակցական կազմով: Կառավարության ձևավորման նման կարգն ապահովում է առավել կայունություն, սակայն մյուս կողմից նվազեցնում է հանրային հսկողությունը կառավարության նկատմամբ: Ինչպես նշում են Ա. Ա. Բեգուզովը և Ս. Ա. Սուլդատովը, նախագահական հանրապետությունում նախագահը, հանդիսանալով պետության գլուխ, միաժամանակ նաև կառավարության ղեկավարն է: Նախագահն ինքնուրույն կամ որոշակի խորհրդարանական հսկողությամբ ձևավորում է Կառավարությունը և արձակում այն²:

Նախագահական հանրապետության մյուս կարևորագույն առանձնահատկությունը կառավարության խորհրդարանական պատասխանատվության բացակայությունն է, խորհրդարանի կողմից կառավարությանը կամ առանձին նախարարներին անվստահություն հայտնելու անհնարիությունը և հետևաբար կառավարության լիակատար պատասխանատվությունը նախագահի առջև, ով իրա-

¹ St' u Teoriya gosudarstva i prava, Uchebnik / Pod red. M. H. Marchenko, M., Zerpalo, 2005, էջ 226:

² St' u **Безуглов А. А., Солдатов С. А.**, Конституционное право России, В 3 т., Т. 1, М., էջ 333:

վասու է ցանկացած ժամանակ արձակելու Կառավարությունը: Կառավարման տվյալ ձևի գլխավոր հատկանիշն իրականացվող քաղաքականության համար գործադիր իշխանության պատասխանատվության բացակայությունն է խորհրդարանի առջև: Խորհրդարանն ի գործու չէ ազատել կառավարության անդամներին, վերջիններս իրենց գործողություններում սահմանափակված չեն խորհրդարանի քաղաքական վստահությամբ¹:

Նախագահական հանրապետության երրորդ առանձնահատկությունը հետևյալն է. նշված տիպի հանրապետությունում պետական կառավարումն իրականացվում է իշխանության խիստ բաժանման սկզբունքով: Նախագահը կառավարում է, խորհրդարանն ընդունում է օրենքներ: Պետական կառավարման բարձրագույն մարմինները ոչ միայն առանձնացված են, այլև էականորեն ինքնուրույն²:

Վերոնշյալից բացի, մեր կարծիքով, գոյություն ունի նախագահական հանրապետության ևս մեկ կարևորագույն առանձնահատկություն, որը, որպես կանոն, անուշադրության է մատնվում, սակայն, ըստ մեզ, ամենից կանխորոշողն է կառավարման ձևերի դասակարգման տեսանկյունից: Այն է՝ Նախագահը, որպես պետության գլուխ, որոշում է պետական քաղաքականության հիմունքները: Նախագահի՝ պետական քաղաքականությունը կանխորոշելու գործառույթն ամրագրված է մի շարք արտասահմանյան երկրներում. Վրաստանի Սահմանադրության համաձայն՝ Նախագահը ուղղորդում և իրականացնում է պետության ներքին և արտաքին քաղաքականությունը³:

Կառավարման խորհրդարանական ձևի երկրներում, ընդհակառակը, պետական քաղաքականության հիմունքները, որպես կա-

¹ Sté u Конституционное (государственное право) зарубежных стран, В 4 т., Тома 1-2, Часть общая, Учебник под ред. Б. Н. Страшуна, М., БЕК, 2000, էջ 348:

² Sté u Венгеров А. Б., Теория государства и права, Учебник, М., 2002, էջ 133:

³ Sté u Конституции государств Европы: В 3 т., Т. 1 / Под ред. Л. А. Окунькова, М., Норма, 2001:

նոն, որոշում է Կառավարությունը: Ալբանիայում վարչապետը որոշում և ներկայացնում է ընդհանուր պետական քաղաքականության ուղղությունները և պատասխանատու է դրա համար, Բուլղարիայում նախարարների խորհուրդը ղեկավարում է պետության ներքին և արտաքին քաղաքականությունը և իրականացնում է այն՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան: Հունգարիայում Կառավարությունը մասնակցում է արտաքին քաղաքականության մշակմանը, Հունաստանում Կառավարությունը որոշում և ուղղորդում է պետության ընդհանուր քաղաքականությունը: Գերմանիայում դաշնային կանցլերը որոշում է քաղաքականության հիմնական ուղղությունները և պատասխանատու է դրա համար: Իսպանիայում Կառավարությունը ղեկավարում է ներքին և արտաքին քաղաքականությունը¹:

Կիսանախագահական հանրապետություններում Կառավարությունը, որպես կանոն, իրականացնում և ոչ թե որոշում է պետության քաղաքականությունը. Լեհաստանում նախարարների խորհուրդն իրականացնում է հանրապետության ներքին և արտաքին քաղաքականությունը²:

Պետական կառավարման խորհրդարանական ձևն առաջացել է նախագահականից հետո և լայն տարածում է ստացել Եվրոպայում: Կառավարման այս ձևը հազվադեպ է հանդիպում, քանի որ դրա իրականացման համար անհրաժեշտ է հասուն կուսակցական հենարան և բնակչության քաղաքական մշակույթի բարձր մակարդակ:

Կառավարման այս ձևի տարբերակիչ հատկությունը նախագահական հանրապետությունից առաջին հերթին կառավարության ձևավորման կարգը և պատասխանատվության բնույթն են: Խորհրդարանական հանրապետություններում Կառավարությունը ձևավորվում է խորհրդարանի հիմքի վրա և արտահայտում է վերջինիս կուսակցական կազմը: Վարչապետ է նշանակվում կուսակցական

¹ Sté u Конституции государств Европы: В 3 т., Т. 1 / Под ред. Л. А. Окунькова, М., Норма, 2001:

² Sté u նույն տեղում:

մեծամասնության առաջնորդը: Կառավարությունը մնում է իշխանության գլխում, քանի դեռ օգտվում է խորհրդարանի աջակցությունից:

Այստեղից էլ բխում է խորհրդարանական հանրապետության հաջորդ տարբերակիչ հատկանիշը. Կառավարությունը քաղաքական պատասխանատվություն է կրում ոչ թե պետության գլխի, այլ խորհրդարանի առջև, որը կարող է անվստահություն հայտնել կառավարությանը: Խորհրդարանական հանրապետություններում նախագահի պաշտոնն առավելապես արարողակարգայի բնույթ է կրում: Ճիշտ է, վերջինս հաճախ օժտված է լայն լիազորություններով, սակայն դրանցից չի կարող օգտվել ինքնուրույն: Նրա որոշումները պետք է վավերացվեն վարչապետի կամ իրավասու նախարարի կողմից: Իգուր չէ, որ Իսրայելի առաջին նախագահին են վերագրում հետևյալ արտահայտությունը. «Իմ թաշկինակը միակ տեղն է, ուր ես կարող եմ խոթել իմ քիթը»:

Միննույն ժամանակ նախագահի պաշտոնը խորհրդարանական հանրապետությունում անհրաժեշտ է պետական գործառնությունների անընդհատության և պետական միասնության ապահովման տեսանկյունից: Սա մշտական մարմին է, որոշակի ժամկետով ընտրված, մինչդեռ վարչապետը փոփոխական է և պաշտոնավարում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ օգտվում է խորհրդարանի աջակցությունից: Նախագահն այս դեպքում հաճախ քաղաքականապես չեզոք է՝ ի տարբերություն վարչապետի: Իռլանդիայի Սահմանադրությունն, օրինակ, ամրագրում է, որ հանրապետության ընտրված նախագահը, եթե նա կուսակցության անդամ է, պետք է դադարեցնի իր հարաբերությունները կուսակցության հետ:

Վերջին տասնամյակներում լայն տարածում է գտել այսպես կոչված պետական կառավարման կիսանախագահական ձևը, որն իր մեջ ներառում է նախագահական և խորհրդարանական ձևերի հատկանիշների ամբողջությունը՝ տարատեսակ պրոգրեսիվներով: Հարկ ենք համարում ընդգծել, որ «կիսանախագահական» եզրույթը առավելապես պայմանական է, քանի որ կառավարման քննարկվող ձևը պարունակում է նաև խորհրդարանական ձևի հատկանիշներ,

ուստիև միննույն կերպ կարող էր կոչվել կիսախորհրդարանական, մանավանդ, որ խորհրդարանական կառավարման ձևի հատկանիշներն այս պարագայում, որպես կանոն, գերակշռում են: Կառավարման այս ձևն ունի խորհրդարանական ծագում և պայմանավորված է Ֆրանսիայի անցումով Չորրորդ հանրապետությունից, որը խորհրդարանական էր, Հինգերորդ հանրապետության, որը ներկայումս կառավարման քննարկվող ձևի էտալոն է:

Հարկ է նշել, որ կառավարման քննարկվող ձևը լայն տարածում է գտնել նաև հետխորհրդային հանրապետություններում, որոնք, մի կողմից, ժողովրդաիշխանության ամրապնդման համար ուժեղ միանձնյա իշխանության կարիք ունեին, մյուս կողմից, վախենում էին տոտալիտար իշխանության ռեցիդիվից՝ պառլամենտարիզմի ավանդական ինստիտուտների օգտագործմամբ:

Նման պայմաններում կառավարման կիսանախագահական ձևը ընդունելի տարբերակ կարող է հանդիսանալ, քանի որ սինթեզում է իր մեջ կառավարման նախագահական և խորհրդարանական ձևերի առավելությունները՝ հարթեցնելով թերությունները: Կառավարման այս ձևի նախագահականությունը այն է, որ Կառավարությունը, որպես կանոն՝ ձևավորվում է արտախորհրդարանական եղանակով և պատասխանատու է Նախագահի առջև: Պառլամենտարիզմը դրսևորվում է նրանում, որ Կառավարությունը պատասխանատու է խորհրդարանի առջև, իսկ Նախագահին իրավասու է արձակել խորհրդարանը՝ գործելով ինքնուրույն, ոչ թե կառավարության պահանջով:

Նախագահը հանդես է գալիս որպես պետության գլուխ՝ չտոնձգելով գործադիր իշխանությանը, որն իրականացվում է կառավարության կողմից՝ որպես ինքնուրույն պետական կառավարման մարմին: Կառավարությունն ունի ինքնուրույն սահմանադրական կարգավիճակ և օժտված է վստահության կրկնակի մանդատով՝ Նախագահի և խորհրդարանի կողմից, ինչն ամրապնդում է դրա պետաիշխանական դիրքերը:

Միննույն ժամանակ Նախագահն օժտված է էական ազդեցությամբ Կառավարության գործունեության նկատմամբ. նա իրավասու

է ազատել կառավարությանը կամ առանձին նախարարների, անմիջականորեն ղեկավարում է ուժային նախարարությունները, նախագահում է Կառավարության նիստերին: Նախագահը պետության իրական ղեկավարն է՝ օժտված լայն պետաիշխանական լիազորություններով, բարձրագույն պաշտոնատար անձ է, պետության գլխավոր ներկայացուցիչը երկրի ներսում և արտերկրում, ինչը նմանեցնում է նրան նախագահական պետության ղեկավարին: Մյուս կողմից, նրա ակտերի մի մասը ենթակա են Կառավարության վավերացմանը, որը խորհրդարանական պետության հատկանիշ է:

Hayk Harutyunyan

PhD Student at the Chair of Theory of State and Law, YSU

FORM OF GOVERNMENT: CONTENT AND STRUCTURE

In the scope of this article, the author conducted theoretical and legal analysis of the form of government, which includes interrelation of the latter with its content, essence, functions and historical types of state, state power executions methods and instruments.

In his analysis the author set forth the idea of growth of the form of government from interrelations between the parliament and the head of state (government), ensuing from their constitutional status. The idea constitutes the aggregation of structural relations, characterizing the main content of state activity and main goals of state policy. As the author set forth, the essential criterion for demarcation of forms of government is the level of legal independence of the head of state in executing his power, which is determined by the government role in granting legal force to acts of the head of state.

ФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВЛЕНИЯ: СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ И СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

В рамках настоящей работы автором был сделан теоретико-правовой анализ формы правления, в свете соотношения формы государства с его содержанием, сущностью, функциями и историческими типами государства, методами и способами осуществления государственной власти.

В ходе исследования автором была выдвинута идея вырастания формы правления из порядка взаимоотношений парламента и главы государства (правительства), вытекающих из их конституционного статуса, представляет собой совокупность структурных связей, характеризующих основное содержание государственной деятельности и общую направленность государственной политики, а существенным критерием разграничения форм государственного правления автор называет степень юридической самостоятельности главы государства в реализации своих полномочий, которая определяется участием правительства в придании актам главы государства юридической силы.

Բանալի բառեր՝ պետություն, պետական կառավարում, կառավարման ձև, միապետություն, հանրապետություն, Նախագահ, խորհրդարան, նախագահական, խորհրդարանական, կիսանախագահական, նախագահական-խորհրդարանական, խորհրդարանական-նախագահական:

Key words: state, government, form of government, monarchy, republic, president, parliament, presidential, parliamentary, semi-presidential, presidential-parliamentary, parliamentary-presidential.

Ключевые слова: государство, государственное правления, форма правления, монархия, республика, президент, парламент, президентская, парламентская, полупрезидентская, президентская-парламентская, парламентская-президентская.

**ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԻ ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱՆԽԱՏԵՍՈՒՄԸ**

Օրինաստեղծ գործընթացում կա երկու կարևորագույն փուլ՝ օրենքի ընդունման փուլը և վերջինիս ազդեցությունը հասարակության կյանքում:

Վերջին տարիներին կանխատեսման հիմնախնդիրները լայնորեն քննարկվում են միջազգային կոնֆերանսներում ու գիտաժողովներում, նշված հիմնախնդիրների մասով հրապարակվել են բազմաթիվ աշխատություններ:² Անգլիացի մասնագետների իրականացրած հետազոտությունների տվյալներով, որոնք ներառում են մեծամասամբ զարգացած երկրները, կանոնավոր կանխատեսում են իրականացնում ավելի քանի 165 կազմակերպություն, որոնցում զբաղված են 2 հազարից ավելի մասնագետներ: Առաջատարը ԱՄՆ է, որտեղ աշխատում են ամբողջ աշխարհի մասնագետների ավելի քան մեկ քառորդը:

Նորմատիվ իրավական ակտի ընդունման հետևանքների կանխատեսման գործընթացը պետք է սկսվի արդեն իսկ նորմաստեղծ գործընթացի պլանավորումից: Խորհրդարան մտնող ցանկացած նշանակալից օրինագիծ պետք է ապահովվի ոչ միայն ֆինանսատնտեսական հիմնավորվածությամբ, այլ նաև օբյեկտիվ չափանիշներով իրականացված կանխատեսման նյութով:

¹ ԵՂՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան:

² **Виноградов В. Г.**, Научное предвидение, М., 1973. էջ 188, Законотворчество в Российской Федерации: научно-практическое и учебное пособие / под ред. А. С. Пиголкина. М., 2000, էջ 608, **Крылов Н. Б.** Правотворческая деятельность международных организаций, М., 1988, էջ 170, **Сафаров Р. А.**, Юридическое прогнозирование // Право и социология. М., 1973. էջեր 95-130, **Тихомиров Ю. А.**, Как готовить законы: научно-практическое пособие, М., 1993, էջ 131.

Մոցիալ-տնտեսական ասպեկտների կանխատեսման մշակման գործընթացում պրակտիկ փորձը հանդես է գալիս որպես ճշմարտության չափանիշ, այդ իսկ պատճառով կանխատեսումը պետք է հենվի գործող իրավական ակտերի մոնիտորինգի վրա: Մոնիտորինգը բացահայտում է թերությունները, կանխատեսումն առաջարկում է դրանց վերացման ուղիները:

Ի տարբերություն օրինագծերին կցված բացատրական հիմնավորումների, որոնք արտահայտում են վերջիններիս հեղինակների այլընտրանքը չունեցող տեսակետը, կանխատեսումը ենթադրում է խնդրի օրենսդրական լուծման այլընտրանքային տարբերակների վերլուծություն և հիմնավորում է յուրաքանչյուր տարբերակի հավանական արդյունավետությունը: Բնականաբար, կանխատեսման ներդրումը՝ որպես օրինաստեղծ գործընթացի պարտադիր տարր, որոշակիորեն կդանդաղեցնի օրենքների ընդունման գործընթացը, բացի այդ այն նաև ծախսատար պրոցես է, սակայն, կարծում ենք, որ այստեղ խնայելը տեղին չէ, քանի որ առանց լուրջ կանխատեսման նյութի, հապճեպ ընդունված իրավական ակտերը կարող են հանգեցնել շատ ավելի լուրջ կորուստների ինչպես տնտեսության, այնպես էլ հասարակության համար:

Որպես օրինակ նշենք վերջերս մեծ աղմուկ բարձրացրած «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ժամանակ զինծառայողների կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման մասին» օրենքի նախագիծը, որը հասարակությանն առավել հայտնի է «1000 դրամի նախագիծ» անվամբ: Թվում էր՝ այս նախագիծն այն հազվադեպ դեպքերից է, որ պետք է համախմբեր ողջ հայ ժողովրդին հայրենիքում և նրա սահմաններից դուրս, պետք է արտահայտեր յուրաքանչյուրի կամքն ու ցանկությունը որևէ կերպ օգտակար լինելու բանակին, հայրենիքը պաշտպանող զինվորին ու նրա ընտանիքին: Իսկապես, նման նախագիծ ներկայացնելու ցանկությունը ազնիվ էր և, կարծես, արտահայտում էր ժողովրդի կամքը հատկապես 2016 թ. ապրիլյան դեպքերից հետո, երբ ողջ ժողովուրդը մի բռունցք էր դարձել: Սակայն, օրինագծի հապճեպ ներկայացման կարգը, վերջինիս շուրջ հասարակական լայն քննարկումների,

փորձագիտական եզրակացությունների բացակայությունը հերթական անգամ հանգեցրին ժողովրդի երկփեղկմանը: Փաստորեն, տվյալ պարագայում ներկայացվող օրինագիծը հակառակ ազդեցությունն ունեցավ՝ միավորելու փոխարեն երկփեղկեց, հանգեցրեց նոր հասարակական ցնցումների: Այնինչ, զրագետ մոտեցման դեպքում բոլորովին այլ պատկեր կարող էինք ունենալ:

Նորմատիվ-իրավական ակտերի ընդունման հետևանքների կանխատեսման նպատակը՝ նորմատիվ-իրավական ակտերի գործողության արդյունավետության բարձրացումն է և վերջիններիս մշակման կարգի կատարելագործումը: Հետևանքների կանխատեսման հիմնական խնդիրներն են.

- իրավական ակտի ընդունմամբ պայմանավորված հասարակական հարաբերությունների որոշակի ոլորտներում տարբեր զարգացումների և հնարավոր տենդենցների վերաբերյալ տեղեկատվության ստացումը,
- իրավական ակտերի անհրաժեշտության և վերջիններիս մշակման հերթականության սահմանումը,
- իրավական կարգավորումներ պահանջող ակտուալ խնդիրների վերհանումը, ինչպես նաև իրավական ակտի ընդունմամբ պայմանավորված օրենսդրության մեջ բացերի և հակասությունների վերհանումը,
- հասարակական հարաբերությունների որոշակի ոլորտում իրավական կարգավորումներում առկա թերությունների վերացման առավել արդյունավետ միջոցների որոշումը:

Նորմատիվ զանգվածի հետ անմիջականորեն կապված են իրավական համակարգի երկու էլեմենտ. իրավաստեղծ գործընթացը, այսինքն՝ նորմատիվ նյութի ստեղծման, վերջինիս կատարելագործման գործընթացը և իրավակիրառ պրակտիկան, այսինքն՝ իրական հասարակական հարաբերություններում իրավունքի նորմի պրակտիկ կիրառումը: Հետադարձ կապով իրավական համակարգի բոլոր տարրերը փոխադարձաբար ազդում են միմյանց վրա: Միայն իրավաստեղծ գործընթացի արդյունքում նորմը կարող է օրենքի ուժ տանալ, սակայն նոր նորմի՝ սոցիալական պահանջներին համապա-

տասխանության աստիճանը որոշվում է իրավակիրառ գործընթացի արդյունքում: Իրականում իրավաստեղծ գործընթացին պետք է նախորդեն որոշակի հասարակական հարաբերությունների գիտական ուսումնասիրումը և գնահատումը, առանց որոնց իրավաստեղծ գործունեությունը կլինի անորոշ, քառսային և ֆրագմենտային: Նշված թերությունները կարելի է վերացնել՝ կիրառելով իրավակիրառ պրակտիկայի պատշաճ ձևով մշակված տվյալները: Հենց իրավակիրառ պրակտիկայում է աբստրակտ նորմը փորձվում իրական հարաբերություններում, և վերջին երկու էլեմենտների համապատասխանության աստիճանն էլ հենց բնորոշում է իրավական նորմի արդյունավետությունը:

Թերևս, ակնհայտ են այն օրինակները, երբ հրաշալի օրենքներ են ընդունվում, սակայն վերջիններս պարզապես չեն գործում, որովհետև չեն համապատասխանում մեր երկրի քաղաքական և իրավական մշակույթին: Սակայն, մեկ այլ երկրի պարագայում դրանք հրաշալի գործում են: Այս առումով, թերևս, հարկ է նշել, որ իրավական նորմը պետք է դիտել մեկ ամբողջության մեջ առկա սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների, քաղաքական դրության, երկրում տիրող տրամադրությունների հետ: Միայն այդ պարագայում կարելի է ունենալ իսկապես գործող, արդյունավետ օրենքներ:

Կասկածից վեր է իրավաբանական կանխատեսման կիրառական արժեքը: Իրավական գործընթացների զարգացման որակյալ կանխատեսմամբ է պայմանավորված գործնական անհետաձգելի խնդիրների լուծումը: Որպես օրինակ նշենք օրենսդրական աշխատանքների ծրագրերը: Հստակ է, որ դրանք չեն կարող իրականացվել առանց սոցիալական և իրավաբանական կանխատեսման տվյալների: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Ս. Վ. Պոլենինան օրենսդրական աշխատանքների ծրագիրը պետք է հենվի կանխատեսման վրա և բխի կանխատեսումից:¹

Իրավաբանական կանխատեսումն ինքնանպատակ չէ: Բնու-

¹ См. у Поленкина С. В., Планирование правотворчества // Научные основы советского правотворчества, М., 1981, էջեր՝ 233, 240-241:

թագրելով իրավական երևույթների զարգացման տենդենցները և հեռանկարները՝ վերջին հաշվով կանխատեսում իրականացնողը պետք է առաջարկի վերջիններիս ցանկալի ուղղությամբ տանելու միջոցների ամբողջություն:¹

Այսպիսով, ցանկացած պետության իրավական համակարգի հիմնական պահանջը վերջինիս արդյունավետությունն է, այսինքն՝ առավել նշանակալի հասարակական հարաբերությունների կարգավորմանն ուղղված հնարավոր մաքսիմալ խնդիրների լուծման կարողությունը նվազագույն ուժերի և միջոցների ներգրավմամբ:

Հետևաբար, ժամանակակից պետականաշինության հիմնական խնդիրներից է իրավական ակտի արդյունավետությունը կանխատեսող որոշակի մեխանիզմի, մոդելի ստեղծումը, որի միջոցով ի հայտ կգան կոնկրետ ակտի ընդունման հետևանքները նախքան վերջինիս պրակտիկ կիրառումը: Պետք է նշել, որ իրավակիրառ պրակտիկան իրավական համակարգի այն հիմնական տարրն է, որը տեստավորում է համապարտադիր նորմերն արդյունավետության, որակի, տրամաբանության, համակարգայնության տեսանկյունից: Հետևաբար, օրենսդրության կատարելագործման համար կարևոր նշանակություն ունի հենց իրավակիրառ մարմինների մասնակցությունը իրավաստեղծ գործընթացին: Այս մարմիններն օբյեկտիվորեն շահագրգռված են իրենց գործունեության ոլորտում ադեկվատ իրավական կարգավորման ստեղծման խնդրում, ունակ են ի հայտ բերել առկա խնդիրները և օրենսդրության կատարելագործմանն ուղղված առաջարկություններ անել²:

Արդյունավետությունը կարելի է դիտարկել փիլիսոփայական,

¹ St' u **Агамиров К. А.**, Юридическое прогнозирование как фундамент правового регулирования // Человеческий капитал N 5(89), 2016, էջ 11:

² St' u **Калинин С. А.**, Прогнозирование эффективности применения нормативных правовых актов и анализ правоприменительной практики в Республике Беларусь / С.А. Калинин //Прогнозирование последствий принятия нормативных актов и анализ правоприменительной практики: Сб. материалов /Нац. центр законопроектной деятельности при Президенте Республики Беларусь, Программа развития ООН. – Минск, 2005, էջ 142:

նորմատիվային և սոցիոլոգիական իրավահասկացողության տեսանկյունից: Արդյունավետությունը փիլիսոփայական ընկալման տեսանկյունից բնորոշվում է ազգային արժեքների համապատասխանության աստիճանով: Նորմատիվային հասկացողության տեսանկյունից արդյունավետությունը բնորոշվում է իրավունքի համակազայնության աստիճանով, տրամաբանական հակասությունների վերացմամբ, նորմատիվ իրավական ակտերի ժամանակին վերանայմամբ, կոնկրետ ակտի ձևի ընտրմամբ և այլն: Արդյունավետությունը սոցիոլոգիական իրավահասկացողության տեսանկյունից որոշվում է պետության կողմից երաշխավորված վարքագծի մոդելի՝ սոցիումի կողմից իրավաչափ գնահատվող սոցիալական սպասելիքների և վարքագծի կադապարների համապատասխանության աստիճանով¹: Այս ասպեկտում առաջնայնությունը տրվում է օրենսդրի կողմից «սոցիալական պահանջները» ճիշտ ընկալելու ունակությանը, քանի որ նախքան նորմատիվ իրավական ակտի հայտնվելը սոցիումում որոշակի վերաբերմունք է ձևավորվում օբյեկտիվիզմի, թույլատրելիի սահմանի ընկալման վերաբերյալ: Իրավական կարգավորման հետ մնալու արդյունքում ձևավորվում են սոցիալական կարգավորման գուգահեռ գործող համակարգեր, որոնք պետությանը զգալի վնաս են հասցնում:

Վերոնշյալ ասպեկտները մեծամասամբ տեսական բնույթ ունեն, սակայն, խոսելով նորմատիվ իրավական ակտերի հետևանքների կանխատեսման արդյունավետության աստիճանի վերհանման մեխանիզմի մասին, պետք է հաշի առնել վերջինիս համակարգային բնույթը և փուլայինությունը: Դա պահանջում է արդյունավետությունը բնորոշող մի շարք չափորոշիչների ձևավորում, որոնց թվին են դասվում.

- հստակ ձևակերպված նպատակ և խնդիրներ, որոնք ծրագրվում է լուծել նորմատիվ իրավական ակտի ընդունմամբ, նորմի սոցիալական «պատվերի» սահմանումը, ինչպես նաև այլ, ոչ իրավաբանական միջոցներով տվյալ խնդրի լուծման բնութագրումը,

¹ Sté u **Карбонье Ж.**, Юридическая социология – М., Прогресс, 1986, էջ 176:

- վարքագծի հին և նոր մոդելների միջև առկա հստակ տարբերությունների վերհանումը,
- նորմատիվ ակտի սխեմատիկ նկարագրությունն իրավական նորմի և իրավահարաբերության կառուցվածքի տեսքով (սուբյեկտ, օբյեկտ, բովանդակություն),
- նորմատիվ իրավական ակտի մշակման մոտավոր ծախսերի արժեքը, ներգրավվող մասնագետների, հաստատությունների և հիմնարկների թիվը,
- նորմատիվ զանգվածի պարզեցման/բարդեցման աստիճանը (որքան նորմատիվ ակտեր պետք է ընդունվեն, որքան ակտեր պետք է ուժը կորցրած ճանաչվեն, ընդլայնվեն),
- իրավական կարգավորման հիմքում դրված մեթոդների ուրակը, և վերջիններիս համապատասխանությունը սոցիալ-տնտեսական միջավայրին, հասարակական հարաբերություններին, սոցիալական սպասումներին (իմպերատիվ և դիսպոզիտիվ մեթոդներ, վերջիններիս հարաբերակցությունը),
- նորմատիվ իրավական ակտի կիրառման ծախսերի արժեքը (կիրառող մարմինը, լրացուցիչ կառույցների ստեղծումը և այլն),
- իրավախախտումների վրա ազդեցության մակարդակը (նոր նորմի կատարման հարցում սոցիալական համաձայնությունը/անհամաձայնությունը, նորմի անտեսման հնարավոր միջոցները, վերջինիս կիրառումը հանցավոր նպատակներով և այլն),
- հասարակական հարաբերությունների կարգավորման համակարգայինության և ամբողջականության աստիճանը, կարգավորման մեջ բացերի և հակասությունների առկայությունը, որոնք թույլ են տալիս անտեսել օրենքի պահանջները,
- տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, վիճակագրական տվյալների օգտագործման աստիճանը՝ իրավական ակտի

արդյունավետ մոդելի ստեղծման խնդրում¹:

Իրավաբանական կանխատեսումն՝ ըստ Յու. Ա. Տիխոմիրովի, պետք է հասկանալ որպես իրավական ոլորտի զարգացման դինամիկայի տարբերակային գիտական կանխատեսում: Կանխատեսումն իր ամբողջության մեջ առավել բարդ երևույթ է, իրավական գործընթացների ինտելեկտուալ գնահատման առավել բարձր աստիճան: Կանխատեսման օբյեկտներն առաջին հերթին հասարակության իրավական ոլորտի սահմանների փոփոխություններն են, որոնք բավական շարժուն են: Սահմանները կարող են փոփոխվել ինչպես իրավունքի ճյուղի ներսում, այնպես էլ հանրային և մասնավոր իրավունքի միջև, ինչպես նաև ազգային և միջազգային իրավունքի միջև, որը համապատասխան վերլուծություն է պահանջում²:

Փաստորեն, կանխատեսման օբյեկտ են հանդիսանում ոչ միայն նորմատիվ զանգվածը, այլև քաղաքացիների վերաբերմունքի դինամիկան այս կամ այն իրավական երևույթներին, ինչպես նաև իրավակիրառման մակարդակը: Իրավակիրառ գործընթացը թույլ է տալիս գնահատել իրավական ակտի գործողության արդյունքը:

Կարելի է տարբերակել իրավական կանխատեսման երկու տեսակ՝ «մաքուր» իրավական կանխատեսումներ, օրինակ՝ երբ ըստ որոշ պարամետրերի գնահատվում է կոնկրետ օրենքի ճակատագիրը և իրավական կանխատեսումներ՝ «ներդրված» սոցիալ-տնտեսական, էկոլոգիական, պաշտպանական, միջազգային-քաղաքական և այլ կանխատեսումներում:

Անհրաժեշտ է կանխատեսել օրենքի ընդունման հոգեբանական-իրավական հետևանքները, այստեղ պետք են հստակ հաշվար-

¹ Sté u **Калинин С. А.**, Прогнозирование эффективности применения нормативных правовых актов и анализ правоприменительной практики в Республике Беларусь /С. А. Калинин //Прогнозирование последствий принятия нормативных актов и анализ правоприменительной практики: Сб. материалов /Нац. центр законопроектной деятельности при Президенте Республики Беларусь, Программа развития ООН, - Минск, 2005, էջ 145:

² Sté u **Егорова Н. Е. Иванюк О. А.** Правовая реальность и юридическая прогнозирование, Журнал российского права 2009, N 12, էջ 153:

կեն և արժանահավատ պրակտիկ, վիճակագրական և այլ տեղեկատվություն: Անհրաժեշտ է վերականգնել գիտական հետաքրքրությունը սոցիալական և հոգեբանական տեղեկատվական նյութի նկատմամբ, դա կօգնի իրավական նորմերը լցնել որոշակի կենսական և հոգեբանական բովանդակությամբ, կանխատեսել ռիսկերը և հնարավոր սոցիալական շեղումները, ինչը կարող է առաջացնել այս կամ այն օրինագծի ընդունումը: Առաջնային կարևորություն ունի օրինագծերի ընդունման հետևանքների կանխատեսման խնդիրը: Նախքան օրինագծի մշակումն անհրաժեշտ է պարզել և գիտակցել դրա կարիքը, ինչի համար պահանջվում են գիտական կանխատեսումներ, մշակումներ, վիճակագրական հետազոտություններ: Նշված հիմքի վրա պետք է կազմվեն օրինաստեղծ աշխատանքների ծրագրերը: Նախապատրաստական աշխատանքների ավարտից հետո պետք է իրականացնել յուրաքանչյուր օրինագծի (նորմատիվ ակտի) մանրամասն կոնցեպտուալ մշակումը, և հետո միայն նշված հետազոտությունների հիմքի վրա կազմել կոնկրետ օրենսդրական ակտերի տեքստերը: Միանգամայն իրավացի է Վ. Մ. Բարանովը՝ նշելով օրենքի հակազդման տարբերակների նախնական կանխատեսման անհրաժեշտությունը՝ որպես վերջինիս որակի անհրաժեշտ պայման¹:

Կանխատեսման փուլը նոր հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման հիմքն է, իրավունքի ձևավորման բազիսը: Վերջինիս գիտականորեն հիմնավորվածության աստիճանից է կախված նորմատիվ իրավական ակտերի որակը և արդյունավետությունը²:

Այսօր օրինաստեղծ գործընթացում կանխատեսման փուլը բա-

¹ St' u **Баранов В. М.**, Прогнозирование вариантов противодействия закону как необходимое условие его качества (техничко-юридический аспект) // Правотворчество и технико-юридические проблемы формирования системы российского законодательства в условиях глобализации: науч. ст. Москва-Новгород, 2007, էջեր 34-39:

² St' u **Поленина С. В.**, Законотворчество в Российской Федерации, М., 1996, էջ 134:

ցակայում է: Օրինաստեղծ գործընթացը սահմանափակվում է պլանավորման երկու փուլով՝ նորմատիվ իրավական ակտերի կարճաժամկետ պլանավորման և համապատասխան մարմիններում վերջիններիս անցկացման փուլերով:

Օրինաստեղծ գործընթացում կանխատեսման բացակայությամբ է պայմանավորված այն, որ շատ նորմատիվ իրավական ակտեր լույս աշխարհ են գալիս լուրջ թերություններով: Այս իրավիճակը պայմանավորված է նրանով, որ օրինաստեղծ գործընթացն ավանդաբար բնորոշվում է որպես պետական իշխանության մարմինների գործունեություն՝ ուղղված իրավական նորմի ընդունմանը, փոփոխմանը, լրացմանը կամ չեղյալ ճանաչմանը: Մինչդեռ կանխատեսման փուլը ենթադրում է ոչ միայն (և ոչ այնքան) իշխանության ներկայացուցիչների գործունեություն, այլև պետական ծառայողներ չհամարվող փորձագետների գործունեություն: Ինչպիսիք են օրինակ գիտնականները, վերլուծաբանները, քաղաքագետները, մշակույթի և սպորտի գործիչները, այս կամ այն ոլորտի մասնագետները¹:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նորմատիվ իրավական ակտի ընդունման հետևանքների կանխատեսման ինստիտուտը՝ որպես իրավաստեղծ գործընթացի պարտադիր տարր օրենսդրությամբ ամրագրված չէ, ինչպես նաև օրինագծերի ընդունման հետևանքների կանխատեսման մեթոդիկայի բացակայությունը, այսօր, ըստ էության, իրավունքի սուբյեկտների (պատգամավորների) կողմից կանխատեսման աշխատանքներ չեն իրականացվում: Մտացվում է, որ օրինաստեղծ գործընթացում կարելի է խոսել միայն կանխատեսվող, պոտենցիալ արդյունավետության մասին: Համապատասխան օրենքի կիրարկման ընթացքում պարզ է դառնում վերջինիս իրական, ռեալ արդյունավետությունը: Այն կարող է լինել նախատեսվողից ավելին (հնարավոր է օրենսդրի կողմից հաշվի առնել-

¹ St' u **Агамиров К. А.**, Прогнозные оценки и планирование законодательства на долгосрочную перспективу //Человеческий Капитал, № 04 (64), 2014, էջեր 70-71:

ված չլինեն օրենքի արդյունավետության վրա ազդող այս կամ այն հանգամանքները): Հնարավոր է նաև օրենքի պատահական արդյունավետության վարկածը: Մակայն, հաճախ օրենքի իրական արդյունավետությունը ավելի նվազ է նրանից, ինչին ձգտում էր իրավունքի սուբյեկտը:

Օրենքի պոտենցիալ արդյունավետությունը կախված է օրինաստեղծ ոլորտում առկա գործոններից: Դրանք են Կառավարության կողմից հասարակական զարգացման պահանջների հաշվի առնելը, իրավական կարգավորման ճիշտ առարկայի և մեթոդի ընտրությունը, ինչպես նաև օրենքի մշակման և հրապարակման ընթացքում նորմաստեղծ տեխնիկայի կանոնների պահպանումը: Իրական արդյունավետությունը որոշվում է իրավակիրառ ոլորտում առկա գործոններով: Դրանց թվին կարելի է դասել այս կամ այն օրինագծի ապահովվածությունը նյութական և կազմակերպչական ռեսուրսներով, ընդունված նորմերի համապատասխանությունը հասարակական կարծիքին, իրավակիրառ մարմինների և պետական կառավարման մարմինների հստակ աշխատանքը¹:

Իրավունքի զարգացման կանխատեսման խնդիրներն արծարծվել են տարբեր մենագրություններում, հոդվածներում և այլն: 2002 թ. ապրիլի 3-ին ընդունվեց ՀՀ օրենքը «Իրավական ակտերի մասին», որը նորմաստեղծ ոլորտում հանդես է գալիս որպես սահմանադրություն, հետևողականորեն և մանրակրկիտ շարադրում է նորմաստեղծ գործունեության պլանավորման կարգը և ՀՀ օրենսդրության կատարելագործման կոնցեպտը: Հետագայում նորմատիվ իրավական ակտի կարգավորման ազդեցության գնահատման իրականացման կարգը, ինչպես նաև նորմատիվ իրավական ակտի կիրարկման արդյունքում հետևանքները գնահատելու կարգը սահմանվել են ՀՀ Կառավարության հետևյալ որոշումներով. նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի առողջապահության բնագավառում կարգավորման ազդեցության գնահատման իրականացման կարգը հաս-

¹ См. у **И. А. Кибак**, Психология прогнозирования в законотворческой деятельности // Психопедагогика в правоохранительных органах, 2010, №4(43), էջ 8:

տատելու մասին, նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի հակակոռուպցիոն բնագավառում կարգավորման ազդեցության գնահատման իրականացման կարգը հաստատելու մասին, Նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի մրցակցության բնագավառում կարգավորման ազդեցության գնահատման իրականացման կարգը հաստատելու մասին, նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի՝ սոցիալական պաշտպանության ոլորտում կարգավորման ազդեցության գնահատման իրականացման կարգը հաստատելու մասին: Սակայն, այստեղ բավարար անդրադարձ չկա կանխատեսման խնդիրներին, և միայն ներկայացվում է իրավական ակտերի նախագծերի՝ կոնկրետ մի քանի ոլորտում կարգավորման ազդեցության գնահատման մեխանիզմները:

Բնականաբար, չի կարելի կանխատեսել օրինակ այս կամ այն օրինագծի հստակ ընդունման ժամկետը, ակնհայտ է, որ դրա վրա ազդում են այնպիսի սուբյեկտիվ գործոններ, ինչպիսիք են օրենսդրի կամքը, ազգային մտածողության առանձնահատկությունները, երկրի տնտեսական և քաղաքական ուղեգիծը: Չի կարելի նաև կանխատեսել ապագա օրենքի նախագծի հստակ բովանդակությունը: Բայց հնարավոր է իրավունքի այնպիսի ինտեգրատիվ-ամբողջական պարամետրերի զարգացման գիտաձեռքբանական կանխատեսումը, ինչպիսիք են վերջինիս հոգեբանական (ապագա օրինագծի ընդունմամբ երկրին վնաս հասցնելու հավանական վտանգը) և մարդասիրական ուղղվածության խորացումը, իրավական համակարգի ֆունկցիայի եվոլյուցիան, իրավական կարգավորման սահմանների փոփոխությունը, իրավունքի և հասարակության փոխադարձ կապը:¹

Կանխատեսումը նախագգուշացնում է այս կամ այն դեպքերի տեղի ունենալու հավանականության, հնարավոր սոցիալ-հոգեբանական բացասական հետևանքների մասին, եթե ժամանակին կանխարգելիչ միջոցներ չեն ձեռնարկվում: Կանխատեսել պետք է ոչ

¹ См. у **И. А. Кибак**, Психология прогнозирования в законотворческой деятельности // Психопедагогика в правоохранительных органах, 2010, №4(43), էջ 9:

միայն օրենսդրության ինտեգրալ, ամբողջական առանձնահատկությունները և պարամետրերը, այլ նաև մշակվող և ընդունվող օրինագծերի պոտենցիալ արդյունավետությունը: Օրենքի սոցիալական արդյունավետության կանխատեսումը դա այն սոցիալ-հոգեբանական փոփոխությունների կուտակման կանխատեսումն է, որոնք օրենքի ազդեցության արդյունքում ծագում են հասարակական հարաբերություններում¹:

Հատուկ գիտական հետաքրքրություն է ներկայացնում իրավաբանական կանխատեսման պոտենցիալի հետազոտումը՝ որպես նորմատիվ որոշումների ընդունման գործընթացում սխալների կանխարգելման կարևորագույն միջոց, որպես նախագոյացում հնարավոր նեգատիվ սոցիալական հետևանքներից:

Հետաքրքիր է նաև իրավունքի սուբյեկտի վարքագծի կանխատեսման սոցիոլոգիական ասպեկտը, որը իրավունքի սուբյեկտի հնարավոր վարքագծի (իրավաչափ կամ ոչ իրավաչափ) գիտական կանխատեսումն է: Ընդ որում՝ նույնքան կարևոր է ինչպես իրավաչափ, այնպես էլ ոչ իրավաչափ վարքագծի կանխատեսումը, քանի որ և՛ մեկը, և՛ մյուսը իրավունքի սուբյեկտի սոցիալ-իրավական վարքագծի առանցքում երկու հակադիր բևեռներ են²: Իսկ թե ինչ սցենարով կզարգանա վերջինիս վարքագիծը (իրավաչափ, թե ոչ իրավաչափ) մեծ հաշվով կախված է այս կամ այն նորմատիվ ակտի արդյունավետությունից:

Օրինագծի, իրավական ակտի արդյունավետության կանխատեսումը կարևոր է նաև նրանով, որ նման կանխատեսման արդյունքները կարծես պատրաստում են օրենսդրի գիտակցությունը՝ ընդունելու հասարակական զարգացման առաջադիմական գաղափարները, հիմք են ստեղծում նոր հայացքների և պատկերացումների աստիճանաբար ադապտացման համար: Ընդ որում, անհրաժեշտ

¹ St' u **Гаврилов О. А.**, Стратегия правотворчества и социальное прогнозирование М., 1993, էջ 136:

² St' u **Агамиров К. А.**, Юридическое прогнозирование как фундамент правового регулирования // Человеческий капитал № 5(89), 2016, էջ 11:

է հաշվի առնել ոչ միայն իրավաբանական կանխատեսումները, այլ նաև հոգեբանական կանխատեսումները, որոնք արտացոլում են հասարակական տրամադրությունները, տնտեսական կանխատեսումները, որոնք ցույց են տալիս օպտիմալ տնտեսական զարգացման ուղիները, քաղաքական կանխատեսումները, որոնք տեղեկություն են տալիս քաղաքական հարաբերությունների և գործընթացների հնարավոր ապագա իրավիճակի մասին, ինչպես նաև ժողովրդագրական և էկոլոգական կանխատեսումները, գիտա-տեխնիկական գործընթացների զարգացման կանխատեսումները և այլն: Այս բոլոր կանխատեսումները պետք է համակարգել և ընտրել այնպիսիք, որոնք հիմնավորված և փաստարկված են: Այն կանխատեսումները, որոնք մակերեսային են, ունեն ձևական բնույթ և այդ պատճառով չեն կարող հավակնել ճշմարտացիության և պրակտիկ կիրառման, պետք է մի կողմ դրվեն: Առաջադրված խնդրի լուծման համար նպատակահարմար է սոցիալ-տնտեսական, հոգեբանական և այլ հետևանքների կանխատեսման ինստիտուտի ներդրումը այն օրինագծերի նկատմամբ, որոնք կարգավորում են առավել նշանակալից և բարդ իրավահարաբերությունները:¹

Այսպիսով, մեր կողմից առաջարկվող կանխատեսման մոդելի կամ վերջինիս առանձին տարրերի կիրառումը կուժեղացնի իրավական համակարգում գործիքակազմը, կբարձրացնի իրավաստեղծ գործընթացի որակը, որը կստեղծի նորմեր, որոնք իսկապես պահանջված կլինեն պրակտիկայի կողմից:

¹ Sté u **Peyr B. И.**, Прогнозирование последствий принятия законов: состояние и проблемы // Право Беларуси, 2004, № 2, էջեր 32-34:

Ани Вардanian
Аспирант кафедры теории и истории государства и права ЕГУ

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ ПРИНЯТИЯ НОРМАТИВНЫХ ПРАВОВЫХ АКТОВ

В статье рассматриваются практические аспекты прогнозирования социальных последствий принятия нормативных правовых актов. Предлагается включить в законотворчество прогностическую стадию как необходимое условие для вывода об эффективности законопроекта. Процесс подготовки, обоснования и принятия нормативных актов должен исходить из прогноза и опираться на прогноз. Предлагается введение института прогнозирования социально-экономических и иных последствий законопроектов.

Ani Vardanyan
PHD Student at the YSU Chair of Theory of State and Law

PREDICTION OF THE SOCIAL CONSEQUENCES OF THE ADOPTION OF REGULATIONS

The article examines the practical aspects of prediction of the social consequences of the adoption of regulations. It is suggested to include in lawmaking a predictive stage as a necessary condition for a conclusion about efficiency of the bill. Process of preparation, justification and adoption of regulations has to proceed from the forecast and be guided by the forecast. It is suggested to include the institute of forecasting of socio-economic and other consequences of bills.

Բանալի բառեր՝ կանխատեսում, իրավաստեղծ գործընթաց, օրինաստեղծ գործընթաց, արդյունավետություն, Նորմատիվ իրավական ակտ, սոցիալական հետևանքներ:

Keywords: Forecasting, Law-making process, Legislative process, Effectiveness, Regulations, Social consequences.

Ключевые слова: прогнозирование, правотворческий процесс, законотворчество, эффективность, нормативно-правовой акт, социальные последствия.

**ԻՍՐԱՅԵԼԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԴԱՎԱԿԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ. ՀԱՄԱՌՈՏ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ**

Իսրայելի պետությունը չունի «Սահմանադրություն» վերտա-
ռությամբ մեկ միասնական իրավական փաստաթուղթ, բայց ընդուն-
ված է համարել, որ 1990-ական թվականներից սկսած Իսրայելում
սահմանադրական ժողովրդավարություն է. գերակա սահմանադ-
րական նորմերն ամրագրված են Իսրայելի պետության հիմնական
օրենքներում, օրենսդիր իշխանության լիազորությունները սահմա-
նափակված են, իսկ օրենքները ենթակա են դատական վերահսկո-
ղության²: Այսպես, 1992 թ. մարդու իրավունքների ոլորտում երկու
հիմնական օրենքների ընդունումը և դրանց համատեքստում 1995 թ.
«Բանկ հա-միգրախի հա-մեուխադ» գործով կարևոր նշանակության
դատական որոշման կայացումը մասնագիտական գրականության
մեջ որակվեց՝ որպես «սահմանադրական հեղափոխություն»: Սա
պատմական նշանակության փոխզիջման արդյունք էր:

1948 թ. անկախության հռչակումից անմիջապես հետո Իսրայե-
լում իշխանության նոր մարմիններ կազմավորվեցին, ինչպես և նա-
խատեսված էր Անկախության հռչակագրով³: «Նախքան ընտրովի

¹ ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պետության և իրավունքի տեսու-
թյան ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտական ղեկավար ի. գ. դ.,
պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան:

² Իսրայելի սահմանադրական զարգացումների մասին ավելի մանրամասն
տե՛ս Barak A. Human rights in Israel // Israel Law Review, Vol. 39 N 2, 2006:

³ Լրիվ անվանումը՝ «Իսրայելի պետության հիմնադրման հռչակագիր»:
Հռչակագիրն ընդունվեց բրիտանական մանդատի դադարեցման օրը՝ 1948
թ. մայիսի 14-ին՝ Ժողովրդական խորհրդի անդամների կողմից Իսրայելի
պետության հիմնադրման հռչակմամբ: Ժողովրդական խորհուրդը (եբրայե-
րեն՝ Մոեցետ հա-ամ) բաղկացած էր հրեական Յիշուվի (Պաղեստինի հրեա-
կան համայնքի (1918-1948 թթ.)) բոլոր քաղաքական ուժերը ներկայացնող 33
անդամից: Անկախության հռչակագրի ամբողջական տեքստի համար /տե՛ս

Սահմանադիր ժողովի կողմից ոչ ուշ, քան 1948 թ. հոկտեմբերի 1-ը հաստատման ենթակա Սահմանադրության հիման վրա պետության՝ մշտական հիմունքներով գործող ընտրովի մարմինների կազմավորումը Ժողովրդական խորհուրդը կգործի՝ որպես «Պետության ժամանակավոր Խորհուրդ», իսկ դրա գործադիր մարմինը՝ Ժողովրդական վարչակազմը՝ որպես հրեական պետության, որ կկոչվի «Իսրայել», «Ժամանակավոր կառավարություն»,- ասված է հռչակագրում¹:

Պետության ժամանակավոր խորհուրդն իր իսկ կողմից ընդունված հռչակագրով նույն օրը ճանաչվեց՝ որպես պետության օրենսդիր մարմին²: Խորհուրդն առաջին հերթին չեղյալ հայտարարեց բրիտանական կառավարության «Սպիտակ թղթի»³ հիման վրա ընդունված՝ հրեաների ներգաղթի և հողատարածքի ձեռքբերման սահմանափակումներ նախատեսող իրավական ակտերը⁴: Նույն հռչակագրով սահմանվեց նաև, որ Պաղեստինում 1948 թ. մայիսի 14-ի դրությամբ գործող օրենսդրությունը կշարունակի գործել Իսրայելի պետությունում այնքանով, որքանով կհամապատասխանի նշված հռչակագրի կամ հետագայում ընդունված այլ օրենսդրական ակտե-

<http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/declaration%20of%20establishment%20of%20state%20of%20israel.aspx/>:

¹ Տե՛ս նշված հռչակագիրը, նույն տեղը:

² Պետության ժամանակավոր խորհուրդը, նախքան առաջին գումարման Քնեսետով փոխարինվելն, Իսրայելի պետության բարձրագույն օրենսդիր մարմինն էր: Իր գործունեության ինն ամիսների ընթացքում՝ 1948 թ. մայիս-1949 թ. փետրվարն ընկած ժամանակահատվածում, խորհուրդն ընդունել է 98 դեկրետներ: Բացի այդ, նույն ժամանակահատվածում տարբեր նախարարների կողմից ընդունվել են 34 արտակարգ հրահանգներ, որոնք, որոշակի փոփոխություններով, հաստատվել են խորհրդի դեկրետներով (տե՛ս Baker H. E. The legal system of Israel. Jerusalem, London, New York, Universities press, 1968, էջ 9):

³ «Սպիտակ թուղթ» ընդունվեց 1939 թ.՝ արաբական երկրների և Պաղեստինի արաբ ազգաբնակչության ճնշումների ներքո: Փաստաթղթի ամբողջական տեքստի համար /տե՛ս http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1939.asp/:

⁴ Տե՛ս **Baker H. E.**, նշված աշխատությունը, էջ 7-8:

րի դրույթներին, ինչպես նաև պետության և պետական իշխանության մարմինների կազմավորմամբ պայմանավորված փոփոխություններին¹:

Պետության ժամանակավոր խորհրդի կողմից ընդունված առաջին օրենսդրական ակտն «Օրենսդրության և պետական կառավարման մասին» օրդոնանսն էր (այսուհետ նաև՝ Օրդոնանս)²: Օրդոնանսը, համաձայն Բարայելի անկախության հռչակագրի և ի կատարումը դրա, սահմանեց Պետության ժամանակավոր խորհրդի, ինչպես նաև Ժամանակավոր կառավարության և նախարարությունների կառուցվածքն ու գործառույթները: Բացի այդ, Օրդոնանսի հիման վրա իսրայելյան օրենսդրության մեջ ներմուծեց, այսպես կոչված, «արտակարգ օրենսդրության» ինստիտուտը, համաձայն որի՝ Պետության ժամանակավոր խորհրդի կողմից երկրում արտակարգ դրություն հայտարարվելու դեպքում ժամանակավոր Կառավարությունն իրավասու էր լիազորելու վարչապետին կամ նախարարներից մեկին՝ ընդունելու պետության պաշտպանության, հասարակական անվտանգության, ինչպես նաև առաջին անհրաժեշտության ծառայությունների մատուցման և ապրանքների մատակարարման համար անհրաժեշտ «արտակարգ հրահանգ»: Արտակարգ հրահանգը կարող էր փոփոխել, կասեցնել կամ լրացնել ցանկացած օրենք³: Օրդոնանսի ընդունումից անմիջապես հետո Պետության ժամանակավոր խորհրդի կողմից ընդունված մեկ այլ հռչակագրով հայտարարվեց, որ Բարայելի պետությունում արտակարգ դրություն է: Նշված հռչակագիրն ուժի մեջ է մինչ օրս:

¹ Տե՛ս նույն տեղը:

² Օրդոնանսն ընդունվել է 1948 թ. մայիսի 19-ին, որին հետագարձ ուժ տրվեց 1948 թ. մայիսի 15-ից (<http://www.israellawresourcecenter.org/israellaws/fulltext/lawandadministrationord.htm>):

³ Փաստորեն, արտակարգ դրության ժամանակ Բարայելի կառավարությունն օժտված է օրենսդրական գործառույթով, ինչը որոշ հեղինակների հիմք է տալիս խոսելու իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի խախտման մասին (Navot S. Israeli constitutional law. The Netherlands. Kluwer Law International, 2007, էջ 294-296):

Իսրայելում առաջին համապետական ընտրություններն անցկացվեցին 1949 թ. հունվարի 25-ին: Դրանք, ըստ էության, Սահմանդիր ժողովի ընտրություններն էին: Սահմանդիր ժողովն ընդամենը չորս նիստ հրավիրեց: Իսրայելի պետության կարևորագույն սահմանադրական զարգացումն է 1949 թ. փետրվարի 16-ին Սահմանդիր ժողովի կողմից «Անցումային օրենքի» ընդունումը¹: Անցումային օրենքով սահմանեց, որ Իսրայելի օրենսդիր մարմինը Քնեսետն է, ընդ որում՝ նույն Սահմանադիր ժողովը հռչակվեց որպես «Առաջին Քնեսետ»: Ըստ այդմ, Իսրայելի պետության օրենսդրական ակտերը հետայսու պետք է անվանվեին «օրենք»՝ օրդոնանսի փոխարեն²: Անցումային օրենքն, ի թիվս այլնի, մանրամասն կարգավորում էր նախատեսում օրենքների հրապարակման և ուժի մեջ մտնելու հետ կապված հարցերի վերաբերյալ:

Սահմանադիր ժողովը, սակայն, թերացավ իր հիմնական կոչման՝ պետության սահմանադրության ընդունման մեջ: Թեև երկրի Հիմնական օրենքի՝ Սահմանադրության ընդունումը նախատեսված էր 1948 թ. հոկտեմբերի 1-ից ոչ ուշ՝ այդ նույն Սահմանադիր ժողովի կողմից, վերջինս ի գործու չեղավ լուծելու իր առջև դրված խնդիրը: Անկախության հռչակագրով, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 1947 թ. նոյեմբերի 29-ի թիվ 181/11 բանաձևով³ նախատեսված

¹ «Անցումային օրենքով», ի թիվս այլնի, դրվեց Իսրայելի պետական իշխանության մշտապես գործող մարմինների հիմքը (http://docs.google.com/viewer?ea=v&q=cache:1mTE0HIjJ_0J:www.knesset.gov.il/review/data/eng/law/kns1_transition_eng.pdf+Transition+Law+Israel+1949&hl=hy&pid=bl&srcid=ADGEESjwb4hL3PMcMez91AqVltkgfOb4qZ2IQV_Qfh4A1QXj52EU3Em3Xc_BvveuyvwaJafYpLGTkrjC1mwFhMzMzArTLW3TUp2oeWDc0IF8xrKTCVIMTTx8efX3umeyl0QJRBzbCYi&sig=AHIEtbSZqdXodIALk3DyFg1DaR50w2eGYQ&pli=1):

² «Օրդոնանս» տերմինն օգտագործվում էր Պաղեստինի մանդատային իշխանությունների օրենսդիր մարմնի կողմից և շարունակեց գործածության մեջ մնալ Իսրայելի ժամանակավոր խորհրդի կողմից:

³ Բանաձևի «Անկախության նախապատրաստական քայլեր» բաժնի (Բ) մաս 1-ի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր պետության Սահմանադիր ժողովը պետք է իր պետության համար ժողովրդավարական Սահմանադրություն մշակի և

Մեր կարծիքով, սակայն, այս թերացումն առավելապես պայմանավորված է պետության՝ կրոնի հետ փոխհարաբերության հարցում դեռևս չլուծված հակամարտությամբ, մի կողմից, և հուդայականության, իսկ բնույթով, մյուս կողմից: Հայտնի է, որ ժողովրդավարական սահմանադրության ընդունումը հնարավոր և իրական է միայն այն դեպքում, երբ հասարակությունը՝ որպես մեկ հավաքական ամբողջություն, համաձայնության է եկել հասարակական կյանքի հիմնական, առանցքային հարցերի շուրջ, ինչն Բարայելի դեպքում դեռևս առկա չէ¹: Մեր գնահատմամբ՝ կրոնականության հարցերում Բարայելի պետությունում հաստատված ստատուս-քվո² այս հակամարտության ընդամենը ժամանակավոր լուծում էր՝ անհրաժեշտ պետության ստեղծման նախաշեմին, մինչդեռ հակամարտության վերջնական լուծումը հետաձգվել է անորոշ ժամանակով:

Ինչպես նշում է իսրայելցի խոշոր սահմանադրագետ պրոֆ. Սյուզի Նավոտը. «Թեև Սահմանադիր ժողովն ուներ Սահմանադր-

րավունքի գերակայության ապահովման հնարավորությունը՝ բեն Գուրիոնը վկայակոչում է անգլիական մոդելը: Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Jacobsohn G. J., նույն տեղը:

¹ Ինչպես իրավագիտոսն նշում է ՀՀ սահմանադրական դատարանի նախագահ, պրոֆ. Գ. Հարությունյանը, հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացումը տեղի է ունենում կենսագոյի հիմնարար արժեքների իմաստավորման ու դրանց շուրջ հասարակական համաձայնության հենքի վրա: Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Գ. Հարությունյան, Սահմանադրության մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Վերահրատարակություն՝ լրամշակումներով: Երևան, «Նժար», 2016 թ.:

² Կրոնականության հարցերում ստատուս-քվոն հաստատվեց նախքան Բարայելի պետության կազմավորումը՝ 1947 թ. հունիսի 19-ին «Հրեական գործակալություն» սիոնիստական կազմակերպության անունից Դավիդ բեն Գուրիոնի՝ ուլտրա-ուղղափառ հուդայականության քաղաքական էսթաբլիշմենթին՝ Ագուդաթ Բարայելին, հասցեագրած նամակում: Ընդգծելով ապագա հրեական պետության աշխարհիկ բնույթը՝ նամակում միաժամանակ երաշխավորվում էր հրեա կրոնականության պահանջունքների բավարարումը մի շարք հարցերում, ինչպիսիք են, օրինակ, կրոնական ամուսնությունների ու ամուսնալուծությունների պահպանումը և այլն:

րություն ընդունելու իրավասություն, սակայն չկարողացավ գլուխ բերել այդ գործը. պետության քաղաքական բնույթի վերաբերյալ տարբեր քաղաքական ուժերի միջև հակամարտության պատճառով Սահմանադիր ժողովը չկարողացավ համաձայնության գալ Սահմանադրության ընդունելի տարբերակի շուրջ^{1,2}:

Թեև Սահմանադրությունը չընդունվեց, սակայն այս հարցը երկար ժամանակ շարունակում էր մնալ Իսրայելի հասարակական-քաղաքական կյանքի օրակարգում: Իսրայելի պետության կարճատև պատմության ընթացքում տարբեր ժամանակներում Սահմանադրության ընդունման բազմաթիվ փորձեր են արվել՝ իսրայելյան հասարակությունը բաժանելով իրար հետ հակամարտող երկու ճամբարների՝ էլ ավելի ուժեղացնելով առկա սոցիալական լարվածությունը³:

Ինչևէ, ստեղծված իրադրությունում քիչ թե շատ ընդունելի լուծումը Հարարիի բանաձևն էր (1950 թ.)⁴, համաձայն որի՝ Սահմա-

¹ Տե՛ս Navot S., նշված աշխատությունը, էջ 35:

² Սահմանադրության ընդունմանը կրոնական ճամբարի հակազդեցության մասին, Տե՛ս օրինակ, Strum P. Women and the Politics of Religion in Israel // Human Rights Quarterly, Vol. 11, No. 4 (Nov., 1989), էջ 483-503): Մյուս կողմից, մեր խորին համոզմամբ, Սահմանադրության ընդունումը և դրանով իրավահավասարության և կրոնի ու խղճի ազատության սահմանադրական ամրագրումն անհնարին է թվում հուդայականության բնույթով պայմանավորված. Իսրայելի պետության հրեական դիմագիծը պահպանելու անհրաժեշտությունը ենթադրում է Իսրայելի պետության հանրային տիրույթում հուդայականության արժեքաբանական համակարգի որդեգրում և պահպանում, իսկ հուդայականության մեջ կրոնական և ազգայինից առանձնացնելու անհնարինությունն, իր հերթին, ենթադրում է կրոնականության որոշակի մակարդակի ընդունում:

³ Սահմանադրության ընդունման նախաձեռնությունը ձախողվեց ոչ միայն պետության կազմավորման սկզբնական շրջանում, այլև դրա գոյության հետագա տասնամյակների ընթացքում: Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Зонтиков И. Борьба за принятие конституции в Израиле в 1980-2000-е годы // Ближний Восток и Современность, сборник статей, выпуск пятый, Москва, 2003:

⁴ Իզհար Հարարին Քնեսետի անդամ էր, առաջին Քնեսետի մշտական հանձնաժողովներից մեկի (House Committee) նախագահը: Նա հայտնի է՝ որպես

նադրությունը պետք է ընդունվեր գլուխ առ գլուխ, ընդ որում՝ յուրաքանչյուր գլուխ իրենից ներկայացնելու էր առանձին հիմնական օրենք: Հիմնական օրենքները՝ դրանց ընդունման ավարտին պետք է ամբողջականացվեին մեկ միասնական փաստաթղթի մեջ¹: Հարարիի բանաձևը հիմք դրեց նաև, այսպես կոչված, «Երկու գլխարկների» կամ «Երկու գահերի» ուսմունքին (դոկտրինա), որն Բարայելի գերագույն դատարանի կողմից ճանաչվեց միայն մոտ կես դար անց «Բանկ հա-միգրախի հա-մեուխադ» գործի շրջանակներում²:

Հարարիի բանաձևի բովանդակությունն, ըստ Քնեսեթի համապատասխան որոշման, կայանում էր հետևյալում. «Առաջին Քնեսեթը լիազորում է սահմանադրական, իրավական և արդարադատության հարցերով հանձնաժողովին՝ մշակելու պետության Սահմանադրությունը: Սահմանադրությունը բաղկացած կլինի առանձին բաժիններից, որոնցից յուրաքանչյուրը կընդունվի որպես առանձին Հիմնական օրենք: Այդ բաժինները կներկայացվեն Քնեսեթին, և բոլոր բաժինները կմիացվեն պետության սահմանադրության մեջ»³: Պետք է նշել, որ Հարարիի բանաձևն օրենսդրական ակտ չէր, հետևաբար՝ համապարտադիր ուժ չուներ:

Նախքան առաջին Քնեսեթի լիազորությունների ավարտը՝ 1951 թ., Քնեսեթն ընդունեց մեկ այլ՝ «Երկրորդ Քնեսեթի մասին (Անցու-

Բարայելի սահմանադրական իրավունքի մեջ շրջադարձային համարվող՝ 1950 թ. հունիսի 13-ի Հարարիի բանաձևի (որոշման) նախաձեռնող-հեղինակ, որի անվամբ էլ հենց կոչվեց բանաձևը:

¹ Հարարիի բանաձևի համար /տե՛ս <https://israeled.org/harari-proposal-constitution/>:

² United Mizrahi Bank v. Migdal Agricultural Cooperative, supra note 6: Հատկանշական է, որ տեսության մեջ այս հայեցակարգն առաջ էր քաշվել ավելի քան քսանհինգ տարի առաջ պրոֆ. Կլայնի կողմից: «Երկու գլխարկների» դոկտրինի իմաստը կայանում է նրանում, որ Քնեսեթը «կրում է» երկու գլխարկ՝ «օրենսդիր գլխարկ» և «սահմանադիր գլխարկ»: Բոլոր այն դեպքերում, երբ Քնեսեթն ընդունում է օրենսդրական ակտ՝ «Հիմնական օրենք» վերտառությամբ, այն կրում է «սահմանադիր գլխարկը», հետևաբար՝ ստեղծում կամ լրացնում է Սահմանադրությունը:

³ Տե՛ս Հարարիի բանաձևը, նույն տեղը:

մային)» օրենքը, համաձայն որի՝ Երկրորդ Քնեսետն ու դրա անդամները պետք է ունենային այն նույն իրավունքներն, ինչ Առաջին Քնեսետը: Սահմանվեց նաև, որ նշված լիազորությունները «*mutatis mutandis*»¹, պետք է անցնեն երրորդ և հետագա բոլոր Քնեսետներին: Այս օրենքը նպատակ ուներ երկրորդ և հետագա բոլոր Քնեսետների համար ապահովելու, այսպես կոչված, սահմանադրական շարունակականությունը²:

Հարարիի այս հակիրճ բանաձևը լի էր անորոշություններով, հատկապես՝ Հիմնական օրենքների իրավական կարգավիճակի հետ կապված: Մասնավորապես, պարզ չէր, թե Հիմնական օրենքներն, արդյո՞ք, սովորական օրենսդրության նկատմամբ գերակա պետք է համարվեին դրանց ընդունման իսկ պահից, թե՞ դրանք սահմանադրական կարգավիճակ էին ձեռք բերելու միայն բոլոր Հիմնական օրենքներն ընդունվելուց և մեկ փաստաթղթի մեջ միավորվելուց հետո: Հստակ չէր նաև, թե նմանատիպ քանի՞ Հիմնական օրենքներ պետք է ընդունվեին, և, հատկապես, ո՞ր Հիմնական օրենքի ընդունմամբ և ե՞րբ այդ գործընթացը պետք է ավարտվեր:

Առաջին Հիմնական օրենքը Քնեսեթի կողմից ընդունվեց 1958 թ., հետագայում ընդունվեցին ևս տասը Հիմնական օրենքներ³: Վերջին երեք Հիմնական օրենքները Քնեսետն ընդունել է 1992 թ., որոն-

¹ Mutatis mutandis՝ լատիներենից թարգմանաբար նշանակում է անհրաժեշտ փոփոխությունների կատարմամբ կամ համապատասխան տարբերությունների հաշվառմամբ:

² Այս հարցն ակադեմիական շրջանակներում լուրջ հակասությունների տեղիք տվեց, թե, արդյո՞ք, որպես Սահմանադրական ժողով հանդես եկող առաջին գումարման Քնեսեթին վերապահված «սահմանադրական իշխանությունն»՝ Սահմանադրություն ընդունելու իրավունքը, իրականում փոխանցվել է երկրորդ և ապա հետագա գումարման Քնեսետներին, թե՞ «սպառվել է» առաջին գումարման Քնեսեթի լիազորությունների դադարեցմամբ (տե՛ս Navot S., նշված աշխատությունը, էջ 20): Հիմնախնդրի դատական լուծումը, սակայն, տրվեց հիշատակված «Միգրախի» գործով՝ արդեն իսկ նշված «Երկու գլխարկների» դեկտրինի շրջանակներում:

³ Հիմնական օրենքների ամբողջական ցանկի և դրանց տեքստի համար /տե՛ս http://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_yesod1.htm/:

ցից երկուսը նոր խմբագրությամբ ընդունվեցին 1994 թ., իսկ դրանցից «Կառավարության մասին» Հիմնական օրենքը՝ նաև 2001 թ.¹: Հիմնական օրենքներն, ինչպես կարող ենք տեսնել, հիմնականում, այսպես կոչված, ինստիտուցիոնալ օրենքներ են, այսինքն՝ առնչվում են պետական իշխանության այս կամ այն ինստիտուտին, օրինակ՝ նախագահ, կառավարություն, դատական իշխանություն և այլն: Հիմնական օրենքների կազմի առումով բավականին հետաքրքիր դիտարկում է անում պրոֆ. Սյուզի Նավոտը՝ նշելով. «Իշխանությունների տարանջատման, իշխանության առանձին ճյուղերի կազմի և դրանցից յուրաքանչյուրի լիազորությունների մասով, թերևս, կարելի է փաստել, որ Հիմնական օրենքների կազմը գրեթե ամբողջական է: Պակասում է միայն օրենսդրական գործընթացների իրավակարգավորման հետ կապված Հիմնական օրենքը, որն, ի թիվս այլնի, պետք է կարգավորի նաև օրենսդրության նկատմամբ դատական վերահսկողությանն առնչվող հարցերը:»²: Այդ Հիմնական օրենքը, որ, ըստ հեղինակի, կարող անվանվել «Օրենսդրական իշխանության մասին» Հիմնական օրենք, պետք է ուղղված լինի Հիմնական օրենքների իրավական կարգավիճակի և դրանց ընդունման ընթացակարգերի կարգավորմանը, ինչպես նաև սահմանի օրենսդրության՝ Հիմնական օրենքներին համապատասխանության ստուգման նպատակով դատական վերահսկողության իրականացման ընթացակարգն, ինչպես ընդունված է մի շարք սահմանադրական

¹ Ինչպես արդեն նշվել է, նշված երեք Հիմնական օրենքներից մեկը «Կառավարության մասին» Հիմնական օրենքը նոր խմբագրությամբ ընդունվեց 1994 թ., ապա՝ 2001 թ.: Մասնավորապես, 1994 թ. Հիմնական օրենքով ներմուծվեց Իսրայելի պետության վարչապետի ուղղակի ընտրությունների ինստիտուտը, որը կյանքի կոչվեց 1996 թ. խորհրդարանական ընտրություններում: Նշվածն Իսրայելում հերթական սահմանադրական շարժման արդյունք էր: Այն նպատակ ուներ լուծելու Իսրայելում պառլամենտական համակարգի ճգնաժամը (այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Navot S.**, նշված աշխատությունը, էջ 84-86): Այս նոր ընտրակարգը շատ կարճ կյանք ունեցավ՝ վերացվելով 2001 թ. մարտի 7-ին ընդունված համապատասխան Հիմնական օրենքով (Basic Law: The Government. http://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic14_eng.htm):

² Տե՛ս **Suzie Navot**, նշված աշխատությունը, էջ 35:

երկրներում»¹:

Ինչպես արդեն նշվեց, միայն 1992 թվականին էր, որ Քնեսեթի կողմից ընդունվեցին Հիմնական օրենքներ մարդու իրավունքների ոլորտում, դրանք են՝ «Մարդու արժանապատվության և ազատության մասին» և «Զբաղվածության ազատության մասին» Հիմնական օրենքները: Անդրադառնալով մարդու իրավունքների ոլորտում Հիմնական օրենքների ընդունման խնդրին՝ պրոֆ. Նավոտը ցավով նշում է. «... Քնեսեթն ընդունել է ընդամենը երկու Հիմնական օրենք, և բազմաթիվ հանրաճանաչ իրավունքներ Իսրայելում դեռևս սահմանադրական ամրագրում չեն ստացել: Մարդու իրավունքների սահմանադրական ճանաչման հարցում Իսրայելի Քնեսեթը դեռ շատ գործ ունի անելու:»²:

Թեև վերը հիշատակված Հիմնական օրենքներով ամրագրված և երաշխավորված մարդու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները խիստ սակավաթիվ են³, դրանց ընդունումը, այդուհանդերձ, շրջադարձային նշանակություն ունեցավ Իսրայելի պետության սահմանադրական զարգացումների առումով: Դրանց ընդունմամբ, ապա նաև «Բանկ հա-միգրախի հա-մեուխադ» գործով Իսրայելի գերագույն դատարանի կողմից համապատասխան որոշման կայացմամբ Իսրայելում հռչակվեց «սահմանադրական հեղափոխություն»: Թեև այդ գործընթացների նկատմամբ վերաբերմունքը միանշանակ չէ, հաճախ նաև՝ հակասական, այդուհանդերձ, մասնագետների մեծամասնության կարծիքով, Իսրայելը 1990-ական թվականներին անցավ սահմանադրական փոխակերպումների միջով. անգլիական մոդելի վրա հիմնված անսահմանափակ օրենսդիր իշխանությամբ խորհրդարանական պետությունից վերածվելով սահմանադրական ժողովրդավարության⁴:

Այսպիսով, Իսրայելի պետության սահմանադրաիրավական

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում:

³ Քաղաքական իրավիճակի թելադրանքով՝ սոցիալ-քաղաքական իրավունքների մեծ մասը նորմատիվ ամրագրում չունեն և կազմում են, այնպես կոչված, «դատական օրենսդրության» մաս:

⁴ Տե՛ս Barak A., նշված աշխատությունն, էջ 18:

զարգացումների պատմական ընթացքի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Իսրայելի Սահմանադրության ընդունումը նախատեսված էր մինչև 1948 թ. հոկտեմբերի 1-ը՝ հատուկ այդ նպատակով կազմավորվելիք Սահմանադիր ժողովի կողմից: Թեև Սահմանադիր ժողովը կազմավորվեց, սակայն այն ի գործու չեղավ լուծել իր առջև դրված խնդիրը: Սահմանադիր ժողովը վերափոխվեց Իսրայելի առաջին խորհրդարանի՝ Քնեսեթի: Ստեղծված իրավիճակում, որպես Սահմանադրության ընդունման այլընտրանքային լուծում, ընդունվեց Հարարիի բանաձևը (1950 թ.), որը նախատեսում էր Սահմանադրության ընդունումը գլուխ առ գլուխ՝ առանձին Հիմնական օրենքների ընդունման միջոցով, որոնք *վերջում* պետք է միավորվեին մեկ փաստաթղթի մեջ՝ կազմելով Իսրայելի պետության Սահմանադրությունը: Այլընտրանքային այս լուծումը, սակայն, լի էր անորոշություններով, հատկապես՝ Հիմնական օրենքների կարգավիճակի հետ կապված: Մասնավորապես, պարզ չէր, թե, արդյո՞ք, ընդունվելիք Հիմնական օրենքները սահմանադրական կարգավիճակ ձեռք էին բերում դրանց ընդունման պահից, թե՞ մեկ միասնական Սահմանադրության մեջ միավորվելուց հետո: Այս հարցն անպատասխան մնաց մինչև 1995 թ.՝ Իսրայելի սահմանադրական հեղափոխությունը:

Varser Karapetyan

PhD Student at the Chair of Theory and History of State and Law, YSU

“CONSTITUTIONAL DEVELOPMENTS OF THE STATE OF ISRAEL: A BRIEF HISTORICAL REVIEW”

The article examines the historical process of constitutional developments of the State of Israel, from the establishment of the state until, so called, Israeli constitutional revolution (1995).

The adoption of the Israeli constitution, according to the founding documents of the state, was envisaged prior to the October 1st, 1948, by the Constituent Assembly, especially to be formed for this purpose. Though the Constituent Assembly was formed on the basis of national elections, the latter was unable to solve this task. Constituent Assembly transformed to the Israeli first parliament, namely the Knesset. In these circumstances, as an alternative solution to the adoption of the Constitution, the Harari Resolution was adopted (1950), which was envisaging the adoption of the Constitution chapter by chapter, through adoption of separate Basic Laws, which were to be included in one document *in the end*, thus constituting the Constitution of the State of Israel.

This alternative solution was full of uncertainty though, especially regarding to the status of Basic Laws. Particularly, it was not clear, whether these Basic Laws to be adopted would have a constitutional status just after their adoption or after being incorporated into one unified Constitution? This question was to stay unanswered until 1995 - Israeli constitutional revolution.

Варсер Карапетян

Аспирант кафедры теории и истории государства и права ЕГУ

ИСТОРИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА ИЗРАИЛЬ: КРАТКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК

Статья рассматривает исторический процесс конституционно-правового развития государства Израиль со дня основания государства до, так называемой, конституционной революции Израиля (1995 г.). Принятие Конституции Израиля, согласно учредительным документам, будет предусмотрено до 1-ого октября 1948 г. в будущем специально для этой цели сформированным Учредительным собранием. В результате общегосударственных выборов Учредительное собрание

хотя и было сформировано, но оно не смогло решить поставленную перед ним задачу. Учредительное собрание трансформировалось в первый парламент Израиля – Кнессет. В сложившихся обстоятельствах, как альтернативное решение принятия Конституции, была принята резолюция Харари (1950 г.), которая предусматривала принятие Конституции по главам, путем принятия отдельных Основных законов, которые, *в итоге*, должны были объединиться в едином документе – Конституции государства Израиль. Однако это альтернативное решение было полно неопределенностей, особенно связанных со статусом Основных законов. В частности, было неясно, принимаемые в будущем Основные законы приобретут конституционный статус с момента их принятия или после объединения в единой Конституции? Этот вопрос должен был остаться без ответа до 1995 г. – до конституционной революции Израиля.

Բանալի բաներ՝ Բարայելի պետություն, սահմանադրական հեղափոխություն, սահմանադրական զարգացում, հիմնական օրենք, մարդու իրավունքներ:

Key words: *The State of Israel, constitutional revolution, constitutional development, Basic law, human rights.*

Ключевые слова: *государство Израиль, конституционная революция, конституционное развитие, основной закон, права человека.*

«ԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՕԲՅԵԿՏԻՎՈՒԹՅՈՒՆ»
ԵՎ «ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՕԲՅԵԿՏԻՎՈՒԹՅՈՒՆ»
ՀԱՄԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱՐԵՐԱԿԳՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ

Երկար ժամանակ իրավագիտության մեջ առկա է վեճ այն թեմայի շուրջ, թե արդյո՞ք սոցիոլոգիական օբյեկտիվությունը անհրաժեշտ կապով կապված է դրական իրավունքի օբյեկտիվության հետ: Իրավունքի տեսության և սոցիոլոգիայի հարաբերակցության վերաբերյալ դասական է համարվում Հանս Քելզենի և իրավունքի սոցիոլոգիայի հիմնադիր Օյգեն Էրլիխի միջև գիտական վեճը: Վեճի ընթացքում Հ. Քելզենը փորձում է հիմնավորել, որ իրավունքի սոցիոլոգիական օրինաչափությունների և սոցիալական երևույթի նկարագրումը տարբեր հասկացություններ են և անհրաժեշտաբար միմյանց հետ կապված չեն: Քելզենը մեղադրում է Էրլիխին դրական իրավունքի «նկարագրողական աշխարհը»՝ «պատվիրագրերի աշխարհի» հետ խառնելու մեջ²: Հետևաբար, մեղադրում է՝ տրամաբանական սխալմունք կատարելու մեջ: Սակայն, Էրլիխը չի ընդունում այդ փաստարկը՝ նշելով, որ նա նման տրամաբանական սխալ իր աշխատանքի մեջ թույլ չի տվել: Հետագա վեճի ընթացքում յուրաքանչյուրը մնում է իր կարծիքին:

Այս վեճը, սակայն ունի կարևոր գործնական նշանակություն.

ա) կապված է իրավագիտության կողմից ձեռքբերված գործնական գիտելիքի բնույթի վերաբերյալ հարցի հետ. իրավաբանական գիտելիքը՝ սոցիալ-իրավական³ է, թե սոցիոլոգիական,

բ) կապված է իրավունքի տեսության և իրավունքի սոցիոլոգիայի միջև կապի հարցի հետ. արդյո՞ք առկա է տրամաբանորեն անհ-

¹ ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան:

² Տե՛ս **Kelsen H., Ehrlich E.** *Rechtssoziologie und Rechtswissenschaft. Eine Kontroverse (1915/17)*, Baden-Baden. 2003. S. 3-54.

րաժեշտ կապ իրավունքի տեսության և սոցիոլոգիայի միջև, թե՛ ոչ:

Այս քննախոսության մեջ առկա «pro et contra» (իմա՝ կողմ և դեմ) փաստարկները փորձենք խմբավորել երկու դատողությունների մեջ:

Առաջին դատողության համաձայն՝ դրական իրավունքի գործառութավորման փաստը կարևոր և անհրաժեշտ կապով կապված չէ դրական իրավունքի տեսության հետ:

Երկրորդ դատողության համաձայն՝ դրական իրավունքի գործառութավորման փաստը կարևոր և անհրաժեշտ կապով կապված է դրական իրավունքի տեսության:

Իմանալու համար, թե այս դատողություններից, որոնք են առավել փաստարկված փորձենք դիմել Ջ. Լ. Օսթինի կողմից բանաձևված «լեզվաօգտագործման ներկա (իմա՝ իմպլիցիտ) սխալի» կանոնին:

Օսթինի դիտարկման համաձայն՝ բարդ համադասական նախադասության մեջ սխալ կլինի նույն փաստի վերաբերյալ հաստատողական լեզվաօգտագործումը և, միաժամանակ, «կասկածողական» լեզվաօգտագործումը: Օրինակ, «կատուն նստած է դռան շորի վրա, բայց ես դռան չեմ հավատում» պնդումը նման սխալմունքի վրա հիմնված դատողություն է: Այսպիսի դատողությունը կլինի հակասող և անհամատեղելի: Պատճառը այն է, որ եթե մեկը նշում է, որ «կատուն նստած է դռան շորի վրա», ինքն արդեն իսկ ենթադրում է (իմա՝ ներկա կարգով), որ այդ փաստին արդեն իսկ հավատում է¹:

Եթե այս փաստարկը կիրառենք դրական իրավունքի տեսության և սոցիոլոգիական փաստի միջև մրցակցող քննախոսությունների վրա, ապա՝ կարող ենք պնդել, որ՝

1) Ասելով դրական իրավունք, մենք արդեն իսկ ենթադրում ենք կենսագործելի նորմերի համակարգ կամ պատվիրագրեր ուղղված հասցեատերերին, որոնք պետք է կենսագործվեն:

2) Ասելով դրական իրավունք, մենք արդեն իսկ ենթադրում ենք

¹ Տե՛ս **Austin J.**, How to do things with words. Cambridge: Harvard University Press, 1962, p. 48:

հասարակական հարաբերության կարգավորիչ, որն ունի բավականաչափ արդյունավետություն:

Այսպիսով, ելնելով վերոնշյալից կարող ենք փաստել, որ դրական իրավունքի գործառնության փաստը կապված է դրական իրավունքի տեսության հետ ոչ միայն կարևոր, այլև՝ անհրաժեշտ կապով:

Թվում է, թե մեր այս եզրահանգումը ճշմարիտ է և բխում է անսխալ նախադրյալներից: Սակայն, այդպես չէ: Մեր եզրահանգման թերությունը այն է, որ մենք խառնեցինք «դրական իրավունքի օբյեկտիվությունը (իմա՝ դրական իրավունքի փաստը)»՝ «դրական իրավունքի պատվիրագրի հետ»: Տարբերությունը թվում է, թե աննշան է, բայց՝

ա) առաջին դեպքում՝ խոսքը գնում է դրական իրավունքի փաստի մասին, որը չի կարող ունենալ սոցիալական արդյունավետություն (ինչպես մեզ հայտնի կամ մեզ համար անհայտ յուրաքանչյուր փաստ),

բ) երկրորդ դեպքում՝ խոսքը գնում է դրական իրավունքի պատվիրագրի մասին, ինչի գոյությունը արդեն իսկ ենթադրում է վերը նշված ա և բ վավերապայմանների առկայությունը:

Այս տարբերությունն ընկալելու համար անհրաժեշտ է պարզել, թե արդյո՞ք «սոցիալական գործառնության» փաստն անհրաժեշտաբար կապված է «իրավանորմի» գոյության փաստի հետ:

Այսպես, հայտնի իրավագետ Ջոզեֆ Ռազը, առաջարկում է իրավական համակարգի նորմերի կենսագործելիության վերհանման ժամանակ չխախտել հետևյալ ուղենիշերը՝ ուշադրություն դարձնել պարտադրող նորմերի կատարման վրա, խուսափել պարզեցված հաշվարկներից (իմա՝ պարզ սոցիոլոգիզմից՝ *նշումը հեղինակի*), տարբեր կերպ վերաբերվել՝ տարբեր իրավախախտումներին՝ հաշվի առնել անտեղի հանգամանքներն և սուբյեկտների մտադրությունները, հաշվի առնել հասարակական իրավագիտակցության մակարդակը և դրա ազդեցությունը հասարակության վարքագծի վրա, հաշվի առնել իշխանություն տվող նորմերի օգտագործումը, էական կարևորություն տալ կարևոր սահմանադրաիրավական նորմերի

պահպանմանը (կատարմանը)¹:

Ինչպես, երևում այս ուղենիշերից, Ջ. Ռազը ներակա (իմա՝ իմպլիցիտ) ընդունում է, որ դրական իրավունքի կենսագործումը կամ սոցիալական գործառնությունում հաջորդում է դրական իրավունքի գոյության փաստին և ոչ՝ հակառակը. դրական իրավունքի գոյության փաստը չի հաջորդում դրա կենսագործելիության փաստին: Այն է թե՛ այն որևէ անհրաժեշտ կապով կապված չէ դրական իրավունքի գոյության փաստի հետ:

Այս փաստի ուժով, կարելի է առանձնացնել դրական իրավունքը նկարագրող երկու տեսակ դիտորդ: Առաջին տեսակ դիտորդը կլինի սոցիոլոգիական դիտարկումներ կատարող և օրինաչափությունների վերաբերյալ նշումներ կատարող: Մյուս դիտորդը կլինի սոցիալական փաստեր ֆիքսող և դրանք նկարագրող իրավագետ:

Այս դեպքում, դրական իրավունքի համակարգի դիտորդը կարող է օբյեկտիվորեն նկարագրել դրական իրավունքի համակարգը առանց որևէ սոցիոլոգիական օրինաչափությունների անդրադառնալու: Այս իմաստով, մեր գիտաբանական կանխավարկածը կլինի նորմոլոգիական, ոչ թե՛ սոցիոլոգիական: Այսինքն, դրական իրավունքի դիտորդը կբավարարվի միայն դրական իրավունքի նորմերի օբյեկտիվ նկարագրությամբ առանց անդրադառնալու այն փաստին, թե ի՞նչ դեր ունեն կոնկրետ հասարակության մեջ տվյալ նորմերը: Այս դեպքում, վերը նշված «օսթինյան փաստարկ»-ի օգտագործումը կլինի անհիմն:

Այլ կերպ ասած, մեր կողմից սկզբում ձևակերպված հիմնահարցին պատասխանելու համար, կարևոր է, թե մենք ինչ գիտաբանական կանխավարկած ենք ընտրում իրավունքի տեսության և իրավունքի սոցիոլոգիայի միջև հարաբերակցության վերաբերյալ: Եթե շարժվում ենք նորմոլոգիական կանխավարկածով, այն է թե՛ իրավագիտությունը նորմոլոգիական կամ նորմեր ուսումնասիրող գիտություն է, ապա՝ չկա որևէ անհրաժեշտ կապ դրական իրավունքի

¹ St'e'u **Raz J.**, The concept of a legal system. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press. 1980, p. 205,

օբյեկտիվ նկարագրության և դրական իրավունքի հասարակական գործառնականության միջև: Իսկ եթե՝ շարժվում ենք այն կանխավարկածով, որ իրավագիտությունը ոչ միայն նորմոլոգիական է, այլ նաև՝ սոցիոլոգիական, ապա առկա է անհրաժեշտ կապ դրական իրավունքի օբյեկտիվ նկարագրության և դրա հասարակական գործառնականության միջև:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոգրյալը կարելի է ասել որ, եթե նախապատվություն ենք տալիս նորմոլոգիական կանխավարկածին, ապա ընդունում ենք, որ իրավագիտությունը «ավտոնոմ» գիտություն է և ոչ ինտեգրացված: Իսկ եթե նախապատվություն ենք տալիս այլ տեսանկյանը, այն է՝ սոցիոլոգիական կանխավարկածին, ապա ընդունում ենք, որ իրավագիտությունը սոցիոլոգիայի ինտեգրալ միավորն է:

Tigran Gazaryan

PHD Student at the YSU Chair of Theory of State and Law

ISSUE OF TERMS POSITIVE LAWS OBJECTIVITY AND SOCIOLOGICAL OBJECTIVITY'S CORRELATION

So, summarizing the above-mentioned, it can be asserted that - if we consider the priority of the normological assumption over the sociological one than we have to assume that the legal science as we know it – is rather autonomous than an integrated science. But if we choose another perspective – that is – sociological assumption is prior than normological one than the legal science is an integral part of sociology.

Тигран Казарян

Аспирант кафедры теории и истории государства и права ЕГУ

ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ ПОНЯТИЙ «ОБЪЕКТИВНОСТЬ ПОЗИТИВНОГО ПРАВА» И «СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ОБЪЕКТИВНОСТЬ»

На основе проведенного исследования мы пришли к выводу, что если признать преимущество нормологической презумпции над

социологической, то можно сказать, что правовая наука является скорее автономной, чем интегрированной. Но если принять другую перспективу по этому вопросу, в частности, то, что социологическая презумпция важнее нормологической, тогда можно принять тезис, что правовая наука является интегральной частью социологии.

Բանալի բառեր՝ *իրական իրավունքի տեսություն, իրական իրավունքի գործառնություն, իրական իրավունքի օբյեկտիվություն, սոցիոլոգիական օբյեկտիվություն:*

Key words: *theory of positive law, efficacy of positive law, objectivity of positive law, sociological objectivity.*

Ключевые слова: *теория позитивного права, функционирование права, объективность позитивного права, социологическая объективность.*

**ԳՐԱՎՈՐ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ՀԻՄՆԱՎՈՐՄԱՆ ՊԱՀԱՆՁՐ՝
ՈՐՊԵՍ ՊԱՏՇԱՃ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐԸ**

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովի 20.08.2015 թվականի նիստում հաստատված Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի՝ «Պատշաճ վարչարարության իրավունքը» վերտառությամբ 49-րդ հոդվածի 2-րդ մասում սահմանված էր, որ «Պատշաճ վարչարարության իրավունքը, [...] պարտադրում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց՝ մինչև անձի համար միջամտող անհատական ակտն ընդունելը օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով լսել նրան և *հիմնավորել ընդունված ակտը (ընդգծումը հեղինակինն է)*»²: Իսկ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի հիմնավորումներում կարդում ենք, որ «[...] պատշաճ վարչարարության իրավունքը պարտադրում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց [...] հիմնավորել ընդունված ակտը [...]»³:

Մինչդեռ 06.12.2015 թվականին կայացած հանրաքվեով փոփոխված Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը չի պարունակում պետական և տեղական ինքնակառավարման մար-

¹ ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ս. Վ. Մուրադյան:

² ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի տեքստը տե՛ս ըստ <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/SAHMANADRUTYAN%20NAXAGIC.pdf> կայքի:

³ ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի հիմնավորումների տեքստը տե՛ս ըստ <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/naxagci%20himnavorumner.pdf> կայքի:

մինների կողմից ընդունվող վարչական ակտերի հիմնավորման պահանջի վերաբերյալ որևէ հատուկ նշում: Այսպես, 06.12.2015 թվականի փոփոխություններով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության¹ 50-րդ հոդվածում, որը ամրագրում է պատշաճ վարչարարության իրավունքը՝ որպես մարդու հիմնարար իրավունք, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար ուղղակիորեն սահմանված չէ իրենց կողմից ընդունվող վարչական ակտերի հիմնավորման պարտականություն: Փաստորեն, Սահմանադրության քննարկվող հոդվածը սահմանափակվել է միայն անձի համար միջամտող անհատական իրավական ակտի ընդունման դեպքում այդ անձի լսված լինելու իրավունքի ապահովման վերաբերյալ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց ընդհանուր պարտականության ամրագրմամբ և պատշաճ վարչարարության իրավունքի բովանդակության մեջ ուղղակիորեն չի ներառել հիմնավորված վարչական ակտ ստանալու անձի իրավունքի կամ վարչական ակտերը հիմնավորելու վարչական մարմինների պարտականության մասին որևէ դրույթ:

Հարկ է նկատել սակայն, որ օրենսդրական կարգավորման մակարդակում գրավոր վարչական ակտերի հիմնավորվածության պահանջը սահմանված է վարչարարության հիմունքները և վարչական վարույթի ընդհանուր կարգը սահմանող այնպիսի նորմատիվ իրավական ակտով, ինչպիսին է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքը²: Այսպես, նշված օրենքի 55-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գրավոր վարչական ակտին ներկայացվող օրենսդրական պահանջներից մեկն այն է, որ այդպիսի վարչական ակտն իր բովանդակությամբ պետք է համապատասխանի դրա ընդունման համար օրենքով սահմանված պահանջներին, նշում պարունակի այն բոլոր էական փաստական և իրավաբանական հանգամանքների վերաբերյալ, որոնք վարչական մարմին

¹ Տե՛ս ՀՀՊՏ 2015.12.21/Հատուկ թողարկում, հոդ. 1118:

² Տե՛ս ՀՀՊՏ 2004.03.31/18(317), հոդ.413:

հիմք են տվել ընդունելու համապատասխան որոշում: Նույն հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ վարչական ակտը պետք է պարունակի դրա ընդունման հիմնավորումը, այսինքն՝ պետք է ունենա պատճառաբանական մաս:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 57-րդ հոդվածի 1-ին մասում օրենսդիրը սահմանել է, որ գրավոր կամ գրավոր հաստատված վարչական ակտը պետք է պարունակի հիմնավորում, որում պետք է նշվեն համապատասխան որոշում ընդունելու բոլոր էական փաստական և իրավական հիմքերը: Վարչական մարմնի հայեցողական լիազորությունների իրականացման արդյունքում ընդունված վարչական ակտի հիմնավորումից պետք է պարզ լինեն այն նկատառումները, որոնց հիման վրա վարչական մարմինն ընտրել է տվյալ լուծումը: Միևնույն ժամանակ օրենսդիրն արգելել է վարչական մարմնի ընդունած վարչական ակտերի հիմնավորումն այն փաստարկներով, որոնք չեն առնչվում տվյալ մարմնի իրավասությանը:

Փաստորեն, օրենսդիրը, մի կողմից սահմանելով գրավոր վարչական ակտերի հիմնավորվածության ընդհանուր պահանջը, մյուս կողմից նախանշել է այդ պահանջի իրացման բովանդակային սահմանները. վարչական ակտը համարվում է պատշաճ հիմնավորված, եթե դրանում նշված են այդ վարչական ակտի ընդունման համար հիմք հանդիսացող բոլոր էական իրավական և փաստական հանգամանքները:

Վարչական ակտի ընդունման համար հիմք հանդիսացող էական իրավական հանգամանքների ներքո պետք է հասկանալ օրենքով կամ այլ նորմատիվ իրավական ակտով սահմանված բոլոր այն կանոնների, իրավադրույթների ամբողջությունը, որոնք հիմք են տալիս վարչական մարմնին ընդունելու համապատասխան վարչական ակտը. դրանք հատկապես այն նորմերն են, որոնք սահմանում են այս կամ այն վարչական մարմնի իրավասության շրջանակը, լիազորությունները, ինչպես նաև այն կարգադրագրերը, որոնց կիրառմամբ վարչական մարմինը կարող է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար սահմանել, փոփոխել, վերացնել կամ ճա-

նաչել իրավունքներ և պարտականություններ, բարելավել կամ վատթարացնել վերջիններիս իրավական կամ փաստացի դրությունը:

Վարչական ակտի ընդունման համար հիմք հանդիսացող էական փաստական հանգամանքներն օբյեկտիվ իրականությունում գոյություն ունեցող այն գործողությունները կամ դեպքերն են, որոնց հետ իրավական նորմերը կապում են որոշակի իրավահարաբերության ծագումը, փոփոխումը կամ դադարումը: Այդ իրավաբանական փաստերը համադրելով համապատասխան իրավակարգավորումների հետ՝ վարչական մարմինը հնարավորություն է ստանում որևէ վարչական գործի շրջանակներում ընդունված վարչական ակտի միջոցով իրավական այս կամ այն կարգադրագրերը կիրառել կոնկրետ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի նկատմամբ՝ վերջիններիս համար հանրային իրավունքի բնագավառում որևէ հարցի վերաբերյալ առաջացնելով իրավական կամ փաստական հետևանքներ¹:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 57-րդ հոդվածի 2-րդ մասում օրենսդիրը սպառիչ ցանկով ամրագրել է այն դեպքերը, երբ վարչական մարմինը կարող է չհիմնավորել իր կողմից ընդունված վարչական ակտը: Այդպես, գրավոր վարչական ակտի հիմնավորվածության ընդհանուր կանոնից վերոգրյալ իրավանորմով թույլ տրված բացառությունների համաձայն՝ վարչական ակտի հիմնավորվածությունը պարտադիր պահանջ չի համարվում, մասնավորապես, հետևյալ դեպքերում.

1) տվյալ վարչական ակտով վարչական մարմինը բավարարում է որևէ դիմում՝ առանց շոշափելու երրորդ անձանց իրավունքները,

2) տվյալ վարչական ակտի հասցեատիրոջը կամ դրանով շա-

¹ Վարչական իրավունքում իրավաբանական փաստերի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավունք, ուսումնական ձեռնարկ / ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Դանիելյանի, Երևանի պետ. համալս., ԵՊՀ հրատ., 2012, էջեր 122-125:

հազրգոված այլ անձանց արդեն հայտնի է վարչական մարմնի դիրքորոշումն այդ վարչական ակտի ընդունման համար հիմք հանդիսացած փաստական և իրավական հետևանքների վերաբերյալ,

3) տվյալ վարչական ակտի ընդունման համար հիմք հանդիսացած փաստական և իրավական հետևանքների վերաբերյալ վարչական մարմնի դիրքորոշումն ակնհայտորեն բխում է այդ վարչական ակտի տեքստից,

4) վարչական մարմինը նույնանման վարչական ակտեր է հրապարակում մեծ քանակությամբ, և յուրաքանչյուր առանձին դեպքում այդ վարչական ակտերը հիմնավորելու անհրաժեշտությունը բացակայում է,

5) վարչական մարմինը վարչական ակտերը հրատարակում է տեխնիկական միջոցների օգտագործմամբ, և յուրաքանչյուր առանձին դեպքում այդ վարչական ակտերը հիմնավորելու անհրաժեշտությունը բացակայում է:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից 15.12.2004 թվականին ընդունված «Վարչական ակտերի դատական վերանայման մասին» թիվ Rec(2004)20 հանձնարարականի համաձայն՝ այդ հանձնարարականի իմաստով վարչական ակտեր են համարվում հանրային իշխանության բոլոր այն գործողությունները և իրավական ակտերը (թե՛ անհատական և թե՛ նորմատիվ), որոնք կարող են ազդել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների և շահերի վրա, ինչպես նաև այն իրավիճակները, երբ վարչական մարմինը հրաժարվել է այդպիսի վարչական ակտ ընդունել, եթե նա պարտավոր էր ընդունելու այդ վարչական ակտը¹: Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի նշված հանձնարարականը չի արգելում անդամ պետություններին սահմանել որոշ բացառություններ վարչական ակտի վերոգրյալ լայն հասկացությունից.

¹ Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից 15.12.2004 թվականին ընդունված «Վարչական ակտերի դատական վերանայման մասին» թիվ Rec(2004)20 հանձնարարականի ամբողջական տեքստը տե՛ս ըստ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805db3f4 կայքի:

այդ բացառությունները պետք է սահմանվեն օրենսդրությամբ և, մասնավորապես, կարող են վերաբերել արտաքին հարաբերությունների կամ ազգային անվտանգության ոլորտներին¹:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի 15.12.2004 թվականի թիվ Rec(2004)20 հանձնարարականի նման մեկնաբանության արդյունքում կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ վերջինս հնարավորություն է տալիս ազգային օրենսդրությանը կատարելու բացառություն ոչ թե վարչական ակտի հիմնավորվածության պահանջից, այլ վարչական ակտի հասկացությունից: Ասվածը հիմք է տալիս պնդելու, որ բոլոր վարչական ակտերը պետք է պարունակեն հիմնավորում, իսկ բոլոր այն անհատական իրավական ակտերը, որոնց համար օրենսդրությամբ հատուկ նախատեսված է հիմնավորում չպարունակելու հնարավորություն, պետք է դուրս մնան վարչական ակտի հասկացության շրջանակներից և չհամարվեն վարչական ակտ՝ դրանից բխող իրավական հետևանքներով: Որպես անհատական իրավական ակտի՝ հիմնավորում չպարունակելու օրենսդրի կողմից սահմանված հնարավորության օրինակ կարելի է դիտարկել «Քաղաքացիության մասին» ՀՀ օրենքի² 13-րդ հոդվածում ամրագրված այն իրավակարգավորումը, որի համաձայն՝ [...] *Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու դիմումի մերժումը կարող է չհիմնավորվել [...]:* Նշված իրավադրույթը, փաստորեն, թույլ է տալիս ՀՀ քաղաքացիություն ստանալու դիմումը մերժելու իրավասություն ունեցող համապատասխան մարմնին՝ չպատճառաբանել ընդունված անհատական իրավական ակտը: Նման իրավիճակը քննարկելով Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի վերոգրյալ հանձնարարականի լույսի ներքո՝ կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիություն ստանալու դիմումը մերժելու մասին համապատասխան անհատական իրավական ակտը չի կարող համարվել

¹ См. в Вопросы государственного и муниципального управления, 2009, № 2, № 120:

² См. в ՀՀԱԺՏ 1995/8:

վարչական ակտ, քանի որ բոլոր այն անհատական իրավական ակտերը, որոնց համար օրենսդրությամբ հատուկ նախատեսված է հիմնավորում չպարունակելու հնարավորություն, չեն մտնում վարչական ակտի հասկացության ծավալի մեջ:

Վերը նշված տեսակետը, սակայն, չի վերաբերում «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 57-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված իրավակարգավորումների ուժով չհիմնավորված վարչական ակտ ընդունելու դեպքերին, քանի որ այդ իրավադրույթի նպատակն ընդամենը վարչարարության ոլորտում վարչական մարմինների անհարկի ծանրաբեռնվածության նվազեցումն է: Այսպես, նշված հոդվածում, ի տարբերություն վերը նկարագրված օրինակի, թվարկված են այն դեպքերը, որոնց առկայության պարագայում վարչական ակտը հիմնավորելու անհրաժեշտությունն օբյեկտիվորեն բացակայում է, և շահագրգիռ անձը չի կարող որևէ ողջամիտ կասկած ունենալ իր նկատմամբ ընդունված վարչական ակտի՝ իրավական և փաստական հիմնավորում ունենալու կապակցությամբ:

Իրավաբանական գրականությունում վարչական ակտի հիմնավորման պահանջի նշանակությունն ու անհրաժեշտությունը դիտարկվում է ինչպես գործնական, այնպես էլ տեսական առումներով: Այսպես, վարչական իրավունքի տեսաբանները կարծում են, որ վարչական ակտի հիմնավորման պահանջը հետապնդում է հետևյալ նպատակները.

- 1) վարչարարության ոլորտում արդարության ապահովում,
- 2) վարչարարության նկատմամբ հանրային վստահության մակարդակի բարձրացում,
- 3) շահագրգիռ անձանց կողմից վարչական ակտի արդյունավետ վիճարկման հնարավորության ապահովում,
- 4) վարչական ակտի վերանայման պատշաճ կառուցակարգի ապահովում,
- 5) վարչական ակտերի կայացման գործընթացի որակական հատկանիշների բարելավում:

Վարչական մարմինների կողմից հիմնավորված վարչական

ակտերի ընդունումը նախնառաջ նպաստում է վարչարարության ուղղորտում արդարության և կառավարչական գործունեության նկատմամբ հանրային վստահության բարձրացմանը, քանի որ վարչական ակտի հիմնավորումների միջոցով դրանով շահագրգռված անձինք, հատկապես տվյալ վարչական ակտի հասցեատերը, հավաստիանում է այդ վարչական ակտի ճշմարտացիության, օրինականության ու արդարացիության մեջ: Պատշաճ կերպով պատճառաբանված վարչական ակտը կարող է առավել ընդունելի դառնալ դրա հասցեատիրոջ համար, եթե նույնիսկ այն միջամտող ազդեցություն ունի վերջինիս իրավունքների նկատմամբ¹:

Ինչպես իրավացիորեն նշել է Միդնեյի համալսարանի պրոֆեսոր Մ. Ալաբսը, վարչական ակտի հասցեատիրոջը կամ դրանով շահագրգռված այլ անձանց տվյալ վարչական ակտի ընդունման հիմքերի մասին հայտնելը պետք է դիտարկել որպես պատշաճ վարչարարության պայմաններից մեկը, քանի որ վարչական ակտի հիմնավորումների մատչելիությունը կարող է տվյալ վարչական ակտի հասցեատիրոջը կամ դրանով շահագրգռված անձին հնարավորություն ընձեռել որոշելու, թե ինչ միջոց պետք է ձեռնարկել իր իրավունքների պաշտպանության համար, ինչպես նաև կարող է համոզել նրանց վարչական ակտի իրավաչափության մեջ, բավարարել վերջիններիս արդարության պահանջմունքը և նվազագույնի հասցնել փոխադարձ անվստահությունը հանրային կառավարման սուբյեկտի և օբյեկտի միջև²:

Ավելին, նշված դատողություններից հետևում է նաև, որ վարչական ակտի պատշաճ հիմնավորումը կարող է այդ վարչական ակտով շահագրգռված անձին հնարավորություն ընձեռել գնահատելու տվյալ վարչական ակտի բողոքարկման հեռանկարները և ձեռնպահ մնալու այդ վարչական ակտի՝ վարչական կամ դատական կարգով բողոքարկումից, ինչն էլ իր հերթին կարող է հանգեցնել վարչական

¹ Sté u Dr. Norbert Bernsdorff, Legal protection in the light of administrative bodies' decisions, South Caucasus Law Journal, Vol. 02/2011, էջեր 162-169:

² Sté u M. Allars, Introduction to Australian Administrative Law, 1990, էջ 129:

բողոք քննող վարչական մարմինների և վարչական դատարանի ծանրաբեռնվածության նվազեցման:

Իր կողմից կայացվող վարչական ակտի հիմնավորման պարտականություն ունեցող վարչական մարմինը առավել հստակորեն պետք է քննարկի այդ վարչական ակտի ընդունման համար հիմք ծառայող փաստական հանգամանքները և պետք է ընդունի միայն այնպիսի որոշում, որը կարելի է ողջամտորեն պատճառաբանել: Այս առումով, օրինակ, Օքսֆորդի համալսարանի պրոֆեսոր Դ. Գալիգանը գտնում է, որ վարչական ակտերի հիմնավորման պահանջը բարելավում է այդ ակտերի ընդունման ընթացակարգը, քանի որ վարչական ակտի հիմնավորումների բացահայտումը ստիպում է այն ընդունող պաշտոնատար անձանց ավելի զգուշորեն մոտենալ իրենց առջև դրված խնդիրների լուծմանը, առավել ջանասիրաբար ուսումնասիրել քննվող գործի փաստական հանգամանքները և որոշել դրանց նկատմամբ կիրառվող իրավական նորմերը¹:

Բացի այդ, վարչական ակտի հիմնավորման պահանջը որոշակի հետևողականություն ու հաջորդայնություն է հաղորդում որոշումների ընդունման գործընթացին, քանի որ վարչական մարմինները սովորաբար օգտագործում են իրենց կողմից նախկինում ընդունված վարչական ակտի հիմնավորումները նույնանման փաստական հանգամանքներով գործով որոշում կայացնելիս և դրանով իսկ նպաստում կանխատեսելի վարչարարության ձևավորմանը: Ավելին, վարչական ակտի պատշաճ հիմնավորվածությունը թույլ է տալիս հանգեցնել այն եզրակացության, որ տվյալ որոշումն ընդունվել է գործի բազմակողմանի և արդարացի քննության արդյունքում²:

Վարչական ակտի հիմնավորված լինելու գործառությանին նշանակությունն արտահայտվում է նաև տվյալ վարչական ակտի՝ վարչական կամ դատական կարգով վերանայման արդյունավետության բարձրացմամբ, քանի որ վարչական ակտի հիմնավորումների միջո-

¹ St' u D. J. Galligan, *Discretionary Powers*, Clarendon, 1990, էջ 267:

² St' u P. P. Craig, *Administrative Law*, 3rd ed., Sweet & Maxwell, 1994, էջ 311:

ցով վերանայող սուբյեկտը հնարավորություն է ստանում պարզելու այդ վարչական ակտի օրինականության վրա ազդող մի շարք կարևորագույն հարցեր: Մասնավորապես, վարչական ակտի պատճառաբանությունները թույլ են տալիս որոշելու, թե այն ընդունած վարչական մարմինը խախտել է արդյոք նյութական և ընթացակարգային իրավանորմերի պահանջները, թե՛ ոչ, կամ վարչական մարմինը ճիշտ է գնահատել արդյոք տվյալ վարչական ակտի ընդունման համար հիմք հանդիսացած փաստական հանգամանքները, թե՛ ոչ և ինչ փաստարկներ է հաշվի առել տվյալ վարչական ակտն ընդունելիս: Ասվածը հատկապես մեծ նշանակություն է ստանում այն դեպքերում, երբ վարչական ակտի ընդունման համար հիմք հանդիսացող իրավական կարգադրագրերը վարչական մարմնին օժտում են որոշակի հայեցողական լիազորությամբ, քանի որ վարչական ակտի հիմնավորումները կարող են այդ վարչական ակտը վերանայող սուբյեկտին հնարավորություն ընձեռել առավել ստույգ գնահատելու վարչական մարմնի կողմից իր հայեցողության կիրառման ժամանակ թույլ տրված սխալի առկայությունը կամ բացակայությունը:

Փաստորեն, վարչական ակտի հիմնավորումը, որպես կանոն, պարտադիր է. այն, ի թիվս այլ գործառույթների, մի կողմից օժանդակում է մասնավոր անձին, որը համաձայն չէ այդ ակտի հետ, վարչական բողոք կամ դատական հայց ներկայացնել դրա դեմ՝ ի պաշտպանություն իր սուբյեկտիվ հանրային իրավունքների, մյուս կողմից, հնարավորություն է տալիս վարչական բողոք քննարկող վարչական մարմնին կամ վարչական ակտի վերացման վերաբերյալ գործ քննող դատարանին պարզելու այն փաստական և իրավական հիմքերը, որոնք հանգեցրել են տվյալ որոշման ընդունման, այլ խոսքով՝ վարչական ակտի հիմնավորման հիման վրա գնահատելու դրա իրավաչափությունը (հիմնավորվածությունը)¹:

Այսպիսով, վարչական ակտի հիմնավորվածության պահանջն

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության ընդհանուր վարչական իրավունք / խմբ.՝ Շ. Թովմասյան, Օ. Լուխթերիանդ, Գ. Մուրադյան, Վ. Պողոսյան, Վ. Ռայմերս, Ռ. Ռուբել, Եր., Բավիդ, 2011, էջեր 264:

առաջին հերթին հանգում է վարչական մարմնի պարտականությանը՝ տրամադրելու իր կողմից ընդունված ակտերի փաստական և իրավական հիմքերը: Որպես կանոն՝ վարչական ակտի հիմնավորումը պետք է ներառվի բուն վարչական ակտի բովանդակության մեջ և պետք է տրամադրվի հասցեատիրոջը որոշման հետ միասին՝ որպես մեկ ամբողջական փաստաթուղթ: Իսկ եթե որոշման հիմնավորումն առանձին դեպքերում ներառված չէ նույն փաստաթղթում, ապա անհրաժեշտ է այն փոխանցել հասցեատիրոջը վարչական ակտի հետ միասին:

Իր մի շարք որոշումներում վարչական ակտի հիմնավորվածության հարցին անդրադարձել է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանը՝ արձանագրելով, որ օրենսդրի կողմից սահմանված՝ վարչական ակտի հիմնավորում պարունակելու պահանջն ինքնանպատակ չէ. դրա կենսագործումը հնարավորություն է տալիս շահագրգիռ անձանց, ովքեր համաձայն չեն ընդունված վարչական ակտի հետ, վարչական բողոք կամ դատարան հայց ներկայացնելով, գործնականում իրացնել իրենց արդյունավետ իրավական պաշտպանության և դատարան դիմելու հիմնարար իրավունքները: Միաժամանակ վարչական մարմնի կողմից ընդունված հիմնավորված վարչական ակտը գործնականում իրական հնարավորություն է տալիս վարչական բողոքը քննարկող վարչական մարմնին կամ դատարանին պարզելու այն փաստական և իրավական հիմքերը, որոնք վարչական ակտն ընդունած վարչական մարմինը դրել է իր որոշման հիմքում¹:

Մեկ այլ որոշմամբ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ վարչական ակտը հիմնավորելու՝ վարչական մարմնի պարտականության սահմանումը նպատակ է հետապնդում ապահովել վարչական վարույթի մասնակիցների սուբյեկտիվ իրավունքների և ազատությունների գործնականում արդյունավետ պաշտպանությունը: Նման եզ-

¹ Տե՛ս «Ինեկոբանկ» ՓԲԸ-ն ընդդեմ ՀՀ արդարադատության նախարարության դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության թիվ ՎԴ/2127/05/11 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 18.07.2014 թվականի որոշումը:

րահանգումը բխում է 2005 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ հոդվածի 1-ին մասի և Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածի պահանջներից, որոնցով սահմանված պաշտպանության միջոցները պետք է արդյունավետ լինեն թե՛ գործնական, և թե՛ իրավական առումներով, մասնավորապես՝ այն առումով, որ պաշտպանության միջոցներից օգտվելը չպետք է անհիմն խոչընդոտվի պետական մարմինների գործողություններով կամ անգործությամբ¹:

Անդրադառնալով Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված վարչական իրավախախտման համար վարչական տույժ նշանակելու վերաբերյալ վարչական ակտերին ներկայացվող պահանջներին՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արտահայտել է այն իրավական դիրքորոշումը, որ այդ պահանջները սահմանված են Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով և այդ մասով «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքը կիրառելի չէ: Տվյալ դեպքում, ըստ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշման, էական է այն հարցի պարզումը, թե վիճարկվող ակտը համապատասխանում է արդյոք Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքին, թե՛ ոչ²:

Մինչդեռ սույն հոդվածի շրջանակներում քննարկելով Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված վարչական իրավախախտման գործի վերաբերյալ ընդունվող վերջնական որոշումների բովանդակության նկատմամբ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով վարչական ակտերին ներկայացվող հիմնավորվածության պահանջի կիրառելիության հարցը՝ կարելի է կատարել հետևյալ դատողությունները.

¹ Տե՛ս Գիթա Հեյդարիմարանջեհն ընդդեմ ՀՀ ոստիկանության անձնագրային և վիզաների վարչության թիվ ՎԴ/6781/05/12 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 30.04.2015 թվականի որոշումը:

² Տե՛ս ՀՀ ոստիկանության ճանապարհային ոստիկանությունն ընդդեմ Արմեն Գևորգյանի թիվ ՎԴ/2288/05/09 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 25.12.2009 թվականի որոշումը:

Նախևառաջ, օրենսդիրը, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքում սահմանելով վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ վարույթի կարգը, նշված օրենսգրքի 282-րդ հոդվածում նախատեսել է վարչական իրավախախտման գործի վերաբերյալ համապատասխան վարչական մարմնի կողմից ընդունվող վերջնական որոշումների տեսակները՝ (ա) վարչական տույժ նշանակելու մասին, (բ) գործի վարույթը կարճելու մասին: Իսկ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 281-րդ հոդվածով օրենսդիրը սահմանել է վարչական իրավախախտման գործի վերաբերյալ ընդունվող վերը նշված որոշումների բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները, որոնցից մեկն այն է, որ այդ որոշումները պետք է պարունակեն, *inter alia*, գործի քննության ընթացքում հաստատված հանգամանքների շարադրանքը:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 281-րդ հոդվածով վարչական իրավախախտման գործի վերաբերյալ ընդունված որոշումներին ներկայացվող՝ գործի քննության ընթացքում հաստատված հանգամանքների շարադրանքը պարունակելու մասին պահանջը պետք է դիտարկվի նույն օրենսգրքի 279-րդ հոդվածով նախատեսված՝ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ վարույթի ընթացքում վարչական մարմնի կողմից պարտադիր պարզման ենթակա վերոգրյալ հանգամանքների համատեքստում: Այլ կերպ ասած՝ վարչական իրավախախտման գործի վերաբերյալ ընդունված որոշման մեջ պետք է շարադրված լինեն այն հանգամանքները, որոնք ենթակա են պարտադիր պարզման վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ վարույթի ընթացքում. դրանք են՝ *inter alia*, (ա) վարչական իրավախախտում կատարված լինելու փաստը, (բ) անձի մեղավորությունը վարչական իրավախախտման կատարման մեջ, (գ) անձի՝ վարչական պատասխանատվության ենթակա լինելը, (դ) պատասխանատվությունը մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքների առկայությունը, (ե) վարչական իրավախախտման հետևանքով գույքային վնաս պատճառված լինելը, (զ) գործի ճիշտ լուծման համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքներ: Այսպիսով, Վարչական իրավախախտումների վերաբեր-

յալ ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված վարչական իրավախախտման գործի վերաբերյալ ընդունվող վերջնական որոշումները պետք է համապատասխանեն նշված օրենսգրքով դրանց ներկայացվող հիմնավորվածության վերոգրյալ չափանիշներին:

Հատկանշական է, որ իրավակիրառ պրակտիկայում հանդիպում են դեպքեր, երբ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված վարչական իրավախախտման համար վարչական տույժ նշանակելու վերաբերյալ որոշումը ձևական առումով համապատասխանում է Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 281-րդ հոդվածով նախատեսված պահանջներին, սակայն չի պարունակում նշում այն բոլոր էական փաստական կամ իրավական հանգամանքների մասին, որոնք վարչական մարմինն հիմք են տվել կայացնելու նման որոշում: Տվյալ պարագայում վարչական ակտի հասցեատիրոջը հնարավորություն չի ընձեռնվում այդ վարչական ակտի հիմնավորումների միջոցով հստակ ընկալելու իրեն վարչական պատասխանատվության ենթարկելու կոնկրետ իրավական և փաստական հիմքերը, իսկ այդ վարչական ակտի բողոքարկման դեպքում վարչական բողոքը քննող վարչական մարմինը կամ դատարանը հնարավորություն չեն ունենում որոշելու, թե վարչական մարմինը ճիշտ է գնահատել արդյոք տվյալ վարչական ակտի ընդունման համար հիմք հանդիսացած հանգամանքները, և հատկապես ինչ փաստարկներ են հաշվի առնվել տվյալ վարչական ակտն ընդունելիս:

Հետևաբար, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված վարչական իրավախախտման համար վարչական տույժ նշանակելու վերաբերյալ վարչական ակտերը պետք է համապատասխանեն ինչպես Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով, այնպես էլ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված պահանջներին: Այլ կերպ ասած, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված վարչական իրավախախտման համար վարչական տույժ նշանակելու վերաբերյալ որոշումը՝ որպես գրավոր վարչական ակտ, պետք է համապա-

տասխանի «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 55-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 57-րդ հոդվածի 1-ին մասի վկայակոչված իրավադրույթներին: Այսինքն՝ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված վարչական իրավախախտման համար վարչական տույժ նշանակելու վերաբերյալ որոշումը պետք է պարունակի հիմնավորում, որում պետք է նշվեն այն բոլոր էական փաստական և իրավաբանական հանգամանքները, որոնք վարչական մարմնին հիմք են տվել ընդունելու տվյալ որոշումը:

Այսպես, պետության կողմից պատշաճ վարչարարության իրավունքի՝ որպես անձի հիմնարար իրավունքի ճանաչումը և սահմանադրորեն ամրագրումը պետք է ծանրակշիռ ազդեցություն ունենան, ընդհանրապես, հանրային իշխանության և ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց միջև ծագող վարչաիրավական հարաբերությունների և, մասնավորապես, վարչական մարմինների կողմից իրականացվող վարչարարության բնագավառում իրավական կառուցակարգերի կատարելագործման վրա: Ըստ այդմ, անձի պատշաճ վարչարարության սահմանադրական իրավունքը չի կարող երաշխավորված կենսագործվել այն դեպքում, երբ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված վարչական իրավախախտման համար անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ վարչական ակտը չի բովանդակում այն բոլոր էական փաստական կամ իրավական հանգամանքները, որոնք վարչական մարմնին հիմք են տվել կայացնելու նման որոշում: Այլ կերպ ասած, պատշաճ վարչարարության հիմնարար իրավունքի բաղադրիչ հանդիսացող՝ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի արդարացի քննության անձի իրավունքը չի կարող գործնականում իրացվել այն դեպքում, երբ անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին որոշման մեջ թույլ է տրվել վարչական ակտի հիմնավորվածության պահանջի այնպիսի էական խախտում, որը վարչական ակտի հասցեատիրոջը, ըստ էության, զրկում է այդ վարչական ակտի հիմնավորումների միջոցով իրեն վարչական պատասխանատվության ենթարկելու կոնկ-

րետ իրավական և փաստական հիմքերի մատչելիությունից:

Փաստորեն, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված վարչական իրավախախտման համար վարչական տույժ նշանակելու վերաբերյալ վարչական ակտում դրա ընդունման հիմք հանդիսացած բոլոր էական փաստական և իրավական հանգամանքների մասին հստակ նշում չպարունակելու դեպքում խախտվում է տվյալ վարչական ակտով վարչական պատասխանատվության ենթարկված անձի պատշաճ վարչարարության իրավունքը: Այսինքն՝ վարչական տույժ նշանակելու մասին քննարկվող օրենսգրքով նախատեսված որոշումներում ՀՀ օրենսդրությամբ վարչական ակտերին ներկայացվող ընդհանուր հիմնավորվածության պահանջի չպահպանումը հանգեցնում է անձի պատշաճ վարչարարության սահմանադրական իրավունքի (անձին առնչվող գործի արդարացի քննության իրավունքի) խախտման:

Այդ իսկ պատճառով վարչարարության ոլորտում անձի վերը նշված սահմանադրական իրավունքի նման խախտումների հնարավորությունը բացառելու նպատակով իրավասու վարչական մարմինները Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված վարչական իրավախախտման համար վարչական տույժ նշանակելու վերաբերյալ որոշումներ ընդունելիս պետք է որպես ելակետ ընդունեն այն հանգամանքը, որ այդ որոշումների նկատմամբ հավասարապես կիրառելի են ինչպես Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 281-րդ հոդվածով սահմանված պահանջները, այնպես էլ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 55-րդ հոդվածի 1-ին մասով և 57-րդ հոդվածի 1-ին մասով վարչական ակտերին ներկայացվող ընդհանուր հիմնավորվածության չափանիշը:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարելի է կատարել հետևյալ ընդհանրացումները.

1. հիմնավորված վարչական ակտ ստանալու իրավունքը ներառվում է մարդու պատշաճ վարչարարության սահմանադրական իրավունքի բովանդակության մեջ՝ որպես վարչական մարմինների կողմից ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց առնչվող գործերի

արդարացի քննության իրավունքի բաղկացուցիչ տարր,

2. հիմնավորված վարչական ակտ ստանալու անձի սուբյեկտիվ իրավունքին համապատասխանում է անձի համար միջամտող գրավոր վարչական ակտ ընդունելիս այն հիմնավորելու վարչական մարմնի պարտականությունը,

3. հիմնավորված վարչական ակտ ստանալու իրավունքը բովանդակային առումով հանգում է հետևյալին. միջամտող վարչական ակտը պետք է նշում պարունակի տվյալ վարչական ակտի ընդունման համար հիմք հանդիսացող բոլոր էական փաստական և իրավական հանգամանքների վերաբերյալ,

4. գրավոր վարչական ակտերի հիմնավորվածության պահանջը՝ որպես մարդու պատշաճ վարչարարության սահմանադրական իրավունքի բաղադրիչ, կիրառելի է բոլոր, այդ թվում նաև՝ անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ ընդունված միջամտող վարչական ակտերի նկատմամբ,

5. օրենքով կարող են նախատեսվել գրավոր վարչական ակտերի հիմնավորվածության ընդհանուր պահանջից բացառություններ, որոնք չեն կարող խաթարել մարդու՝ պատշաճ վարչարարության հիմնարար իրավունքի էությունն ու բովանդակությունը,

6. բոլոր այն անհատական իրավական ակտերը, որոնց համար օրենսդրությամբ հատուկ նախատեսված է հիմնավորում չպարունակելու հնարավորություն, պետք է դուրս մնան վարչական ակտի հասկացության շրջանակներից և չհամարվեն վարչական ակտ՝ դրանից բխող իրավական հետևանքներով:

Карен Акопян
Аспирант кафедры конституционного права ЕГУ

ТРЕБОВАНИЕ ОБОСНОВАННОСТИ ПИСЬМЕННЫХ АДМИНИСТРАТИВНЫХ АКТОВ КАК ЭЛЕМЕНТ ПРАВА НА ЭФФЕКТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Статья посвящена соотношению конституционного права человека на эффективное управление и требования обоснованности письменных административных актов. В статье описывается содержание права на получение обоснованного административного акта, которое рассматривается как элемент фундаментального права на эффективное управление. Автор выдвигает свою точку зрения на то, что требование обоснованности письменных административных актов распространяется на все обременяющие административные акты, в том числе и на административные акты о привлечении субъекта к административной ответственности. А все те индивидуальные правовые акты, для которых законодательно предусмотрена возможность о не содержании обоснований, должны быть исключены из понятия административного акта.

Karen Hakobyan
Post-graduate student of the Chair of Constitutional law, YSU

THE REQUIREMENT OF REASONABLENESS OF WRITTEN ADMINISTRATIVE ACTS AS AN ELEMENT OF THE RIGHT TO GOOD ADMINISTRATION

This article is devoted to the relationship of the constitutional right to good administration and the requirement of reasonableness of administrative acts. The content of the right to receive reasoned administrative act is described, which is considered as an element of the fundamental right to good administration. The author puts forward his point of view that the requirement of reasonableness of written

administrative act applies to all interfering administrative acts including those, which are accepted in the field of administrative liability. And all the individual legal acts, which are allowed to be accepted without any reasons by legislation, must be excluded from the concept of administrative act.

Բանալի բառեր՝ սահմանադրություն, սահմանադրական փոփոխություններ, պատշաճ վարչարարության իրավունք, վարչարարություն, հիմնավորված վարչարարություն, գրավոր վարչական ակտ, միջամտող վարչական ակտ, հիմնավորված վարչական ակտ, վարչական պատասխանատվություն, վարչական ակտի հիմնավորվածության պահանջ:

Ключевые слова: конституция, конституционные реформы, право на эффективное управление, административная деятельность, обоснованная административная деятельность, письменный административный акт, обременяющий административный акт, обоснованный административный акт, административная ответственность, требование обоснованности административного акта.

Key words: constitution, constitutional reforms, right to good administration, administration, reasoned administration, written administrative act, interfering administrative act, reasoned administrative act, administrative liability, requirement of reasonableness of administrative act.

**ԸՆԴՀԱՆՈՒՅՑԱՆ ԽՈՐՀՐԱՐԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Հայաստանում սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում սկիզբ առած խորհրդարանական կառավարման ձևը ենթադրում է խորհրդարանի դերի և նշանակության հայեցակարգային վերանայում՝ մասնավորապես պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների համակարգում օրենսդիր մարմնի կարգավիճակի էական բարելավում: Ազգային ժողովը, լինելով բարձրագույն ներկայացուցչական միակ պետական ինստիտուտը, ըստ էության, ստանձնում է համակարգաստեղծ մարմնի կարգավիճակ, որն անխուսափելիորեն ենթադրում է կառավարման լծակների ապակենտրոնացում և հաշվետվողականության մթնոլորտ: Այս համատեքստում շատ կարևոր է խորհրդարանական փոքրամասնության կամ ընդդիմության կարգավիճակի հստակ ամրագրումն ու լիազորությունների ընդլայնումը, ինչը ենթադրում է այնպիսի երաշխիքներ, որոնք կապահովեն վերջինիս արդյունավետ մասնակցությունը պետական իշխանության իրականացմանը և, մասնավորապես, քաղաքական որոշումների կայացմանը՝ թույլ չտալով որպեսզի խորհրդարանական կառավարման համակարգը վերածվի խորհրդարանական մեծամասնության դիկտատուրայի:

Նոր սահմանադրական իրողությունում ընդդիմության կարգավիճակի համարժեք անդրադարձի տեսանկյունից կարևոր է արձանագրել, որ սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում ընդդիմությանը Հայաստանում վերապահվել է, ըստ էության, սահմանադրական ինստիտուտի կարգավիճակ: Այս եզրահանգման հիմքում ընկած են բազմաթիվ սահմանադրական հիմնադրույթներ:

¹ ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Վ. Ն. Այվազյան:

Մասնավորապես, այդ մասին է վկայում 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի խմբագրությամբ Սահմանադրության (այսուհետ՝ Սահմանադրություն) 104-րդ հոդվածի 1-ին մասը, որով ամրագրված է, որ Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալներից մեկն ընտրվում է **ընդդիմադիր խմբակցությունների** պատգամավորների թվից: Խորհրդարանական ընդդիմության գոյությունը, որպես սահմանադրական ինստիտուտ ենթադրում է խորհրդարանում քաղաքական փոքրամասնության ներկայության սահմանադրական և օրենսդրական երաշխիքների առաջադրում: Մասնավորաբար, սահմանադրական օրենքի կարգավիճակ ունեցող ՀՀ ընտրական օրենսգրքով նորմատիվ նախադրյալներ են ստեղծվել խորհրդարանում ընդդիմության նվազագույն ներկայացվածության ապահովման համար՝ այդ օրենսգրքով նախատեսված որոշակի հիմքերի առկայության պարագայում ամրագրելով քաղաքական փոքրամասնությանը պատկանող պատգամավորների նվազագույն քանակ՝ ոչ պակաս, քան Ազգային ժողովի պատգամավորների ընդհանուր թվի 1/3-ը (96-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Խորհրդարանական ընդդիմությանը վերապահելով սահմանադրական կարգավիճակ՝ պետությունն իր վրա որոշակի պարտականություն է վերցրել ապահովելու ընդդիմության երաշխավորված ներկայությունը խորհրդարանում, ինչը որոշ դեպքերում օբյեկտիվորեն հնարավոր չէ, քանզի, նախ՝ ընդդիմությունը ներկայացնող քաղաքական ուժերը կարող են պարզապես չմասնակցել (բոյկոտել) ընտրություններին կամ ընտրողների կողմից բավարար ձայներ չստանալ՝ ընտրական շեմը հաղթահարելու համար: Բացի այդ, Հայաստանի քաղաքական պրակտիկայում հաճախակի են դեպքերը, երբ խորհրդարանական և նախագահական ընտրություններից հետո կամ համապատասխան գումարման խորհրդարանի գործունեության ընթացքում Ազգային ժողովում բացարձակ մեծամասնություն ունեցող կուսակցությունն ու խորհրդարանում ներկայացված ընդդիմադիր քաղաքական ուժերը կնքում են քաղաքական համաձայնագրեր՝ կազմելով կոալիցիաներ կամ ձևավորելով համագործակցության այլ ձևաչափեր: Այդ քաղաքական համաձայնագրե-

րով ընդդիմադիր ուժերը ստանում են նախարարական պորտֆելներ Կառավարությունում, պաշտոններ պետական այլ մարմիններում, և, այդպիսով, ստանձնում քաղաքական պատասխանատվություն՝ պետության քաղաքականության իրականացման և, մասնավորապես Կառավարության գործունեության համար՝ դադարելով դասական իմաստով ընդդիմություն լինելուց և փաստացի միանալով իշխող խորհրդարանական մեծամասնությանը¹:

Հիշյալ քաղաքական համաձայնագրերի արդյունքում քաղաքական ուժի ընդդիմադիր կարգավիճակի կորստի վերաբերյալ համակարծրություն կա ինչպես մասնագիտական գրականության մեջ, այնպես էլ Եվրոպայի խորհրդի Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից²: Ավելին՝ «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 1¹ մասի համաձայն. «Խմբակցությունը համարվում է ընդդիմադիր... եթե խմբակցությունը ստեղծած առանձին կուսակցության կամ կուսակցությունների դաշինքը կազմած կուսակցություններից որևէ մեկի առաջադրած անձ Կառավարության կազմում ընդգրկված չէ»: Այս օրինակները ցույց են տալիս, որ Հայաստանում արմատավորված քաղաքական պրակտիկայի ուժով չի բացառվում մի վիճակ,

¹ Նման միավորումներ են ստեղծվել 2003 թ., 2007 թ., 2008 թ., 2012 թ.: Խորհրդարանում քաղաքական մեծամասնություն ունեցող կուսակցության և ընդդիմադիր քաղաքական ուժի մասնակցությամբ համագործակցության ձևաչափի ամենաթարմն օրինակն է սույն թվականին ՀՀԿ-ի և ՀՅԴ-ի միջև կնքված համագործակցության հուշագիրը, որի համաձայն՝ ընդդիմությունը ներկայացնող Դաշնակցությունն ստացավ 3 նախարարական պորտֆելներ Կառավարությունում, ինչպես նաև մի շարք այլ պաշտոններ գործադիր իշխանության համակարգում՝ այդպիսով դադարելով ընդդիմադիր լինելուց և ընդգրկվելով իշխանական համակարգում:

² St u Васильева С. В Институционализация парламентской оппозиции как гарантия представительной демократии, стр.4, <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/74919791>, տե՛ս նաև Պրստոլովայի օրենքը «Ընդդիմության իրավունքների մասին», հոդ. 3, European commission for democracy through law (Venice commission) Report on the Role of the Opposition in a Democratic Parliament, Strasbourg, 15 November 2010, p.8 [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)025-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)025-e)

երբ Ազգային ժողովում դասական իմաստով չլինի ընդդիմություն¹։ Իսկ դա արդեն կստեղծի որոշ հակասություններ Սահմանադրության հետ՝ կասկածի տակ դնելով ընդդիմության սահմանադրական կարգավիճակի լեգիտիմությունը։ Նմանաբնույթ իրավիճակից խուսափելու նկատառումով հարկավոր է օրենսդրության և, հատկապես, սահմանադրական օրենսդրության մակարդակում ամրագրել գործուն երաշխիքներ, որոնք մի կողմից չեն խախտի ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի և խորհրդարանական մշակույթի հիմունքները և անհամաչափ սահմանափակումներ ու խոչընդոտներ չեն առաջացնի քաղաքական ուժերի և պատգամավորների համար, իսկ մյուս կողմից նորմատիվ կառուցակարգեր կամրագրեն խորհրդարանում իշխանության և ընդդիմության՝ Սահմանադրությունից բխող անհրաժեշտ համամասնությունն ապահովելու նպատակով։ Մասնավորաբար, կարելի է քննարկել կուսակցությունների և դաշինքների համար ՀՀ ընտրական օրենսգրքով նախատեսված ընտրական շեմը նվազեցնելու հարցը, ինչպես նաև այդ օրենսգրքում կամ «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենքում նախատեսել արգելք այնպիսի կռաւիցիաների ձևավորման համար, որոնց արդյունքում խորհրդարանում չի լինի ընդդիմություն։

Ընդդիմության կարգավիճակի բարելավումը ենթադրում է ընդդիմադիր խմբակցությունների գործունեության համազոր սահմա-

¹ Չարկ է նշել, որ խորհրդարանում ներկայացված բոլոր հիմնական քաղաքական ուժերն ընդգրկող կոալիցիոն կառավարություններ հանդիպում են եվրոպական մի շարք պետությունների քաղաքական պրակտիկայում, ինչպես, օրինակ՝ Շվեյցարիայում, Հյուսիսային Իռլանդիայում և այլն (տե՛ս European commission for democracy through law (Venice commission) նշվ. աշխ. էջ 9)։ Դա է նաև պատճառը, որ պետությունների մեծ մասը գերծ է մնացել ընդդիմության ինստիտուտի սահմանադրական և նույնիսկ օրենսդրական ամրագրումից՝ խորհրդարանական փոքրամասնության իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնելով իրավական և քաղաքական այլ գործիքակազմի միջոցով։ Ընդդիմության ինստիտուտի սահմանադրական ամրագրում առկա է միայն Մեծ Բրիտանիայում, Մալթայում և փոքրաթիվ այլ պետություններում (տե՛ս նույն տեղում, էջ 17)։

նադրական երաշխիքների առկայություն: Սահմանադրական բարեփոխումների հետապնդած հիմնական խնդիրներից մեկը խորհրդարանական մեծամասնության և փոքրամասնության փոխազդեցության ու փոխզիջման վրա հիմնված պետական որոշումների ընդունման համակարգի ձևավորումն է: Իսկ դրա համար հարկավոր է բարձրացնել խորհրդարանական փոքրամասնության իրավական և քաղաքական դերը և ներդնել ընդդիմության կարգավիճակի կառուցակարգային այնպիսի գործնական երաշխիքներ, որոնք պայմաններ կստեղծեն, որպեսզի իշխող քաղաքական ուժի և ընդդիմության փոխհարաբերությունները չստեղծվորվեն բացառապես քաղաքական տիրույթում և, հետևապես, կախման մեջ չդրվեն միայն Հայաստանի քաղաքական համակարգի սուբյեկտների իրավագիտակցության աստիճանից, այլ ենթարկվեն որոշակի իրավական կանոնակարգման, որի պայմաններում իշխող մեծամասնությունը չի ունենա հնարավորություն գործելու միայն սեփական հայեցողությամբ և հարկադրված կլինի փոխհամաձայնության գալ իր քաղաքական ընդդիմախոսների հետ¹:

ՀՀ Սահմանադրությունը, պահպանելով ընդդիմության իրավունքների պաշտպանության նախքան 2015 թ. սահմանադրակա բարեփոխումները գործող ընդհանուր երաշխիքները, սահմանել է ընդդիմությանը վերապահվող լրացուցիչ լիազորություններ և համապատասխան գործունեության երաշխիքներ, որոնք, ըստ իրենց բնույթի, կարելի է բաժանելի երկու խմբի՝

1) խորհրդարանի կողմից հանրային–իրավական որոշումների

¹ Հարկ է նշել, որ ընդդիմության արդյունավետ գործունեության այս երաշխիքների ամրության և կայունության համար անհրաժեշտ է, որպեսզի դրանք ամրագրված լինեն Սահմանադրության կամ առնվազն ընդունման առավել խիստ կարգ ունեցող սահմանադրական օրենքների մակարդակում՝ խուսափելու համար խորհրդարանական մեծամասնության կողմից, քաղաքական նպատակահարմարությունից ելնելով, այդ երաշխիքների հնարավոր չեղարկումից: Ուստի և քաղաքական փոքրամասնությանն առավել ընդարձակ լիազորությունների վերապահումը դարձավ այն առանցքային խնդրականներից մեկը, որի կարգավորումը դրվեց հատկապես սահմանադրական բարեփոխումների առանցքում:

կայացման գործընթացում ընդդիմության դերակատարումը մեծացնող լիազորություններ,

2) վերահսկողական լիազորություններ:

1-ին խմբին են պատկանում խորհրդարանի կողմից հանրային նշանակության կարևորագույն հարցերով որոշումների կայացումը պատգամավորների ընդհանուր թվի որակյալ մեծամասնությամբ, իսկ 2-րդ խումբը ներառում է քննիչ հանձնաժողովների ինստիտուտը, ընդդիմության ներկայացուցչին Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալներից մեկին պաշտոնի տրամադրումը և այլն:

ՀՀ Սահմանադրությունն ընդդիմության կարգավիճակի վերանայման հիմքում դրել է խորհրդարանական փոքրամասնության ձայնը ոչ միայն «լսելի», այլև «իրավաբանորեն ներգործելի» դարձնելու տեսլականը: Դա նշանակում է, որ ընդդիմության մասնակցությունը խորհրդարանի աշխատանքին չպետք է հանգի միայն այս կամ այն օրինագծի քվեարկությանը, քննադատությանը կամ իշխող մեծամասնության ու Կառավարության ներկայացուցչին գործնական-իրավական հետևանքներ չունեցող հարցեր տալուն և հարցապնդումներ անելուն:

Այս մոտեցումը, որն ընդհանրապես բնորոշ է խորհրդարանական հանրապետություններին, առավել ցայտուն է դրսևորվել՝ հանրային նշանակություն ունեցող որոշումների կայացման հարցում ընդդիմությանը կարևոր մասնակցություն վերապահելով: Վերջինս ապահովվում է՝ նշված որոշումների ընդունման համար պատգամավորների որակյալ մեծամասնության շեմ սահմանելով: Ընդդիմության դերակատարման բարձրացմանն ուղղված այս իրավական գործիքը խիստ կարևորվում է նաև Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից¹: Սահմանադրությունն Ազգային ժողովի կողմից որակյալ մեծա-

¹ Ժողովրդավարական խորհրդարանում ընդդիմության կարգավիճակի վերաբերյալ 2008 թ. գեկույցում Վենետիկի հանձնաժողովն այս իրավական գործիքն առանձնացրել է որպես ընդդիմության արդյունավետ և մասնակցային գործունեության երաշխիք՝ այն որակելով որպես խորհրդարանում որոշակի թվով ներկայացվածություն ունեցող փոքրամասնության վետոյի իրավունք: Եվրոպայի խորհրդի այդ հեղինակավոր փորձագիտական կա-

մասնությամբ որոշումների ընդունման ինստիտուտը դիտարկում է երկու հարթությունում՝ Ազգային ժողովի կողմից Սահմանադրության և սահմանադրական օրենքների ընդունում ու դրանցում փոփոխությունների կատարում և կարևորագույն պետական պաշտոններում նշանակումների կատարում: 1-ին դեպքում Սահմանադրության 202-րդ հոդվածով սահմանված է Սահմանադրության փոփոխման և նոր Սահմանադրության ընդունման հարցով որոշման ընդունում Ազգային ժողովի կողմից՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի 2/3-ով: խոսքը վերաբերում է ինչպես Սահմանադրության որոշակի հոդվածներ ու դրույթներ Ազգային ժողովի որոշմամբ փոփոխելուն, այնպես էլ նոր Սահմանադրության կամ դրանում համապատասխան փոփոխություններ կատարելու նախագծերին, որոնք՝ այնուհետև Հանրապետության նախագահի կողմից դրվում են հանրաքվեի (206-րդ հոդված):

Սահմանադրության 103-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նաև առանձնացված է օրենքների համեմատությամբ հիմնարար բնույթ ունեցող՝ սահմանադրական օրենքների շարք, որոնց ընդունման կամ փոփոխման համար անհրաժեշտ է ավելի բարձր շեմ՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն 3/5-ը (այդպիսիք են՝ ընտրական օրենսգիրքը, Ազգային ժողովի կանոնակարգ-օրենքը, կուսակցությունների, հանրաքվեի, Սահմանադրական դատարանի և մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքները, դատական օրենսգիրքը):

ռույցը որակյալ մեծամասնությամբ որոշումների կայացումը համարում է քաղաքական փոքրամասնության «նեգատիվ իշխանություն», որի հիմնական նպատակը լայն քաղաքական կոնսենսուսի և այդպիսով ընդունվող որոշման բարձր լեգիտիմության ապահովումն է ու քաղաքական ընդդիմության իրավունքների ու շահերի երաշխավորումը (St'e u European commission for democracy through law (Venice commission) նշվ. աշխ., էջ 26-27): Թերևս, խորհրդարանական փոքրամասնության իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից այս կառուցակարգի արդյունավետությունը կասկածի տակ առնող միակ դեպքը կարող է լինել խորհրդարանում մեկ քաղաքական ուժի «զերմեծամասնության» ձևավորումը, ինչը ժամանակակից իրապես մրցակցային ժողովրդավարություններում հազվադեպ երևույթ է:

Ընդդիմության իրավագործության ընդլայնման տեսանկյունից հարկ է հատուկ անդրադառնալ սահմանադրական օրենքների խնդրին, քանզի մեր կարծիքով, դրանց իրավական հիմքերն ամբողջական չեն: Այսպես, Սահմանադրությամբ նախատեսված սահմանադրական օրենքների բովանդակային կազմը և կարգավորման առարկան սահմանափակ են և չեն սպառում այն կարևորագույն ոլորտներն ու հիմնահարցերը, որոնց իրավակարգավորումը պետք է տեղի ունենար խորհրդարանական փոքրամասնության վճռական մասնակցությամբ: Սահմանադրական օրենքների կարգավորման առարկայից դուրս են մնում մեծ կարևորություն ունեցող այնպիսի հարաբերություններ, որոնք առնչվում են, օրինակ՝ տնտեսական և հարկային քաղաքականության հիմունքներին, սոցիալական ապահովության համակարգին, տեղական ինքնակառավարմանը և հիմնարար բնույթ ունեցող այլ ոլորտներին: Դրանց իրավաքաղաքական կարգավորումը թողնվում է խորհրդարանական մեծամասնությանը՝ առանց տեսանելի սահմանադրաիրավական հակակշիռների: Իսկ այդպիսի պայմաններում որևէ երաշխիք, որ միանձնյա կայացված քաղաքական որոշումները կարտահայտեն հասարակության բոլոր շերտերի շահերը, վերը նշված համասոցիալական բնույթ ունեցող հարցերի շուրջ, չկա: Միջազգային սահմանադրաիրավական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ևս ցույց է տալիս, որ սահմանադրական օրենքների շրջանակը, որպես կանոն, շատ ավելի լայն է և ընդգրկում է ինչպես վերը թվարկված ոլորտները, այնպես էլ մի շարք այլ հիմնահարցեր, որոնց վերաբերյալ սահմանադրական օրենքների ընդունումը չի կարող տեղի ունենալ՝ առանց ընդդիմության համաձայնության¹: Հաշվի առնելով վերոգրյալը,

¹ Այն իր մեջ ներառում է հարկային վարչարարությունը, կենսաթոշակային հիմնախնդիրները, զինված ուժերի և իրավապահ մարմինների կազմակերպման, գործունեության և պարտականությունների հետ կապված հարցերը, մարդու անձնական ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքի իրացման կարգն ու երաշխիքները, տեղական ինքնակառավարումը, արտակարգ և ռազմական դրության իրավական ռեժիմի և դրա հետ կապված իրավասահմանափակումների հարցերը, գործադիր իշխանության մարմին-

թերևս, ավելի ճիշտ կլիներ Սահմանադրության 103-րդ հոդվածի 2-րդ մասում չնախանշել սահմանադրական օրենքների սպառիչ շարք¹, ինչը նորմատիվ պայմաններ կստեղծեր հասարակական և քաղաքական մեծ կարևորություն ունեցող այլ հիմնահարցեր և սահմանադրական օրենքներով կարգավորելու համար:

Ազգային ժողովի կողմից առանցքային պետական պաշտոնատար անձանց ընտրությունը ևս դասվում է հանրային-իրավական կարևորագույն այն որոշումների թվին, որոնց կայացման գործընթացում, համաձայն Սահմանադրության, ընդդիմությունը ևս ունի նշանակալից մասնակցություն: Խորհրդարանի մեծ դերակատարությունը պետական պաշտոնյաների ընտրության կամ նշանակման հարցում բնորոշ է խորհրդարանական կառավարման ձևի պետություններին, քանզի օրենսդիր մարմնի կողմից գործունեության մանդատ ստացող պետական պաշտոնյաների մեծ մասը ներկայացնում են գործադիր իշխանությունը: Ընդունված է խորհրդարանի այս լիազորությունը համարել գործադիր իշխանության նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության սկզբնական փուլ²: Սահմանադրությամբ Ազգային ժողովին տրվել է լիազորություն՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի որակյալ մեծամասնությամբ՝ 3/5-ով ընտրել պաշտոնատար անձանց լայն շրջանակ, ձևավորելով բազմաթիվ պետական ինստիտուտներ³: Ընդդիմության դերակատարման աստիճանը

ների կազմակերպման և գործունեության հետ կապված հարցերը և այլն (Տե՛ս Իսպանիայի, Հունաստանի, Ռուսաստանի, Ուրուգվայի, Վրաստանի, Պերուի Սահմանադրությունները և այլն):

¹ Սահմանադրական օրենքների սպառիչ ցանկ նախատեսված չէ, օրինակ՝ Ֆրանսիայի Սահմանադրությունում:

² Տե՛ս Маклаков В.В., Конституционное право зарубежных стран, Москва, 2006, էջ. 664.

³ Խոսքը վերաբերում է Հանրապետության Նախագահին, Կենտրոնական բանկի նախագահին, Գլխավոր դատախազին, Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի նախագահին և անդամներին, Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի անդամներին, Հաշվեքննիչ պալատի նախագահին և անդամներին, Մարդու իրավունքների պաշտպանին, Սահմանադրական

պետական պաշտոնատար անձանց ընտրության հարցում, կարծում ենք, բխում է սահմանված ընտրական բարձր շեմից:

Հայաստանում տեղի ունեցած սահմանադրական բարեփոխումների դիտանկյունից ընդդիմության դերակատարման ուժեղացումը ենթադրում է ընդդիմության կողմից քաղաքական մեծամասնության վերահսկողության գործառույթի արդյունավետ իրացում: Ընդդիմությանը լուրջ վերահսկողական լիազորությունների տրամադրումը նպաստում է պետական իշխանության մարմինների համակարգում հակակշիռների և զսպումների պատշաճ կենսագործմանը և մասնավորապես խորհրդարանի վերահսկողական լիազորությունների բնականոն իրականացմանը, քանզի օրենսդիր մարմնի կողմից գործադիր իշխանության վերահսկողությունը, նախ հանգում է քաղաքական մեծամասնության ձևավորած Կառավարության գործունեության մշտադիտարկմանն ընդդիմության կողմից¹:

Սահմանադրությամբ ընդդիմությանը վերապահված հիմնական վերահսկողական լիազորությունը քննիչ հանձնաժողովների ստեղծումն է²: Սահմանադրության 108-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ քննիչ հանձնաժողովը ստեղծվում է պատգամավորների ընդհանուր թվի $\frac{1}{4}$ -ի նախաձեռնությամբ՝ բացառությամբ պաշտպանության և անվտանգության հարցերով քննիչ հանձնաժողովի ստեղծման դեպքերի, երբ նախաձեռնող խումբը պետք է կազմված

դատարանի դատավորներին, Վճռաբեկ դատարանի նախագահին, Բարձրագույն դատական խորհրդի 5 անդամներին:

¹ Վենետիկի հանձնաժողովը ժողովրդավարական խորհրդարանում ընդդիմության կարգավիճակի մասին գեկույցում փաստում է, որ պետական իշխանության համակարգում իրական մրցակիցները ոչ թե խորհրդարանն ու կառավարությունն են, այլ կառավարություն ձևավորած քաղաքական ուժը և ընդդիմությունը (Տե՛ս Venice Commission, նշվ. աշխ., էջ 24)

² Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի 2008 թ. 1601 բանաձևով (Ժողովրդավարական խորհրդարանում ընդդիմության իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ ընթացակարգային ուղեցույց) ընդդիմության այս իրավական լծակը համարվում է քաղաքական փոքրամասնության առանցքային լիազորություններից մեկը (Տե՛ս նշված բանաձևի 13.2.8 կետը):

լինի պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն 1/3-ից: Հանձնաժողովի գործունեության արդյունավետությունը կախված է վերջինիս լիազորությունների շրջանակից, ուստի կարևոր է այն հարցը, թե արդյո՞ք քննիչ հանձնաժողովն իրավունք կունենա, անհրաժեշտության դեպքում հրավիրել ու հարցաքննել պետական պաշտոնատար անձանց, կազմակերպությունների ներկայացուցիչների և այլ ֆիզիկական անձանց, ու ի՞նչ իրավական հետևանքներ է առաջ բերելու նշված սուբյեկտների համար՝ առանց հարգելի պատճառի քննիչ հանձնաժողովի նիստին չներկայանալը: Քանի որ այս հանձնաժողովն ունենալու է որոշակի խնդրի շուրջ փաստերի հավաքման և գնահատման առաքելություն, քննության առարկայի վերաբերյալ տեղեկությունների տիրապետող անձանց հրավիրումն ու լսումը կարող է դառնալ հանձնաժողովի տեղեկատվության հիմնական աղբյուրներից մեկը: Պատահական չէ, որ եվրոպական պետությունների մեծ մասում քննիչ հանձնաժողովներին ապացույցների հավաքման և գնահատման գործառույթի շրջանակում տրված են իրավապահ և դատական մարմիններին համագործակցություններ՝ ներառյալ վկաների հրավիրման և հարցաքննության մասով¹, իսկ որոշ պետություններում, օրինակ՝ Նիդերլանդներում, քննիչ հանձնաժողովի նիստին անձի չներկայանալու դեպքում նախատեսված են անբարենպաստ իրավական հետևանքներ՝ ընդհուպ մինչև ազատազրկում²: Այս համատեքստում նպատակահարմար է օրենսդրությամբ համապատասխան իրավակարգավորում նախատեսել՝ քննիչ հանձնաժողովին իրավունք տալով հրավիրել և բացատրություններ ստանալ կամ հարցաքննել ցանկացած անձի: Ընդհանուր առմամբ, քննիչ հանձնաժողովների գործունեության արդյունավետությունը բարձրացնելու համար հարկավոր է Ազգային ժողովի կանոնակարգ-օրենքով ապացույցների ստացման և գնահատ-

¹ Տե՛ս Գերմանիայի Հիմնական օրենքը, Ավստրիայի, Բուլղարիայի, Դանիայի, Ֆինլանդիայի Սահմանադրությունները, Նիդերլանդների Սահմանադրությունը և Նիդերլանդների խորհրդարանի մասին ակտը և այլն:

² Տե՛ս Parliamentary Committees of Inquiry in National Systems: a Comparative Survey of EU Member States, European Parliament, 2010, էջ 5:

ման մասով նրանց օժտել ընդարձակ լիազորություններով, որոնք կհամապատասխանեն քննիչ հանձնաժողովների կողմից իրականացվող քվազի-քննչական և քվազի-դատական գործառույթներին:

Մյուս կարևոր հարցը, որ ծագում է, քննիչ հանձնաժողովի հետ կապված, վերջինիս կողմից գործունեության արդյունքների իրավական հետևանքների հարցն է: Սահմանադրական փոփոխություններով անդրադարձ չի կատարվել նաև այս խնդրին: Հետևաբար կարևոր է Ազգային ժողովի կանոնակարգ-օրենքով հստակ սահմանել քննիչ հանձնաժողովի կողմից ընդունվող եզրակացության կամ որոշման իրավական հետևանքները, որոնք կարող են լինել հետևյալը. քննիչ հանձնաժողովի եզրակացության կամ որոշման պարտադիր քննարկում Ազգային ժողովի նիստում և քննարկման արդյունքում Ազգային ժողովի կողմից համապատասխան որոշման ընդունում, որում արտացոլված կլինեն քննիչ հանձնաժողովի եզրակացության և հանձնարարականների հիմնական կետերը, դրանից հետո քննիչ հանձնաժողովի կողմից մշակված փաստաթղթում տեղ գտած բացթողումների, թերացումների, հնարավոր իրավախախտումների վերաբերյալ եզրակացությունների և դրանցից բխող առաջարկների և հանձնարարականների պարտադիր քննարկում գործադիր իշխանության իրավասու մարմինների կողմից, այդ թվում առանձին պաշտոնատար անձանց պաշտոնականության վերաբերյալ և սահմանված որոշակի ժամկետում արդյունքների հրապարակում ու քննարկում Ազգային ժողովի նիստում:

Բոլոր դեպքերում տրվելիք իրավական լուծումները պետք է լինեն այնպիսին, որպեսզի մի կողմից ապահովեն, որ քննիչ հանձնաժողովի կողմից կատարված քննության արդյունքներն ունենան հստակ իրավական հետևանքներ, իսկ մյուս կողմից, հաշվի առնելով, որ քննիչ հանձնաժողովը որոշակիորեն քաղաքական մարմին է, դրա որոշումներն իրենցով չփոխարինեն իրավապահ, վարչական և դատական մարմինների իրավական ակտերին և գործողություններին:

Քննիչ հանձնաժողովի արդյունավետ գործունեությունն ունի ոչ միայն իրավական բնույթ. այն աղերսվում է դիմության և ընդդի-

մության քաղաքական փոխհարաբերությունների մշակույթի հետ: Մասնավորապես, տարբեր պետությունների պրակտիկայում քիչ չեն դեպքերը, երբ քննիչ հանձնաժողովների աշխատանքը խոչընդոտվել է դրանց անդամների քաղաքական-կուսակցական սաբոտաժի և տարաբնույթ շահարկումների հետևանքով: Ուստի՝ այդպիսի երևույթներից խուսափելու համար առավել օգտակար կարող է լինել քննիչ հանձնաժողովների ձևավորումը խառը կազմով՝ պատգամավորների հետ մեկտեղ ներգրավելով նաև համապատասխան ոլորտի որակյալ մասնագետների և փորձագետների, ինչը թույլ կտա առավել բարեհաջող լուծել հանձնաժողովի առջև դրված խնդիրները: Այս հարցը ևս կարելի է կարգավորել Ազգային ժողովի կանոնակարգ-սահմանադրական օրենքով:

Սահմանադրական բարեփոխումներով խորհրդարանական փոքրամասնությանը վերապահված վերահսկողական մյուս լծակն Ազգային ժողովի փոխնախագահի պաշտոնի վերապահումն է ընդդիմադիր պատգամավորներից մեկին: Այս իրավական գործիքը ընդդիմությանը տալիս է որոշակի լծակներ վերահսկելու Ազգային ժողովի աշխատանքի օրինականությունը: Մասնավորապես, Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալն Ազգային ժողովի կանոնակարգ-օրենքով սահմանված դեպքերում նախագահում է Ազգային ժողովի նիստերը, ունի արտահերթ ելույթի իրավունք, անհրաժեշտության դեպքում փոխարինում է Ազգային ժողովի նախագահին՝ իրականացնելով նրա լիազորությունները և այլն (Ազգային ժողովի կանոնակարգ-օրենքի 19-րդ հոդված, 84-րդ հոդվածի 4-րդ մասի «գ» կետ, 113-րդ հոդվածի 3-րդ մաս և այլն): Ընդդիմության ներկայացուցիչը, դառնալով Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալ, հնարավորություն է ստանում հատկապես նիստերը վարելու ժամանակ հետևել օրենսդրական գործընթացի և խորհրդարանական մյուս ընթացակարգերի օրինականությանը, ընդդիմության իրավունքների բնականոն իրացմանը, ինչպես նաև ի պաշտոնե ծանոթանալ Ազգային ժողովի նյութական միջոցների տնօրինման արդյունավետությանը, բարձրաձայնել այդտեղ առկա խնդիրների և հնարավոր չարաշահումների մասին և այլն: Ազգային ժողովի ընդդիմադիր փոխնախագահի կարգա-

վիճակն ամրապնդելու համար Ազգային ժողովի կանոնակարգում կարելի է սահմանել որոշակի երաշխիքներ, որոնք թույլ կտան այդ պաշտոնը զբաղեցնող ընդդիմության ներկայացուցչին առավել մեծ արդյունավետությամբ իրականացնել իր լիազորությունները, օրինակ՝ բավականին օգտակար կարող է լինել յուրաքանչյուր քառօրյայի նիստերից առնվազն մեկի վարումն Ազգային ժողովի ընդդիմադիր փոխնախագահի կողմից:

Բացի այդ, քանի որ Սահմանադրությամբ կարգավորված չէ Ազգային ժողովի՝ ընդդիմությունը ներկայացնող փոխնախագահի առաջադրման և ընտրության կարգը, հարկավոր է նման կառուցակարգ նախատեսել «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքում: Մասնավորապես, կարելի է ամրագրել, որ եթե ՀՀ խորհրդարանում ներկայացված է մեկից ավելի ընդդիմադիր խմբակցություն, ապա Ազգային ժողովի փոխնախագահի՝ քաղաքական փոքրամասնությանը հատկացված քվոտան տրվում է պատգամավորների առավել մեծ թվաքանակ ունեցող ընդդիմադիր խմբակցությանը:

Գնահատելով Սահմանադրության փոփոխությունների արդյունքում խորհրդարանական ընդդիմության կարգավիճակի հարցում կատարված բարեփոխումները՝ կարելի է փաստել, որ դրանք էապես մեծացնելու են քաղաքական փոքրամասնության դերակատարումը պետական որոշումների կայացման և, ընդհանուր առմամբ, հրապարակային քաղաքականության մեջ: Քաղաքական համակարգում ընդդիմությունը հանդես է գալու արդեն որպես սահմանադրական ինստիտուտ՝ գործունեության նոր երաշխիքներով, ինչի շնորհիվ ներկայացուցչական ժողովրդավարությունը Հայաստանում կլեակոխի զարգացման ավելի բարձր մակարդակ: Միևնույն ժամանակ, սահմանադրական բարեփոխումներով սկիզբ առած իշխանություն-ընդդիմություն փոխհարաբերությունների նոր հայեցակարգը դեռևս ամբողջովին չի իրացվել: Մասնավորապես, Սահմանադրությամբ ընդդիմության լիազորությունները կարող էին ավելի ընդարձակ լինել: Օրինակ՝ ընդդիմությանն ընձեռված վերահսկողական լիազորություններն ընդլայնելու համար կարելի էր ընդդի-

մությանը վերապահել այնպիսի պետական պաշտոնների ստանձնում, որոնք ուղղակիորեն առնչվում են գործադիր իշխանության մարմինների գործունեության վերստուգմանը, օրինակ՝ Հաշվեքննիչ պալատի նախագահի պաշտոնը: Միաժամանակ Սահմանադրության իրավակարգավորումները կարող են լրացվել և զարգացվել սահմանադրական կամ ընթացիկ օրենսդրությամբ, որտեղ Սահմանադրությամբ ամրագրված ուղենիշների շրջանակներում կարող են սահմանվել ընդդիմության նոր լիազորություններ և ընթացակարգային երաշխիքներ: Որոշ երկրներում, օրինակ, Պորտուգալիայում, գործում է նաև ընդդիմության մասին օրենք: Հայաստանում ևս կարելի է քննարկել նման օրենքի ընդունման հնարավորությունը: Շատ կարևոր է նաև Հայաստանի քաղաքական համակարգի սուբյեկտների սահմանադրական մշակույթի մակարդակի բարձրացումը, ինչն առավել արդյունավետ կդարձնի ընդդիմության գործունեության՝ Սահմանադրությամբ և օրենքներով ամրագրված երաշխիքների գործողությունը:

Տեղի ունեցած սահմանադրական բարեփոխումներն ընդամենը հանգրվան են Հայաստանում քաղաքական հարաբերությունների արմատական արդիականացման և, մասնավորապես, քաղաքական փոքրամասնության դերի և նշանակության վերաիմաստավորման ճանապարհին: Ուստի՝ կատարված փոփոխությունները պետք է հիմք ծառայեն քաղաքական հարաբերությունների հիմնական դերակատարների՝ քաղաքական մեծամասնության և ընդդիմության փոխհարաբերությունների հետագա սահմանադրական զարգացման համար:

Artashes Khalatyan

PHD Student at the YSU Chair of Constitutional Law

THE PARLIAMENTARY STATUS OF OPPOSITION IN THE CONTEXT OF CONSTITUTIONAL REFORMS

This article examines the status of parliamentary opposition in the light of constitutional reforms in the RA. Particularly in the article new

powers of opposition and their content are presented and analyzed as well as legislative amendments designed to strengthen the effectiveness of practical application of these powers are proposed. In this context relevant international constitutional practice is analyzed. As a result of the research the author has positively assessed newly shaped parliamentary status of opposition and has pointed out the ways of its further enhancement.

Արտաշես Խալատյան

Аспирант кафедры конституционного права ЕГУ

ПАРЛАМЕНТСКИЙ СТАТУС ОППОЗИЦИИ В КОНТЕКСТЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ РЕФОРМ

В статье изучена проблема статуса парламентской оппозиции в свете проведенных в РА конституционных реформ. В частности, в статье представлены и проанализированы новые полномочия оппозиции и их содержание, а также выдвинуты предложения по внесению поправок в Законодательство Армении с целью повысить эффективность практического применения этих полномочий. В данном контексте в статье также проведен сравнительный анализ международного конституционного опыта по данному вопросу. В результате проведенного исследования оцениваются изменения парламентского статуса оппозиции как положительные, и предлагаются пути их дальнейшего совершенствования.

Բանալի բաներ՝ խորհրդարանական կառավարման ձև, Ազգային ժողով, Կառավարություն, քննդիմություն, վերահսկողություն, սահմանադրական օրենք, խորհրդարանական մեծամասնություն:

Keywords: *parliamentary form of government, National Assembly, constitutional institute, opposition, control, constitutional law, parliamentary majority:*

Ключевые слова: *парламентская форма правления, Национальное собрание, конституционный институт, оппозиция, контроль, конституционный закон, парламентское большинство.*

**ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԻ
ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ**

Հարկադրաբար կատարվող վարչական ակտերի շարքում մեծ թիվ են կազմում այն վարչական ակտերը, որոնք վերաբերում են դրամական գումարների վճարման պահանջներին: Խոսքը հանրային իրավական դրամական պահանջների մասին է, ինչը հայրենական օրենսդրությամբ առաջին անգամ նախատեսվեց 2004 թ. փետրվարի 18-ին ընդունված «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքում: Հիշյալ օրենքի համաձայն՝ հանրային իրավական դրամական պահանջներն օրենքով սահմանված կարգով վարչական ակտերի հիման վրա Հայաստանի Հանրապետության պետական կամ համայնքային բյուջե պարտադիր կարգով դրամական գումարներ վճարելու պահանջներն են»²: Հանրային իրավական դրամական պահանջների շարքին են դասվում վարչական տուգանքները, հարկերը, հարկային տույժերը և տուգանքները, փոխարինող գործողության արդյունքում առաջացած ծախսերը և հանրային բնույթ կրող այլ վճարները:

Ներկայումս հարկադրաբար կատարվող վարչական ակտերի շարքում լայն կիրառում ունեն այն վարչական տուգանքները, որոնք վերաբերում են ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտումներին: Ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտումները, թերևս, ամենատարածվածներից են և աչքի են ընկնում հաճախականությամբ:

Հանրային իրավական դրամական պահանջների կատարումն ապահովող կառուցակարգերի ուսումնասիրության արդիականությ-

¹ ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ռ. Եղյան:

² Ընդունված 18.02.2004 թ. ՀՕ-41-Ն: Հանրային իրավական դրամական պահանջների բնորոշումն օրենքի ընդունումից մինչ օրս փոփոխության չի ենթարկվել:

յունը պայմանավորված է նրանով, որ դրանց կատարումն անձի հիմնական իրավունքներից մեկի՝ սեփականության իրավունքի հետ սերտ փոխկապվածության պատճառով առաջացնում է հասարակական մեծ դժգոհություն:

Ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտման համար նշանակվող տուգանքների կամովին իրականացումն ապահովելու կամ նվազագույնը խթանելու նպատակով օրենսդիր սահմանել է յուրահատուկ կառուցակարգ: Մասնավորապես՝ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրքը, որպես վարչական ակտերի կամովին կատարմանը նպաստող գործիք, ընտրել է սահմանված ժամկետում չվճարված տուգանքի գումարի բազմապատկումը: Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 305-րդ հոդվածի համաձայն.

«Խախտողի կողմից տուգանքը պետք է վճարվի տուգանք նշանակելու մասին որոշումը նրան հանձնելու օրվանից ոչ ուշ, քան տասնհինգ օրվա ընթացքում, իսկ այդ որոշումը գանգատարկելու կամ բողոքարկելու դեպքում՝ գանգատը կամ բողոքը առանց բավարարման թողնելու մասին ծանուցման օրվանից ոչ ուշ, քան տասնհինգ օրվա ընթացքում:

Եթե սույն օրենսգրքի 224-րդ հոդվածի երկրորդ մասի 2-րդ կետով¹ նախատեսված հոդվածներով սահմանված տուգանքը նշանակելու մասին որոշումն իրավախախտում կատարած անձին հանձնելու օրվանից հետո՝ տասնօրյա ժամկետում, անձը դիմում է ոստիկանություն տուգանքի վճարումը տարաժամկետելու խնդրանքով, ապա վճարումը համարվում է տարաժամկետված դիմումի մեջ նշված ժամկետով, բայց ոչ ավելի, քան 6 ամիս»:

Նշված հոդվածով նախատեսվում է, որ սահմանված տուգանքը նշանակելու մասին որոշումն իրավախախտում կատարած անձի կողմից ստանալու օրվանից կամ տուգանքը նշանակելու մասին ո-

¹ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 224-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով սահմանված են ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտման հետ կապված գանգանքները:

որոշումը գանգատարկելու կամ բողոքարկելու դեպքում գանգատը կամ բողոքն առանց բավարարման թողնելու մասին որոշումն իրավախախտում կատարած անձի կողմից ստանալու օրվանից 30 օրվա ընթացքում տուգանքը չվճարելու դեպքում փաստացի չվճարված տուգանքի չափը ավելանում է 25 տոկոսով, իսկ սահմանված տուգանքը նշանակելու մասին որոշումն իրավախախտում կատարած անձի կողմից ստանալու օրվանից կամ տուգանքը նշանակելու մասին որոշումը գանգատարկելու կամ բողոքարկելու դեպքում գանգատը կամ բողոքն առանց բավարարման թողնելու մասին որոշումն իրավախախտում կատարած անձի կողմից ստանալու օրվանից 60 օրվա ընթացքում կամ տուգանքը տարաժամկետելու մասին դիմումում նշված ժամկետում տուգանքը չվճարելու դեպքում փաստացի չվճարված տուգանքի չափը ավելանում է 50 տոկոսով:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտման համար նախատեսված տույժերն առավելապես հանդես են գալիս տուգանքի ձևով, որոնք, մի կողմից, բացարձակ-որոշակի բնույթ են կրում, իսկ մյուս կողմից, կիրառող մարմնին ընտրության, այսինքն՝ համաչափությունը որոշելու հնարավորություն չեն տալիս, իսկ նշված խախտումների համար տուգանքի չափն, ընդհանուր առմամբ, տատանվում է 3000-ից 600 000 դրամի սահմաններում: Ընդ որում, ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որը բոլոր այն դեպքերում, երբ անձը դիմել է տուգանքի գումարը տարաժամկետելու խնդրանքով, նշված ժամկետում տուգանքի գումարը չվճարելու դեպքում այն բազմապատկվում է ոչ թե 25, այլ 50 տոկոսով: Այս հանգամանքը կարող է եական խոչընդոտ հանդիսանալ տարաժամկետման իրավունքից օգտվելու հարցում, քանի որ տարաժամկետման պահանջների չկատարման դեպքում վրա հասնող հետևանքներն առավել բացասական են, քան ի սկզբանե վարչական ակտի պահանջի չկատարման դեպքում:

Ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտման համար տուգանքի գումարի բազմապատկումը տեղի է ունենում իրավունքի ուժով՝ առանց դրա չվճարման հարցում իրավախախտի

մեղքի առկայությունը ստուգելու կամ ուշադրության արժանի այլ հանգամանքներ հաշվի առնելու, մինչդեռ չեն բացառվում այնպիսի իրավիճակները, երբ պարտավորության չկատարումը գլխավորապես պայմանավորված է անձի կամքից անկախ հանգամանքներով, մասնավորապես՝ վճարման անհնարինությամբ: Խնդիրը քննարկման առարկա է դարձել ՀՀ սահմանադրական դատարանում՝ այն հիմնավորմամբ, որ տուգանքի չվճարման դեպքում դրա չափի ավելացումը հանդիսանում է նոր իրավախախտման համար կիրառվող տույժ, որի նշանակումը պետք է իրականացվի ընդհանուր կարգով: ՀՀ Սահմանադրական դատարանը, հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքով տուգանքն օրենքով սահմանված ժամկետում չվճարելը նախատեսված չէ որպես վարչական իրավախախտում, արտահայտեց այն իրավական դիրքորոշումը, համաձայն որի. «... տուգանքի չափի եռապատկումը կամ հնգապատկումը չի հանդիսանում վարչական տույժի տեսակ և վարչական պատասխանատվության միջոց, այլ կոչված է կանխարգելելու օրենքով սահմանված կարգով նշանակված վարչական տույժերը սահմանված ժամկետում չվճարելու հնարավոր դեպքերը և ուղղված է կանխելու նոր իրավախախտումների կատարումը, բարձրացնելու իրավախախտում կատարած անձանց կարգապահությունը՝ պետության առջև ունեցած պարտավորությունների բարեխիղճ կատարման գործում»¹:

Բոլոր դեպքերում ակնհայտ է, որ տուգանքի գումարը որոշակի ժամանակահատվածում չվճարելու դեպքում վրա են հասնում գույքային բնույթի բացասական հետևանքներ: Գույքային բնույթի պետական հարկադրանքի միջոցով պետությունը փորձում է ապահովել որոշակի պարտականությունների կատարումը, այն է՝ տուգանքի գումարի վճարումը: ՀՀ օրենսդրի, ինչպես նաև ՀՀ Սահմանադրական դատարանի դիտարկմամբ այն նոր իրավախախտում չէ, ուստի բացառվում է վարչական վարույթ հարուցելու հնարավոր-

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2012 թ. նոյեմբերի 13-ի ՍԴՈ-1056 որոշումը, կետ 6:

րությունը: Այս առումով անհրաժեշտություն է առաջանում պարզելու, թե ինչպիսի իրավական ինստիտուտ է սահմանված ժամկետում չվճարելու արդյունքում իրավունքի ուժով տուգանքի գումարի ավելացումը, որքանով է այն իրավաչափ նպատակ հետապնդում և որքանով են երաշխավորված անձանց իրավունքները:

Վարչական հարկադրանքը պետական հարկադրանքի ինքնուրույն տեսակ է, որը ներգործում է մարդկանց գիտակցության, վարքագծի վրա և արտահայտվում է անհատական, կազմակերպական և գույքային բնույթի սահմանափակումների ձևով: Վարչական հարկադրանքը պայմանականորեն բաժանում են երեք խմբի՝ վարչական նախազգուշական միջոցներ, վարչական խափանիչ միջոցներ և վարչական պատասխանատվության (տույժի) միջոցներ: Վարչական նախազգուշական միջոցները կիրառվում են հասարակական հարաբերությունները հնարավոր ոտնձգություններից և վնասակար հետևանքներից պաշտպանելու և դրանք կանխելու նպատակով: Այսինքն՝ դրանք կապված չեն նոր իրավախախտումների կատարման հետ, այլ նախորդում են վարչական իրավախախտումների կատարմանը՝ իրականացնելով կանխարգելիչ գործառնություն: Այդպիսի նախազգուշական միջոցներ են հանդիսանում զանազան հսկողական և վերահսկողական ստուգումները, անձի ինքնությունը հավաստող փաստաթղթերի ստուգումը, անձի, իրերի և տրանսպորտային միջոցի ստուգումը և այլն¹:

Վարչական խափանիչ միջոցները կիրառվում են որպես իրավախախտումները հարկադիր դադարեցնելու և դրանց վնասակար հետևանքները նախականիլու միջոց: Նշված հարկադրանքի միջոցների կիրառումը ոչ միայն կանխում է վարչական իրավախախտումների կատարումը, այլև հնարավորություն է ընձեռում մեղավոր անձանց օրենքով սահմանված կարգով ենթարկել պատասխանատվության: Այդպիսի միջոցներ են, օրինակ, հակաիրավական գործողությունները դադարեցնելու պահանջը, վարչական ձերբա-

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավունք, Ոստումնական ձեռնարկ/ԵՊՀ, Երևան, 2012, ընդհ. խմբագրությամբ՝ Գ. Դանիելյանի, էջ 334:

կալումը, ֆիզիկական ուժի անմիջական գործադրումը, լիցենզիայի գործողությունը դադարեցնելը և այլն:

Վարչական հարկադրանքի վերջին խումբը կազմում են վարչական պատասխանատվության միջոցները: Իրավական պատասխանատվությունը կատարված իրավախախտման համար անձնական, գույքային և կազմակերպական բնույթի սահմանափակումներ առաջացնող պետական հարկադրանքի միջոցների կիրառումն է: Ի տարբերություն վարչական հարկադրանքի մյուս միջոցների՝ վարչական պատասխանատվության միջոցները կիրառվում են արդեն իսկ կատարված վարչական իրավախախտման դեպքում և արտահայտվում են նաև գույքային բնույթի սահմանափակումների, առաջին հերթին՝ տուգանքի ձևով¹:

Տուգանքի գումարի ավելացումը փաստացի տեղի է ունենում վարչական տուգանքի գումարը օրենքով սահմանված ժամկետում վճարելու պարտականությունը խախտելու դիմաց: Այս առումով տուգանքի գումարի ավելացումը՝ որպես ֆինանսական բնույթի ներգործության միջոց, էությանբ առավել համեմատելի է վարչական տույժի հետ, որը նյութապես ներգործելով անձի գույքային դրության վրա՝ հետապնդում է իրավակարգի և օրինականության ապահովման նպատակ և ունի ընդհանուր կանխարգելիչ նշանակություն:

Թեև Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքում տուգանքի գումարի չվճարումը նախատեսված չէ որպես առանձին իրավախախտում, սակայն այդ արգելքը և դրա համար նյութական ձևով պատասխանատվությունը նախատեսված է, այսպես կոչված, քողարկված ձևով՝ տուգանքի գումարի չվճարման դեպքում դրա ավելացման միջոցով, որպիսի մոտեցումը հնարավորություն է տալիս փաստացի ներգործություն ունենալ անձանց գույքային շահերի վրա՝ միաժամանակ խուսափելով վարչական վարույթ հարուցելու պարտականությունից:

Բոլոր դեպքերում, կարծում ենք՝ անկախ նրանցից, թե տուգանքի գումարի բազմապատկումը կդիտվի որպես նոր վարչական իրա-

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

վախախտում, թե որպես պարտավորությունների կատարումն ապահովող միջոց, վերջինիս կիրառման ժամանակ պետք է ապահովվեն պատշաճ վարչարարության սկզբունքները, որպիսի պահանջը ներկայումս ստացել է նաև սահմանադրական ամրագրում: 2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրության 50-րդ հոդվածի համաձայն. «Յուրաքանչյուր ոք ունի վարչական մարմինների կողմից իրեն առնչվող գործերի անաչառ, արդարացի և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք: Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են մինչև անձի համար միջամտող անհատական ակտ ընդունելը լսել նրան, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի»: Պատշաճ վարչարարության սկզբունքը վարչական մարմինն պարտավորեցնում է ապահովել փաստական հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննարկումը՝ բացահայտելով գործի բոլոր՝ այդ թվում՝ վարույթի մասնակիցների օգտին առկա հանգամանքները¹: Որոշ բացառություններով վարչական մարմինը պարտավոր է վարույթի մասնակիցներին կամ նրանց ներկայացուցիչներին արտահայտվելու հնարավորություն տալ²: Մինչդեռ առանց վարչական վարույթ հարուցելու իրավունքի ուժով տուգանքի գումարի ավելացումը հնարավորություն չի տալիս ստուգելու դրա չվճարման հարցում անձի մեղքի առկայությունը:

Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրքը, պատասխանատվություն նախատեսելով դատական ակտը դիտավորությամբ չկատարելու համար, նշված պահանջը չի տարածում գումարի բռնագանձման պահանջի և քաղաքացիաիրավական պայմանագրերից բխող պարտավորությունների վրա: Թերևս, սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ դրամական պահանջները հնարավոր է ի կատար ածել հարկադիր կատարման միջոցով: Բացի այդ, դրանց

¹ Տե՛ս «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք, հոդվ. 37-րդ:

² Տե՛ս նույն տեղում, հոդվ. 38:

կամովին չկատարումը կարող է պայմանավորված լինել անձի կամ-
քից անկախ հանգամանքներով: Ավելին, ՀՀ Սահմանադրական դա-
տարանը հակասահմանադրական է ճանաչել ՀՀ քրեական օրենսգր-
քի 51-րդ հոդվածի 4-րդ մասը այնքանով, որքանով տուգանքը հան-
րային աշխատանքներով փոխարինելիս և դրա հաշվարկի արդյուն-
քում տարբերակված մոտեցում չի դրսևորում տուգանքը վճարելու
անհնարինության և դրանից խուսափելու հանգամանքների միջև¹:

Եվրոպական երկրների փորձի ուսումնասիրությունը վկայում
է, որ վարչական ակտի պահանջների չկատարումը հանգեցնում է ոչ
թե նոր պատասխանատվության, հատկապես կրկին ֆինանսական
տեսքով, այլ դրան հաջորդում են պատասխանատվության հետ
չկապված այլընտրանքային միջոցներ, որոնց անարդյունավետոթ-
յան դեպքում գործը փոխադրվում է հարկադիր կատարման փուլ: Օ-
րինակ՝ Լատվիայի վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ
օրենսգիրքը նախատեսում է, որ ճանապարհային երթևեկության ու-
լորտում նշանակված տուգանքի գումարը օրենքով սահմանված
ժամկետում (30 օր) չվճարելու դեպքում մինչև վճարումը արգելվում
է իրավախախտին վերադարձնել վարորդական վկայականը, չի
թույլատրվում անցնել տեխնիկական զննություն, դուրս գալ Լատ-
վիայի տարածքից այն տրանսպորտային միջոցով, որով կատարվել
է իրավախախտումը և որը գրանցված է արտասահմանում: Եթե
դրամական տուգանքը չի վճարվում վարչական ակտն ուժի մեջ
մտնելուց հետո մեկ տարվա ընթացքում, վարչական տույժ նշանա-
կելու մասին որոշումը հանձնվում է դատական կարգադրիչներին
հարկադիր կատարման նպատակով, որն իրականացվում է ընդհա-
նուր կարգով²:

Հետխորհրդային երկրներից, թերևս, միայն ՌԴ-ն է, որ վարչա-
կան տուգանքների չկատարումը ապահովում է կրկին ֆինանսա-

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2013 թվականի ապրիլի 23-ի ՄԴՈ-1082 որոշումը:

² Տե՛ս «Закон Латвийской Республики об административных нарушениях»
ընդունված 07. 12.1984 թ., հոդվ. 299¹:

կան սանկցիայով: Մակայն, ի տարբերություն ՀՀ-ի օրենսդրության, ՌԴ օրենսդրությամբ վարչական տուգանքների չկատարումը դիտվել է որպես ինքնուրույն իրավախախտում: Մասնավորապես՝ ՌԴ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի՝ «Վարչական տույժի կատարումից խուսափելը» վերտառությամբ 20.25-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Վարչական տուգանքի չվճարումը սույն օրենսգրքով նախատեսված ժամկետում պատժվում է վարչական տուգանքով չվճարված տուգանքի գումարի կրկնապատիկի չափով, բայց ոչ պակաս, քան 1000 ռուբլու չափով կամ վարչական կալանքով մինչև 15 օր ժամկետով կամ պարտադիր աշխատանքներով մինչև 15 օր ժամկետով»: Այսինքն՝ ՌԴ օրենսդիրը վարչական մարմնին հայեցողություն դրսևորելու հնարավորություն է տվել, որն էլ, իր հերթին, վերջինիս հնարավորություն կտա գոյություն ունեցող տարբերակներից ընտրելու տույժի այն տեսակը, որը կապահովի անհրաժեշտ համամասնություն կիրառվող միջոցի և դրա կիրառմամբ հետապնդվող նպատակի միջև¹:

Պետությունների մեծ մասում վարչական տուգանքը կամովին չվճարելու դեպքում այն իրականացվում է հարկադիր կատարման միջոցով: Քրեաիրավական տուգանքների չվճարման դեպքում դրա փոխարինումը այլ պատժատեսակով պայմանավորված է տուգանքի չվճարման պատճառներով: Քանի որ տուգանքի չվճարման դեպքում այն հնարավոր է փոխարինել ավելի խիստ պատժատեսակով՝ կալանք, ազատազրկում, ուստի փոխարինման հնարավորությունը պայմանավորված է չվճարման պատճառներով: Եթե տուգանքի չվճարումը պայմանավորված է միջոցների բացակայությամբ, ապա այլ՝ ավելի խիստ պատժատեսակներով չի կարող փոխարինվել: Եթե տուգանքի չվճարումը արդյունք է անձի դիտավորության, ապա այն փոխարինվում է այլ պատժատեսակով՝ հաշվարկների արդյունքում պահպանելով նշանակվող պատժի համաչափությունը:

Իրավունքի ուժով տուգանքի գումարի բազմապատկման պա-

¹ Ст' у «Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях» от 30.12.2001 N 195-ФЗ:

րագայում կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում նաև իրավական պատասխանատվության համաչափության սահմանադրական սկզբունքի ապահովման անհրաժեշտությունը: Բանն այն է, որ պատշաճ կատարումից է կախված վարչական ակտի ընդունմամբ հետապնդվող նպատակների իրականացումը, որի շրջանակներում իրավական հանգուցալուծում է ստանում նաև պետություն-քաղաքացի հարաբերություններում առկա վեճը:

Բոլոր այն դեպքերում, երբ պետությունը միջամտում է հիմնական իրավունքներին, վերջինիս վարքագիծը պետք է լինի համաչափ: ՀՀ Սահմանադրության 78-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման համար ընտրված միջոցները պետք է պիտանի և անհրաժեշտ լինեն Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելու համար: Սահմանափակման համար ընտրված միջոցները պետք է համարժեք լինեն սահմանափակվող հիմնական իրավունքի և ազատության նշանակությանը: Ավելին, Սահմանադրության 71-րդ հոդվածը, սահմանելով պատժի համաչափության սկզբունքը, պահանջում է, որ օրենքով սահմանված պատիժը, ինչպես նաև նշանակված պատժատեսակը և պատժաչափը համաչափ լինեն կատարված արարքին¹:

Համաչափության սկզբունքը հնարավորություն է տալիս գնահատել վարչական մարմինների միջամտող ակտերի և գործողու-

¹ Համաչափության սկզբունքն իր ամրագրումն է ստացել նաև Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ նոր օրենսգրքի նախագծում, որի համաձայն՝ 1. Վարչական իրավախախտման վերաբերյալ վարույթ իրականացնող մարմինների կողմից նշանակվող վարչական տույժի տեսակները կամ չափերը և կիրառվող վարչական հարկադրանքի օժանդակ միջոցները պետք է համապատասխանեն կատարված վարչական իրավախախտման բնույթին, պատասխանատվությունը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքներին, վարչական իրավախախտում կատարած անձին, պիտանի, անհրաժեշտ և չափավոր լինեն նրան ուղղելու ու նոր վարչական իրավախախտումները կանխելու համար: 2. Մույն օրենսգրքով սահմանվող վարչական տույժի տեսակներն ու չափերը պետք է համաչափ լինեն համապատասխան վարչական իրավախախտման վտանգավորության աստիճանին:

յունների իրավաչափությունը՝ այդ միջամտության ընթացքում կիրառվող միջոցների գործադրմամբ դրանց նպատակներին հասնելու հնարավորությունը և թույլատրելիությունը¹:

Համաչափության սկզբունքը կազմված է երեք բաղադրիչներից՝ պիտանիություն, անհրաժեշտություն և չափավորություն²: Պիտանի լինելու պահանջից բխում է, որ վարչական մարմնի հայեցողությանը վերապահված մի քանի միջոցներից պետք է ընտրվի այն միջոցը, որը հնարավորություն կտա հասնել հետապնդվող նպատակին³: Եթե պիտանի միջոցները մի քանիսն են, ապա դրանցից պետք է ընտրվի անհրաժեշտը, այսինքն՝ պիտանի միջոցներից այն միջոցը, որը, առավել նվազ ձևով միջամտելով անձի իրավունքներին, հնարավորություն է տալիս հասնել հետապնդվող նպատակին: Իսկ չափավորության սկզբունքը պահանջում է հավասարակշռություն ապահովել հանրային և մասնավոր շահերի միջև: Եվ միայն հանրային շահերի գերակայության դեպքում արդարացված է համարվում մասնավոր անձանց իրավունքներին միջամտությունը⁴: Ընդհանուր առմամբ, համաչափության երեք բաղադրիչները միասին իրավակիրառ մարմիններից պահանջում են նվազագույնի հասցնել միջամ-

¹ St' u Der Verhältnismaßigkeitsgrundsatz, Priv. –Doz. Dr. Ulrich Jan Schröder, Ad Legendum 4-2015:

² St' u Der Verhältnismaßigkeitsgrundsatz, Prof. Dr. Mike Wienbracke, LL.M. (Edinburgh):

³ Որոշ հեղինակներ նշում են, որ համաչափության սկզբունքը պարունակում է պետության վարքագծի իրավաչափությունը ստուգելու ոչ թե երեք, այլ չորս տարր: Նախ պետության վարքագիծը պետք է հետապնդի օրինական նպատակ, որը բխում է իրավական պետության և կամայականության արգելքի սկզբունքից, որից հետո ստուգվում է կիրառվող միջոցների պիտանիությունը, ամհրաժեշտությունը և չափավորությունը: St' u «Proportionality Review in Administrative Law», Jud Mathews, «Der Verhältnismaßigkeitsgrundsatz», Priv. –Doz. Dr. Ulrich Jan Schröder, Ad Legendum 4-2015:

⁴ Համաչափության սկզբունքի բաղադրիչ հանդիսացող չափավորությունը բնորոշվում է նաև համաչափություն նեղ իմաստով: St' u «Proportionality Review in Administrative Law», Jud Mathews, https://www.law.yale.edu/system/files/area/conference/compadmin/compadmin16_mathews_proportionality.pdf:

տությունը անձանց իրավունքներին բոլոր այն իրավիճակներում, երբ դա օբյեկտիվորեն հնարավոր է¹:

Տուգանքի գումարի բազմապատկման իրավաչափության համատեքստում առանցքային նշանակություն է ձեռք բերում իրավական պատասխանատվության նպատակների շեշտադրումը: Իրավական պատասխանատվությունը բնորոշվում է որպես իրավախախտման դիմաց մեղավոր անձի նկատմամբ պետական հարկադրանքի կիրառում, որն ուղեկցվում է անձնական (կազմակերպական) կամ գույքային բնույթի զրկանքներով²: Այն հանդիսանում է ոչ միայն սոցիալական արդարությունը վերականգնելու միջոց, այլև անհատի օրինապահ վարքագծի ապահովման հիմնական միջոցներից մեկը: Ավելին, իրավական պատասխանատվության միջոցների ճիշտ ընտրությունը վճռական նշանակություն ունի նաև իրավախախտումների ընդհանուր կանխարգելման տեսանկյունից:

Ընդհանուր առմամբ, թե՛ իրավունքի տեսությունը, թե՛ օրենսդրությունը որպես իրավական պատասխանատվության հիմնական նպատակներ մատնանշում են հանցավորի ուղղումը, սոցիալական արդարության վերականգնումը և նոր իրավախախտումների կանխարգելումը: Վերը նշված նպատակներն իրավաստեղծ մարմնի համար պետք է ելակետ ընդունվեն յուրաքանչյուր իրավախախտման համար պատիժ և պատժաչափ սահմանելիս: Ուստի պատասխանատվության այս կամ այն միջոցի ընտրությունը պետք է ուղիղ կապի մեջ լինի հետապնդվող նպատակի հետ:

Մյուս կողմից, համաչափության սկզբունքը հասցեագրված է նաև իրավակիրառ մարմիններին: Օրենքի շրջանակներում պատժատեսակը և դրա չափը որոշելիս իրավակիրառ մարմինը պետք է առաջնորդվի համաչափության սկզբունքով և այնպիսի ընտրություն կատարի, որն իրագործելի կլինի և դրանով հնարավորություն

¹ St' u Pieroth Schlink, Grundrechte, Staatsrecht II, էջ 68, կետ 289:

² St' u Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д. ю. и., проф. В. С. Нерсисянца, -М., Норма, 2004, էջ 490:

կտա հասնել իրավական պատասխանատվությամբ հետապնդվող նպատակներին: Հակառակ պարագայում, իրավական ներգործության այնպիսի միջոցների կիրառումը, որոնք հնարավոր չէ կենսագործել, իրավական պատասխանատվությունը դարձնում են ինքնանպատակ:

Ավելին, ըստ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշման. «... իրավաբանական պատասխանատվության հիմքում ընկած համաչափության սահմանադրական սկզբունքը պահանջում է նաև, որ սահմանված պատասխանատվության չափը լինի տարբերակված՝ ելնելով կատարված արարքի ծանրությունից, հանրային վտանգավորության աստիճանից, պատճառված վնասից, մեղքի աստիճանից և այլ էական հանգամանքներից: Ըստ այդմ՝ օրենսդրից պահանջվում է սահմանել պատասխանատվության այնպիսի իրավակարգավորում, որը պատասխանատվության ենթարկող իրավասու մարմնին հնարավորություն ընձեռնի որոշելու նշանակվող պատասխանատվության կոնկրետ չափը՝ ելնելով զանցանքի բնույթից և լրջությունից»¹: Նման մոտեցումը հնարավորություն է տալիս ապահովելու համաչափություն կատարված արարքի և նշանակվող տուգանքի չափի միջև՝ ըստ արարքի վտանգավորության աստիճանի և պատճառված վնասի չափի:

Այս առումով, անձի նյութական շահերը շոշափող այնպիսի վարչական տույժերի կիրառման դեպքում, ինչպիսին տուգանքն է, կարևոր նշանակություն ունի իրավախախտում կատարած անձի գույքային դրությունը: Այնպիսի տուգանքները, որոնք իրավախախտում կատարած անձի գույքային դրության պատճառով չեն կարող ի կատար ածվել, ի սկզբանե ի գործու չեն հասնելու վարչական պատասխանատվության նպատակներին և, հետևաբար՝ համահունչ չեն համաչափության սկզբունքին: Այս առումով պատահական չէ ՀՀ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի այն իրավակարգավորումը, ըստ որի՝ տույժ նշանակելիս հաշվի են առն-

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2010 թվականի նոյեմբերի 16-ի ՄԴՈ-924 որոշումը, կետ 7:

վում կատարված իրավախախտման բնույթը, խախտողի անձը, նրա մեղքի աստիճանը, գույքային դրությունը, պատասխանատվությունը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները (հոդվ. 32):

Մյուս կողմից, իրավացիորեն հարց է առաջանում, թե որքանով է գույքային դրությամբ պայմանավորված պատասխանատվության չափի տարբերակումը համահունչ օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սկզբունքին: Արդյունքում առաջանում է մի հակասական իրավիճակ, երբ միևնույն արարքը կատարած անձանց դեպքում, վերջիններիս գույքային դրությամբ պայմանավորված, պատասխանատվության չափը և տույժի տեսակը կարող են տարբերվել:

Ըստ Եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշման՝ վերաբերմունքի տարբերությունը խտրականություն է, եթե առկա չէ օբյեկտիվ և պատճառաբանված (ողջամիտ) արդարացում¹: Տուգանքը վճարելու անհնարինությունը՝ որպես անձի կամքից անկախ հանգամանք, ըստ էության, օբյեկտիվ հիմքեր ունի, իսկ գույքային դրությամբ պայմանավորված տուգանքի չափի նվազեցումը կամ դրա փոխարինումը տույժի այլ տեսակով արդարացված է պատասխանատվության նպատակների իրագործման անհրաժեշտությամբ:

Որպես տարբերակված մոտեցում ցուցաբերելու արդարացված և օբյեկտիվ հիմնավորում կարող է հանդես գալ նաև արարքի հանրային կամ հասարակական վտանգավորությունը: Իրավաբանական գրականության մեջ հանրային վտանգավորությունը բնորոշվում է երկու բաղադրիչով՝ հանրային վտանգավորության բնույթով և աստիճանով²: Բնույթը հանրային վտանգավորության որակական

¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ «Ռասմուսսենն ընդդեմ Դանիայի» (28.11.1984 թ.) գործը: Ըստ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ տարբերակված մոտեցումը խտրական է Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի տեսանկյունից, եթե դրանում բացակայում է օբյեկտիվ և պատճառաբանված հիմնավորումը, այսինքն՝ եթե այն չի հետապնդում լեգիտիմ նպատակ կամ եթե չկա պատճառաբանված համարժեքություն կիրառված միջոցների և ընտրված նպատակի միջև:

² Տե՛ս Уголовное право Российской Федерации, Общая часть, Под редакцией доктора юридических наук, профессора Л. В. Иногамовой-Хегай, доктора

ցուցիչն է, որը որոշվում է ոսնձգության օբյեկտով: Արարքի հանրային վտանգավորության էությունն օրենքով պահպանվող բարիքներին էական վնաս պատճառելու ունակությունն է: Աստիճանը վտանգավորության քանակական կողմն է, որը որոշվում է ոսնձգության օբյեկտիվ կողմով¹: Հանրային վտանգավորության աստիճանն այն չափանիշն է, որը հնարավորություն է տալիս հանցանքը տարանջատել վարչական զանցանքից: Որպես հանրային վտանգավորության աստիճանը որոշելու տարրեր՝ հանդես են գալիս պատճառված վնասի չափը, արարքի կատարման եղանակը, ժամանակը, տեղը, մեղքի ձևը և այլն: Օրինակ՝ առավել բարձր հանրային վտանգավորությամբ օժտված է ռազմական դրության ժամանակ կատարված իրավախախտումը կամ շատերի կյանքի համար վտանգավոր եղանակով կատարվող հանցագործությունը և այլն: Վերը նշված հանգամանքներն օբյեկտիվորեն անհրաժեշտություն են առաջացնում օրենքով սահմանելու տույժերի այնպիսի համակարգ, որը հնարավորություն կտա հաշվի առնել արարքի հանրային վտանգավորության աստիճանը և յուրաքանչյուր դեպքում ապահովել պատասխանատվության անհատականացումը:

ՌԴ սահմանադրական դատարանը, անդրադառնալով վարչական տուգանքների համաչափության խնդրին, նշում է, որ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքով նախատեսված այն նորմերը, որոնք հնարավորություն չեն տալիս նշանակել օրենքով նախատեսվածից պակաս չափով տուգանք և դրանով հնարավորություն չեն տալիս հաշվի առնել վարչական իրավախախտման բնույթը և հետևանքները, իրավախախտի մեղքի աստիճանը, նրա գույքային և ֆինանսական դրությունը, ինչպես նաև պատասխանատվության անհատականացման համար ուշադրության արժանի

юридических наук, профессора А. И. Парога, доктора юридических наук, профессора А. И. Чучаева, Москва, 2005, էջ 30:

¹ Իրավաբանական գրականության մեջ կարծիքները տարբերվում են: Մասնագետների մի մասն այն դիրքորոշման կողմնակից է, ըստ որի՝ հանրային վտանգավորության աստիճանը որոշվում է ոչ միայն արարքի օբյեկտիվ կողմով, այլև սուբյեկտով և սուբյեկտիվ կողմով:

այլ հանգամանքներ, չեն ապահովում վարչական պատիժների արդարությունը և համաչափությունը: Միննույն ժամանակ, ՌԴ սահմանադրական դատարանը թույլատրելի է համարել օրենքով նախատեսված նվազագույնից պակաս չափով տուգանք նշանակելու հնարավորությունը բացառապես դատարանների դեպքում՝ որպես անկախ և անկողմնակալ մարմնի¹:

Օրենսդրի կողմից սահմանվող վարչական պատասխանատվության միջոցները և դրանց կիրառման կանոնները ոչ միայն պետք է համապատասխանեն իրավախախտման բնույթին, օրենքով պահպանվող արժեքների համար դրա վտանգավորությանը, այլև պետք է հաշվի առնեն դրանց կատարման պատճառները և պայմանները, ինչպես նաև իրավախախտի անձը, մեղքի աստիճանը՝ դրանով երաշխավորելով անձի համար առաջացող բացասական հետևանքների համաչափությունը իրավախախտման հետևանքով առաջացած վնասին, բացառելով անհարկի պետական միջամտությունը և ապահովելով հավասարակշռությունը անհատի հիմնական իրավունքների և ընդհանուր շահերի միջև՝ անհատի, հանրության և պետության պաշտպանությունը վարչական իրավախախտումներից: Հանրային վտանգավորության տարբեր աստիճան ունեցող արարքների համար պատասխանատվության միևնույն միջոցի կիրառումը, առանց պատշաճորեն հաշվի առնելու վարչական իրավախախտման համար մեղավոր անձի արարքի հանգամանքները, որոնք ունեն օբյեկտիվ և խելամիտ հիմնավորում, հակասում են Սահմանադրությամբ արտացոլված մարդասիրության, արդարության և համաչափության սկզբունքներին:

Պատշաճ վարչարարության և համաչափության սկզբունքների լույսի ներքո անհրաժեշտություն է առաջանում նախ վերանայելու վարչական ակտերի կատարումն ապահովող՝ տուգանքի գումարի բազմապատկման իրավական կառուցակարգերի նպատակահարմարությունն ու իրավաչափությունը: Որևէ ինստիտուտի անվան ներքո վարչական մարմինը չի կարող խուսափել գործի հանգա-

¹ St' u Постановление Конституционного Суда РФ от 25 февраля 2014 г., № 4-П:

մանքները լրիվ, բազմակողմանի և օբյեկտիվ ուսումնասիրելու պարտականությունից: Ուստի տուգանքի գումարի ավելացումը պետք է առնվազն իրականացվեր ոչ թե իրավունքի ուժով, այլ վարչական վարույթի շրջանակներում՝ դրա չվճարման պատճառների հաշվառմամբ, որը հնարավորություն կտար տարանջատում մտցնել վճարման անհնարինության և դրանից խուսափելու հանգամանքների միջև: Որպես տուգանքի գումարի չվճարման համար առաջացող բացասական հետևանքներն արդարացնող օբյեկտիվ չափանիշները կարող էին հանդես գալ բավարար նախադրյալների կամ միջոցների առկայության դեպքում պարտավորությունը մեղավորությամբ չկատարելը:

Իր հերթին, համաչափության սահմանադրական սկզբունքն օրենսդրին առաջադրում է պահանջ առ այն, որ վարչական իրավախախտման համար սահմանվող տույժերը, կախված իրավախախտման բնույթից, ընտրության հնարավորություն տան, իսկ տուգանքները լինեն հարաբերական որոշակի, որը իրավակիրառողին հնարավորություն կտա պատասխանատվությունն անհատականացնել՝ գնահատման առարկա դարձնելով իրավախախտման բնույթը, մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները, ինչպես նաև իրավախախտի գույքային դրությունը: Իսկ գույքային բնույթի տույժերի սահմանումը, որոնք հնարավոր չէ ի կատար ածել և փոխարինել տույժի այլ տեսակով, չեն ծառայում վարչական պատասխանատվությամբ հետապնդվող նպատակներին: Ուստի ճանապարհատրանսպորտային կանոնների խախտումների համար նախատեսվող տույժերը կարող են հանդես գալ ինչպես հարաբերական որոշակի տուգանքի, այնպես էլ ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտումներին հակազդելու ունակ տույժի այնպիսի տեսակի ձևով, ինչպիսին է վարորդական իրավունքի գործողությունը ժամանակավորապես դադարեցնելը:

Ու թեև վարչական տուգանքի վճարման համար սահմանված տարաժամկետման հնարավորությունը որոշակիորեն մեղմում է իրավախախտի համար առաջացող հնարավոր ֆինանսական դժվարությունները, այդուհանդերձ, զգալի չափերով տուգանքների դեպ-

քում, երբ անձն օբյեկտիվ պատճառներով ի վիճակի չէ վճարել այն անգամ տարաժամկետման ժամանակահատվածում, տարաժամկետման հնարավորությունը դառնում է ոչ բավարար և չի ապահովում վարչական պատասխանատվության նպատակների իրագործումը:

Վերոգրյալի հիման վրա՝ առաջարկում ենք ուժը կորցրած ճանաչել Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի՝ չվճարված տուգանքի համար դրա բազմապատկումն ախատեսող 305-րդ հոդվածի երրորդ և չորրորդ պարբերությունները: Միաժամանակ, առաջարկում ենք ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտումների համար պատասխանատվությունն ախատեսող՝ 224-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով թվարկված հոդվածներում տուգանքի ձևով տույժերը սահմանել հարաբերական որոշակի ձևով՝ նվազագույն և առավելագույն սահմանների մատնանշմամբ: Պատասխանատվության անխուսափելիության և պատժի համաչափության սկզբունքների իրացումն ապահովելու նպատակով, որոնք, ինչպես նշվեց, կարող են խաթարվել իրավախախտում կատարած անձի գույքային դրությամբ պայմանավորված, առաջարկվում է սահմանել տուգանքին այլընտրանքային տույժի այնպիսի տեսակ, ինչպիսին է որոշակի ժամկետով տրանսպորտային միջոց վարելու իրավունքից զրկելը, որը կկիրառվի բոլոր այն դեպքերում, երբ տուգանքը իրավախախտի գույքային դրությամբ կամ այլ հանգամանքներով պայմանավորված չի կարող ապահովել իրավական պատասխանատվությամբ հետապնդվող նպատակների իրագործումը¹:

Միաժամանակ, հարկ կլինի սահմանել անձի գույքային դրությ-

¹ Տույժի նման տեսակ սահմանելու հնարավորությունն արդեն իսկ ախատեսված է Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի՝ վարչական տույժերի տեսակները սահմանող 23-րդ և դրան համապատասխան՝ 29-րդ հոդվածներում՝ քաղաքացուն տրված հատուկ իրավունքից (տրանսպորտային միջոցներ վարելու իրավունքից, որսորդության իրավունքից) զրկելու տեսքով՝ մինչև երեք տարի ժամկետով՝ այդ իրավունքից օգտվելու կարգը կոպիտ կերպով կամ պարբերաբար խախտելու համար:

յունը որոշելու համար անհրաժեշտ կառուցակարգեր: Որպես այդպիսի կառուցակարգ կարող է հանդես գալ աշխատանքի առկայության և աշխատավարձի չափի վերաբերյալ հարցումը: Վարչական տուգանք նշանակող մարմնի համար իրավախախտի գույքի վերաբերյալ տեղեկատվության հասանելիությունը հնարավորություն կտա ապահովելու վարչական պատասխանատվությամբ հետապնդվող նպատակների իրագործումը, ուստի՝ իրավական պատասխանատվության համաչափության սկզբունքի ապահովումը:

Асмик Сардарян

Аспирант кафедры конституционного права ЕГУ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛНЕНИЯ ПУБЛИЧНО-ПРАВОВЫХ ДЕНЕЖНЫХ ТРЕБОВАНИЙ

В нынешнее время среди административных актов, которые исполняются в принудительном порядке, большое место занимают те административные взыскания, которые относятся к нарушениям правил дорожного движения. Нарушения правил дорожного движения, пожалуй, являются самыми распространенными и отличаются своей частотой. Актуальность изучения механизмов для обеспечения исполнения публично-правовых денежных требований обусловлена тем обстоятельством, что их исполнение вызывает большое общественное недовольство из-за тесной взаимосвязи с одним из основных прав человека – с правом собственности. Механизмы, обеспечивающие выполнение административных штрафов, рассматриваются в свете конституционного принципа пропорциональности. В статье сделана попытка выявить причины неисполнения административных штрафов, выявить условия, которые необходимы для их добровольного исполнения, предложить эквивалентные решения проблемы. При рассмотрении вопросов, связанных с исполнением административных штрафов, принимались во внимание как внутригосударственные правовые регулирования, так и международная практика.

THE ACTUAL ISSUES OF ENFORCEMENT OF PUBLIC MONETARY DEMANDS

At the present time among the administrative acts, which are performed under compulsion, great amount have the administrative fines, that apply to violations of traffic rules. Violations of traffic rules are perhaps the most common and are distinguished by their frequency. The relevance of research of the mechanisms for the enforcement of public monetary demands is due to the fact that their implementation is of great social discontent because of the close interconnection with one of the fundamental human rights - the right of ownership. Mechanisms ensuring the implementation of administrative penalties, are considered in the light of the constitutional principle of proportionality. The article attempts to bring out the reasons for failure of administrative penalties, to bring out the conditions necessary for their voluntary compliance, to offer equivalent solutions of the problem. While studying issues related to the fulfillment of administrative fines, both domestic legal regulations and international practice were taken into consideration.

Բանալի բառեր՝ հանրային-իրավական դրամական պահանջ, ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտում, տուգանք, պատշաճ վարչարարություն, հարկադիր կատարում, իրավախախտի գույքային դրություն, համաչափություն:

Ключевые слова: публично-правовые денежные требования, нарушение правил дорожного движения, штраф, надлежащее управление, принудительное исполнение, имущественное положение правонарушителя, соразмерность.

Keywords: public monetary demands, traffic violation, fine, good governance, compulsory enforcement, property status of the offender, proportionality.

**ՀԱՆՐԱԳԻՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՎԱՐՉԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

Յուրաքանչյուր պետության և հասարակության զարգացման հիմնական երաշխիքը պետության և անհատի շահերի ներդաշնակությունն է, որը հնարավոր է միայն անհատի իրավունքներն ու ազատություններն ապահովելու միջոցով: Անհատի հիմնական իրավական հնարավորությունների ընդհանուր համակարգում կարևոր դեր ունեն քաղաքական իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք հիմնարար անձնական (քաղաքացիական) իրավունքների հետ մեկտեղ պատկանում են մարդու իրավունքների, այսպես կոչված, առաջին սերնդին: Քաղաքական իրավունքներն ու ազատությունները, հանդիսանալով պետության բնույթը և ժողովրդավարության գնահատման չափանիշը ուրվագծող գործոններ, քաղաքակիրթ հասարակության անքակտելի բնութագրիչն են: Հենց այս երկու խումբ իրավունքները հռչակվեցին բուրժուադեմոկրատական հեղափոխությունների արդյունքում և որպես մարդու բնական և անբաժանելի իրավունքներ ամրագրվեցին ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի և այլ առաջադեմ պետությունների առաջին սահմանադրություններում²:

Քաղաքական իրավունքների և ազատությունների թվին է դասվում հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը: Հանդիսանալով մարդու հիմնական սահմանադրական իրավունքներից մեկը և կարգավորվելով վարչական իրավունքի նորմերով՝ հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը յուրաքանչյուրին հնարավորություն է ընձեռում ոչ միայն հետամուտ լինելու և պաշտպանելու անձնական շահը, այլ նաև հանդես է գալիս որպես անհատի մյուս բոլոր իրավունքների և

¹ ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆ. Գ. Բ. Դանիելյան:

² См. u Конституционное право зарубежных стран: учебно-методический комплекс/под.общ. ред. **А. В. Малько**/ М., Изд. Норма 2004, էջեր 124-125:

օրինական շահերի պաշտպանության և կազմակերպարարական կարևոր երաշխիք: Միաժամանակ, հանրագիրը հասարակական կարևորագույն հիմնախնդիրները լուծելու և պետական կառավարմանը մասնակից լինելու առանձնահատուկ ձև է¹:

Ժողովրդավարական հասարակությունում հանրագիր ներկայացնելու և ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալու քաղաքական իրավունքի իրացումը կարևոր դեր է կատարում մարդու իրավունքների և պետական իշխանության իրականացման համակարգում: Մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքի այս ինստիտուտը լայն կիրառություն ունի աշխարհի տարբեր պետություններում (ՌԴ, ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Գերմանիա², Իտալիա, Իսպանիա, Ճապոնիա և այլն)՝ դրա ներքո ենթադրելով հանրային մարմիններին ուղղված անհատական կամ կոլեկտիվ դիմումների, պահանջների, առաջարկությունների, բողոքների ներկայացումը, ինչը նպաստում է մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությանը, իսկ հանրային իշխանությունների համար այն հանդիսանում է որպես որևէ նշանակալի հիմնախնդրի կամ շահերի շուրջ ձևավորված որոշակի վերաբերմունքի մասին տեղեկատվության աղբյուր:

Բազմաթիվ արտասահմանյան երկրների փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ հանրային իշխանության մարմիններին հանրագիր ներկայացնելու հասարակության անդամների իրավունքը՝ որպես հասարակական նախաձեռնության ձև, կարևոր դեր է

¹ Տե՛ս **Конин Н. М., Маторина Е. И.**, Административное право. Учеб.- Саратов: СГЮА, 2012 էջեր 60-61:

² Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում Բունդեսթագի լիազորման իրավունքին ստեղծվող կոմիտեների թվում երեքի ստեղծումը պարտադիր է համարվում, դրանք են՝ հանրագրերի (ԳԴՀ Սահմանադրության 45-րդ հոդվածի համաձայն՝ Բունդեսթագում ստեղծվում է հանրագրերի (պետիցիաների) հարցերով կոմիտե, որը պարտավոր է քննարկել ԳԴՀ Սահմանադրության 17-րդ հոդվածին համապատասխան ներկայացված հանրագրերը), արտաքին գործերի և պաշտպանության հարցերով կոմիտեները՝ դրանով իսկ ընդգծելով եվրոպական զարգացած այս պետության կողմից հանրագրի ինստիտուտին տրվող մեծ կարևորությունը:

կատարում և մեծ ներուժ ունի քաղաքական կամքի ձևավորման գործընթացում՝ հանդես գալով որպես անհատների կամ նրանց միավորումների ուղղակի կամահայտնություն, նպաստելով նրանց հասարակական իրավագիտակցության ձևավորմանը և, վերջին հաշվով, գիտակցված և ակտիվ մասնակցությանը պետական կառավարմանը: Նշվածն էլ առավել ընդգծում է հանրագրի՝ որպես մարդու իրավունքների վարչաիրավական պաշտպանության ինստիտուտի ուսումնասիրության արդիականությունը անհատ-պետություն փոխհարաբերությունների համատեքստում:

Գրականության մեջ հանրային իշխանության մարմիններին հանրագիր ներկայացնելու իրավունքին տրվում են տարբեր սահմանումներ: Սակայն, մեր կարծիքով, Վ. Գ. Ռումյանցևայի կողմից առաջարկվող սահմանումն առավել ամբողջական է, ըստ որի՝ հանրային իշխանության մարմիններին հանրագիր ներկայացնելու ինստիտուտը իրենից ներկայացնում է ինքնուրույն համալիր իրավական ինստիտուտ, որը կանոնակարգվում է ներպետական և միջազգային իրավապաշտպան օրենսդրությամբ, և որի հիման վրա ամրագրվում է մարդու և քաղաքացու, նրանց միավորումների իրավունքը անձամբ կամ ներկայացուցչի միջոցով բանավոր կամ գրավոր ձևով անհատապես կամ կոլեկտիվ եղանակով դիմելու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց իրենց և այլոց իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի իրականացման և պաշտպանության, ինչպես նաև պետական կառավարմանը մասնակցություն ունենալու նպատակով¹:

Միանալով Միավորված ազգերի կազմակերպության կողմից 1948 թ. դեկտեմբերի 10-ի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրին և 1966 թ. դեկտեմբերի 16-ին ընդունված ու Հայաստանի Հանրապետության կողմից 1993 թ. հունիսի 23-ին վավերացված

¹ Sté u Румянцева В. Г., Институт обращений граждан в органы государственной и местной власти: понятие, сущность, содержание.//История государства и права, № 14, 2008 :

Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրին՝ Հայաստանի Հանրապետությունը ևս որդեգրել է համաշխարհային քաղաքակիրթ հանրության համընդհանուր այն արժեքները, որոնց համաձայն յուրաքանչյուրն իրավունք ունի առանց որևէ խտրականության և առանց անհիմն սահմանափակումների անմիջականորեն կամ ազատ ընտրված ներկայացուցիչների միջոցով մասնակցելու իր երկրի կառավարմանը (պետական գործերը վարելուն), յուրաքանչյուր մարդ՝ որպես հասարակության անդամ իրավունք ունի սոցիալական ապահովության և տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային բնագավառներում իր արժանապատվությունը պահպանելու և իր անձի ազատ զարգացման համար անհրաժեշտ իրավունքներ իրագործելու՝ ազգային ջանքերի ու միջազգային համագործակցության միջոցով և յուրաքանչյուր պետության կառուցվածքին ու ներուժին համապատասխան¹:

1995 թ. խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությամբ հանրագիր ներկայացնելու իրավունքի վերաբերյալ իրավական կարգավորում նախատեսված չէր: Այս իրավունքն այլ ձևակերպմամբ սահմանադրական ամրագրում ստացավ միայն 2005 թ. նոյեմբերի 27-ի սահմանադրական բարեփոխումներով: 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում, նպատակ ունենալով ապահովել պետական իշխանության և հասարակության անդամների միջև կայուն կապը, ՀՀ Սահմանադրությունում ամրագրվեց անհատական և կոլեկտիվ հանրագրերի իրավունքը:

Անհատապես կամ այլոց հետ մեկտեղ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց հանրագիր ներկայացնելու և ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունքը՝ որպես մարդու և քաղաքացու հիմնական սահմանադրական իրավունք, հանդես գալով վերջիններիս վարչաիրավական կարգավիճակի կարևորագույն տարրերից մեկը,

¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը (21-րդ և 22-րդ հոդվածներ) և Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը (25-րդ հոդված):

ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրության 53-րդ հոդվածով. «Յուրաքանչյուր ոք ունի անհատապես կամ այլոց հետ մեկտեղ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց հանրագիր ներկայացնելու և ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունք: Մանրամասները սահմանվում են օրենքով»:

Հանրագիր ներկայացնելու վարչաիրավական ինստիտուտը հարկ է մեկնաբանել որպես միմյանց հետ փոխկապակցված և փոխգործակցող իրավական բաղադրատարրերի ամբողջություն, որոնց գործունեությունն ուղղված է ընդհանուր մեկ նպատակի իրագործմանը, այն է՝ անձի սահմանադրական իրավունքների արդյունավետ իրականացմանը:

Անդրադարձ կատարելով 2015 թ. խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 53-րդ հոդվածով ամրագրված հանրագիր ներկայացնելու և ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունքի տարածական մեկնաբանությանը՝ կարող ենք առանձնացնել այս իրավունքի հետևյալ բաղադրատարրերը.

1) հանրագիր ներկայացնելու իրավունքի նշանակությունը և նպատակը,

2) հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը կրող սուբյեկտների կազմը,

3) հանրային իշխանության մարմինների շրջանակը, որոնց կարող է հանրագիր ներկայացվել,

4) հանրագրի բովանդակությունը և ձևը,

5) հանրագրի վերաբերյալ ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունքի երաշխիքները:

Հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը ժողովրդավարության դրսևորումներից մեկն է և հանդիսանում է կարևոր նախապայման անձի հիմնական իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ պաշտպանության, ինչպես նաև ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված սահմանադրական կարգի հիմնական սկզբունքների անխախտելիությունը երաշխավորելու համար:

Այս իրավունքը պետք է դիտարկել օրգանական կապի մեջ ՀՀ

Սահմանադրությամբ երաշխավորված մարդու մտքի և կարծիքի արտահայտման ազատության, պատշաճ վարչարարության և տեղեկություններ ստանալու (ՀՀ Սահմանադրության 41-րդ, 42-րդ, 50-րդ, 51-րդ հոդվածներ), ինչպես նաև քաղաքացիների՝ պետական կառավարմանը մասնակցություն ունենալու և քաղաքացիական նախաձեռնության կարգով օրենքի նախագիծ առաջարկելու (ՀՀ Սահմանադրության 109-րդ հոդված) իրավունքների, ինչպես նաև ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված մի շարք այլ իրավունքների իրականացման հետ:

Իշխանության մարմիններին հանրագիր ներկայացնելու ինստիտուտն իրականացնում է 3 կարևոր գործառույթ՝ իրավունքի իրականացման (իրավապաշտպանական), հաղորդակցական և տեղեկատվական:

Իրավունքի իրականացման (իրավապաշտպան) գործառույթը կայանում է նրանում, որ հանրագրերը հանդիսանում են քաղաքացիների իրավունքների իրականացման գործուն միջոց (օրինակ՝ կենսաթոշակի կամ լիցենզավորման ենթակա գործունեությամբ զբաղվելու և այլ իրավունքները իրացնելիս), ինչպես նաև իրավունքների պաշտպանության եղանակ. դրանք թույլ են տալիս կանխարգելելու իրավունքի խախտումը, իսկ եթե իրավունքի խախտումն արդեն իսկ առկա է, հանրագիրը միջոց է խախտման և դրա հետևանքների վերացման, խախտված իրավունքի վերականգնման համար: Հանրագիր ներկայացնելու միջոցով գործի են դրվում իրավունքները իրականացնելու, ինչպես նաև դրանք ուսնագությունից (այդ թվում հանրային իշխանության մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց կողմից խախտումներից) պաշտպանելուն ուղղված պետական կառուցակարգերը: Այս կերպ անհատները, պաշտպանելով իրենց իրավունքներն ու օրինական շահերը, իրավասու մարմինների ուշադրությունն են հրավիրում օրենսդրության խախտումների վրա և այդպիսով (թեկուզ և անուղղակիորեն) պաշտպանում են պետությունում և հասարակությունում գոյություն ունեցող

իրավահարաբերությունները¹:

Հաղորդակցական գործառնությունը այն է, որ հանրագրերը հանդես են գալիս որպես քաղաքացու, իսկ որոշ դեպքերում նաև այլ անձանց և պետության միջև հաղորդակցության միջոց՝ ծառայելով փոխգործակցության ուղի ձևավորելու նպատակին: Դրա միջոցով քաղաքացիները կարող են ազդեցություն ունենալ հանրային կառավարման վրա՝ մասնակցելով հանրային նշանակություն ունեցող որոշումների կայացմանը: Արևմտյան Եվրոպայի երկրների մեծամասնության (Գերմանիա, Ավստրիա, Ֆրանսիա և այլ) իրավունքի տեսության մեջ հանրային իշխանության մարմիններին ուղղված հանրագրերը մեկնաբանվում են որպես անհատների և կոլեկտիվների կողմից քաղաքական և իրավական որոշումների ընդունման գործընթացում ազդեցության և հանրային նախաձեռնության իրականացման միջոց: Պարտադիր քննարկման ենթակա հանրագրերի միջոցով քաղաքացիները ներազդում են իշխանության մարմինների գործունեության վրա և վերահսկում այն:

Տեղեկատվական գործառնությունը այն է, որ հանրագրերը հանրային իշխանության մարմինների համար առկա իրավիճակի մասին տեղեկությունների արժեքավոր աղբյուր են՝ նպաստելով հանրությանը հուզող խնդիրներն արագ և արդյունավետ լուծելուն: Հանրագրերը տեղեկացնում են հանրային իշխանության մարմիններին հանրային նշանակություն ունեցող որևէ խնդրի վերաբերյալ ստեղծված հասարակական կարծիքի և ըմբռնման մասին: Վերջինի դեպքում հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը դառնում է ազատ կարծիք հայտնելու յուրաքանչյուրին պատկանող իրավունքի իրականացման ձև: Հանրագրի միջոցով այս կամ այն հիմնախնդրի լուծման նպատակով արտահայտված տեսակետը, կարծիքը դառնում է հանրային մարմինների քննարկման առարկա: Այս առումով հանրագիրը պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման

¹ Административное право Украины, 2-е изд., перераб. и доп. учебник для студентов высш. учеб. заведений юрид. спец./ Ю. П. Битяк, В. В. Богуцкий, В. Н. Гарашук и др.; Под ред. проф. Ю. П. Битяка, Харьков, Право, 2003, էջ 274:

մարմինների համար հանդիսանում է հասարակության հետ հետադարձ կապի ապահովման միջոց: Իր այսպիսի ուղղվածության շնորհիվ հանրագրի իրավունքն արտահայտում է հասարակական-քաղաքական կյանքի արդյունավետ կազմակերպման նկատմամբ անհատի և նրանց հանրությունների շահագրգռվածությունը և միաժամանակ դառնում է հանրային իշխանությունների և անհատի ու հասարակության ներդաշնակ համագործակցության հիմք¹:

Հանրագիրը միջոց է հարկադրելու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց հաշվի առնելու հասարակության կարծիքը, միջոցներ ձեռնարկելու հասարակության անդամների կողմից բարձրացված հարցերի լուծման ուղղությամբ: Սահմանադրական իրավունքի գիտությունում հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը դիտարկվում է ոչ միայն որպես քաղաքացու իրավունք, այլև յուրաքանչյուրի՝ ներառելով օտարերկրյա քաղաքացիներին, քաղաքացիություն չունեցող անձանց, ինչպես նաև իրավաբանական անձանց: Վերաբերելով ոչ միայն քաղաքացիներին (իրավաբանական անձանց), այլև օտարերկրացիներին և քաղաքացիություն չունեցող անձանց՝ այն հնարավորություն է տալիս ապահովելու հանրային նշանակություն ունեցող հիմնախնդիրների լուծման գործընթացներին հասարակության առավել լայն մասնակցությունը և ներգրավվածությունը:

Տարբեր պետությունների համապատասխան սահմանադրական դրույթների ուսումնասիրությունը վկայում է հանրագրի իրավունքի բովանդակության տարբերությունների մասին, ինչն առաջին հերթին դրսևորվում է իրավունքի իրացման սուբյեկտների մասով: Որպես կանոն, հանրագրի իրավունքը սահմանադրություններում ամրագրվում է որպես քաղաքացու սուբյեկտիվ իրավունք, իսկ որոշ պետություններում այս իրավունքը տրամադրվում է յուրաքանչյուրին՝ ներառելով նաև օտարերկրացիներին և քաղաքացիություն չու-

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, ընդհանուր խմբ. **Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի**, -Եր., «Իրավունք», 2010, էջ 315:

նեցող անձանց:¹

Այսպես, Գերմանիայում հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը դասվում է հիմնական իրավունքների շարքին և դրա կրող սուբյեկտը կարող է լինել յուրաքանչյուր ոք, այսինքն՝ ոչ միայն քաղաքացիները, այլև՝ օտարերկրացիները, քաղաքացիություն չունեցող անձինք, ինչպես նաև իրավաբանական անձինք, մասնավոր իրավունքի սուբյեկտների միավորումները և այլն²: Հանրագիր ներկայացնելու իրավունքի սուբյեկտային կազմի այս մոտեցումն առկա է նաև Հունաստանի³, Ճապոնիայի⁴ և մի շարք այլ պետությունների սահմանադրություններում:

Այնուամենայնիվ, մի շարք պետությունների հիմնական օրենքները հանրագիր ներկայացնելու քաղաքական իրավունքը ճանա-

¹ **Лукашева Е. А.**, Права человека. Учебник для вузов, М., Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА • М), 2001, с. 435- 436.

² Տե՛ս Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Սահմանադրության 17-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի գրավոր ձևով անհատապես կամ այլոց հետ համատեղ խնդրանքով կամ բողոքով դիմել իրավասու մարմիններին կամ ժողովրդի ներկայացուցչական մարմիններ: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/germany/german-r.htm

³ Տե՛ս Հունաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 10-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք կամ համատեղ գործող անձինք իրավունք ունեն օրենքին համապատասխան իրավասու մարմիններին ուղղելու գրավոր դիմումներ: Իշխանության մարմինները պարտավոր են քննարկել դիմումները և սեղմ ժամկետում դիմողին տրամադրել օրենքի դրույթներին համապատասխան պատճառաբանված գրավոր պատասխան: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/greece/greece-r.htm

⁴ Տե՛ս Ճապոնիայի Սահմանադրության 16-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի հանրագրով դիմելու պատճառված վնասի հատուցման, հանրային իշխանության մարմինների պաշտոնատար անձանց պաշտոնականության, օրենսդրական ակտերի ընդունման, չեղարկման կամ փոփոխման, ինչպես նաև այլ հարցերով. ոչ ոք չի կարող ենթարկվել որևէ խտրականության այդպիսի հանրագրեր ներկայացնելու համար: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/japan/japan--r.htm

չում են որպես բացառապես քաղաքացու իրավունք: Այս մոտեցումն ամրագրված է Ռուսաստանի Դաշնության¹, Իտալիայի Հանրապետության², Իսպանիայի Թագավորության³ սահմանադրություններում:

ՀՀ Սահմանադրության 53-րդ հոդվածով Հայաստանի Հանրապետությունում երաշխավորում է հանրագիր ներկայացնելու յուրաքանչյուրի իրավունքը՝ իր մեջ ներառելով ՀՀ քաղաքացիներին, Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվող ֆիզիկական անձանց (օտարերկրացիներ, քաղաքացիություն չունեցող անձինք) և անկախ կազմակերպարարական ձևից Հայաստանի Հանրապետությունում գրանցված իրավաբանական անձանց⁴ կամ օտարերկրյա իրավաբանական անձանց մասնաճյուղերին, ներկայացուցչություններին, որոնք հաշվառված են Հայաստանի Հանրապետությունում: Այս կերպ հնարավորություն է ընձեռնվում երկրի քաղաքական կյանքին

¹ Տե՛ս Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության 33-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ ՌԴ քաղաքացիները իրավունք ունեն պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին դիմելու անձնապես, ինչպես նաև ուղղել անհատական և կոլեկտիվ դիմումներ:

http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/russia/russia--r.htm

² Տե՛ս Իտալիայի Հանրապետության Սահմանադրության 50-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ բոլոր քաղաքացիները իրավունք ունեն պառլամենտի պալատներին ուղղել հանրագրեր օրենսդրական միջոցառումներ ձեռնարկելու կամ հասարակական նշանակության կարիքների բավարարման պահանջով:

http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/italy/italy--r.htm

³ Տե՛ս Իսպանիայի Թագավորության Սահմանադրության 29-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ Իսպանիայի քաղաքացիները իրավունք ունեն գրավոր ձևով ներկայացնելու անհատական և կոլեկտիվ հանրագրեր՝ օրենքով սահմանված նպատակներով և կարգով:

http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/spain/spain--r.htm

⁴ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության 74-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ հիմնական իրավունքները և ազատությունները տարածվում են նաև իրավաբանական անձանց վրա այնքանով, որքանով այդ իրավունքները և ազատություններն իրենց էությամբ կիրառելի են դրանց նկատմամբ:

և հասարակության համար նշանակալի հիմնախնդիրների քննարկմանը մասնակից դարձնել ոչ միայն ՀՀ քաղաքացիներին և Հայաստանի Հանրապետությունում ստեղծված իրավաբանական անձանց, այլ նաև ՀՀ տարածքում գտնվող օտարերկրացիներին ու քաղաքացիություն չունեցող անձանց, ինչպես նաև ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով Հայաստանի Հանրապետությունում հաշվառված արտասահմանյան կազմակերպություններին:

Հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը սուբյեկտային կազմի առումով կարող է հանդես գալ ինչպես որպես անհատական, այնպես էլ՝ որպես կոլեկտիվ իրավունք¹:

ՀՀ Սահմանադրությամբ մարդու իրավունքները և ազատությունները ճանաչվում են որպես բարձրագույն արժեք, դրանք որոշում են հանրային իշխանության մարմինների գործունեության իմաստն ու բովանդակությունը, ինչը ենթադրում է, որ բոլոր պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործունեությունը պետք է իրականացվի այդ իրավունքների և ազատությունների առաջնահերթությունների հիման վրա:

Այսպիսով, իշխանական մարմինները ստեղծվում և գործում են մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների իրականացման կապակցությամբ, այդ իսկ պատճառով հանրագիր ներկայացնելու իրավունքի իրագործման ապահովումը հանրային իշխանության մարմինների առաջնահերթություններից է, հատկապես, որ այս իրավունքը չի կարող իրագործվել առանց հանրային իշխանության այն մարմինների մասնակցության, որոնք հանդես են գալիս որպես հանրագրերի հասցեատերեր: Հանրային իշխանության համապատասխան մարմինը հանրագրի իրավունքի շրջանակներում իրավահարաբերությունների սուբյեկտ կարող է հանդես գալ միայն այն դեպքում, երբ ներկայացված հանրագրի առարկան ընդգրկվում է վերջինիս՝ ՀՀ օրենսդրությամբ հստակորեն սահման-

¹ St' u Конституционное право государств Европы: Учеб. пособие для студентов юрид., вузов и фак., (отв. ред. **Д. А. Ковачев**), М., Волтерс Клувер, 2005, էջ 51:

ված լիազորությունների շրջանակներում:

Սահմանադրությունը հանրագիր ներկայացնելու իրավունքի իրականացման համար որպես պարտականություն կրող սուբյեկտներ, փաստորեն, ճանաչում է բացառապես պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին: Մինչդեռ, պարտականություն կրող սուբյեկտների շրջանակից դուրս են մնում այն առևտրային և ոչ առևտրային կազմակերպությունները, ինչպես նաև իրավահարաբերությունների մի շարք այլ սուբյեկտներ, որոնց գործունեությունը և դրանց կողմից մշակվող քաղաքականությունը, առնչվելով հասարակության լայն հատվածների շահերին, ձեռք է բերում հանրային բնույթ:

Տեսության մեջ կիրառվող հանրագիր տերմինն իր մեջ ներառում է այնպիսի տարատեսակներ, ինչպիսիք են հանրային մարմիններին ուղղված անհատական կամ կոլեկտիվ դիմումները, առաջարկությունները, խնդրագրերը, բողոքները, պահանջները¹: Հայաստանի Հանրապետության ներպետական գործող օրենսդրությունը հանրագիր ներկայացնելու իրավունքի իրականացման սկզբունքները և պայմանները սահմանում է «Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և բողոքները քննարկելու կարգի մասին» և «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքներով: «Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և բողոքները քննարկելու կարգի մասին» ՀՀ օրենքը² կարգավորում է պետական, հասարակական և մյուս մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար անձանց, կազմակերպությունների կողմից քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության տա-

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, ընդհանուր խմբ.՝ **Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի**, Եր., «Իրավունք», 2010, էջ 314:

² «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 113 հոդվածի 3-րդ մասի ուժով, «Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և բողոքները քննարկելու կարգի մասին» ՀՕ-24 ՀՀ օրենքը գործում է միայն քաղաքացիների առաջարկությունների մասով:

րածքում գտնվող օտարերկրյա քաղաքացիների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց առաջարկությունները սահմանված կարգով ու ժամկետներում քննարկելու առնչությամբ ծագող հարաբերությունները:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է վարչարարության հիմունքները, կարգավորում է վարչական ակտեր ընդունելու (այդ թվում՝ անձանց դիմումների հիմքով հարուցված վարչական վարույթների արդյունքում), վարչական ակտերը, վարչական մարմինների գործողությունները և անգործությունը բողոքարկելու հետ կապված՝ վարչական մարմինների և ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց միջև ծագած հարաբերությունները:

Մինչդեռ, վերոնշյալ իրավական ակտերը չեն սահմանում «առաջարկություն», «դիմում» և «բողոք» տերմինների իրավական բնորոշումները, ինչը հաճախ կարող է հանգեցնել անհարկի բյուրոկրատական քաշքշուկների և իրավունքը կրող սուբյեկտների կողմից հանրային իշխանության մարմիններին դիմելու իրավունքի իրականացման խոչընդոտների: Իրավական ակտերում հասկացությունների հստակ սահմանումը, մեր կարծիքով, հնարավորություն կընձեռնի բարելավել հանրագրերի տարբեր տեսակների հետ աշխատանքը, բացի այդ հստակ տարանջատումը թույլ կտա հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը կրող սուբյեկտներին ընտրելու հանրագրի անհրաժեշտ տեսակը և արագ կողմնորոշվելու այդ տեսակի իրավակարգավորող նորմերի կապակցությամբ:

Հարկ է նշել, որ ներկայումս ՀՀ Սահմանադրության 53-րդ հոդվածով ամրագրված հանրագիր ներկայացնելու իրավունքի իրականացման օրենսդրական կառուցակարգն ապահովելու նպատակով ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից մշակվել և շրջանառության մեջ է դրվել «Անհատական և կոլեկտիվ հանրագրերի մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը (այսուհետ՝ Նախագիծ)¹, որի անցումային դրույթներով սահմանվում է օրենքն ուժի մեջ մտնելու պահից

¹ <http://moj.am/legal/view/article/967>

ուժը կորցրած ճանաչել «Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և բողոքները քննարկելու կարգի մասին» Հայաստանի Հանրապետության 1999 թ. նոյեմբերի 24-ի թիվ ՀՕ-24 օրենքը:

Նախագծով հանրագրին տրված հասկացությունը հետևյալն է. հանրագիր՝ իրավունքների, ազատությունների կամ օրինական շահերի իրականացմանը նպաստելու նպատակով, հանրային նշանակություն ունեցող հարցերով ներկայացվող դիմում կամ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործունեության թերությունների մասին հաղորդում կամ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործունեության բարելավման, տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և հասարակական կյանքի այլ ոլորտներին վերաբերող հարցերի կարգավորման կամ գործող իրավակարգավորումների կատարելագործման վերաբերյալ առաջարկություն: Նախագծի կարգավորման ոլորտը չի ներառում ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից ներկայացվող այն դիմումների կամ բողոքների հետ կապված հարաբերությունները, որոնք ենթակա են քննության վարչական այլ վարույթի կամ քաղաքացիական, վարչական, քրեական, սահմանադրական դատավարության կարգով, ինչը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ Նախագիծը, «հանրագիր» տերմինի նշանակությունը նեղացնելով դրա սահմանադրական ձևակերպման նշանակությունից, այն դիտարկում է միայն որպես իրավունքի իրականացմանը նպաստելու միջոց (առաջարկության տեսքով)՝ տերմինի հասկացությունից դուրս թողնելով այն դիմումները և բողոքները, որոնք հենց ուղղված են իրավունքի իրականացմանը կամ պաշտպանությանը:

Այս պայմաններում արդիական է մնում հանրագրի սահմանադրաիրավական նշանակության մեջ ընդգրկվող այլ տեսակների (իրավունքի իրացման (իրականացման) նպատակով դիմում, իրավունքի պաշտպանության նպատակով բողոք) հասկացությունների օրենսդրական սահմանումը: Մեր կարծիքով, դրանց կարող է տրվել հետևյալ բնորոշումները.

«Դիմումը» քաղաքացու կամ այլ անձի՝ իրենց իրավունքների և

ազատությունների իրականացման կապակցությամբ կամ իրավունքների խախտման վերացման աջակցության պահանջով հանրային իշխանության իրավասու մարմնին ուղղված խնդրանքն է:

«Բողոքը» քաղաքացու կամ այլ անձի պահանջն է ուղղված հանրային իշխանության իրավասու մարմնին վերացնելու հանրային իրավունքի բնագավառում ծագած հարաբերությունների շրջանակներում իրավունքների խախտումը և վերականգնելու խախտված իրավունքներն ու օրինական շահերը:

Հանրագրերը կարող են ներկայացվել գրավոր (նաև էլեկտրոնային փաստաթղթի ձևով) կամ բանավոր: Բացի հանրագրերի ներկայացման ավանդական համարվող գրավոր և բանավոր ձևերից, հաշվի առնելով տեղեկատվական տեխնոլոգիաների արագընթաց զարգացման միտումները (այդ թվում՝ էլեկտրոնային ստորագրությունների ինստիտուտի ներդրումը), որպես հանրագրի (առաջարկությունների) ներկայացման ինքնուրույն ձև, մեր կարծիքով, կարող է հանդես գալ նաև մեկ միասնական էլեկտրոնային փաստաթուղթը, որը կուղղվի իրավասու մարմնին (համապատասխան մարմնի ինտերնետային կայքում հանրագիրը զետեղելու հնարավորություն ստեղծելու դեպքում) և հանրագրին միանալու հնարավորություն կընձեռի իրավական շահագրգռվածություն ունեցող հասարակության մյուս անդամներին:

Այսպես, օրինակ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Մպիտակ տան ինտերնետային կայքում տեղադրվող հանրագրերը¹ հանդիսանում են քաղաքացիների կողմից իշխանություններին դիմելու ձև: Համաձայն կայքի քաղաքականության (կանոնների)՝ Մպիտակ տունը նպատակադրվում է պաշտոնապես պատասխանել այն հանրագրերին, որոնք 30 օրվա ընթացքում կհավաքեն առնվազն հարյուր հազար ստորագրություն, թեև ԱՄՆ վարչակազմը պարտավոր չէ կատարել հանրագրերի այնպիսի պահանջները, որոնք չեն բխում իրավունքի նորմերից:

Հանրագիր ներկայացնելու և դրա վերաբերյալ ողջամիտ ժամ-

¹ <https://petitions.whitehouse.gov>

կետում պատշաճ պատասխան ստանալու սահմանադրական իրավունքի իրագործման համար անհրաժեշտ երաշխիքների օրենսդրորեն սահմանումը կարևոր նշանակություն ունի, հակառակ դեպքում, այս իրավունքը կկրի հոչակագրային բնույթ՝ չկատարելով իր հիմնական նշանակությունը: Այսպես, հանրագիր ներկայացնողի իրավունքին համապատասխանում է հասցեատեր պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պաշտոնատար անձանց պարտականությունը ձեռնարկել համապատասխան միջոցներ օրենքով սահմանված ժամկետում, իսկ այդպիսին սահմանված չլինելու դեպքում ողջամիտ ժամկետում դիմողին (դիմողներին) պատճառաբանված պատասխան տալու: Այս պայմանը ենթադրում է, որ այն մարմինը, որին հանրագրով դիմում է անձը, պարտավորվում է ընդունել և լսել վերջինիս, իսկ գրավոր ներկայացված հանրագիրը գրանցել, ողջամիտ ժամկետում քննարկել և տրամադրել բարձրացված հարցի վերաբերյալ օրենքին համապատասխան ընդունված որոշման մասին պատճառաբանված պատասխան կամ ապահովել դրա ընթացքը հանրագիրը իրավասու մարմին վերահասցեագրելու միջոցով:

Այս իրավունքի իրականացման օրենսդրությամբ ամրագրված որոշակի երաշխիք կարելի է դիտարկել «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածը, որը սահմանում է դիմումի հիման վրա հարուցված վարչական վարույթի արդյունքում օրենքով սահմանված ժամկետում վարչական ակտ ընդունելու իրավասություն ունեցող վարչական մարմնի կողմից այդ ակտը չընդունվելու դեպքում՝ վարչական ակտն ընդունված համարված լինելու պայմանը և դիմողի կողմից համապատասխան իրավունքի իրականացմանը ձեռնամուխ լինելու իրավունքը, ինչպես նաև բացառում է դիմումի հիման վրա համապատասխան ակտը չստացած կամ այդ ակտի համար դիմում ներկայացրած անձանց պատասխանատվությունը (օրենքով սահմանված համապատասխան փաստաթղթերը չունենալու համար) ու ազատում է վերջիններիս պարտականություններից, եթե դիմումը վերաբերում է օրենքով նախատեսված որևէ փաստաթղթի տրամադրմա-

նը, որն առնչվում է որևէ փաստի (ծնունդ, մահ, անձի բացակայություն տվյալ վայրից և այլն) հաստատմանը կամ արձանագրմանը:

Նշված երաշխիքի իրականացումը ապահովվում է ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 68-րդ հոդվածով սահմանված գործողության կատարման հայցատեսակի շրջանակներում, որի 2-րդ մասի համաձայն՝ գործողության կատարման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել օրենքով սահմանված ժամկետում վարչական ակտ չընդունվելու հետևանքով վարչական ակտն ընդունված համարվելու դեպքում տրամադրել օրենքով նախատեսված համապատասխան փաստաթուղթը:

Հանրագրի իրավունքի իրականացման երաշխիքների սահմանման բնագավառում օրենսդրության կատարելագործման հաջորդ քայլը կարող է լինել այս իրավունքի խախտման համար սահմանվող վարչական պատասխանատվության հստակ իրավակարգավորումը: Հանրագրի իրավունքի խախտման համար օրենքով սահմանվող կոնկրետ պատասխանատվության միջոցների և դրա հիմքերի սահմանումը հնարավորություն է ընձեռում բացառել պաշտոնատար անձի, պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ներկայացուցչի ոչ պատշաճ և ոչ բարեխիղճ վերաբերմունքը: Հանրագրի իրավունքի խախտման համար վարչական պատասխանատվության սահմանումը, ապահովելով պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության բարձր զգացումը, կկանխի և կկրճատի այս իրավունքի խախտման դեպքերը, ինչպես նաև հետագայում պետության կողմից այս իրավունքի խախտման համար հատուցվող վնասների ծավալը:

Այս կապակցությամբ հանրագրի իրավունքի խախտման համար վարչական պատասխանատվության հարցը քննարկելիս կարելի է համեմատական եզրեր անցկացնել Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 189⁷-րդ հոդվածի հետ, որով պաշտոնատար անձի նկատմամբ վարչական պատասխանատվություն է սահմանվում օրենքով նախատեսված տեղեկությունը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների, բյուջեներից ֆինանսավորվող կազմակերպություն-

ների, ինչպես նաև հանրային նշանակության կազմակերպությունների պաշտոնատար անձանց կողմից ապօրինաբար չտրամադրելու համար:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոգրյալը, հանրագրի՝ որպես մարդու իրավունքների վարչաիրավական պաշտպանության ինստիտուտին կարելի է տալ հետևյալ սահմանումը. *հանրագիր ներկայացնելու ինստիտուտը միջազգային և ներպետական իրավունքի նորմերով կանոնակարգվող ինքնուրույն, համալիր և բազմակողմ իրավական ինստիտուտ է, որի հիման վրա ամրագրվում է մարդու և քաղաքացու (նրանց միավորումների), ինչպես նաև իրավաբանական անձանց իրավունքը անձամբ (կամ ներկայացուցչի միջոցով) անհատապես կամ կոլեկտիվ ձևով դիմելու հանրային իշխանություն կրող սուբյեկտներին ու դրանց պաշտոնատար անձանց ինչպես անձնական, այնպես էլ հասարակական շահերի պաշտպանության, պետական կառավարմանը մասնակցության, հանրային իշխանության մարմինների աշխատանքի կատարելագործման նպատակով:*

Հաշվի առնելով այս սահմանադրական իրավունքի կարևոր դերն ու նշանակությունը մարդու իրավունքների պաշտպանության, ինչպես նաև յուրաքանչյուր պետության ժողովրդավարության ամրապնդման և կայացման գործում՝ կարող ենք եզրահանգել, որ հանրագրի ինստիտուտի զարգացումը Հայաստանի Հանրապետությունում թույլ կտա ապահովել հասարակության առավել ակտիվ մասնակցությունը պետական և տեղական ինքնակառավարման գործընթացներին, հանրագրերի միջոցով հնարավոր կդառնա վեր հանել հասարակական կյանքի բազմաթիվ ոլորտներին վերաբերող խնդիրներ, կապահովվի հասարակության պահանջմունքների բացահայտումը և դրանց իրավակարգավորումը, կամրապնդվի պետության հետ փոխհարաբերություններում հասարակության հաղորդակցությունը և համագործակցությունը, կապահովվի հասարակական վերահսկողությունը հանրային իշխանության մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործունեության նկատմամբ, կբարձրանա հանրային իշխանության սուբյեկտների պատասխանատվությունը հասարակության առջև, հանրագրերով ներկայացված առա-

ջարկությունների հիման վրա կկատարելագործվի օրենսդրությունը և իրավակիրառ պրակտիկան:

Հանրագիրը՝ որպես մարդու իրավունքների վարչաիրավական պաշտպանության ինստիտուտ

Աշխատությունում հեղինակը, վեր հանելով հանրագրի՝ որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության վարչաիրավական ինստիտուտի, ժողովրդավարության ապահովման գործում կատարող մեծ դերը և ընդգծելով ինստիտուտի ուսումնասիրության արդիականությունը, անդրադարձ է կատարել այս ինստիտուտը կազմող փոխկապակցված իրավական բաղադրատարրերին: Կատարված վերլուծությունների եզրահանգման արդյունքում հեղինակն առաջարկել է հանրագրի ինստիտուտի հասկացությունը:

Татевик Нагапетян

Аспирант кафедры конституционного права ЕГУ

**ПЕТИЦИЯ КАК АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ ИНСТИТУТ
ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА**

Автор статьи, выявляя важную роль петиции в деле обеспечения демократии в качестве административно-правового института защиты прав человека и подчеркивая актуальность исследования, рассматривает взаимосвязанные правовые компоненты, составляющие данный институт. В результате проведенного исследования автор предлагает свое определение института петиции.

PETITION AS A LEGAL INSTITUTION PROVIDING HUMAN RIGHTS PROTECTION

The author raising the issue of the importance of the concept of petition as a legal institution of human rights protection as a guarantee of democracy establishment. Underlining the urgency of the research the author addresses the related legal components constituting abovementioned institution. As a result of the research the author offers the concept of petition.

Բանալի բառեր՝ *հանրագիր, քաղաքական իրավունք, դիմում, բողոք, անաչառություն:*

Ключевые слова: *петиция, политическое право, заявление, жалоба, предложение.*

Key words: *Petition, political right, application, complaint, suggestion.*

**ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԻ ՀԱՐԿԱԴԻՐ
ՎԵՐԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Իրավաբանական անձիք տնտեսական հարաբերությունների զարգացման գործընթացում իրենց հետագա գործարարական գործունեության կազմակերպման նպատակով դիմում են նաև վերակազմակերպման գործընթացների, որը հետապնդում է կամ բիզնեսի ընդլայնման կամ այն «փրկելու» նպատակ: Ինչ նպատակ էլ հետապնդեն վերակազմակերպման գործընթացները, դրանք բոլորն էլ իրականացվում են վերակազմակերպվող իրավաբանական անձի կամքով՝ առանց արտաքին ազդեցության: Միևնույն ժամանակ, հնարավոր են դեպքեր, երբ իրավաբանական անձի վերակազմակերպումը տեղի ունենա այդ կազմակերպության կամքին հակառակ՝ պետական մարմնի ակտի կամ դատարանի վճռի հիման վրա: Այս դեպքում մենք գործ ենք ունենում հարկադիր վերակազմակերպման հետ: Ընդ որում, եթե կամավոր վերակազմակերպման դեպքում շոշափվում են վերակազմակերպվող իրավաբանական անձի մասնակիցների և պարտատերերի շահերը, ապա հարկադիր վերակազմակերպման դեպքում այդ շահերի պաշտպանությանն անհրաժեշտությունն էլ ավելի է կարևորվում:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի² (այսուհետ՝ Քաղաքացիական օրենսգիրք) 63-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում իրավաբանական անձի բաժանման կամ նրա կազմից մեկ կամ մի քանի իրավաբանական անձանց առանձնացման ձևով իրավաբանական անձի

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Վ. Ավետիսյան:

² Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք՝ ընդունված 05.05.1998 թ., ՀՕ- 239: ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

վերակազմակերպումն իրականացվում է դատարանի վճռով:

Վերը նշված իրավակարգավորումը թույլ է տալիս կատարել հետևյալ եզրակացությունը՝

- հարկադիր վերակազմակերպումը կարող է իրականացվել միայն բաժանման կամ առանձնացման ձևով,

- այդ վերակազմակերպումը հնարավոր է միայն դատարանի վճռի հիման վրա,

- նման վերակազմակերպման համար անհրաժեշտ են օրենքով սահմանված որոշակի հանգամանքներ:

Բաժանման և առանձնացման հասկացությունները ձևակերպված են միայն «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում¹: Այսպես, նշված օրենքի 21-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Ընկերության բաժանում է համարվում Ընկերության դադարումը՝ նրա բոլոր իրավունքների և պարտականությունների՝ նոր ստեղծվող ընկերություններին փոխանցմամբ:

Նույն օրենքի 22-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Ընկերության առանձնացում է համարվում նոր ընկերության (ընկերությունների) ստեղծումը՝ նրան (նրանց) վերակազմակերպվող Ընկերության իրավունքների և պարտականությունների մի մասի փոխանցմամբ՝ առանց վերակազմակերպվող Ընկերության դադարման:

Բաժանումն ու առանձնացումը հիմնականում ուղղված են մեկ իրավաբանական անձի գույքային բազայի հիման վրա երկու կամ ավելի իրավաբանական անձանց ստեղծումը: Այդ կապակցությամբ Դոլինսկայան արդարացիորեն նշում է, որ նշված ձևերով վերակազմակերպումը հանգեցնում է գույքային բազայի և շուկայում մասնաբաժնի նվազեցմանը և սուբյեկտների ավելացմանը²:

Օրենքով տրված բաժանման և առանձնացման հասկացությո-

¹ Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ընդունված 25.09.2011 թ., ՀՀՊՏ 2001.11.06/34(166):

² Տե՛ս **Долинская В. В.**, Реорганизация юридических лиц // Законы России: опыт, анализ, практика. 2006, № 8, էջ 58:

յունների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս վերհանել վերակազմակերպման քննարկվող ձևերի տարբերակիչ հատկանիշները: Այսպես՝

- առանձնացման դեպքում կարող են ստեղծվել մեկ կամ ավելի իրավաբանական անձիք, իսկ բաժանման դեպքում երկու կամ ավելի իրավաբանական անձիք,

- առանձնացման դեպքում նոր ստեղծվող ընկերությանը անցնում են վերակազմակերպվող ընկերության իրավունքների և պարտականությունների մի մասը, իսկ բաժանման դեպքում՝ բոլոր իրավունքներն ու պարտականությունները,

- բաժանման դեպքում վերակազմակերպվող ընկերությունը դադարում է գոյություն ունենալուց, իսկ՝ առանձնացման դեպքում՝ շարունակում է իր գոյությունը¹:

Բաժանման և առանձնացման ձևով վերակազմակերպումը, ինչպես վերակազմակերպման բոլոր ձևերը իրականացվում են իրավաբանական անձի բարձրագույն մարմնի՝ ժողովի որոշմամբ: Միաժամանակ, հարկադիր վերակազմակերպման դեպքում նման «որոշում»² ընդունում է դատարանը: Ընդ որում, վերակազմակերպման մասին վճիռ կայացնելուց հետո դատարանը նշանակում է իրավաբանական անձի արտաքին կառավարիչ և նրան հանձնարարում է իրականացնել իրավաբանական անձի վերակազմակերպում: Նշանակման պահից իրավաբանական անձի գործերի կառավարման լիազորություններն անցնում են արտաքին կառավարչին: Արտաքին կառավարիչն իրավաբանական անձի անունից հանդես է գալիս դատարանում, կազմում է բաժանիչ հաշվեկշիռ և վերակազմակերպման արդյունքում ստեղծվող իրավաբանական անձանց կանոնադրությունների հետ միասին ներկայացնում է դատարան: Դատարանի կողմից այդ փաստաթղթերը հաստատելը հիմք է նոր

¹ Տե՛ս **Ավետիսյան Վ. Ջ.**, Կորպորատիվ իրավահարաբերությունների արդի հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում (տնտեսական ընկերությունների օրինակով), մենագրություն, ԵՊՀ հրատ., Եր, 2013, էջ 122-123:

² Հարկադիր վերակազմակերպման դեպքում որպես վերակազմակերպման գործընթացի սկիզբ հանդիսանում է դատարանի վճիռը:

ստեղծվող իրավաբանական անձանց պետական գրանցման համար (Քաղաքացիական օրենսգրքի 63-րդ հոդված, կետ 2):

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ոչ բոլոր իրավաբանական անձանց նկատմամբ կարող են կիրառվել հարկադիր վերակազմակերպման կառուցակարգերը: Այսպես, «Բանկերի և բանկային գործունեության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի¹ 67-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ բանկը կարող է վերակազմակերպվել բանկի՝ մեկ այլ բանկի հետ միացման և բանկի վերակազմավորման միջոցով: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի² 128-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Շնկերությունը կարող է վերակազմակերպվել բացառապես մեկ այլ Շնկերության հետ միացման կամ վերակազմավորման միջոցով:

«Ներդրումային ֆոնդերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի³ 72-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կառավարիչը կարող է վերակազմակերպվել բացառապես մեկ այլ կառավարիչի միանալու կամ վերակազմավորման միջոցով:

Այսպիսով, իրավաբանական անձանց որոշ տեսակներ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության համաձայն չեն կարող հարկադիր կարգով վերակազմակերպվել հետևյալ պատճառներից ելնելով՝

- Քաղաքացիական օրենսգրքի համաձայն հարկադիր վերակազմակերպումը հնարավոր է միայն բաժանման և առանձնացման ձևով,
- բանկերի, ապահովագրական ընկերությունների, վարկային

¹ Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Բանկերի և բանկային գործունեության մասին»՝ ընդունված 30.06.1996, ուժի մեջ է մտել 29.08.1996, ՀՀԱԾՏ 1996/12:

² Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին»՝ ընդունված՝ 09.04.2007, ուժի մեջ է մտել՝ 30.09.2007, ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551) Հոդ.647:

³ Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Ներդրումային ֆոնդերի մասին»՝ ընդունված՝ 22.12.2010, ուժի մեջ է մտել 09.01.2011, ՀՀՊՏ 2010.12.30/69(803).1 Հոդ.1634.19:

կազմակերպությունների և մի շարք այլ կազմակերպությունների համար օրենսդրությունը չի նախատեսում բաժանման կամ առանձնացման ձևով վերակազմակերպման հնարավորություն,

- օրենսդրությունը չի նախատեսում նաև հարկադիր վերակազմակերպման այլ ձևեր՝ միացում, միաձուլում, վերակազմավորում:

Միաժամանակ, Քաղաքացիական օրենսգիրքը սահմանում է, որ հարկադիր վերակազմակերպումը կարող է իրականացվել միայն օրենքով նախատեսված որոշակի դեպքերում:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նախատեսված են դեպքերը, երբ իրավաբանական անձը ենթակա է վերակազմակերպման բաժանման կամ առանձնացման ձևով իր կամքին հակառակ, որը պայմանավորված է տվյալ իրավաբանական անձի կողմից իրավախախտում թույլ տալու կամ միացման և միաձուլման ձևով օրենքին հակասող վերակազմակերպում իրականացնելու հետ:

Այսպես, «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության» մասին ՀՀ օրենքի¹ (այսուհետ՝ ՏՄՊ Օրենք) 19-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հանձնաժողովն իրավասու է ընդունել որոշումներ՝ գերիշխող դիրքը մեկ տարվա ընթացքում երկու կամ ավելի անգամ չարաշահող տնտեսվարող սուբյեկտների ապախոշորացման (բաժանման, առանձնացման, փայաբաժնի կամ միջոցների օտարման) վերաբերյալ:

Նույն օրենքի 19.1¹-ին հոդվածի համաձայն՝ ապախոշորացման վերաբերյալ Հանձնաժողովի որոշումը ենթակա է կատարման տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից ոչ ուշ, քան 6 ամսվա ընթացքում:

Միաժամանակ, ՏՄՊ Օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ տնտեսվարող սուբյեկտների համակենտրոնացում է համարվում՝

1) տնտեսվարող սուբյեկտների միացումը,

¹ Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին»՝ ընդունված 06.11.2000, ուժի մեջ է մտել՝ 15.12.2000, ՀՀՊՏ2000.12.15/30(122):

2) տնտեսվարող սուբյեկտների միաձուլումը:

SUՊ Օրենքի 10-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ գործողության մեջ դրված արգելված համակենտրոնացումը ենթակա է լուծարման (լուծման, դադարեցման)՝ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

Վերը նշված իրավական ձևակերպումից կարելի է կատարել եզրակացություն այն մասին, որ միացման կամ միաձուլման ձևով իրականացված համակենտրոնացումը կարող է լուծվել համապատասխանաբար առանձնացման կամ բաժանման գործընթացներ իրականացնելու միջոցով: Ստացվում է, որ Հանձնաժողովը կարող է պարտավորեցնել տնտեսվարող սուբյեկտներին իրականացնելու վերակազմակերպման գործընթացներ: Ընդ որում, պետք է նշել, որ քանի որ SUՊ Օրենքը չի նախատեսում վերը նշված դեպքերում վարչական կարգով հարկադիր վերակազմակերպման իրականացման կարգ, կարելի է եզրակացնել, որ վերակազմակերպման գործընթացը պետք է սկսվի համապատասխան կազմակերպության ընդհանուր ժողովի որոշման կայացումից:

Փաստորեն, SUՊ Օրենքը նախատեսում է հարկադիր վերակազմակերպման իրականացման հնարավորություն: Եվ հաշվի առնելով SUՊ Օրենքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջը, համաձայն որի՝ Հանձնաժողովի որոշումը տնտեսվարող սուբյեկտների, պետական մարմինների և նրանց պաշտոնատար անձանց կողմից ենթակա է կատարման՝ որոշման մեջ նշված ժամկետում, ստացվում է, որ տնտեսվարող սուբյեկտները պարտավոր են սկսել վերակազմակերպման գործընթաց Հանձնաժողովի որոշման հիման վրա:

Միաժամանակ, բոլոր այն դեպքերում, երբ տնտեսվարող սուբյեկտը Հանձնաժողովի որոշմամբ սահմանված ժամկետներում չի սկսում վերակազմակերպման գործընթաց, Հանձնաժողովն իրավասու է իր որոշման կատարման պահանջով դիմել դատարան: Այսինքն, արդյունքում Հանձնաժողովի որոշմամբ իրավաբանական անձի վերակազմակերպումը իրականացվում է դատական կարգով: Դա նաև պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ըստ էության տնտեսվարող սուբյեկտները կարող են կամավոր կերպով չկատա-

րել Հանձնաժողովի որոշումը, որի միակ բացասական հետևանքը կլինի պատասխանատվությունը տուգանքի տեսքով (ՏՄՊ Օրենքի 36-րդ հոդվածի 9-րդ մաս):

Այսպիսով, ՏՄՊ Օրենքի նշված կարգավորումները թույլ են տալիս կատարելու մի շարք հարցադրումներ՝

1. արդյո՞ք ՏՄՊ Օրենքով սահմանված հիմքերով Հանձնաժողովի կողմից ընդունված որոշման հիման վրա կազմակերպության կողմից իրականացվող վերակազմակերպումը կարելի է համարել հարկադիր վերակազմակերպում, թե ՏՄՊ Օրենքով նախատեսված կարգավորումները հենց պետք է համարել օրենքով նախատեսված այն հիմքերը, երբ իրավաբանական անձանց բաժանումն ու առանձնացումն իրականացվում է դատարանի վճռի հիման վրա,

2. եթե ՏՄՊ Օրենքը նախատեսում է հարկադիր վերակազմակերպման հիմքերը, ապա ովքեր կարող են դիմել դատարան իրավաբանական անձի հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով:

ՏՄՊ Օրենքը, սահմանելով Հանձնաժողովի իրավասությունը ընդունելու տնտեսվարող սուբյեկտի ապախոշորացման վերաբերյալ որոշում, միաժամանակ չի նախատեսում նման վերակազմակերպման իրականացման հատուկ ընթացակարգ, ինչը ենթադրում է, որ Հանձնաժողովի որոշման հիման վրա համապատասխան տնտեսվարող սուբյեկտը պետք է սկսի վերակազմակերպման գործընթաց այնպես, ինչպես կամավոր վերակազմակերպման դեպքում (ընդհանուր ժողովի գումարում, բաժնետերերի և պարտատերերի ծանուցում և այլն):

Ընդ որում՝ այդ գործընթացի ժամանակ, կազմակերպության մասնակիցները կամ բաժնետերերը պարտավորված չեն նախ մասնակցել ընդհանուր ժողովի նիստերին, ապա նաև քվեարկել որևէ ձևով, ինչը նշանակում է, որ Հանձնաժողովի վարչական ակտի հիման վրա վերակազմակերպումը կարող է ընդհանրապես տեղի չունենալ, այդ թվում՝ անկախ կազմակերպության կամքից, օրինակ՝ բաժնետերերի կողմից ժողովին չմասնակցելու հետևանքով:

Ինչպես արդեն նշվեց, ՏՄՊ Օրենքի 35-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ Հանձնաժողովն իր որոշման չկատարման դեպքում ի-

րավասու է հայցով դիմել դատարան:

Նշված ձևակերպումը նշանակում է, որ Հանձնաժողովը կարող է դատական կարգով պարտավորեցնել կազմակերպությանը կատարել ապախոշորացման վերաբերյալ որոշումը: Ընդ որում, այս դեպքում հարց է առաջանում, եթե դատարանը վճռի, որ ապախոշորացման վերաբերյալ որոշումը ենթակա է կատարման, ապա արդյոք դատարանն իրավասու կլինի սահմանելու այդ որոշման կատարման ընթացակարգ, արդյոք դատարանը կարող է կիրառել Քաղաքացիական օրենսգրքի 63-րդ հոդվածով սահմանված հարկադիր վերակազմակերպման ընթացակարգը:

Նշված հարցին պատասխանելու համար նախ պետք է պարզել, թե Հանձնաժողովը ինչ հայցով կարող է դիմել դատարան: Եթե կազմակերպությունը չի կատարում Հանձնաժողովի որոշումը, ապա Հանձնաժողովը կարող է դիմել դատարան որոշումը կատարելուն պարտավորեցնելու պահանջով, որի արդյունքում դատարանը կարող է վճռել, որ ապախոշորացման վերաբերյալ որոշումը ենթակա է կատարման: Այսինքն, դատարանը կարող է միայն հաստատել Հանձնաժողովի որոշման իրավաչափությունը և պարտավորեցնել կազմակերպությանը կատարելու այն: Այս դեպքում էլ, եթե կազմակերպությունը չկատարի դատարանի վճիռը, ապա որևէ հետևանք չի առաջանա, քանի որ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը¹ չի նախատեսում որևէ ընթացակարգ, որով կազմակերպությունը կպարտավորվի հարկադիր կարգով վերակազմակերպվել:

Անդրադառնանք նշված խնդրի վերաբերյալ արտասահմանյան օրենսդրական կարգավորումներին:

Այսպես, Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգրքի 57-րդ հոդվածի համաձայն օրենքով նախատեսված դեպքերում իրավաբանական անձի բաժանման և առանձնացման ձևով վերակազմակերպումը իրականացվում է լիազոր պետական մարմ-

¹ Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ընդունված 05.05.1998. ուժի մեջ է մտել՝ 01.01.1999, ՀՀՊՏ 1998.06.15/12(45):

նի կամ դատարանի որոշման հիման վրա: Միևնույն ժամանակ, բոլոր այն դեպքերում, երբ կազմակերպությունը լիազոր մարմնի որոշմամբ սահմանված ժամկետներում չի իրականացնում վերակազմակերպումը, ապա այն իրականացվում է համապատասխան մարմնի հայցի հիման վրա՝ դատական կարգով:

«Մրցակցության պաշտպանության մասին» ՌԴ ֆեդերալ օրենքի¹ 34-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ առանց հակամենաշնորհային մարմնի թույլտվության ստեղծված առևտրային կազմակերպությունը, կամ առանց նման թույլտվության միացած կամ միաձուլված կազմակերպությունները ենթակա են բաժանման կամ առանձնացման դատական կարգով հակամենաշնորհային մարմնի հայցի հիման վրա:

Նույն օրենքի 38-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից առևտրային գործունեություն իրականացնելու դեպքում, ինչպես նաև գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից գերիշխող դիրքի պարբերաբար չարաշահման դեպքում հակամենաշնորհային մարմինն իրավասու է այդ կազմակերպությունների հարկադիր բաժանման կամ առանձնացման պահանջով դիմել դատարան:

Այսպիսով, Ռուսաստանի Դաշնությունում մրցակցային օրենսդրության խախտումների դեպքում բաժանման և առանձնացման դեպքում հարկադիր վերակազմակերպումը հնարավոր է միայն դատական կարգով:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում հարկադիր վերակազմակերպումները բաժանման և առանձնացման ձևով իրականացվում են Կլեյտոնի ակտի հիման վրա, որն ընդունվել է 1914 թվականին: Սակայն, դեռևս մինչև այդ ակտի ընդունումը ԱՄՆ-ում իրականացվել են հարկադիր վերակազմակերպումներ: Մասնավորապես, 1911 թվականին ԱՄՆ Գերագույն դատարանի որոշման հիման վրա ամերիկյան նավթային գերիշխող կորպորացիան՝ «Ստանդարտ օյլ» -ը

¹ Տե՛ս ՌԴ օրենքը «Մրցակցության պաշտպանության մասին»՝ ընդունված՝ 08.07.2006, ուժի մեջ է մտել 14.07.2006, աղբյուրը՝ consultant.ru:

(Standart Oil) բաժանվեց 34 առանձին կազմակերպությունների: Նշված բաժանումից հետո «Ստանդարտ օյլ»-ի բաժինը շուկայում 1911-1920 թթ. 62 տոկոսից հասավ 50 տոկոսի, ինչը կարելի է համարել ընդհանուր առմամբ ոչ էական կորուստ¹:

Կլեյտոնի ակտի համաձայն հարկադիր վերակազմակերպումներն իրականացվում էին ոչ թե մենաշնորհ կորպորացիաների կողմից խախտումներ թույլ տալու դեպքերում, այլ այն դեպքերում, երբ որոշակի կորպորացիա շուկայում ձեռք էր բերում մենաշնորհ դիրք և ԱՄՆ Գերագույն դատարանը գտնում էր, որ այդ դիրքը խաթարում է տնտեսությունը: Նման դեպքերում, դատարանի որոշման հիման վրա մենաշնորհ կազմակերպությունները բաժանվում էին մի քանի մանր ինքնուրույն կազմակերպությունների²:

Այսպիսով, ԱՄՆ-ում ևս հարկադիր վերակազմակերպումներն իրականացվում են դատարանի որոշման հիման վրա՝ Առևտրի Դաշնային Հանձնաժողովի հայցով:

Եվրոպական Միությունում իրավաբանական անձանց վերակազմակերպումները, այդ թվում՝ հարկադիր, իրականացվում են մի շարք դիրեկտիվների հիման վրա: Այսպես, վարկային կազմակերպությունների վերակազմակերպումներն իրականացվում են «Վերակազմակերպումների և լուծարումների մասին» թիվ 2001/24/EC դիրեկտիվի³ հիման վրա, ապահովագրական կազմակերպությունների վերակազմակերպումն իրականացվում է «Ապահովագրական կազմակերպությունների վերակազմակերպման և գործունեության

¹ Տե՛ս **Richard A. Epstein**. Antitrust Consent Decrees in Theory and Practice: Why Less Is more. Washington, D.C. 2007. Էջեր՝ 19-20:

² Նման կարգավորումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ԱՄՆ-ում օրենսդրությունը և պետական քաղաքականությունը հակամենաշնորհային է. այսինքն՝ պետությունը պայքարում է մենաշնորհների դեմ: Դրա վառ օրինակ է հանդիսանում 2000 թվականին Կոլումբիայի շրջանի դատարանի որոշումը, որով Microsoft-ը պետք է բաժանվեր երկու ինքնուրույն կորպորացիաների:

³ Տե՛ս «Վերակազմակերպումների և լուծարումների մասին» թիվ 2001/24/EC դիրեկտիվ, աղբյուրը <http://eur-lex.europa.eu/>:

դադարեցման մասին» թիվ 2001/17/EC դիրեկտիվով¹:

Վերը նշված դիրեկտիվները հարկադիր վերակազմակերպման վերաբերյալ որոշում կայացնելու իրավասությունը վերապահում են միության անդամ պետությունների ազգային դատական մարմիններին, իսկ վերակազմակերպման գործընթաց կարող են նախաձեռնել համապատասխան կազմակերպությունների գործունեության նկատմամբ հսկողություն և վերահսկողություն իրականացնող մարմինները:

Այսպիսով, ներպետական և արտասահմանյան օրենսդրության վերլուծությունը և համադրությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ հարկադիր վերակազմակերպումն իրականացվում է այն դեպքերում, երբ որևէ կազմակերպություն թույլ է տալիս օրենքի, հիմնականում մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության խախտում: Հետևաբար, հարկադիր վերակազմակերպումը կարելի է համարել օրենքի խախտման համար իրավախախտի նկատմամբ կիրառվող հարկադրանքի միջոց: Ուստի, նշված հարկադրանքի արդյունավետ կիրառման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի իրավախախտ սուբյեկտը հնարավորություն չունենա ազդելու գործընթացի վրա, որոշելու դրա հետագա ընթացքը: Այդ նպատակներին հնարավոր է հասնել այն դեպքում, երբ կազմակերպության վերակազմակերպումն իրականացվում է առանց նրա մասնակցության կամ առանց նրա կողմից որոշումներ կայացնելու հնարավորության, ինչպիսի ընթացակարգ համարվում է Քաղաքացիական օրենսգրքի 63-րդ հոդվածով նախատեսված ընթացակարգը, երբ դատարանը նշանակում է իրավաբանական անձի արտաքին կառավարիչ և նրան հանձնարարում է իրականացնել իրավաբանական անձի վերակազմակերպում և նշանակման պահից իրավաբանական անձի գործերի կառավարման լիազորություններն անցնում են արտաքին կառավարչին: Հենց սա է հարկադիր վերակազմակերպման էությունը, երբ

¹ St 'u «Ապահովագրական կազմակերպությունների վերակազմակերպման և գործունեության դադարեցման մասին» թիվ 2001/17/EC դիրեկտիվ, աղբյուրը՝ <http://eur-lex.europa.eu/>:

վերակազմակերպվողը չունի վերակազմակերպման գործընթացի վրա ազդելու հնարավորություն և գործիքակազմ:

Հետևաբար, ՏՄՊ Օրենքով նախատեսված Հանձնաժողովի իրավասությունն ընդունելու տնտեսվարող սուբյեկտի բաժանման կամ առանձնացման վերաբերյալ որոշում, չի կարելի համարել Քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված հարկադիր վերակազմակերպման ընթացակարգից տարբերող ընթացակարգ, այլ ընդհակառակը, դրանք պետք է համարել հենց օրենքով նախատեսված այն հիմքերը, երբ դատական կարգով կարող է իրականացվել կազմակերպության հարկադիր վերակազմակերպում:

Այսպիսով, հարկադիր վերակազմակերպման օրենքով նախատեսված հիմքերը բացահայտելուց հետո փորձենք պարզել, թե ովքեր կարող են դիմել դատարան կազմակերպության հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով:

Ընդհանրապես, իրավական դոկտրինայում և մի շարք երկրների օրենսդրությամբ շեշտվում է այն հանգամանքը, որ հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով կարող են դիմել հանրային իրավունքի սուբյեկտները: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ կազմակերպության նկատմամբ հարկադիր վերակազմակերպման գործիքակազմ կիրառվում է հանրային իրավունքով պաշտպանվող շահերի դեմ ոտնձգելու, մասնավորապես, մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության խախտումներ թույլ տալու դեպքերում:

Արգենտինայի օրենսդրությամբ տնտեսվարող սուբյեկտների նկատմամբ հարկադրանքի միջոցների, այդ թվում՝ հարկադիր վերակազմակերպման կիրառման ընթացքում օգտագործվում է «ընդհանուր տնտեսական օգուտի գաղափարը», որն արտացոլում է հասարակության տնտեսական բարեկեցությունը, այսինքն՝ կազմակերպության հարկադիր վերակազմակերպումը հնարավոր է միայն հանրային շահերի, այլ ոչ թե մասնավոր շահերի պաշտպանության

նպատակով¹:

Մեր կողմից դիտարկված երկրներում կազմակերպության հարկադիր վերակազմակերպման հայցով դատարան կարող են դիմել միայն հակամենաշնորհային/մրցակցության պաշտպանության մարմինները, քանի որ նման հայցով դիմելու հիմք է հանդիսանում մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության խախտում թույլ տալը:

Հայաստանյան օրենսդրությամբ նշված հարցը ուղղակիորեն կարգավորված չէ և պարզելու համար հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով դատարան դիմելու սուբյեկտների շրջանակը պետք է կատարենք օրենսդրության համակարգային վերլուծություն:

Այսպես, ՏՄՊ Օրենքի 19-րդ և 35-րդ հոդվածների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հանձնաժողովը նման իրավասություն ունի կամ առնվազն պետք է ունենա՝ հաշվի առնելով նաև մեր կողմից արդեն կատարված վերլուծությունը:

Այսպես, ՏՄՊ Օրենքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» կետի համաձայն՝ Հանձնաժողովն իրավունք ունի դիմելու դատարան սույն օրենքի խախտումների վերաբերյալ, այդ թվում՝ պետական մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց ընդունած ակտերը, տնտեսվարող սուբյեկտների՝ օրենքի խախտմամբ կնքված պայմանագրերը լրիվ կամ մասնակի անվավեր ճանաչելու, ինչպես նաև այդ պայմանագրերի փոփոխման կամ լուծման պահանջով, իսկ նույն օրենքի 35-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ Հանձնաժողովն իր որոշման չկատարման դեպքում իրավասու է հայցով դիմել դատարան:

Իհարկե նշված հոդվածներից միանշանակորեն չի երևում, որ Հանձնաժողովը իրավախախտ տնտեսվարող սուբյեկտի հարկադիր

¹ St' u **Беликова К. М.**, Злоупотребление доминирующим положением в законодательстве, доктрине и правоприменительной практике Европейского Союза и стран Южноамериканского общего рынка – Аргентины, Бразилии и Перу // Право и политика, 2008, № 7, էջեր՝ 38-52:

վերակազմակերպման պահանջով դատարան դիմելու իրավունք ունի, սակայն եթե մենք ուշադիր ուսումնասիրենք արդեն մեջքերված ՏՄՊ Օրենքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» կետի բանաձևումը, ապա կտեսնենք, որ Հանձնաժողովը նման իրավասություն, այնուամենայնիվ, ունի:

Այսպես, հիշյալ հոդվածի համաձայն՝ Հանձնաժողովն իրավասու է հայցով դիմել դատարան ՏՄՊ Օրենքի խախտումների վերաբերյալ, ընդ որում՝ ոչ թե իր որոշումների կատարմանը պարտավորեցնելու պահանջով, այլ իր որոշմամբ խախտում համարվող գործողությունները վերացնելու պահանջով, քանի որ ՏՄՊ Օրենքի 35-րդ հոդվածի 2-րդ մասն արդեն Հանձնաժողովին վերապահում է իր որոշումների կատարմանը դատական կարգով պարտավորեցնելու իրավասություն:

Հատկանշական է, որ ՏՄՊ Օրենքը Հանձնաժողովի պահանջների առարկաների տեսակները (պետական մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց ընդունած ակտերը, տնտեսվարող սուբյեկտների՝ օրենքի խախտմամբ կնքված պայմանագրերը լրիվ կամ մասնակի անվավեր ճանաչելու, ինչպես նաև այդ պայմանագրերի փոփոխման կամ լուծման պահանջները) թվելիս օգտագործում է «այդ թվում» բառակապակցությունը, ինչը նշանակում է, որ Հանձնաժողովի իրավասությունը ներառում, սակայն չի սահմանափակվում այդ տեսակներով: Հետևաբար, քանի որ տնտեսվարող սուբյեկտի ապախոշորացումը և գործողության մեջ դրված արգելված համակենտրոնացումը լուծարելը վերաբերում են ՏՄՊ Օրենքի խախտումներին, դրանց հետևանք են, ուստի գտնում ենք, որ ՏՄՊ Օրենքի 19-րդ հոդվածը Հանձնաժողովին վերապահում է հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով դատարան դիմելու իրավասություն: Եվ դա բնական է, քանի որ հարկադիր վերակազմակերպման հիքմերը սահմանված են հենց ՏՄՊ Օրենքով, և նշված օրենքը կիրառող մարմինը պետք է ունենա նման իրավասություն:

Ինչ վերաբերում է այն հարցին, թե բացի Հանձնաժողովից այլ անձիք, օրինակ՝ կազմակերպության մասնակիցները, պարտատերերը կամ մրցակից կազմակերպությունները կարող են ՏՄՊ Օրեն-

քով նախատեսված հիմքերի առկայության դեպքում (օրինակ՝ Հանձնաժողովի կողմից համակենտրոնացումը արգելելու դեպքում) դիմել դատարան տնտեսվարող սուբյեկտի հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով, ապա պետք է նշել, որ մասնավոր անձիք նման հնարավորություն օրենսդրությամբ չունեն և դա արդարացված է:

Այսպես, Քաղաքացիական օրենսգրքի 14-րդ հոդվածի համաձայն՝ Քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանությունն իրականացվում է՝ իրավունքը ճանաչելով, մինչև իրավունքի խախտումը եղած դրությունը վերականգնելով, վնասներ հատուցելով, ինչպես նաև օրենքով նախատեսված այլ եղանակներով:

Քաղաքացիական օրենսգրքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով դատարան դիմելը չի մտնում թվարկված եղանակների մեջ:

Ինչ վերաբերում է օրենքով նախատեսված այլ եղանակներին, ապա պետք է նշել, որ կորպորատիվ տիպի իրավաբանական անձանց հետ կապված իրավահարաբերություններ կարգավորող օրենքներով (բաժնետիրական, սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների, կոոպերատիվների, բանկերի, ապահովագրական ընկերությունների, ներդրումային ֆոնդերի և այլ տեսակների վերաբերյալ օրենքներ) կազմակերպության մասնակիցներին և պարտատերերին նման իրավունք վերապահված չէ:

Պետք է նշել, որ դատական պրակտիկան ևս զարգացել է այն ճանապարհով, որ կազմակերպության հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով դրա մասնակիցները կամ պարտատերերը դատարան դիմելու իրավունք չունեն:

Այսպես, թիվ ԵԿԴ/1597/02/15 քաղաքացիական գործի շրջանակներում մի շարք հայցվորներ («ԵԱԶ» բաց բաժնետիրական ընկերության բաժնետերեր) հայց են ներկայացրել Կենտրոն և Նորք Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարան «ԵԱԶ» բաց բաժնետիրական ընկերության վերակազմակերպման (բաժանման) պահանջով:

Հայցվորները նշել են, որ ընկերության տնօրենին ընկերության վերակազմակերպման հարցը քննարկելու նպատակով խնդրել են

հրավիրել ընդհանուր ժողով, սակայն նրանց պահանջը մնացել է անպատասխան, ուստի հայցվորները, վկայակոչելով Քաղաքացիական օրենսգրքի 63-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերը, ինչպես նաև Բաժնետիրական ընկերությունների մասին օրենքի 9-րդ հոդվածը և 18-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերը, խնդրել են դատարանից բաժանման ձևով վերակազմակերպել ընկերությունը:

Կենտրոն և Նորք Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանը 2015 թվականի դեկտեմբերի 28-ի որոշմամբ մերժել է հայցադիմումը վարույթ ընդունելը՝ նշելով, որ տվյալ դեպքում չի պահպանվել Քաղաքացիական օրենսգրքի 63-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջը, չի ներկայացվել իրավաբանական անձի հիմնադիրների (մասնակիցների) կամ կանոնադրությամբ դրա համար լիազորված իրավաբանական անձի մարմնի որոշում՝ վերակազմակերպում կատարելու անհամաձայնության վերաբերյալ, ինչպես նաև չի մատնանշվել այն օրենքը, որի դեպքում կգործի ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 63-րդ հոդվածի պահանջը:

Հայաստանի Հանրապետության վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը 2016 թվականի փետրվարի 10-ի որոշմամբ բավարարել է հայցվորների վերաքննիչ բողոքը և բեկանել դատարանի՝ հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշումը:

Վերաքննիչ դատարանը մասնավորապես նշել է, որ օրենսդիրը նախատեսել է իրավաբանական անձի վերակազմակերպման հատուկ կարգ: Միաժամանակ Վերաքննիչ դատարանը գտել է, որ այդ կարգն ամեննին չի վերացնում իրավաբանական անձի բաժնետերերի իրավունքները, այդ թվում դրանց պաշտպանության իրավունքը, որոնք նախատեսված են ՀՀ Սահմանադրությամբ, Քաղաքացիական օրենսգրքով և Բաժնետիրական ընկերությունների մասին օրենքով: Հետևաբար իրավաբանական անձանց բաժնետերերի իրավունքների և դրանց իրականացման առանձնահատուկ կարգի (Ընկերության վերակազմակերպումը կատարվում է ժողովի որոշմամբ) միջև պետք է գտնվի ողջամիտ հավասարակշռվածություն՝ օրենսդրության տրամաբանությունը չխախտելու համար:

Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանը 2016

թվականի օգոստոսի 1-ի որոշմամբ բավարարել է պատասխանողի վճռաբեկ բողոքը: Վճռաբեկ դատարանը, վկայակոչելով Քաղաքացիական օրենսգրքի 13-րդ, 14-րդ և 63-րդ հոդվածները, Բաժնետիրական ընկերությունների մասին օրենքի 21-րդ, 66-րդ և 67-րդ հոդվածները, մասնավորապես իր որոշման մեջ նշել է. «որպես կանոն, իրավաբանական անձի, տվյալ դեպքում բաժնետիրական ընկերությունների վերակազմակերպումը՝ այդ թվում նաև բաժանումը, կատարվում է կամավոր կարգով՝ նրա հիմնադիրների (մասնակիցների) կամ կանոնադրությամբ դրա համար լիազորված իրավաբանական անձի մարմնի որոշման հիման վրա: Ընդ որում, բաժնետիրական ընկերության բաժանման մասին որոշում ընդունելու իրավասությունը պատկանում է բաժնետիրական ընկերության կառավարման բարձրագույն մարմնին՝ Ընկերության ժողովին, որը հաստատում է նաև բաժանման կարգը և պայմանները:

Ի տարբերություն կամավոր կարգի՝ բաժնետիրական ընկերության հարկադիր վերակազմակերպումը տեղի է ունենում դատարանի վճռով՝ բացառապես օրենքով նախատեսված դեպքերում: Ընդ որում՝ դատարանի վճռով հարկադիր վերակազմակերպումն իրականացվում է բացառապես բաժանման կամ առանձնացման ձևերի դեպքում, քանի որ այդ դեպքում հնարավոր է ընկերության գույքային միջոցների նվազեցում: Բացի այդ, բաժանման ձևով վերակազմակերպման արդյունքում վերակազմակերպվող ընկերությունը դադարում է գոյություն ունենալուց, իսկ նրա բոլոր իրավունքները և պարտականությունները փոխանցվում են նոր ստեղծվող ընկերություններին:

Նման պայմաններում Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ դատական կարգով ընկերության բաժանման պահանջի դեպքում առկա է իրավաբանական անձի հարկադիր վերակազմակերպման պահանջ, որն ենթակա է դատարանի քննությանը միայն օրենքով նախատեսված դեպքերում, այսինքն՝ այն դեպքում, երբ օրենքով սահմանված կարգով ուղղակիորեն և հստակ ամրագրված է համապատասխան իրավասու անձի՝ տվյալ պահանջով հայց ներկայացնելու իրավունքը կամ տվյալ պահանջը դատարանին քննության ենթակա լինելը:

Միաժամանակ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ բաժնետիրական ընկերության բաժնետերերն Ընկերության վերակազմակերպման (տվյալ դեպքում՝ բաժանման) գործընթացի հետ կապված իրենց պահանջները կարող են ներկայացնել օրենքով սահմանված կարգով՝ իրենց իրավասությունների շրջանակում (օրինակ՝ բաժնետերն իրավունք ունի «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 37-րդ հոդվածի 1-ին կետի «թ» ենթակետով սահմանված կարգով դիմել դատարան՝ ժողովի կողմից ընդունված և գործող օրենքներին ու այլ իրավական ակտերին հակասող որոշումների բողոքարկման նպատակով և այլն): Ընդ որում, նշվածը կարող է իրականացվել միայն կամավոր կարգով բաժնետիրական ընկերության վերակազմավորման (վերակազմակերպման - ուղղումը հեղինակին է) (տվյալ դեպքում բաժանման) դեպքերում¹:

Այսպիսով, Վճռաբեկ դատարանն ամրագրել է, որ կազմակերպության հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով դատարան դիմել հնարավոր է միայն օրենքով նախատեսված հիմքերով և միայն այն դեպքում, երբ օրենքով սահմանված կարգով ուղղակիորեն և հստակ ամրագրված է համապատասխան իրավասու անձի՝ տվյալ պահանջով հայց ներկայացնելու իրավունքը:

Ամփոփելով վերոգրյալը և հաշվի առնելով Վճռաբեկ դատարանի որոշման մեջ ներկայացված իրավադրույթները՝ կարելի է փաստել, որ կազմակերպության մասնակիցները, ինչպես նաև պարտատերերը, առավել ևս դրա մրցակիցները չեն կարող դիմել դատարան կազմակերպության հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով, քանի որ նրանք օրենքով նման իրավասություն չունեն և նրանց հայցը ենթակա չէ դատարանում քննության:

Անդրադառնալով հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով դատարան դիմելու Հանձնաժողովի իրավասությանը՝ պետք է նշել, որ գերիշխող դիրքը մեկ տարվա ընթացքում երկու կամ ավելի

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/1597/02/15 քաղաքացիական գործով կայացված որոշումը, աղբյուրը՝ <http://www.datalex.am>

անգամ չարաշահած տնտեսվարող սուբյեկտի ապախոշորացման (բաժանում, առանձնացում) պահանջով դատարան դիմելը ոչ թե Հանձնաժողովի պարտականությունն է, այլ իրավունքը, և բոլոր դեպքերում ապախոշորացման վերաբերյալ որոշումը և դրա հիման վրա դատարան ներկայացված հայցը պետք է լինեն հիմնավորված: Կազմակերպության հարկադիր վերակազմակերպումը պետք է բխի ազատ տնտեսական մրցակցության սահմանադրաիրավական սկզբունքի պաշտպանության բացարձակ անհրաժեշտությունից և պետք է լինի տնտեսապես և տեխնիկապես հնարավոր:

Այսինքն, ամեննին պարտադիր չէ, որ բոլոր մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտները ենթարկվեն հարկադրանքի նման միջոցի: Ինչպես նշում են ամերիկացի իրավաբանները՝ ոչ թե մենաշնորհ դիրքն է համարվում խախտում, այլ շուկայի մենաշնորհացումը, հետևաբար պետք է պայքարել ոչ թե շուկայի խոշոր խաղացողների դեմ, այլ դրանց չարաշահումների դեմ:

Հարկադիր վերակազմակերպման վերաբերյալ որոշում կայացնելիս պետք է առաջնորդվել հետևյալ սկզբունքներով և պայմաններով՝

➤ գոյություն ունի կազմակերպության ենթակառուցվածքների առանձնացման իրական հնարավորություն, այսինքն վերակազմակերպվող կազմակերպության ենթակառուցվածքների միջև բացակայում է տեխնիկական սերտ փոխկապվածությունը (օրինակ՝ մեկ ենթակառուցվածքի կողմից օգտագործվող մեկ այլ ենթակառուցվածքի արտադրանքի, աշխատանքի, ծառայության ընդհանուր ծավալը չի գերազանցում տվյալ ենթակառուցվածքի կողմից արտադրվող ապրանքի, կատարվող աշխատանքի, մատուցվող ծառայության 30 տոկոսը),

➤ վերակազմակերպման արդյունքում ստեղծվող կազմակերպություններն ունեն իրական հնարավորություն ինքնուրույն գործելու կոնկրետ ապրանքային շուկայում:

Նշված պայմաններից թեկուզ մեկի բացակայությունը անհնարին է դարձնում կազմակերպության հարկադիր վերակազմակերպման վերաբերյալ որոշման ընդունումը:

1953 թվականին ԱՄՆ տարածաշրջանային դատարաններից քննելով «United Shoe Machinery Co.»-ի երեք առանձին կազմակերպությունների բաժանելու վերաբերյալ ամերիկյան կառավարության հայցը, համարեց այդ բաժանումն անիրատեսական¹:

Կազմակերպությունը ապրանքի արտադրությունն իրականացնում էր մեկ արտադրամասում, որը գտնվում էր Բեվերլի քաղաքում՝ արտադրության ընթացքում օգտագործելով միևնույն գործիքները, օժանդակ տեխնիկան, բոլոր ապրանքների արտադրության ընթացքում աշխատում էին միևնույն անձնակազմը և ղեկավար կազմը: Բացի այդ, անարդարացի համարվեց կազմակերպության արտադրանքը սկզբում բաժանել երեք առանձին կատեգորիաների, այնուհետև դատարանի որոշմամբ արգելել Բեվերլիի արտադրամասին արտադրել երկու կատեգորիայի ապրանք, որպեսզի դրանք արտադրելու իրավունքը վերապահել նոր ստեղծվող մյուս երկու կազմակերպություններին: Նոր ստեղծվող կազմակերպությունների համար դա կառաջացներ արտադրության կազմակերպման հետ կապված խնդիրներ: Ամերիկյան կառավարության ներկայացրած պահանջը բավարարելու դեպքում կստեղծվեին երեք առանձին կազմակերպություններ այն նույն վայրում, որտեղ արդյունավետորեն գործում էր մեկ կազմակերպություն, ինչը չի կարելի համարել ողջամիտ: Ինչպես նշել է որոշումը կայացրած դատավոր Վիզանսկին՝ չպետք է լինել Սոդոմոն Իմաստունը հասկանալու համար, որ այս օրգանիզմը չի կարելի բաժանել երեք հավասարապես կենսունակ մասերի²:

Այսպիսով, ապախոշորացման վերաբերյալ որոշումը պետք է կայացվի բացառապես տնտեսական մրցակցության պաշտպանության և մրցակցության զարգացման նպատակներից ելնելով:

Իհարկե, վերը նշված չափանիշները օրենքով ուղղակիորեն սահմանված չեն, ինչը մրցակցության պաշտպանության ամերիկյան

¹ Տե՛ս **Dominick T. Armentano**, Antitrust and Monopoly, The independent Institute, Oakland, California, 2005, էջեր 182:

² Տե՛ս **Dominick T. Armentano**, նշված աշխատությունը, էջ 189:

մողելի կրկնությունն է, երբ խուսափում են խիստ որոշակի ձևակերպումներից, որը հնարավորություն է տալիս դրանց մեջ ներդնել որոշակի և կոնկրետ գործի փաստական հանգամանքներին համապատասխանող բովանդակություն:

Ինչպես արդեն նշվել է ՏՄՊ Օրենքի 10-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ գործողության մեջ դրված արգելված համակենտրոնացումը ենթակա է լուծարման (լուծման, դադարեցման)՝ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ հայտարարագրման ենթակա կամ տնտեսական մրցակցությունն էապես խոչընդոտող, այդ թվում՝ գերիշխող դիրքի հանգեցնող կամ գերիշխող դիրքն ամրապնդող համակենտրոնացումը թույլատրվում է Հանձնաժողովի որոշման հիման վրա, որը կարող է պարունակել նաև համակենտրոնացման մասնակցի (մասնակիցների) համար պարտադիր կատարման ենթակա պայմաններ և պարտավորություններ: Իսկ 3-րդ մասի համաձայն՝ արգելվում է հայտարարագրման ենթակա համակենտրոնացումը գործողության մեջ դնելը՝ մինչև Հանձնաժողովի կողմից որոշում կայացնելը:

Նշված հոդվածի բովանդակությունից պարզ է դառնում, որ Հանձնաժողովը կարող է արգելել այն համակենտրոնացումը, որը էապես խոչընդոտում է տնտեսական մրցակցությունը, այդ թվում՝ հանգեցնում է գերիշխող դիրքի կամ ամրապնդում է այն:

Համակենտրոնացումը արգելելու վերաբերյալ Հանձնաժողովը կայացնում է որոշում, որտեղ պետք է հիմնավորվի այն հանգամանքը, որ տնտեսվարող սուբյեկտների միացումը կամ միաձուլումը խոչընդոտում է մրցակցությունը և այն փաստորեն ի սկզբանե չպետք է տեղի ունենար:

Նման դեպքերում, արդեն, Հանձնաժողովը, հիմք ընդունելով համակենտրոնացումը արգելելու վերաբերյալ իր որոշումը, կարող է դիմել դատարան տնտեսվարող սուբյեկտների բաժանման կամ առանձնացման պահանջով:

«Իրավաբանական անձանց գրանցման մասին» օրենքի 44-րդ հոդվածի համաձայն՝ բաժանման կամ առանձնացման պետական

գրանցման համար ներկայացվում են՝ դիմում, պետական տուրքի վճարումը հավաստող փաստաթուղթ, բաժանիչ (առանձնացման) հաշվեկշիռը, իրավաբանական անձանց կանոնադրությունները և այլ փաստաթղթեր:

Հարկադիր վերակազմակերպման համար արդեն պետական գնացման հիմք է համարվում դատարանի կողմից բաժանիչ հաշվեկշիռը և վերակազմակերպման արդյունքում ստեղծվող կազմակերպությունների կանոնադրությունները հաստատելը:

Չնայած այն հանգամանքին, որ հիշյալ օրենքը չի սահմանում թե հարկադիր վերակազմակերպման գրանցման համար ինչ փաստաթղթեր պետք է ներկայացնի արտաքին կառավարիչը, սակայն նույն օրենքի, ինչպես նաև Քաղաքացիական օրենսգրքի 63-րդ հոդվածի 2-րդ մասի վերլուծությունից կարելի է պարզել այդ փաստաթղթերի ցանկը:

Այսպես, իրավաբանական անձանց գրանցման մասին օրենքի 17-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ եթե օրենսդրությամբ որևէ հաշվառում կամ գրանցում կատարելու համար նախատեսված է լիազոր կամ այլ մարմնի որոշում ներկայացնելու պահանջ, ապա այդ որոշումները կարող են ունենալ հետևյալ ձևերը՝

.....

5) դատարանի որոշում.

6) դատարանի վճիռ:

Քաղաքացիական օրենսգրքի 63-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ արտաքին կառավարիչը կազմում է բաժանիչ հաշվեկշիռ և վերակազմակերպման արդյունքում ստեղծվող կազմակերպությունների կանոնադրությունները և ներկայացնում դատարանի հաստատմանը, իսկ դատարանի կողմից այդ փաստաթղթերը հաստատելը հիմք է վերակազմակերպման պետական գրանցման համար:

Նշվածից կարելի է ենթադրել, որ արտաքին կառավարիչը պետական գրանցման իրավասու մարմին պետք է ներկայացնի հարկադիր վերակազմակերպման մասին դատարանի վճիռը, բաժանված կամ առանձնացված կազմակերպության բաժանիչ հաշվեկշիռը, նոր ստեղծվող կազմակերպությունների կանոնադրությունները

և ամենակարևորը նշված փաստաթղթերը հաստատելու մասին դատարանի որոշումը:

Այսպիսով ուսումնասիրության արդյունքներով մենք բացահայտեցինք հարկադիր վերակազմակերպման օրենքով նախատեսված հիմքերը, մասնավորապես, դրանք սահմանված են ՏՄՊ Օրենքով, հիմնավորեցինք, որ կազմակերպությունների հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով կազմակերպության մասնակիցները, պարտատերերը և առավելևս մրցակիցներն իրավունք չունեն դիմելու դատարան և նման իրավասությունը ներկայումս պատկանում է միան Հանձնաժողովին:

Չնայած այն հանգամանքին, որ օրենսդրության վերլուծության արդյունքում պարզ է դառնում, որ կազմակերպությունների հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով դատարան դիմելու իրավունք Հանձնաժողովին վերապահված է, սակայն տարակարծություններից խուսափելու, իրավական ակտի որոշակիության սահմանադրաիրավական սկզբունքի և օրենքի կիրարկման միասնականությունն ապահովելու նպատակով առաջարկում ենք ՏՄՊ Օրենքով նախատեսել Հանձնաժողովի հստակ իրավասությունը մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության խախտում թույլ տված կազմակերպությունների հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով դիմելու դատարան:

Այդ կապակցությամբ, առաջարկում ենք ՏՄՊ Օրենքի 19-րդ հոդվածը 1-ին մասի «դ» կետը լրացնել դրույթով, համաձայն որի՝ Հանձնաժողովը իրավասու է դիմել դատարան՝ գերիշխող դիրքը մեկ տարվա ընթացքում երկու և ավելի անգամ չարաշահած և արգելված համակենտրոնացումը գործողության մեջ դրած տնտեսվարող սուբյեկտների հարկադիր վերակազմակերպման պահանջով:

Арсен Оганнисян

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ПРИНУДИТЕЛЬНОЙ РЕОРГАНИЗАЦИИ ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

В данной статье поднимаются вопросы, касающиеся проблем правового регулирования принудительной реорганизации. В ходе проведенного исследования были затронуты вопросы правовых основ принудительной реорганизации, а также была исследована деятельность круга лиц, имеющих право на обращение в суд с требованием о принудительной реорганизации юридического лица корпоративного типа.

В результате исследования было выявлено, что основы принудительной реорганизации установлены законом «О защите экономической конкуренции» Республики Армения, а правом обращения в суд с требованием о принудительной реорганизации юридического лица корпоративного типа обладает исключительно Государственная комиссия по защите экономической конкуренции, в то время как участники, кредиторы и конкуренты юридического лица подобным правом не обладают.

Arsen Hovhannnisyan

Post-graduate student of YSU Chair of Civil Law

SOME ISSUES REGARDING FORCED REORGANIZATION OF LEGAL ENTITY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

In this article raises questions relating to the problems of legal regulation of forced reorganization. In the course of the study were discussed issues of legal bases of forced reorganization and was also

investigated the circle of persons entitled to appeal to the court for the forced reorganization of the legal entity.

The study found out that the legal basics of forced reorganization established by law "On Protection of Economic Competition" of the Republic of Armenia, and the right to appeal to the court for the forced reorganization of the legal entity has only the State Commission for Protection of Economic Competition of the Republic of Armenia, whereas the participants, creditors and competitors of such legal entity do not have the same right.

Բանալի բառեր՝ *հարկադիր վերակազմակերպում, բաժանում, անանձնացում, անջատում:*

Ключевые слова: *принудительная реорганизация, разделение, выделение, разделение, разукрупнение.*

Key words: *forced reorganization, division, separation disaggregation.*

**ԱՐԱՏԱՎՈՐՈՂ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾՈՒՄ, ԹԵ՞ ՓԱՏ-
ՏԱՅԻ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ. ՀԱՄԵՄԱ-
ՏԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի՝ 2010 թվականի մայիսի 18-ին կատարված լրացումների արդյունքում ներմուծվեց 1087.1-րդ հոդվածը, որը սահմանում է պատվին, արժանապատվությանը, գործարար համբավին պատճառված վնասի հատուցման կարգը և պայմանները: Արդյունքում հոդվածում նախատեսվեց «գրապարտության» հասկացությունը: Դրա 3-րդ մասի համաձայն գրապարտությունը անձի վերաբերյալ այնպիսի փաստացի տվյալներ (statement of fact) հրապարակային ներկայացնելն է, որոնք չեն համապատասխանում իրականությանը և արատավորում են նրա պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը:

Մինչ նշված փոփոխությունները, անձի պատիվը, աժանապատվությունը և գործարար համբավը ենթակա էին պաշտպանության ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի կանոններով, որոնց համաձայն նախատեսվում էր անձի պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի պաշտպանության կարգը նշված ոչ նյութական բարիքներին ոտնձգող արատավորող տեղեկություններ տարածելու դեպքում:

Ինչպես կարելի է նկատել մինչև 2010 թվականի մայիսի 18-ի՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում կատարված փոփոխությունները 19-րդ հոդվածի և 1087.1-րդ հոդվածի բովանդակային վերլուծությունից, խոսքը վերաբերում է՝ առաջին դեպքում տեղեկություններին, իսկ երկրորդ դեպքում՝ փաստացի տվյալներին, առաջին դեպքում՝ տեղեկությունները տարածելուն, իսկ երկրորդ դեպքում փաստացի տվյալները հրապարակային ներկայացնելուն: Ինչպես երևան կգա

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Տ. Կ. Բարսեղյան:

մեր հետագա շարադրանքում, առկա են նաև այլ տարբերություններ վերոնշյալ հոդվածների իրավակարգավորումների միջև:

Ուստիև հարց է առաջանում, թե արդյո՞ք մեր կողմից մատնանշված տարբերությունները սոսկ բառային փոփոխություններ են, թե՞ ունեն նաև իմաստային առանձնահատկություններ: Ինչպես նշում է պրոֆեսոր Տ. Բարսեղյանը, «պարզապես անհասկանալի է, թե ինչու է «տարածելը» փոխարինվել «հրապարակային ներկայացնելով»: Ի՞նչ հասկանալ «հրապարակային ներկայացնել» ասելով. գրություններ բաժանելը, տարբեր մարդկանց առանձին - առանձին հայտնելը ներկայացնել են, թե՞ տարածել»:¹

Այսպիսով, նախկին խմբագրությամբ 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն քաղաքացին իրավունք ուներ դատարանով պահանջել հերքելու իր պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունները, եթե նման տեղեկություններ տարածած անձը չապացուցեր, որ դրանք համապատասխանում են իրականությանը:

«Տեղեկությունների տարածում» ասելով՝ հասկանում էին դրանց հաղորդումը երրորդ անձին: Այն հանգամանքը, որ տեղեկությունների տարածման համար բավարար է դրանք նույնիսկ մեկ անձի հաղորդելը, հիմնավորվում էր հետևյալ փաստարկներով: Նախ, հաճախ մեկ անձի կարծիքը կարող է ավելի մեծ կարևորություն ներկայացնել տուժողի համար, քան բազմաթիվ այլ անձանց կարծիքները: Եվ բացի այդ, արատավորող տեղեկություն տարածած անձն արդեն ի վիճակի չէ հսկել դրանց հետագա տարածումը: Ըստ էության մասնավոր խոսակցությունները, որոնց ընթացքում հայտնվում են արատավորող տեղեկություններ, գործուն միջոց են հանդիսանում անձի՝ նաև այլ անձանց շրջանակում տուժողի հեղինակազրկման համար:

Ինչ վերաբերում է ներկայիս կարգավորմանը, ապա ՀՀ վճռա-

¹ Բարսեղյան Տ. Կ., «Անձի պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի քաղաքացիաիրավական պաշտպանությունը», «Բանբեր Երևանի համալսարանի», Իրավագիտություն, 138.3, Երևան, 2012 թ., էջ 6:

բեկ դատարանն ըստ հայցի Թաթուլ Մանասերյանն ընդդեմ «Սկիզբ Մեդիա Կենտրոն» ՍՊԸ-ի՝ զրպարտությունը հերքելու և փոխհատուցում վճարելու պահանջների մասին, թիվ ԵԿԴ/2293/02/10 քաղաքացիական գործով 2012 թվականի ապրիլի 27-ի որոշմամբ արձանագրել է, որ հրապարակային կարող են համարվել առնվազն մեկ երրորդ անձի ներկայությամբ կատարված արտահայտությունները և ներկայացված փաստերը: Եվ միննույն որոշմամբ նշվել է, որ հրապարակայնության՝ «վիրավորանքի» պարզաբանման համար տրված նշված մեկնաբանությունը հավասարապես կիրառելի է նաև «զրպարտության» համար:

Սակայն բանն այն է, որ վիրավորանքի դեպքում, որն ուղղվում է տուժողին, «երրորդ անձ» արտահայտությունը ենթադրում է տուժողից բացի ցանկացած այլ անձի: Մինչդեռ պետք է նկատի ունենալ, որ զրպարտությունը, որը տուժողի մասին ինֆորմացիա պարունակելով հանդերձ, որպես կանոն, ուղղվում է ոչ թե նրան, այլ հենց երրորդ անձանց, Վճռաբեկ դատարանի վերոնշյալ որոշմամբ մեկնաբանված «հրապարակայնության» տակ պետք է հասկանալ տեղեկատվության տարածումը ոչ թե ցանկացած մեկ երրորդ անձի, այլ ցանկացած երրորդ անձանց ներկայությամբ: Հակառակ մեկնաբանության պարագայում կստացվի, որ զրպարտության բոլոր այն դեպքերը, որոնք կատարվում են տուժողի բացակայությամբ, դուրս կմնան իրավական կարգավորման հարթությունից:

Հետևաբար, եթե նախկինում անձը կարող էր դիմել իրավական պաշտպանության, երբ կատարվել էր իրեն արատավորող տեղեկությունների հաղորդում գոնե մեկ երրորդ անձի, ապա ներկայումս այն դեպքում, երբ տուժողը ներկա չի գտնվում զրպարտությանը, նրա պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը կարող են պաշտպանվել առնվազն երկու անձի ներկայությամբ կատարվելու դեպքում:

Հաջորդ տարբերությունը տեղեկությունների և փաստացի տվյալների միջև է:

Անդրադառնալով փաստացի տվյալներին՝ պետք է նշել, որ դրանք իրենցից ներկայացնում են հստակ տեղեկություններ, որպի-

սիք պետք է տարբերակել գնահատողական դատողություններից: Այս առումով Ա. Ռիխտերը նշում է, որ եթե հնարավոր է պարզել այս կամ այն արատավորող տեղեկության համապատասխանությունը իրականությանը, ապա դժվար թե հնարավոր լինի հաստատել որևէ պետական մարմնի սխալ քաղաքականության կամ պետական պաշտոնյայի անփութ թեսքի մասին կարծիքը: Ուստի կարծիքը, կլինի այն արտահայտված մեկնաբանության, համեմատության, հեղինակային ռեմինիսենցիայի, թե որևէ այլ ձևով, պետք է լինի անձեռնմխելի հեղինակության պաշտպանության քաղաքացիական հայցերից¹: Եվ հենց այս դիրքորոշումն է պաշտպանվում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ նաև՝ ՄԻԵԴ) կողմից:

Այսպես՝ Լինգենսն ընդդեմ Ավստրիայի, Դե Հայեսը և Գիյսելսն ընդդեմ Բելգիայի վերաբերյալ գործերով ՄԻԵԴ-ը նշել է, որ փաստերն ու գնահատողական դատողությունները միմյանցից տարբերվում են նրանով, որ եթե փաստերի գոյությունը կարող է ապացուցվել, ապա գնահատողական դատողությունների ճշմարտացիությունը ոչ միշտ է ապացուցելի:

Մինչև 2003 թվականի սեպտեմբերի 23-ին «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը, որի 3-րդ հոդվածի համաձայն տեղեկությունը անձի, առարկայի, փաստի, հանգամանքի, իրադարձության, եղելության, երևույթի վերաբերյալ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ստացված և ձևավորված տվյալներն են՝ անկախ դրանց տնօրինման ձևից կամ նյութական կրիչից (տեքստային, էլեկտրոնային փաստաթղթեր, ձայնագրություններ, տեսագրություններ, լուսաժապավեններ, զժագրեր, սխեմաներ, նոտաներ, քարտեզներ), «տեղեկություն» հասկացությունը, որն ամրագրված էր ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածում, տարակարծիք մեկնաբանություններ էր առաջացնում:

Փաստերի և գնահատողական դատողությունների տարբերա-

¹ **Рихтер А. Г.**, «Международные стандарты и зарубежная практика регулирования журналистики», М., ЮНЕСКО, 2011 թ., էջ 148:

կումը միշտ էլ եղել է բավական խնդրահարույց, քանի որ անձի մասին ինֆորմացիան հիմնականում հասարակությանն է հասցվում անձի մասին կարծիքների ձևով:

Անձի հեղինակության վրա ազդող տեղեկությունները կարող են ունենալ ինչպես փաստական, այնպես էլ գնահատողական բնույթ: Դեռևս Օ. Իոֆֆեն էր նշում, որ անհրաժեշտ է, որպեսզի տեղեկությունները լինեն որոշակի փաստերի մասին¹:

Իսկ ի՞նչ է իրենից ներկայացնում «կարծիքը» կամ «գնահատականը»:

Ինչպես նշվում է «Գիտության փիլիսոփայության և էպիստեմոլոգիայի» հանրագիտարանում, կարծիքն իրականության որևէ տարրի մասին պատկերացման արտահայտումն է, որը չունի բավարար ամբողջական և վստահելի հիմնավորում: Իսկ գնահատական համարվում է սոցիալական երևույթների, մարդկային գործունեության, վարքագծի նկատմամբ վերաբերմունքը²: Գնահատականի փաստական բնույթն էլ նշանակում է տվյալ գնահատականի համար հիմք հանդիսացած փաստերի առկայություն:

Այսինքն՝ ստացվում է, որ երբ անձի մասին հրապարակվում են գնահատականներ, դրանք միևնույնն է պետք է հիմնված լինեն փաստերի վրա, հակառակ դեպքում, ինչպես նշել է ՄԻԵԴ-ը Դյուլդին ընդդեմ Ռուսաստանի վերաբերյալ գործով կայացված իր որոշմամբ, դրանք կարող են համարվել անհամաչափ:

Ավելին՝ գնահատողական դատողության հիմքում ընկած փաստը ոչ միայն պետք է համապատասխանի իրականությանը, այլև քննարկման առարկա պետք է դառնա այդպիսի դատողության և դրա հիմքում ընկած փաստի միջև տրամաբանական կապի առկայությունը: Օրինակ, եթե անձի մասին հրապարակվի տեղեկատվություն այն մասին, որ նա վարում է «պոռտաբույծի կյանք», դրա հիմ-

¹ **Иоффе О. С.**, «Новая кодификация гражданского законодательства и охрана чести и достоинства граждан»//«Советское государство и право», N7, 1962, էջ 64:

² Большой Энциклопедический словарь, 2000. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/224578/%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%9D%D0%9A%D0%90>

քում կարող է ընկած լինել այն փաստը, որ այդ անձը չի աշխատում, որպիսի հանգամանքը համապատասխանում է իրականությանը: Սակայն տվյալ անձը չի աշխատում որոշակի հիվանդության պատճառով: Ուստի, նկարագրված իրավիճակում տեղեկություն տարածողի կարծիքը, թեև ունի փաստական հիմք, այնուամենայնիվ, դժվար է համարել հիմնավորված: Այդ իսկ պատճառով, ինչպես նշում են Ա. Բիլլավսկին և Ն. Պրիդվորովը, անձին արատավորող գնահատականները կարող են լինել չհամընկնող ըստ էության ճշմարտությանը համապատասխանող փաստերին¹:

Համադրելով ՄԻԵԴ պրակտիկան, ինչպես նաև իրավաբանական գրականության մեջ առկա դատողությունները, գտնում ենք, որ օրենքով պաշտպանվող գնահատողական դատողության և օրենքով չպաշտպանվող գնահատողական դատողության միջև տարբերությունը նրանում է, որ օրենքով պաշտպանվող գնահատողական դատողությունը կամ կարծիքը պետք է գուրկ չլինի փաստական հիմքից և տրամաբանորեն փոխկապված լինի դրա հետ, սակայն կարծիքի՝ ամբողջապես հիմնավորված լինելը չպետք է համարվի պարտադիր²:

Ներկայումս՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում 2010 թվականի փոփոխություններից հետո, հատուկ ընդգծվեց, որ զրպարտություն կարող է համարվել հենց փաստացի տվյալների տարածումը, ինչը նշանակում է, որ գնահատողական դատողությունը փաստացի տվյալ չի հանդիսանում:

Միննույն ժամանակ «Զանգածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի մի շարք հոդվածներում՝ 1-ին, 3-րդ, 4-րդ, 8-րդ և այլն, կիրառվում է «տեղեկություն» եզրույթը, իսկ նույն օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասում՝ «փաստացի անճշտություն» հասկացությունը, որը, փաստորեն, պետք է մեկնաբանվի որպես տվյալ՝ ելնելով «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքում ամրագրված «տեղեկատվության» բնորոշումից:

¹ **Белявский А. В., Придворов Н. А.**, «Охрана чести и достоинства личности в СССР», М., 1971 թ.:

² http://epistemology_of_science.academic.ru/436/%D0%BC%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ իրավանորմերի մեկնաբանման արդարության սկզբունքից ելնելով, որի համաձայն իրավանորմի մեկնաբանման արդյունքում չպետք է ոտնահարվի կողմերից մեկի օրինական շահը¹, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1-րդ հոդվածում կիրառված «փաստացի տվյալները» չպետք է մեկնաբանվեն այնպես, որ դրանից բացառվեն ամբողջապես անհիմն գնահատողական դատողությունները, իսկ մինչև «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը, «տեղեկությունը» չպետք է մեկնաբանվեր այնպես, որպեսզի դրանում ներառվեին հիմնավոր գնահատողական դատողությունները:

Խոսելով 1087.1-րդ հոդվածի մասին՝ կարելի է նկատել, որ այն գետեղված է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 60-րդ գլխում, որի վերտառությունն է «Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորություններ»-ը: Իսկ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածը, որտեղ նախատեսված են վնասի հատուցման համար պատասխանատվության ընդհանուր հիմքերը, սահմանվում է, որ վնաս պատճառած անձն ազատվում է այն հատուցելուց, եթե ապացուցում է, որ վնասն իր մեղքով չի պատճառվել: Օրենքով կարող է նախատեսվել վնասի հատուցում՝ վնաս պատճառողի մեղքի բացակայությամբ:

Վերոնշյալ հոդվածից հետևում է, որ զրպարտության՝ որպես քաղաքացիաիրավական իրավախախտման համար պատասխանատվությունն էլ պետք է վրա հասնի իրավախախտի մեղքի առկայության դեպքում, քանի որ առանց մեղքի պատասխանատվության դեպքերը պետք է հատուկ մատնանշված լինեն օրենքով, որպիսի մատնանշումը զրպարտության դեպքում օրենքում բացակայում է: Ոստի հետևում է, որ եթե զրպարտություն համարվող արարքը կատարվել է զրպարտողի մեղքի բացակայության պայմաններում, ապա նա չի կարող ենթարկվել պատասխանատվության: Սակայն գործնականում քիչ չեն այն դեպքերը, երբ արատավորող տեղեկությունների տարածումը տեղի է ունենում տարածողի մեղքի բացակա-

¹ Костикова А. В., «Толкование юридических текстов и основные подходы к толкованию», <http://ppt.ru/news/36362>

յությամբ երբ նրա կողմից չի դրսևորվում ոչ դիտավորություն, ոչ էլ հասարակ կամ կոպիտ անզգուշություն:

Ուստի նման դեպքերում արդարացի չի լինի արատավորող տեղեկատվության տարածողին պատասխանատվության ենթարկելը: Նույնքան արդարացի չէ նաև զրպարտված անձին առանց որևէ իրավական պաշտպանության հնարավորության թողնելը: Իսկ ինչպես բխում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1-րդ հոդվածի 8-րդ մասից, նման դեպքերում անձը զրկված է հերքում պահանջելու իրավունքից: Բացի այդ, պետք է նկատի ունենալ նաև այն հանգամանքը, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1-րդ հոդվածի 8-րդ մասի համաձայն զրպարտության դեպքում անձը կարող է դատական կարգով պահանջել հետևյալ միջոցներից մեկը կամ մի քանիսը՝

1) եթե զրպարտությունը տեղ է գտել լրատվական գործունեություն իրականացնողի տարածած տեղեկատվության մեջ, ապա լրատվության այդ միջոցով հրապարակայնորեն հերքել զրպարտություն համարվող փաստացի տվյալները և (կամ) հրապարակել դրանց վերաբերյալ իր պատասխանը: Հերքման ձևը և պատասխանը հաստատում է դատարանը՝ ղեկավարվելով «Զանգվածային լրատվության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով.

2) սահմանված նվազագույն աշխատավարձի մինչև 2000-ապատիկի չափով փոխհատուցում վճարել:

Վերոնշյալ հոդվածի վերլուծությունից բխում է, որ արատավորող տեղեկությունների հերքում պահանջելու իրավունք անձն ունի միայն այն դեպքում, երբ արատավորող փաստացի տվյալները տեղ են գտել լրատվական գործունեություն իրականացնողի տեղեկատվության մեջ: Այդ իսկ պատճառով հարց է առաջանում, թե ինչպես վարվել այն դեպքերում, երբ տեղեկատվությունը ոչ թե լրատվական գործունեություն իրականացնողն է հրապարակել, այլ լրատվական գործունեություն չիրականացնող որևէ այլ սուբյեկտ: Նշված դեպքում ևս անձի՝ հերքում պահանջելու հնարավորությունը փաստորեն դուրս է մնում իրավական կարգավորումից:

Իսկ ինչպես բխում էր նախկին խմբագրությամբ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածից, տուժողն իրավունք ուներ ա-

րատավորող տեղեկությունների հերքում պահանջել ցանկացած դեպքում՝ անկախ այդ տեղեկությունները տարածողի մեղքից և անկախ դրանք՝ զանգվածային լրատվական գործունեություն իրականացնողի կողմից տարածված լինելու հանգամանքից: Այսպես, նախկին խմբագրությամբ 19-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն քաղաքացին իրավունք ունի դատարանով պահանջել հերքելու իր պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունները, եթե նման տեղեկություններ տարածած անձը չապացուցի, որ դրանք համապատասխանում են իրականությանը, իսկ եթե քաղաքացու պատիվը, արժանապատվությունը և գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունները տարածվել են զանգվածային լրատվության միջոցներով, ապա դրանք պետք է հերքվեն զանգվածային լրատվության նույն միջոցներով:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացություններին՝

1) Անձը կարող է պաշտպանել իր պատիվը, արժանապատվությունը և գործարար համբավը ոչ միայն այն դեպքում, երբ տարածվել են փաստացի տվյալներ, այլև այն դեպքում, երբ տարածվել են գնահատողական դատողություններ, եթե դրանք զուրկ են որևէ հիմքից կամ ունեն հիմք, որը, սակայն, սխալ է գնահատվել: Վերջիններից անհրաժեշտ է տարբերել այն գնահատողական դատողությունները, որոնք փաստական որևէ հիմք ունենալ չեն կարող, և հանդիսանում են յուրաքանչյուր սուբյեկտի մասնավոր ընկալումը (ինչպիսին են, օրինակ՝ «ձանձրալի», «անհամ», «անհետաքրքիր» և նպանատիպ այլ գնահատականները), ուստիև դրանց հրապարակային ներկայացման դեպքում անձը իրավական պաշտպանությունից օգտվել չի կարող:

2) Ի տարբերություն նախկին կարգավորման՝ ներկայում տեղեկատվության հրապարակային ներկայացում կհամարվի ոչ թե պարզապես դրա ներկայացումը որևէ երրորդ անձի, այլ ներկայացումը երրորդ անձի ներկայությամբ:

3) Պաշտպանության այնպիսի միջոց, ինչպիսին է հերքումը, նախատեսված չէ այն դեպքերի համար, որոնք վերաբերում են լրատվական գործունեություն չիրականացնողի կողմից անձի հեղի-

նակությունը արատավորելուն և արատավորող փաստացի տվյալներն առանց իրավախախտի մեղքի տարածելուն: Ուստի կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է լրացնել այդ օրենսդրական բացերը՝ հնարավորություն ընձեռելով անձանց օգտվել հերքման հնարավորությունից վերոնշյալ դեպքերում:

Շիֆլիկյան Արմենուի

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ПОРОЧАЩИХ СВЕДЕНИЙ ИЛИ ПУБЛИЧНОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ФАКТИЧЕСКИХ ДАННЫХ? СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Данная работа посвящена сравнительному анализу статьи 1087.1 Гражданского кодекса Республики Армения и статьи 19 Гражданского кодекса Республики Армения до изменений Гражданского кодекса 18 мая 2010 года.

Цель исследования – выявить отличия между юридическими понятиями «сведения» и «фактические данные», «фактические данные» и «оценочные суждения», «распространение» и «публичное представление».

В статье автор представляет свой вариант толкования таких юридических понятий, как «сведения», «фактические данные», «публичность». Автором данной статьи выявлены также некоторые законодательные несовершенства в сфере распространения порочащих честь, достоинство и деловую репутацию сведений.

Chiflikyan Armenuhi

PHD Student of the YSU Chair of Civil Law

DISSEMINATION OF DETRACTIVE INFORMATION OR PUBLIC PRESENTATION OF STATEMENT OF FACT? COMPARATIVE – LEGAL ANALYSIS

This article is devoted to the comparative analysis of article 1087.1st

and article 19th of the Republic of Armenia Civil code before amendments of the Republic of Armenia Civil code in 18th of May, 2010.

The purpose of this study is to show the differences between the legal terms of 'information' and 'factual data', 'statement of fact' and 'evaluative judgements', 'dissemination and public presentation'.

The author of this article represents his own interpretation variant of such legal terms as 'information', 'statement of fact', 'publicity'. Some shortcomings of legislation in the sphere of dissemination of information derogating honor, dignity and business reputation were shown by the author of this article.

Բանալի բառեր՝ համեմատական վերլուծություն, կարծիք, տվյալներ, փաստական հիմք, տեղեկություններ, տարածել, մեղք, պատիվ, արժանապատվություն, գործարար համբավ, հրապարակայնություն, երրորդ անձ, զրպարտություն, նսեմացում:

Ключевые слова: сравнительный анализ, мнение, данные, фактический характер, сведения, распространять, вина, честь, достоинство, деловая репутация, публичность, третье лицо, клевета, умаление.

Keywords: comparative analysis, opinion, data, factual basis, information, disseminate, guilt, honor, dignity, business reputation, publicity, third person, slander, derogation.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՄՏԱՎՈՐ
ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ**

Ներկայիս տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման և գլոբալիզացված տնտեսության պայմաններում ավելի ու ավելի է աճում մտավոր սեփականության իրավունքների դերը, որն էլ թելադրում է իրավական պաշտպանության կառուցակարգերի ձևավորումը, քանի որ հենց վերջիններս էլ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով պայմանավորում են տեխնոլոգիաների զարգացումը:

Էլեկտրոնային առևտրի զարգացման պայմաններում մտավոր սեփականության իրավունքի դերն ավելի է աճում, քանի որ մտավոր սեփականության օբյեկտների հետ հարաբերակցությունն անխուսափելի է: Անհրաժեշտություն է առաջանում մտավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանության այնպիսի մեխանիզմների ներդրում, որը կխթանի ստեղծագործական աշխատանքը և տնտեսության զարգացումը:

Այսինքն՝ մտավոր սեփականության իրավունքը բավականին քաղաքականացված է, և այն յուրաքանչյուր պետության հայեցողությանն է թողնված, և պետք է հասկանալ պետության ուղղվածությունը այս կապակցությամբ:

Կարծում ենք, որ ներկայիս պայմաններում մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանությունը յուրաքանչյուր երկրի տնտեսական զարգացման համար մեծ դերակատարում ունի, քանի որ մտավոր սեփականության իրավունքներին տրված պաշտպանության աստիճանից է կախված երկրի տնտեսական զարգացումը և հանրության բարեկեցությունը:

Այս հոդվածում անդրադարձ կկատարվի, թե ինչու է, առհասա-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոց Գ. Հ. Բեքմեզյան:

րակ, անհրաժեշտ պաշտպանել մտավոր սեփականության իրավունքները և այդ լույսի ներքո ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում այս ոլորտում նախատեսվող փոփոխությունների էությունը:

Մտավոր սեփականության ոլորտում բարեփոխումների անհրաժեշտությունը և նպատակը հասկանալու համար առաջնային անհրաժեշտ է հասկանալ մտավոր սեփականության իրավունքի ա-կունքները:

Ի՞նչ է իրենից ներկայացնում «մտավոր սեփականություն» տերմինը:

Այն կարելի է բնութագրել որպես ոչ կայուն իրավական դոկտրինա, որը կարգավորում է տարբեր տեսակի գաղափարների և տարբերանշանների օգտագործման հետ կապված հարաբերությունները: Այսպես՝ հեղինակային իրավունքը կարգավորում է ստեղծագործական գործունեության արդյունքում հեղինակների իրավունքների հետ կապված հարաբերությունները, արտոնագրային իրավունքը կարգավորում է գյուտերի նկատմամբ հեղինակների իրավունքների հետ կապված հարաբերությունները, ապրանքային նշաններով կարգավորվում են այն տարբերանշանները, որոնք ուղղված են սպառողների համար նույնականացնելու այս կամ այն ապրանքը այլ ապրանքներից:

Հիշյալ հարաբերությունների տնտեսական և մշակութային կարևորությունը և դերը արագորեն աճում է¹: Եվ պատահական չէ, որ տարբեր երկրների իրավաստեղծ մարմինները փոփոխություններ են նախատեսում մտավոր սեփականության բնագավառը կարգավորող հարաբերություններում:

«Մտավոր սեփականության» տերմինը մինչ օրս ոչ միանշանակ է ընկալվում և դրա հարաբերակցությունը բոլորի համար ընկալելի «սեփականության» հասկացության հետ մեր իրականության մեջ այդքան էլ բացահայտված չէ²: Սրա վառ օրինակ է այն փաստը, որ

¹ http://www.law.harvard.edu/faculty/tfisher/iptheory.html#_ftnref2

² Adam D. Moore, Lockean foundations of Intellectual Property, The WIPO journal: Analysis of Intellectual Property Issues, 2015, Volume 7, Issue 1, pg. 29

երբ խոսքը գնում է սեփականության իրավունքի խախտման մասին, դա անընդունելի է, և անձը անհապաղ դիմում է իր իրավունքների պաշտպանությանը, սակայն կեղծ ապրանքների վաճառքը կամ գրագողությունը բարոյական տեսանկյունից չի ընկալվում որպես իրավունքի խախտում:

Այս առումով, թերևս, անհրաժեշտություն է առաջանում անդրադառնալ մտավոր սեփականության՝ գոյություն ունեցող տեսություններին և հասկանալ, թե ի սկզբանե ինչ նպատակի է ծառայել մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանությունը:

Տեսություններից առաջինը այսպես կոչված «օգտակար» տեսությունն է, որի գաղափարախոսությունը հանգում է նրան, որ սեփականության իրավունքը տրվում է, որպեսզի նպաստի ընդհանուր բարիքի ավելացմանը¹: Մտավոր սեփականության համատեքստում այս տեսությունը ենթադրում է, որ օրենսդիրը պետք է մի կողմից գտնի այնպիսի արդյունավետ հավասարակշռություն, որպեսզի նպաստի երկերի, գիտական աշխատությունների ստեղծմանը և, մյուս կողմից, ապահովի այդ ստեղծագործությունների նկատմամբ հանրության կողմից հասանելիությունը առանց իրավատերերի իրավունքները խախտելու²: Մտավոր սեփականության օբյեկտների բնութագրական հատկությունն այն է, որ դրանք շատ հեշտ կարելի է կրկնօրինակել և մտավոր սեփականության օբյեկտի իրավատիրոջից բացի դրանից կարող են օգտվել այլ անձինք: Նման հատկանիշներն իրականում վտանգ են ներկայացնում, քանի որ հեղինակները այս պարագայում չեն կարողանա հատուցում ստանալ իրենց կատարած աշխատանքի համար (օրինակ՝ հեղինակային իրավունքների պարագայում այն ժամանակը, որ հեղինակը ծախսել է ստեղծագործություն գրելու համար, բանակցությունները խմբագրի հետ և այլն), քանի որ կրկնօրինակողները, չծախսելով մեծ գումար կրկնօրինակելու համար, ավելի մատչելի գին կարող են առաջարկել սպառողներին և եկամուտ ստանան: Նման իրավիճակը կարող է

¹ St' u William Fischer, Theories of Intellectual Property.

² St' u նույն տեղում:

խոչընդոտել հանրության համար արժեքավոր ստեղծագործություններ ստեղծելուն:¹ Կարելի է ենթադրել, որ այս խնդրի լուծման համար է, որ հեղինակներին շնորհվել է իրենց ստեղծագործությունները օգտագործելու (վերարտադրելու) բացառիկ իրավունքը²:

Հաջորդ տեսությունը Ջոն Լոքի «սեփականության» տեսությունն է: Լոքի տեսությունը հանգում է նրան, որ անձը, ով մշակում է «տիրագուրկ» կամ «հանրային սեփականություն» հանդիսացող ռեսուրսները, բնական իրավունք ունի այդ աշխատանքի արդյունքում ստացված պտուղների և եկամուտների նկատմամբ: Այս տեսությունը կիրառելի է նաև մտավոր սեփականության³ նկատմամբ, որտեղ գաղափարները «հանրային սեփականություն» են, իսկ ստեղծագործությունը կատարած աշխատանքի արդյունք: Ըստ Լոքի՝ անձը կարող է սեփականություն ձեռք բերել «հանրային սեփականությունը» միավորելով իր աշխատանքի հետ միայն այն դեպքում, երբ բավականաչափ մնացորդ մնում է մյուսների, այսինքն հասարակության այլ անդամների համար⁴: Ամերիկացի հայտնի փիլիսոփա Ռոբերտ Նոզիկը իր «Անարխիա, Պետություն և Ուտոպիա»⁵ գրքում Լոքի տեսությունը մեկնաբանել է, որ աշխատանքի արդյունքում սեփականության ձեռք բերում հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ մյուսները որևիցե նյութական վնաս չեն կրում, այսինքն չեն հայտնվում այնպիսի վիճակում, որն ավելի անբարենպաստ է համեմատած այն վիճակի հետ, որում կհայտնվեին, եթե օրենքով աշխատանքի արդյուն-

¹ St' u William Landes and Richard Posner, "An Economic Analysis of Copyright Law," *Journal of Legal Studies*, 18 (1989):

² St' u նույն տեղում:

³ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը *Anheuser-Busch Inc. v. Portugal*, App. No. 73049/01, 44 Eur. H.R. Rep. 42 [836], 856 (Chamber 2007) (judgment of Oct. 11, 2005) գործով եկել է այն եզրահանգման, որ մտավոր սեփականության իրավունքը պաշտպանվում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի N1 արձանագրության հոդված 1-ինով որպես մարդու հիմնարար իրավունք:

⁴ St' u Justin Hughes, *The Philosophy of Intellectual Property*, 77 *Geo. L.J.* 287 (1988):

⁵ St' u Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia* (New York: Basic Books, 1974), էջեր 178-182:

քում սեփականություն ձեռք չբերվեր: Այս տեսանկյունից Նոգիկը կարծում է, որ Լոքի տեսությունը կիրառելի է արտոնագրերի նկատմամբ այն պարզ պատճառով, որ չնայած արտոնագրի հրապարակման դեպքում այլ անձինք ունեն սահմանափակ կիրառության իրավունք, այդուհանդերձ առանց գյուտարարի աշխատանքի գյուտ չէր լինի ընդհանրապես: Այսինքն՝ սպառողներն օգուտ են ստանում և ոչ թե վնաս կրում արտոնագրից¹: Այդուհանդերձ՝ Լոքը գտնում էր, որ ուրոշ սահմանափակումներ պետք է կիրառվեն գյուտարարների իրավունքների նկատմամբ. մասնավորապես, եթե մեկ կամ մի քանի հոգի հաջորդաբար ստեղծել են ինչ-որ գյուտ, ապա նրանք պետք է հնարավորություն ունենան օգտագործել և վաճառել այն, ինչպես նաև արտոնագրերը պետք է ժամկետային լինեն²: Այս տեսանկյունից, թերևս, անհրաժեշտություն կառաջանար փոփոխություններ մտցնել արտոնագրային իրավունքում, քանի որ գործող կարգավորումներով, եթե նույն գյուտը ստեղծվել է իրարից անկախ տարբեր մարդկանց կողմից, ապա արտոնագիր ստանալու իրավունքը պատկանում է այն անձին, ում հայտը ավելի վաղ առաջնություն ունի³:

Հաջորդ մոտեցման գաղափարը, որը բխում է Կանտի և Հեգելի աշխատություններից⁴, այն է, որ մասնավոր սեփականությունը կարևոր դերակատարում ունի մարդու հիմնարար կարիքների բավարարման համար և քաղաքականություն մշակողները պետք է այնպիսի միջավայր ստեղծեն, որ մարդիկ կարողանան ապահովել իրենց կարիքները: Այս տեսանկյունից մտավոր սեփականության իրավունքը կարող է արդարացվել, քանի որ պաշտպանում է հեղինակների իրավունքները իրենց ստեղծագործությունների հնարավոր աղավաղումներից կամ կրկնօրինակումներից կամ որ այն ստեղծում է մշակութային և տնտեսական պայմաններ, որն էլ իր

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս «Գյուտերի, օգտակար մոդելների և արդյունաբերական նմուշների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 15.1, European Patent Convention, հոդված 60:

⁴ Margaret Jane Radin, Reinterpreting Property (Chicago: University of Chicago Press, 1993):

հերթին կարևոր է մարդու զարգացումն ապահովելու համար¹:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալ տեսությունները՝ կարող ենք ասել, որ մտավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը անհրաժեշտ է ինչպես հեղինակների, իրավատերերի համար, այնպես էլ հանրության և պետության համար, քանի որ այն նպաստում է նոր տեխնոլոգիաների, պատմամշակութային արժեքների ստեղծմանը, միջպետական հարաբերությունների և տնտեսության զարգացմանը:

Այդուհանդերձ, թեև, այս տեսությունները, ամբողջապես չեն բացահայտում մտավոր սեփականության իրավունքի էությունը և առանձնահատկությունները, այն հիմքն են, որը հնարավորություն կտա իրավաստեղծ և իրավակիրառ մարմիններին մեկնաբանելու և արդարացնելու մտավոր սեփականության իրավունքի բնագավառում առկա կարգավորումները և հետագա փոփոխությունները:

Մտավոր սեփականության իրավունքները իրենց բնույթով ազգային կամ տարածքային են, այսինքն՝ դրանք գործում են միայն այն երկրի տարածքում, որտեղ դրանք գրանցվել են կամ որտեղ պաշտպանություն է տրվել²: Սակայն վերջին տարիների ընթացքում մտավոր սեփականության իրավունքների ազգային պաշտպանության մեխանիզմները անհամատեղելի են դարձել գլոբալիզացված շուկայական հարաբերությունների պայմաններում: Սրանով էլ պայմանավորված է մտավոր սեփականության իրավունքի բնագավառում միջազգային պայմանագրերի կնքումը³, որոնց շարքում կարելի է առանձնացնել Մտավոր սեփականության իրավունքների՝ առևտրին առնչվող հայեցակետերի մասին համաձայնագիրը (TRIPS), որում սահմանված են այն նվազագույն պահանջները, որոնց պետք է հետևի յուրաքանչյուր անդամ պետություն:

Ինչպես արդեն նշել ենք, մտավոր սեփականության ոլորտում բարեփոխումները պահանջում են պետության կողմից քաղաքակա-

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս Lionel Bently, Brad Sherman, Intellectual Property Law, third edition, Oxford, 2009, էջ 5:

³ ՀՀ-ն անդամ է հետևյալ հոդվամբ նախատեսված միջազգային պայմանագրերին <http://www.aipa.am/hy/international-treaties/>:

նության մշակում: Այս առումով Հայաստանի Հանրապետությունը որդեգրել է ժամանակակից իրավական պետության չափանիշներին համապատասխանող իրավական համակարգ ունենալու ուղին, որն իր արտահայտությունն է գտել «Հայաստանի Հանրապետության իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագիրը և ծրագրից բխող միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին» ՀՀ Նախագահի ՆԿ-96-Ա կարգադրությամբ: Կարգադրության 6.1.-րդ կետը, մասնավորապես, նախատեսում է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը պետք է համապատասխանեցնել մասնավոր իրավահարաբերությունների կարգավորման ժամանակակից մոտեցումներին, և այս առումով մտավոր սեփականության իրավունքը բացառություն չէ:

Ավելին, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի տասներորդ բաժնում փոփոխություններ կատարելու հայեցակարգում¹ առաջարկվում է.

1. Սահմանել «մտավոր սեփականության իրավունք» հասկացությունը, ինչը միանգամայն արդարացված է, քանի որ գործող կարգավորումներով հստակ չէ, թե ինչն է ներառվում մտավոր սեփականության մեջ: Հնարավոր լուծումներից է հետևյալ ձևակերպումը. *«Մտավոր սեփականություն են մտավոր գործունեության արդյունքները, որը ներառում է հեղինակային և հարակից իրավունքների օբյեկտները, առևտրային գաղտնիքը, արդյունաբերական սեփականության օբյեկտները (գյուտեր, օգտակար մոդելներ, արդյունաբերական նմուշներ, սելեկցիոն նվաճումներ, ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիաներ, առևտրային կազմակերպությունների, ապրանքների, աշխատանքների և (կամ) ծառայությունների անհատականացման միջոցներ)»:*

2. Առաջարկվող փոփոխություններից է մտավոր սեփականության իրավատիրոջ իրավունքների ծավալի ընդլայնումը: Մասնավորապես, առաջարկվում է ամրագրել իրավատիրոջ իրավունքը՝ ցանկացած անձից պահանջել դադարեցնել մտավոր սեփականության իրավունքի խախտմամբ պատրաստված որևէ ապրանքի (կեղծ

¹ Տե՛ս <http://moj.am/legal/view/article/719>

կամ կոնտրաֆակտ, հենական (պիրատական)) ՀՀ տարածքում օտարումը կամ որևէ եղանակով օգտագործումը: Ընդ որում, այդ իրավունքը պետք է առկա լինի՝ անկախ այդ ապրանքի բարեխիղճ եղանակով ձեռք բերված լինելու հանգամանքից: Իրավատերը նաև պետք է հնարավորություն ունենա պահանջել դադարեցնել ցանկացած այլ գործողություն, որը խախտում է մտավոր սեփականության իրավունքը կամ դրա խախտման համար վտանգ է ստեղծում: Անհրաժեշտ է սահմանել, որ առգրավման ենթակա են ոչ թե իրավունքի խախտման համար հիմք ծառայած, այլ խախտմամբ ստեղծված նյութական օբյեկտները (կեղծ կամ կոնտրաֆակտ ապրանքները): Նկատի ունենալով, որ գործող կարգավորմամբ առգրավման օբյեկտ կարող է լինել միայն շարժական գույքը՝ սահմանել, որ մտավոր սեփականության իրավունքների խախտմամբ ստեղծված անշարժ գույք հանդիսացող նյութական օբյեկտները ենթակա են ապամոնտաժման: Որպես այլընտրանք՝ կարող է վճարվել իրավունքը խախտելու համար համարժեք հատուցում՝ պայմանով, որ վնաս չի պատճառվում հեղինակի (ստեղծագործողի) բարի համբավին կամ անվանը:

Բացի մտավոր սեփականության իրավունքների խախտմամբ ստեղծված շարժական գույքի առգրավումից, որպես իրավունքների պաշտպանության եղանակ առաջարկվում է սահմանել առգրավված նյութական օբյեկտների ոչնչացումը, եթե ապացուցված է կամ հիմնավոր կասկածներ կան, որ դրանք վնասակար կամ վտանգավոր են հասարակության առողջության համար: Ապրանքների առգրավում և ոչնչացում նախատեսել նաև այն դեպքում, երբ ապրանքային նշանը կամ դրան շփոթելու աստիճան նման նշանն ապրանքից կամ փաթեթավորումից առանձնացնելն անհնար է:

Ամրագրել, որ դատարանը իրավունքի պաշտպանության որևէ եղանակ կիրառելիս պետք է հաշվի առնի տվյալ գործի բոլոր հանգամանքները, մասնավորապես՝ խախտման լրջությունն ու կիրառվելիք միջոցի համաչափությունը, կիրառվելիք միջոցի արդյունավետությունը, անհրաժեշտությունն ու տեղին լինելը տվյալ խախտման դեպքի և ապագայում նմանատիպ խախտումները կանխելու իմաստով: Դատարանը պետք է հաշվի առնի նաև հայցվորի պահանջը

համարժեք դրամական փոխհատուցմամբ բավարարելու հնարավորության հարցը:

Առաջարկվող փոփոխություններով նախատեսվում է ընդլայնել մտավոր սեփականության իրավատերերի իրավունքները: Նման փոփոխությունները կարող են ոչ միանշանակ ընդունվել հատկապես տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից և դիտվել որպես մրցակցությունը սահմանափակող գործիքներ¹: Սակայն հաշվի առնելով պետության քաղաքականությունը և մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանության նպատակը, նման փոփոխությունները արդարացված են և կարող են շահագրգռել մարդկանց ինչպես նոր երկեր, ստեղծագործություններ, գյուտեր ստեղծելուն, այնպես էլ խթանել տնտեսության զարգացումը՝ ապահովելով իրավատերերի կողմից ապրանքների ներկրումը և արտահանումը:

Առաջարկվող փոփոխությունների համատեքստում հարկ ենք համարում անդրադառնալ դատարանի կողմից կիրառվող միջոցներին: Մասնավորապես, պետք է նախատեսել, որ դատարանը կարող է առանց վերոգրյալ միջոցները կիրառելու (ոչնչացում, ապամոնտաժում և այլն) միայն դրամական փոխհատուցում սահմանել իրավախախտից, եթե իրավախախտը գործել է առանց դիտավորության կամ անգոյությունամբ և եթե այլ միջոցները անհամաչափ վնաս կհասցնեն վերջինիս և որ նման դրամական փոխհատուցման պահանջը բավարար է մտավոր սեփականության իրավատիրոջ համար: Նման ձևակերպումը, կարծես թե, բալանսավորված լուծում կարող է լինել մտավոր սեփականության իրավունքների իրավատերերի պաշտպանության և հանրության համար արժեքավոր ստեղծագործություններից կամ գյուտերից օգտվելու հարաբերակցությունում:

3. Չբացահայտված տեղեկատվության մասով առաջարկվում է կատարել հետևյալ փոփոխությունները.

- Հստակեցնել չբացահայտված տեղեկատվության հասկա-

¹ St' u Lehmann IIC 1 and J.Holyoak and P.Torremans, Intellectual Property Law, Butterworths (1995), էջեր 13-19

ցությունը՝ մանրամասն սահմանելով այն պայմանները, որոնց առկայությունը տեղեկատվությունը դարձնում է առևտրային գաղտնիք և հիմք է հանդիսանում դրա իրավական պաշտպանության համար:

- «Ծառայողական, առևտրային կամ բանկային գաղտնիք» արտահայտության փոխարեն օգտագործել «չբացահայտված տեղեկատվություն» կամ «առևտրային գաղտնիք» արտահայտությունները:

- Չբացահայտված տեղեկատվության շրջանակը չսահմանափակել միայն տեխնիկական, կազմակերպչական, առևտրային ոլորտներով: Այն կարող է վերաբերել նաև ծառայողական (աշխատանքային), նորարարական, արտադրական, ֆինանսական, բանկային, տնտեսական և այլ ոլորտներին:

- ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1164-րդ հոդվածում հստակ թվարկել չբացահայտված տեղեկատվությանը ներկայացվող պահանջները: Մասնավորապես, որ այդպիսի տեղեկատվությունը՝

- պետք է օրինական եղանակով բացահայտված չլինի երրորդ անձանց,

- պետք է ունենա (կամ կարող է ունենալ) որոշակի տնտեսական (առևտրային) արժեք (նշանակություն) և (կամ) օրինական եղանակով դա տիրապետողին, օգտագործողին, տնօրինողին (իրավատիրոջը) տա առևտրային որևէ առավելություն իր ներկա կամ ապագա մրցակիցների նկատմամբ,

- պետք է ողջամիտ միջոցներով (եղանակներով) գաղտնի պահվի տնօրինողի կողմից,

- չպետք է լինի օրինական հիմքերով տեղեկատվությունն ազատորեն ստանալու հնարավորություն:

Որպես չբացահայտված տեղեկատվության պաշտպանության նախապայման սահմանել հետևյալը՝

- Չբացահայտված տեղեկատվությունը կամ դրա հստակ (ոչ երկիմաստ) նկարագրությունը պետք է որևէ եղանակով ամրագրված լինի որևէ կրիչի վրա,

- Այդ կրիչի վրա պետք է առկա լինի չբացահայտված տեղեկատվությունը տնօրինողի կողմից դրա տիրապետման ամենավաղ տարեթիվը, ամիսը, ամսաթիվը և այդ տեղեկատվության տնօրինո-

դին նույնականացնող տվյալները,

- Չբացահայտված տեղեկատվությունն ի սկզբանե դրա տնօրինողի տիրապետության տակ պետք է գտնվի օրինական հիմքերով և (կամ) չպետք է ձեռք բերված լինի օրենքի խախտմամբ:

- Չբացահայտված տեղեկատվությունը պահպանվում է առանց որևէ ժամկետի սահմանափակման:

- Հստակեցնել, որ չբացահայտված տեղեկատվությունը կամ այդ տեղեկատվության որևէ մի մաս դրա օրինական տնօրինողի կողմից, վերջինիս իմացությամբ, համաձայնությամբ կամ թույլտվությամբ բացահայտվելու դեպքում (օրինական բացահայտում) այն կորցնում է իր ուժը որպես առևտրային գաղտնիք և դառնում է հանրամատչելի տեղեկատվություն:

- Նախատեսել, որ առևտրային գաղտնիքն օրինական հիմքերով տնօրինող անձը պետք է իրավունք ունենա արգելելու երրորդ անձանց օգտագործել չբացահայտված տեղեկատվությունը կամ դրա որևէ մասը, եթե այն բացահայտվել և երրորդ անձանց հայտնի է դարձել առանց առևտրային գաղտնիքի օրինական տիրապետողի իմացության կամ գրավոր թույլտվության, համաձայնության (ապօրինի բացահայտում): Ընդ որում, պաշտպանության այդ եղանակը պետք է հասանելի լինի նաև այն դեպքում, երբ տեղեկատվության ապօրինի օգտագործողը բարեխիղճ ձեռք բերող է: Այդ նպատակով Օրենսգրքի 1165-րդ հոդվածի 2-ր մասում սահմանել, որ չբացահայտված տեղեկատվության տնօրինողն իրավունք ունի բարեխիղճ ձեռք բերողից պահանջել օգտագործման, բացահայտման կամ տարածման անհապաղ դադարեցում:

- Ուժը կորցրած ճանաչել Օրենսգրքի 1165-րդ հոդվածի հոդվածի այն դրույթը, ըստ որի՝ դատարանը, հաշվի առնելով չբացահայտված տեղեկատվության օգտագործման վրա բարեխիղճ ձեռք բերողի կատարած ծախսերը, կարող է դրա հետագա օգտագործումը թույլատրել հատուցելի ոչ բացառիկ լիցենզիայի պայմաններով:

- Սահմանել, թե ով կարող է լինել չբացահայտված տեղեկատվության օրինական տիրապետող և ինչ իրավունքներ ունի այն անձը, որն ինքնուրույն ստեղծել, հայտնաբերել կամ բացահայտել է

չբացահայտված տեղեկատվությունը՝ առանց խախտելու իրենից առաջ օրինական որևէ տնօրինողի կամ տիրապետողի իրավունք: Հստակեցնել, որ չբացահայտված տեղեկատվությունը կարող է ինչպես օտարվել, այնպես էլ օգտագործման հանձնվել այլ անձի:

- Սահմանել, որ չբացահայտված տեղեկատվության նկատմամբ իրավունքի փոխանցման գործարքը պետք է կատարվի գրավոր, որի բովանդակությունը պետք է լինի գաղտնի (կոնֆիդենցիալ) և հրապարակման ենթակա չլինի: Հստակեցնել, որ ինչպես տեղեկատվությունը տրամադրող, այնպես էլ ստացող անձինք պարտավոր են այն պահել գաղտնի, եթե պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ:

Զբացահայտված տեղեկատվության մասով առաջարկվող փոփոխությունների անհրաժեշտությունը բխում է նաև Մտավոր սեփականության իրավունքների՝ առևտրին առնչվող հայեցակետերի մասին համաձայնագրի 39-րդ հոդվածից, որտեղ սահմանվում են այն նվազագույն պայմանները, որոնց առկայությունը վկայում է չբացահայտված տեղեկատվության կամ առևտրային գաղտնիքի մասին: Միևնույն ժամանակ, կարծում ենք, որ բանկային գաղտնիքը դուրս է առևտրային գաղտնիքի կարգավորման առարկայից, և այն պետք է կարգավորվի բացառապես բանկային օրենսդրությամբ: Բացի այդ, կարծում ենք, որ լրացուցիչ հիմնավորման կարիք ունի առևտրային գաղտնիքի ամրագրումը կրիչի վրա որպես առևտրային գաղտնիքի պաշտպանության նախապայման դիտելը: Նման մոտեցումը կարող է սահմանափակել առևտրային գաղտնիքի իրավատիրոջ իրավունքները և պրակտիկ խոչընդոտներ ստեղծել: Այս առումով, սահմանելով, առևտրային գաղտնիքի չափանիշները, անհրաժեշտություն չկա լրացուցիչ նախապայման դնել իրավատիրոջ վրա: Այդ ընտրության հնարավորությունը պետք է թողնել բացառապես իրավատիրոջ հայեցողությանը:

Առևտրային գաղտնիքի կարգավորումներում փոփոխություններ կատարելու անհրաժեշտությունը արդիական է, քանի որ գործող կարգավորումները հեղհեղուկ են և չեն բացահայտում առևտրային գաղտնիքի բուն էությունը, որը բխում է միջազգային չափանիշներից: Նման կառուցակարգեր նախատեսելը ևս մեկ խթան է նո-

րարական տեխնոլոգիաների ստեղծման և ներդրումները խրախուսելու համար:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարելի է եզրակացնել, որ մտավոր սեփականության իրավունքները իրենց բնույթով համաշխարհային են և դրանց դերն ու նշանակությունը գնալով աճում է: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է հասկանալ մտավոր սեփականության իրավունքների բուն էությունը, որպեսզի ցանկացած փոփոխություններ կատարելիս այն չձևափոխվի և հիմք չհանդիսանա չարաշահումների համար:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում մտավոր սեփականության բաժնում նախատեսվող բարեփոխումները ընդհանուր առմամբ դրական քայլ են և համահունչ են ժամանակակից մոտեցումներին: Մտավոր սեփականության իրավունքների լայն երաշխքիների սահմանումը կարող է խթանել ՀՀ-ում ստեղծագործական գործունեության ընդլայնումը, քանի որ հեղինակները, գյուտարարները ապահովված կզգան իրենց և հնարավորություն կունենան ամբողջ ծավալով իրականացնել իրենց իրավունքները: Բացի այդ այն կնպաստի նաև տնտեսության զարգացմանը, քանի որ այս բարեփոխումների արդյունքում արդյունաբերական սեփականության իրավատերերը ևս հնարավորություն կստանան ցանկացած իրավախախտի նկատմամբ կիրառել համաչափ ներգործության միջոցներ և ստանալ փոխհատուցում:

Այդուհանդերձ՝ յուրաքանչյուր բարեփոխման ժամանակ իրավաստեղծ մարմինները պետք է այնպիսի հավասարակշռված մոտեցում ցուցաբերեն, որ մտավոր սեփականության իրավունքների ընդլայնումը ինքնանպատակ չլինի և չհանգեցնի այլ իրավունքների սահմանափակմանը:

Нарине Авагян
Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ РЕФОРМЫ В СФЕРЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Статья посвящена анализу концепции гражданско-правовых реформ в сфере интеллектуальной собственности в Республике Армения. В рамках развития информационных технологий и глобализации экономики необходимо создать механизмы правовой защиты интеллектуальной собственности. Статья раскрывает понятие интеллектуальной собственности, его характерные черты и какие изменения необходимы и актуальны.

Narine Avagyan
PhD student at the Chair of Civil Law of YSU

CIVIL REFORMS IN THE SPHERE OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

The article analyzes the concept paper of civil reforms in the sphere of intellectual property in the Republic of Armenia. Within the framework of development of information technologies and the globalization of the economy it is necessary to create mechanisms for legal protection of the intellectual property. The article reveals the notion and features of intellectual property and the changes that are necessary and relevant.

Բանալի բառեր՝ մտավոր սեփականություն, բարեփոխումներ, մտավոր սեփականության օբյեկտներ, իրավատեր, առևտրային գաղտնիք:

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, реформы, объекты интеллектуальной собственности, правообладатель, торговые секреты.

Key words: intellectual property, reforms, objects of intellectual property, proprietor, trade secret.

**«ԱՊՐԱՆՔ», «ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՈՒՄ» ԵՎ
«ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՏՈՒՑՈՒՄ»
ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՐՈՇՄԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՅՈՒՄՆԵՐԻ, ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱՄ
ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՄԻ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի (այսուհետ՝ ՀՀ Քաղ.օր.) 1088-րդ հոդվածը, կարգավորելով **ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հիմքերի հետ կապված հարցերը, սահմանում է, որ հատուցման ենթակա է այն վնասը, որը պատճառվել է ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների, ինչպես նաև ապրանքի, աշխատանքի, ծառայության մասին ոչ ճիշտ կամ ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրելու հետևանքով:**

Այս համատեքստում «ապրանք», «աշխատանք» և «ծառայություն» հասկացությունների իրավական բնորոշման հարցի ուսումնասիրությունը և վերլուծությունը ունի կարևոր նշանակություն դրանց թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման ինստիտուտի բնույթի և էության պարզաբանման համար: Նախ անդրադառնանք «ապրանք» հասկացության իրավական բնորոշման հարցին: Գրականության մեջ արտահայտված տեսակետի համաձայն «ապրանք» հասկացության բնորոշման խնդիրը բարդ է, և շատ դեպքերում դրա բացակայությունը հանգեցնում է տերմինի սահմանա-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոց. Գ. Բեքմեզյան:

փակ մեկնաբանմանը¹: Հարկ է նկատել, որ «ապրանք» հասկացության իրավական բնորոշման բացակայությունը կարող է հանգեցնել սպառողների իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմների անարդյունավետության, գործնական բնագավառում տարբեր ապրանքների՝ «ապրանք» հասկացության մեջ ընդգրկելու խնդրի տարածական մեկնաբանման, ինչու ոչ նաև վնասի հատուցման պահանջ ներկայացնելու չհիմնավորված դեպքերի:

Հայաստանի Հանրապետության (այսուհետ՝ ՀՀ) օրենսդրության վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս հանգել այն եզրակացության, որ ներկայումս առկա չէ համապատասխան իրավական ակտ, որով տրվում է «ապրանք» հասկացության իրավական բնորոշումը:

Մասնավորապես, «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը (այսուհետ՝ Օրենք), կարգավորելով սպառողների իրավունքների պաշտպանության ոլորտի հիմնական հարաբերությունները, չի տալիս «ապրանք» հասկացության իրավական բնորոշումը: Ուշադրության է արժանի այն, որ Օրենքի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասում միայն նախատեսվում է ապրանքների ոչ սպառիչ ցանկ՝ որպես այդպիսին դիտարկելով սննդամթերքը, դեղորայքը, դեղամիջոցները, դեղանյութերը և կենցաղային քիմիայի ապրանքները, սակայն չի տրվում «ապրանք» հասկացության համալիր իրավական բնորոշում: ՀՀ քաղ. օր-ի՝ **ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հարցերը կարգավորող** 60-րդ գլխում ևս առկա չէ «ապրանք» հասկացության համալիր իրավական բնորոշում:

Այնուամենայնիվ, ՀՀ քաղ. օր-ի վերլուծությունը (355-րդ հոդված 2-րդ մաս, 471-րդ հոդված) հնարավորություն է տալիս հանգել այն եզրակացության, որ ապրանքները դասվում են «գույք» հասկա-

¹ St 'u Parent, Jason. "Every Dog can have its Day: Extending Liability beyond the Seller by Defining Pets as "Products" under Products Liability Theory". Animal Law 12 (2): 241. 2006. էջ 246:

ցության շարքին¹: Նշված եզրահանգումը բխում է նաև ՀՀ քաղ. օր-ի 132-րդ հոդվածի վերլուծությունից, որտեղ, ի թիվս քաղաքացիական իրավունքի օբյեկտների, առանձնացվում է գույքը:

Մենք հակված են այն տեսակետին, որ «ապրանք» հասկացությունը «գույք» հասկացության համատեքստում առավել նեղ է՝ հաշվի առնելով այն, որ «գույք» հասկացության մեջ ներառվում են նաև դրամական միջոցները, արժեթղթերը, գույքային իրավունքները, իսկ ՀՀ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի և ՀՀ վճռաբեկ դատարանի արտահայտված դիրքորոշումների համատեքստում անգամ պահանջի իրավունքին է տրվում «սեփականություն» որակումն այն պահից, երբ անձն ունենում է «օրինական սպասելիք» իր իրավունքներն իրականացնելու համար²:

Գրականության մեջ ևս արտահայտվել են տարբեր տեսակետներ «ապրանք» հասկացության բնորոշման վերաբերյալ: Պրոֆեսոր Ուդինցի կարծիքով ապրանք են հանդիսանում միայն շարժական իրերը: Ն. Օ Ներսեսովի տեսակետի համաձայն որպես ապրանք կարող է հանդիսանալ ցանկացած շարժական գույք: Դ. Կ Լավրենտևի կարծիքով «ապրանք» տերմինը ունի երկակի նշանակություն՝ նեղ և լայն: Նեղ իմաստով ապրանք են հանդիսանում նյութական աշխարհի այն օբյեկտները, որոնք հանդես են գալիս ապրանքաշրջանառության մեջ՝ չմշակված, մասնակի մշակված կամ մշակված տեսքով: Լայն իմաստով ապրանք են հանդիսանում շարժական գույքի բոլոր տեսակները, որոնք կարող են հանդիսանալ առևտրային գոր-

¹ ՀՀ քաղ. օր-ի 355-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ եթե պարտավորության կատարման վայրը որոշված չէ, այն պետք է կատարվի ապրանք կամ այլ գույք հանձնելու պարտավորությամբ: Նույն օրենսգրքի 471-րդ հոդվածը սահմանում է, որ առուվաճառքի պայմանագրով ապրանք կարող է լինել օրենսգրքի 133 հոդվածով նախատեսված կանոններին համապատասխանող ցանկացած գույք:

² Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 13.02.2009 թվականի թիվ ԳԴ/0171/02/08, 29.07.2011 թվականի թիվ ԳԴ1/0145/02/10, 19.10.2012 թվականի թիվ **ԵՇԴ/0177/02/11 քաղաքացիական գործերով արտահայտած դիրքորոշումը**, Պրեստոն Կոմպանիա Նավիեռան ՍԱ ընդդեմ Բելգիայի թիվ 17849/91 գանգատով Եվրոպական դատարանի 20.11.1995 թվականի վճիռը:

ծունեության առարկա: Գ. Ֆ Շերշենևիչի կարծիքով ևս ապրանք հասկացության մեջ մի կողմից ներառվում է այն ամենը, ինչ կարող է հանդիսանալ գործարքի առարկա (իրեր, դրամական միջոցներ, և այլն), մյուս կողմից որպես ապրանք են հանդիսանում միայն գործարքի առարկա հանդիսացող նյութական օբյեկտները: Ա. Ի. Կամինկան որպես ապրանք է դիտարկում միայն շարժական գույքը¹:

Վերը նշված տեսակետների վերլուծությունից կարող ենք հանգել այն եզրակացության, որ հեղինակների մեծամասնության կողմից որպես ապրանք են դիտարկվում շարժական նյութական առարկաները:

Ժամանակակից իրավաբանական գրականության մեջ ևս առկա չէ միատեսակ մոտեցում «ապրանք» հասկացության բնորոշման վերաբերյալ: Մասնավորապես՝ Ն. Ի. Կլեյնի կարծիքով որպես ապրանք կարող են հանդիսանալ բոլոր իրերը՝ այդ թվում անշարժ գույքը, արժեթղթերը, գույքային իրավունքները: Վ. Ա. Բելովի և Ի. Վ. Ելիսենի կարծիքով որպես ապրանք կարող է հանդիսանալ քաղաքացիական շրջանառությունից չհանված ցանկացած գույքը²:

Մինչդեռ, պետք է ի նկատի ունենալ այն, որ արտապայմանագրային պարտավորությունների համատեքստում որոշակի հատկանիշների բացակայության պարագայում գույքի բոլոր տեսակները չեն կարող դիտարկվել որպես ապրանք, և վնաս կրած անձի կողմից չի կարող ներկայացվել ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման պահանջ: Այս առումով առավել մանրամասն անդրադառնանք ապրանքներին բնորոշ հիմնական հատկանիշների բացահայտման հարցին և սույն ոլորտում միջազգային փորձի ուսումնասիրությանը:

Եվրոպական երկրներում ապրանք հասկացության բնորոշման համար ուղենիշ է հանդիսանում Եվրոպական միության կողմից

¹ Տե՛ս նշված հեղինակների կարծիքը *Руденко А. В* “*юридическое содержание понятия “товар”*”, *Вестник ОГУ* 4 «2005», էջ 72-75, http://vestnik.osu.ru/2005_4/11.pdf:

² Տե՛ս նշված հեղինակների կարծիքը նույն տեղում էջ 75:

1985 թվականի հուլիսի 25-ին ընդունված «Ապրանքների համար պատասխանատվության մասին» 85/374 դիրեկտիվը (այսուհետ՝ Դիրեկտիվ)¹ որից ելնելով եվրոպական երկրները իրենց օրենսդրության մեջ ամրագրում են ապրանք հասկացության բնորոշումը:

Դիրեկտիվի նախաբանում շեշտադրվում է, որ այն կիրառվում է այն շարժական ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի պարագայում, որոնք արտադրվել են արդյունաբերորեն, և անհրաժեշտ է բացառել պատասխանատվությունը գյուղատնտեսական ապրանքների¹ և խաղերի հետևանքով պատճառված վնասի պարագայում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ այդպիսի ապրանքները անցել են արդյունաբերական մշակման փուլը: Դիրեկտիվի գործողությունը տարածվում է նաև շարժական այն ապրանքների նկատմամբ, որոնք օգտագործվում են ոչ շարժական ապրանքների կառուցման համար կամ ներառվում են ոչ շարժական գույքի մեջ:

Վերը նշվածից կարող ենք հանգել այն եզրակացության, որ եվրոպական երկրներում ապրանքներին բնորոշ են երկու կարևորագույն հատկանիշ՝

1. Շարժունակությունը, անգամ այն պարագայում, երբ դրանք ներառված են անշարժ գույքի կազմում կամ օգտագործվում են դրա կառուցման համար

2. Արդյունաբերորեն արտադրված կամ արդյունաբերական մշակման փուլն անցած լինելը:

Դիրեկտիվի ուսումնասիրությունից կարող ենք հանգել նաև այն եզրակացության, որ ապրանքների շարքը չեն դասվում խաղերը և գյուղատնտեսական ապրանքները: Գրականության մեջ արտահայտված տեսակետի համաձայն գյուղատնտեսական ապրանքների՝ Դիրեկտիվի իմաստով ապրանք չհանդիսանալու հանգամանքը

¹ Դիրեկտիվի 2-րդ հոդվածի համաձայն առաջնային գյուղատնտեսական ապրանքների շարքին են դասվում հողագործության, ձկնաբուծության, կենդանաբուծության արդյունքում ստացված ապրանքները, բացառությամբ այն ապրանքների, որոնք արդեն իսկ անցել են սկզբնական մշակման փուլը: Ապրանք հասկացության մեջ է ընդգրկվում նաև էլեկտրաէներգիան:

պայմանավորված է նրանով, որ այն նպատակ է հետապնդում ապրանքների շարքից բացառել բնական ծագում ունեցող բոլոր ապրանքները, որոնք նախատեսված են սպառողական նպատակներով՝ առանց որևէ ձևափոխման¹։ Ուշադրության է արժանի այն, որ 1976 թվականի Դիրեկտիվի սկզբնական նախագծում գյուղատնտեսական ապրանքները ներառված են եղել «ապրանք» հասկացության մեջ²։ Հարկ է նշել նաև, որ Դիրեկտիվի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասով պետություններին ընձեռնվում է իրավական հնարավորություն օգտվելու Դիրեկտիվի 2-րդ հոդվածում նախատեսված դրույթից վերապահում կատարելու հնարավորությունից՝ լիազորելով անդամ երկրներին իրենց ներպետական օրենսդրությամբ ապրանքների շարքը դասել գյուղատնտեսական ապրանքները և խաղերը։ Ներկայումս վերապահում կատարելու իրավական հնարավորությունը իրացվում է Հունաստանի, Ֆինլանդիայի, Շվեդիայի, Լյուքսեմբուրգի կողմից³։ Սա նշանակում է, որ վերը նշված երկրներում գյուղատնտեսական ապրանքները ևս դասվում են ապրանքների շարքը։

Ապրանք հասկացության բնորոշման համար մանրամասն անդրադառնանք նաև այլ երկրների՝ մասնավորապես Անգլիայի, Իսպանիայի, Կանադայի, ԱՄՆ-ի, ՌԴ-ի օրենսդրության վերլուծությանը։

Անգլիայի «Սպառողների պաշտպանությանն մասին» օրենքով որպես ապրանք է դիտարկվում բնական կամ արհեստական նյութ պարունակող ցանկացած ապրանք⁴։ Իսպանիայում սպառողների իրավունքների պաշտպանությանն է ուղղված Իսպանիայի 22/1994 թվականի հուլիսի 6-ի օրենքը, որի 2-րդ հոդվածով որպես ապրանք

¹ St 'u **Sanchez, Antonio J. Vela** "Products Liability in Spain". Texas Tech Law Review 32 (4): 979. 2001. էջ 1000:

² St 'u նույն տեղում, էջ 113:

³ St 'u **Pasa, Barbara, Gian Antonio Benacchio and Lesley Orme**. "The Harmonization of Civil and Commercial Law in Europe". Central European University Press. 2005 էջ 113:

⁴ St 'u **Wilkinson, David**. "Mass Tort Treatment of Pharmaceutical Product Liability Cases in England". Defense Counsel Journal 73 (3): 264. 2006. էջ 265:

են դիտարկվում շարժական գույքի բոլոր տեսակները, ընդ որում՝ ոչ միայն ավարտված ապրանքները, այլ նաև ինտեգրված մասնիկները, բաղադրիչները կամ հումքը: Որպես ապրանքներ չեն դիտարկվում գյուղատնտեսական ապրանքները, ձկնաբուծական, կենդանաբուծական ապրանքները, խաղերը: Էլեկտրաէներգիան և գազը ևս դասվում են ապրանքների շարքը¹: Ինչպես տեսնում ենք և՛ Անգլիայում, և՛ Իսպանիայում ապրանք հասկացության բնորոշման համար որպես հիմք է ընդունվում Դիրեկտիվը, և որպես ապրանքների բնորոշ հատկանիշ առանձնացվում է ապրանքների շարժունակությունը²: Կանադայում «Սպառողական ապրանքների անվտանգության մասին» օրենքի 2-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «սպառողական ապրանք» հասկացության մեջ մտնում են այն ապրանքները, այդ թվում դրանց բաղադրամասերը, մասերը, որոնք ողջամտորեն ենթադրվում է՝ ձեռք են բերվում անձի կողմից ոչ ձեռնարկատիրական գործունեության մեջ օգտագործման նպատակով՝ այդ թվում ընտանեկան, առողջարարական և սպորտային նպատակով³: Ռուսաստանի Դաշնությունում 1992 թվականի փետրվարի 7-ին ընդունված «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» օրենքում բացակայում է «ապրանք» հասկացության բնորոշումը: Վերը նշված օրենքի 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասում թվարկվում են միայն ապրանքների որոշակի տեսակներ, և չի տրվում «ապրանք» հասկացության համալիր բնորոշում⁴:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում «Սպառողական ապրանքների անվտանգության մասին» օրենքի 3-րդ բաժնում տրված

¹ St 'u **Sanchez, Antonio J. Vela**. "Products Liability in Spain". Texas Tech Law Review 32 (4): 979. 2001, էջ 982, 984, 986-987, 999-1001:

² Հարկ է ի նկատի ունենալ, որ ապրանքներին բնորոշ այլ հատկանիշները վերը նշված երկրների օրենսդրությամբ հասունկ չեն առանձնացվում, այնուամենայնիվ պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ անկախ օրենսդրության մեջ դրանք նախատեսելուց Դիրեկտիվի ուժով արդեն իսկ այդ հատկանիշների առկայությունը ենթադրվում է:

³ St 'u <http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-1.68.pdf>

⁴ St 'u [http://www.rosptrebnadzor.ru/documents/details.php? ELEMENT_ID=3925](http://www.rosptrebnadzor.ru/documents/details.php?ELEMENT_ID=3925)

«սպառողական ապրանք» բնորոշման համաձայն այն ընդգրկում է ցանկացած ապրանք կամ դրա բաղադրամաս, որն արտադրվում կամ իրացվում է սպառողի օգտագործման նպատակով¹: Ընդ որում՝ Ամերիկյան Իրավունքի ինստիտուտի կողմից պատրաստված Ապրանքների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման իրավական հարցերի հատուկ 3-րդ ժողովածի մեջ տրված բնորոշման համաձայն ապրանք է հանդիսանում նյութական անձնական գույքը, որը բաշխվում է կոմերցիոն նպատակով և նախատեսված է օգտագործման և սպառման համար: Ապրանքների շարքին չեն դասվում մարդկային հյուսվածքները և արյունը՝ նույնիսկ այն դեպքում, երբ դրանք օգտագործվում են կոմերցիոն նպատակներով: Ուշադրության է արժանի այն, որ տարբեր նահանգների ստատուտներով նախատեսված են ապրանք հասկացության տարբեր բնորոշումներ: Մասնավորապես՝ Արկանզաս և Թեննեսի նահանգներում որպես ապրանք են դիտարկվում նյութական առարկաները և արտադրված մթերքները: Լուիզիանա նահանգում որպես ապրանք են դիտարկվում նյութական շարժական ապրանքները²:

Հաճախ ապրանք հասկացության բնորոշման համար վեճի առարկա է հանդիսանում այն հարցը, թե արդյոք կենդանիները պետք է դիտարկվեն որպես ապրանք, թե ոչ: Օրինակ ԱՄՆ-ի Իլինոյիս, Կոլորադո, Միսսուրի, Օհայո, Հարավային Դակոտա նահանգներում ձևավորված դատական պրակտիկայի կողմից որդեգրել է այն մոտեցումը, որ կենդանիները չեն հանդիսանում ապրանքներ: Մասնավորապես՝ Ուիթմերը ընդդեմ Շնեբլի (Whitmer v. Schneble) գործով Իլինոյիսի դատարանը հանգել է այն եզրակացության, որ կենդանիներին ապրանքների շարքը դասելու համար անհրաժեշտ է հիմք ընդունել այն չափանիշը, որ ապրանքի բնույթը պետք է լինի կայուն, երբ այն դուրս է գալիս արտադրողի կամ վաճառողի հսկողություն-

¹ St 'u https://www.cpsc.gov/s3fs-public/pdfs/blk_media_cpsa.pdf?epslanguage=en

² St 'u **Parent, Jason**. "Every Dog can have its Day: Extending Liability beyond the Seller by Defining Pets as "Products" under Products Liability Theory". *Animal Law* 12 (2): 241. 2006. էջ 246, 249-251:

նից, և ապրանքը սպառողին պետք է հասնի առանց էական փոփոխությունների: Հաշվի առնելով այն, որ շան բնավորությունը առավելապես ձևավորվում է դրա սեփականատիրոջ կողմից, դատարանը հանգել է այն եզրակացության, որ այն ապրանք չէ¹: Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում ձևավորված դատական պրակտիկայի վերլուծությունից կարող ենք առանձնացնել ապրանքի այնպիսի կարևորագույն հատկանիշ՝ ինչպիսին ապրանքի բնույթի կայունությունն է՝ ապրանք արտադրողի կամ վաճառողի հսկողությունից դուրս գալու պահից:

Այսպիսով, վերլուծելով այլ երկրների փորձը և տարբեր հեղինակների արտահայտված դիրքորոշումները, կարծում ենք՝ որպես ապրանքին բնորոշ հիմնական բնութագրական հատկանիշներ պետք է առանձնացնել ստորև թվարկվածները՝

1. Ապրանքի՝ նյութական աշխարհի օբյեկտ հանդիսանալու հանգամանքը²,

2. Շարժունակությունը,

3. Արդյունաբերորեն արտադրված, արդյունաբերական մշակման փուլն անցած լինելը կամ ընդհանուր առմամբ ապրանքի մշակված կամ վերամշակված լինելու հանգամանքը,

4. Ապրանքի կայուն, չփոփոխվող բնույթը, երբ այն դուրս է գալիս վաճառողի կամ արտադրողի հսկողությունից,

5. Ապրանքի՝ սպառողական նպատակով արտադրված կամ իրացված լինելը:

Ընդ որում՝ գտնում ենք, որ ապրանքներին բնորոշ վերը թվարկված հատկանիշները կարելի է դասակարգել երկու հիմնական խմբի՝

1. Ապրանքի պարտադիր հատկանիշներ

¹ Տե՛ս նույն տեղում էջ 246, 249-251:

² Պետք է ի նկատի ունենալ, որ գիտության և տեխնիկայի ներկայիս զարգացման շրջանում չի բացառվում նաև ոչ նյութական ապրանքների առկայությունը: Թերևս այս պատճառաբանությամբ է պայմանավորված եվրոպական երկրների օրենսդրությամբ էլեկտրաէներգիայի և գազի՝ որպես ապրանքների առանձնահատուկ տեսակների առանձնացումը:

2. Ապրանքի լրացուցիչ կամ ֆակուլտատիվ հատկանիշներ

Պարտադիր հատկանիշների շարքում առաջարկում ենք առանձնացնել այն հատկանիշները, որոնք պետք է բնութագրական լինեն բոլոր ապրանքներին, այն դեպքում, երբ ներկայացվում է ապրանքի թերության հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման պահանջ: Ինչ վերաբերում է ապրանքի լրացուցիչ հատկանիշներին՝ ապա գտնում ենք, որ նման հատկանիշների առկայության հարցը վնասի հատուցման ինստիտուտի համատեքստում դիտարկելիս պետք է հաշվի առնել տվյալ ապրանքի բնույթը, քաղաքացիական շրջանառությունում ապրանքին բնութագրական հիմնական առանձնահատկությունները:

Ինչ վերաբերում է սպառողական ապրանքների շարքից սովորաբար բացառվող ապրանքներին (նման բացառումը գործնական բնագավառում կարող է խնդրահարույց լինել), ապա միջազգային փորձի ուսումնասիրությունից կարող են հանգել այն եզրակացության, որ ապրանքների շարքից սովորաբար բացառվում են գյուղատնտեսական ապրանքները, կենդանիները՝ հաշվի առնելով դրանց բնական ծագում ունենալու հանգամանքը, ինչպես նաև խաղերը¹: Գտնում ենք, որ ՀՀ օրենսդրությամբ չի բացառվում գյուղատնտեսական ապրանքների՝ որպես սննդային արտադրանքի (սննդամթերքի)՝ ապրանքների շարքին դասումը: Վերը նշված եզրահանգումը բխում է «Սննդամթերքի անվտանգության մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի վերլուծությունից, որտեղ որպես սննդային արտադրանք է դիտարկվում կենդանական, բուսական, մանրէաբանական, հանքային, արհեստական կամ կենսատեխնոլո-

¹ Այլ երկրներում սպառողների իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված ակտերում «ապրանք» հասկացության շրջանակից այս կան այն ապրանքների բացառումը պայմանավորված է ոչ թե այն հանգամանքով, որ դրանց բնորոշ չեն ապրանքներին բնութագրական հիմնական հատկանիշները, այլ այն պատճառով, որ համանման ապրանքների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման հարցերը կարգավորվում են հատուկ օրենսդրական ակտերով:

գիական ծագման մթերքը¹:

Ինչ վերաբերում է կենդանիների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցումը ապրանքների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման կանոններով իրականացնելուն՝ գտնում ենք, որ այն չի կարող իրականացվել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 60-րդ գլխի 3-րդ պարագրաֆով նախատեսված դրույթներով, քանի որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1071² հոդվածով նախատեսված է առանձին իրավական կարգավորում՝ կենդանու պատճառած վնասը հատուցելու սեփականատիրոջ պարտականության վերաբերյալ: Բացի այդ, գրականության մեջ արտահայտված տեսակետի համաձայն կենդանիները ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի իմաստով դիտվում են որպես առավել վտանգի աղբյուրներ²:

Այսպիսով, հաշվի առնելով իրականացված վերլուծության արդյունքները, գտնում ենք, որ օրենսդրությամբ հնարավոր չէ տալ ապրանքների ցանկի սպառիչ դասակարգումը՝ հաշվի առնելով գիտության և տեխնիկայի ներկայիս արագընթաց զարգացումը և ապրանքների շարունակական ընդլայնվող շրջանակը: Մինչդեռ, կարծում ենք, որ օրենսդրության և մասնավորապես «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածում անհրաժեշտ է նախատեսել «ապրանք» հասկացության այնպիսի բնորոշում, որով կբացահայտվեն ապրանքներին բնորոշ հիմնական հատկանիշները, և որը կապահովի իրավական որոշակիության սկզբունքի հետևողական իրացումը:

Հաշվի առնելով վերը նշվածը՝ առաջարկում ենք Օրենքի 1-ին հոդվածում նախատեսել «ապրանք» հասկացության հետևյալ բնորոշումը՝

«Ապրանք՝ բնական կամ արհեստական նյութ պարունակող բո-

¹ Տե՛ս «Մենդամթերքի անվտանգության մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածը: Ընդունվել է 21.06.2014: Ուժի մեջ է մտել 09.08.2014: ՀՀՊՏ 2014.07.30/41(1054):

² Տե՛ս **Բեքմեզյան Գ. Հ.**, Արտապայմանագրային պարտավորություններ., Եր., Երևանի պետ. համալս. հրատ., 2009, էջ 146:

լոր իրերը, դրանց բաղադրամասերը, որոնք արտադրվում կամ իրացվում են սպառողական նպատակներով՝ նախատեսված լինելով անձնական, ընտանեկան, տնային կամ համանման այլ օգտագործման համար»:

Այժմ անդրադառնանք «ծառայություն» և «աշխատանք» հասկացությունների իրավական բնորոշման խնդրին: ՀՀ քաղ. օր-ի 132-րդ հոդվածի համաձայն աշխատանքները և ծառայությունները դիտարկվում են որպես քաղաքացիական իրավունքի առանձին և իրավագոր օբյեկտներ: ՀՀ քաղ. օր-ով նախատեսված՝ ծառայությունների վճարովի մատուցման և աշխատանքներ կատարելու պայմանագրերի կարգավորմանն ուղղված դրույթների վերլուծությունից կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ օրենսդրությամբ «ծառայություն» կամ «աշխատանք» հասկացությունների առանձին իրավական բնորոշում նախատեսելու անհրաժեշտությունը բացակայում է՝ հաշվի առնելով այն, որ դրանց էությունը արդեն իսկ բացահայտված է ՀՀ քաղ. օր-ով:

Մասնավորապես՝ ՀՀ քաղ. օր-ի 345-րդ հոդվածը սահմանում է, որ պարտավորության ուժով մի անձը պարտավոր է մեկ այլ անձի օգտին կատարել որոշակի գործողություն. այն է՝ կատարել աշխատանք, մատուցել ծառայություն և այլն: Այսինքն՝ վերը նշված հոդվածով աշխատանքի կատարումը և ծառայության մատուցումը դիտարկվում է որպես որոշակի գործողության կատարում: Վերը նշված եզրահանգումը բխում է նաև ՀՀ քաղ. օր-ի 777-րդ հոդվածի 1-ին մասի¹ և 700-րդ հոդվածի² վերլուծությունից, որտեղ ևս աշխա-

¹ Նշված հոդվածը սահմանում է, որ ծառայությունների վճարովի մատուցման պայմանագրով՝ կատարողը պարտավորվում է պատվիրատուի առաջադրանքով ծառայություններ մատուցել՝ կատարել որոշակի գործողություններ կամ իրականացնել որոշակի գործունեություն, իսկ պատվիրատուն պարտավորվում է վճարել այդ ծառայությունների համար:

² Նշված հոդվածը սահմանում է, որ կապալի պայմանագրով մի կողմը պարտավորվում է մյուս կողմի առաջադրանքով կատարել որոշակի աշխատանք և դրա արդյունքը սահմանված ժամկետում հանձնել պատվիրա-

տանքների կատարումը և ծառայությունների մատուցումը դիտարկվում են որպես որոշակի գործողության կատարում:

Ընդ որում՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը 17.07.2015 թվականի թիվ **ԵԿԴ/1013/02/13 քաղաքացիական գործով ևս արտահայտել է իրավական դիրքորոշում այն մասին, որ որպես** գործարքի առարկա կարող են լինել որոշակի գործողությունները (օրինակ, ծառայությունների վճարովի մատուցման պայմանագրի դեպքում՝ ծառայություններ մատուցելը, կապալի պայմանագրի դեպքում՝ համապատասխան աշխատանքների կատարումը): Այսինքն՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի կողմից ևս արձանագրվել է այն, որ աշխատանքների կատարումը և ծառայությունների մատուցումը իրենցից ներկայացնում են որոշակի գործողությունների կատարում¹:

Հարկ է նշել, որ գործնական բնագավառում դժվարություն կարող է առաջացնել աշխատանքների և ծառայությունների հստակ տարանջատումը: Գրականության մեջ ևս հաճախ վեճերի առարկա է հանդիսացել քաղաքացիական իրավունքի այս երկու օբյեկտների հարաբերակցության և դրանց միջև հստակ տարանջատում դնելու հարցը: Նշված հարցի կապակցությամբ արտահայտված տեսակետները կարելի է բաժանել երկու հիմնական խմբի: Առաջին խմբում են աշխատանքների և ծառայությունների կտրուկ տարանջատման դեմ արտահայտվողները, երկրորդ խմբում՝ դրանց տարանջատման կողմնակիցները: Առաջին խմբի կողմնակից Բ. Ա. Բորիսովը աշխատանքը դիտարկում է որպես ծառայության այնպիսի տեսակ, որի վերջնական արդյունքը հանդիսանում է նյութական որևէ առարկայի կամ առարկայացված այլ արդյունքի ստեղծումը (օրինակ՝ կենցաղային ծառայություններ): Կաբալկինի կարծիքով նյութական ծառայությունները միշտ հանդիսանում են աշխատանքների արդյունք: Կալմիկովան ևս գտնում է, որ աշխատանքների կատարումը պետք

տուին, իսկ պատվիրատուն պարտավորվում է ընդունել աշխատանքի արդյունքը և վարձատրել դրա համար:

¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 17.07.2015 թվականի թիվ **ԵԿԴ/1013/02/13 քաղաքացիական գործով արտահայտած դիրքորոշումը:**

է դիտարկվի որպէս ծառայությունների մատուցման պայմանագրի տեսակ: Երկրորդ խմբի կողմնակից Օ. Մ. Բոֆեն գտնում է, որ ծառայությունների մատուցման դեպքում իրականացվող գործունեության արդյունքում չի ստացվում նյութականացած արդյունք: Նույն տեսակետն է արտահայտել նաև Եվստիֆեր¹ և Արնաուտովան²: Պրոֆեսոր Տ.Բարսեղյանի արտահայտած տեսակետի համաձայն աշխատանքը աշխատանքային գործունեության գործընթաց է, որի արդյունքում ստեղծվում է նյութական արժեք, մինչդեռ ծառայությունների մատուցման ջանքերը որևէ նոր առարկայում չեն նյութականանում³:

Մենք հակված են այն տեսակետին, որ չնայած որոշակի նմանությունների առկայությանը՝ ծառայությունների մատուցումը և աշխատանքների կատարումը անհրաժեշտ է տարանջատել միմյանցից: Եթե ծառայությունների մատուցման պայմանագրի դեպքում, որպէս պայմանագրի առարկա է հանդիսանում որոշակի գործողության իրականացումը, ապա աշխատանքների կատարման դեպքում պայմանագրի առարկա է հանդիսանում ոչ միայն որոշակի աշխատանքների կատարումը, այլ այդ աշխատանքների արդյունքում որոշակի նյութականացված արդյունքի ստեղծումը:

Հետաքրքիր տեսակետ է արտահայտել այս առումով Ա.Պ Սերգենը, ում կողմից տրված բնորոշման համաձայն այն գործողությունները, որոնց արդյունքները գործունեությունից ինքնին անբաժանելի են և օգտագործվում են այդ գործունեության ընթացքում անվանում են ծառայություններ⁴: Այսինքն՝ հեղինակի կողմից ևս չի բացառվում այն, որ ծառայությունների մատուցման դեպքում հնարավոր է որո-

¹ Sté u **Атакуева М. Т.**, “Проблемы соотношения понятий «Работы» и «Услуги», Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал, № 4, 2012, էջ 29-30:

² Sté u **Арнаутова С. С.**, “Соотношение договоров подряда и возмездного оказания услуг в гражданском праве”, Молодой ученый, №. 8 (43), 2012, էջ 200:

³ Sté u Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, Առաջին մաս, Երրորդ հրատարակություն, Երևանի պետ.համալս., Եր., ԵՊՀ հրատ., 2006, էջ 199:

⁴ Sté u **Атакуева М. Т.**, “Проблемы соотношения понятий «Работы» и «Услуги», Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал, № 4, 2012, էջ 30:

շակի նյութական արդյունքի ստեղծումը, բայց դա ինքնին չի հանգեցնում՝ իրականացված գործողությունը որպես աշխատանքի կատարում դիտարկելուն:

Հետաքրքիր տարանջատում է դրվում աշխատանքների կատարման և ծառայությունների մատուցման միջև Օ. Պ. Կազաչենոկի կողմից: Մենք համաձայն ենք հեղինակի արտահայտած այն տեսակետին, որ կապալի պայմանագրի դեպքում ստացված արդյունքը պետք է ինքնին բաժանելի լինի աշխատանքներից, քանի որ դա աշխատանքի կատարման այնպիսի արդյունք է, որը պետք է հանձնվի կամ փոխանցվի պատվիրատուին: Այս իմաստով աշխատանքների կատարումը չի հանդիսանում պայմանագրի ինքնուրույն առարկա¹:

Մենք հակված են այն տեսակետին, որ այն դեպքում, երբ կողմերի կամահայտնությունն ուղղված է եղել բուն գործունեության իրականացմանը և պայմանագրի առարկա է հանդիսացել որոշակի գործողության իրականացումը՝ ապա ծառայության մատուցման արդյունքում անգամ նյութականացված արդյունք ստանալու պարագայում, այն պետք է դիտարկել որպես ծառայության մատուցում՝ հաշվի առնելով այն, որ կողմերի կամահայտնությունն ուղղված է եղել և պայմանագրի առարկա է հանդիսացել բուն գործողության կատարմանը և ոչ թե որոշակի առարկայացված արդյունքի ստեղծմանը:

Հաշվի առնելով իրականացված վերլուծության արդյունքները՝ գտնում ենք, որ արտապայմանագրային պարտավորությունների համատեքստում աշխատանքների և ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման պարագայում որպես աշխատանքների կատարում անհրաժեշտ է դիտարկել այնպիսի գործողության կատարումը կամ այլ կերպ ասած իրականացումը, որի արդյունքում ստեղծվում է որոշակի նյութականացված արդյունք, և որը կարող է օգտագործվել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից մասնավոր պահանջների բավարարման նպա-

¹ См. у **Казаченок О. П.**, “Соотношение договора подряда и договора возмездного оказания услуг”, Наука и современность, 2014, № 29, էջ 293-296:

տակով: Ինչ վերաբերում է ծառայությունների մատուցմանը՝ ապա այն պետք է դիտարկվի որպես այնպիսի գործողության իրականացում, որի արդյունքում ընդհանուր կանոնի համաձայն չի ստացվում առարկայացված արդյունք և որն իրականացվում է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց մասնավոր պահանջների բավարարման նպատակով:

Shushanik Ghukasyan

PhD student at the Chair of Civil Law of YSU

**THE PROBLEM OF LEGAL DEFINITION OF PRODUCTS,
IMPLEMENTATION OF WORKS AND PROVISION OF SERVICES IN
THE CONTEXT OF THE INSTITUTE
OF PRODUCT LIABILITY**

The work presents the main characteristic features of products in the context of product liability institute on the basis of a comprehensive analysis of the legislation of the Republic of Armenia and international experience. The work provides the proposal of an appropriate legal definition of the concept of product in the legislation of the Republic of Armenia, meanwhile the problems of differentiation of implementation of works and provision of services and the definition of these concepts have been discussed and analyzed.

Шушаник Гукасян

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

**ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТОВАРОВ,
ВЫПОЛНЕНИЯ РАБОТ И ОКАЗАНИЯ УСЛУГ В КОНТЕКСТЕ
ИНСТИТУТА ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО
НЕДОСТАТКАМИ ТОВАРОВ, РАБОТ И УСЛУГ**

В работе на основе комплексного анализа Законодательства Республики Армения и международного опыта представлены основные

характерные черты продуктов в контексте института возмещения вреда, причиненного недостатками товаров, работ и услуг. В работе представлено предложение об обеспечении соответствующего правового определения понятия продукта в Законодательстве Республики Армения, обсуждены и проанализированы проблемы дифференциации выполнения работ и оказания услуг, и определения этих понятий.

Բանալի բառեր՝ ապրանք, աշխատանքների կատարում, ծախսությունների մատուցում, պատճառված վնաս, սպառողական ապրանք, ապրանքին բնորոշ հատկանիշներ:

Key word: *product, implementation of works, provision of services, caused damage, consumer product, characteristic features of product.*

Ключевые слова: *товар, выполнение работ, оказание услуг, нанесенный вред, потребительский продукт, характерные особенности продукта.*

**ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄՈՂԵԼՆԵՐԻ
ԻՐԱՎԱՀԱՄԵՄՏԱՍԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

Կորպորատիվ կառավարումն ունի մեծ նշանակություն ինչպես կորպորացիայի արդյունավետ գործունեության և զարգացման, այնպես էլ դրանով պայմանավորված, տնտեսության կայունացման և հանրության շահերի պաշտպանության գործում: Հայաստանում կորպորատիվ կառավարման համակարգը գտնվում է զարգացման սկզբնական փուլում ինչպես իրավական կարգավորումների, այնպես էլ պրակտիկ տեսանկյունից: Գտնում ենք, որ կորպորատիվ կառավարման ոլորտի իրավական կարգավորումն իրականացնելիս առաջին հերթին անհրաժեշտ է ձևավորել տվյալ երկրի առանձնահատկություններից բխող կորպորատիվ կառավարման մոդել, որը կհանդիսանա միասնական գաղափարական հիմք ինչպես օրենսդրական հետագա փոփոխությունների, այնպես էլ առողջ պրակտիկայի ձևավորման համար: Այս նպատակով սույն հոդվածում կներկայացնենք համաշխարհային պրակտիկայում առկա կորպորատիվ կառավարման հիմնական մոդելները՝ դրանց միջոցով բացահայտելով կորպորատիվ կառավարման էությունը և կորպորատիվ կառավարման իրավահարաբերության կողմերի շահերի հավասարակշռման եղանակները, ինչպես նաև Հայաստանում առկա առանձնահատկությունները, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել կորպորատիվ կառավարման միասնական մոդել ձևավորելիս:

Կորպորատիվ կառավարումը տեսական գրականության մեջ և պրակտիկայում ընկալվում է լայն և նեղ առումով: Կորպորատիվ կառավարումը լայն առումով կարելի է ներկայացնել որպես իրավահարաբերությունների համակարգ կորպորացիայի կառավարման մարմինների (բաժնետերերի, մասնակիցների, փայատերերի

¹ *ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոն, ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Վ. Ավետիսյան:*

(այսուհետ՝ բաժնետերեր) ընդհանուր ժողով, տնօրենների խորհուրդ, գործադիր մարմին), ինչպես նաև կորպորացիայի մյուս շահառուների (աշխատողներ, պարտատերեր, պետություն, շահագրգիռ հասարակայնություն) միջև, որում առաջնահերթ խնդիր է հանդիսանում իրավահարաբերության կողմերի շահերի հավասարակշռումն այնպես, որպեսզի ապահովվի կորպորացիայի կողմից առավելագույն շահույթի ստացումը, կորպորացիայի երկարաժամկետ կայուն զարգացումն ու ադեկվատ արձագանքը արտաքին ազդակներին:

Նեղ առումով կորպորատիվ կառավարումը հանդիսանում է կորպորացիայի բաժնետերերի և գործադիր մարմնի միջև ծագող իրավահարաբերությունների համակարգ, որն ուղղված է բաժնետերերի շահերի պաշտպանությանը և գործադիր մարմնի կամայական գործելակերպի հնարավորության նվազեցմանը¹:

Կորպորատիվ կառավարումը տարբերվում է ինչպես տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում, այնպես էլ միևնույն ժամանակաշրջանում՝ տարբեր երկրներում և միևնույն երկրի տարբեր կորպորացիաներում: Այդպիսի տարբերությունը պայմանավորված է տարբեր երկրների զարգացման մակարդակով, իրավական համակարգով, առկա բիզնես միջավայրով, մշակույթով, պատմական առանձնահատկություններով, գաղափարախոսությամբ, կորպորացիայի առջև դրված խնդիրներով ու նպատակներով: Միևնույն ժամանակ, որքան էլ որ փաստացի տարբեր լինեն կորպորացիաները և դրանց կորպորատիվ կառավարումը, առկա են որոշակի հանգամանքներ, որոնք կորպորացիաների վրա անդրադառնում են նույն կերպ: Այս հանգամանքը հնարավորություն է տալիս առանձնացնել կորպորատիվ կառավարման մոդելներ: Կորպորատիվ կառավարման մոդելը արտացոլում է կորպորացիաների կազմակերպման և կառավարման յուրահատկությունը, և բնութագրվում է բաղադրիչ-

¹ Экспертно-аналитический доклад «Практики корпоративного управления в России: определение границ национальной модели», М., Ассоциация Менеджеров, КРМГ в России и СНГ, 2011г., էջ 8:

ների մի ամբողջ համախմբով, որոնց թվում են կորպորատիվ հարաբերությունների կարգավորման օրենսդրական հիմքը, կորպորատիվ հարաբերությունների առանցքային մասնակիցների, բաժնետոմսերի տիրապետման կառուցվածքը, տնօրենների խորհրդի կազմը և գործունեության յուրահատկությունները, տեղեկատվության հրապարակմանն ուղղված պահանջները, գործարար միավորների դերն ու նշանակությունը¹:

Տեսական գրականության մեջ տրվում են կորպորատիվ կառավարման մոդելների տարբեր դասակարգումներ, որոնք ունեն նաև պրակտիկ մեծ նշանակություն: Հիմք ընդունելով կորպորատիվ կառավարման իրավահարաբերության այս կամ այն կողմի շահերի պաշտպանության կարևորությունը՝ առանձնացնում են կորպորացիայի գործադիր մարմնի շահերի պաշտպանությանն ուղղված մոդելը (manager-oriented model), կորպորացիայի աշխատողների շահերի պաշտպանությանն ուղղված մոդելը (labor-oriented model), պետության շահերի պաշտպանությանն ուղղված մոդելը (state-oriented model), բաժնետերերի շահերի պաշտպանությանն ուղղված մոդելը (shareholder-oriented model) և շահառուների շահերի պաշտպանությանն ուղղված մոդելը (stakeholder-oriented model)²: Հիմք ընդունելով սեփականության կենտրոնացվածության (կոնցենտրացիա) չափանիշը տարբերակվում են կորպորատիվ կառավարման W (widely held corporation) և B (blockholder) մոդելները: Կախված ֆինանսավորման աղբյուրներից առանձնացվում են շուկայական կողմնորոշում ունեցող և բանկային կողմնորոշում ունեցող մոդելներ³:

¹ **Е. С. Силова**, Сравнительный анализ моделей корпоративного управления, Вестник Челябинского государственного университета, N 32 (247), 2011 г., էջ 104:

² Տե՛ս **Н. Hansmann**, R. Kraakman The End of History for Corporate Law, The Harvard John M. Olin Discussion Paper Series, Discussion paper N 280, 2000, էջ 3-9:

³ Экспертно-аналитический доклад «Практики корпоративного управления в России: определение границ национальной модели», М., Ассоциация Менеджеров, КПМГ в России и СНГ, 2011г., էջ 8:

Մույն հոդվածի շրջանակներում հարկ ենք համարում անդրադառնալ կորպորատիվ կառավարման անգլո-ամերիկյան, գերմանական և ճապոնական մոդելներին: Մրանք այն 3 հիմնական մոդելներն են, որոնք հիմք են ընդունվում այլ երկրների կողմից իրենց կորպորատիվ կառավարման կանոնները սահմանելիս: Այս մոդելները միմյանցից տարանջատվում են՝ հիմք ընդունելով կորպորատիվ միջավայրում հիմնական «խաղացողներին», հիմնական «խաղացողների» միջև հարաբերակցությունը, բաժնետոմսերի կենտրոնացման (կոնցենտրացիայի) աստիճանը, տնօրենների խորհրդի կառուցվածքը և ձևավորման կարգը, իրավական կարգավորման շրջանակը, տեղեկատվության բացահայտման պայմանները ցուցակվող կորպորացիաների համար, բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի բացառիկ իրավասությանը պատկանող հարցերի շրջանակը և այլն¹: Հաշվի առնելով նշված հիմքերը՝ անդրադառնանք 3 մոդելներից յուրաքանչյուրին առանձին-առանձին:

ԱՄՆ-ն և Անգլիան աչքի են ընկնում զարգացած արժեթղթերի շուկայով: Այստեղ են գտնվում աշխարհի ամենախոշոր բորսաները՝ Նյու-Յորքի բորսան, ՆԱՄԴԱՔ-ը (ԱՄՆ), որոնք 2016 թ.-ի դրությամբ զբաղեցնում են 1-ին և 2-րդ տեղը ամբողջ աշխարհում և Լոնդոնի բորսան (Անգլիա), որը զբաղեցնում է երրորդ տեղը²: Այս հանգամանքը իր զգալի ազդեցությունն է թողել ԱՄՆ-ում և Անգլիայում կորպորատիվ միջավայրի և մշակույթի ձևավորման, կորպորատիվ կառավարման իրավական կարգավորման վրա:

Այսպես, անգլո-ամերիկյան կորպորատիվ կառավարման մոդելում կորպորացիաները ունեն մեծ թվով բաժնետերեր, որոնցից ոչ մեկի ձեռքում կենտրոնացված չէ բաժնետոմսերի խոշոր փաթեթ: Կորպորացիայի բաժնետերերը որևէ կերպ աֆիլացված չեն կորպո-

¹ <http://www.emergingmarketsesg.net/esg/wp-content/uploads/2011/01/Three-Models-of-Corporate-Governance-January-2009.pdf>

² <http://www.relbanks.com/stock-exchanges/largest-stock-exchanges>

րացիայի հետ և հանդես են գալիս որպես աութսայդերներ¹:

Անգլո-ամերիկյան մոդելին բնորոշ է կորպորացիայի սեփականության և կառավարման հստակ տարանջատումը: Սա նշանակում է, որ բաժնետերերը հետաքրքրված չեն կորպորացիայի կառավարմամբ: Նրանք կորպորացիայի կառավարմանը մասնակցում են որպես կանոն լիազորված անձանց միջոցով քվեարկություններին մասնակցելու (proxy voting), երբեմն նաև ինստիտուցիոնալ ներդրողների (ֆոնդեր, բանկ) միջոցով: Բաժնետերը գնելով կորպորացիայի բաժնետոմս կորպորացիայի կառավարումը պատվիրակում է, փոխանցում է կորպորացիայի գործադիր մարմնին՝ այդպիսով խուսափելով կորպորացիայի գործողությունների համար պատասխանատվությունից: Գործադիր մարմնի ներկայացուցիչը տվյալ դեպքում հանդես է գալիս որպես բաժնետիրոջ «գործակալ» և որոշումներ կայացնելիս հիմք է ընդունում բացառապես բաժնետիրոջ շահերը: Սակայն, ինչպես արդեն նշել ենք, հաճախ բաժնետերերի և գործադիր մարմնի ներկայացուցիչների շահերը չեն համընկնում: Բաժնետերերի և գործադիր մարմնի ներկայացուցիչների միջև շահերի բախումից խուսափելու համար անգլո-ամերիկյան մոդելը նախատեսում է բաժնետիրոջ իրավունքը տնօրենների խորհրդում նշանակելու իր վստահված անձին, որը հսկողություն է իրականացնում գործադիր մարմնի գործողությունների նկատմամբ՝ ելնելով բաժնետիրոջ շահերից: Այսպիսով, կորպորատիվ կառավարման այս մոդելում հիմնական մարմինը հանդիսանում է տնօրենների խորհուրդը²: Նշենք, որ անգլոամերիկյան մոդելում կորպորացիայի տնօրենների խորհրդի կազմում կարող են ընդգրկվել ինչպես կորպորացիայի աշխատողները (insider), այնպես էլ կորպորացիայի հետ որևէ կերպ չափիլացված անձինք (outsider կամ խորհրդի անկախ անդամ):

¹ **Е. С. Силова**, Сравнительный анализ моделей корпоративного управления, Вестник Челябинского государственного университета, N 32 (247), 2011 г., էջ 104:

² http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2011/5/ekonomika/drobyshevskaya-salomatina.pdf

Խորհրդի անկախ անդամները անգլո-ամերիկյան մոդելում հանդես են գալիս որպես.

- Բաժնետիրոջ շահերի պաշտպանության հիմնական միջոց,
- Կորպորացիայի ստրատեգիկ զարգացման հարցերով օբյեկտիվ խորհրդատու,
- Գործադիր մարմնի ներկայացուցիչների նկատմամբ մոնիթորինգ իրականացնող անձ¹:

Պրակտիկան ցույց է տվել, որ առկա է ուղղակի կապ կորպորացիայի ցածր ֆինանսական ցուցանիշների և տնօրենների խորհրդի կողմից ոչ լիարժեք հսկողության միջև: Ընդ որում, ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ տնօրենների խորհրդի կողմից վատ հսկողությունը մեծամասամբ պայմանավորված է եղել այն հանգամանքով, որ որոշումները կայացնելիս ի տարբերություն ինսայդերների, տնօրենների անկախ անդամները չեն տիրապետել բավարար, կորպորացիայի վիճակը լիովին արտացոլող տեղեկատվության²: Նման պայմաններում, գնալով ավելի է կարևորվում տնօրենների խորհրդի անկախ անդամի նշանակությունը կորպորատիվ կառավարման մեջ:

Անգլո-ամերիկյան մոդելի առանձնահատկություններից է նաև տեղեկատվության բացահայտման համար սահմանված խիստ պահանջները: Այստեղ կորպորացիաները պարտավորվում են ներկայացնել տարեկան հաշվետվություն, որը բացի ֆինանսական հաշվետվությունները ներառում է նաև տեղեկատվություն կորպորացիայի տնօրենների խորհրդի անդամների, աուդիտորների թեկնածուների, կանոնադրության մեջ փոփոխություններ կատարելու առաջարկների, գործադիր ղեկավարների վարձատրության և այլնի

¹ Экспертно-аналитический доклад «Практики корпоративного управления в России: определение границ национальной модели», М., Ассоциация Менеджеров, КППМГ в России и СНГ, 2011г., էջ 11:

² <http://www.emergingmarketsesg.net/esg/wp-content/uploads/2011/01/Three-Models-of-Corporate-Governance-January-2009.pdf>

վերաբերյալ¹:

Անգլո-ամերիկյան մոդելում կորպորատիվ կառավարման իրավական կարգավորումն իրականացվում է հատուկ լիազոր մարմինների կողմից (ԱՄՆ արժեթղթերի և բորսայի հանձնաժողով, Անգլիայի արժեթղթերի և ներդրումների խորհուրդ): Վերջիններիս կողմից սահմանված կանոնները հիմնականում կրում են ընդհանուր բնույթ, հանդես են գալիս որպես սկզբունք, որի հիման վրա յուրաքանչյուր կորպորացիա ձևավորում է իր կորպորատիվ կառավարման համակարգը:

Ի տարբերություն անգլո-ամերիկյան մոդելի կորպորատիվ կառավարման գերմանական մոդելում առկա է բաժնետոմսերի կենտրոնացվածության բավական բարձր աստիճան: Այս մոդելում բաժնետոմսերը ձեռք են բերվում երկարաժամկետ՝ ոչ թե արժեթղթերի շուկայում դրանցով կատարվող գործարքների արդյունքում եկամուտ ստանալու, այլ կորպորացիայի գործունեության արդյունքում շահույթ ստանալու նպատակով:

Գերմանիայում կորպորացիաների մեծամասնությունը նախընտրում է բանկային ֆինանսավորումը բաժնետոմսերի հետ կատարվող գործարքների արդյունքում ստացվող ֆինանսավորումից²: Այդ պատճառով գերմանական մոդելում մեծ դեր են կատարում բանկերը՝ որպես ներդրողներ կամ բաժնետոմսերի հսկիչ փաթեթի տիրապետողներ: Այնուամենայնիվ, ներկայիս գլոբալիզացիայի պայմաններում օտարերկրյա ներդրումների հետևանքով գնալով բարձրանում է արժեթղթերի շուկայի դերը կորպորատիվ կառավարման գերմանական մոդելում:

Գերմանական մոդելի հաջորդ առանձնահատկությունը վերաբերում է տնօրենների խորհրդի ձևավորման կարգին: Գերմանիայի օրենսդրությամբ սահմանվում է խորհրդի անդամների առավելա-

¹ Առավել մանրամասն տես՝ http://www.gsom.spbu.ru/files/upload/niim/publishing/papers/Bukhvalov_Ilina_Bandaljuk.pdf

² <http://www.emergingmarketsesg.net/esg/wp-content/uploads/2011/01/Three-Models-of-Corporate-Governance-January-2009.pdf>

գույն քանակ՝ 9-21 անդամ: Տնօրենների խորհուրդը կազմված է երկու շերտից՝ կառավարման խորհուրդ (management board) և դիտորդ խորհուրդ (supervisory board)¹: Կառավարման խորհրդի անդամներ են հանդիսանում կորպորացիայի գործադիր տնօրենները, իսկ դիտորդ խորհրդի անդամները ձևավորվում են կորպորացիայի բաժնետերերի և աշխատողների ներկայացուցիչներից: Կորպորացիայի համար ստրատեգիկ նշանակության հարցերի վերաբերյալ վերջնական որոշումները ընդունվում են դիտորդ խորհրդի կողմից, իսկ կառավարման խորհուրդն իրականացնում է կորպորացիայի ընթացիկ ղեկավարումը:

Գերմանական մոդելը տարբերվում է անգլո-ամերիկյան մոդելից նաև օրենսդրական կարգավորման եղանակով: Եթե անգլո-ամերիկյան մոդելում կորպորատիվ կառավարման կանոնները կրում են ընդհանուր բնույթ, ապա գերմանական մոդելի դեպքում առկա են հստակ օրենսդրական պահանջներ, որոնք կրում են իմպերատիվ բնույթ և չեն կարող փոփոխվել կորպորացիայի կանոնադրությամբ: Գերմանիայում կորպորատիվ կառավարման իրավական կարգավորման աղբյուրներ են հանդիսանում Գերմանիայի Առևտրային օրենքը, Բաժնետիրական ընկերությունների մասին օրենքը և Բորսայի մասին օրենքը:

Անգլո-ամերիկյան և գերմանական մոդելների կողքին առանձնանում է ճապոնական մոդելը: Ճապոնական մոդելի համար հատկանշական է բանկերի՝ որպես բաժնետերերի, ինչպես նաև աֆիլացված (փոխկապակցված) կորպորացիաների առկայությունը, որոնք հայտնի են կեիրեցու անվամբ:

Կեիրեցուները արդյունաբերական խմբեր են, որոնք կապված են միմյանց հետ առևտրային կապերով, ինչպես նաև կորպորացիաների պարտավորությունների և բաժնետոմսերի խաչաձև ձեռքբերման միջոցով²:

¹ http://www.pravo.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/012_upravlenie_dementevaag.pdf

² <http://www.emergingmarketsesg.net/esg/wp-content/uploads/2011/01/Three-Models-of-Corporate-Governance-January-2009.pdf>

Կեիքեցունների առաջացումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ճապոնական տնտեսության արագընթաց զարգացման պայմաններում կորպորացիաների ստորաբաժանումները դադարել են հանդես գալ որպես զուտ կառուցվածքային ստորաբաժանումներ՝ վերաճելով և ստանալով առանձին կորպորացիաների կարգավիճակ: Նոր ստեղծված կորպորացիաները բնականաբար փոխկապակցված են ինչպես մայր կորպորացիայի, այնպես էլ միմյանց հետ, սակայն երրորդ անձանց առջև հանդես են գալիս որպես իրավունքի առանձին սուբյեկտ՝ ստանձնելով ինքնուրույն իրավունքներ և պարտականություններ և դրանց համար կրելով պատասխանատվություն:

Ճապոնական մոդելում ինչպես և գերմանականում մեծ դերակատարում ունի բանկը, որը կորպորացիաներին մատուցում է այնպիսի ծառայություններ, որոնք կապված են վարկերի տրամադրման, արժեթղթերի թողարկման, հաշվարկային հաշիվների վարման և անհրաժեշտ խորհրդատվության տրամադրման հետ: Ընդ որում, ի տարբերություն անգլո-ամերիկյան համակարգի այս բոլոր ծառայությունները կարող է մատուցել մեկ բանկ¹:

Այստեղ բավական քիչ դերակատարում ունեն կորպորացիայի հետ չափիլացված բաժնետերերը և խորհրդի անկախ անդամները: Ճապոնական մոդելում խորհուրդը գրեթե ամբողջությամբ կազմված է ինսայդերներից:

Կորպորատիվ կառավարման ճապոնական մոդելում կորպորացիայի կառավարման գործում մեծ նշանակություն ունի պետությունը, որը հաշվի առնելով երկրի վիճակը և առկա պահանջմունքները կարող է սահմանել կորպորատիվ կառավարման քաղաքականություն, որին պարտավոր են հետևել բոլոր կորպորացիաները: Բացի այդ, պետությունը կարող է ունենալ ուղղակի մասնակցություն կորպորացիայի խորհրդում իր ներկայացուցիչների միջոցով: Որպես կանոն դրանք լինում են նախկին պաշտոնատար անձինք (օ-

¹ <http://www.emergingmarketsesg.net/esg/wp-content/uploads/2011/01/Three-Models-of-Corporate-Governance-January-2009.pdf>

րինակ՝ նախկին ֆինանսների նախարար)¹:

Ճապոնական մոդելի մեկ այլ կարևոր առանձնահատկություն է համարվում կորպորացիայի գործունեության երկարաժամկետ պլանավորումը: Պլանավորման միջոցով կորպորացիան կարողանում է պարզել իր առջև դրված խնդիրների իրականացման համար կորպորացիայի ռեսուրսների, հնարավորությունների օգտագործման և այդ ընթացքում ռիսկերի գնահատման արդյունավետության մակարդակը:

Անդրադառնալով Հայաստանում առկա կորպորատիվ կառավարման համակարգին՝ նշենք, որ այստեղ կորպորատիվ կառավարման ոլորտի իրավական կարգավորման աղբյուրներ են հանդիսանում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը, «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը, «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը, «Արժեթղթերի շուկայի մասին» ՀՀ օրենքը, «Բանկերի և Բանկային գործունեության մասին» ՀՀ օրենքը, 30.12.2010թ.-ին ՀՀ կառավարության թիվ 1769-Ա որոշմամբ հաստատված ՀՀ կորպորատիվ կառավարման կանոնադիրքը և այլ իրավական ակտեր, որոնց պահանջներին համապատասխան յուրաքանչյուր կորպորացիա ձևավորում է իր կորպորատիվ կառավարման մոդելը: ՀՀ կորպորատիվ կառավարման համակարգի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն չի կարելի նույնացնել վերը ներկայացված որևէ կոնկրետ կորպորատիվ կառավարման մոդելի հետ:

Հայաստանում կորպորատիվ կառավարման համակարգի առանձնահատկությունները պայմանավորված են մի շարք ինստիտուտների զարգացման մակարդակով: Մասնավորապես, այստեղ զարգացման ցածր մակարդակի վրա է գտնվում արժեթղթերի շուկան, նոր ձևավորված ներդրումային, կենսաթոշակային, ապահովագրական ֆոնդերը գտնվում են զարգացման սկզբնական փուլում:

¹ <http://www.emergingmarketsesg.net/esg/wp-content/uploads/2011/01/Three-Models-of-Corporate-Governance-January-2009.pdf>, http://elibrary.sgu.ru/uch_lit/277.pdf, ինչպես նաև՝

Կորպորացիաները ֆինանսավորվում են հիմնականում բանկերի կողմից տրվող վարկերի միջոցով: Բանկային ֆինանսավորման պարագայում հատկապես կարևորվում է կորպորացիայի կողմից իրականացվող գործունեության ռիսկերի ճիշտ գնահատումը և տրամադրված ֆինանսական միջոցների նկատմամբ մոնիթորինգի իրականացումը: Սակայն հարկ է նշել, որ մեզ մոտ հաճախ ճիշտ չեն գնահատվում կորպորացիայի ռիսկերը, ինչպես նրա կառավարման մարմինների, այնպես էլ բանկերի կողմից, ինչի արդյունքում կորպորացիային տրամադրված ֆինանսական միջոցները հանդես են գալիս ոչ թե միջոց վերջինիս գործունեության կայունացման և հետագա զարգացման համար, այլ առաջացնում են կախվածություն և հանգեցնում կորպորացիայի սնանկացմանը:

ՀՀ օրենսդրությամբ և դրա հիման վրա ձևավորված պրակտիկայում կորպորատիվ կառավարման իրավահարաբերության կողմերից որևէ մեկի շահերին ընդգծված առավելություն չի տրվում: Ըստ էության, հիմք ընդունելով համաշխարհային պրակտիկան և զարգացման տենդենցները, օրենսդիրը փորձ է կատարել նախատեսել կարգավորումներ հնարավորինս էլնելով բաժնետերերի շահերից: Սակայն նկատենք, որ այս տեսանկյունից նույնպես ՀՀ օրենսդրությունը և պրակտիկան ունեն զգալի բացեր: Մասնավորապես, ՀՀ-ում բավարար չափով պաշտպանված չեն փոքր բաժնետերերի շահերը: Այդ մասին է վկայում, բաժնետոմսերի կոնսոլիդացման վերաբերյալ կարգավորումները, որոնք որևէ կերպ չեն սահմանափակում կոտորակային բաժնետոմսերի առաջացման հնարավորությունը և դրանց հետագա հետգնումը կորպորացիայի կողմից, կորպորացիայի տնօրենների խորհրդի ձևավորմանը ներկայացվող պահանջները, կորպորացիայի կառավարումը պրոֆեսիոնալ կառավարիչների կողմից իրականացնելու պրակտիկայի պակասը և այլն:

ՀՀ-ում բավական մեծ թիվ են կազմում կորպորացիաները, որոնց սեփականությունը և կառավարումը կենտրոնացված է մեկ անձի ձեռքում: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մեր օրենսդրությամբ տեղեկատվության բացահայտման խիստ պահանջներ սահմանված չեն՝ բավական դժվար (գրեթե անհնար) է դառնում ա-

պահովել այդպիսի կորպորացիաների գործունեության թափանցիկությունը: Այս հանգամանքը կարևոր է հատկապես, երբ խոսքը վերաբերվում է պետության համար ստրատեգիկ նշանակություն ունեցող ոլորտներում ոլորտներում գործունեություն իրականացնող կորպորացիաների մասին:

ՀՀ-ում մեծ թիվ են կազմում պետական մասնակցությամբ կամ պաշտոնատար անձանց հետ ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն փոխկապակցված կորպորացիաները, ինչը նույնպես պահանջում է առանձնահատուկ մոտեցում կորպորատիվ կառավարման միասնական քաղաքականություն և օրենսդրական կարգավորումներ սահմանելիս:

Ինչ վերաբերվում է տնօրենների խորհրդի ձևավորմանը, ապա տնօրենների խորհուրդը ամբողջությամբ կազմված է ինսայդերներից, որոնք ընտրվում են բաժնետերերի կողմից: Օրենսդրությամբ տնօրենների խորհրդի անկախ անդամի կարգավիճակը սահմանված չէ, իսկ պրակտիկայում այս ինստիտուտի կիրառությունը լայն տարածում չունի:

ՀՀ օրենսդրությամբ բաժնետիրական ընկերությունների համար խորհրդի ձևավորումը պարտադիր պայման է համարվում, եթե բաժնետերերի թիվը 50 կամ ավելի է, սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների դեպքում նման պահանջ ընդհանրապես սահմանված չէ: Ընդ որում, տնօրենների խորհրդի բացակայության դեպքում վերջինիս լիազորությունները փոխանցվում են կորպորացիայի բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի իրավասությանը: Հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ պրակտիկայում կորպորացիաների բաժնետերերի թիվը որպես կանոն չի գերազանցում 10-ը, ինչպես նաև հաշվի առնելով տնօրենների խորհրդի նշանակությունը կորպորացիայի գործունեության և հատկապես ներդրողների վստահության ձևավորման հարցում, գտնում ենք, որ տնօրենների խորհրդի ձևավորումը միայն կորպորացիայի բաժնետերերի քանակով պայմանավորելը արդարացված չէ: Այս դեպքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև կորպորացիայի գործունեության ոլորտը, շուկայում զբաղեցրած դիրքը, ֆինանսական միջոցների շրջանառության

ծավալը և այլն:

Այսպիսով, գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է կատարել Հայաստանում կորպորատիվ կառավարման ինստիտուտի համալիր ուսումնասիրություն և, հաշվի առնելով վերը ներկայացված 3 մոդելներում տրված կորպորատիվ կառավարման կողմերի շահերի հավասարակշռման եղանակները և տեղի առանձնահատկությունները, սահմանել մեկ միասնական կորպորատիվ կառավարման մոդել, որի շրջանակներում Հայաստանում կիրականացվի ոլորտի իրավական կարգավորումը՝ հնարավորություն տալով յուրաքանչյուր կորպորացիայի ձևավորել իր կորպորատիվ կառավարման համակարգը:

Мариам Овсепян

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МОДЕЛЕЙ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ (ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ)

В настоящее время корпоративное управление не только обеспечивает эффективное функционирование и развитие корпорации, а также является средством для стабилизации экономики и обороны государственных и общественных интересов. В Армении система корпоративного управления находится в начальной стадии развития как с точки зрения теории правового регулирования, так и практики. Мы считаем, что для определения эффективного правового регулирования и для формирования здоровой практики корпоративного управления необходимо в первую очередь определить единую модель корпоративного управления. В рамках данной статьи представлены 3 основные модели корпоративного управления – англо-американская, немецкая и японская, которые являются основой для других стран при формировании их моделей корпоративного управления. Также в статье представлены некоторые особенности правового регулирования Армении, которые необходимо рассматривать при определении армянской модели корпоративного управления.

Mariam Hovsepyan
PhD student at the Chair of Civil Law of YSU

COMPARATIVE ANALYSIS OF MODELS OF CORPORATE GOVERNANCE (LEGAL ASPECTS)

Currently corporate governance not only ensure the effective operation and development of the corporation, but also appears as a means to stabilize the economy and defense state and public interests. In Armenia, the corporate governance system is in the initial stage of development, both in terms of legal regulation and practice. We believe that in order to determine an effective regulation and for the formation of healthy corporate governance practices at first it is needed to define a single model of corporate governance. In this article 3 basic models of corporate governance are presented - the Anglo-American, German and Japanese models of corporate governance that are the basis for other countries in the formation of their own corporate governance models. Also, the article presents some features of Armenia, which must be considered in the determination of the Armenian model of corporate governance.

Բանալի բառեր՝ *կորպորացիա, կորպորատիվ կառավարում, կորպորատիվ կառավարման մոդել:*

Ключевые слова: *корпорация, корпоративное управление, модель корпоративного управления.*

Key words: *corporation, corporate governance, models of corporate governance.*

**ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

Հայաստանի Հանրապետության անկախացումից և քաղաքացիական օրենսդրության ձևավորման պահից ի վեր ոչ առևտրային կազմակերպությունների կենսագործունեությունը և վերջիններիս մասնակցությամբ իրավահարաբերությունները կարգավորող հիմնական իրավական ակտը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքն է: Իսկ ինչ վերաբերում է այդ կազմակերպությունների տնտեսական գործունեությանը, ապա այդ ոլորտը կարգավորող հիմնական իրավանորմը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 51-րդ հոդվածի 4-րդ մասն է, որով, մասնավորապես, սահմանված է. «Ոչ առևտրային կազմակերպությունները կարող են ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնել միայն այն դեպքերում, երբ դա ծառայում է այն նպատակների իրականացմանը, որոնց համար նրանք ստեղծվել են, և համապատասխանում է այդ նպատակներին: Ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացման համար ոչ առևտրային կազմակերպություններն իրավունք ունեն ստեղծելու տնտեսական ընկերություններ կամ լինելու դրանց մասնակից»:

Սույն ուսումնասիրության առարկան ընդգրկում է ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու օրենսդրորեն ամրագրված իրավունքի բովանդակությունն ու դրա հարաբերակցությունը տնտեսական գործունեությանը:

Ասվածը հաշվի առնելով՝ կարող ենք առանձնացնել սույն հետազոտության հիմնական ուղղությունները: Դրանք են.

1. Տնտեսական և ձեռնարկատիրական գործունեության հա-

¹ ԵՂՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Վ. Դ. Ավետիսյան:

րաբերակցությունն ու ոչ առևտրային կազմակերպությունների հանդեպ դրանց կիրառելիությունը,

2. «Եկամուտ» և «շահույթ» եզրույթների հարաբերակցությունն ու ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից դրանց ստացման օրենսդրական մեխանիզմները:

ՀՀ քաղաքացական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի իմաստով ձեռնարկատիրական է անձի ինքնուրույն, իր ռիսկով իրականացվող գործունեությունը, որի հիմնական նպատակը գույք օգտագործելուց, ապրանքներ վաճառելուց, աշխատանքներ կատարելուց կամ ծառայություններ մատուցելուց **շահույթ** ստանալն է: Հիշյալ հոդվածով ամրագրված ձեռնարկատիրական գործունեության առանձնահատկությունները բացահայտվել են ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախադեպային իրավունքում: Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդելու ի սկզբանե ունեցած մտադրությունը և սեփական ռիսկով գործելն անհրաժեշտ պայմաններից են գործունեությունը ձեռնարկատիրական որակելու համար (*տե՛ս Բենիկ Ազարյանն ընդդեմ ՀՀ ֆինանսների նախարարության թիվ ՎԴ/5367/05/13 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 22.07.2016 թվականի որոշումը*):

Հետազոտության հաջորդականությունն ապահովելու համար և հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ հարկ ենք համարում անդրադառնալ «շահույթ» եզրույթի իրավական բովանդակությանը:

Նկատի ունենալով այն, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում չկա «շահույթ» հասկացության սահմանումը՝ պետք է ուսումնասիրել ՀՀ հարկային օրենսդրությունը: Մասնավորապես, «Շահութահարկի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ շահույթը հարկատուի համախառն եկամտի և օրենքով սահմանված նվազեցումների դրական տարբերությունն է: Վերոգրյալ սահմանումից ակնհայտ է, որ օրենսդիրը հստակ տարբերակում է դնում «եկամուտ» և «շահույթ» հասկացությունների միջև՝ սահմանելով, որ եկամուտն ավելի լայն է և իր մեջ ներառում է, ի թիվս այլնի՝ նաև շահույթը: Հատկանշական է նաև, որ եթե առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության

արդյունքում ստացված շահույթից մաս ստանալու իրավունք ունեն այդ կազմակերպության մասնակիցները (բաժնետերերը)¹, ապա ոչ առևտրային կազմակերպությունների դեպքում ձեռնարկատիրական գործունեության արդյունքում ստացված շահույթը, առհասարակ, ենթակա չէ բաշխման:

Ուսումնասիրության համակողմանիությունն ապահովելու տեսանկյունից անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև քննարկվող հասկացություններին տնտեսագիտության դիտակետից: Տնտեսագիտության մեջ «եկամուտ» և «շահույթ» հասկացությունները՝ որպես գործունեության ցանկալի և վերջնական նպատակներ, էականորեն տարբերվում են: Եթե եկամուտը սահմանվում է որպես տնտեսական միջոց, որը ստացվում է գործունեության որևէ տեսակից, ապա շահույթն իրենից ներկայացնում է եկամտի և ծախսի (պահումների) դրական տարբերությունը որոշակի ժամանակահատվածի համար²: Եկամուտ ապահովող գործունեության իրականացումը չի նշանակում դրա ուղղվածությունը դեպի շահույթի ստացումը: Այն կարող է ոչ միայն շահույթ չբերել, այլ, արդյունքում, կրել գործունեություն իրականացնողի համար վնաս պարունակող բնույթ:

Օրինակ՝ աշխարհում բավական լայն տարածում ունի անհատների կողմից անհատույց հիմունքներով տրամադրված ապրանքների հետագա մանրածախ վաճառքի կազմակերպումը, որը նպատակ է հետապնդում ստացված ողջ հասույթն ուղղելու բարեգործական նպատակների իրագործմանը³: ԱՄՆ-ում նման կազմակերպությունները՝ հանրային կարևորություն ունեցող շատ ապ-

¹ Տե՛ս օրինակ՝ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի գ) կետը, «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 12-րդ հոդվածի 1-ին մասի գ) կետը:

² Տե՛ս Экономика и право: Энциклопедический словарь Габлера. Пер. с нем. / Под ред. А. П. Горкина, М., 1998, էջ 55, 146:

³ Տե՛ս Кантор В. "Знаем как!" открыть благотворительный магазин // Московские новости. 2012. 26 нояб. URL: www.mn.ru/society/84999 (վերջին մուտք 16.10.2016 թ.):

րանքներ և ծառայություններ տրամադրում են կարիքավորներին, սակայն աննշան վարձատրության դիմաց, քանի որ ընդունված է կարծել, որ ապրանքի անվճար տրամադրման բարեգործության կատարումը խարխլում է անապահով խավի ինքնագնահատականը և վերջինիս մոտ անօգնականության զգացողություն է առաջացնում: Կազմակերպության կողմից հատուցելի ծառայությունների մատուցումը նաև կարող է իրականացվել այդ գործընթացին որոշակի մարդկանց ուշադրությունը հրավիրելու համար՝ դրանով իսկ նման մարդկանց համար յուրատեսակ օգնություն կազմակերպելով¹: Նման գործունեության արդյունքում կազմակերպության կողմից ստացվող ֆինանսական ներհոսքը չի կարող դիտվել, որպես շահույթ, ուստի ՀՀ օրենսդրությամբ չկա նաև նման գործունեության արդյունքում ստացված եկամուտը տնօրինելու սահմանափակում, սակայն, մեր կարծիքով, այդ եկամուտը ևս չի կարող բաշխվել և կարող է ուղղվել բացառապես ոչ առևտրային կազմակերպության հիմնական նպատակների իրագործմանը: Ավելին ՀՀ օրենսդրությամբ ոչ առևտրային կազմակերպություններին վերապահված է ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք, իսկ վերոնշյալ գործունեության տեսակները, թեև տնտեսական են, սակայն չեն կարող համարվել ձեռնարկատիրական, քանի որ դրանք ուղղված չեն շահույթ ստանալուն:

Արված հետազոտությունից կարելի է եզրակացնել, որ այն բոլոր դեպքերում, երբ ոչ առևտրային կազմակերպությունն իրականացնում է տնտեսական գործունեություն և ստանում է որոշակի եկամուտ, որն օրենսդրության իմաստով շահույթ չէ, վերջինս իրացնում է օրենքով իրեն չվերապահված իրավունք, որն էլ կարելի է համարել ոչ իրավաչափ, ինչը, մեր կարծիքով, արդարացված չէ:

Կարծում ենք, որ իր տեսակով և ստեղծման նպատակներով ոչ առևտրային կազմակերպության կողմից իրականացվող գործու-

¹ Առավել մանրամասն տե՛ս Предприимчивые некоммерческие организации // Некоммерческие организации, թարգմանությունն անգլերենից, Մ., 2008, էջ 153-154:

նեությունը թեև կարող է հետապնդել շահույթ ստանալու նպատակ, սակայն այն բնորոշ չէ քննարկվող տեսակի կազմակերպություններին, և վերջիններս հիմնականում զբաղվում են տնտեսական գործունեության այլ տեսակներով: Առհասարակ, տնտեսական գործունեությամբ ոչ առևտրային կազմակերպություններն զբաղվում են այն դեպքում, երբ իրենց կանոնադրական նպատակներն իրականացնելու ընթացքում անհրաժեշտություն է առաջանում այդ կերպ աջակցել իրենց իսկ հիմնական կոչմանը, և այն հանգամանքը, որ քննարկվող գործունեությունն ունակ է մշտապես կամ պարբերաբար ապահովելու եկամտի ներհոսք, դեռևս բավարար հիմք չէ այն ձեռնարկատիրական կամ իր էությամբ ձեռնարկատիրականին մոտ համարելու համար: Այդ պատճառով ռուսաստանյան իրավական համակարգում ոչ առևտրային կազմակերպություններին ընձեռված է ինչպես ձեռնարկատիրական, այնպես էլ եկամուտ ապահովող այլ գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք¹: Նման կարգավորում է գործում նաև Ալբանիայում, որի ոչ առևտրային կազմակերպություններին վերաբերող օրենքը սահմանում է, որ վերջիններս կարող են զբաղվել տնտեսական գործունեությամբ իրենց նպատակներն իրականացնելու համար: Ռումինիայում ևս գործում է ոչ առևտրային կազմակերպություններին տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու հնարավորություն տվող այդ սկզբունքը²: Լեհաստանում ոչ առևտրային կազմակերպություններին թույլատրվում է զբաղվել տնտեսական գործունեությամբ միայն անհրաժեշտ ծավալով կանոնադրական նպատակների իրականացման համար՝ օրենսդրական

¹ Ст'у Федеральный закон "О некоммерческих организациях" от 12.01.1996 N 7-ФЗ (действующая редакция, 2016), հոդված 24, մաս 2 http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8824/ (վերջին մուտք 26 հոկտեմբեր 2016):

² Ст'у The Legal Framework for Not-for-Profit Organizations in Central and Eastern Europe Douglas Rutzen, David Moore, and Michael Durham, էջ 28 http://www.icnl.org/research/resources/regional/CEE%20Overview_eng.pdf (վերջին մուտք 29.11.2016):

որոշակի պայմանների համապատասխանելու դեպքում:¹

Բուլղարիայում քննարկվող տեսակի կազմակերպություններին թույլատրվում է զբաղվել տնտեսական գործունեությամբ միայն այն դեպքում, երբ դրանք փոխկապված են և ուղղակիորեն նպաստում են եկամուտ ստանալուն չուղղված և հանրային օգտակարություն ունեցող նպատակների իրականացմանը: Ֆրանսիայում միավորումներն իրավունք ունեն զբաղվելու տնտեսական գործունեությամբ, որը պետք է նպաստի միավորման հիմնական նպատակների իրականացմանը²: ԱՄՆ-ում ևս ոչ առևտրային կազմակերպություններն իրավունք ունեն զբաղվելու տնտեսական գործունեությամբ՝ որոշակի պայմանների բավարարելու դեպքում³:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող տնտեսական գործունեության վերաբերյալ ամբողջական պատկերացում կազմելու համար պետք է անդրադառնալ 2007 թվականի հոկտեմբերի 10-ին Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունված թիվ CM/Rec(2007)14 հանձնարարականի (այսուհետ նաև՝ Հանձնարարական) դրույթներին, որոնք վերաբերում են Եվրոպայում ոչ կառավարական կազմակերպությունների իրավական կարգավիճակին⁴: Այս հանձնարարականը, որի նախապատրաստումն իրենից ներկայացնում է Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններում ոչ առևտրային կազմակերպությունների գործունեության դրական պրակտիկայի, տվյալ ոլորտին վերաբերող մի-

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս Economic Activities Of Not-For-Profit Organizations, Prepared by the International Center for Not-for-Profit Law Regulating Civil Society Conference Budapest, Hungary, May, 1996, էջ 15 http://www.icnl.org/research/library/files/Transnational/Europe_Regional_-_Economic_Activities_of_Not-for-Profit_Organizations.pdf (վերջին մուտք 29.11.2016):

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Առավել մանրամասն տե՛ս Legal Statute of Non-governmental organizations in Europe: Recommendation CM/Rec(2007) 14 and explanatory memorandum, Council of Europe Publishing [https://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdcj/CDCJ%20Recommendations/CMRec\(2007\)14E_Legal%20status%20of%20NGOs.pdf](https://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdcj/CDCJ%20Recommendations/CMRec(2007)14E_Legal%20status%20of%20NGOs.pdf) (վերջին մուտք 16.10.2016 թ.):

ջազգային իրավական ակտերի ուսումնասիրության և ընդհանրացման արդյունք, ընդգծում է ոչ առևտրային կազմակերպություններին եկամուտ ապահովող գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք տրամադրելու կարևորությունը: Մասնավորապես՝ Հանձնարարականի համաձայն՝ ոչ առևտրային կազմակերպություններն իրենց շահույթ ստանալուն չուղղված նպատակներն իրականացնելու համար պետք է հնարավորություն ունենան զբաղվելու գործարարական, ձեռնարկատիրական և այլ տնտեսական գործունեությամբ առանց որևէ հատուկ թույլտվության՝ բացառությամբ այն պահանջների, այդ թվում՝ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու համար լիցենզիաներ ձեռք բերելու անհրաժեշտության, որոնք սովորաբար առաջադրվում են նման տեսակի գործունեությամբ զբաղվելու համար:

Վկայակոչված Հանձնարարականի բացատրական հուշագրի¹ ուսումնասիրությունից ևս պարզ է դառնում, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների հիմնական առանձնահատկությունը և տարբերությունը առևտրային կազմակերպություններից այն է, որ դրանք շահույթ ստանալու նպատակ չեն հետապնդում: Այնուամենայնիվ, ոչ առևտրային կազմակերպությունները չեն կարող իրականացնել իրենց հիմնական նպատակներն առանց որոշակի եկամուտների, որոնք պետք է գոյանան ոչ միայն անդամավճարներից, գրանտներից և անհատների կողմից կատարված հատկացումներից, այլ նաև այս կազմակերպությունների կողմից իրականացվող տնտեսական, գործարարական և ձեռնարկատիրական գործունեության արդյունքում ստացված եկամուտներից²: Այդպիսի գործունեությամբ զբաղվելու համար կարող են սահմանվել նաև որոշակի իրավական պահանջներ, օրինակ՝ ստացված եկամուտը հիմնադիրներին կամ անդամներ-

¹ St' u Explanatory Memorandum to Recommendation CM/Rec (2007) 14 of the Committee of Ministers to member states on the Legal Status of Non-Governmental Organisations in Europe <http://www.statewatch.org/news/2016/feb/coe-rec-ngos-explanatory-memo.pdf> (վերջին մուտք 26.11.2016թ.):

² St' u Explanatory Memorandum to Recommendation CM/Rec(2007)14 of Committee of Ministers to member states on the Legal Status of Non-Governmental Organisations in Europe:

րին չբաշխելու օրենսդրական սահմանափակումը: Կարևոր է նաև այն, որ Հանձնարարականն ու դրա բացատրական հուշագիրն օգտագործում են «եկամուս», այլ ոչ թե «շահույթ» հասկացությունը: Միննույն ժամանակ, իրավաչափ է համարվում տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու համար այլ՝ առևտրային կազմակերպություն, հիմնելու օրենսդրական պահանջը:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի վերոգրյալ հանձնարարականը նշում է նաև, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները պետք է ազատություն ունենան իրենց նպատակների իրականացման հարցում և այդ նպատակներն իրականացնելու համար հնարավորություն ունենան զբաղվելու օրինական տարբեր տեսակի, այդ թվում՝ տնտեսական գործունեությամբ, քանի դեռ նպատակներն ու դրանց հասնելու միջոցները համատեղելի են ժողովրդավարական հասարակության հետ:

Թեև Հանձնարարականը չի մանրամասնում, թե որ դեպքում ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող գործունեությունը համատեղելի չի լինի ժողովրդավարական հասարակության հետ, այդ հարցին անդրադարձել է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան): Մասնավորապես՝ Եվրոպական դատարանն իր նախադեպային իրավունքում հստակ դիրքորոշում է արտահայտել առ այն, որ որպես ընդհանուր կանոն ոչ առևտրային կազմակերպությունները պետք է իրավունք ունենան հետապնդելու այն նպատակները, որոնք կարող են ունենալ անհատները, քանի որ անհատների միավորումն այն նպատակի շուրջ, որը նրանք կարող են նաև անհատապես հետապնդել, ինքնին չի կարող ոչ իրավաչափ լինել և դա ժողովրդավարության հիմքերից մեկն է (*տե՛ս, օրինակ՝ The Socialist Party and Others v. Turkey [GC], no. 21237/93, 25 May 1998¹ (advocacy of a federal constitution)*): Ավելին՝ Եվրոպական դատարանն իր մեկ այլ որոշ-

¹ St´u European Court of Human Rights, Case of Socialist Party And Others V. Turkey App. no. 21237/93 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58172> (վերջին մուսք 26.11.2016):

մամբ նշել է, որ էական է նաև այն, որ օրենքով չարգելվի մի գործունեություն, որի իրականացումը պաշտպանված է համընդհանուր կամ տարածաշրջանային մակարդակում երաշխավորված իրավունքներով և ազատություններով (*տե՛ս, օրինակ՝ Sidiropoulos and Others v. Greece, no. 26695/95, 10 July 1998*): Հետևաբար, տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքը, լինելով անհատներին տրված և համընդհանուր ճանաչում ունեցող իրավունք, պետք է ընձեռվի նաև ոչ առևտրային կազմակերպություններին՝ հաշվի առնելով այս կազմակերպությունների առանձնահատկությունները:

Վերոգրյալ վերլուծությունների լույսի ներքո անդրադառնալով Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգին՝ անհրաժեշտ է նշել, որ 27.11.2005 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 33.1-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի օրենքով չարգելված ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք: Այսինքն՝ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելն անձի սահմանադրական իրավունքն է: Այս հետևությունը համադրելով մեջբերված միջազգային իրավական ակտերում արտահայտված դիրքորոշումների հետ՝ գտնում ենք, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները ևս պետք է հնարավորություն ունենան զբաղվելու ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, քանի որ այդ իրավունքը տրված է յուրաքանչյուրին: Մանրամասնելով սահմանադրաիրավական կարգավորումը՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում ամրագրված է, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները կարող են ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնել միայն այն դեպքերում, երբ դա ծառայում է այն նպատակների իրականացմանը, որոնց համար նրանք ստեղծվել են, և համապատասխանում է այդ նպատակներին (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդված 51):

Մինչդեռ արտասահմանյան փորձի և վկայակոչված միջազգային իրավական ակտերի ուսումնասիրությունից բխում է, որ ոչ

¹ St' u European Court of Human Rights, Case of Sidiropoulos and Others v. Greece, App. no. 26695/95, 10 July 1998 <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58205> (վերջին մուտք 26.11.2016):

առևտրային կազմակերպությունները պետք է ունենան ոչ թե միայն ձեռնարկատիրական, այլև տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք, որի բովանդակային ծավալը ներառում է, ի թիվս այլնի, նաև ձեռնարկատիրական գործունեությունը և այն ուղղված չէ միայն շահույթ ստանալուն:

Հատկանշական է, սակայն, որ թեև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը չի պարունակում «տնտեսական գործունեություն» և «ձեռնարկատիրական գործունեություն» հասկացությունների հարաբերակցության վերաբերյալ դրույթներ, այդ հարցին անդրադարձել է ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր 25.11.2008 թվականի թիվ ՄԴՌ-780 որոշմամբ, որտեղ վերլուծել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի և 27.11.2005 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության վերոգրյալ իրավակարգավորումները, ինչպես նաև «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի՝ մինչև 21.08.2008 թվականի թիվ ՀՕ-146-Ն օրենքով կատարված փոփոխությունները գործող խմբագրությամբ 2-րդ հոդվածը, ըստ որի՝ ձեռնարկատիրական գործունեություն է համարվում շահույթ (եկամուտ) ստանալու նպատակով պարբերաբար իրականացվող տնտեսական գործունեությունը: Տնտեսական գործունեություն է համարվում ցանկացած գործունեություն, որն իրականացվում է որևէ ձևով կատարվող հատուցման դիմաց (...):

Վերլուծության արդյունքում ՀՀ Սահմանադրական դատարանը, բացահայտելով ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու սահմանադրական իրավունքի բովանդակությունը, գտել է. «Այդ իրավունքը ներառում է բոլոր իրավական հնարավորությունները, որոնք անհատի համար նախապայմաններ են ստեղծում ինքնուրույնաբար որոշումներ ընդունելու իր տնտեսական գործունեությանն առնչվող հարցերով: Այդ իրավունքը ենթադրում է արդարացի մրցակցության ազատություն, առանց սահմանափակումների տնտեսական կազմակերպություններ ձևավորելու, իր գործունեության բնույթն ու ձևը փոխելու, գոյություն ունեցող տնտեսական կազմակերպությունները լուծարելու, պայմանագրեր կնքելու հնարավորություններ: Ձեռնարկատիրական գործունեության իրավունքի ան-

բաժանելի բաղադրատարրն է ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու ցանկություն ունեցող անձի՝ առանց արհեստական խոչընդոտների շուկա մտնելու և, ցանկության դեպքում, այդ շուկայից դուրս գալու հնարավորությունը»։ ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր մեջբերված դիրքորոշումը հետագայում վերահաստատել է նաև 28.04.2015 թվականի թիվ ՄԴՈ 1203 որոշմամբ։ Վերջինիս կողմից նաև ընդգծվել է հիշյալ եզրույթները օրենսդրական մակարդակում և հատկապես ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում հստակեցնելու անհրաժեշտությունը, որը մինչև այսօր տեղի չի ունեցել։

Դիտարկելով քննարկվող իրավանդումներն ու ՀՀ Սահմանադրական դատարանի վերլուծությունն այդ մասով, կարծում ենք, որ ոչ թե ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, այլ տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքն է ընդգրկում բոլոր իրավական հնարավորությունները, որոնք անհատի համար նախապայմաններ են ստեղծում ինքնուրույնաբար որոշումներ ընդունելու իր տնտեսական գործունեությանն առնչվող հարցերով, քանի որ ձեռնարկատիրական գործունեությունը տնտեսական գործունեության ընդամենը մի տեսակն է և դրա հիմնական առանձնահատկություններն են, ի թիվս այլնի, սեփական ռիսկով գործելը և շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդելը։ Սահմանադրական դատարանն իր վերոգրյալ որոշումներով, կարելի է ասել, հավասարեցրել է «ձեռնարկատիրական գործունեության իրավունք» և «տնտեսական գործունեության իրավունք» եզրույթների բովանդակային ծավալը, ինչը, սակայն, արդարացված չէ։

«Ձեռնարկատիրական գործունեության իրավունք» եզրույթի նման լայն մեկնաբանությունը այն է, որ 27.11.2005 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում էր յուրաքանչյուրի ոչ թե տնտեսական գործունեությամբ, այլ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքը, որի պարագայում ձեռնարկատիրական գործունեության սահմանադրաիրավական բովանդակության նեղ մեկնաբանությունը կարող էր հանգեցնել տնտեսական գործունեության այլ տեսակներով զբաղվելու սահմանադրաիրավական երաշխիքների ամբողջականության խաթարման։

Հետագայում՝ ՀՀ-ում իրականացված սահմանադրաիրավական բարեփոխումների արդյունքում մարդու սահմանադրական իրավունքների ընդլայնումը հանգեցրեց նրան, որ 06.12.2015 թվականի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությունն արդեն յուրաքանչյուրին ընձեռում է տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք, որն իր մեջ ներառում է նաև ձեռնարկատիրական գործունեությունը: Մասնավորապես՝ ներկայիս խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 59-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի տնտեսական, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի, սակայն, այն հանգամանքը, որ թեև տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու յուրաքանչյուրի իրավունքը սահմանադրական իրավունք է և այդ իրավունքի իրականացման պայմաններն ու կարգը սահմանելը Սահմանադրությամբ պատվիրակված է օրենքին, սակայն օրենքով չկա որևէ կարգավորում «տնտեսական գործունեություն հասկացության» կամ դրանով զբաղվելու պայմանների և կարգի վերաբերյալ:

Այն, որ ՀՀ Սահմանադրությունը ներկայիս խմբագրությամբ հստակ տարանջատում է դնում ձեռնարկատիրական գործունեության և տնտեսական գործունեության միջև, որևէ կերպ չի անդրադարձել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի բովանդակության վրա, որը մինչ այժմ ոչ առևտրային կազմակերպություններին իրավունք է վերապահում զբաղվելու միայն ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, որն իր հերթին չի բխում այդ կազմակերպությունների բնույթից:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող տնտեսական, այդ թվում՝ ձեռնարկատիրական գործունեությունը պետք է անմիջականորեն բխի կամ ուղղակիորեն կապված լինի դրանց ստեղծման կանոնադրական նպատակների հետ և, արդյունքում, ստորադասվի այդ նպատակներին: Օրինակ՝ Ֆրանսիայում ոչ առևտրային է ճանաչվում այն միավորումը, որն ստեղծվել է միավորումների մասին ընդհանուր կանոնների պահպանմամբ, եթե այն ապահովում է շուկայի կողմից հաշվի չառնված կամ ամբողջապես

հաշվի չառնված շահերը, գործում է այն անձանց օգտին, ովքեր ունեն որևէ սոցիալ-տնտեսական խնդիր, ներդրում է ստացված նյութական բարիքները սոցիալ-մշակութային ոլորտում, ծառայություններն առաջարկում է շուկայում հաստատված գներից առերևույթ ավելի մատչելի գներով, չի կիրառում առևտրային շրջանառության մեջ տարածում գտած գործավարության մեթոդները (չի գովազդում իր կողմից մատուցվող ծառայությունները և այլն)¹:

Վերոշարադրյալից հետևում է, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների եկամուտ ապահովող գործունեությունը, բովանդակային առումով ավելի լայն հասկացություն է, քան ձեռնարկատիրական գործունեությունը²: Այսինքն՝ նման մոտեցման պարագայում հնարավոր կարգավորումը պետք է սահմանի, որ ոչ առևտրային կազմակերպություններն իրենց կանոնադրական նպատակների իրագործման համար կարող են զբաղվել եկամուտ բերող տնտեսական, այդ թվում՝ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ:

Ելնելով ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից եկամուտ ապահովող գործունեություն իրականացնելու քննարկված ունակությունից՝ կարծում ենք, որ հնարավոր է տարբերակել առանձին խմբեր: Առաջին խմբի համար, որի նպատակների իրագործումը բացառում է քննարկվող գործունեության իրականացման անհրաժեշտությունը, պետք է գործի եկամուտ ապահովող գործունեության իրականացման արգելք: Նշված արգելքը պետք է սահմանված լինի օրենսդրական մակարդակում, քանի որ եկամտաբեր գործունեությունն առերևույթ չի կարող համապատասխանել ոչ առևտրային կազմակերպության առաքելությանը: Բացի այդ, նույն խմբում կարող են ներառված լինել այն կազմակերպությունները, որոնք, ինք-

¹ St' u Ассоциации – основа гражданского общества: опыт Франции / Посольство Франции в России. М., б. г., էջ 42-44:

² St' u օրինակ՝ **Тарасенко О. А.**, О предпринимательской и приносящей доход деятельности некоммерческих организаций // Юрист., 2014, N 23, էջ 18; **Звездина Т. М.**, К вопросу о соотношении понятий предпринимательской и приносящей доход деятельности некоммерческих организаций // Бизнес, менеджмент и право, 2014, N 2, էջ 75:

նին, բացառել են իրենց կողմից իրացվող ապրանքից, մատուցվող ծառայություններից, կատարվող աշխատանքներից եկամուտ ստանալու հնարավորությունը՝ կազմակերպության կանոնադրությամբ համապատասխան նորմերի ամրագրման եղանակով: Փոխարենը քննարկվող խմբի ոչ առևտրային կազմակերպությունները կարող են հավակնել ստանալու որոշակի արտոնություններ կամ առավելություններ (տնտեսական աջակցության հատուկ տեսակներ, որոնք տրվում են պետության կողմից)¹:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունների երկրորդ խմբին պետք է լիակատար ազատություն տրվի եկամտաբեր գործունեությամբ զբաղվելու համար, բնականաբար, պայմանով, որ այն ընդհանուր փոխկապակցվածության մեջ կլինի համապատասխան կազմակերպության ստեղծման նպատակների հետ և կպահպանի անհրաժեշտ տնտեսական սկզբունքները, ինչը պարտադիր պետք է ապահովվի օրենսդրական ամրագրման միջոցով:

Երրորդ խումբը կարող են կազմել այն ոչ առևտրային կազմակերպությունները, որոնց բնույթն ու գործունեության ոլորտները շոշափում են երրորդ անձանց շահերը, ինչի արդյունքում կարող է հնարավոր իրավախախտումների հավանականությունը մեծանալ: Նման կազմակերպությունների համար նպատակահարմար է օրենսդրորեն սահմանել եկամտաբեր գործունեության հնարավոր տեսակները, այդ թվում՝ սահմանելով նման գործունեության թույլատրելի ծավալը:

Չորրորդ խմբի մեջ հարկ է ներառել այն ոչ առևտրային կազմակերպությունները, որոնք կարող են զբաղվել միայն այնպիսի եկամտաբեր գործունեությամբ, որոնք անմիջականորեն և միանշանակ սահմանված են համապատասխան կազմակերպությունների կանոնադրությամբ:

¹ St' u United States Department of State, U.S. Department of State Annual Report on International Religious Freedom for 1999 - Germany, 9 September 1999, available at: <http://www.refworld.org/docid/3ae6a8a20.html> (վերջին մուտք 26 հոկտեմբեր 2016):

Ընդհանրացնելով սույն հետազոտությամբ արված եզրահանգումներն ու առաջարկները՝ կարծում ենք, որ.

1. «Շահույթ» և «եկամուտ» եզրույթները, թեև փոխկապակցված են միմյանց հետ, սակայն ինչպես իրավական, այնպես էլ տնտեսագիտական տեսանկյունից եկամուտն առավել ընդգրկուն է, իսկ շահույթը եկամտի և դրանից արվող նվազեցումների դրական տարբերությունն է, որի պարագայում այն եկամտի ընդամենը մի բաղադրիչն է: Այս առումով ոչ առևտրային կազմակերպություններին առավել հատուկ է եկամուտ ապահովող գործունեության իրականացումը՝ հաշվի առնելով շահույթի օրենսդրական բնույթն ու բովանդակությունը:

2. Տնտեսական և ձեռնարկատիրական գործունեություն եզրույթները գտնվում են ուղղակի հարաբերակցության մեջ, ընդ որում՝ առաջինն իր մեջ ընդգրկում է երկրորդը, և ոչ առևտրային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող գործունեությունը միայն ձեռնարկատիրականով սահմանափակելն արդարացված չէ, առավել ևս, որ ՀՀ Սահմանադրության գործող խմբագրությամբ սահմանվում է յուրաքանչյուրի, ինչը ենթադրում է նաև ոչ առևտրային կազմակերպությունների իրավունքը զբաղվելու տնտեսական՝ ներառյալ ձեռնարկատիրական, գործունեությամբ:

Геворк Погосян

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОСУЩЕСТВЛЯЕМОЙ НЕКОММЕРЧЕСКИМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ

Право некоммерческих организаций на территории постсоветских республик начало развиваться сравнительно недавно, но, в отличие от некоторых государств, более углубленно изучающих данную отрасль права, в Республике Армения правовое регулирование предпринимательской деятельности некоммерческих организаций, на

данный момент, заключается в единственной правовой норме, которое зафиксирована в Гражданском кодексе РА (далее ГК РА), в частности, в части 4-ом пункте 51-ой статьи ГК РА, а деятельность некоторых видов таких организаций также в отдельных законодательных актах.

Как деятельность некоммерческих организаций в целом, так и их предпринимательская деятельность в гражданско-правовых нормах РА, мало изучена, что не дает возможность полностью понять и представить, что подразумевает под собой данная деятельность, осуществляемая некоммерческими организациями в РА. Изучение практики и теории права зарубежных стран, также как анализ действующих правовых норм, регулирующих деятельность некоммерческих организаций, дает возможность утверждать, что кроме предпринимательской можно различать и другой вид возможной деятельности некоммерческих организаций, в частности, экономическую деятельность.

Данная статья подразумевает сравнительный и разносторонний анализ вышеуказанных видов деятельности, с целью ответить на вопрос – которая из них свойственна некоммерческим организациям, и что, на наш взгляд, важнее, какая из данных видов деятельности допустима для осуществления некоммерческой организацией.

Gevorg Poghosyan

PhD student at the Chair of Civil Law of YSU

SOME FEATURES OF THE ECONOMIC ACTIVITY OF NON-PROFIT ORGANIZATIONS

The legislation of non-profit organizations on the territory of former Soviet republics only recently began to develop. Unlike some States that made more in-depth study of this branch of law, in the Republic of Armenia the legal regulation of the economic activities of non-profit

organizations, for the moment, includes only the norm, which is contained in the Civil Code of the Republic of Armenia (hereinafter referred to as the CC of the RA), particularly in the chapter 4 article 51 of the RA CC, and in some separate legal acts that gave a regulation to certain types of not-for-profit organizations.

In the civil legislation of RA the activities of non-profit organizations in general, as well as their entrepreneurial activities are regulated by vague legal norms, that do not give opportunity to fully understand and figure out what is the content of such activities carried out by non-profit organizations in Armenia. The study of the theory and practice of foreign countries' legislations, as well as the analysis of existing legal norms regulating the activities of non-profit organizations, make it possible to argue that in addition to the entrepreneurial activity it can be distinguished the other possible type of non-profit organizations' activity, namely economic activity.

This article includes a comparative and comprehensive analysis of the above-mentioned types of activities, with the aim to answer the question: which of them is more typical for non-profit organizations, and that, in our view is more important, which of these forms of activity is inherent to and admissible for the non-profit organizations.

Բանալի բառեր՝ *ոչ առևտրային կազմակերպություններ, առևտրային կազմակերպություններ, շահույթ, եկամուտ, տնտեսական գործունեություն, ձեռնարկատիրական գործունեություն, համեմատական վերլուծություն, ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրություն, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, ՀՀ Սահմանադրություն, ՀՀ Սահմանադրական դատարան, եկամուտ բերող գործունեություն, բարեգործություն, կանոնադրական գործունեություն, կանոնադրական նպատակ:*

Ключевые слова: *некоммерческие организации, коммерческие организации, прибыль, доход, экономическая деятельность, предпринимательская деятельность, сравнительный анализ, Гражданское законодательство РА, Гражданский кодекс РА, Конституция РА, Конституционный суд РА, приносящая доход деятельность, благотворительность, уставная деятельность, уставные цели.*

Key words: *non-profit organizations (not-for-profit organizations), commercial organizations, profit, income, economic activity, entrepreneurial activity, comparative analysis, the civil legislation of the RA, the RA Civil Code, the RA Constitution, the Constitutional Court of Armenia, income-generating activities, charity, statutory activities, the statutory objectives (the statutory aims).*

**ԿԱՄՔԻ ԵՎ ԿԱՄԱՀԱՅՏՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿԵՂԾ ԵՎ
ՇԻՆԾՈՒ ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐՈՒՄ**

Կամքի՝ որպես մարդու վարքագծի որոշիչ գործոնի մասին հասկացողությունը ձևավորվել է դեռևս Հին Հունաստանում, և առաջին անգամ հստակ ձևակերպվել Արիստոտելի կողմից (մ. թ. ա. 384-324 թթ.): Վերջինս այդ հասկացողությունը ձևակերպել է, որպեսզի տարբերակի այն արարքները, որոնք իրականացվում են սուբյեկտի բանականորեն կայացված որոշումներով (որովհետև այդպես է պետք), այն արարքներից, որոնց հիմքում ընկած են սուբյեկտի ցանկությունները: Կամքի արիստոտելյան հասկացողության համար էական նշանակություն ուներ այն, որ կամքը ոչ միայն նախաձեռնում է, այլ նաև ընտրում է կամավոր գործողություններ, ինչպես նաև կարգավորում է դրանց իրականացումը: Ռ. Դեկարտի կարծիքով, կամքն օգնում է մարդուն հետևելու որոշակի կանոնների՝ ելնելով բանականության մեջ բարու և չարի վերաբերյալ առկա պատկերացումներից²:

«Կամք» հասկացությունն առավելապես ուսումնասիրության օբյեկտ է հոգեբանության մեջ: Ներկայումս ձևավորվել են «կամք» հասկացությունը տարբեր կերպ մեկնաբանող մի քանի գիտական ուղղություններ (կամքը՝ որպես վոլյունտարիզմ (կամապաշտություն), կամքը՝ որպես ընտրության ազատություն, կամքը՝ որպես վարքագծի ինքնակամ կառավարում, կամքը՝ որպես մոտիվացիա, կամքը՝ որպես կամային կարգավորում)³:

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Գ. Հ. Բեքմեդյան:

² Տե՛ս **Ильин Е. П.**, Психология воли. 2-е изд. - СПб., Питер, 2009, (Серия «Мастера психологии»), էջ 28:

³ Տե՛ս **Ильин Е. П.**, Психология воли. 2-е изд. - СПб.: Питер, 2009, (Серия «Мастера психологии»), էջ 16:

«Կամք» հասկացությունն առանձնակի ուշադրության է արժանանում նաև իրավագիտության մեջ, այդ թվում՝ քաղաքացիական իրավունքի շրջանակներում: Այսպես, ինչպես առհասարակ գործողության իրականացման, այնպես էլ գործարքների կնքման համար առաջնային նշանակություն է ստանում հենց սուբյեկտի կամքը (մտադրությունը): Մինչդեռ միայն կամքի առկայությունը բավարար չէ իրավահարաբերություններ առաջացնելու, փոփոխելու կամ դադարեցնելու համար: Հետևաբար՝ կամքը պետք է ընկալելի լինի շրջապատի համար, այսինքն՝ արտահայտովի: Կամքի արտահայտման ձևը, միջոցը, եղանակն էլ կոչվում է կամահայտնություն: Կամքը և կամահայտնությունը հարաբերվում են ինչպես ձևը բովանդակության հետ:

Նշվածն իր նորմատիվ ամրագրումն է ստացել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածներում: Մասնավորապես՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 289-րդ հոդվածի համաձայն՝ *«Գործարքները քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց այն գործողություններն են, որոնք ուղղված են քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելուն, փոփոխելուն կամ դրանց դադարեցնելուն»:*

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ *«Պայմանագիր կնքելու համար անհրաժեշտ է երկու կողմի (երկկողմ գործարք) կամ երեք ու ավելի կողմերի (բազմակողմ գործարք) համաձայնեցված կամքի արտահայտությունը»:*

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ *«Օրենքին, այլ իրավական ակտերին կամ կողմերի համաձայնությանը համապատասխան միակողմ գործարք կնքելու համար անհրաժեշտ և բավարար է մեկ կողմի կամքի արտահայտությունը»:*

Կամքը և կամահայտնությունը որոշիչ նշանակություն ունեն հատկապես գործարքի վավերականության տեսանկյունից: Քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ առանձնացվում են գործարքի վավերականության հետևյալ չորս պայմանները՝ բովանդակության օրինականությունը, գործարքի կնքման համար կողմերի իրավունակության և գործունակության առկայությունը, գործարքի ձևի

պահպանումը և գործարքի կողմերի կամքի համապատասխանությունը կամահայտնությանը: Նշված պայմաններից որևէ մեկի չպահպանումը հանգեցնում է գործարքի անվավերության¹:

Համաձայնության վավերականության համար հետաքրքիր կանոնակարգում է նախատեսված Ֆրանսիայի քաղաքացիական օրենսգրքով: Այսպես՝ Ֆրանսիայի քաղաքացիական օրենսգրքի 1108-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Համաձայնության վավերականության համար էական նշանակություն ունեն չորս պահանջ՝ պարտավորությունը ստանձնող կողմի համաձայնությունը, պայմանագիր կնքելու կողմի ունակությունը, պարտավորության առարկան կազմող որոշակի օբյեկտը, պարտավորության ստանձնման օրինական շարժառիթը»: Առանց շարժառիթի կամ սխալ շարժառիթով կամ հակաօրինական շարժառիթով պարտավորությունը չի կարող որևէ հետևանք առաջացնել (1131-րդ հոդված): Շարժառիթը հակաօրինական է, երբ այն արգելված է օրենքով, և երբ այն հակասում է բարոյական նորմերին կամ հասարակական կարգին (1133-րդ հոդված)²:

Կամքն առանձնակի նշանակություն է ստանում կեղծ և շինծու գործարքների դեպքում:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 306-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Կեղծ գործարքը, այսինքն՝ առերևույթ, առանց համապատասխան իրավական հետևանքներ առաջացնելու մտադրության կնքված գործարքը, առոչինչ է:

2. Շինծու գործարքը, այսինքն՝ մեկ այլ գործարքի քողարկման նպատակով կնքված գործարքը, առոչինչ է: Այդ գործարքի նկատ-

¹ Տե՛ս **Բարսեղյան Ս. Վ.**, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, Առաջին մաս. (Երրորդ հրատարակություն), Երևանի պետ. Համալս., -Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2006, էջ 219-220:

² Տե՛ս French civil code (The Napoleonic Code) as of 1st july 2013. Team in charge of the translation (september 2014): Translation: David W. Gruning, professor of law. Revision: Juriscope. Expert committee: prof. Alain A. Levasseur, Hermann Moyse, Sr. and Henry Plauché Dart professor of law and prof. John R. Trahan, professor of law: <https://www.legifrance.gouv.fr/Traductions/english/Legifrance-translations>:

մամբ, հաշվի առնելով դրա էությունը, կիրառվում են այն գործարքին վերաբերող կանոնները, որը կողմերն իրականում նկատի են ունեցել շինծու գործարքը կնքելիս»:

Կեղծ և շինծու գործարքների անվավերության հիմքի վերաբերյալ կարծիքները գրականության մեջ տարբեր են: Հեղինակների մի մասը կեղծ և շինծու գործարքները դիտարկում է որպես հակաօրինական գործարքներ¹: Երբեմն էլ այդ գործարքները համարվում են բովանդակության արատով գործարքներ²: Մինչդեռ հեղինակների մեծամասնության կարծիքով՝ կեղծ և շինծու գործարքները պատկանում են կամքի արատով գործարքների շարքին³: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը ևս կեղծ և շինծու գործարքները դիտարկում է որպես կամքի արատով գործարքներ⁴:

Կեղծ և շինծու գործարքները պատկանում են կամքի արատով գործարքներին, քանի որ սահմանված ձևով արտահայտված կողմերի կամահայտնությունը չի համապատասխանում նրանց ներքին կամքին: Ինչպես հայտնի է, կամքի արատով գործարքները հիմնականում համարվում են վիճարկելի: Կեղծ և շինծու գործարքները օրենսդիրը համարել է առոչինչ գործարքներ, այսինքն՝ գործարքներ,

¹Տե՛ս **Мельникова Ю. В.**, Недействительность (ничтожность) мнимых и притворных сделок и их правовые последствия/Российский судья, 2014, № 11, С 7-12: Иоффе О. С., Советское гражданское право, М., 1967, էջ 291:

²Տե՛ս Гражданское право: учеб. в 3 т. Т.1./Отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой, М., ТК Велби, изд-во Проспект, 2005, էջ 308-309: Матвеев П.В. Основания признания сделок недействительными//Налоги (газета), 2007, №27, Емельянова К. И., Сделки с пороками // Нотариу, 2007, №2, էջ 31-32: Матвеев В. И., Правовая природа недействительных сделок, М., 2002, էջ 76:

³Տե՛ս **Хейфец Ф. С.**, Недействительность сделок по российскому гражданскому праву, М., 2000, էջ 84: О. А. Кузнецова, Мнимые и притворные сделки в гражданском праве, "Законодательство", N 6, июнь 2006 г., էջ 13: Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (постатейный). Часть 1: учеб.-практич. комментарий / Е. Н. Абрамова, Н. Н. Аверченко, Ю. В. Байгушева (и др.); под ред. А. П. Сергеева, Москва, Проспект, 2012, էջ 453:

⁴Տե՛ս թիվ 3-1258 (ՏԴ) քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2007 թ. սեպտեմբերի 5-ի, թիվ ԿԴ1/0935/02/14 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2016 թ. հուլիսի 22-ի որոշումներ:

որոնց դեպքում չի պահանջվում անվավերության հաստատում դատարանի կողմից: Միննույն ժամանակ գործարքով կողմերի արտահայտած կամահայտնության անհամապատասխանությունը կողմերի իրական կամքին ակնհայտ փաստ չէ, որը պետք է հաստատվի հիմնավոր ապացույցներով¹:

Կամահայտնության միջոցով սուբյեկտը երրորդ անձանց հայտնում է իր մտադրությունների մասին: Կամահայտնությունը կարող է լինել ուղղակի՝ «անմիջական», այդ թվում՝ բանավոր կամ գրավոր ձևով, կամ ածանցյալ «միջնորդավորված»: Վերջին դեպքում սուբյեկտի ներքին կամքի մասին կարելի է դատել այն գործողություններով, որոնք նա իրականացնում է²: Սուբյեկտի կամահայտնության և ներքին կամքի միջև համապատասխանությունն առկա է, երբ սուբյեկտը ճիշտ պատկերացում ունի իր կողմից կնքվող գործարքի և դրա միջոցով ստացվող արդյունքի վերաբերյալ, ընդ որում՝ գործարքը կատարելու իր ցանկությունը կամավոր է և լուրջ³:

Կամքի և կամահայտնության անհամապատասխանության բոլոր դեպքերը, ըստ Դ. Դ. Գրիմի, կարող են ներառվել երկու խմբում՝ կանխամտածված և ոչ կանխամտածված: Կամքի և կամահայտնության ոչ կանխամտածված անհամապատասխանությունն առաջանում է սուբյեկտի նկատմամբ որևէ արտաքին պատճառի ներգործության հետևանքով (կոնտրագենտի, երրորդ անձանց կողմից խաբեություն կամ հարկադրանք) կամ գործարքի բնույթի և դրանով հասանելիք արդյունքի վերաբերյալ սուբյեկտի սխալ պատկերացման հետևանքով (մոլորություն): Կամքի և կամահայտնության կանխամտածված անհամապատասխանությունն առկա է, երբ գործարքը

¹Տե՛ս Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (постатейный), Часть 1: учеб.-практич. комментарий / Е. Н. Абрамова, Н. Н. Аверченко, Ю. В. Байгушева (и др.); под ред. А. П. Сергеева.-Москва: Проспект, 2012, էջ 453:

²Տե՛ս Улоупотребление свободой договора: частноправовые и публично-правовые аспекты: Монография/М. В. Кратенко, М., Волтерс-Клувер, 2010, էջ 42:

³Տե՛ս Улоупотребление свободой договора: частноправовые и публично-правовые аспекты: Монография/М. В. Кратенко, М., Волтерс-Клувер, 2010, էջ 43:

կնքվում է առանց իրավական հետևանքներ առաջացնելու լուրջ մտադրության (կատակով գործարքներ) կամ երրորդ անձանցից կողմերի իրական մտադրությունները թաքցնելու նպատակով (ձևացված գործարքներ), որոնք ներառում են կեղծ և շինծու գործարքները¹:

Այս կապակցությամբ ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ յուրաքանչյուր գործարք (պայմանագիր) նախևառաջ կամային ակտ է, որն ուղղված է որոշակի իրավական հետևանքներ առաջացնելուն: Գործարքի կնքման համար առաջնային նշանակություն ունեն «կամք» և «կամահայտնություն» հասկացությունները: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, բացահայտելով այդ հասկացությունների բովանդակությունը, նշել է, որ «կամքը» անձի ներքին ցանկությունն է, պահանջը, ձգտումը, մտադրությունը, դիտավորությունը, համաձայնությունը: «Կամահայտնությունը» կամքի արտահայտման արտաքին ձևն է, միջոցը, եղանակը: Այլ կերպ ասած՝ գործարքն այն կնքած անձանց ներքին կամքի և արտաքին կամահայտնության համակցությունն է: Ընդ որում՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում կնքված գործարքում կամքի և կամահայտնության անհամապատասխանությունը կարող է հանգեցնել այդ գործարքի անվավերությանը: Այդպիսի անհամապատասխանությունը կարող է պայմանավորված լինել ինչպես գործարքը կնքած անձանց անձնական հատկանիշներով, այնպես էլ արտաքին ներգործության ազդեցությամբ²:

Գրականության մեջ հիմնականում քննարկման առարկա է դարձել կեղծ և շինծու գործարքները դիտավորությամբ կնքելու հարցը: Մասնավորապես՝ Օ. Ս. Կուզնեցովան, անդրադառնալով շինծու գործարքի սուբյեկտիվ կողմին, նշել է, որ այդ գործարքը կնքվում է մեղքի դիտավորության ձևով: Ըստ հեղինակի՝ շինծու գործարքն անզգուշաբար կամ պատահաբար կնքել հնարավոր չէ³: Մ. Ս. Մու-

¹ St' u Гримм, Д. Д., Лекции по догме римского права: М. 2003, էջ 137-138:

² St' u թիվ ԵԿԴ/1013/02/13 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2015 թ. հուլիսի 17-ի որոշում:

³ St' u Օ. А. Кузнецова, Мнимые и притворные сделки в гражданском праве, "Законодательство", N 6, июнь 2006 г, էջ 18:

րաշկոն, նշել է, որ շինծու գործարքին օրենսդրությամբ տրված բնորոշումը ցույց է տալիս դիտավորության բոլոր նշանները. գործարքի մասնակիցների կողմից իրենց գործողությունների հակաիրավական բնույթի գիտակցումը, նման գործողությունների հնարավոր արդյունքի կանխատեսումը, դրան հասնելու ցանկությունը¹: Իսկ ըստ Ի. Ա. Դանիլովի՝ գործարքը ճանաչվում է շինծու, ի թիվս այլ պայմանների, գործարքի կողմերի մոտ մեղքի դիտավորության ձևի առկայության դեպքում, այսինքն՝ երբ կողմերը գիտակցում են իրենց գործողությունների հետևանքները²:

Մեր կարծիքով՝ կեղծ և շինծու գործարքների կողմերի կամքը համապարփակ բացահայտելու նպատակով՝ կամքը պետք է դիտարկել լայն և նեղ առումներով:

Նեղ առումով կամք ասելով՝ պետք է հասկանալ գործարքը կնքելու, գործարքին իրավաբանական ուժ հաղորդելու և այդ գործարքին բնորոշ իրավական արդյունքին հասնելու համար անհրաժեշտ կամքը, այսինքն՝ գործարքը կնքելու և այն կատարելու ցանկությունը, մտադրությունը, ինչը քննարկման առարկա է դառնում ցանկացած գործարքի վավերականությունը գնահատելիս: Կեղծ և շինծու գործարքներում առկա է նեղ առումով կամքի արատ³: Այսինքն՝ գործարքը կնքվում է կողմերի ազատորեն ձևավորված կամքով, սակայն այն կատարելու ցանկությունը բացակայում է: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը ևս փաստել է, որ կեղծ գործարքը համարվում է կամքի արատով գործարք, քանի որ այն չի պարունակում գործար-

¹ St' u Мурашко М., Притворные сделки в судебной практике // Российская юстиция. - 2006. - №3. http://zadnepr.sml.sudrf.ru/modules.php?name=press_dep&op=4&did=3:

² St' u И. А. Данилов, Вопросы недействительности притворных сделок. "Юрист", 2011, № 23, էջ 5:

³ Գրականության մեջ տեսակետ է արտահայտվել, որ կեղծ գործարքների դեպքում, ըստ էության, առկա է միայն կամահայտնությունը, որի հիմքում առկա չէ կամքը կատարելու նշված գործարքը, այն կնքվում է միայն տեսանելության համար (տե՛ս Козяр Наталья Владимировна "Категория ничтожной сделки в гражданском праве Российской Федерации". Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 2011, էջ 121):

քի կողմերի նպատակադրված կամային ակտը՝ ներքին կամքը, ուղղված իրավունքների և պարտականությունների ծագմանը, փոփոխմանը կամ դադարմանը¹:

Կեղծ և շինծու գործարքների դեպքում լայն առումով կամքն առանձնացնելու անհրաժեշտությունը պայմանավորված է այս գործարքների առանձնահատուկ բնույթով: Լայն առումով կամքը տարբերակելը հնարավորություն կտա կեղծ և շինծու գործարքները տարբերակել կամքի արատով մյուս գործարքներից (սխալմամբ կամ կատակով կնքված, բռնության, խաբեության, մոլորության ազդեցության տակ կնքված գործարքներից):

Լայն առումով կամքը բացի նեղ առումով կամքից ներառում է նաև հենց կեղծ և շինծու գործարքներ կնքելու և այդ միջոցով օրենքով սահմանված արգելքներն ու սահմանափակումները շրջանցելու կամ որոշակի հակաիրավական նպատակի հասնելու ցանկությունը, մտադրությունը, դիտավորությունը: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ շինծու գործարքի դեպքում լայն առումով կամքը ներառում է նաև քողարկված գործարքը կատարելու մտադրությունը: Անվավեր գործարքը կեղծ կամ շինծու որակելու համար որոշիչ նշանակություն ունի հենց լայն առումով կամքի բացահայտումը:

Գործարքը կեղծ կամ շինծու որակելու համար անհրաժեշտ է կեղծ կամ շինծու գործարք կնքելու և այդ գործարքը չկատարելու ընդհանուր կամքի առկայությունը գործարքի բոլոր կողմերի մոտ: Միայն մեկ կողմի մոտ նման խաթարված կամքի առկայությունը բավարար չէ գործարքը կեղծ կամ շինծու դիտելու համար: Նշված հաստատվում է նաև գրականության մեջ արտահայտված տեսակետներով (օրինակ՝ գործարքի բոլոր կողմերի մոտ շինծու կամ կեղծ գործարք կնքելու մտադրության պարտադիր առկայության մասին նշել են Ի. Ա. Դանիլովը, Ն. Վ. Ռաբինովիչը, Դ. Ի. Մինդրյան, Ռ.

¹ Տե՛ս թիվ ԿԴ1/0935/02/14 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2016 թ. հուլիսի 22-ի որոշում:

Յուրեր և այլ հեղինակներ¹⁾ :

Կեղծ գործարք կնքելու և այդ գործարքը չկատարելու երկու կողմերի ընդհանուր կամքի պարտադիր առկայության անհրաժեշտությունն արձանագրվել է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանի կողմից: Այսպես, ՀՀ վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ գործարքը կեղծ որակելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի գործարքի բոլոր կողմերի կամքն ուղղված լինի առերևույթ հարաբերության ծագման տպավորություն ստեղծելուն, հակառակ դեպքում, եթե գործարքի կողմերից միայն մեկն է նման նպատակ հետապնդում, ապա առկա կլինի կամքի արատով այլ գործարք, քանի որ երկկողմ գործարքը համաձայնեցված կամքի արտահայտություն է, և եթե գործարքը ձևակերպվում է առանց իրավական հետևանքներ առաջացնելու մտադրության, ապա դա չի կարող լինել միայն մեկ կողմի ցանկությունը: Կողմերից մեկի դիտավորության բացակայությունը չի կարող հիմք հանդիսանալ գործարքի կեղծ լինելը հաստատելու համար, քանի որ գործարքի բարեխիղճ կողմը չպետք է տուժի մյուս կողմի անբարեխիղճության հետևանքով: Բացի այդ, կեղծ գործարքի նպատակը իրավահարաբերության պատրանք ստեղծելն է, իսկ նման տպավորություն ստեղծելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի բոլոր կողմերն ի սկզբանե նման ցանկություն ունենան²⁾:

Միաժամանակ ավելացնենք, որ կեղծ գործարքի դեպքում լայն առումով կամքի մյուս տարրը, այն է՝ կեղծ գործարքի միջոցով օրենքով սահմանված արգելքներն ու սահմանափակումները շրջանցելու կամ որոշակի հակաիրավական նպատակի հասնելու ցանկությունը, մտադրությունը, դիտավորությունը կարող է առկա լինել միայն

¹ Տե՛ս **И. А. Данилов**, Вопросы недействительности притворных сделок. "Юрист", 2011, № 23, էջ 5: Рабинович Н. В., Недействительность сделок и ее последствия. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1960, էջ 86: Мындра Д. И., Недействительность сделки, не соответствующей закону или иным правовым актам: Дисс. канд. юрид. наук: г. Екатеринбург. 2003, էջ 94: Юрьев Р., Притворные сделки // Хозяйство и право, №11, 2004, էջ12:

² Տե՛ս թիվ ԿԴ1/0935/02/14 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2016 թ. հուլիսի 22-ի որոշում:

գործարքը կնքած կողմերից մեկի մոտ:

Ինչ վերաբերում է շինծու գործարքին, ապա նշենք, որ շինծու գործարքի դեպքում կողմերի կամքի դրսևորումն ունի որոշակի առանձնահատկություններ: Ինչպես նշում էր Դ. Բ. Մեյերը. «Շինծու գործողությունը կամքի դրսևորում է, մինչդեռ այն չի սահմանափակվում շինծու գործողությամբ, այլ ստեղծում է այնպիսի իրադրություն, որի արդյունքում առաջացնում է այնպիսի հետևանքներ, որոնք սովորաբար դրանից չեն բխում, այլ ըստ էության կապված են այլ գործողության հետ»¹: Երբ հաստատվում է գործարքի շինծու լինելը, դրանով հաստատվում է երկու գործարքի գոյության փաստը՝ քողարկող (շինծու) և քողարկված: Բացի այդ, անվավեր գործարքների շարքում շինծու գործարքներն առանձնանում են անվավերության հատուկ հետևանքներով (կիրառվում են քողարկված գործարքին վերաբերող կանոնները): Հետևաբար կարևորություն է ստանում ինչպես շինծու գործարքի, այնպես էլ քողարկված գործարքի կողմերի կամքի բացահայտումը:

Նախ նշենք, որ գործարքը շինծու որակելու համար այդ գործարքի բոլոր կողմերի կամքը պետք է լինի այլ գործարք քողարկելը: Ընդ որում, երկու կողմերն էլ պետք է գիտակցեն իրենց կողմից կնքվող գործարքի շինծու բնույթը և չցանկական այդ գործարքով նախատեսված պարտավորությունների առաջացումը:

Այստեղ հիշարժան է մեջբերել Մեծ Բրիտանիայում շինծու գործարքին տրված դասական բնորոշումը՝ կողմերի կատարած գործողությունները կամ կազմած փաստաթղթերը շինծու են, եթե վերջիններս նպատակ ունեն երրորդ կողմի կամ դատարանի առջև ստեղծել որոշակի իրավունքների կամ պարտականությունների գոյության տպավորություն, որոնք իրականում տարբերվում են այն իրավունքներից և պարտականություններից, որոնք կողմերը մտադիր են ստեղծել (եթե իհարկե մտադիր են որևէ իրավունք կամ պարտականություն ստեղծել): Միաժամանակ նշվել է, որ բոլոր կողմերը

¹ См. у **Мейер Д. И.**, О юридических вымыслах и предположениях, скрытых и притворных действиях, Казань, 1857, т. 2 85:

պետք է ունենան շինծու գործարք կնքելու ընդհանուր մտադրություն: Միայն մեկ կողմի մոտ շինծու գործարք կնքելու մտադրության առկայության դեպքում մյուս կողմի մոտ մոլորության հիմքով համապատասխան իրավունքներ են առաջանում¹:

Կարծում ենք, որ շինծու գործարքի էությանը հակասող տեսակետ է արտահայտվել Յու. Վ. Մելնիկովայի կողմից: Ըստ հեղինակի՝ շատ հաճախ շինծու գործարքները ծագում են նաև այն պատճառով, որ քաղաքացիները պարզապես չգիտեն և չեն հասկանում, թե ինչ գործարք է պետք կնքել: Այդ պատճառով էլ օրենքը հնարավորություն է ընձեռում ուղղել նման սխալները²: Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ բոլոր այն դեպքերում, երբ գործարքի երկու կողմերի կամ որևէ կողմի մոտ բացակայել է կնքված գործարքով այլ գործարք քողարկելու կամքը, ապա չի կարող խոսք լինել գործարքի շինծու լինելու մասին: Այստեղ պետք է քննարկել կամքի այլ արատների հարցը: Եթե շինծու գործարք կնքելու մտադրությունն առկա է եղել միայն մեկ կողմի մոտ, իսկ մյուս կողմը մոլորվել է գործարքի բնույթի հետ կապված, ապա այդ գործարքի նկատմամբ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 306-րդ հոդվածի 2-րդ մասը կիրառելի չէ: Նման գործարքը, որոշակի հանգամանքների առկայության պայմաններում, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 312-րդ հոդվածին համապատասխան, կարող է անվավեր ճանաչվել որպես էական նշանակություն ունեցող մոլորության ազդեցության տակ կնքված գործարք³:

¹ St' u Holly Doyle & Simon Passfield, Shams: When is a Transaction not a Transaction?: The speech of Diplock LJ in *Snook v London and West Riding Investments Ltd*1:

² Տե՛ս **Мельникова Ю. В.**, Недействительность (ничтожность) мнимых и притворных сделок и их правовые последствия/Российский судья, 2014, № 11, էջ 7-12:

³ Մոլորությունը գործարք կնքած կողմի կամքի շեղումն է (կամքի խեղաթյուրումը) կամ շեղման արդյունքն է, որն ունի որոշիչ ազդեցություն գործարքի կնքման և (կամ) դրա կնքման համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների վրա: Այն, որպես կանոն, հիմնված է սխալ ենթադրության (պատկերացման) վրա: Մոլորության ազդեցության տակ կնքված գործարքում կողմի կամքը համապատասխանում է նրա կամահայտնությանը, սա-

Երկկողմ գործարքը կնքողներից միայն մեկ կողմի մոտ խաթարված կամքի առկայությունը կարող է նաև հիմք տալ հանգելու հետևության, որ հարցը վերաբերում է խաբեությամբ կնքված գործարքին (վիճահարույց գործարք)¹, որի համար օրենսդիրը (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 313-րդ հոդված) սահմանել է անվավեր ճանաչելու այլ հիմքեր և դրանից բխող հետևանքներ²:

Հարկ է նկատել, որ դատական պրակտիկան ոչ միշտ է ընթանում վերոնշյալին համապատասխան: Օրինակ՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը շինծու գործարք է համարել Ա.-ի և Բ.-ի միջև կնքված բնակելի տան, Բ.-ի և Գ.-ի միջև կնքված բնակարանի առուվաճառքի պայմանագրերը՝ արձանագրելով, որ այդ պայմանագրերի նկատմամբ ենթակա են կիրառման փոխանակության պայմանագրի կանոնները:

Մինչդեռ՝ ըստ դատական գործի փաստական հանգամանքների՝ Ա.-ն փաստացի բնակվում էր և 2008 թվականին հաշվառվել էր Բ.-ի կողմից Գ.-ին վաճառված բնակարանում: Քաղաքացիական գործում առկա հայտարարությունների, հայցվորի և պատասխա-

կայն այն ձևավորվում է գործարքի կնքման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների սխալ պատկերացման արդյունքում, որոնք կարող են պայմանավորված լինել տարբեր հանգամանքներով (օրինակ՝ անուշադրությունը, կրթության ոչ բավարար մակարդակը, գործարքի առարկայի կամ գործարքի այլ պայմանների մասին անհրաժեշտ տեղեկության բացակայությունը կամ դրա ոչ բավարար կամ թերի լինելը) (տե՛ս թիվ ԵԿԴ/1013/02/13 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2015 թվականի հուլիսի 17-ի որոշում):

¹ Խաբեությունն անձին գիտակցաբար մոլորության մեջ գցելն է՝ նրա հետ գործարք կնքելու նպատակով: Գործարքը, լինելով կամային ակտ, ենթադրում է, որ կողմերից ոչ մեկը չպետք է այնպիսի միջոցներ գործադրի, որպեսզի մյուս կողմը չիմանա կամ սխալ պատկերացնի այն հանգամանքները, որոնք նրա համար վճռական նշանակություն կարող են ունենալ գործարքը կնքելիս: Խաբեությամբ կնքված գործարքներում մեկ կողմի անբարեխղճությունն անպայման ենթադրվում է (տե՛ս թիվ ԵՇԴ/1671/02/09 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի հուլիսի 1-ի որոշում):

² Տե՛ս թիվ 3-793 (ԿԴ) քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2007 թ. մայիսի 18-ի որոշում:

նողների բացատրությունների համաձայն՝ Ա.-ն ցանկացել է իր սեփական տունը փոխանակել բնակարանի հետ, ինչի մասին տեղեկացրել է Գ.-ին և Գ.-ի ամուսնուն: Վերջիններս տեղեկանալով, որ Բ.-ն ցանկանում է իր բնակարանը փոխանակել սեփական տան հետ, պայմանավորվածություն են ձեռք բերել նրա հետ, վճարել 1000 ԱՄՆ դոլարին համարժեք դրամ և կատարել փոխանակում, ինչից հետո էլ կնքվել են վերոհիշյալ երկու պայմանագրերը:

Միաժամանակ հայցադիմումում նշվել է, որ Ա.-ն, Բ.-ն, Գ.-ն և Գ.-ի ամուսինը գնացել են նոտարական գրասենյակ՝ իրենց բնակարանները փոխանակելու նպատակով համապատասխան պայմանագրեր կնքելու համար: Ա.-ն և Բ.-ն, վստահելով Գ.-ի ամուսնուն, ստորագրել են պայմանագրեր՝ առանց պայմանագրերը ընթերցելու, համոզված լինելով, որ փոխանակում են իրենց բնակարանները: Հետագայում պարզվել է, որ իրենք կնքել են բնակարանի առուվաճառքի պայմանագիր, որ Ա.-ն իբր իր բնակարանը 1.800.000 դրամով վաճառել է Բ.-ին, իսկ Բ.-ն 2.100.000 դրամով իր բնակարանը վաճառել է Գ.-ին և համասեփականության կարգով Գ.-ի ամուսնուն¹:

Մեր կարծիքով՝ սույն քաղաքացիական գործով գործարքները շինծու որակելու համար անհրաժեշտ կամքի ոչ բոլոր տարրերն են բացահայտվել: Գործարքների շինծու լինելու մասին հետևության հանգելիս չի հաստատվել կնքված առուվաճառքի պայմանագրերով բոլոր կողմերի մոտ այլ գործարք, մասնավորապես՝ փոխանակության պայմանագիրը քողարկելու կամքի առկայությունը, ավելին հաստատվել է կողմերի՝ հենց փոխանակության պայմանագիր, այլ ոչ թե առուվաճառքի պայմանագրեր կնքելու մտադրությունը: Միաժամանակ պարզ չէ, թե ինչպիսի թաքնված նպատակ են հետապնդել կողմերը փոխանակության պայմանագիրը առուվաճառքի պայմանագրերով քողարկելիս:

Հաշվի առնելով շինծու գործարքի դեպքում երկու գործարքի առկայությունը հանգամանքը, հարկ է պարզել, թե արդյոք, շինծու

¹Տե՛ս թիվ ՀՅԲԴ2/0086/02/09 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2009 թվականի դեկտեմբերի 25-ի որոշում:

գործարքի անվավերության հետևանքներ կիրառելու համար, բավարար է միայն շինծու գործարքի կողմերի մոտ այլ գործարք քողարկելու ընդհանուր կամքի (մտադրության) առկայությունը, թե շինծու գործարքի կողմերի ընդհանուր կամքը պետք է տարածվի նաև քողարկված գործարքի նկատմամբ:

Ա. Յու. Բեժեցկին այս կապակցությամբ նշում է, որ սուբյեկտիվ կողմի առումով գործարքի շինծու բնույթի ապացուցումը տարբերվում է գործարքի կեղծ բնույթի ապացուցման պրոցեսից, քանի որ գործարքը շինծու ճանաչելու համար պարտադիր չէ քողարկող գործարքի կնքման մեջ կողմերի ընդհանուր կամքի առկայությունը: Քողարկված գործարքի կնքման և բոլոր էական պայմաններին հասնելու ընդհանուր կամքի առկայության դեպքում քողարկող գործարքի կնքման կամքը կարող է լինել միայն մեկ կողմի մոտ¹: Կարծում ենք, որ այս տեսակետը վիճելի է ոչ միայն երկկողմ, այլ նաև միակողմ շինծու գործարքների պարագայում: Շինծու գործարքի ինչպես օրենսդրական բնորոշումից, այնպես էլ էությունից բխում է, որ այն գործարքում արտահայտված փոխհամաձայնեցված կանխամտածված խաբեություն է՝ հասնելու որոշակի իրավական արդյունքի, որը կողմերը չէին կարող ունենալ քողարկված գործարքը բացահայտ կնքելիս: Եթե խոսքը գնում է երկկողմ գործարքների մասին, ապա քողարկող գործարքի երկու կողմերի մոտ շինծու գործարք կնքելու ընդհանուր կամքի բացակայության դեպքում չի կարող առկա լինել շինծու գործարք (այդ դեպքում առկա են լինում գործարքի անվավերության այլ հիմքեր), իսկ միակողմ շինծու գործարքը (օրինակ՝ ավտոտրանսպորտային միջոցի առուվաճառքի պայմանագրի քողարկումը լիազորագրով) թեև կնքվում է մեկ կողմի կամահայտնությամբ, սակայն այդ միակողմ գործարքով երկկողմ գործարքը քողարկելու կամքը պարտադիր առկա է լինում երկու կողմերի մոտ:

Այս հարցի կապակցությամբ կարելի է մեջբերել ՌԴ գերագույն

¹St' u Beжецкий Антон Юрьевич, «Недействительность мнимых и притворных сделок: проблемы теории и практики» Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2013, էջ 98-99:

դատարանի դիրքորոշումը: Մասնավորապես՝ վերջինս իր որոշումներից մեկում նշել է. «Շինծու լինելու հիմքով անվավեր կարող է ճանաչվել միայն այն գործարքը, որն ուղղված է այլ իրավական հետևանքներ առաջացնելուն և քողարկում է գործարքի բոլոր մասնակիցների կամքը: Մասնակիցներից մեկի մոտ շինծու գործարք կնքելու մտադրության առկայությունը բավարար չէ: Կողմերը պետք է հետապնդեն ընդհանուր նպատակ և համաձայնության գան քողարկված գործարքի բոլոր էական պայմանների շուրջ»¹: Նշված որոշումից բխում է, որ գործարքը շինծու որակելու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն գործարքի բոլոր կողմերի մոտ այլ գործարք քողարկելու կամքի առկայությունը, այլ նաև քողարկված գործարքի բոլոր էական պայմանների շուրջ համաձայնության գալը: Այսինքն՝ կողմերի ընդհանուր կամքը պետք է տարածվի նաև քողարկված գործարքի նկատմամբ: Կարծում ենք, որ նման մոտեցումը կիրառելի է այն շինծու գործարքների նկատմամբ, որոնց սուբյեկտային կազմը համընկնում է քողարկված գործարքի սուբյեկտային կազմի հետ: Կողմերի պայմանավորվածությունները պետք է վերաբերեն ոչ միայն շինծու, այլ նաև քողարկված գործարքին, քանի որ միայն այդ դեպքում շինծու գործարքը կծառայի իր նպատակին՝ առաջացնելով կողմերի կամ կողմի համար ցանկալի արդյունքը:

Միաժամանակ հարկ է նշել, որ ՀՀ դատական պրակտիկայում բացի շինծու գործարքի նշված տեսակից՝ ձևավորվել է շինծու գործարքի ևս մի տեսակ, այն է՝ շինծու գործարք, որով քողարկվում է իրականում ոչ այն ստորագրած անձանց միջև կնքված գործարքը², այսինքն՝ քողարկվում է գործարքի իրական կողմը, հետևաբար քողարկող և քողարկված գործարքների սուբյեկտային կազմը չի համընկնում:

Նման դեպքերում, մեր կարծիքով, պետք է առկա լինի ինչպես

¹ St' u Opreделение Верховного Суда РФ от 21.01.2002 № 18-В01-127:

<https://www.lawmix.ru/vas/148575>

² St' u ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-89(ՏԴ) և թիվ 3-35(ՎԴ) քաղաքացիական գործերով 2008 թ. փետրվարի 1-ի որոշումներ:

գործարքի դե յուրե կողմերի, այնպես էլ դե ֆակտո կողմերի մտադրությունը՝ կնքելու շինծու գործարք և այդ գործարքով քողարկելու իրական կողմին: Մինչդեռ պարտադիր չէ, որ շինծու գործարքի կողմերի ընդհանուր կամքը տարածվի նաև քողարկված գործարքի նկատմամբ, քանի որ այդ կողմերից մեկն իրական գործարքի կողմ չէ: Սակայն իրական գործարքին իրավաբանական ուժ տալու համար՝ պետք է առկա լինի այդ գործարքի իրական (փաստացի) կողմերի ընդհանուր համաձայնեցված կամքը՝ գործարքի բոլոր էական պայմանների վերաբերյալ:

Միաժամանակ, որպես կեղծ և շինծու գործարքների առանձնահատկություն, հարկ է նշել կամքի փոփոխության հնարավորությունը: Այսպես՝ գործարքը կնքման պահին կարող է լինել իրական, սակայն հետագայում կողմերի մտադրությունների փոփոխության արդյունքում կարող է դառնալ շինծու կամ կեղծ: Որպես օրինակ՝ կարելի է նշել Նոր Զելանդիայի նախադեպային իրավունքով ձևավորված պրակտիկան, որի համաձայն՝ շինծու գործարքը կարող է առկա լինել ի սկզբանե, երբ փաստաթղթերը ձևակերպվում են, և հակառակը, փաստաթղթերն ի սկզբանե կարող են լինել իրական, բայց հետագայում կարող են դառնալ շինծու: Դա կլինի, երբ կողմերը համաձայնեն փոխել իրենց գործարքի պայմանները, սակայն որոշեն բնօրինակ փաստաթղթերը պահպանել անփոփոխ՝ երրորդ կողմին մոլորեցնելու նպատակով: Այսպես, երբ փաստաթղթի վավերականությունն է վիճարկվում, ապա այն կարող համարվել շինծու երկու իրավիճակներում.

1. երբ փաստաթուղթը չի արտահայտում կողմերի միջև առկա իրական համաձայնությունը, որի դեպքում հիմք է ընդունվում կողմերի ընդհանուր մտադրությունը,

2. երբ փաստաթուղթն ի սկզբանե եղել է իրական, բայց կողմերը հրաժարվել են իրենց սկզբնական համաձայնությունից և այդ փաստաթղթի լույսի ներքո քողարկել են իրենց նոր գործողությունները¹:

¹ *St' u Marac Finance Ltd v Virtue* [1981] 1 NZLR 586 (CA), Richardson J, at 588, similar statements in *Mills v Dowdall* [1983] NZLR 154 (CA), at 160.

ОСОБЕННОСТИ ВОЛИ И ВОЛЕИЗЪЯВЛЕНИЯ В МНИМЫХ И ПРИТВОРНЫХ СДЕЛКАХ

Автор статьи в мнимых и притворных сделках рассмотрел волю в узких и широких аспектах. В результате чего автор пришел к выводу, что для квалификации сделки как притворной или мнимой прежде всего необходимо, чтобы она была заключена со свободно сформированной волей всех сторон (иначе она будет считаться сделкой с другим пороком воли), у всех сторон сделки должен быть умысел заключить именно мнимую или притворную сделку но не совершить ее (стороны должны осознать, что они заключают мнимую или притворную сделку), а воля достичь к какой-то противоправной цели или обходить установленные законом запреты может быть присуща только одной стороне. В притворных сделках, с помощью которого скрывается реальная сторона сделки, должен наличествовать умысел как де-юре, так и де-факто сторон сделки заключить притворную сделку и с помощью этой сделки скрыть реальную причину ее заключения. В то время необязательно, чтобы общая воля сторон сделки распространилась бы в отношении скрываемой сделки. Для надления юридической силой скрываемой сделки, должна быть общая согласованная воля фактических сторон относительно всех существенных условий сделки. Автор констатирует также, что сделка в момент заключения может быть реальной, однако в дальнейшем, в результате изменения намерений сторон, может стать притворной или мнимой.

FEATURES OF WILL AND EXPRESSION OF WILL IN FEIGNED AND SHAM TRANSACTIONS

The author discussed the will in sham and feigned transactions in wide and narrow aspects. As a result the author concluded that in order to qualify the transaction as sham or feigned at first the transaction must be concluded by free will of all the parties (otherwise it will be a transaction with another flaw in the will), all the parties of the transaction must have the intention to conclude precisely a sham or feigned transaction and not to consummate it (the parties must be conscious of concluding feigned or sham transaction), and the will to achieve some illegal purpose or to avoid legal obstacles by concluding feigned or sham transaction may have only one party. When by the sham transaction is concealed the real party of the transaction, there must be both de jure and de facto parties' intention to conclude a sham transaction and to conceal the real party by that transaction. Whereas it isn't mandatory for the mutual will of sham transaction parties to cover the concealed transaction. In order to give legal force to the concealed transaction, there must be the real parties' concerted mutual will about the all essential provisions of the transaction. The author also stated that the transaction can be real in the time of concluding it but then can become sham or feigned due to the change of the parties' intentions.

Բանալի բառեր՝ կամք, կամահայտնություն, կեղծ գործարք, շինծու գործարք, այլ գործարք քողարկել, քողարկված գործարք, կամքի արատ, ընդհանուր կամք, մտադրություն, դիտավորություն, առոչինչ գործարք, գործարքի իրական կողմ, կամքի փոփոխություն:

Ключевые слова: воля, волеизъявление, мнимая сделка, притворная сделка, скрывать другую сделку, скрытая сделка, порок воли, общая воля, намерение, умысел, ничтожная сделка, реальная сторона сделки, изменение воли.

Keywords: will, expression of will, feigned transaction, sham transaction, to conceal another transaction, concealed transaction, flaw in the will, mutual will, intention, void transaction, real party of the transaction, change of the will.

**ՓՈԽԱՐԱՐՁ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՑԱԼՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Ապահովագրական գործունեությունը տնտեսության կարևորագույն տարրերից մեկն է, ինչը պայմանավորված է վերջինիս՝ հասարակության տնտեսական և սոցիալական կյանքում ունեցած դերով: Զարգացած ապահովագրական շուկայի առկայությունը և ապահովագրական հարաբերությունների պատշաճ իրավական կարգավորումը հասարակության բնականոն գործունեության և տնտեսական կայունության ապահովման երաշխիքներից են:

Ապահովագրական գործունեության զարգացմանը զուգընթաց ընդարձակվել է ապահովագրման ենթակա օբյեկտների ցանկը և ձևավորվել են ապահովագրության տարբեր տեսակներ: Ապահովագրական հարաբերությունների զարգացումը հանգեցրել է նաև ապահովագրական գործունեության տարբեր կառուցակարգերի առաջացման: Ժամանակակից ապահովագրության առանձնահատկությունը այն է, որ այն իրականացվում է երկու տարբեր մոդելների՝ առևտրային ապահովագրական ընկերությունների և փոխադարձ ապահովագրության ընկերությունների (общества взаимного страхования/mutual insurance companies) կողմից իրականացվող ապահովագրության ձևով:

Փոխադարձ ապահովագրությունը ապահովագրության պատմականորեն առաջին մոդելն է, մասնավորապես՝ դեռևս 12-ից 15-րդ դարերում Ֆլորենցիա, Վենետիկ քաղաքների ծովային առևտրականները համաձայնության էին եկել նավաբեկության և ծովահենության հետևանքով պատճառված վնասները միմյանց միջև բաշ-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ա. Մ. Հայկյանց:

խելու և հատուցելու վերաբերյալ¹: Ավելին՝ դեռևս բաբելոնյան արքա Համուրապպի օրոք առևտրական քարավանների անդամները միմյանց հետ կնքում էին պայմանագրեր այն մասին, որ կհատուցեն ավագակության արդյունքում պատճառված վնասները²: Որպես այդպիսին առաջին փոխադարձ ապահովագրական ընկերությունը հիմնադրվել է Անգլիայում 1696 թ.-ին, որն ապահովագրում էր հրդեհի արդյունքում պատճառված վնասները: Նշված ընկերության ստեղծումը պայմանավորված էր 1666 թ. տեղի ունեցած Լոնդոնյան մեծ հրդեհով, որի արդյունքում գոհվել էր մոտ 70.000 մարդ³: ԱՄՆ-ում առաջին փոխադարձ ապահովագրական ընկերությունը հիմնադրվել է 1752 թ. Բենջամին Ֆրանկլինի կողմից և կոչվում էր «Philadelphia Contributionship for the Insurance of Houses From Loss by Fire», որի միջոցով ապահովագրվում էին բնակարաններին հրդեհի արդյունքում պատճառված վնասները⁴: Ընդ որում՝ նշված Ընկերությունը, շարունակում է գործել մինչ օրս, և 30.06.2016 թ. դրությամբ վերջինիս ակտիվները կազմել են մոտ 427.000.000 (չորս հարյուր քսանյոթ միլիոն) ԱՄՆ դոլար⁵:

Ներկայումս ՀՀ-ում հիմնական կիրառություն է ստացել բաժնետիրական կամ սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների կողմից իրականացվող առևտրային ապահովագրու-

¹ Տե՛ս **Шахов В. В., Григорьев В. Н., Кузбагаров А. Н.**, Страхование, Закон и право, Москва, 2009, стр. 12-13:

² Տե՛ս **Райхер В. К.**, Общественно исторические типы страхования, Издательство академии наук СССР, Москва, 1947, стр. 40:

³ Տե՛ս «About mutual insurance»: by National Association of Mutual Insurance Companies (NAMIC), published 20 February 2001 <http://www.namic.org/about/mutuals.asp>:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Ընկերության ներկայիս անվանումը՝ The Philadelphia Contributionship Mutual Holding Co (Տե՛ս ընկերության կայք՝ <http://www.contributionship.com/company/financial.html>):

յունը և վերաապահովագրությունը¹: Ինչ վերաբերում է փոխադարձ ապահովագրությանը, ապա այն մեր օրենսդրությամբ կարգավորված չէ: Մինչ ՀՀ-ում այս ինստիտուտը ներմուծելու նպատակահարմարությանը անդրադառնալը՝ քննարկենք, թե ինչ է իրենից ներկայացնում փոխադարձ ապահովագրությունը և թե ինչպես է այն իրականացվում:

Փոխադարձ ապահովագրությունը իրենից ներկայացնում է ապահովագրական գործունեության մոդել, որի դեպքում նույնական շահեր և հավանական ռիսկեր ունեցող ֆիզիկական և, կամ իրավաբանական անձինք միավորվում են փոխադարձ ապահովագրական ընկերություններում և, այնտեղ ստեղծվող ապահովագրական ֆոնդերում իրենց գույքային միջոցները միավորելու միջոցով, փոխադարձության սկզբունքով իրականացնում միմյանց շահերի ապահովագրություն: Փոխադարձ ապահովագրական ընկերություններում միավորվող ֆիզիկական և, կամ իրավաբանական անձինք քննարկվող ապահովագրական հարաբերությունների շրջանակներում ըստ էության ինչպես ապահովադիր են, այնպես էլ ապահովագրող, քանի որ որպես փոխադարձ ապահովագրական ընկերությունների անդամներ մասնակցում են ապահովագրության պայմանների կազմմանը և նշված ընկերությունների կառավարմանը: Ապահովագրության պայմաններով նախատեսված պատահարը տեղի ունենալու դեպքում մասնակիցների ապահովագրավճարների հաշվին ձևավորվող ֆոնդերից ապահովագրական պատահարի արդյունքում տուժած անդամներին տրամադրվում է ապահովագրության պայմաններով նախատեսված չափով ապահովագրական հատուցում: Ապահովագրական պատահար տեղի չունենալու, ինչպես նաև ապահովագրական ֆոնդն ամբողջությամբ ծախսված չլինելու դեպքում նշված միջոցները վերադարձվում են մասնակիցներին՝ իրենց կատարած վճարներին համամասնորեն կամ օգտագործվում ապա-

¹ Տե՛ս «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մաս: Ընդունվել է 09.04.2007 թ., ուժի մեջ է մտել 30.09.2007 թ: ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551) Հոդ. 647, ՀՕ-177-Ն

հովագրության հետագա իրականացման և մասնակիցների կողմից վճարման ենթակա հետագա ապահովագրավճարների չափը նվազեցնելու համար:

Փոխադարձ ապահովագրության դեպքում ապահովագրողի դերում հանդես են գալիս փոխադարձ ապահովագրության ընկերությունները: Անդրադառնալով ՌԴ փորձին՝ հարկ է նշել, որ ինչպես ՌԴ քաղաքացիական օրենսգիրքը¹, այնպես էլ փոխադարձ ապահովագրության մասին ՌԴ օրենքը² չեն սահմանում նշված ընկերությունների կազմակերպաիրավական ձևը և սահմանափակվում՝ միայն նշված ընկերությունների ոչ առևտրային բնույթը սահմանելով: Գերմանիայի օրենսդրությամբ փոխադարձ ապահովագրության ընկերությունները (Versicherungsverein auf Gegenseitigkeit) հանդիսանում են առանձին կազմակերպաիրավական ձև³: Տեսաբանների մի մասի կարծիքով նշված ընկերությունները հանդիսանում են իրենց անդամների շահերի ապահովագրություն իրականացնող կոոպերատիվներ⁴: ԱՄՆ օրենսդրության վերաբերյալ Փիթեր Մ. Լենսիսը նշում է, որ փոխադարձ ապահովագրության ընկերությունները հանդիսանում են կոոպերատիվներ, որոնց նպատակը ոչ թե շահույթ ստանալն է, այլ իր անդամների շահերի ապահովագրությունը: Նշված հեղինակը նշում է նաև, որ փոխադարձ ապահովագրության ընկերությունները՝ ի տարբերություն բաժնետիրական ընկերությունների, չունեն բաժնետերեր, և ընկերության ողջ կապիտալը

¹ Ст'у Гражданский кодекс РФ, 30.11.1994, N 51-ФЗ http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/.

² Ст'у Федеральный Закон от 29.11.2007 N 286-ФЗ (ред. от 03.07.2016) "О взаимном страховании" http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_72848/:

³ Ст'у **Суханов Е. А.**, Сравнительное корпоративное право, Статут, Москва 2004, стр. 14:

⁴ Ст'у **Суханов Е. А.**, Российское гражданское право: Учебник: В 2 т. Т II: Обязательственное право, 4-е изд., стереотип М.: Статут, 2015, стр. 851:

և եկամուտները կառավարվում են իր ապահովադիրների կողմից¹:

Մեր կարծիքով նույնպես քննարկվող կառուցակարգերը պետք է հանդես գան կոռպերատիվների տեսքով: Այսպես՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի² 117-րդ հոդվածը սահմանում է, որ կոռպերատիվ է համարվում քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց անդամության վրա հիմնված ու իր անդամների գույքային փայավճարների միավորման միջոցով մասնակիցների նյութական և այլ կարիքների բավարարման նպատակով ստեղծված կամավոր միավորումը: Կոռպերատիվի հասկացությունից բխում է, որ այն հանդիսանում է քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց կամավոր միավորում, գործունեության նյութական հիմքը հանդիսանում են մասնակիցների փայավճարները, իսկ նպատակը՝ մասնակիցների նյութական և այլ կարիքների բավարարումը: Ինչպես նկատում ենք փոխադարձ ապահովագրության ընկերությունների դեպքում առկա են նշված բոլոր հատկանիշները, մասնավորապես՝ վերջիններս քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց են միավորում, գործունեության նյութական հիմքը հանդիսանում են մասնակիցների ապահովագրավճարները և ընկերության կանոնադրությամբ նախատեսված այլ վճարներն են, իսկ գործունեության նպատակը՝ մասնակիցների շահերի ապահովագրությունը: Ուստի գտնում ենք, որ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգավորմամբ նշված ընկերությունները համապատասխանում են կոռպերատիվների կազմակերպարավական ձևին:

Ինչպես արդեն նշել ենք վերևում քննարկվող հարաբերությունների շրջանակներում ապահովադիր դերում հանդես են գալիս ընկերությունների մասնակիցներ հանդիսացող ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք: Ինչպես նկատում ենք, քննարկվող հարաբերությունների գլխավոր առանձնահատկություններից մեկը այն է, որ

¹ Տե՛ս **Peter M. Lencsis**, Insurance Regulation in the United States an overview for business and government, Quorum books, 88 Post Road West, Westport-1997, էջ 20

² Ընդունվել է 05.05.1998թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ.: ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50) ՀՕ-239

ապահովադիրները միևնույն ժամանակ, ըստ էության, հանդես են գալիս որպես ապահովագրողներ, ինչպես իրենց, այնպես էլ մնացած մասնակիցների նկատմամբ: Ընդ որում՝ ընկերության հիմնադրման պահին առկա մասնակիցների ցանկը վերջնական չէ, քանի որ ընկերության մասնակիցները հնարավորություն ունեն կանոնադրությամբ սահմանված կարգով դուրս գալ ընկերությունից՝ ստանալով ապահովագրության գործողության մնացած ժամկետի համար նախատեսված ապահովագրավճարները: Ընկերության բնականոն գործունեության և պատշաճ ներկայացման դեպքում այն կարող է գրավիչ լինել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար, որի արդյունքում ընկերությունը կարող է ներգրավվել նոր մասնակիցներ՝ ընդլայնելով ընկերության ապահովագրական ֆոնդը և ապահովագրման ենթակա օբյեկտները: Որպես օրինակ կարող ենք նշել, որ Փոխադարձ ապահովագրության միջազգային ֆեդերացիայի (ICMIF) «Global 500» զեկույցի համաձայն՝ փոխադարձ ապահովագրություն իրականացնող առաջատար 500 ընկերությունների ընդհանուր շահույթը¹ 2013 թ. կազմել է մոտ 1.2 տրիլիոն ԱՄՆ դոլար²: Փոխադարձ ապահովագրության պրոցեսում ներգրավված ահռելի դրամական միջոցների մասին նշված ցուցանիշը հանդիսանում է վառ ապացույց քննարկվող մոդելի արդյունավետության և փոխադարձ ապահովագրության պրոցեսում նոր մասնակիցներ ներգրավելու հարցում ճկունության մասին:

Փոխադարձ ապահովագրության ընկերություններում ապահովագրությունը կարող է իրականացվել երկու եղանակով: Առաջինի դեպքում ապահովագրությունն իրականացվում է ինքնին մասնա-

¹ Որպես շահույթ տվյալ դեպքում նկատի է ունեցվում ապահովագրական ֆոնդի ավելցուկը կամ չօգտագործված մասը, որն օգտագործվում է ապահովագրության հետագա իրականացման ժամանակ կամ վերադարձվում մասնակիցներին՝ նրանց կատարած վճարներին համամասնորեն:

² See u The world's 500 largest mutual and cooperative insurers: ICMIF "Global 500" 2013 report, published April 27, 2015 <http://www.icmif.org/news/worlds-500-largest-mutual-and-cooperative-insurers-icmif-global-500-2013-report-published>

կիցների անդամության ուժով, իսկ ապահովագրավճարների չափը և վճարման կարգը, ապահովագրական պատահարներ հանդիսացող դեպքերի ցանկը և ապահովագրության այլ պայմանները սահմանվում են ընկերության կանոնադրությամբ: Ընկերության կանոնադրությամբ կարող է սահմանվել նաև ապահովագրության պայմանագրի կնքում, որով էլ կսահմանվեն ապահովագրության պայմանները¹: Ընդ որում՝ քննարկվող պայմանագրերը կնքվում են փոխադարձ ապահովագրության ընկերության և մասնակցի միջև: Յ. Բ. Ֆոգելսոնը նշում է, որ այն դեպքերում, երբ ապահովագրությունն իրականացնում է զուտ մասնակիցների անդամակցության ուժով՝ առանց ապահովագրության պայմանագիր կնքելու, ապա մասնակիցների և ընկերության միջև առկա են ոչ թե՛ պայմանագրային, այլ՝ կորպորատիվ հարաբերություններ: Արդյունքում՝ ստացվում է, որ դրանց նկատմամբ չպետք է կիրառվեն քաղաքացիական օրենսգրքի գործարքների մասին կանոնները: Նշված դեպքերում առկա ապահովագրական հարաբերությունները կարգավորող աղբյուրը կհանդիսանա ընկերության կանոնադրությունը, որը ոչ պատշաճ կազմված լինելու պարագայում կարող է վեճերի լուծման ժամանակ խնդիրներ առաջացնել դատարանների համար²: Մեր կարծիքով փոխադարձ ապահովագրության դեպքում պայմանագրի կնքումը պետք է սահմանել որպես պարտադիր պայման:

Փոխադարձ ապահովագրության օբյեկտի վերաբերյալ կարող ենք նշել, որ փոխադարձ ապահովագրական ընկերությունների միջոցով կարող է իրականացվել ինչպես գույքային, այնպես էլ անձնական ապահովագրություն: Վիճակագրության համաձայն՝ կյանքի, կենսաթոշակային ապահովագրության ոլորտում փոխադարձ ապահովագրությունը կազմում է ճապոնիայի ապահովագրական

¹ St' u **Брагинский М. И., Витрянский В. В.**, Договорное право, Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. 2-е изд., стер., М., Статут 2008, стр. 576.

² St' u **Фогельсон Ю. Б.**, Страхование право: Теоритические основы и практика применения: монография- М., Норма: Инфра-М., 2012, стр. 66-67.

շուկայի 89 %-ը, ԱՄՆ-ում՝ 58%, իսկ Կանադայում՝ 53%-ը¹: ԵՄ-ում փոխադարձ ապահովագրական ընկերությունների ընդհանուր թիվը կազմում է 806, ինչը գործող ապահովագրական ընկերությունների ընդհանուր քանակի մոտ 20 տոկոսն է: Ընդ որում՝ ոչ կյանքի ապահովագրության ոլորտում այն կազմում է 25,5%, իսկ կյանքի ապահովագրության դեպքում՝ 0,6%²: Փոխադարձ ապահովագրությունը հատկապես մեծ կիրառություն ունի ծովային ապահովագրությունում, այսպես՝ մոտ 95 տոկոս դեպքերում նավերի սեփականատերերը երրորդ անձանց առջև ունեցած պատասխանատվությունը ապահովագրում են փոխադարձ ապահովագրական ընկերություններում³: Անդրադառնալով ՌԴ փորձին՝ հարկ է նշել, որ փոխադարձ ապահովագրության միջոցով կարող է իրականացվել միայն գույքային (գույքի, պայմանագրային պարտավորությունները չկատարելու, երրորդ անձանց գույքին, առողջությանը վնաս պատճառելու հետևանքով առաջացող պատասխանատվության և ձեռնարկատիրական ռիսկերի ապահովագրություն)⁴: Մեր կարծիքով հաշվի առնելով անձնական ապահովագրության դեպքում ապահովագրության օբյեկտի սոցիալական կարևորությունը՝ ՀՀ-ում փոխադարձ ապահովագրության սկզբնական փուլում նպատակահարմար է իրականացնել միայն գույքային ապահովագրություն:

Համեմատական անցկացնելով փոխադարձ ապահովագրության և «առևտրային» ապահովագրության միջև՝ կարելի է առանձնացնել փոխադարձ ապահովագրության հետևյալ հիմնական առավելությունները. 1. Փոխադարձ ապահովագրությունը ապահովադիրների համար հանդիսանում է ապահովագրության առավել վստահելի մոդել, քանի որ ապահովագրությունն իրականացվում է անմիջականորեն ապահովադիրների կողմից՝ իրենց իսկ շահերի

¹ Տե՛ս **Дадьков В. Н.**, Взаимное страхование в условиях страхового рынка РФ, Москва, 2012, автореферат

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս **Кузнецова И. А.**, Страхование жизни и имущества граждан: Практическое пособие, М., Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2011, с. 15:

պաշտպանության նպատակով¹: 2. Փոխադարձ ապահովագրությունը նվազ ծախսատար է, քանի որ ընկերությունը շահույթ ստանալու նպատակ չի հետապնդում և ապահովագրավճարները օգտագործվում են բացառապես ապահովագրության իրականացումն ապահովվելու համար: Այն դեպքերում, երբ ապահովագրավճարների հաշվին ձևավորվող ֆոնդն ավելին է լինում, քան վճարված ապահովագրական հատուցումները և ընկերության այլ ծախսերը, ապա դրանց տարբերությունը ձևակերպվում է որպես ընկերության շահույթ, և կարող է վերադարձվել մասնակիցներին՝ նրանց կատարած վճարներին համամասնորեն կամ օգտագործվել ապահովագրության հետագա իրականացման նպատակով՝ նվազեցնելով վճարվելիք հերթական ապահովագրավճարները: 3. Փոխադարձ ապահովագրության դեպքում մասնակիցները իրենք են սահմանում ապահովագրության պայմանները, և կասկած չի հարուցում, որ որևէ ապահովագրական ընկերություն չի կարող սահմանել ապահովագրողների համար առավել նախընտրելի պայմաններ, քան անմիջականորեն իրենք:

Որպես փոխադարձ ապահովագրության թերություն կարող ենք նշել, որ ակտիվների ներգրավվումն ավելի երկար է տևում՝ ի համեմատ առևտրային ապահովագրության, քանի որ վերջին դեպքում ընկերությունները կարող են ներգրավվել նոր ակտիվներ՝ բաժնետոմսեր կամ բաժնեմասեր թողարկելով, մինչդեռ, փոխադարձ ապահովագրության դեպքում ակտիվների ներգրավվումը տեղի է ունենում՝ փոխադարձ ապահովագրության ընկերության մասնակիցների ներգրավմամբ կամ նրանց կողմից վճարվող ապահովագրավճարների չափի ավելացմամբ:

Մեր կարծիքով փոխադարձ ապահովագրության ինստիտուտը ՀՀ ներմուծելու անհրաժեշտությունը պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով.

1. «Առևտրային» ապահովագրության դեպքում պայմանագրի

¹ St' u **Ермасов С. В., Ермасова Н. Б.**, Страхование: Учеб. Пособие для вузов.- М., Юнити-ДАНА, 2004, с. 121-122:

պայմանները հիմնականում ամբողջությամբ կազմվում են ապահովագրական ընկերությունների կողմից: Ընդ որում՝ նշված պայմանագրերում մեծ թիվ են կազմում ապահովագրական հատուցման բացառությունները, ինչպես նաև ապահովագրական պատահարներ համարվող դեպքերի շրջանակը նվազեցնող պայմանները, ինչն արհեստականորեն նեղացնում է ապահովագրության պայմանագրի գործողության շրջանակը: Գտնում ենք, որ ապահովադիրներին ապահովագրության պայմանները փոխադարձ ապահովագրության շրջանակներում ինքնուրույն սահմանելու հնարավորություն ընձեռելը դրական ազդեցություն կունենա ապահովագրական շուկայի զարգացման համար: Բացի այդ մեր կարծիքով փոխադարձ ապահովագրության ընկերությունների գոյությունը կհանդիսանա զսպող մեխանիզմ առևտրային ապահովագրական ընկերությունների համար, քանի որ տնտեսական մրցակցության ապահովման նպատակով վերջիններս ստիպված կլինեն ապահովվել առավել որակյալ և մրցունակ գործունեություն:

2. Փոխադարձ ապահովագրությունը որոշակի ոլորտում գործունեություն իրականացնող և նույնական շահեր, ռիսկեր ունեցող անձանց համար հանդիսանում է ապահովագրության նախընտրելի մոդել: Գտնում ենք, որ վերջիններս, հաշվի առնելով իրենց գործունեության ոլորտի առանձնահատկությունները, առկա բոլոր ռիսկերը և հնարավոր վնասները, փոխադարձ ապահովագրության ընկերություններում միավորվելու արդյունքում հնարավորություն կունենան սահմանել ապահովագրության այնպիսի պայմաններ, որոնք կընդգրկեն իրենց գործունեության ընթացքում առաջացող հնարավոր բոլոր ռիսկեր և կապահովվեն համակարգում առկա սուբյեկտների բնականոն գործունեությունը: Որպես օրինակ կարող ենք վկայակոչել ՌԴ-ում գործող «Потребительское общество взаимного страхования гражданской ответственности застройщиков» փոխադարձ ապահովագրության ընկերությունը, որն իրականացնում է իր անդամ հանդիսացող և շինարարական գործունեությամբ զբաղվող ընկերությունների քաղաքացիական պատասխանատվության ապահովագրություն: Ներկայումս նշված ընկերության անդամ են հանդի-

սանում ՌԴ-ում գործող մոտ 395 շինարարական ընկերություններ¹: Ավելին՝ կարող ենք նշել, որ ՀՀ-ում նույնպես փոխադարձ ապահովագրության իրականացման փորձ արվել է 2005 թ. Սյունիքի մարզի Տոլոսի գյուղատնտեսական կոոպերատիվում, որտեղ կազմակերպվել է «Գյուղատնտեսական կենդանիների վնասների փոխհատուցման հիմնադրամ», որի միջոցով կոոպերատիվի 45 անդամներից 22-ը ապահովագրել էին իրենց գյուղատնտեսական կենդանիների մի մասը, ապահովագրվել էր ընդհանուր 122 գյուղատնտեսական կենդանի²:

3. Զարգացած ապահովագրական շուկա ունեցող երկրներում փոխադարձ ապահովագրական ընկերությունները ապահովագրական գործունեություն իրականացնող բաժնետիրական ընկերությունների կողքին զբաղեցնում են իրենց ուրույն տեղը և, ներգրավվելով նոր մասնակիցներ, տիրապետում ահռելի չափերի հասնող ակտիվներ: Որպես օրինակ կարող ենք նշել, որ 2013 թ. վիճակագրության համաձայն ԱՄՆ-ում գույքի ապահովագրություն իրականացնող և ապահովագրական հատուցման համար նախատեսված ամենամեծ ֆոնդեր ունեցող ընկերությունների շարքում «Liberty mutual» փոխադարձ ապահովագրությունը զբաղեցրել է երրորդ տեղը, որի ապահովագրական հատուցման համար նախատեսված ֆոնդը կազմում է մոտ 21,5 միլիարդ ԱՄՆ դոլար³: Ամփոփելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ ՀՀ-ում փոխադարձ ապահովագրության

¹ Տե՛ս «Потребительское общество взаимного страхования гражданской ответственности застройщиков» ընկերության կայքը <http://www.ovsz.ru/members/active/>

² Տե՛ս **Ոսկանյան Գ., Միրզոյան Մ.**, Կլիմայական փոփոխությունների պայմաններում փոխադարձ ապահովագրության ներդրման ուղիները ՀՀ-ում, ԵՊՀ տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետ, տնտեսագիտության ժամանակակից հիմնահարցեր, ուսանողների, ասպիրանտների և երիտասարդ գիտնականների միջազգային 4-րդ գիտաժողով, նյութերի ժողովածու, էջեր 94-95:

³ Տե՛ս Top 10 Insurance Companies By The Metrics, Adam Hayes, 2014 <http://www.investopedia.com/articles/active-trading/111314/top-10-insurance-companies-metrics.asp>

ներդնումը հնարավորություն կտա ապահովագրական գործունեությունը առավել համապատասխանեցնել միջազգային չափանիշներին և յուրացնել արտասահմանյան երկրների փորձը:

Նշենք նաև, որ ՀՀ օրենսդրության ուսումնասիրության արդյունքում հայտնաբերել ենք փոխադարձ ապահովագրության վերաբերյալ որոշ դրույթներ, մասնավորապես՝ «Գյուղատնտեսական ակումբների մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածի դ) ենթակետի համաձայն՝ ակումբի նախագահը խորհրդի կողմից տրված լիազորությունների հիման վրա կնքում է փոխադարձ ապահովագրության տարեկան պայմանագրերը¹, «Գյուղատնտեսական կոոպերատիվների մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ անբաժանելի ֆոնդն օգտագործվում է առաջացած վնասները փակելու և վնասների ապահովագրության նպատակով²:

Մեծ կարևորություն ունի նաև փոխադարձ ապահովագրական ընկերությունների լիցենզավորման հարցը: Մինչ նշված ընկերությունների լիցենզավորման անհրաժեշտությանն անդրադառնալը, նախ ներկայացնենք, թե ինչով է պայմանավորված ընդհանրապես ապահովագրական գործունեության լիցենզավորումը: Ապահովագրական ընկերության ակտիվների մի մասը ձևավորվում են տնտեսության տարբեր ճյուղերին առնչվող ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կողմից վճարվող ապահովագրավճարների հաշվին: Նշված միջոցներից ընկերության կողմից ապահովագրական հատուցում տրամադրելու միջոցով փոխհատուցվում են ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց կրած վնասները, որի շնորհիվ շատ դեպքերում ապահովվում է վերջիններիս գոյությունը քաղաքացիական շրջանառության մեջ: Արդյունքում տեղի է ունենում դրամական միջոցների շրջանառություն տնտեսության տարբեր ճյուղերի միջև: Ընկերության կողմից իր ակտիվների սխալ կառավարման հետևանք-

¹ Ընդունվել է 30.04.2002թ., ուժի մեջ է մտել 19.06.2002 թ., ՀՀՊՏ 2002.06.19/19(194) Հոդ.434, ՀՕ-332:

² Ընդունվել է 21.12.2015թ., ընդունվել է 09.01.2016 թ., ՀՀՊՏ 2015.12.30/91(1180) Հոդ.1208, ՀՕ-190-Ն:

ները կարող են հանգեցնել նրան, որ մեծ թվով քաղաքացիաիրավական սուբյեկտների ապահովագրված շահերը մնան չհատուցված, ինչն իր հերթին կարող է հանգեցնել տնտեսական կայունության ճեղքման: Վերը նշված գործոններով էլ պայմանավորված է ապահովագրական ընկերությունների լիցենզավորման և նրանց նկատմամբ պետական վերահսկողության այլ ձևերի կիրառման անհրաժեշտությունը: Ինչ վերաբերում է փոխադարձ ապահովագրությանը, ապա մեր կարծիքով փոխադարձ ապահովագրության և առևտրային ապահովագրության հիմնական տարբերությունը կայանում է սուբյեկտային կազմի և ակտիվների ներգրավման մեխանիզմի մեջ, իսկ բովանդակային առումով երկու դեպքում էլ տեղի է ունենում ապահովագրական գործունեություն: Պետք է նշել նաև, որ փոխադարձ ապահովագրության շրջանակներում ներգրավված միջոցները կարող են դրվել շարժի մեջ, օրինակ որպես ավանդ ներդրվել, որից ստացված շահույթն օգտագործվում է բացառապես ապահովագրության իրականացման նպատակով: Ուստի գտնում ենք, որ այն բոլոր հնարավոր հետևանքները, որոնք նշել ենք վերևում, կարող են ի հայտ գալ նաև փոխադարձ ապահովագրության ընկերություններում ներգրավված ակտիվների սխալ կառավարման արդյունքում: Հետևաբար գտնում ենք, որ փոխադարձ ապահովագրության ընկերությունները նույնպես պետք է լիցենզավորվեն ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից, ինչպես նաև ենթարկվեն պետական վերահսկողության այլ ձևերին (ֆինանսատնտեսական աուդիտ, համատասխանելիությունը տնտեսական նորմատիվներին, ԿԲ-ին հաշվետվությունների ներկայացում և այլն): Մեր կարծիքով նշված ընկերությունների լիցենզավորման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նաև նրա փողերի լվացման դեմ պայքարի գործում արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելով: Որպես փոխադարձ ապահովագրության լիցենզավորման և տնտեսական նորմատիվների պահպանման պահանջի օրինակ կարող ենք նշել ԱՄՆ-ի Հյուսիսային Դակոտա նահանգի օրենսդրությունը, որի համաձայն փոխադարձ ապահովագ-

րական ընկերությունը չի կարող իրականացնել ապահովագրական գործունեություն առանց համապատասխան լիցենզիայի¹: Լիցենզավորման պահանջ նախատեսված է նաև ՌԴ փոխադարձ ապահովագրության մասին օրենքում²:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ առաջարկում ենք «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածը փոփոխել հետևյալ խմբագրությամբ՝ «Ընկերությունները և վերաապահովագրական ընկերությունները սույն օրենքով սահմանված կարգով կարող են ստեղծվել բացառապես որպես բաժնետիրական ընկերություն, սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերություն կամ կոոպերատիվ», ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 54-րդ գլխում կատարել հետևյալ լրացումը՝ հոդված 1026. Փոխադարձ ապահովագրություն՝ «Ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք կարող են փոխադարձության սկզբունքով ապահովագրել իրենց գույքը կամ այլ գույքային շահերը այդ նպատակով փոխադարձ ապահովագրության ընկերություններում դրամական միջոցները միավորելով», ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1025-րդ հոդվածում կատարել հետևյալ խմբագրությունը՝ «Սույն գլխով նախատեսված կանոնները կիրառվում են ոչ առևտրային ռիսկերից արտասահմանյան ներդրումների ապահովագրման հարաբերությունների, բժշկական ապահովագրության, բանկային ավանդների ապահովագրության, կենսաթոշակների ապահովագրության, *փոխադարձ ապահովագրության*, ինչպես նաև ապահովագրության այլ տեսակների նկատմամբ, եթե այլ բան նախատեսված չէ այդ տեսակների ապահովագրությունների մասին օրենքներով»: Գտնում ենք, նաև, որ անհրաժեշտ է ընդունել փոխադարձ ապահովագրության մասին օրենք, որով կսահմանվի փոխադարձ ապահովագրության իրականացման կարգը, փոխադարձ ապահովագրության ընկերության ստեղծման,

¹ St' u North Dakota Century Code t26.1c12

² Ст' у Федерального Закон от 29.11.2007 N 286-ФЗ (ред. от 03.07.2016) "О взаимном страховании"

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_72848/

գրանցման, լիցենզավորման, գործունեության դադարման կարգը, մասնակիցների անդամակցության և անդամակցությունից դուրս գալու կարգը, ընկերության կանոնադրությանը և ապահովագրության պայմանագրին ներկայացվող պահանջները, փոխադարձ ապահովագրության կառավարման մարմինները և փոխադարձ ապահովագրության իրականացմանն առնչվող այլ հարցեր:

Мовсес Хачатрян

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

ПРЕДПОСЫЛКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВЗАИМНОГО СТРАХОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

В статье рассмотрены общие черты взаимного страхования как организационной формы страховой защиты, основные различия от коммерческого страхования, в особенности, субъектов, организационной формы и способы привлечения активов, изложены преимущества и недостатки по сравнению с коммерческим страхованием. Ссылаясь на отсутствие правового регулирования взаимного страхования, мы предложили принять закон о взаимном страховании, в котором будут урегулированы такие вопросы как процесс создания, регистрация обществ взаимного страхования, их лицензирование и порядок останавления деятельности, порядок вступления в членство и прекращение членства общества взаимного страхования и других вопросов урегулирования взаимного страхования. Также обоснована необходимость государственного контроля над деятельностью обществ взаимного страхования.

**PREMISES OF THE REGULATION OF
MUTUAL INSURANCE IN THE REPUBLIC OF ARMENIA**

In the presented article are discussed common features of mutual insurance as an organizational form of insurance, major differences from commercial insurance, especially its parties, organizational form, methods of involving assets, advantages and disadvantages compared with commercial insurance. Referring to the absence of regulation of mutual insurance author offers adopting law about mutual insurance, which will regulate creation and registration of mutual insurance companies, licensing process, entering into membership and termination of membership and other issues about mutual insurance. It is also justified the need for state control over the activity of mutual insurance companies

Բանալի բառեր՝ փոխադարձ ապահովագրություն, փոխադարձ ապահովագրության ընկերություններ, ապահովադիր, ապահովագրող, ոչ առևտրային ապահովագրություն:

Ключевые слова: взаимное страхование, общество взаимного страхования, страховщик, страхователь, некоммерческое страхование.

Key words: mutual insurance, mutual insurance companies, insurer, insurant non commercial insurance.

**ԱՌԱՆՑ ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԽՆԱՄՔԻ ՄՆԱՑԱԾ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ
ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՄԱՀՄԱՆՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՆՐԱՆՑ
ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՑՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ**

Անվիճելի է այն իրողությունը, որ երեխաները և երիտասարդությունը յուրաքանչյուր հասարակության ապագան են, ուստի յուրաքանչյուր պետության առաջնային խնդիրներից է ընտանիքի նկատմամբ առանձնակի հոգածության ցուցաբերումը՝ որպես երեխայի բնականոն զարգացումը, կենսապայմանները, առողջությունն ու դաստիարակությունն ապահովող առաջին և հիմնական երաշխավորի: Մինևոյն ժամանակ անհրաժեշտ է երեխայի իրավունքների, դրանց իրացման և պաշտպանության մեխանիզմների հստակ օրենսդրական ամրագրում նրանց անհատականության լիակատար և բազմակողմանի զարգացման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծման սահմանադրական իրավունքի, ինչպես նաև մի շարք օրենքներով և ենթաօրենսդրական ակտերով նրանց վերապահված այլ իրավունքների անարգել իրականացման, առավելագույնս ապահովման և արդյունավետ պաշտպանության համար: Խոցելի խումբ են կազմում և պետության հատուկ խնամքի ու հոգածության ներքո են գտնվում հատկապես առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաները: Երեխաները ծնողական խնամքից կարող են զրկվել տարբեր՝ *օբյեկտիվ* և *սուբյեկտիվ* հանգամանքների հետևանքով²: Օբյեկտիվ հանգամանքների շարքին կարելի է դասել բոլոր այն դեպքերը, երբ ծնողները չեն կարող կամ ի վիճակի չեն պաշտպանել իրենց երեխաների իրավունքներն ու շահերը՝ ծնողների մահը, երեխայի

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Վ. Դ. Ավետիսյան:

² Տե՛ս **Ղարախանյան Գ. Հ.**, Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան իրավունք/ Երևանի պետ. համալս., ԵՊՀ հրատ., 2008, էջ 415: Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации Ответственный редактор – **Кузнецова И., М.**: Издательство БЕК. 1996, էջ 191:

խնամքն ու իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնելն անհնարին դարձնող ծանր հիվանդությունը, ծնողների անգործունակ ճանաչումը և այլն: Սուբյեկտիվ են բոլոր այն հանգամանքները, երբ ծնողները պարզապես չեն ցանկանում կատարել իրենց ծնողական պարտականությունները՝ երեխաների խնամքից և դաստիարակությունից ակնհայտորեն անհիմն խուսափելը, երեխային բուժական, կրթական, դաստիարակչական կամ որևէ այլ հաստատությունից վերցնելուց հրաժարվելը և այլն: Այդուհանդերձ, կարծում ենք, ինչպիսի հանգամանքով էլ պայմանավորված լինի երեխայի ծնողական խնամքից զրկված լինելը, արդյունքում առկա է միևնույն կարգավիճակը: Ինչպես նշվում է մասնագիտական գրականության մեջ, յուրաքանչյուր պետության և հասարակության տնտեսական, քաղաքական, իրավական և հոգևոր վիճակը կարող է որոշվել նաև նրանով թե ինչպես է «լրացվում» ծնողական խնամքի բացակայությունը¹:

Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների պաշտպանությունն իրականացվում է, ոչ միայն ներպետական մակարդակում, այլև միջազգային իրավական ակտերում ամրագրված գործուն մեխանիզմների օգնությամբ², որոնք և հանդիսանում են ՀՀ իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասը: 1948 թ. ընդունված «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը», ՄԱԿ-ի կողմից ընդունված «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիան (այսուհետ՝ Կոնվենցիա), ՀՀ Սահմանադրությունը (այսուհետ՝ Սահմանադրություն), ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրքը (այսուհետ՝ Ընտ. օր.), «Երեխայի իրավունքների մասին» օրենքը, «Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների սոցիալական պաշտպանության մասին» օրենքը (այսուհետ՝ Օրենք) և մի շարք այլ ենթաօրենսդրական ակտեր ընդգծում են առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների նկատմամբ հատուկ վերաբերմունքը՝ ամրագրելով նրանց՝ պե-

¹ St' u Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации под общей редакцией **С. Степанова**, Проспект, Москва, 2015, էջ 243:

² St' u **Алиева А.**, Проблема Законодательной защиты прав ребенка в современной России, Юридический Вестник ДГУ, 2013, N 1, էջ 55:

տության հատուկ հոգաձության և պաշտպանության ներքո գտնվելը:

ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության (այսուհետ՝ ԱՎԾ) կողմից տրամադրված պաշտոնական տվյալները փաստում են, որ 2011 թ. համեմատությամբ ներկայումս առկա է առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների թվի որոշակի նվազում: Ստորև ներկայացնում ենք 2011-2015 թթ. առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների¹ թվի վերաբերյալ ԱՎԾ-ի կողմից տրամադրված պաշտոնական տվյալները:

Մասնավորապես, առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների թիվը կազմել է՝ 2011թ. տարեսկզբին՝ 1102, տարեվերջին՝ 1115, 2012 թ. տարեսկզբին՝ 898, տարեվերջին՝ 877, 2013 թ.-ի տարեսկզբին՝ 909, տարեվերջին՝ 927, 2014 թ. տարեսկզբին՝ 927, տարեվերջին՝ 951, 2015 թ. տարեսկզբին՝ 951 և տարեվերջին 864 երեխա²: Ինչ վերաբերում է ներկա իրավիճակին, ապա 2016 թ. ՀՀ-ում կան 330 առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներ, որոնցից 194-ը՝ երկկողմանի ծնողազուրկ, 8-ը՝ ընկեցիկ, 19-ի ծնողները բացակայում են, 108-ը՝ միակ ծնողին կորցրած, իսկ այս պահի դրությամբ խնամակալի կամ

¹ Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների վերաբերյալ ԱՎԾ-ի պաշտոնական հրապարակումներում բացակայում է «առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխա» եզրույթը, փոխարենն առկա են «մանկատուն» և «մանկատանը գտնվող երեխա» եզրույթները: Հիշատակված տվյալներն էլ նրանց տրամադրվում է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից: Հետևաբար, կարող ենք փաստել եզրույթի շղթայական սխալ գործածման մասին, քանի որ Հնտ. օր.-ում բացակայում են «մանկատուն» և «մանկատանը գտնվող երեխա» եզրույթները: Ուստի, հարկ է կիրառել մեկ միասնական եզրույթ, որն առավել ճիշտ և ամբողջական կրնա լինի այս խոցելի խմբին պատկանող երեխաներին, որն այս դեպքում, կարծում ենք, Հնտ. օր.-ում ամրագրված, այն է՝ «առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխա» եզրույթն է: Բացի այդ, ԱՎԾ-ի պաշտոնական հրապարակումներում առանձին պետք է ներկայացնել նաև առանց ծնողական խնամքի մնացած այն երեխաների առնչությամբ վիճակագրական տվյալներ, ովքեր հանձնվել են խնամակալության կամ հոգաբարձության, խնամատար ընտանիք կամ որդեգրվել են:

² http://armstat.am/file/article/soc_15_15.pdf

հոգաբարձուի ընտանիքում գտնվում է 369 երեխա¹:

Ընտ. օր.-ի 109-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանությունը ծնողների մահվան, նրանց ծնողական իրավունքներից զրկելու, ծնողական իրավունքները սահմանափակելու, ծնողներին անգործունակ ճանաչելու, երեխաների դաստիարակությունից կամ նրանց իրավունքների և շահերի պաշտպանությունից ծնողների խուսափելու (այդ թվում՝ դաստիարակչական, բժշկական, ազգաբնակչության սոցիալական պաշտպանության կամ նմանատիպ այլ կազմակերպություններից իրենց երեխաներին վերցնելուց հրաժարվելու դեպքերում), ինչպես նաև ծնողական խնամքի բացակայության այլ դեպքերում երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանությունը դրվում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների վրա: Հիշյալ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերում ամրագրված է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների՝ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների բացահայտման, հաշվառման և հետագա տեղավորման պարտավորությունը: Մինևույն ժամանակ նշված է, որ խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններից բացի, իրավաբանական և ֆիզիզկական այլ անձանց, բացառությամբ ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերի, առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների տեղավորման ուղղությամբ գործունեություն չի թույլատրվում²: ՀՀ կառավարության 2016 թվականի հունիսի 2-ի N 631-Ն ո-

¹ Տվյալները տրամադրվել է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության Ընտանիքի, կանանց և երեխաների հիմնահարցերի վարչության՝ երեխաների բաժնի կողմից:

² Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները տեղական ինքնակառավարման մարմիններն են որոնց կանոնադրությունը հաստատում է ՀՀ - կառավարությունը (Ընտ. օր., 109-րդ հոդվ., 2-րդ մաս): Այսպիսով, ՀՀ օրենսդիրը ընտ. օր.-ով առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների առնչությամբ գործողություններ կատարելու բացառիկ իրավունք և մինևույն ժամանակ պարտականություն վերապահել է միայն խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին: Այս առթիվ հարկ է նշել, որ ՀՀ կառավարության 2016 թվականի հունիսի 2-ի N 631-Ն որոշմամբ ընդունված խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կանոնադրությամբ

րոշմամբ ընդունված խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կանոնադրությամբ (այսուհետ՝ Կանոնադրություն) որպես խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների հիմնական խնդիր և առաջնային գործառնություն նշված է առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանության ապահովումը (Կանոնադրության 2-րդ, 8-րդ և 9-րդ կետեր):

Մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է որ, նախ՝ պետք է հայտնաբերել առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներին, ապա՝ նոր միայն ձեռնամուխ լինել նրանց խնամքի և դաստիարակության կազմակերպմանը¹: Լ. Մ. Պչելինցևան ևս, հիշատակելով ՌԴ ընտանեկան օրենսգրքով խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների վրա դրված՝ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների անձնական ոչ գույքային և գույքային իրավունքների պաշտպանության պարտականությունը, որպես վերջիններիս կողմից այդ պարտականության կատարման առաջին և կարևոր քայլ նշում է առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների հայտնաբերումը²: Համամիտ լինելով հիշյալ տեսակետների հետ՝ կարծում ենք, որ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների հայտնաբերումը վերջիններիս տեղավորման, դաստիարակության և խնամքի ապահովման տեսանկյունից առանձնահատուկ կարևորություն է ներկայացնում:

Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներին հայտնաբերելուց հետո հավասարապես կարևոր է նաև իրավասու մարմնի կողմից նրանց համապատասխան կարգավիճակի սահմանումը,

սահմանված է, որ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները համայնքի ղեկավարներն են, իսկ Երևանում խնամակալության և հոգաբարձության մարմինն վերապահված լիազորությունները քաղաքապետի անունից իրականացնում են Երևանի վարչական շրջանների ղեկավարները:

¹ Տե՛ս **Ղարախանյան Գ.**, նշված աշխատ., էջ 410, Комментарий к Семейному кодексу ..., էջ 194:

² Տե՛ս **Пчелинцева Л.**, Семейное право России: Учебник для вузов. -3-е изд., перераб. и доп.-М., Норма, 2004, էջ 471, **Куропцкая Е.**, Опекa и попечительство как способ защиты прав детей, утративших родительское попечение, М., 2011, էջ 130:

այն է՝ «*առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխա*», որն էլ կհանդիսանա նրանց իրավունքների իրացման և պաշտպանության անհրաժեշտ իրավական հիմք և նախապայման:

Ներպետական օրենսդրությամբ ամրագրված չէ, թե ինչ իրավական փաստաթղթով է հաստատում խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը երեխայի՝ ծնողական խնամքից զրկված լինելու փաստը վերջինիս իրավունքների իրացման, շահերի ներկայացման ժամանակ, և որ իրավական փաստաթուղթը, հանդիսանալով իր՝ համապատասխան կարգավիճակի հիմք, առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխային հնարավորություն կընձեռի օգտվել օրենքով իրեն վերապահված իրավունքներից՝ մինչև օրենսդրությամբ սահմանված կարգով նրանց կենտրոնական հաշվառումը և նրանց տվյալների՝ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների տվյալների կենտրոնացված շտեմարան մուտքագրումը:

ՀՀ-ում, առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների հայտնաբերման հետ կապված հարցերը կարգավորվում են Հնտ. օր.-ի 110-րդ հոդվածով, որտեղ ամրագրված է, որ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի մասին տեղեկություն ստանալուց հետո 3 օրվա ընթացքում պարտավոր է անցկացնել նման երեխայի կյանքի պայմանների հետազոտություն և նրա ծնողների կամ ազգականների կողմից խնամքի փաստի բացակայություն բացահայտելիս ապահովել երեխայի իրավունքների և շահերի պաշտպանությունը մինչև նրա տեղավորման հարցի լուծումը: Որոշ լրացումներով համանման դրույթ առկա է նաև ՀՀ կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 25-ի N 1112-Ն որոշման (այսուհետ՝ Որոշում) մեջ, որտեղ մասնավորապես նշված է, որ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը (Երևանում՝ Երևանի քաղաքապետի անունից խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին վերապահված լիազորություններն իրականացնող՝ Երևանի վարչական շրջանների ղեկավարները) առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի մասին տեղեկատվությունն ստանալուց հետո ոչ ուշ, քան մեկ օրվա ընթացքում իրականացնում է իրավիճակի ուսումնասիրություն՝ տեղեկատվությամբ

հայտնի դարձած վայրում երեխայի հայտնաբերման կամ երեխային տեսակցելու նպատակով և ստացած տեղեկատվության հավաստիության դեպքում՝ նույն օրը կազմում է երեխայի հայտնաբերման (տեսակցելու) մասին արձանագրություն և հետագոտելով երեխայի կյանքի պայմանները՝ ՀՀ կառավարության սահմանած կարգով իրականացնում է երեխայի սկզբնական հաշվառումը՝ որպես առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխա: Այնուհետև, խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը մարզպետարան (Երևանում՝ Երևանի քաղաքապետարան) ի թիվս այլ փաստաթղթերի ներկայացնում է երեխայի հայտնաբերման (տեսակցելու) մասին արձանագրությունը, որոնք էլ վերջինս հասցեագրում է մարզպետարանի (Երևանում՝ Երևանի քաղաքապետարան) ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժին և գործակալություն, որն էլ, կատարելով այդ փաստաթղթերի լրիվ, օբյեկտիվ և համակողմանի ուսումնասիրություն, գնահատում է երեխայի սոցիալական կարիքները և մարզպետարան (քաղաքապետարան) է ներկայացնում իր նախնական եզրակացությունը երեխայի հետագա խնամքի տրամադրման վերաբերյալ: Մարզպետարանի (քաղաքապետարանի) ընտանիքի, կանանց և երեխաների պաշտպանության բաժինը Կանոնադրությամբ նախատեսված փաստաթղթերը ստանալուց հետո եռօրյա ժամկետում ՀՀ Կառավարության 2006 թ. հունիսի 22-ի N 962-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով կազմակերպում է երեխայի տարածքային հաշվառումը՝ որպես առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխա, իսկ յոթնօրյա ժամկետում երեխայի կենսապայմանների, սոցիալ-հոգեբանական ուսումնասիրության, նշված փաստաթղթերի, գործակալության նախնական եզրակացության ուսումնասիրության և համադրման արդյունքում կազմում է եզրակացություն (երկու օրինակից) երեխայի հետագա խնամքի տրամադրման վերաբերյալ՝ մեկ օրինակը ուղարկելով խնամակալության և հոգաբարձության մարմին, մյուսը՝ սոցիալական աջակցության բնագավառում ՀՀ Կառավարության լիազորած կառավարման մարմին: Վերջինս էլ, եռօրյա ժամկետում, ՀՀ Կառավարության սահմանած կարգով, իրականացնում է երեխայի կենտրոնացված հաշվառում՝

նրա մասին տվյալները մուտքագրելով առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների տվյալների կենտրոնացված շտեմարան (Ռրոշու, 14-21-րդ կետեր):

Ինչպես նշվեց, վերոհիշյալ Ռրոշման համաձայն՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի մասին ստացված տեղեկատվության հավաստիության դեպքում կազմում է երեխայի հայտնաբերման մասին արձանագրություն: Պետք է նշել, որ «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ գլխում արձանագրությունը, որպես իրավական ակտի տեսակ նշված չէ, հետևաբար դրանով չեն կարող սահմանվել պարտադիր ճանաչման, պահպանության, պաշտպանության, կատարման կամ կիրառման ենթակա իրավունքներ, պարտականություններ, պատասխանատվություններ, սահմանափակումներ: Բացի այդ, «Իրավական ակտերի մասին» և «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքներում ամրագրված է համայնքի ղեկավարի որոշումներ կայացնելու իրավասությունը («Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 20-րդ հոդվ. 1-ին մաս և «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 32-րդ հոդվ. 17-րդ կետ):

Կարևորելով նաև այն հարցը՝ արդյո՞ք արձանագրությունը հանդիսանում է վարչական ակտ և կարո՞ղ է դառնալ վարչական վարույթի հարուցման հիմք, նշենք, որ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական վարույթը վարչական մարմնի՝ վարչական ակտ ընդունելուն ուղղված գործունեությունն է, իսկ 53-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական ակտն արտաքին ներգործություն ունեցող այն որոշումը, կարգադրությունը, հրամանը կամ այլ անհատական իրավական ակտն է, որը վարչական մարմինն ընդունել է հանրային իրավունքի բնագավառում կոնկրետ գործի կարգավորման նպատակով և ուղղված է անձանց համար իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելուն, փոփոխելուն, վերացնելուն կամ ճանաչելուն: Վարչական ակտը կարող է ուղղված լինել նաև որոշակի անհատական չափանիշներով առանձնացված անձանց որևէ խմբի: Եվրոպայի նախարարների խորհուրդն իր հանձնարարականներից մեկում

արտահայտել է դիրքորոշում առ այն, որ վարչական ակտի ներքո հասկացվում են հանրային իշխանության իրականացման կարգով ընդունված նորմատիվ և անհատական իրավական ակտերը, որոնք կարող են ազդել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների և պարտականությունների վրա¹: Այսպիսով, արձանագրությունը վարչական ակտն է և միևնույն ժամանակ չի կարող դառնալ վարչական վարույթի հարուցման հիմք: Տվյալ դեպքում այն կարող է դիտարկվել սոսկ որպես վարչական մարմնի կոմից որոշակի փաստի արձանագրում, որի հիման վրա կարող են նախաձեռնվել համապատասխան ընթացակարգեր:

Վերոնշյալից ակներև է, որ ամրագրված է առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի մասին տեղեկություն ստանալուց հետո նրանց հայտնաբերման փաստի հաստատմանն ու համապատասխան կարգավիճակի սահմանմանն ուղղված իրավասու մարմինների գործողությունների որոշակիորեն սահմանված հաջորդականություն, որն էլ իրենից ներկայացնում է բավականին ժամանակատար և ինչու ոչ՝ խճճված ընթացակարգ, որի արդյունքում երեխան պետք է ձեռք բերի *«առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի»* կարգավիճակ: Ստացվում է, որ օրենսդիրն առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների իրացման և պաշտպանության պարտականությունը դնելով միմիայն խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի վրա, այդուհանդերձ, վերջիններիս համապատասխան կատեգորիայի երեխաների շարքում ընդգրկելու և համապատասխան կարգավիճակ տալու գործընթացին մասնակցելու իրավունք վերապահել է նաև այլ մարմինների:

Այս առնչությամբ նշենք, որ ԱՊՀ մի շարք երկրների (Ռուսաստանի Դաշնություն, Բելառուսի Հանրապետություն, Ղազախստանի Հանրապետություն, Մոլդովայի Հանրապետություն, Ուզբեկստանի

¹ St' u Рекомендация (2004)20 Комитета министров совета Европы государствам-членам по судебному пересмотру административных актов* (принята Комитетом министров 15 декабря 2004 г. на 909-м заседании на уровне постоянных представителей), Вопросы государственного и муниципального управления, 2009, № 2, էջ 115:

Հանրապետություն) ընտանեկան օրենսդրությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների իրացմանն ու պաշտպանությանն ուղղված գործունեության իրականացումը, ի թիվս այդ երկրների օրենսդրությամբ իրավագոր ճանաչված այլ մարմինների, դրված է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի վրա (Բելառուս, Ղազախստան): Իսկ ահա Բելառուսի Ընտանեկան օրենսգրքի 85.1-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է անչափահասների գործերով հանձնաժողովի (օրենսդիրը վերջինիս ևս պարտավորեցրել է իրականացնելու առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանություն) իրավունքը՝ սահմանելու երեխայի կարգավիճակը այն է՝ «առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխա», այդպիսով վերջինիս օժտելով իր վրա դրված պարտականությունների կատարման համար անհրաժեշտ նախապայմանի ստեղծման իրավունքով: Մինչդեռ, ՌԴ-ի, Մոլդովայի, Ուկրեյնայի ընտանեկան օրենսգրքերով առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների պաշտպանության պարտականությունը դրված է բացառապես խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի վրա և ՀՀ ընտանեկան օրենսդրության համանմանությամբ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնին երեխայի ծնողական խնամքից զրկված լինելու փաստի հաստատման դեպքում, այդ առնչությամբ որոշում կայացնելու իրավունք տրված չէ, նման իրավական կարգավորումը հաջողված համարել չի կարելի: Կարծում ենք՝ Բելառուսի օրենսդրի կողմից սահմանված իրավական կարգավորումը ոչ ամբողջովին (քանի որ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների իրացման և պաշտպանության պարտականությունը դրված է մի քանի մարմինների վրա, բայց կարգավիճակի սահմանման իրավունք՝ վերապահված դրանցից միայն մեկին), սակայն մասամբ պետք է համարել արդյունավետ կարգավորում:

Նշված իրավակարգավորումների վերլուծությունը թույլ է տալիս պնդել, որ ներկայումս ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված չէ, թե խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը ինչ փաստաթղթով

կարող է հաստատելու երեխայի նկատմամբ ծնողական խնամքի բացակայությունը վերջինիս առնչությամբ որևէ գործողություն կատարելիս կամ նրանց շահերը երրորդ անձանց առջև ներկայացնելիս, բոլոր այն դեպքերում, երբ դեռ չեն կատարվել Որոշմամբ սահմանված բոլոր գործողությունները, և չկա դա հաստատող իրավական ակտ: Ծնողների՝ ծնողական իրավունքներից զրկված, նրանց անհայտ բացակայող, անգործունակ ճանաչված լինելու և այլ դեպքերում, խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը կարող է որպես երեխայի նկատմամբ ծնողական խնամքի բացակայությունը հաստատող փաստաթուղթ՝ ներկայացնել դատարանի համապատասխան վճիռը: Կան ծնողական խնամքի բացակայության այլ դեպքեր ևս, ինչպիսիք են ծնողների երկարատև բացակայությունը, երեխաների դաստիարակությունից կամ նրանց իրավունքների և շահերի պաշտպանությունից խուսափելը և այլն: Այս և նմանատիպ այլ դեպքերում խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը չի կարող ներկայացնել այս փաստերը հաստատող որևէ իրավական հիմք¹: Բացի այդ Ընտ. օր.-ում նշված չէ հիմքերի սպառնիչ ցանկ, որոնց առկայության դեպքում երեխան կարող է համարվել «առանց ծնողական խնամքի մնացած», ուստի հնարավոր են նաև ծնողական խնամքի բացակայության և այդ փաստը որևէ կերպ չարձանագրված այլ դեպքեր ևս:

Այս ամենով պայմանավորված՝ գործնականում խնդիր է առաջանում կապված օրենսդրությամբ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի հայտնաբերման փաստը հաստատող և վերջիններիս կարգավիճակը սահմանող իրավական ակտի տեսակի, իրավաբանական ուժի և այն ընդունող որոշակի մարմնի մատնանշման բացակայության հետ: Ինչպես արդեն նշվեց, խնամակալության և հո-

¹ Նման փաստաթուղթ չի կարող ներկայացնել նաև բոլոր այն դեպքերում, երբ ծնողները չեն կատարում երեխայի նկատմամբ իրենց ծնողական պարտականությունները, առկա են նրանց ծնողական իրավունքներից զրկելու օրենսդրությամբ նախատեսված հիմքերը, սակայն դեռ դատարանը չի քննել երեխայի ծնողներին ծնողական իրավունքներից զրկելու վերաբերյալ գործը կամ դատարանի վճիռը չի մտել օրինական ուժի մեջ:

գաբարձության մարմինը պարտավոր է ապահովել երեխայի իրավունքների և շահերի պաշտպանությունը, նրանց անձնական ոչ գույքային և գույքային իրավունքների իրացումը մինչև երեխայի տեղավորման հարցի վերջնական որոշումը, ինչն էլ, մեր համոզմամբ, ենթադրում է, մինչև Որոշմամբ սահմանված ընթացակարգերի համաձայն նրանց հաշվառումը, խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի կողմից այնպիսի *միջանկյալ իրավական ակտի* հրապարակում, որը կհաստատի «առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի կարգավիճակի սահմանման վարույթի սկիզբ» և հնարավորություն կընձեռի օգտվել օրենքով և ենթաօրենսդրական ակտերով իրենց վերապահված իրավունքների ողջ համալիրից: Հնարավոր են բազմաթիվ իրավիճակներ, երբ հաշվառման վերը նշված ընթացակարգի և, հատկապես, ուսումնասիրությունների համար նախատեսված ժամկետների հետևանքով երեխան կարող է զրկվել իր մի շարք իրավունքների իրացումից, օրինակ՝ միջին մասնագիտական կամ բարձրագույն ուսումնական հաստատություն ընդունվելիս, բնակելի տարածության տրամադրման համար գործող արտոնություններից և այլն (Օրենքի 7-րդ, 9-րդ հոդվ.):

Օրենքը, սահմանելով առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների սոցիալական պաշտպանության երաշխիքները, նշում է նրանց արտոնությունները կրթության, բժշկական օգնության, առողջության վերականգնման, բնակարանի, զբաղվածության, իրավաբանական օգնության բնագավառներում: «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ ծնողագուրկ երեխայի անձնական հաշվին փոխանցվում է կենսաթոշակ: Ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված է խնամակալի՝ երեխայի ծննդյան միանվագ նպաստ ստանալու իրավունքը («Պետական նպաստների մասին» ՀՀ օրենք, 24-րդ հոդվ., 1-ին մաս), իսկ ՀՀ կառավարության 2014 թվականի մարտի 6 N 275-Ն որոշմամբ հաստատվել է այն փաստաթղթերի ցանկը, որոնց ներկայացման դեպքում միայն կնշանակվի նպաստ, որտեղ ի թիվս այլ փաստաթղթերի նշված է նաև անձի՝ խնամակալ հանդիսանալը հաստատող փաստաթուղթը: Այստեղից հետևում է, որ երեխայի՝ ծնողական խնամքից զրկված լինելը հաս-

տատող՝ իրավասու մարմնի կողմից կայացված համապատասխան որոշման հիման վրա տրամադրված փաստաթղթի և խնամակալ նշանակելու մասին խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի համապատասխան որոշման ներկայացման դեպքում միայն խնամակալը կարող է օգտվել օրենքով իրեն վերապահված իրավունքից: Այսպիսով, առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաները այս և մի շարք այլ իրավունքներից կարող են օգտվել միայն իրավասու մարմնի կողմից իրենց համապատասխան կարգավիճակը հաստատող ակտի հրապարակումից հետո, ինչն էլ կհանդիսանա առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի կարգավիճակի սահմանման վարույթի սկիզբ:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ գտնում ենք, որ արդարացի կլինի միննույն կարգավիճակում գտնվող երեխաներին հնարավորություն ընձեռել միննույն ժամանակ օգտվելու հավասար հնարավորություններից: Ինչպես Օ. Յու. Իլինան է նկատում. «Անկախ հանգամանքներից՝ կարևոր է երեխաների հավասարության սկզբունքի պահպանումը, որքանով որ բոլոր երեխաների շահերը պետք է ապահովվեն հավասար մակարդակում»¹: Առաջարկվող ակտի հրապարակումը միտված է ինչպես Կոնվենցիայով երեխայի իրավական վիճակը սահմանող սկզբունքներից մեկի՝ ցանկացած տեսակի խտրականության բացառման², և հավասարության ու խտրականության արգելքի սահմանադրական սկզբունքի, այնպես էլ ՀՀ ընտանեկան օրենսդրության անկյունաքարային սկզբունքներ հանդիսացող մանկության՝ Հայաստանի Հանրապետությունում հասարակության ու պետության հովանավորության և պաշտպանության ներքո գտնվելու և պետության կողմից երեխաների իրավունքների առաջնային պաշտպանության ամրապնդմանը:

Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների նկատմամբ

¹ St' u **Ильина О.**, Интересы детей как объект действия Национальной стратегии, Социально-юридическая тетрадь, 2013, N 3, էջ 22:

² St' u **Фролова Е.**, Проблемы правового регулирования семьи и детства в Российской Федерации, Актуальные проблемы цивилистики, Сборник научных статей 2014, էջ 134:

պետության հատուկ հոգածությունը, նրանց իրավունքների իրացմանն ու պաշտպանությանն ուղղված քաղաքականությունը հանդիսանում է պետության ազգային ռազմավարությանն է¹, իսկ դրանց առավել դյուրին և արդյունավետ իրականացմանն ուղղված իրավական մեխանիզմների ստեղծումն ու ամրագրումը, կարծում ենք, օրենսդիր մարմնի գործունեության կարևորագույն օբյեկտներից մեկը: Ուստի, հիմք ընդունելով վկայակոչված փաստերն ու կարգավորումները՝ գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնին, այն է՝ համայնքի ղեկավարին, բոլոր այն դեպքերում, երբ իրավիճակի ուսումնասիրության արդյունքում հաստատվում է երեխայի ծնողական խնամքից զրկված լինելու մասին տեղեկությունը, վերապահել *միջանկյալ որոշում* կայացնելու իրավունք և վերջինիս այդ իրավունքն ամրագրել Հնտ. օր.-ում լրացում կատարելու միջոցով, որքանով որ «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածի 1-ին մասում ասվում է, որ օրենքը կարգավորում է առավել կարևոր հասարակական հարաբերություններ, իսկ նույն օրենքի 20-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված է համայնքի ղեկավարի որոշում կայացնելու իրավունքը:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ առաջարկում ենք Հնտ. օր.-ի 110-հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ պարբերությունը լրացնել հետևյալ բովանդակությամբ նոր նախադասությամբ. «Բոլոր այն դեպքերում, երբ իրավիճակի ուսումնասիրության արդյունքում հաստատվում է ծնողական խնամքի բացակայությունը, խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը կայացնում է երեխայի ծնողական խնամքից զրկված լինելու մասին որոշում, որն էլ հաստատում է առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի կարգավիճակի սահմանման վարույթի սկիզբը»:

¹ ՀՀ Կառավարության 2012 թ. հոկտեմբերի 27-ի N 1694-Ն «Հայաստանի Հանրապետությունում երեխայի իրավունքների պաշտպանության 2013-2016 թթ. ռազմավարական ծրագիրը և երեխայի իրավունքների պաշտպանության 2013-2016 թթ. ռազմավարական ծրագրի միջոցառումների ժամանակացույցը հաստատելու մասին» որոշումը:

Рубина Петросян

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТАТУСА ДЕТЕЙ, ОСТАВШИХСЯ БЕЗ РОДИТЕЛЬСКОГО ПОПЕЧЕНИЯ, КАК ПРЕДПОСЫЛКА РЕАЛИЗАЦИИ ИХ ПРАВ

Политика, направленная на реализацию и защиту прав детей, оставшихся без родительского попечения, является одним из объектов национальной стратегии государства. Однако Законодательством РА не зафиксировано каким именно правовым документом орган опекунов и попечительства может подтвердить факт лишения ребенка родительского попечительства.

Поэтому, необходимо опубликование подтверждающего промежуточного правового акта "Начало производства определения статуса ребенка, оставшегося без родительского попечительства" со стороны последнего.

Rubina Petrosyan

PhD student at the Chair of Civil Law of YSU

THE DEFINITION OF STATUS OF CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE AS PRECONDITION OF THEIR RIGHTS' REALIZATION

Being one of the objectives of the national strategy, the policy towards rights and protection of children without parental care, therefore is not stipulated by the RA legislation, by what legal document the custody and guardianship can confirm the fact that the child is deprived of parental care. It is necessary for the latter to publicize a confirming interim statute as a "starting procedure of the status of children without parental care".

Բանալի բառեր՝ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխա, անձնական ոչ գույքային իրավունք, գույքային իրավունք, խնամակալություն, հոգաբարձություն, միջանկյալ իրավական ակտ:

Ключевые слова: дети, оставшиеся без родительского попечения, личное неимущественное право, имущественное право, опекунов, попечительство, промежуточный правовой акт.

Keywords: a child without parental care, personal property right, property right, custody, guardianship, the interim statute.

**ՊԵՏԱԿԱՆ (ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ) ԿԱՐԻՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ԿՆՔՎՈՂ
ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ**

Պետության կողմից իր կարիքների բավարարման նպատակով ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների ձեռքբերումն իրականացվում է պետական պատվերի ձևավորման միջոցով: Պետական պատվերը՝ որպես պետության՝ ի դեմս պատվիրատուի՝ ապրանքների, աշխատանքների և ծառայությունների կոնկրետացված կարիք, բավարարվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքով և այլ իրավական ակտերով սահմանված կարգով գնման գործընթացի միջոցով՝ համապատասխան պայմանագրի կնքմամբ: Գնումն էլ պետական պատվերի վրա հիմնված իրավաբանական փաստերի ամբողջությունն է՝ ուղղված պատվիրատուի հատուցմամբ նյութական և ոչ նյութական ակտիվների (արժեքների) ձեռքբերմանը՝ ապրանքների գնմանը, աշխատանքների կատարմանը և ծառայությունների մատուցմանը:

Պետական (համայնքային) կարիքների համար պայմանագրի կնքումը պետական (համայնքային) գնման գործընթացի բաղկացուցիչ մասն է: Գնումների ոլորտի օրենսդրության ուսումնասիրման արդյունքում գնման ընթացակարգերի միջոցով պետական կարիքների բավարարման պրոցեսը կարելի է բաժանել երեք հիմնական փուլի՝ պետական պատվերի ձևավորում (գնման պլանավորում), պետական պատվերի բաշխում պայմանագրի կնքմամբ, պայմանագրի կատարում: Այս փուլերի մեջ պայմանագրի կնքմամբ նշանավորվում է պետական պատվերի բաշխման փուլի ավարտը և պատվերի իրականացման փուլի սկիզբը: Ուստի, պայմանագիրը պատվերի իրացման երկու փուլերին էլ վերաբերում է, այսինքն՝ կա-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Տ. Կ. Բարսեղյան:

րելի է ասել, որ այն պատվերի իրացման իրավական ձև է¹: Պետական (համայնքային) պատվերի իրականացումը հենց պատվիրատուի և մատակարարի (կատարողի, կապալառուի) կողմից պետական (համայնքային) և այլ քաղաքացիաիրավական պայմանագրերով ստանձնած իրենց պարտականությունների կատարումն է²: Պետական կարիքների համար ապրանքների մատակարարման, աշխատանքների կատարման և ծառայությունների մատուցման պայմանագրերի կնքումը մի կողմից պետական պատվերից ծագող միջնորդավորված հարաբերությունների իրավական ձևն է, մյուս կողմից՝ պետության կողմից տնտեսության կարգավորման ընթացքում օգտագործվող մասնավոր-իրավական միջոց³:

Պետական պատվերի արդյունքում կնքվող պայմանագրի առանձնահատկությունն այն է, որ այն նպատակաուղղված է ապահովել հավասարակշռություն պայմանագրային հարաբերությունների կողմերի շահերի միջև՝ հաշվի առնելով, որ այդ կողմերից մեկը պետության (համայնքի) անունից հանդես եկող սուբյեկտն է: Ընդ որում, պետական պայմանագիր կնքող պետական պատվիրատուները պայմանագիր կնքելիս հանդես են գալիս ոչ թե իրենց, այլ պետական շահերից ելնելով: Նրանք պետական պայմանագրերի ֆինանսավորման համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցներ չունեն: Այս պայմանագրերի վճարումն իրակացվում է համապատասխան բյուջեի հաշվին՝ նախապես որոշված բյուջետային պարտավորությունների շրջանակում⁴: Պետական (համայնքային) պայմանագրի հիմնական գործառույթը ոչ թե քաղաքացիաիրավական պայմա-

¹ Տե՛ս **Кичик К. В.**, «Государственный (муниципальный) заказ как средство государственного регулирования экономики: правовые вопросы, диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук», Москва, 2011, էջ 193:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 192:

³ Տե՛ս **Губин Е. П.**, «Государственное регулирование рыночной экономики и предпринимательства: правовые проблемы», М.: Юрист, 2005, էջ 204-205:

⁴ Տե՛ս **Блинов В. Г.**, «Правовое регулирование частных и публичных отношений при поставке товаров для государственных нужд, на соискание ученой степени кандидата юридических наук», Чебоксары, 2009, էջ 55-96:

նագրերին բնորոշ՝ նյութական բարիքների փոխանցման նպատակն է, այլ տարբեր սուբյեկտների համաձայնեցված գործունեության կազմակերպումը՝ ուղղված պետական կարիքների բավարարմանը¹:

Բիարկե չպետք է թերագնահատել պետական (համայնքային) պայմանագրերի դերը նաև պայմանագրի մյուս կողմի՝ մատակարարի, կատարողի կամ կապալառուի համար: Պետական (համայնքային) պայմանագրի կնքման կարևորագույն նպատակներից մեկը նաև գործարար կառույցների գործարար ակտիվության խթանումն է²: Այս պայմանագրերի կնքման արդյունքում վերջիններս ակնկալում են ստանալ շահույթ, որն առևտրային գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների գործունեության հիմնական նպատակն է: Հենց շահույթ ստանալու նպատակով են վերջիններս մասնակցում գնման գործընթացներին: Պետական գնումներին մասնակցելը հատկապես շահավետ է փոքր և միջին գործարարական գործունեություն իրականացնողների համար, որոնք, հաղթող ճանաչվելով գնման գործընթացում, հնարավորություն են ունենում իրացնել իրենց գործարարական գործունեության արդյունքը՝ անկախ նրանից, թե շուկայում ինչ դիրք են գրավում: Նման պայմանագրեր կնքելը «գրավիչ» է նաև նրանով, որ պայմանագրի գինը վճարվում է պետական կամ համայնքային բյուջեի միջոցներով, ինչը ձեռնառու է ոչ մեծ կազմակերպություններին այնքանով, որքանով վերջիններս որոշակիորեն ապահովագրված են, որ կոնտրագենտի անվճարունակության պատճառով իրենց հասանելիք շահույթը ստանալու խնդիր չի առաջանա՝ հաշվի առնելով, որ պատվիրատուն պայմանագրով ֆինանսական պարտավորություններ ստանձնում է այդ գնումն իրականացնելու համար պահանջվող ֆինանսական հատկացումներ նախատեսված լինելու դեպքում և այդ հատկացումների շրջանակ-

¹ St' u **Гладков В. С.**, «Государственный заказ в сфере государственного управления экономикой. Дисс...к.ю.н.», Ростов-на-Дону, 2008, էջ 9:

² St' u **Шевченко Л. И., Гредин Г. Н.**, «Госзаказ в системе государственного регулирования экономики», Кемерово, 1999, էջ 29:

ներում¹: Ընդ որում, գնման գործընթացի և մասնավորապես կնքվող պայմանագրերի՝ փոքր և միջին գործարարության բնագավառում ունեցած կարևոր դերի մասին է վկայում նաև այն, որ տարբեր անձանց, լրագրողների կողմից իրականացնող մոնիթորինգների արդյունքում շեշտը դրվում է հենց վերջիններիս մասնակցության ուսումնասիրության վրա: Ավելին, օրենսդրական փոփոխություններ նախաձեռնելիս ևս փորձ է արվում վերջիններիս մասնակցությունը դարձնել ավելի արդյունավետ²: Հետևաբար, միանշանակ է, որ պետական (համայնքային) պայմանագրերի կնքումը նույնքան կարևոր է ինչպես պետության (համայնքի), այնպես էլ գործարար շրջանառության մասնակիցների համար:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ պետական (համայնքային) պայմանագիրը ներառում է միանգամայն տարբեր և հակադիր շահեր՝ մի կողմից՝ հանրային կարիքների բավարարում հնարավորինս քիչ ծախսերի միջոցով, մյուս կողմից՝ առավելագույն շահույթի ստացում: Հենց նման շահերի հնարավոր բախումն է նաև պատճառը, որ վերոնշյալ պայմանագրերի կնքման գործընթացը խիստ կանոնակարգված է:

Անդրադառնալով պետական պայմանագրի իրավական բնույթին՝ պետք է նշել, որ այդ հարցն ամենաշատ քննարկվողներից մեկն է: Բանն այն է, որ շուկայական տնտեսությանն անցման պայմաններում ապրանքների շրջանառության դիրեկտիվային-պլանային մեթոդներից հրաժարումն ուղեկցվում է տնտեսության կարգավորման վարչական մեթոդների փոխարեն պայմանագրային մեթոդների կի-

¹ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 7-րդ մասով նախատեսվում է նման ընդհանուր կանոնից շեղում, երբ պայմանագիր կնքվում է նախքան ֆինանսական միջոցներ հատկացնելը՝ նախատեսելով նաև միջոցներ չտրամադրվելու հետևանքները:

² Մասնավորապես 08.11.2016 թվականին ներկայացված «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի նախագծին կից ներկայացվել է «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի տնտեսական, այդ թվում՝ փոքր և միջին ձեռնարկատիրության բնագավառում կարգավորման ազդեցության գնահատման եզրակացություն, ըստ որի՝ նախատեսվում է այս բնագավառում դրական ազդեցություն:

րառմամբ: Ընդլայնվում են պայմանագրի կիրառման ոլորտները: Պայմանագիրը՝ որպես իրավահարաբերությունների կարգավորիչ, սկսում է կիրառվել ոչ միայն ավանդական ոլորտներում՝ քաղաքացիական, աշխատանքային, այլ նաև հանրային-իրավական ոլորտներում՝ հարկային, մաքսային և այլն, և յուրաքանչյուր ոլորտում այն դրսևորում է իր առանձնահատկությունները¹:

Այդուհանդերձ, պայմանագրերին բնորոշ են հետևյալ հիմնական հատկանիշները՝ կողմերի համաձայնությունն իրավունքների և պարտականությունների սահմանման վերաբերյալ, կողմերի մտադրությունն ինքնուրույն կատարել պայմանագիրը, կողմերի կամահայտնությունը, դրա ինքնավարությունը, համաձայնեցվածությունը, կողմերի իրավական հավասարությունը, պայմանագրի իրավականորեն թույլատրելի լինելը, պետական հարկադրանքով պաշտպանված լինելը²: Այս հատկանիշները բնորոշ են բոլոր պայմանագրերին՝ անկախ ճյուղային պատկանելիությունից:

Պետական գնումների իրավական կարգավորումը՝ սկսած պետական կարիքների ձևավորումից մինչև պայմանագրի կատարումը, կարգավորվում է իրավունքի տարբեր ճյուղերով (ընդ որում՝ ինչպես հանրային, այնպես էլ մասնավոր): Ուստի պատահական չէ, որ պետական պայմանագիրը դիտարկվում է որպես վարչական պայմանագիր, դասական քաղաքացիական պայմանագիր, գործարարական իրավունքին բնորոշ հատկանիշներով օժտված պայմանագիր, խառը պայմանագիր և այլն:

Պետական պայմանագիրն ուսումնասիրվում է վարչական իրավունքի գիտության ներկայացուցիչների կողմից՝ նպատակ ունե-

¹ Տե՛ս **Андреева Л. В.**, «Закупки товаров и энергосервисных работ для федеральных государственных нужд: правовое регулирование», 2-е изд., перераб. и доп. -М.: «Волтерс Клувер», 2011, պարագրաֆ 5.1, ինտերնետային աղբյուր՝ <http://www.twirpx.com/file/533493/>:

² Տե՛ս օրինակ **Корецкий А. Д.**, «Теоретико-правовые основы учения о договоре», отв. ред. П.П. Баранов. СПб., 2001, էջ 41, կամ **Иванов В. В.**, «Общие вопросы теории договора». М., 2000, էջ 33:

նալով վեր հանել պայմանագրի վարչական-իրավական բնույթը¹, չնայած գրականության մեջ առավել ընդունվում է այն տեսակետը, որ սկզբունքորեն անհնար է վարչական պայմանագրի գոյությունը, քանի որ վարչաիրավական հարաբերություններն անհամատեղելի են պայմանագրի ազատության սկզբունքի հետ: Այս մոտեցման համաձայն՝ բոլոր, այսպես կոչված, վարչական պայմանագրերը կա՛մ խառը բնույթի պայմանագրեր են, որոնք կարգավորվում են քաղաքացիական օրենսդրությամբ այնքանով, որքանով կիրառվող նորմերը չեն հակասում հատուկ օրենսդրության կարգավորմանը, կա՛մ էլ հանրային սուբյեկտների միակողմանի կամային ակտեր են, եթե անգամ արդյունքում նման որոշման մասին ծանուցվում է մյուս կողմը: Երկու պարագայում էլ պայմանագրի առանձին տեսակ առանձնացնելու հիմքերը բացակայում են²:

Գիտնականների մի խումբ էլ գտնում է, որ պետական պայմանագիրը քաղաքացիաիրավական պայմանագիր է իր ամբողջ բովանդակությամբ, այդ պայմանագրի հիման վրա ծագող հարաբերություններն իրավահավասար սուբյեկտների միջև ծագող հարաբերություններ են³, իսկ պետության անունից հանդես եկող անձինք ոչ թե իրականացնում են իրենց կառավարչական գործառույթները, այլ իրենց տնտեսական գործունեությունը: Ուստի, պետական պայմանագրերը քաղաքացիաիրավական պայմանագրերի տեսակ են:⁴

¹ Տե՛ս օրինակ **Бахрах Д. Н.**, «Административное право: краткий учебный курс», М.: Норма-ИНФРЛ, 2000, էջ 16, կամ Шевченко Л.И. «Проблемы формирования договорных отношений поставки в условиях становления в Российской Федерации рыночной экономики: Дисс., д.ю.н.» Кемерово, 2001, էջ 268:

² Առավել մանրամասն տե՛ս **Забоев К. И.**, «Принцип свободы договора в российском гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук», Екатеринбург, 2002, էջ 16:

³ Տե՛ս **Горбунова Л. В.**, «Поставка продовольствия для государственных нужд по российскому гражданскому праву: дис. ... канд. юрид. наук», Самара, 2003, էջ 75-77:

⁴ Տե՛ս օրինակ **Камалов О. А.**, «Гражданская правосубъектность муниципальных образований: дис. ... канд. юрид. наук», Екатеринбург, 2001, էջ 161, կամ

Չնայած վերոնշյալ մոտեցմանը՝ պետք է նշել, որ պետական պայմանագրում, այդուհանդերձ, առկա են հանրային-իրավական տարրեր: Օրենսդրական ակտերը, որոնք կարգավորում են պետական պայմանագրերի բովանդակությունը, կառուցվածքը, առարկան, կարգավորման մեթոդները, համալիր են, ներառում են ինչպես քաղաքացիաիրավական, այնպես էլ վարչաիրավական տարրեր: Վարչաիրավական տարրերն ի հայտ են գալիս մասնավորապես պետական պայմանագրի նպատակը սահմանելիս, այն է՝ պետության (համայնքի) գործառույթների իրացումը պետական (համայնքային) կարիքների բավարարման բնագավառում: Ընդ որում, պետական պայմանագրի նպատակն ամրագրված է օրենսդրորեն, ունի հանրային-իրավական բնույթ, այն ոչ առևտրային է, քանի որ պետությունն իրականացնում է հանրային պահանջմունքները և իր հիմնական գործունեության ընթացքում շահույթ ստանալու նպատակ չի հետապնդում:

Պետական պայմանագրի մյուս տարբերությունը քաղաքացիաիրավական դասական պայմանագրերից պայմանագրի ազատության սկզբունքի յուրահատուկ դրսևորումն է: Չնայած պայմանագրի ազատության սկզբունքն ըստ էության գործում է նաև գնումների գործընթացում, սակայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի և «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի վերլուծությունից բխում է, որ ամեն դեպքում այդ ազատությունն անսահմանափակ չէ: Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 542-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ մրցույթում հաղթած մատակարարի (կատարողի) հետ պետական պայմանագիր կնքելը պետական պատվիրատուի համար պարտադիր է: «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի վերլուծությունից էլ հետևում է, որ պետական պատվիրատուի համար **գնման ընթացակարգերից որևէ մեկն անցկացնելն է պարտադիր**: Այլ կերպ ասած՝ պետական պայմանագիր կնքելը պարտադիր է պետական պատվիրատուի հա-

Шихова С. С., «Гражданско-правовое регулирование поставки товаров для государственных и муниципальных нужд: дис. ... канд. юрид. наук», Москва, 2011, էջ 65, կամ **Тарабаев П. С.**, «Гражданско-правовое регулирование поставки товаров для федеральных государственных нужд: дис. ... канд. юрид. наук», Екатеринбург, 2008, էջ 83, 88:

մար ի սկզբանե, պարզապես գնման գործընթացում որոշվում են այդ պայմանագրի պայմաններն ու կոնտրագենտը: Ինչ վերաբերում է մատակարարին, ապա վերջինիս համար պետական պայմանագիր կնքելը պարտադիր է միայն օրենքով սահմանված դեպքերում, ընդ որում, պետական պատվիրատուն հատուցում է պետական պայմանագրի կատարման հետ կապված ծագող բոլոր վնասները:

Պայմանագրի ազատության սկզբունքից մյուս «շեղումը» դրսևորվում է պայմանագրի պայմանները որոշելիս: Պայմանագրի պայմանները հիմնականում նախապես որոշված են լինում, ինչի մասին է վկայում մասնավորապես այն, որ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի 25-րդ հոդվածով սահմանված է, որ հրավերը պարունակում է նաև պայմանագրի նախագիծը, կամ այն, որ նույն օրենքի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՀՀ կառավարությունը սահմանում է պայմանագրի հիմնական պայմանները: Բացի այդ՝ բավականին ընդունված պրակտիկա է նաև այսպես կոչված տիպային պայմանագրերի առկայությունը, որը երբեմն անհավասար դրության մեջ է դնում գնման գործընթացին մասնակցող անձանց՝ սահմանափակելով պայմանագրի մյուս, թեկուզ ոչ հիմնական պայմանները որոշելու հնարավորությունը, որպիսի պայմաններում վերջիններս երբեմն կարող են հայտնվել ոչ բարենպաստ դրության մեջ¹: Այսինքն, ըստ էության, կարելի է եզրակացնել, որ պետական գնումների գործընթացում կնքվող պայմանագրերի նկատմամբ պայմանագրի ազատության սկզբունքը գործում է որոշակի վերապահումով:

Հետևաբար, միանշանակ է, որ պետական պայմանագիրն ունի դասական քաղաքացիաիրավական պայմանագրից տարբերվող առանձնահատկություններ՝ մասնավորապես ներառելով նաև որոշ

¹ Մասնավորապես, մեր կողմից ուսումնասիրված պայմանագրերից մեկով մատակարարման հերթական փուլում մատակարարման ենթակա ապրանքները սահմանված պահանջներին չհամապատասխանելու համար նախատեսված տուժանքը հաշվարկվում է ոչ թե տվյալ փուլի ապրանքի խմբաքանակի, այլ ամբողջ պայմանագրի գնի նկատմամբ, ինչի արդյունքում տուժանքի չափը գերազանցում է տվյալ փուլի խմբաքանակի գինը (թիվ ԵԱՔԴ/1025/02/14 քաղաքացիական գործով):

հանրային-իրավական բնույթի հատկանիշներ:

Այդուհանդերձ, չնայած հանրային-իրավական և մասնավոր-իրավական տարրերի միաժամանակյա առկայությանը՝ պետական պայմանագրի իրավական կարգավորումը **պահանջում է միասնականություն**, ինչը պայմանավորված է հանրային և մասնավոր շահերի հավասարակշռության, ամբողջ հանրության շահերի ապահովմամբ: Այդ հավասարակշռությանը հնարավոր է հասնել ոչ թե պետական պայմանագրի՝ տարբեր ճյուղերին բնորոշ տարբերությունների առանձնացմամբ, այլ այս հարաբերությունների նկատմամբ հատուկ մեթոդների կիրառմամբ, որոնք մշակվում են հիմնականում գործարարական իրավունքի կողմից¹: Հաշվի առնելով հանրային և մասնավոր շահերի զուգակցումը պետական պայմանագրում, մասնավորապես՝ հանրային պահանջմունքների բավարարումը և մասնավոր անձի կողմից շահույթ ստանալը՝ կարելի է փաստել, որ պետական պայմանագիրը գործարարական (ձեռնարկատիրական) պայմանագրի յուրահատուկ տեսակ է, այսինքն՝ այն պայմանագրի տեսակ, որի կողմերը (կողմերից մեկը) գործարարական իրավունքի սուբյեկտ է, իսկ պայմանագրի առարկան գործարարական գործունեության արդյունք²:

Հարկ ենք համարում նաև նշել, որ պետական պայմանագիրը երբեմն նույն հարթության մեջ է դրվում նաև նախնական և հրապարակային պայմանագրերի³, ինչպես նաև խառը պայմանագրերի⁴ հետ:

¹ Տե՛ս **Андреева Л. В.**, «Закупки товаров и энергосервисных работ для федеральных государственных нужд: правовое регулирование», 2-е изд., перераб. и доп. – М.: «Волтерс Клувер», 2011, պարագրաֆ 5.1, ինտերնետային աղբյուր՝ <http://www.twirpx.com/file/533493/>:

² Տե՛ս օրինակ **Губина Е. П., П. Г. Лахно**, «Предпринимательское право РФ: учеб.», М.: Юрист, 2005, էջ 186, **Андреева Л.В.** «Закупки товаров для федеральных государственных нужд: правовое регулирование», М., «Волтерс Клувер», 2009, էջ 210:

³ Տե՛ս **Гражданское право: учебник. Ч. II / под ред. А.П. Сергеева, Ю. К. Толстого.** М., 1997, էջ 71:

⁴ Տե՛ս **Брагинский М. И., Витрянский В. В.**, «Договорное право. Кн. 3: Договоры о выполнении работ и оказании услуг», М., 2002, էջ 170:

Մեր կարծիքով պետական պայմանագիրը չնայած պարունակում է հանրային-իրավունքին բնորոշ որոշ հատկանիշներ, այդուհանդերձ այն քաղաքացիաիրավական (գործարարական) պայմանագիր է, նախ որովհետև այս պայմանագրի նկատմամբ նույնպես գործում է պայմանագրի ազատության սկզբունքը՝ որոշակի վերապահումներով, ինչը ենթադրում է կամքի ինքնավարություն, որը բացառվում է վարչական իրավունքում: Բացի այդ՝ անկախ պայմանագրի կնքման նպատակի որոշակի հանրային բնույթին, ի վերջո պետական պայմանագրում ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն կարգավորվում են գույքային հարաբերություններ՝ կապված ապրանքների մատակարարման, աշխատանքների կատարման կամ ծառայությունների մատուցման հետ: Պայմանագրի մյուս կողմը գործարարական գործունեություն իրականացնող անձ է՝ մատակարարը, կատարողը կամ կապալառուն: Պետական պատվիրատու հանդես եկող անձինք իրավահավասար դիրքում են գտնվում են պայմանագրի մյուս կողմի հետ: Չնայած պայմանագրի ֆինանսավորումն իրականացվում է պետական (համայնքային) բյուջեի հաշվին, սակայն այս դեպքում գործում են ոչ թե ուղղահայաց, այլ հորիզոնական հարաբերություններ, պետությունը (համայնքը) չի իրականացնում իր կառավարչական գործառույթները: Պայմանագրի կնքման հարցում կողմերն ազատ են (բացառությամբ օրենքով սահմանված խիստ բացառիկ դեպքերի): Ի վերջո պայմանագրի կնքմամբ սահմանվում են ոչ թե վարչական, այլ քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ, որոնք կապված են զուտ այդ պայմանագրի կատարման հետ: Հետևաբար՝ պետական պայմանագրով կարգավորվող հարաբերությունները գույքային հարաբերություններ են, որոնք հիմնվում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածով սահմանված սկզբունքների վրա՝ մասնավորապես մասնակիցների հավասարության, կամքի ինքնավարության և գույքային ինքնուրույնության վրա, իսկ նման հարաբերությունները քաղաքացիական իրավունքի կարգավորման առարկայի մեջ են մտնում: Ուստի, պետական պայմանագիրը քաղաքացիական (գործարարական) պայմանագրի տեսակ է:

Գնման գործընթացների առանձնահատկությունը նաև այն է, որ պայմանագրային կապերի կառուցվածքով (պարզ կամ բարդ) պայմանավորված՝ պետական պայմանագրից բացի՝ կարող է նախատեսվել նաև այլ քաղաքացիաիրավական պայմանագրերի կնքում: Պայմանագրային պարզ հարաբերությունների դեպքում մատակարարն ապրանքները մատակարարում է ուղղակիորեն պատվիրատուին կամ նրա նշած անձին՝ առանց այլ պայմանագրի կնքման: Պայմանագրային նման կապերի դեպքում պետական պատվիրատուի և մատակարարի միջև կնքվող պայմանագրերում նախատեսվում են մատակարարումն իրականացնելու համար անհրաժեշտ բոլոր պայմանները: Բարդ պայմանագրային հարաբերությունների դեպքում կնքվում է պայմանագիր պատվիրատուի հետ, որով նախատեսվում է կոնկրետ անձի կցում ընտրված մասնակցին, որոնց միջև կնքվում է պայմանագիր՝ պատվիրատուի կողմից տրված կցման մասին ծանուցման հիման վրա¹: Պայմանագրային նման կապերի դեպքում մատակարարումների պատշաճ իրականացման համար անհրաժեշտ բոլոր պայմանների մասին համաձայնություն կայացնում են մատակարարն ու գնորդները:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 540-րդ հոդվածը նախատեսում է ինչպես պարզ, այնպես էլ բարդ հարաբերությունների առկայություն՝ սահմանելով, որ պետական կարիքները մատակարարվում են կա՛մ պետական կարիքների համար ապրանքների մատակարարման **պետական պայմանագրի** (պետական պայմանագիր) հիման վրա (պարզ հարաբերություններ), կա՛մ պետական պայմանագրի և դրան համապատասխան կնքված պետական կարիքների համար **ապրանքների մատակարարման** հիման վրա (բարդ հարաբերություններ): Նույն հոդվածով սահմանվում են նաև պետական կարիքները, որոնք պետական բյուջեի միջոցների հաշվին վճարվող և օ-

¹ Պարզ և բարդ պայմանագրային հարաբերությունների մասին տե՛ս **Брагинский М. И., Витрянский В. В.**, «Договорное право. Книга вторая: договоры о передаче имущества», М., 2002, էջ 116, ինչպես նաև՝ **Андреева Л. В.**, «Коммерческое право России: учебник», М., 2009, էջ 99:

րենքով սահմանված կարգով որոշվող Հայաստանի Հանրապետության պահանջմունքներն են: Իսկ համաձայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 541-րդ հոդվածի՝ մատակարարը (կատարողը) պետական պայմանագրով պարտավորվում է ապրանքները հանձնել պետական պատվիրատուին կամ նրա ցուցումով այլ անձի, իսկ պետական պատվիրատուն պարտավորվում է վճարել մատակարարված ապրանքների համար:

Հաշվի առնելով, որ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքով որպես պատվիրատու հանդես են գալիս նաև համայնքի ներկայացուցիչները՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինները, հետևաբար ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի վերոգրյալ կարգավորումը կիրառելի է նաև համայնքների կարիքների բավարարման համար կնքվող պայմանագրերի նկատմամբ: Այդուհանդերձ, տարակարծություններից խուսափելու համար կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է հստակ նախատեսել, որ նույն կարգավորումն է գործում նաև համայնքային կարիքների բավարարման նպատակով կնքվող պայմանագրերի նկատմամբ:

Պետական կարիքների համար ապրանքների մատակարարման պայմանագրի հասկացությունը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը չի նախատեսում, ինչը որոշակի շփոթություն է ստեղծում վերոնշյալ երկու պայմանագրերը միմյանցից տարանջատելու, դրանց կարգավորման առանձնահատկությունները սահմանազատելու հարցերում: Մեր կողմից ընդունելի է քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ առկա պետական կարիքների համար ապրանքների մատակարարման պայմանագրի հետևյալ հասկացությունը. «Պետական կարիքների համար ապրանքների մատակարարման պայմանագիր համարվում է պետական պայմանագրի հիման վրա և դրան համապատասխան մատակարարի և պետական պատվիրատուի կողմից նրան ամրակցված գնորդի հետ կնքված, պետական բյուջեի միջոցների հաշվին վճարվող ապրանքները գնորդին հանձ-

նելու մասին պայմանագիրը»:¹

Ինչ վերաբերում է պետական կարիքների բավարարման համար կնքվող մյուս երկու հիմնական պայմանագրերին՝ կապալային աշխատանքների կատարման և ծառայությունների մատուցման պայմանագրերին, ապա պետական կարիքների համար կապալային աշխատանքների կատարման պետական պայմանագրով, համաձայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 761-րդ հոդվածի, իրականացվում են Հայաստանի Հանրապետության կարիքները բավարարելու համար նախատեսված և պետական բյուջեի միջոցների հաշվին ֆինանսավորվող կապալային շինարարական աշխատանքները, նախագծային ու հետազոտական աշխատանքները: Նույն հոդվածի համաձայն՝ պետական կարիքների համար կապալային աշխատանքների կատարման պետական պայմանագրով (պետական պայմանագիր) կապալառուն պարտավորվում է կատարել շինարարական, նախագծային և այլ աշխատանքներ ու հանձնել պետական պատվիրատուին, իսկ պետական պատվիրատուն պարտավորվում է ընդունել կատարված աշխատանքը և վարձատրել այն, իսկ 763-րդ հոդվածի համաձայն՝ սույն պայմանագրի կնքման **հիմքերը և կարգը** որոշվում են սույն օրենսգրքի 542 և 543 հոդվածների դրույթներին համապատասխան:

Հետաքրքիրն այն է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի վերոգրյալ նորմերով չի նախատեսվում բարդ պայմանագրային հարաբերությունների առկայություն կապալային աշխատանքների պարագայում: Գնումների վերաբերյալ օրենսդրության ուսումնասիրության արդյունքում գտնում ենք, որ նման բացթողումն արդարացված չէ, քանի որ կապալային աշխատանքների պարագայում նույնպես կարող են կիրառվել բարդ պայմանագրային հարաբերություններ: Ուստի, անհրաժեշտ է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում նախատեսել, որ Հայաստանի Հանրապետության կարիքները բավարարելու

¹ Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական իրավունք, երկրորդ մաս, 2-րդ հրատարակություն (փոփոխություններով և լրացումներով), խմբ.՝ Տ. Կ. Բարսեղյան, Գ. Հ. Ղարախանյան, ԵՂՀ հրատարակչություն, Երևան, 2008, էջ 74:

համար նախատեսված և պետական բյուջեի միջոցների հաշվին ֆինանսավորվող կապալային շինարարական աշխատանքները, նախագծային ու հետազոտական աշխատանքները իրականացվում են պետական կարիքների համար կապալային աշխատանքների կատարման մասին պետական պայմանագրի (պետական պայմանագիր), ինչպես նաև վերջինիս և դրան համապատասխան կնքված պետական կարիքների համար կապալային աշխատանքների կատարման պայմանագրի հիման վրա՝ այն նույն առաջարկներով, ինչ ներկայացրեցինք մատակարարման պայմանագրի պարագայում:

Մյուս թերությունը մեր կարծիքով այն է, որ ծառայությունների վճարովի մատուցմանը վերաբերող 39-րդ գլխում որևէ կարգավորում չկա պետական կարիքների համար նման պայմանագրի կնքման վերաբերյալ: Հաշվի առնելով, որ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ գնումն ապրանքների, աշխատանքների և **ծառայությունների** ձեռքբերումն է հատուցման միջոցով, իսկ մասնավորապես ծառայությունների ձեռքբերման հիմնական պայմանագիրը հենց ծառայությունների վճարովի մատուցման պայմանագիրն է, ապա կարծում ենք, որ այդ պայմանագրի կարգավորումը նախատեսող գլխում առնվազն անհրաժեշտ է նախատեսել պետական կարիքների համար նման պայմանագրի կնքման հնարավորություն:

Այսպիսով, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը նախատեսում է ըստ էության երկու տիպի պետական պայմանագրի կնքման հնարավորություն՝ ապրանքների մատակարարման և կապալային աշխատանքների կատարման համար:

Պետական պայմանագիրը դիտարկելով որպես քաղաքացիաիրավական (գործարարական) պայմանագիր՝ այդուհանդերձ անհրաժեշտ ենք համարում առանձնացնել պետական պայմանագրի տարբերությունը ապրանքների մատակարարման, աշխատանքների կատարման կամ ծառայությունների մատուցման սովորական պայմանագրերից: Այսպես՝

1) պետական պայմանագիրը կնքվում է հանրային կարիքների բավարարման և պետական պատվերի կատարման նպատակով,

2) պետական պայմանագրի կողմերից մեկը պետության (հա-

մայնքի) անունից հանդես եկող պատվիրատուն է,

3) պետական պայմանագրի առարկան որոշվում է պետական պատվերի միջոցով,

4) պետական պայմանագրի առարկա կարող է լինել ինչպես շրջանառության մեջ գտնվող, այնպես էլ շրջանառությունից հանված գույքը,

5) որպես կանոն, պետական պատվերը բաշխվում է «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված մրցութային բնույթի ընթացակարգերով,

6) պայմանագրով գնորդի (պատվիրատուի) դերը կատարում է կա՛մ պետական պատվիրատուն, կա՛մ վերջինիս կողմից որոշված և պայմանագրի մյուս կողմին կցված անձը,

7) պայմանագրի դիմաց վճարումն իրականացվում է ոչ թե մասնավոր միջոցներով, այլ պետության կամ համայնքի բյուջեի միջոցների հաշվին:

Հետևաբար, վերոգրյալ առանձնահատկությունների հաշվառմամբ՝ ապրանքների մատակարարման, ծառայությունների մատուցման կամ աշխատանքների կատարման նպատակով կնքվող **պետական պայմանագիրը** կարելի է բնորոշել որպես պետական պատվիրատուի կողմից պետության կամ համայնքի անունից մատակարարի, կատարողի կամ կապալառուի հետ կնքվող պայմանագիր՝ պետության կարիքների բավարարման և պետական պատվերի իրականացման նպատակով, որով մատակարարը, կատարողը կամ կապալառուն պարտավորվում է ապրանք մատակարարել, ծառայություն մատուցել կամ աշխատանք կատարել և դրա արդյունքը հանձնել պատվիրատուի կամ նրա նշած անձի օգտին, իսկ պետական պատվիրատուն պարտավորվում է ապահովել պայմանագրի դիմաց վճարումը:

Այսպիսով, ամփոփելով պետական գնումների գործընթացում կնքվող պայմանագրի բնույթի, առանձնահատկությունների վերաբերյալ վերոգրյալ վերլուծությունները՝ հանգում ենք հետևյալ եզրահանգումների.

1. Պայմանագրի կնքումը, գնման գործընթացի բաղկացուցիչ

կարևորագույն մաս լինելով, ներառում է միանգամայն հակադիր շահեր՝ մի կողմից՝ հանրային կարիքների բավարարում հնարավորինս քիչ ծախսերի միջոցով, մյուս կողմից՝ առավելագույն շահույթի ստացում մասնավոր անձի կողմից:

2. Չնայած այն, որ պետական պայմանագիրը պարունակում է հանրային-իրավունքին բնորոշ որոշ առանձնահատկություններ, այդուհանդերձ այն քաղաքացիաիրավական (գործարարական) պայմանագիր է, որն ունի բազմաթիվ տարբերություններ քաղաքացիաիրավական մնացած պայմանագրերի՝ մասնավորապես ապրանքների մատակարարման, կապալային աշխատանքների կատարման և ծառայությունների վճարովի մատուցման դասական պայմանագրերի համեմատ:

3. Գնման գործընթացներում պայմանագրային հարաբերությունների կառուցվածքը կարող են լինել պարզ կամ բարդ՝ կախված նրանից, թե պայմանագրի կնքումը սահմանափակվում է միայն պատվիրատուի, թե նաև վերջինիս նշած անձի հետ պայմանագրի կնքմամբ:

4. Պետական կարիքների համար ապրանքների մատակարարման պետական պայմանագիրը պետական կարիքների համար ապրանքների մատակարարման պայմանագրից տարբերակելու համար անհրաժեշտ է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով տալ վերջինիս բնորոշումը՝ մասնավորապես սահմանելով, որ պետական կարիքների համար ապրանքների մատակարարման պայմանագիր համարվում է պետական պայմանագրի հիման վրա և դրան համապատասխան մատակարարի և պետական պատվիրատուի կողմից նրան ամրակցված գնորդի հետ կնքված, պետական բյուջեի միջոցների հաշվին վճարվող ապրանքները գնորդին հանձնելու մասին պայմանագիրը:

5. Պետական կարիքների համար կապալային աշխատանքների կատարման պայմանագրի վերաբերյալ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված դրույթներով անհրաժեշտ է նախատեսել նաև բարդ պայմանագրային հարաբերությունների հնարավորություն, այսինքն՝ հնարավորություն կապալային աշխատանքներ կա-

տարել ինչպես պետական պայմանագրի հիման վրա, այնպես էլ վերջինիս և դրա հիման վրա կնքված կապալային աշխատանքների կատարման պայմանագրի հիման վրա:

6. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով անհրաժեշտ է նաև նախատեսել պետական կարիքների համար ծառայությունների մատուցման պայմանագրի կնքման հնարավորություն:

7. Եվ վերջապես, ապրանքների մատակարարման, ծառայությունների մատուցման կամ աշխատանքների կատարման նպատակով կնքվող պետական պայմանագիրը կարելի է բնորոշել որպես պետական պատվիրատուի կողմից պետության կամ համայնքի անունից մատակարարի, կատարողի կամ կապալառուի հետ կնքվող պայմանագիր՝ պետության կարիքների բավարարման և պետական պատվերի իրականացման նպատակով, որով մատակարարը, կատարողը կամ կապալառուն պարտավորվում է ապրանք մատակարարել, ծառայություն մատուցել կամ աշխատանք կատարել և դրա արդյունքը հանձնել պատվիրատուի կամ նրա նշած անձի օգտին, իսկ պետական պատվիրատուն պարտավորվում է ապահովել պայմանագրի դիմաց վճարումը:

Нанэ Саакян

Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ДОГОВОРА ДЛЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ (МУНИЦИПАЛЬНЫХ) НУЖД

В этой статье исследовано понятие государственного договора, которое заключается для обеспечения государственных (муниципальных) нужд в процессе государственных закупок. Исследовано соотношение конфликтующих общественных и частных интересов в процессе заключения государственного договора. В статье раскрываются простые и сложные договорные отношения, также рассматриваются различия между государственными договорами и договорами поставки, подряда и оказания услуг.

THE LEGAL NATURE OF THE CONTRACT FOR THE STATE (MUNICIPAL) NEEDS

This article studies the concept of state contract signed for the satisfaction of state (municipal) needs during public procurement process. The article also exposes the relation between opposing public and private interests. It reveals the simple and the complex contractual relationships, and also represents the difference between public contracts (on one hand) and supply contracts, work agreements and contracts of services (on the other hand).

Բանալի բառեր՝ պետական (համայնքային) գնում, պետական (համայնքային) պատվեր, պետական պայմանագիր, պարզ և բարդ պայմանագրային հարաբերություններ, ապրանքների մատակարարումը պետական կարիքների համար, կապալային աշխատանքների կատարումը պետական կարիքների համար, ծառայությունների մատուցումը պետական կարիքների համար:

Ключевые слова: государственные (муниципальные) закупки, государственный (муниципальный) заказ, государственный договор, простые и сложные договорные отношения, договоры поставки, подряда, подряд и оказание услуг для государственных (муниципальных) нужд.

Key words: public procurement, state (municipal) order, state contract, simple and complex contractual relationships, supply contracts, work agreements and contracts of services for state (municipal) needs.

**ՄԱՔՍԱՆԵՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ
ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ**

Հանցավորության և դրա առանձին դրսևորումների կանխարգելման միջոցներն ընդունված է բաժանել երկու տեսակի՝ 1) ընդհանուր-սոցիալական և 2) հատուկ-կրիմինալոգիական: Մինևույն ժամանակ, սակայն, գոյություն ունեն կանխարգելիչ նշանակություն ունեցող բազմաթիվ միջոցառումներ, որոնք միաժամանակ պարունակում են և՛ ընդհանուր, և՛ հատուկ կանխմանը բնորոշ գծեր: Ուստի, այդ առումով համակարծիք ենք այն քրեագետներին, ովքեր առաջարկում են կանխարգելման ընդհանուր-սոցիալական և հատուկ-կրիմինալոգիական միջոցներից բացի, առանձնացնել հանցավորության կանխարգելման, այսպես կոչված, խառը միջոցները: Վերջիններիս պարագայում, ըստ նրանց, նկատի են ունեցվում բովանդակությամբ ընդհանուր-սոցիալական բնույթի այն միջոցները, որոնք ընդգրկման ծավալներով շատ ավելի լայն են, քան հանցավորության դեմ պայքարը, բայց միաժամանակ կոչված են ներգործելու հանցավորության վերարտադրությանն էապես նպաստող սոցիալական տարբեր շեղումների վրա²:

Հարկ է նշել նաև, որ կանխարգելիչ միջոցներն ընդհանուրի և հատուկի բաժանելը ինչպես տեսական, այնպես էլ կիրառական կարևոր նշանակություն ունի: Այդ բաժանումը, ինչպես արդարացիորեն նշում են պրոֆեսորներ Վ. Ն. Կուդրյավցևը և Վ. Ե. Էմինովը, հնարավորություն է տալիս հստակ ընդգծելու հասարակության զարգացման գլոբալ գործընթացների հետ կապված և հենց հանցավորության դեմ անմիջական պայքարին ուղղված կանխարգելիչ մի-

¹ ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Վ. Առաքելյան:

² Տե՛ս **Криминология: Учебник**/Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунева. М., 2004, էջ 193:

ջոցների միջև տարբերությունները, սահմանազատելու դրանք¹:

Հայաստանի Հանրապետությունում մաքսանենգության կանխարգելման հիմնական ուղղություններն ու դրանց առանձնահատկություններն առավել նպատակահարմար է ուսումնասիրել հենց վերոհիշյալ հանգամանքների հաշվառմամբ:

Հանցավորության (այդ թվում՝ հանցավոր մաքսանենգության դրսևորումների) ընդհանուր-սոցիալական կանխարգելումը նշանակում է, որ ընդհանուր առմամբ հասարակության դրական զարգացումը, դրա տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, իրավական և այլ ինստիտուտների կատարելագործումը, հասարակությունում առկա սոցիալական լարվածության մեղմումը և ճգնաժամային տարբեր երևույթների ու գործընթացների ազդեցության թուլացումը, դրանց չեզոքացումը, վերջին հաշվով, օբյեկտիվորեն նպաստում են նաև հանցագործությունների կանխարգելմանը: Այսինքն՝ քննարկվող միջոցները, ինչպես արդարացիորեն նշում է Ա. Ի. Ալեկսենը, հետապնդելով այլ նպատակներ, միաժամանակ նպաստում են տնտեսական զարգացման առաջընթացին, քաղաքական կայունությանը, հասարակության հոգևոր և մշակութային մակարդակի բարձրացմանը, օրինականության և իրավակարգի ամրապնդմանը, ուստի և՛ լուրջ հակահանցածին նշանակություն ունեն²:

Այդ իմաստով Հայաստանի Հանրապետությունում մաքսանենգության ընդհանուր-սոցիալական կանխարգելման գործում էական նշանակություն կարող են ունենալ նախ և առաջ տնտեսական բնույթի համապատասխան միջոցառումները: Մասնավորապես, հանցավորության քննարկվող դրսևորման տարածման և անբարենպաստ այլ միտումների վրա դրական լուրջ հակազդեցություն կարող են ունենալ երկրում առկա տնտեսական ճգնաժամի հաղթահարումը և ազգային դրամի արժեզրկման մակարդակի նվազեցումը, ինչպես

¹ Տե՛ս **Криминология: Учебник**/Под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. М., 2000, էջ 286:

² Տե՛ս **Алексеев А. И.**, Криминология. Курс лекций, М., «Щит-М», 1998, էջեր 116-117:

նան բնակչության սոցիալ-տնտեսական շերտավորման մեղմումը, գործազրկության մակարդակի նվազեցումը և անապահով ընտանիքների կենսականորեն անհրաժեշտ պայմանների բարելավումը:

Մաքսանենգության ընդհանուր-սոցիալական կանխարգելման քաղաքական միջոցառումների շարքում նախևառաջ պետք է առանձնացնել երկրում քաղաքական կայունության ապահովումը: Բանն այն է, որ հակառակ պարագայում, ամենայն հավանականությամբ, կծախողվեն ինչպես մշակվող, նախաձեռնվող, այնպես էլ ընթացքի մեջ գտնվող տնտեսական, իրավական ու այլ բարեփոխումները: Բացի այդ, քննարկվող միջոցառումները կարևոր նշանակություն ունեն սոցիալական արդարության ապահովման, կոռուպցիայի դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացման առումով, ինչը, վերջին հաշվով, կնպաստի նաև հանցավորության (այդ թվում՝ մաքսանենգությունների) կանխարգելմանը:

Մաքսանենգության դեմ պայքարի առումով կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ նաև կանխարգելման հոգեբանական բնույթի ընդհանուր-սոցիալական միջոցները: Դրանց շարքում հարկ է առանձնացնել ապօրինի հարստացման և ստվերային տնտեսության գոյության նկատմամբ մերժողականության, անհանդուրժողականության ձևավորմանն ուղղված միջոցառումները: Ընդ որում, վերջիններիս իրականացումն անհրաժեշտ է հատուկ մշակված և գիտականորեն հիմնավորված երկարաժամկետ ծրագրերով սկսել դեռևս նախադպրոցական կրթական հաստատություններից:

Քննարկվող հանցագործությունների կանխարգելման կազմակերպական բնույթի ընդհանուր-սոցիալական միջոցառումների առումով կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ երկրում առկա գործազրկության նվազեցման հստակ մեխանիզմների մշակումն ու ներդրումը, ապրանքների արտադրության, դրանց ներմուծման, արտահանման, արդյունավետ սպառման և արդարացի բաշխման նոր, առավել կենսունակ ու արդարացված ծրագրերի նախագծումը և կենսագործումը, պետության կողմից իրականացվող տնտեսական քաղաքականության հստակեցումը, ինչպես նաև ալկոհոլամոլության և թմրամոլության դեմ պայքարի գիտականորեն հիմնավորված

արդիական ծրագրերի մշակումն ու իրականացումը: Այս առումով կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ նաև մանր ու միջին բիզնեսի ձեռնարկման և զարգացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը, այդ նպատակով որոշակի արտոնությունների նախատեսումումը և այլն:

Հանցագործությունների (այդ թվում՝ մաքսանենգության) կանխարգելման հատուկ-կրիմինալոգիական միջոցները, ի տարբերության ընդհանուր-սոցիալականների, ինչպես արդեն նշվել է, անմիջականորեն ուղղված են հանցավորության և դրա առանձին դրսևորումների դեմ պայքարին: Միևնույն ժամանակ, մաքսանենգությունների հատուկ-կրիմինալոգիական կանխարգելման արդյունավետությունը գլխավորապես կախված է դրանց նպաստող գործոնների և այդ արարքները կատարողների անձը բնութագրող առանձնահատկությունների բազմակողմանի հետազոտության արդյունքներից, որոնց հիման վրա հնարավոր կլինի մշակել այն կոնկրետ միջոցառումները, որոնք անհրաժեշտ են տվյալ երևույթի դեմ հաջողությամբ պայքարելու համար:

Այդ առումով հարկ է համաձայնել մասնագիտական գրականության մեջ արտահայտված այն դիրքորոշմանը, որի համաձայն՝ մաքսանենգության կանխումը նախևառաջ իրավապահ մարմինների, դրանց առանձին ծառայությունների, ստորաբաժանումների և համապատասխան պաշտոնատար անձանց գործունեության տեսակ է, որն ուղղված է տվյալ հանցագործության պատճառները և նպաստող պայմանները բացահայտելուն, վերացնելուն կամ չեղաքացնելուն, ինչպես նաև հակաիրավական վարքագիծ դրսևորող կամ այն դրսևորելու մտադրություն ունեցող անձանց վրա ներգործելուն և նախապատրաստվող կամ ընթացքի մեջ գտնվող հանցավոր արարքները խափանելուն¹:

Հետևաբար, Հայաստանի Հանրապետությունում մաքսանեն-

¹ Sté u Петров Э. И., Марченко Р. Н., Барина Л. В., Криминологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений. 3-е издание. М., Юрист, 2008, էջ 54:

գությունների վերը քննարկված առանձնահատկություններով պայմանավորված, դրանց հատուկ-կրիմինալոգիական կանխարգելման միջոցառումներն առավել նպատակահարմար է իրականացնել հետևյալ ուղղություններով՝

– պատշաճ հսկողության ապահովում այն անձանց նկատմամբ, ում դրսևորած վարքագիծն ու անձնային առանձնահատկությունները վկայում են նրանց կողմից մաքսանենգություն կատարելու հավանականության մասին,

– նախապատրաստվող կամ ընթացքի մեջ գտնվող մաքսանենգությունները և դրանց հավանական կատարողներին բացահայտելուն ուղղված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների հետևողական պլանավորում և իրականացում,

– կատարված մաքսանենգությունների բացահայտման արդյունավետության բարձրացում և դրանք կատարողների պատասխանատվության անխուսափելիության ապահովում,

– մաքսանենգության համար պատիժ կրող անձանց ուղղման հատուկ միջոցառումների իրականացում և ռեցիդիվի հավանականության նվազեցում¹:

Այս առումով հատկապես կարևորվում է ՀՀ իրավապահ մարմինների (մասնավորապես՝ ՀՀ ֆինանսների նախարարության և ՀՀ կառավարությանն առընթեր Ազգային անվտանգության ծառայության քննչական վարչությունների, ինչպես նաև ՀՀ դատախազության)² և դատարանների ու քրեակատարողական ծառայության դերը: Բանն այն է, որ մաքսանենգությունների բացահայտումն ու դրանցում մեղավորներին քրեական պատասխանատվության են-

¹ Ст'ю նաև **Шафоростов А. Н.**, Основные направления предупреждения контрабанды товаров, не ограниченных в гражданском обороте // Вестник Белгородского юридического института МВД России, 2013, № 1, էջ 60:

² ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի հոդված 190-ի 4-րդ մասի համաձայն՝ «Նախաքննությունը Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 215 հոդվածով նախատեսված հանցագործության վերաբերյալ գործերով կատարում են ազգային անվտանգության կամ մաքսային մարմինների քննիչները»:

թարկելը, նրանց նկատմամբ նշանակված պատիժներն ու քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցներն իրականացնելը գլխավորապես հենց նշված սուբյեկտների հիմնական գործառույթներն են: Ուստի, քննարկվող հանցագործությունների դեմ պայքարի հիմնական բաղադրատարրերից մեկը պետական վերոհիշյալ մարմինների գործունեության արդյունավետության բարձրացումն է: Ընդ որում, այս առումով խիստ անհրաժեշտ են ոչ միայն մասնագիտական պատրաստվածության բարձր մակարդակ ունեցող որակյալ կադրերի պատրաստումն ու վերապատրաստումը, այլև ժամանակակից նյութատեխնիկական ռեսուրսների առկայությունն ու հասանելիությունը:

Քննարկվող հանցագործությունների բնույթը (հատկապես՝ դրանց լատենտայնության բարձր մակարդակը) հաշվի առնելով՝ անհրաժեշտ է կարևորել նաև համապատասխան մարմինների կողմից իրականացվող օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները, որոնք ուղղված են ոչ միայն մաքսանենգություն նախապատրաստող կամ իրականացրած անձանց մերկացնելուն, այլև հանցավոր այդ դրսևորմանը նպաստող գործոնները բացահայտելուն, չեզոքացնելուն կամ ուղեփակելուն: Ընդ որում, նշված միջոցառումների արդյունավետությունը գլխավորապես պայմանավորված է դրանք իրականացնողների տեղեկացվածության մակարդակով: Այդ առումով անհրաժեշտ է օգտագործել որոշակի տեղեկատվության ստացման հնարավորինս շատ աղբյուրներ: Վերջիններիս շարքում հատկապես պետք է կարևորել միջպետական համագործակցության շրջանակներում այլ պետությունների համապատասխան կառույցների կողմից տրամադրվող տեղեկությունները, մաքսային սահմանին տեղադրված տեսաձայնագրառող տեխնիկական միջոցներով ստացվող տեղեկատվության մշտադիտարկման արդյունքները, իրավապահների հետ համագործակցող գաղտնի գործակալների հաղորդումները, ձեռքակալված կամ կալանավորված անձանց հարցաքննության նյութերը, ինչպես նաև «թեժ գծի» միջոցով տրված անանուն հաղորդումները:

Առանց համապատասխան տեղեկությունների տիրապետելու

հնարավոր չէ բացահայտել և մերկացնել մաքսանենգություն կատարելու մտադրություն ունեցողներին, այն նախապատրաստողներին կամ կատարողներին: Հետևաբար, օպերատիվ-հետախուզական համապատասխան միջոցառումների պատշաճ կազմակերպումն ու իրականացումը մաքսանենգությունների հատուկ-կրիմինալոգիական կանխարգելման միասնական համակարգի բաղկացուցիչ տարր համարելու անհրաժեշտությունը որևէ կասկած չի հարուցում:

Տվյալ համատեքստում հատկապես կարևորվում է քննարկվող հանցագործությունների վիճակի, կառուցվածքի և շարժընթացի պատշաճ վերլուծությունը՝ դրանց միտումները կանխատեսելու նպատակով: Ենթադրվում է, որ այդ նպատակով համապատասխան աշխատանքներին անհրաժեշտ է ներգրավել նաև տեսաբան-գիտնականների: Բացի այդ, էական նշանակություն կարող է ունենալ այն չափանիշների մշակումը, որոնք կարող են վկայել որոշակի առանձնահատկություններ ունեցող անձանց կողմից նման հանցանքներ կատարելու հավանականության մասին: Այս առումով ևս անհրաժեշտ է լայնորեն օգտագործել տեսաբան-գիտնականների փորձագիտական գնահատականներն ու նրանց հետազոտությունների արդյունքները¹:

Բացի դրանից, քննարկվող հանցագործությունների հատուկ-կրիմինալոգիական կանխարգելմանն ուղղված միջոցառումների պլանավորման և իրականացման ընթացքում անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել մաքսանենգություն կատարելու հակումներ ունեցող անձանց հետևյալ կատեգորիաներին՝

– ֆիզիկական այն անձանց, ովքեր մաքսային սահմանը հատելիս փորձ են կատարել խաբելու մաքսային հսկողություն իրականացնողներին և բռնվել են առաջին հայացքից ոչ հանցավոր մաքսա-

¹ St' u նաև **Никитин А. В., Шахматов А. В.**, Основные направления деятельности правоохранительных органов по предупреждению корыстных и корыстно-насильственных преступлений против собственности мерами оперативно-розыскного реагирования // Вестник Санкт-Пет., ун. МВД Рос., 2007, № 1, էջ 108:

յին իրավախախտում կատարելիս,

– պաշտոնատար այն անձանց, ովքեր ծառայության բերումով գործ ունեն ներմուծվող կամ արտահանվող ապրանքների, առարկաների փոխադրման կամ ընդունման կամ դրանք հիմնավորող փաստաթղթերի ձևակերպման հետ,

– հաշվապահական հաշվառման այն ներկայացուցիչներին, վարորդներին, բանվորներին, ովքեր անմիջականորեն ապահովում են ներմուծվող կամ արտահանվող ապրանքների կամ առարկաների ձևակերպումն ու տեղափոխումը,

– մասնավոր այն ձեռնարկատերերին, ովքեր գործունեություն են ծավալում արտաքին առևտրի ոլորտում և գործունեության բերումով հաճախ են հատում մաքսային սահմանը,

– մաքսանենգության համար պատասխանատվության ենթարկված և պատիժը կրած անձանց, ինչպես նաև նրանց, ովքեր վաղաժամկետ ազատվել են պատժի հետագա կրումից կամ դատապարտվել են պայմանական ազատազրկման կամ դրա հետ չկապված այլընտրանքային պատիժների¹:

Մաքսանենգության հատուկ-կրիմինալոգիական կանխարգելման արդյունավետությունը ենթադրում է նաև տնտեսական, կազմակերպական, իրավական և դաստիարակչական մի շարք միջոցառումների համալիր իրականացման անհրաժեշտություն:

Մասնավորապես, տնտեսական բնույթի միջոցառումների շարքում այդ առումով հատկապես կարևորվում է համապատասխան մաքսատուրքերի և պարտադիր այլ վճարումների դրույքաչափերի նվազեցումը, տնտեսական և այլ ապրանքների ներմուծմամբ և արտահանմամբ զբաղվողների համար հավասար պայմանների ստեղծումն ու արդար մրցակցության ապահովումը: Բանն այն է, որ վերոհիշյալ դրույքաչափերի չափազանց բարձր լինելը, անարդարության, անհավասարության զգացումները քննարկվող հանցագործություններին նպաստող առավել էական գործոններից են:

¹ См' u նաև **Шафоростов А. Н.**, Основные направления предупреждения контрабанды товаров, не ограниченных в гражданском обороте, էջ 60:

Կազմակերպական բնույթի միջոցառումների առումով հարկ է հատուկ ընդգծել համապատասխան կառույցների և դրանց ստորաբաժանումների համագործակցության հստակ համակարգման, արդիական տեխնիկական սարքավորումների լայնորեն կիրառման ապահովման, ինչպես նաև մաքսանենգությունների բացահայտման և խափանման պլանավորման ու դրան ուղղված տակտիկական հնարքների կատարելագործման անհրաժեշտությունը: Ընդ որում, քննարկվող հանցագործությունների տեխնիկակրիմինալիստիկական կանխարգելման համար կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ ոչ միայն տարատեսակ ձայնաազդանշանային անվտանգության համակարգերը կամ ապրանքների, առարկաների, փաստաթղթերի գննության համար նախատեսված սարքավորումները, այլև տակտիկական տարբեր հնարքները¹:

Բացի դրանից, խիստ կարևորվում է մաքսային հսկողության համար պատասխանատու պաշտոնատար անձանց և մաքսանենգություն կատարողների հանցավոր համագործակցության կանխարգելումը: Այդ առումով անհրաժեշտ է ձեռնարկել կազմակերպական և իրավական բնույթի համապատասխան միջոցառումներ, որոնք նվազագույնի կհասցնեն նրանց անմիջական շփումը: Դրան կարող են նպաստել, օրինակ, համապատասխան ավտոմատացված համակարգերի ներդնումը, անիմաստ թղթաբանությունից և ավելորդ ձևականություններից հրաժարվելը և այլն:

Մաքսային հսկողության որոշակի ձևերից ազատված անձի կողմից կամ մաքսային հսկողության սահմանված ձևերից ազատված առանձին ապրանքների կամ տրանսպորտային միջոցների՝ մաքսային սահմանի վրայով տեղափոխման համար լիազորված անձանց կողմից կատարվող մաքսանենգությունների կանխարգելման առումով անհրաժեշտ է վերանայել մաքսային անձեռնմխելիությանը վերաբերող միջազգային և ներպետական իրավակարգա-

¹ Sté u նաև **Дондоков Ц. С., Колесникова М. М.**, *Обстоятельства, способствующие совершению таможенных преступлений, и основные способы их предотвращения* // Правовое поле современной экономики, № 3, 2011, էջ 23:

վորումները: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է հրաժարվել հատուկ կարգավիճակ ունեցող համապատասխան անձանց բացարձակ անձեռնմխելիության գաղափարից և սահմանել նրանց մաքսային հսկողության ենթարկելու իրավական նախապայմանների հնարավորինս լայն, բայց հստակ շրջանակ:

Հաշվի առնելով այն, որ ռադիոակտիվ նյութերի մաքսանենգությանը նպաստող հիմնական գործոններից մեկը համապատասխան օրենսդրական բազայի անկատարությունն է՝ հարկ է հատուկ ընդգծել դրա կատարելագործման անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես, նշված երևույթի դեմ պայքարի արդյունավետությունը բարձրացնելու առումով խիստ հրատապ է այդ նյութերի շրջանառությունը կարգավորող օրենսդրական և ենթաօրենսդրական գոյություն ունեցող ակտերի լրամշակումն ու հստակեցումը, ինչպես նաև նոր ակտերի մշակումը և ընդունումը:

Թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի մաքսանենգության կանխման առումով հատկապես կարևորվում է հայ-իրանական սահմանին մաքսային հսկողության ուժեղացումը: Այդ առումով անհրաժեշտ է հատուկ պատրաստված կամ վերապատրաստված լրացուցիչ կադրային ռեսուրսների ներգրավումը, տեխնիկական համապատասխան սարքավորումների և հատուկ վարժեցված շների ավելի լայն ու արդյունավետ կիրառումը:

Ներկայիս պայմաններում առավել մեծացել են նաև մաքսանենգությունների կանխարգելման դաստիարակչական բնույթի միջոցառումների դերն ու նշանակությունը: Այդ առումով հարկ է հատուկ ընդգծել ոչ միայն մանկավարժների և իրավաբանների, այլև զանգվածային լրատվության միջոցների դերակատարությունը: Վերջիններիս գործունեությունը կարևորվում է հատկապես հասարակության իրավագիտակցության բարձրացման, դրա անդամների պատշաճ վարքագծի և հասարակական կարծիքի ձևավորման գործում: Մասնավորապես, մաքսանենգությունների դեմ պայքարին էապես կարող է նպաստել համապատասխան հեռուստատեսային և ռադիոհաղորդումների ստեղծումը, որոնց շրջանակներում հատուկ անդրադարձ կկատարվի մաքսանենգության դեմ պայքարի հիմ-

նախնդիրներին: Ընդ որում, դրանց շրջանակներում տեսականորեն հիմնավորված և հատուկ մշակված ծրագրով բնակչությանը պետք է պարզաբանվեն ոչ միայն երկրի տնտեսական համակարգի վրա տվյալ երևույթի խիստ բացասական ազդեցության, այլև չարտոնագրված ու մաքսանենգ ճանապարհով ներմուծված ապրանքների օգտագործման, սպառման վտանգավոր հետևանքները: Բանն այն է, որ երկրի ազգաբնակչության զգալի մասի ցածր գնողունակության պայմաններում, մարդիկ հաճախ ձգտում են ձեռք բերել ցածրարժեք ապրանքներ՝ անտեսելով դրանց կասկածելի ծագման և մարդկանց կյանքի կամ առողջության համար վտանգավորության հանգամանքները: Հետևաբար, նրանց պետք է բացատրել, համոզել, որ իրենց կյանքն ու առողջությունն ավելի թանկ են և պետք չէ դրանք վտանգել:

Մաքսանենգությունների դեմ պայքարի գործում կարևոր նշանակություն ունեն նաև քրեաիրավական ներգործության միջոցները: Այս առումով առանձնահատուկ դերակատարություն կարող է ունենալ ազատագրվման ձևով պատժի արդյունավետ կիրառումը: Բանն այն է, որ քիչ չեն այն դեպքերը, երբ անձը հրաժարվում է հանցագործությունից՝ դրա համար սպառնացող պատժից վախի զգացումից ելնելով: Մասնավորապես, մաքսանենգության համար դատապարտված անձանց շրջանում մեր կողմից իրականացված հարցման արդյունքների համաձայն, նրանց 27,5%-ը մի պահ ցանկացել են հրաժարվել հանցավոր մտադրության իրականացումից, քանի որ դրա համար նախատեսված պատիժը վախ է ներշնչել: Միևնույն ժամանակ, սակայն, հարցման ենթարկվածների 72,5%-ը նույն հարցի կապակցությամբ նշել են, որ իրենք ընդհանրապես չեն մտածել սպառնացող պատժի մասին: Ուստի, անհրաժեշտ է միշտ հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ մաքսանենգությունների (ինչպես և այլ հանցագործությունների) դեմ պայքարի արդյունավետությունը գլխավորապես պայմանավորված է ոչ թե այդ հանցագործությունների համար պատժով, այլ դրանք կանխելով:

Gor Mirzoyan

PHD Student of the YSU Chair of Criminal Law

SEVERAL QUESTIONS OF SMUGGLING PREVENTION

The present article is dedicated to the most actual problems of the prevention of smuggling in the Republic of Armenia. In particular, it describes the features and basic directions of general-social and special-criminological prevention of this crime. In this regard, it notes that among other measures, a special place is occupied by the widespread use of scientific research results, as well as materials of investigative operations.

Гор Мирзоян

Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ КОНТРАБАНДЫ

Статья посвящена наиболее актуальным проблемам предупреждения контрабанды в Республике Армения. В частности, в ней рассмотрены особенности и основные направления общесоциального и специально-криминологического предупреждения указанного преступления. В данной связи отмечается, что в числе других мер особое место занимает широкое использование результатов научных исследований, а также материалов оперативно-розыскной деятельности.

Բանալի բաներ՝ մաքսանենգություն, հանցավորության դեմ պայքար, մաքսանենգությանը նպաստող գործոններ, թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառություն, կանխարգելում:

Ключевые слова: контрабанда; борьба с преступностью; факторы, способствующие контрабанде; незаконный оборот наркотических средств; предупреждение.

Key words: *smuggling, fight against criminality, smuggling reasons, drug trafficking, prevention.*

**ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԵՑԻԴԻՎԻ ՏԵՂԸ ԵՎ
ԴԵՐԸ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԶՄԱԿՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Հանցագործությունները միշտ էլ լուրջ սպառնալիք են հասարակական հարաբերությունների բնականոն զարգացման և իրավակարգի պահպանության համար: Դրանք ոտնձգում են ոչ միայն հանցավոր արարքներից անմիջականորեն տուժած անձանց իրավունքների և օրինական շահերի դեմ, այլև չարիք են ողջ հասարակության ու պետության համար: Առավել բարձր վտանգավորությամբ են օժտված միևնույն անձի կողմից բազմակի հանցավոր վարքագծի դրսևորման դեպքերը:

Թեպետ բազմակիության տեսակների վերաբերյալ պաշտոնական վիճակագրությունը բացակայում է, այնուամենայնիվ պրակտիկայի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հանցագործությունների համակցությունը և ռեցիդիվը բավականին տարածված երևույթներ են: Պաշտոնական վիճակագրություն առկա է միայն նախկինում դատվածություն ունեցող անձանց կողմից նոր հանցանքներ կատարելու վերաբերյալ՝ 2004-2015 թվականների կտրվածքով, որոնք թույլ են տալիս որոշակի պատկերացում կազմելու Հայաստանի Հանրապետությունում ռեցիդիվային հանցավորության մակարդակի և շարժընթացի մասին²: Այսպես՝ նշված տվյալների վերլուծությունը

¹ ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ գիտ. ղեկավար՝ իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Հ. Գաբուզյան:

² Հարկ է նկատել, որ նշված տվյալները չեն արտացոլում ռեցիդիվային հանցավորության մակարդակի իրական պատկերը, քանի որ նախկինում դատվածություն ունեցող անձի կողմից նոր հանցանքի կատարումը ոչ միշտ է ենթադրում հանցագործությունների ռեցիդիվի առկայություն: Մասնավորապես, դրանք կարող են ընդգրկել նաև անգգույշ և մինչև 18 տարին լրանալը կատարված հանցանքների համար դատվածությունը, որոնք, սակայն, ռեցիդիվը գնահատելիս հաշվի չեն առնվում:

ցույց է տալիս, որ ընդհանուր առմամբ ռեցիդիվային հանցավորության շարժընթացում նկատելի են աճի միտումներ. եթե 2004-2008 թվականներին ընդհանուր դատապարտվածների թվում նախկինում դատվածների տոկոսային հարաբերակցությունը տատանվում էր 6-8%-ի շրջանակներում, ապա 2009-2013 թվականներին նկատվել է կտրուկ աճ՝ տատանվելով մոտ 10-14%-ի սահմաններում: Տարօրինակ նվազում է նկատվել 2014-2015 թվականներին՝ համապատասխանաբար իջնելով մինչև 2,3% և 2%, իսկ 2016 թվականի վիճակագրական տվյալները դեռևս առկա չեն¹:

Հանցագործությունների բազմակիության հիմքում ընկած պատճառները բազմաթիվ են: Միևնույն անձի կողմից մեկից ավելի հանցանքների կատարումը կարող է պայմանավորված լինել ինչպես հանցավորի հակահասարակական դիրքորոշումներով և վերջինիս հանցավոր մասնագիտացմամբ, այնպես էլ օբյեկտիվ այլ հանգամանքներով: Հետևաբար, հանցագործությունների կրկնության պատճառները ճիշտ չէ վերագրել միայն հանցավորի անձին և նրա հակահասարակական կողմնորոշումներին: Շատ հաճախ դրանց հիմքում ընկած են համապատասխան իրավասու մարմինների գործողություններում առկա թերություններն ու բացթողումները, դատապարտյալների հետ տարվող աշխատանքում պրոֆեսիոնալիզմի բացակայությունը, սխալ քրեական քաղաքականության իրականացումը և քրեական պատասխանատվության անխուսափելիության սկզբունքի ոչ հետևողական կենսագործումը, որոնք ստեղծում են անվստահության և անպատժելիության մթնոլորտ՝ խոչընդոտելով հանցագործությունների դեմ պայքարին և նպաստելով կրկնակի հանցավոր վարքագծի դրսևորմանը:

Հանցագործությունների բազմակիության դեպքերն իրավական առումով նույնպես առաջ են բերում մի շարք գործնական ու տեսական խնդիրներ: Դրանց ճիշտ քրեաիրավական գնահատական տալու համար անհրաժեշտ է իրավական որոշակիության չափանիշին համահունչ մանրամասն կարգավորումների առկայություն, արարք-

¹ Տե՛ս www.armstat.am:

ների քրեաիրավական որակման ընթացքում առաջացող անհստակությունների, բազմակիության տարբեր տեսակները միմյանց հետ շփոթելու, դրանց կրկնակի կիրառման և նշանակվող պատժի անհամաչափ խստացման դեպքերի հնարավորինս բացառում:

Վերոնշյալը հնարավոր է նախևառաջ քրեական պատասխանատվության և պատժի բնագավառում առկա բացթողումների ու թերությունների հաղթահարման, բազմակիության ինստիտուտի մանրամասն օրենսդրական կանոնակարգման միջոցով: Այս տեսանկյունից կարևորում ենք քրեական օրենսդրության մեջ ինքնուրույն գլխի՝ «*Հանցագործությունների բազմակիությունը և դրա տեսակները*», առանձնացումը, որտեղ կտրվի բազմակիության ընդհանուր բնորոշումը, կսահմանվեն բազմակիության տեսակները և դրանք միմյանցից տարբերակելու հստակ չափանիշները, բազմակիությունը բացառող դեպքերը, ինչպես նաև դրա սահմանազատումը մեկ եզակի հանցավոր արարքներից:

Հանցագործությունների բազմակիությունը, փաստացի լինելով քրեաիրավական ինքնուրույն ինստիտուտ, երբեք չի առանձնացվել որպես այդպիսին, չի եղել նորմատիվային հասկացություն ոչ խորհրդային, ոչ գործող օրենսդրության շրջանակներում: Բազմակիության վերաբերյալ նորմերն ընդգրկված են քրեական օրենսգրքի «Հանցագործություն» բաժնի «Հանցագործության հասկացությունը և տեսակները» գլխում, որի 20 և 22 հոդվածները սահմանում են միայն հանցագործությունների համակցության և ռեցիդիվի հասկացությունները: Այսինքն՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքում առկա է միայն բազմակիության տեսակների բնորոշումը, իսկ բուն երևույթի սահմանումը բացակայում է: Կարծում ենք՝ նախքան որևէ երևույթի տեսակները սահմանելը, անհրաժեշտ է նախ և առաջ տալ այդ երևույթի հասկացությունը, հիմնական հատկանիշները, ինչպես նաև գործողության անհրաժեշտ պայմանները:

Չնայած օրենսդրական ամրագրման բացակայությանը՝ բազմակիության ինստիտուտը մշտապես գտնվել է տեսաբանների ու շաղրության կենտրոնում և բազմիցս հետազոտվել է քրեական իրավունքի գիտության մեջ: Սակայն շատ հարցեր՝ կապված բազմա-

կիության հասկացության և տեսակների, դրանց հիմնական հատկանիշների ու տարբերակման չափանիշների հետ, շարունակում են վիճելի մնալ: Թերևս դա է պատճառը, որ մինչ օրս օրենսդրական մակարդակում բազմակիությունն առանձնացված չէ որպես ինքնուրույն ինստիտուտ և շարունակվում է քննարկվել «Հանցագործության հասկացությունը և տեսակները» գլխում:

Այսպիսով, հանցագործությունների բազմակիությունը, լինելով հանցագործության ինստիտուտի բաղկացուցիչ մաս, այնուամենայնիվ օժտված է բազմաթիվ առանձնահատկություններով, որոնք պետք է հնարավորինս մանրամասն կարգավորվեն օրենսդրական մակարդակով: Մասնավորապես, բազմակիության հասկացության և դրա հիմնական հատկանիշների ամրագրումը քրեական օրենսգրքում թույլ կտա հստակ սահմանելու բազմակիության տեսակները, դրանց առանձնահատկությունները և բացառելու դրանց կրկնակի կիրառելու դեպքերը: Բացի այդ, օրենսդրական ամրագրման շնորհիվ քննարկվող երևույթը ձեռք կբերի որոշակիություն և կայունություն, ինչն օրինականության սկզբունքի ապահովման կարևոր նախապայման է: Վերոշարադրյալը կնպաստի նաև հանցագործությունների ճիշտ քրեաիրավական որակման և երկու կամ ավելի հանցավոր արարքների դեպքում համաչափ և արդարության ու պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքին համահունչ պատիժների նշանակման:

Ընդհանրացնելով վերոշարադրյալը՝ կարծում ենք, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 2-րդ՝ «Հանցագործություն» բաժնում անհրաժեշտ է առանձնացնել ինքնուրույն՝ 7¹-րդ գլուխ՝ «Հանցագործությունների բազմակիությունը և դրա տեսակները» անվանմամբ, որն ընդգրկված կլինի 7-րդ՝ «Հանցակցությունը» գլխից անմիջապես հետո: Նշված գլխում անհրաժեշտ է սահմանել հանցագործությունների բազմակիության և դրա տեսակների բնորոշումը, ինչպես նաև բազմակիությունը բացառող բոլոր հնարավոր դեպքերը: Հարկ է նկատել, որ վերոնշյալ մոտեցումն է դրսևորվել նաև ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի նախագծում (այսուհետ նաև՝ Նախագիծ): Մասնավորապես, Նախագծի 9-րդ գլուխը նվիրված է բազմակիության ինստի-

տուտին, որն ընդգրկվել է «Հանցակցություն կամ անգոյություն մը համակատարում» գլխից անմիջապէս հետո¹: Հետաքրքրական է, որ նշված գլխում, բացի բազմակիությունից և դրա տեսակներից, մանրամասն կարգավորում են ստացել նաև քրեաիրավական նորմերի մրցակցության և դրա տեսակների հիմնահարցերը: Գործող քրեական օրենսգրքում նման կարգավորման բացակայությունը պրակտիկայում բազմաթիվ խնդիրներ է առաջացնում քրեաիրավական նորմերի մրցակցության դեպքերը բազմակիությունից, հատկապէս՝ հանցագործությունների համակցությունից տարանջատելու հարցում:

Բազմակիության հասկացությունը սահմանելիս անհրաժեշտ է ամրագրել միայն նշված երևույթի էությունն արտահայտող այն հիմնական հատկանիշները, որոնք առավել ընդհանրական են և հավասարապէս տարածվում են բազմակիության բոլոր տեսակների նկատմամբ: Կարծում ենք, պետք է ձեռնպահ մնալ բազմակիության բուն բնորոշման մեջ դրա յուրաքանչյուր տեսակի առանձնահատկությունները բնութագրող հատկանիշները թվարկելուց: Վերոնշյալը թույլ կտա բազմակիության հասկացությունը գերծ պահել թերի և ոչ ամբողջական կարգավորումից: Ինչ վերաբերում է բազմակիության կոնկրետ տեսակների առանձնահատկություններին և միմյանցից սահմանազատելու չափանիշներին, ապա դրանք պետք է սահմանվեն յուրաքանչյուրի օրենսդրական ամրագրման շրջանակներում:

Հանցագործությունների բազմակիության հիմնական հատկանիշները կարելի է պայմանականորեն բաժանել երկու խմբի՝ քանակական և որակական: *Քանակական* հատկանիշի կապակցությամբ սույն ինստիտուտի հիմնախնդիրներով զբաղվող գրեթէ բոլոր քրեագետ-գիտնականները միակարծիք են, այն է՝ միևնույն անձի կողմից (կատարող կամ հանցակից) երկու կամ ավելի հանցանքներ (ավարտված կամ չավարտված) կատարելը: Ինչ վերաբերում է բազմակիության *որակական* հատկանիշին, ապա ընդհանուր առմամբ կա-

¹ Տե՛ս ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի նախագիծը, Երևան, 2016 թ.:

րելի է արձանագրել, որ այն առկա է, եթե՝

- կատարված արարքներից յուրաքանչյուրն ինքնուրույն հանգակազմ է պարունակում,

- դրանցից առնվազն երկուսի նկատմամբ պահպանված են քրեաիրավական հետևանքները,

- բացակայում են անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու դատավարական արգելքները:

Հաշվի առնելով վերոշարադրյալը՝ կարծում ենք, որ բազմակիության բնորոշումը սահմանելիս պետք է արտացոլել այն քանակական և որակական հատկանիշները, որոնք ընդհանուր են դրա բոլոր տեսակների համար, այն է՝ միևնույն անձի կողմից երկու կամ ավելի հանցանքների կատարումը՝ նախատեսված միևնույն կամ տարբեր հոդվածներով, ինչպես նաև առնվազն երկու հանցանքների համար քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հիմքերի առկայությունը՝ քրեաիրավական հետևանքների պահպանումը և դատավարական արգելքների բացակայությունը: Մասնավորապես, բազմակիությունը բացակայում է, եթե առնվազն երկու հանցագործություններից մեկի դատվածությունը հանվել կամ մարվել է, վաղեմության ժամկետներն անցել են, անձն ազատվել է քրեական պատասխանատվությունից, ինչպես նաև պատժից այն դեպքերում, երբ ազատվելը վերջնական է և առանց պայմանի, կիրառելի է համաներման ակտը կամ եթե առկա են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35 հոդվածով նախատեսված գործի վարույթը բացառող այլ հանգամանքներ:

Այսպիսով, առաջարկում ենք տալ հանցագործությունների բազմակիության հետևյալ սահմանումը. *«Հանցագործությունների բազմակիությունը միևնույն անձի կողմից երկու կամ ավելի հանցանքների կատարումն է, որոնցից առնվազն երկուսի նկատմամբ պահպանված են քրեաիրավական հետևանքները և բացակայում են անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու դատավարական արգելքները»:* Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ հանցագործությունների բազմակիությունը բացակայում է տևող և բարդ (բաղկացական) հանցագործությունների, ինչպես նաև

քրեաիրավական նորմերի մրցակցության դեպքում:

Առավել վիճելի է հանցագործությունների բազմակիության տեսակների հիմնախնդիրը: Տեսաբանների շրջանում նշված հարցի կապակցությամբ միասնական մոտեցումները բացակայում են: Հեղինակների մեծ մասի կարծիքով հանցագործությունների բազմակիությունը հիմնականում դրսևորվում է կրկնակիության, համակցության և ռեցիդիվի ձևերով՝ նկատի ունենալով նաև երկար ժամանակ եղած օրենսդրական կարգավորումները: Այսպես՝ Ի. Մ. Գալպերինը գտնում է, որ հանցագործությունների բազմակիության տեսակներն են համակցությունը, կրկնակիությունը և հանցագործությունների ռեցիդիվը¹: Վ. Ն. Կուլյավցևը՝ որպես բազմակիության տեսակ, առանձնացնում էր հանցագործությունների համակցությունը (իրական և իդեալական), կրկնակիությունը (неоднократность), կրկնությունը (повторность) և ռեցիդիվը²: Ռ. Գալիակբարովը, Մ. Եֆիմովը և Ե. Ֆրոլովը նախատեսում էին հանցագործությունների բազմակիության երկու տեսակ՝ կրկնակիություն և համակցություն³: Տ. Մ. Կաֆարովը բազմակիության տեսակ էր դիտում ռեցիդիվը, կրկնակիությունը, իրական և իդեալական համակցությունը⁴, Յու. Ն. Յուշկովը՝ կրկնակիությունը, համակցությունը և հանցագործությունների փաստացի բազմակիությունը⁵ և այլն:

Գերակշռող այն կարծիքին, որ բազմակիությունը դրսևորվում է

¹ Տե՛ս **Юшков Ю. Н., Дагель П. С., Гальперин И. М.**, *Формы проявления множественности преступлений именуют «видами множественности»*. Советское уголовное право. Общая часть, М., 1974, էջ 253:

² Տե՛ս **Кудрявцев В. Н.**, *Общая теория квалификации преступлений*. М., 1972, էջ 284:

³ Տե՛ս **Галиакбаров Р., Ефимов М., Фролов Е.**, *Множественность преступных деяний как институт советского уголовного права*. // Советская юстиция, 1967, №2. էջ 5:

⁴ Տե՛ս **Кафаров Т. М.**, *Проблема рецидива в советском уголовном праве*, Баку, 1972, էջ 8-9:

⁵ Տե՛ս **Юшков Ю. Н.**, *Множественность преступных деяний (вопросы квалификации и назначения наказания)*, Автореф. дисс. ... канд. наук. Свердловск, 1974, էջ 11:

հանցագործությունների համակցություն, կրկնակիություն և ռեցիդիվ տեսակներով, դեմ է արտահայտվել Վ. Պ. Մակովը՝ նշելով, որ բազմակիության վերոնշյալ դասակարգումը հիմնվում է ոչ թե մեկ միասնական, այլ տարբեր հարթություններում գտնվող դասակարգման չափանիշների վրա: Մինչդեռ, ըստ նրա, դասակարգումը պետք է կատարվի մեկ միասնական հիմքի վրա, հակառակ պարագայում այն կորցնում է իր տրամաբանական կառուցվածքն ու գիտական արժեքը¹:

Հանցագործությունների բազմակիության տեսակների դասակարգման միասնական չափանիշի սահմանումն այս ինստիտուտի առանցքային խնդիրներից է: Հեղինակների մեծ մասի կարծիքով բազմակիության տեսակների դասակարգման հիմքում ընկած են հետևյալ չափանիշները՝

- սոցիալական,
- իրավաբանական:

Սոցիալական չափանիշն արտահայտում է հանցավոր վարքագծի բնույթը, այսինքն՝ ցույց է տալիս, թե ինչպես է դրսևորվել հանցագործությունների բազմակիությունը՝ հանրորեն վտանգավոր արարքի փաստացի կրկնությամբ, թե առանց դրա: Ըստ իրավաբանական չափանիշի դասակարգելիս՝ հիմք են ընդունվում մի շարք հանգամանքներ՝ արդյոք փաստացի կատարվածը որակվում է քրեական օրենսգրքի մեկ, թե մեկից ավելի հոդվածներով, հանցավորն ունի դատվածություն, թե ոչ և այլն: Որոշ հեղինակներ առաջնային են համարում դասակարգման սոցիալական (օրինակ՝ Վ. Պ. Մակովը²), ոմանք՝ իրավաբանական չափանիշը (օրինակ՝ Ե. Գ. Վասիլևան³, Ն. Ն. Կորոտկիլը¹, Տ. Գ. Չերնենկոն² և այլոք), ոմանք էլ

¹ Տե՛ս **Малков В. П.**, Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. Казань, 1982, էջ 40-41:

² Տե՛ս **Малков В. П.**, Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву, Казань, 1982, էջ 45-47:

³ Տե՛ս **Васильева Е. Г.**, Формы множественности по действующему уголовному законодательству: Дис. ...канд. юрид. наук, Ставрополь, 2005, էջ 58-59:

կարծում են, որ բազմակիության տեսակների դասակարգումը կարող է հիմնվել թե՛ սոցիալական, թե՛ իրավաբանական չափանիշների վրա (օրինակ՝ Է. Գ. Շկրեդովան):

Քրեական իրավունքի գիտությանը հայտնի են դասակարգման այլ չափանիշներ: Մասնավորապես, բազմակիության տեսակներն առանձնացվում են նաև ըստ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հատկանիշների: Դասակարգման օբյեկտիվ չափանիշն արտահայտվում է մեկից ավելի հանցավոր արարքների կատարմամբ: Վերոնշյալն ըստ էության նույնանում է հանցագործությունների բազմակիության քանակական հատկանիշի հետ, այն է՝ միևնույն անձի կողմից երկու կամ ավելի հանցանքներ կատարելը: Հետևաբար, օբյեկտիվ չափանիշը չի կարող բազմակիության տեսակների տարբերական հիմքում դրվել, քանի որ մեկից ավելի հանցանքներ կատարելն օբյեկտիվորեն վերաբերելի է բազմակիության բոլոր տեսակներին:

Ինչ վերաբերում է դասակարգման սուբյեկտիվ չափանիշին, ապա այն հիմնվում է հանցավորի սուբյեկտիվ առանձնահատկություններին, հակահասարակական, հանցավոր կողմնորոշումներին գնահատական տալու անհրաժեշտության վրա: Անձի սուբյեկտիվ հատկանիշների մասին վկայող միակ տեսանկյան ցուցանիշը դատվածությունն է: Հետևաբար, դատվածության առակայությունը կամ բացակայությունն այն հիմնական չափանիշն է, որն ընկած է օբյեկտիվորեն միմյանցից չտարբերվող բազմակիության տեսակների սահմանազատման հիմքում:

Համակարծիք ենք Վ. Պ. Մալկովի այն դիրքորոշմանը, որ բազմակիության տեսակները պետք է դասակարգվեն մեկ միասնական չափանիշով, ինչը թույլ կտա դրանք հստակ տարանջատելու միմյանցից, նվազագույնի հասցնելու սխալ կիրառման դեպքերը և նպաստելու կատարվող արարքներին ճիշտ քրեաիրավական գնա-

¹ Ст' у **Коротких Н. Н.**, Критерии деления множественности преступлений на виды. // Академический юридический журнал, N 2 (56), Иркутск, 2014, էջ 29-34:

² Ст' у **Черненко Т. Г.**, Множественность преступлений по российскому уголовному праву., Кемерово, 2007, էջ 203:

հատական տալուն: Այս առումով կարծում ենք առավել ընդունելի է բազմակիության տեսակների դասակարգումը սուբյեկտիվ չափանիշի հիման վրա, քանի որ օբյեկտիվ առումով դրանք ըստ էության չեն տարբերվում. բազմակիության բոլոր տեսակների համար ընդհանուր է օբյեկտիվ հատկանիշը՝ միևնույն անձի կողմից երկու կամ ավելի հանցանքների կատարումը:

Նախքան 2011 թվականի մայիսի 23-ի՝ «ՀՀ քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը, քրեական օրենսգրքում նախատեսված էր հանցագործությունների բազմակիության երեք տեսակ՝ կրկնակիություն, համակցություն և ռեցիդիվ: Բազմակիության վերոնշյալ տեսակների վերլուծությունը ցույց էր տալիս, որ դրանց՝ օրենսդրորեն տրված դասակարգման հիմքում ընկած էին հետևյալ չափանիշները՝

- քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի միևնույն հոդվածով (հոդվածի մասով) կամ տարբեր հոդվածներով (հոդվածների մասերով) նախատեսված լինելու հանգամանքը՝ *օբյեկտիվ չափանիշ* (վերոնշյալն ընկած էր հանցագործությունների համակցության և կրկնակիության սահմանազատման հիմքում),

- դատվածության առկայության կամ բացակայության հանգամանքը՝ *սուբյեկտիվ չափանիշ* (վերոնշյալն ընկած էր հանցագործությունների ռեցիդիվի և համակցության սահմանազատման հիմքում):

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ հանցագործությունների համակցության, կրկնակիության և ռեցիդիվի տարբերակման հիմքում ընկած էր ոչ թե մեկ միասնական, այլ տարբեր չափանիշներ: Մասնավորապես դասակարգումն իրականացվում էր օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հիմքերի վրա. հանցագործությունների համակցության և կրկնակիության տարբերակման հիմքում ընկած էր այնպիսի *օբյեկտիվ չափանիշ*, ինչպիսին էր կատարված հանցանքի բնույթը: Եթե կրկնակիություն էին կազմում միևնույն կամ համասեռ հանցագործությունները, ապա համակցություն էին կազմում՝ տարբեր հոդվածներով նախատեսված արարքները: Համասեռ հանցագործությունների կրկնակիությունը (օրինակ՝ ավազակություն, գողություն,

կողոպուտ և այլն) միևնույն ժամանակ զուգորդվում էր հանցագործությունների համակցության հետ:

Ինչ վերաբերում էր հանցագործությունների ռեցիդիվին, ապա այն համակցությունից տարբերվում էր *սուբյեկտիվ չափանիշով*՝ դատվածության առկայության հանգամանքով, սակայն դատվածության հետ կապված կրկնակիությունից տարանջատելու հստակ չափանիշ առկա չէր: Այսպես՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 21-ի 4-րդ մասի համաձայն՝ կրկնակիությունը բացակայում էր, եթե անձը նախկինում կատարած հանցանքի համար օրենքով սահմանված հիմքերով ազատվել էր քրեական պատասխանատվությունից կամ այդ հանցանքի համար դատվածությունը հանվել կամ մարվել էր: Վերոնշյալ նորմը վկայում էր, որ կրկնակիությունը կարող էր լինել ինչպես դատվածության հետ կապված, այնպես էլ չկապված: Ընդ որում, Հատուկ մասի համապատասխան հոդվածների վերլուծությունը ցույց էր տալիս, որ դատվածության հետ չկապված կրկնակիությունը ձևակերպվում էր *«կրկին անգամ»*, իսկ դատվածության հետ կապված կրկնակիությունը՝ *«նախկինում դատվածություն ունցող անձի կողմից»* հանցանքի կատարում արտահայտությամբ:

Ստացվում էր, որ դատվածության հետ կապված կրկնակիությունը նախատեսված էր քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի մի շարք հոդվածներում՝ որպես հանցակազմը ծանրացնող հանգամանք, մինչդեռ հանցագործությունների ռեցիդիվը՝ ընդհանուր մասում՝ որպես պատասխանատվությունն ու պատիժը ծանրացնող հանգամանք: Վերոգրյալի պայմաններում հարց էր առաջանում դրանց կիրառման կարգի վերաբերյալ. այն դեպքերում, երբ դատվածության հետ կապված կրկնակիությունը նախատեսված էր որպես հանցակազմը որակյալ դարձնող հանգամանք, կարո՞ղ էր արդյոք առկա դատվածությունը միաժամանակ գնահատվել որպես հանցագործությունների ռեցիդիվ և հաշվի առնվել պատիժ նշանակելիս: Հարկ է նշել, որ այս հարցին անդրադարձել էր ՀՀ Սահմանադրական դատարանը և դիրքորոշում արտահայտել այն մասին, որ տվյալ դեպքում հանցագործությունների ռեցիդիվը չէր կարող դիտվել որպես պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հան-

զամանք՝ ընդգծելով «(...) [Ե]թե որևէ ծանրացնող հանգամանք օրենսգրքի Հատուկ մասի համապատասխան հոդվածում նախատեսված է որպես հանցակազմի հատկանիշ, ապա դա չի կարող կրկին հաշվի առնվել որպես պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանք (...)»¹:

Դատվածության հետ կապված կրկնակիության պարագայում խնդրահարույց էր նաև այն հարցը՝ թե արդյոք մինչև 18 տարին լրանալը կատարված հանցանքների համար առկա դատվածությունը կարող էր ձևավորել հանցակազմը ծանրացնող հանգամանք՝ այն պարագայում, երբ ռեցիդիվը գնահատելիս նման դատվածությունը չէր կարող հաշվի առնվել (ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 22-ի 4-րդ մաս): Վերոնշյալ խնդրին անդրադարձել է ՀՀ վճռաբեկ դատարանը *Արմեն Պապիկյանի* վերաբերյալ որոշման շրջանակներում և իրավական դիրքորոշում արտահայտել այն մասին, որ օրենսդիրը հանցագործությունների կրկնակիության և հանցագործությունների ռեցիդիվի ինստիտուտներից յուրաքանչյուրին հաղորդել է ինքնուրույն քրեաիրավական իմաստ. հանցանքը կատարելու ռեցիդիվը պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանք է, իսկ ՀՀ քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասում նախատեսված հանցակազմերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այն ինքնին չի հանդիսանում որևէ հանցակազմ որակյալ դարձնող հանգամանք: Մինչդեռ հանցագործությունների կրկնակիությունը հանդիսանում է բազմաթիվ հանցակազմեր որակյալ դարձնող հանգամանք: Արդյունքում Վճռաբեկ դատարանը եզրահանգել է, որ հանցագործությունների ռեցիդիվի կանոններն անհրաժեշտ է կիրառել պատիժն անհատականացնելիս, իսկ հանցագործությունների կրկնակիության կանոնները՝ արարքը որակելիս: Այլ կերպ՝ կիրառման ենթակա էր ոչ թե ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 22-ի 4-րդ մասը, որն արգելք է նախատեսում մինչև 18 տարին լրանալը կատարված հանցանքների համար առկա դատվածությունը ռեցիդիվը գնահատելիս

¹ Տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ 2010 թվականի մայիսի 11-ի թիվ 882 որոշումը:

հաշվի առնելու կապակցությամբ, այլ ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 21-ի (հանցագործությունների կրկնակիությունը) պահանջները, որոնց թվում բացակայում էր կրկնակիությունը գնահատելիս անչափահաս տարիքում կատարված հանցանքները հաշվի չառնելու կարգադրագիրը¹:

Այսինքն՝ ստացվում էր, որ պատիժն անհատականացնելիս անչափահաս տարիքում կատարված հանցանքի համար առկա դատվածությունը չէր կարող հաշվի առնվել, մինչդեռ նույն դատվածությունը, որը քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի համապատասխան հոդվածում նախատեսված էր որպես որակյալ հանգամանք և ուղղակիորեն ազդում էր արարքի որակման և անձի պատասխանատվության վրա, հաշվի էր առնվում: Կարծում ենք, որ նման իրավիճակը նույնպես անթույլատրելի էր և չէր բխում արդարության և մարդասիրության սկզբունքների պահանջներից:

Դատվածության հետ կապված կրկնակիությունը լուրջ խնդիրներ էր առաջացնում նաև նույն հանցագործության համար կրկին դատապարտման անթույլատրելիության սկզբունքի կապակցությամբ: Մասնավորապես, բոլոր այն դեպքերում, երբ հատուկ մասի կոնկրետ հոդվածում դատվածությունը նախատեսված էր որպես հանցակազմը ծանրացնող հանգամանք և անձի արարքը ենթակա էր որակման այդ մասով, հանցավորը, ըստ էության, պատասխանատվության էր ենթարկվում ոչ միայն փաստացի կատարած հանցանքի համար, այլև ևս մեկ անգամ նախկինում կատարված և դրա համար արդեն իսկ դատապարտված արարքի համար:

Հաշվի առնելով վերոշարադրյալը՝ կարող ենք արձանագրել, որ առկա չէին կրկնակիությունը հանցագործությունների համակցությունից և հատկապես ռեցիդիվից տարանջատելու հստակ չափանիշներ, շատ դեպքերում կրկնակիությունը զուգորդվում էր վերջիններիս հետ՝ պրակտիկայում առաջացնելով դժվարություններ միմյանցից սահմանազատելու հարցում, հանգեցնում էր դրանց կրկնակի

¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ Արմեն Պապիկյանի գործով 2007 թվականի հոկտեմբերի 26-ի թիվ ՎԲ-149/07 որոշումը:

կիրառման և անարդարացի խիստ պատիժների նշանակման: Արդարության սկզբունքի հետևողական կենսագործումը պահանջում էր կրկնակիության ինստիտուտից և դատվածության՝ որպես որակյալ հատկանիշից ամբողջական հրաժարում և բոլոր դեպքերում միատեսակ մոտեցման որդեգրում, այն է՝ հանցավորը պատասխանատվության է ենթարկվում կատարվածի համար, իսկ նրա անձը բնութագրող հանգամանքները, այդ թվում նաև դատվածության առկայությունը, հաշվի են առնվում միայն օրենքով նախատեսված համապատասխան սանկցիայի շրջանակներում պատիժ նշանակելիս:

Այսպիսով, 2011 թվականի մայիսի 23-ին կատարված փոփոխություններով բազմակիության ինստիտուտն էականորեն վերափոխվեց: Օրենսդիրը հրաժարվեց կրկնակիությունից, և ներկայումս բազմակիությանը վերաբերող նորմերը տեղ են գտել բացառապես քրեական օրենսգրքի Հնդհանուր մասում: Գործող քրեական օրենսգրքում որպես բազմակիության տեսակներ նախատեսվում են հանցագործությունների համակցությունը և ռեցիդիվը, իսկ դրանց տարբերակումն իրականացվում է մեկ միասնական չափանիշով: Կարծում ենք, կատարված փոփոխություններն արդարացված էին և հիմնականում լուծեցին պրակտիկայում առաջացող բազմաթիվ խնդիրներ, թեպետ տեսության մեջ բազմակիության տեսակների և ձևերի հետազոտման հիմնախնդիրը շարունակվում է արդիական մնալ:

Женя Степанян

Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ

МЕСТО И РОЛЬ РЕЦИДИВА ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СИСТЕМЕ МНОЖЕСТВЕННОСТИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В рамках статьи рассмотрены спорные вопросы относительно института множественности преступлений. Предпринята попытка определить критерии классификации видов множественности, а также выявить роль и место рецидива в системе института множественности преступлений. В результате, принимая во внимание существующие теоретические подходы, а также проблемы, возникающие

на практике, предложено выделить множественность преступлений в Уголовном кодексе РА в качестве отдельного автономного института, дать ее определение и случаи, исключающие множественность преступлений, ее выделение от единичных преступных действий, а затем обеспечить законодательное регулирование для каждого вида множественности.

Zhenya Stepanyan

PHD Student of the YSU Chair of Criminal Law

THE ROLE AND PLACE OF RECIDIVISM AT THE SYSTEM OF CRIME PLURALITY

The problematic issues of the institute of crime plurality are discussed within the frames of the article. An attempt has been made to define the criteria of classification of the types of plurality, as well as to reveal the role and place of crime recidivism at the Crime plurality system. In the result, based on the existing theoretical approaches and on the problems rising in practice it has been suggested to define the Crime plurality as an separate autonomous institution in the RA Criminal Code, to give its definition, to define the cases excluding the plurality, its segregation from unique crimes and then provide legislative regulation for each type of plurality.

Բանալի բառեր՝ *հանցագործությունների բազմակիություն, ռեցիդիվ, կրկնակիություն, համակցություն, ինստիտուտ, հանցավորի անձ, հանցագործություն:*

Ключевые слова: *множественность преступлений, рецидив, повторность, совокупность, институт, личность преступника, преступление.*

Key words: *Plurality of crimes, recidivism, cumulative crime, repetition of crimes, institute, the personality of perpetrator.*

ՊՐՈԲԱՑԻԱՅԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄՈՂԵԼՆԵՐԸ

«Պրոբացիա» եզրույթը գործածելիս հասկանում ենք օրենքով սահմանված *և հանցանք կատարած անձի նկատմամբ դատարանի կողմից նշանակված պատիժների և միջոցների կատարումը*: Պրոբացիան դատավորի կողմից արձակված դատավճիռն է, որը ներառում է տարաբնույթ միջոցառումներ ու միջամտություններ, այդ թվում՝ վերահսկողություն, ուղղորդում և աջակցություն: Այն կիրառվում է դատարանի կողմից, կարող է ներառել սահմանափակող միջոցներ՝ առանց ազատազրկման կիրառման և կարող է գործարկվել առանձին կամ այլ պատժամիջոցների հետ համադրմամբ: Այն նպատակաուղղված է հանցանք կատարած անձին հասարակության մեջ վերաինտեգրմանը²:

ՄԱԿ-ի կողմից պրոբացիան բնութագրվել է որպես *«իրավախախտների հետ վարվեցողության մեթոդ, որը իրենից ներկայացնում է պատժի պայմանական չկիրառում՝ իրավախախտի նկատմամբ անհատական հսկողության և ուղղորդման պայմաններում»*³:

¹ ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Ս. Վ. Սիմոնյան:

² ԵՄ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՈՒՄԲ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ, ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ՊՐՈԲԱՑԻՈՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՆԱԽԱՇԵՄԻՆ, Խորհրդատվական փաստաթուղթ, էջ 8: տես՝ http://www.euadvisorygroup.eu/sites/default/files/Policy%20paper_Towards%20the%20Creation%20of%20a%20Probation%20Service%20in%20Armenia_arm.pdf

³ Տե՛ս՝ United Nations, Probation and Related Measures, United Nations Department of Social Affairs, New York, 1951, p 4., կամ՝ NSW PARLIAMENTARY LIBRARY RESEARCH SERVICE. Probation: An Overview by Honor Figgis, Briefing Paper No 21/98, ISSN 1325-5142, ISBN 0 7313 1634 7, December 1998 © 1998, էջ 1 [https://www.parliament.nsw.gov.au/prod/parlment/publications.nsf/0/15941CFB434F3EA7CA256ECF0009F73F/\\$File/probation.pdf](https://www.parliament.nsw.gov.au/prod/parlment/publications.nsf/0/15941CFB434F3EA7CA256ECF0009F73F/$File/probation.pdf)

Իսկ Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից անդամ պետություններին ուղղված Եվրոպայի խորհրդի պրոբացիայի կանոնների վերաբերյալ թիվ CM/Rec (2010)1 առաջարկության մեջ պրոբացիա եզրույթը սահմանված է հետևյալ կերպ. «Պրոբացիան վերաբերում է հանցանք կատարած անձի նկատմամբ օրենքով սահմանված սանկցիաների և միջոցների կիրառմանը: Այն ներառում է որոշակի միջոցառումների և միջամտությունների կիրառություն, այդ թվում՝ վերահսկում, ուղղորդում և աջակցություն, որոնց նպատակն է հանցանք կատարած անձի սոցիալական վերաինտեգրումը, ինչպես նաև համայնքի ներսում հասարակական անվտանգության մակարդակի բարձրացմանը»¹:

«Պրոբացիայի մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ պրոբացիա է համարվում պրոբացիայի շահառուի սոցիալական վերաինտեգրման, ինչպես նաև հասարակության անվտանգության ապահովման նպատակով պրոբացիայի շահառուի նկատմամբ օրենքով սահմանված կարգով կիրառված այլընտրանքային խափանման միջոցների, ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների, անվտանգության միջոցների, պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու և պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու հետևանքով փորձաշրջան նշանակելու, պատժի կրումից ազատելու, պատժի կրումը հետաձգելու նկատմամբ վերահսկողության կատարումը ու վերասոցիալականացման իրականացումը հասարակությունում՝ անձի նկատմամբ հսկողություն, ուղղորդում և աջակցություն իրականացնելու միջոցով²:

Ակնհայտ է, որ վերոգրյալ գործառնությունների իրականացումը կարող է կազմակերպվել տարբեր եղանակներով: Պրոբացիան կա-

¹ Նախարարների կոմիտեի կողմից անդամ պետություններին ուղղված թիվ CM/Rec (2010)1 առաջարկության Եվրոպայի խորհրդի պրոբացիայի կանոնների վերաբերյալ, մեկնաբանություններ (ընդունված Նախարարների կոմիտեի կողմից հունվարի 20, 2010 թ. փոխնախարարների 1075-րդ այցելության ժամանակ), <http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1575813&Site=CM>,

² ՀՀ ՕՐԵՆՔԸ ՊՐՈԲԱՅԻՄԱՅԻ ՄԱՍԻՆ (ՀՕ-48-Ն, 17.05.2015, ՀՀՊՏ ՀՀՊՏ 2016.05.25/41(1221) Հոդ.443), հոդված 1

րող է իրականացվել այդ նպատակով ստեղծված մարմնի (ծառայության) միջոցով, կարող է պատվիրակվել արդեն գործող մարմիններին, նույնիսկ կարող է իրականացվել ոչ պետական մարմինների միջոցով: Ուստի ստորև հարկ ենք համարում քննարկել պրոբացիայի ծառայության կազմակերպման մոդելների արտասահմանյան փորձը՝ ՀՀ-ի համար կիրառելի առավել արդյունավետ տարբերակը բացահայտելու նպատակով:

Ուսումնասիրությունը սկսենք պրոբացիայի «հայրենիք» *Անգլիայից*: Անգլիայի և Ուելսի Ազգային պրոբացիոն ծառայությունը, որը հիմնադրվել է 2000 թ., կառավարական ծառայություն է, որը գտնվում է Արդարադատության նախարարության իրավագործության ներքո (2007 թ. մարտից): Ծառայությունը բաղկացած է առանձին տեղական 35 «պրոբացիոն թրաստերից»¹: Յուրաքանչյուր թրաստունի կառավարիչ և խորհուրդ, որոնք կազմակերպում են աշխատակազմի տեղական աշխատանքները: 2004 թ. Անգլիայում ստեղծվեց Իրավախախտների հետ աշխատանքների ազգային ծառայություն (National Offender Management Service (the NOMS)), որը կոչված է ապահովելու բանտային և պրոբացիոն ծառայությունների միջև համագործակցությունը, ինչպես նաև մասնավոր սեկտորի առավել լայն ներգրավվածությունը պրոբացիոն աշխատանքներին: Անգլիայում 1998 թ. Երիտասարդական արդարադատության խորհրդի ստեղծումից հետո պրոբացիոն ծառայությունը հիմնականում աշխատանքներ է տանում չափահասների հետ: Կամավորականները ակտիվորեն ներգրավված են պրոբացիոն ծառայության աշխատանքներում, նրանց մասնակցությունը վերջին տարիներին սահմանափակվում է հատուկ ծրագրերի իրականացմամբ, ինչպես նաև խորհրդատվական և ուսումնական գործառույթների իրականացմամբ:

ԱՄՆ-ում պրոբացիայի դաշնային ծառայությունը սկզբնական շրջանում գտնվում էր ԱՄՆ գլխավոր դատախազության իրավասության ներքո՝ Արդարադատության դեպարտամենտի կազմում:

¹ <http://www.justice.gov.uk/about/probation/probation-trusts>

Դաշնային պրոբացիոն ծառայությունը հաշվետու էր Բանտերի դաշնային բյուրոյին: Այս իրավիճակը փոխվեց 1940 թ., երբ Պրոբացիոն ծառայությունը տեղափոխվեց ԱՄՆ դատարանների վարչական գրասենյակի կազմի մեջ և համեմատաբար անկախություն ձեռքբերեց բանտային համակարգից¹: Փաստորեն՝ ԱՄՆ-ում, ի տարբերություն Անգլիայի, պրոբացիոն ծառայությունը գտնվում է դատական մարմինների կազմում, ինչը հետաքրքիր լուծում է:

Այժմ ԱՄՆ-ում Պրոբացիայի և Մինչդատական ապահովման ծառայությունները (US Probation and Pretrial Services) իրենց կենտրոնական գրասենյակներն ունեն ԱՄՆ 93 դատական շրջաններում: Տարբեր մակարդակներում (դաշնային և նահանգային) գործում է պրոբացիոն ծառայության շուրջ 895 ստորաբաժանում չափահասների գործերով և մոտավորապես նույնքան՝ անչափահասների²:

Գերմանիայում պետության դաշնային կառուցվածքի պատճառով չկա պրոբացիոն ծառայության կազմակերպման միասնական հայեցակարգ: Երկրամասերն ազատորեն կարող են սահմանել պրոբացիոն ծառայությունների տարբեր կազմակերպաիրավական հիմքեր՝ տեղական օրենսդրության միջոցով: Պայմանականորեն կարելի է առանձնացնել Գերմանիայում պրոբացիայի կազմակերպման հետևյալ մոդելները:

Առաջին մոդելի դեպքում պրոբացիոն ծառայողները, որոնք հիմնականում պատասխանատու են դատավճիռը կայացնելուց հետո դատապարտյալներին օժանդակություն տրամադրելու համար, աշխատում են տարածաշրջանային դատարաններում: Երկրորդ մոդելը, որը բավականին տարածված է մի շարք երկրամասերում, ենթադրում է պրոբացիոն ծառայության գտնվելը դատախազության մարմինների կազմում: Մեկ այլ կազմակերպաիրավական մոդել սահմանում է, որ սոցիալական ծառայությունները, որոնք իրակա-

¹ <http://www.uscourts.gov/FederalCourts/ProbationPretrialServices/History.aspx>

² Отдельные вопросы пробации (Аккулев А.Ш., к.ю.н., доцент Евразийского гуманитарного института г. Астана). Вестник Евразийского гуманитарного института // Научный журнал №4, 2010., С.41-47 <http://www.zakon.kz/4598354-otdelnye-voprosy-probatsii-akkulev-a.sh..html>

նացնում են պրոբացիայի գործառնություններ, ուղղակիորեն ենթակա են արդարադատության նախարարությանը: 2007 թ. հունվարի 1-ից Բադեն-Վյուրթեմբերգ երկրամասում պրոբացիայի և սոցիալական աջակցության ծառայությունները իրականացվում են ոչ առևտրային (gGmbH) «Neustart» կազմակերպության կողմից՝ Արդարադատության նախարարության անմիջական հսկողությամբ: Վերջիններիս միջև կնքվել էր պայմանագիր, որին համապատասխան «Neustart» կազմակերպությունը մատուցում էր ծառայություններ արդարադատության նախարարությանը: Կազմակերպությունը երկրամասում ուներ ինը կենտրոններ, ինչպես նաև մասնաճյուղեր, որոնց միջոցով կազմակերպում էր իր աշխատանքները¹: Սակայն պայմանագիրը չի երկարացվել այս տարվա համար: Բանն այն է, որ պրոբացիոն ծառայության գործառնությունների փոխանցումը մասնավոր ոլորտին պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ կազմակերպությունը նույն գործառնություններն իրականացնելու էր ավելի նվազ ծախսերով: Սակայն պրակտիկան ցույց տվեց, որ ծախսերը բնավ նվազ չեն, ուստի պրոբացիայի գործառնությունները հետ փոխանցվեցին արդարադատության նախարարության համապատասխան ստորաբաժանմանը:

Ֆրանսիայում պրոբացիոն ծառայությունն ի սկզբանե բաղկացած էր պրոբացիայի և ազատության մեջ գտնվող դատապարտյալների աջակցման կոմիտեից ու սոցիալ-կրթական ծառայությունից, որը պատասխանատու էր քրեակատարողական հիմնարկներում գտնվող դատապարտյալների ռեաբիլիտացիայի համար: 1999 թ. այս երկու կառույցները միավորվեցին, ստեղծվեց մեկ միասնական մարմին՝ Ռեաբիլիտացիայի և պրոբացիայի բանտային ծառայություն, որն ուներ տարածաշրջանային մարմիններ: Ֆրանսիայում կան 103 նման տարածաշրջանային կազմավորումներ, որոնցից յուրաքանչյուրը իր հերթին բաղկացած է պրոբացիայի և ազատության մեջ գտնվող դատապարտյալների աջակցման կառույցից ու սոցիալ-կրթական գործառնություն իրականացնող ծառայությունից: Ծառայությունը գտնվում է Ֆրանսիայի արդարադատության նախարար-

¹ <http://cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/Germany.pdf>

րության կազմում¹:

Նիդերլանդներում արդարադատության նախարարը պատասխանատվություն է կրում բոլոր (ոչ պետական) պրոբացիոն կազմակերպությունների համար: Գոյություն ունեն երեք մասնավոր պրոբացիոն կազմակերպություններ, որոնք 100%-ով ֆինանսավորվում են պետության կողմից՝ «Նոլանդական պրոբացիոն հիմնադրամը» (չկա շահառուների հատուկ թիրախային խումբ, բյուջեի 63%, 1500 աշխատատեղ), «Կախվածություն ունեցող հանցանք կատարած անձանց ռեաբիլիտացիա» (թիրախային խումբ են կազմում կախվածություններ ունեցող հանցանք կատարած անձիք, 11 մասնաձյուղեր, բյուջեի 28% , 450 աշխատատեղեր) և «Փրկության բանակը» (թիրախային խումբ են կազմում այն շահառուները, որոնք անտուն են, ինչպես նաև խնդրահարույց իրավիճակներում գտնվող անչափահասները, բյուջեի 8%, 220 աշխատատեղեր): Երկրի 19 շրջաններից յուրաքանչյուրում պրոբացիայի բաժանմունքներ կան դատախազության աշխատակազմի գրանցման, բաշխման բաժիններում: Պրոբացիոն կազմակերպությունները նաև ունեն կենտրոնական մարմին, որը պատասխանատու է համապատասխան պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ կապի և աշխատանքների համակարգման համար: Վերջինս ունի տարածաշրջանային գրասենյակներ:

Լյուքսեմբուրգում Սոցիալական աջակցության կենտրոնական ծառայությունը (SCAS) գտնվում է Գլխավոր դատախազի ղեկավարությամբ գործող դատախազական ծառայության կազմում, որը իր հերթին ենթարկվում է արդարադատության նախարարին: Սոցիալական աջակցության կենտրոնական ծառայությունը պետական կառույց է, որի ներքո համախմբված են վերահսկողության ենթակա անձանց հետ զբաղվող տարբեր բաժիններ: Պրոբացիայի բաժինը բաղկացած է երկու տարբեր ենթաբաժիններից՝ քրեակատարողական հիմնարկներում գտնվող դատապարտյալների հետ աշխատող

¹ http://cep-probation.org/uploaded_files/Summary%20information%20on%20France.pdf

և այն դատապարտյալների հետ աշխատող, որոնց նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվել, պայմանական վաղաժամկետ ազատվել են պատիժը կրելուց կամ գտնվում են փորձաշրջանի մեջ: Աշխատանքներում ընդգրկվում են նաև կամավորներ՝ այսպես կոչված «բանտեր այցելողներ»: Վերջիններիս հիմնական գործառույթը և նպատակը բանտեր այցելելն է, դատապարտյալների հետ կայուն դրական հարաբերություններ ստեղծելը: Կամավորների աշխատանքը նորմավորված չէ, նրանք հատուկ դասընթացներ չեն անցնում և չեն ենթարկվում հսկողության: Կամավորը իր նախաձեռնությամբ կարող է կապի մեջ մտնել հանցանք կատարած անձի հետ աշխատող պրոբացիոն ծառայողի հետ:

Ճապոնիայում պրոբացիոն համակարգը գտնվում է արդարադատության նախարարության վերահսկողության տակ, որն էլ կազմակերպում և վերահասկում է նրանց աշխատանքը: Աշխատանքը կազմակերպվում է ռեաբիլիտացիոն պաշտպանության համայնքային ութ հանձնաժողովների կողմից: Ճապոնիայում պրոբացիայի կազմակերպման առանձնահատկություններից է այն, որ ծառայության գործառույթների իրականացման մեջ աննկարագրելի մեծ տեղ է զբաղեցնում կամավորների աշխատանքը:¹

Ելնելով վերոգրյալից՝ կարելի է առանձնացնել պրոբացիոն ծառայությունների կազմակերպման հետևյալ մոդելները:

Մոդել 1. Պրոբացիոն պետական ծառայությունը սովորաբար Արդարադատության նախարարության ներքո գործող կենտրոնացված ազգային կառույց է: Այս դեպքում պրոբացիոն ծառայությունը կարող է անկախ կազմակերպվել որպես վարչություն կամ պետական մարմին, լինել պետական մարմնի մաս (Իռլանդիա, Ռումինիա, Մոլդովա, Պորտուգալիա), կամ քրեակատարողական ծառայության հետ միասին ներառվել միննոյն կառավարման կառուցվածքում

¹ Probation System in Japan - Partnership with Volunteer Probation Officers. Ayako SAKONJI, Wakayama Probation Office, Ministry of Justice, Japan http://cepprobation.org/uploaded_files/Parallel-III-C-Community-Justice-Civil-Participation-Sakonji.pdf

(Բուլղարիա, Դանիա, Էստոնիա, Ֆինլանդիա, Ֆրանսիա, Իտալիա, Լիտվա, Նորվեգիա, Իսպանիա, Շվեդիա, Անգլիա և Ուելս) կամ այլ կից ծառայության մեջ, ինչպես օրինակ՝ տուժողի պաշտպանության, մեդիացիայի և այլ մարմիններն են (Հունգարիա, Բելգիա):

Մոդել 2. Պրոբացիոն ծառայությունը դատախազական ծառայության մաս է (Լյուքսեմբուրգ):

Մոդել 3. Պրոբացիոն աշխատանքները կատարվում են տեղական մարմինների սոցիալական ծառայությունների միջոցով (Շոտլանդիա):

Մոդել 4. Բանտային և պրոբացիոն ծառայությունները Ներքին գործերի նախարարության ենթակայության ներքո են (Իտալիա):

Մոդել 5. Պրոբացիոն աշխատանքները բաշխված են պրոբացիոն ծառայությունների և սոցիալական ծառայությունների միջև, որոնք գործում են քրեական արդարադատության ներքո (Գերմանիա, Կատալոնիա և Շվեյցարիա):

Մոդել 6. Պրոբացիոն աշխատանքները մատուցվում են մասնավոր մարմինների կողմից, որոնք վերահսկվում և ֆինանսավորում են Արդարադատության նախարարության կողմից (Ավստրիա և Նիդերլանդներ)¹:

Մոդել 7. (ՄՄՄ) Պրոբացիոն ծառայությունները դատարանների վարչական կառուցվածքի մեջ են մտնում:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ին, ապա «Պրոբացիայի մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ գլուխը նվիրված է պրոբացիայի ծառայությանը: Վերջինիս 52 հոդվածի համաձայն՝ Պրոբացիայի ծառայությունը գործում է Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության համակարգում՝ որպես առանձնացված ստորաբաժանում: Պրոբացիայի ծառայությունը կազմված է կենտրոնական և տարածքային մարմիններից: Պրոբացիայի ծառայողները քաղաքացիական ծառայողներ են: Պրոբացիայի ծառայության կենտրոնական մարմինը

¹ Եվրոպայի պրոբացիոն համակարգերը. համեմատական ուսումնասիրություն, Անտոն Մ. Վան Կալմթաուտ և Իոան Դուրեսկու, http://www.cepprobation.org/uploaded_files/1_Chapter_1_Comparative_overview.pdf

բաղկացած է բաժիններից, որոնց կազմում կարող են գործել բաժանմունքներ: Պրոբացիայի ծառայության տարածքային մարմիններ են պրոբացիայի ծառայության մարզային (Երևանի քաղաքային) մարմինները, որոնց կազմում կարող են գործել բաժիններ:

Պրոբացիայի ծառայության կանոնադրությունը, կառուցվածքը և պրոբացիայի ծառայության ներքին կանոնակարգը հաստատում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը՝ Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարի ներկայացմամբ:

Փաստորեն՝ ՀՀ-ն հետևել է պետությունների մեծ մասի օրինակին՝ պրոբացիայի ծառայությունը գետեղելով արդարադատության նախարարության համակարգում: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ պրոբացիայի ծառայությունը ստեղծվել է Քրեակատարողական վարչության Այլընտրանքային պատիժների կատարման ստորաբաժանման հենքի վրա՝ անտեղի կլինե՞ր այս կառույցի գետեղումը որևէ այլ մարմնում: Դատական համակարգում նման կառույցի գետեղումը (ԱՄՆ մոդելի օրինակով) կարծում ենք միանգամայն անընդունելի կլինե՞ր և ոչ արդյունավետ, քանի որ այլընտրանքային պատիժների կատարմամբ զբաղվող մարմինն ու այդ պատիժը նշանակողը կնույնանային: Նույնը վերաբերում է նաև պրոբացիայի ծառայությունը դատախազության համակարգում ընդգրկելուն (Լյուքսեմբուրգի օրինակով): ՀՀ-ում դատախազության գործառույթները սկզբունքորեն տարբեր են պրոբացիայի ծառայության գործառույթներից, ուստի նույնիսկ եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ պրոբացիայի ծառայությունը հետագայում կարող է աջակցել դատախազությանը կասկածյալի/մեղադրյալի վերաբերյալ գեկույց տրամադրելու միջոցով, միևնույն է դա որևէ կերպ չի հիմնավորում պրոբացիայի ծառայությունը դատախազության համակարգում ընդգրկելը: Ինչ վերաբերում է պրոբացիայի գործառույթներն մասնավոր ընկերությունների կողմից իրականացվելու հնարավորությանը (Ավստրիա), ապա գտնում ենք, որ ընդհանուր առմամբ և հատկապես պրոբացիայի կայացման սկզբնական շրջանում այդ մասին քննարկումներն ավելորդ են: Մեր հանրապետությունում այս ինս-

տիտուտի կայացման համար անհրաժեշտ է խիստ պետական հսկողություն՝ հնարավոր չարաշահումներից խուսափելու նպատակով, ուստի այլընտրանքային պատիժների կատարման գործառույթի փոխանցումը ոչ պետական մարմնի մեր պայմաններում ողջամիտ դիտվել չի կարող՝ մանավանդ որ պատժի կատարումը բացառապես պետության գործառույթն է:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից 2014 թ. փետրվարին ներկայացված Հայաստանի Հանրապետությունում պրոբացիայի ծառայության ներդրման վերաբերյալ հայեցակարգով¹ նախատեսված պրոբացիայի ծառայության կազմակերպահրավական ձևը ՊՈԱԿ էր, իսկ օրենքի սկզբնական նախագիծը Պրոբացիայի ծառայությանը տալիս էր ՀՀ Արդարադատության նախարարության *պետական կառավարչական հիմնարկի* կարգավիճակ:

Ելնելով վերոգրյալից՝ կարծում ենք Պրոբացիայի պետական ծառայությունը որպես ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի առանձնացված ստորաբաժանում ստեղծելը բավականին տրամաբանական լուծում է առնվազն ծառայության ստեղծման սկզբնական փուլում: Ճիշտ է, ծառայության գործունեության հետագա ընթացքը ցույց կտա վերջինիս արդյունավետությունը, սակայն այնուամենայնիվ գտնում ենք, որ պրոբացիայի ծառայության այլ մոդելները ՀՀ պայմաններում թերևս կիրառելի չեն:

Нуне Айрапетян

Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ

МОДЕЛИ СЛУЖБЫ ПРОБАЦИИ

В данной статье представлены различные черты моделей пробационной службы в странах с многолетним опытом применения probation, на основе которых автором произведен сравнительный анализ организационной структуры Государственной службы probation РА.

¹ http://www.moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_9158471282251_naxagic_1_.pdf

Nune Hayrapetyan

PHD Student of the YSU Chair of Criminal Law

THE MODELS OF PROBATION SERVICES

The present article thoroughly discusses the peculiarities of organization of probation services in the countries with yearly experience of probation application, based on which the comparative analysis of the newly oorganized RA Probation State Service structure was conducted by the Author.

Բանալի բառեր՝ պրոբացիա, ազատագրվում, այլընտրանքային պատիժներ, վերահսկողություն, պրոբացիայի ծառայություն, կազմակերպարարական մոդել:

Ключевые слова: проба́ция, лишение свободы, альтернативные наказания, служба пробации, организационная модель.

Key Words: probation, detention, alternative sanctions, supervision, probation service, organizational model.

**ՊԱՏԻԺԸ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆՈՐԵՆ ՉԿԻՐԱՌԵԼԻՍ
ՍԱՀՄԱՆՎՈՂ ՓՈՐՁԱՇՐՋԱՆԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ**

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Եթե դատարանը, (...) հանգում է հետևության, որ դատապարտյալի ուղղվելը հնարավոր է առանց պատիժը կրելու, ապա կարող է որոշում կայացնել այդ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու մասին»:

Մեջբերված քրեաիրավական դրույթից երևում է, որ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս դատապարտյալի ուղղման հնարավորության գնահատումը կանխատեսական բնույթ է կրում: Ուստի, դատարանը պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս սահմանում է փորձաշրջան, որի ընթացքում պետք է իրագործվի դատապարտյալի ուղղումը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70 հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս դատարանը սահմանում է փորձաշրջան՝ մեկից հինգ տարի ժամկետով»:

Քրեաիրավական վերոշարադրյալ դրույթից բխում է, որ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս դատապարտյալի նկատմամբ փորձաշրջան սահմանելը դատարանի պարտականությունն է: Նման մոտեցումը բխում է այս ինստիտուտի էությունից ու առանձնահատկությունից: Բանն այն է, որ պատիժը չի կարող պայմանական համարվել, եթե դատապարտյալի համար չի սահմանվում կոնկրետ ժամանակահատված, որի ընթացքում կիրագործվեն պատժի նպատակները: Բացի այդ, փորձաշրջան չսահմանելու հետևանքով դատապարտյալը փաստացի ի սկզբանե կազատվի պատժից: Հետևաբար, նման պայմաններում պատիժը պայմանակա-

¹ ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Վ. Առաքելյան:

նորեն չկիրառելու ինստիտուտը կարժեզրկվի:

Ի տարբերություն փորձաշրջան սահմանելու, փորձաշրջանի տևողության (ժամկետի) սահմանումը դատարանի հայեցողական լիազորության սահմաններում է: Այսպես, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70 հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ դատարանը կարող է նշանակել մեկից հինգ տարի ժամկետով փորձաշրջան:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 70-ի վերլուծությունից բխում է, որ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվում այն դեպքում, երբ դատարանը հանգում է հետևության, որ անձի ուղղումը հնարավոր է առանց պատժի կրելու: Հետևաբար, փորձաշրջանի ընթացքում շարունակվում է դատապարտյալի ուղղման գործընթացը:

Յու. Մ. Տկաչևսկին արդարացիորեն նշում է, որ փորձաշրջանի տևողությունը յուրաքանչյուր դատապարտյալի նկատմամբ պետք է սահմանվի խիստ անհատական՝ կախված նրա ուղղվելու հնարավորությունից¹:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի կարգավորումների լույսի ներքո, կարծում ենք, որ արդարացված է փորձաշրջանի տևողությունը սահմանելու իրավունքը դատարանի հայեցողությանը թողնելը, քանի որ դատարանը փորձաշրջանի տևողությունը պետք է սահմանի՝ ելնելով այն հանգամանքից, թե որքան ժամանակ է անհրաժեշտ դատապարտյալի ուղղումն ապահովելու համար: Բացի այդ, նման կարգավորումը հնարավորություն է տալիս կոնկրետ դեպքում՝ հաշվի առնելով կոնկրետ դատապարտյալի առանձնահատկությունները, սահմանելու փորձաշրջանի այնպիսի ժամկետ, որն առավել արդյունավետ կարող է ապահովել դատապարտյալի ուղղումը, նրա կողմից նոր հանցագործությունների կանխումը և նրա վերասոցիալականացումը:

Վերոգրյալի հետ մեկտեղ, օրենսդիրը սահմանում է փորձաշրջանի առավելագույն և նվազագույն ժամկետ՝ մեկից հինգ տարի: Սա, մի կողմից, նշանակում է, որ յուրաքանչյուր դեպքում դատա-

¹ St' u Давыденко В. М., Некоторые особенности применения к несовершеннолетним условного осуждения // Российская юстиция, 2009, № 10, էջ 38–41:

րանը պարտավոր է ղեկավարվել այդ ժամկետի առավելագույն և նվազագույն սահմաններով, իսկ մյուս կողմից՝ փորձաշրջանի ժամկետը չի կարող անորոշ լինել, և դատարանը պարտավոր է դատապարտյալի նկատմամբ փորձաշրջանի կոնկրետ ժամանակահատված սահմանել դատավճռում:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70 հոդվածը չի սահմանում փորձաշրջանի տարբերակված և կոնկրետ ժամկետ՝ հանցագործության տեսակից կամ մեղքի ձևից կախված, ինչն էլ թույլ է տալիս ենթադրելու, որ դատարանն, օրինակ, ոչ մեծ ծանրության հանցանք կատարած անձի նկատմամբ կարող է սահմանել ավելի երկար ժամկետով փորձաշրջան, քան միջին ծանրության հանցանք կատարած անձի նկատմամբ: Կարծում ենք՝ նման կարգավորումն արդարացված է, քանի որ, դատարանը պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս, հաշվի առնելով հանցավորի անձը բնութագրող տվյալները, պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները, սահմանում է փորձաշրջան այնքան ժամկետով, որքան իր կարծիքով անհրաժեշտ է դատապարտյալի ուղղումն իրագործելու համար: Հետևաբար, չի բացառվում, որ դատարանը գա այն եզրակացության, որ ոչ մեծ ծանրության հանցագործության դեպքում այն կատարած անձի ուղղման համար ավելի երկար ժամանակ է հարկավոր, քան՝ միջին ծանրության հանցանք կատարած անձի ուղղման համար:

Շատ հեղինակներ արդարացիորեն նշում են, որ նպատակահարմար չէ դատապարտյալի նկատմամբ նշանակել լրացուցիչ պատիժ ավելի մեծ ժամկետով, քան պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս փորձաշրջանի ժամկետն է: Վերջիններս իրենց կարծիքը հիմնավորում են նրանով, որ այս ինստիտուտի հիմնական նպատակը վերադաստիարակումն է¹, և, եթե նշանակված փորձաշրջանը

¹ Հասարակության համար առաջնայինը պատժի կրումից հետո հանցագործին ազնիվ քաղաքացի տեսնելն է, որն այլևս ընդունակ չէ կատարելու հանցանք: Հետևաբար, այս ինստիտուտի համար առաջնային է հանցանք կատարած անձի ուղղման նպատակը, որը չի կապվում վերադաստիարակման հետ: Դաստիարակությունը ենթադրում է անձի կատարելագործման գոր-

բարեհաջող է ավարտվել, նշանակում է, որ անձն արդեն վերադաս-
տիարակվել է, ուստի լրացուցիչ պատիժ նշանակելը անիմաստ է¹։
Ընդունելով նշված մոտեցման արդարացիությունը, առաջարկում
ենք ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70 հոդվածում ամրագրել.

*«Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս դատարանը չի կա-
րող նշանակել լրացուցիչ պատիժ ավելի երկար ժամկետով, քան
դատարանի կողմից սահմանված փորձաշրջանի ժամանակահատ-
վածն է»:*

Անդրադառնալով պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու մի-
ջազգային փորձին, պետք է նշել, որ բոլոր երկրների օրենսդրությու-
ներում պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու դեպքում դատա-
րանը նշանակում է որոշակի ժամկետով փորձաշրջան:

Այսպես, Գերմանիայի և Շվեյցարիայի քրեական օրենսգրքերը
սահմանում են, որ փորձաշրջանը կիրառվում է 2-5 տարի ժամկե-
տով:

Փորձաշրջանի ժամկետը առանձնահատուկ կարգավորում է
ստացել Լեհաստանի, Չինաստանի, ԱՄՆ-ի, Իսպանիայի և Ֆրան-
սիայի օրենսդրությամբ: Այսպես, Լեհաստանում փորձաշրջանի
ժամկետը տարբերակվում է ըստ նշանակված պատժատեսակի. ա-
զատազրկման դեպքում 2-5 տարի, տուգանքի կամ ազատության
սահմանափակման դեպքում՝ 1-3 տարի:

Համանման մոտեցում է ամրագրված նաև Չինաստանի քրեա-

ծընթացն ու դրա արդյունքը, այն ներառում է անձի զարգացման բոլոր կող-
մերը, զարգացումն ու ձևավորումն ապահովող բոլոր գործոնները, այդ
թվում՝ ուսուցումը և կրթությունը: Դաստիարակությունը՝ նեղ իմաստով,
անձի զարգացման և ձևավորման կազմակերպումն է, որը չի ներառում նրա
ուսուցումն ու կրթությունը: Մակայն դաստիարակելը (այդ թվում՝ վերա-
դաստիարակելը) պատժի նպատակ չէ: Վերադաստիարակումը ենթադրում է
բարոյական դաստիարակություն, որը բազմաբովանդակ և երկարատև գոր-
ծընթաց է: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 48 հոդվածը նկատի ունի դատապարտ-
յալի ոչ թե բարոյական, այլ իրավական ուղղումը:

¹ См. у Голоднюк М. Н., Горяйкова Е. А., Вопросы теории и практики назна-
чения дополнительных наказаний при уголовном осуждении // Вестник Мос-
ковского университета, 1987, № 2, էջ 39:

կան օրենսգրքում, ըստ որի՝ կալանքի դեպքում փորձաշրջանի ժամկետի վերին սահմանը հավասար է դատավճռով նշանակված պատժաչափից մեկ տարով ավելի ժամկետին, իսկ ստորին սահմանը՝ 2 ամսվա: Ազատագրկման դեպքում այդ ժամկետները համապատասխանաբար հավասար են նշանակված պատժից 5 տարով ավելի ժամկետին և 1 տարուն:

Իսպանիայում պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը՝ դատավճռի կատարման հետաձգումը, իրականացվում է հետևյալ ժամկետներում՝ 2-5 տարի՝ մինչև 2 տարի ժամկետով ազատագրվում նախատեսող դատավճռի հետաձգման դեպքում, 3 ամսից 1 տարի՝ ոչ մեծ պատժատեսակների համար՝ տուգանքի, կալանքի, վարորդական իրավունքներից զրկելու դեպքում, և 3-5 տարի՝ ռեցիդիվի պարագայում:

ԱՄՆ-ում պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու ինստիտուտի՝ պրոբացիայի ժամկետները տարբեր են՝ կախված կատարված հանցանքի ծանրությունից. ֆելոնիի կատարման դեպքում դա 1-5 տարի է, միսդիմիսիորի դեպքում՝ 5 տարուց ոչ ավելի, իրավախախտման դեպքում՝ 1 տարուց ոչ ավելի: Կախված նահանգից, այս ժամկետը կարող է փոխվել: Օրինակ՝ Նյու Յորք նահանգում 1-ին կամ 2-րդ աստիճանի ֆելոնի կատարած անձի պրոբացիոն ժամկետը ցմահ է:

Ֆրանսիայում պայմանական դատապարտությունն անվանվում է պատժի կատարման հետաձգում, որն ունի 3 ռեժիմ՝ հասարակ, փորձաշրջանով, հանրային աշխատանքների ներգրավելով: Սահմանվում է փորձաշրջան՝ 18 ամսից մինչև 3 տարի ժամկետով:

ՀՀ քրեական օրենսգիրքը չի նախատեսում փորձաշրջանի ժամկետը երկարացնելու կամ այն կրճատելու հնարավորություն: Այսինքն՝ ինչպես արդեն նշվել է, դատարանը փորձաշրջանի ժամկետը սահմանում է՝ ելնելով ներքին համոզմունքից առ այն, թե որքան ժամանակ է անհրաժեշտ դատապարտյալի ուղղումն ապահովելու համար: ՀՀ քրեական օրենսգիրքը պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու հնարավորությունը կապում է հանցանք կատարած անձի ուղղման հնարավորության հետ: Հետևաբար, կարծում ենք՝ այն

դեպքում, երբ դատապարտյալն ուղղվում է մինչև փորձաշրջանի սահմանված ժամկետի ավարտը, դատարանը պետք է հնարավորություն ունենա փորձաշրջանի ժամկետը կրճատելու, և հակառակը՝ այն դեպքում, երբ դատապարտյալի ուղղումը չի իրագործվում մինչև փորձաշրջանի սահմանված ժամկետի ավարտը, դատարանը պետք է հնարավորություն ունենա փորձաշրջանի ժամկետը երկարացնելու:

Ենթադրվում է, որ փորձաշրջանի ժամկետը կրճատելու դեպքում դատարանը դատապարտյալի ուղղման մասին կարող է եզրակացնել միայն փորձաշրջանի որոշակի մասն անցնելուց հետո, որն անհրաժեշտ է դատապարտյալի իրական, այլ ոչ թե կեղծ ուղղման մասին համոզվելու համար: Հետևաբար, կարծում ենք՝ ցանկացած դեպքում նման եզրակացության հնարավոր է հանգել միայն, եթե անցել է դատապարտյալի նկատմամբ սահմանված փորձաշրջանի ոչ պակաս, քան կեսը:

Ինչ վերաբերում է փորձաշրջանի ժամկետը երկարացնելուն, ապա այն դատապարտյալին ևս մեկ հնարավորություն է ընձեռում առանց պատիժը կրելու ուղղվելու այն դեպքերում, երբ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը վերացնելը ոչ նպատակահարմար է: Հետևաբար, կարծում ենք, որ դատարանը փորձաշրջանը երկարացնելու իրավունք պետք է ունենա միայն այն դեպքում, երբ դատապարտյալը փորձաշրջանի ընթացքում դրսևորել է այնպիսի վարքագիծ, որի դեպքում պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը վերացնելու հարցը ենթակա է դատարանի լուծմանը:

Ուստի այն դեպքերում, երբ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը վերացնելը դատարանի հայեցողական լիազորությունն է և դատարանը որոշում է այն չվերացնել, ապա այդ պարագայում դատարանը պետք է իրավունք ունենա երկարացնելու փորձաշրջանի ժամկետը՝ դատապարտյալի ուղղումն առավել արդյունավետ իրականացնելու համար:

Մինևույն ժամանակ, երկարացված փորձաշրջանի ժամկետը չի կարող ավելին լինել, քան դատապարտյալի նկատմամբ ի սկզբանե սահմանված փորձաշրջանի ժամկետն է: Այդ իսկ պատճառով, կար-

ծում ենք՝ փորձաշրջանի ժամկետը կարող է երկարացվել ոչ ավելի, քան ի սկզբանե սահմանված ժամկետի կեսի չափով:

Պետք է նշել նաև, որ փորձաշրջանի երկարացումը չի կարող անվերջ բնույթ կրել: Հակառակ պարագայում պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու ինստիտուտը կկորցնի իր նշանակությունն ու առաքելությունը: Հետևաբար, կարծում ենք, որ փորձաշրջանի ժամկետը կարող է երկարացվել միայն մեկ անգամ:

Հաշվի առնելով այն, որ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու, ինչպես նաև պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը վերացնելու իրավունք ունի միայն դատարանը՝ փորձաշրջանի ժամկետի կրճատման և երկարացման իրավունք պետք է ունենա նույնպես միայն դատարանը:

Վերոգրյալի հիման վրա կարծում ենք, որ ՀՀ քրեական օրենսգիրքը պետք է սահմանի փորձաշրջանի ժամկետը երկարացնելու կամ այն կրճատելու հնարավորություն: Այսպես, առաջարկում ենք ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70 հոդվածով սահմանել.

«Դատարանը, դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմնի միջնորդությամբ, կարող է պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս դատապարտյալի նկատմամբ սահմանված փորձաշրջանը կրճատել, բայց ոչ շուտ, քան դատապարտյալի նկատմամբ սահմանված փորձաշրջանի ժամկետի առնվազն կեսն անցնելուց հետո:

Դատարանը, ոչ ավելի, քան մեկ անգամ, կարող է երկարացնել պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս դատապարտյալի նկատմամբ սահմանված փորձաշրջանը, բայց ոչ ավել, քան դատապարտյալի նկատմամբ սահմանված փորձաշրջանի կեսի չափով»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70 հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու մասին որոշում կայացնելիս դատարանը դատապարտյալի վրա կարող է դնել որոշակի պարտականություններ: Օրենսդիրն այս դեպքում օգտագործում է «կարող է» արտահայտությունը, ինչն էլ նշանակում է, որ դատապարտյալի վրա պարտականություններ դնելը դատարանի իրավունքն է, այլ ոչ թե պարտականությունը: Սակայն կարծում ենք, որ

պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս դատապարտյալի վրա պարտականություններ դնելը յուրաքանչյուր դեպքում պետք է պարտադիր լինի: Այլապես կստացվի, որ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու հետևանքով դատապարտյալը որևէ սահմանափակման չի ենթարկվի, ինչը դատապարտյալի մեջ կարող է անպատժելիության զգացում առաջացնել: Դա կարող է հանգեցնել նրան, որ դատապարտյալի ուղղումը չիրագործվի, ինչպես նաև կարող է նպաստել դատապարտյալի կողմից նոր հանցանքի կատարմանը:

Վերոգրյալի հիման վրա առաջարկում ենք ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70 հոդվածի 5-րդ մասը շարադրել հետևյալ կերպ.

«Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու մասին որոշում կայացնելիս դատարանը դատապարտյալի վրա դնում է որոշակի պարտականություններ»:

Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու պարագայում սահմանվող փորձաշրջանի հետ կապված՝ առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում դատապարտյալի դատվածության մարման հարցը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 84 հոդվածի 4-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն՝ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու դեպքում դատվածությունը մարվում է փորձաշրջանն անցնելուց հետո: Նույն հոդվածի 4-րդ մասի մյուս կետերի համաձայն՝ դատվածությունը մարվում է՝

- ազատազրկումից ավելի մեղմ պատժի դատապարտված անձանց նկատմամբ՝ նշանակված պատիժը կրելուց մեկ տարի անցնելուց հետո,

- ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության համար ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ՝ պատիժը կրելուց երեք տարի անցնելուց հետո,

- ծանր հանցագործության համար ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ՝ պատիժը կրելուց հինգ տարի անցնելուց հետո,

- առանձնապես ծանր հանցագործության համար ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ՝ պատիժը կրե-

լուց ութ տարի անցնելուց հետո:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 84 հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ եթե անձն օրենքով սահմանված կարգով պայմանական վաղաժամկետ ազատվել է պատիժը կրելուց, կամ պատժի չկրած մասը փոխարինվել է ավելի մեղմ պատժով, ապա դատվածությունը մարելու ժամկետը հաշվարկվում է հիմնական պատիժը և լրացուցիչ պատիժը կրելուց ազատելու պահից:

Փաստորեն, պատիժը պայմանականորեն չկիրառելուց բացի, մյուս դեպքերում օրենսդիրը դատվածության մարումը պայմանավորում է պատիժը կրելուց հետո որոշակի ժամանակահատված անցնելու հանգամանքով: Մեր կարծիքով, սակայն, օրենսդիրն անարդարացի մեղմ մոտեցում է դրսևորել այն դատապարտյալների նկատմամբ, որոնց հանդեպ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու մասին որոշում է կայացվել: Ինչպես նշվել է, դատարանը դատապարտյալի նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառում, երբ հանցավորի անձը բնութագրող տվյալների, պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքների գնահատման հետևանքով հանգում է հետևության, որ դատապարտյալի ուղղվելը հնարավոր է առանց պատիժը կրելու: Հետևաբար, նշված հանգամանքները չեն կարող ազդեցություն ունենալ դատվածության մարման համար: Բացի այդ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 84 հոդվածի 5-րդ մասի իմաստով՝ պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատվելու դեպքում դատվածությունը մարելու ժամկետը հաշվարկվում է հիմնական պատիժը և լրացուցիչ պատիժը կրելուց ազատելու պահից: Այսինքն՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 84 հոդվածի 4-րդ մասի 1-ին կետի և 84 հոդվածի 5-րդ մասի համեմատական վերլուծությունից հետևում է, որ վերջինիս դեպքում դատվածությունը չի մարվում փորձաշրջանի (պատժի չկրած մասի) ժամկետի ավարտով:

Վերոգրյալի հիման վրա առաջարկում ենք ՀՀ քրեական օրենսգրքի 84 հոդվածի 4-րդ մասից հանել 1-ին կետը, և ՀՀ քրեական օրենսգրքի 84 հոդվածի 5-րդ մասը լրացնել հետևյալ դրույթով.

«Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու դեպքում դատվա-

ծությունը մարելու ժամկետը հաշվարկվում է փորձաշրջանն անցնելուց հետո»:

Կարծում ենք, որ առաջարկվող օրենսդրական փոփոխությունները կարող են նպաստել պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու ինստիտուտի արդյունավետությանը:

Лиана Едигарян

Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ

ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСПЫТАТЕЛЬНОГО СРОКА УСТАНОВЛЕННОГО В СЛУЧАЕ УСЛОВНОГО НЕПРИМЕНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ

Данная статья посвящена исследованию вопроса правового регулирования испытательного срока, назначаемого в случае условного неприменения наказания. В статье обсуждаются вопросы испытательного срока, продления и сокращения последнего. Статья также обсуждает вопрос погашения судимости в случае условного неприменения наказания. Автором представлены предложения, нацеленные на повышение эффективности применения данного института и дальнейшего развития последнего.

Liana Yedigaryan

PHD Student of the YSU Chair of Criminal Law

CERTAIN LEGAL REGULATION ISSUES OF THE PROBATION PERIOD SET IN CASES OF CONDITIONAL PANISHMENT

The subject of the article is the research of the legal regulation of the probation period out on the detainee in cases of suspension of the punishment. The issues of the term of probation, shortening and lengthening of the latter are discussed in the article at hand. Also the issue of conviction redemption in the cases of conditional suspension of punishment is reflected upon. The suggestions directed at the efficient execution and future evolvments of the issue at hand are presented by the author.

Բանալի բառեր՝ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը, փորձաշրջան, փորձաշրջանի ժամկետ, փորձաշրջանի ժամկետի կրճատում, փորձաշրջանի ժամկետի երկարացում, պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս դատապարտյալի վրա դրվող պարտականություններ, դատվածություն, լրացուցիչ պատիժ:

Ключевые слова: *условное неприменение наказания, испытательный срок, продление испытательного срока, сокращение испытательного срока, обязанности налагаемые на осужденного в случае условного неприменения наказания, судимость, дополнительное наказание.*

Key Words: *conditional suspension of punishment, probation, probation period, shortening of the probation period, lengthening of the probation period, the obligations put on the detainee in the period of parole, conviction, additional punishment.*

**ՄԵՂՔԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ
ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆ**

Իրավաբանական անձին հանցավոր արարքի կատարման համար քրեական պատասխանատվության ենթարկելու, հանցագործության սուբյեկտ ճանաչելու տեսանկյունից առավել խնդրահարույց է իրավաբանական անձի վարքագծում մեղքի առկայության հավաստումը, ինչն էլ կարևորում է իրավաբանական անձի մեղքի հայեցակարգի մշակման անհրաժեշտությունը:

ՀՀ օրենսդրության ուսումնասիրությունը վկայում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի ներդրման տեսանկյունից հենց մեղքի՝ որպես իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության պայմանի սահմանման խնդիրն է բարդագույնը:

ՀՀ գործող քրեական օրենսգիրքը հիմնված է մեղքի հոգեբանական տեսության վրա, համաձայն որի՝ մեղքն անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է իր կողմից կատարվող արարքի և դրա վտանգավոր հետևանքների նկատմամբ:

Անհերքելի է, որ ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքի ամրագրումը քրեական իրավունքի գիտության մեջ առաջընթաց քայլ էր, քանի որ ենթադրյալ հակաիրավական արարք կատարող անձի համար, որպես հիմնարար երաշխիք, սահմանում է անմեղության կանխավարկածը, ինչն իրավունք է տալիս նրան ձեռնամուխ չլինելու սեփական անմեղության ապացուցմանը: Մեղքը նաև կարևոր գործիք է անձնական պատասխանատվության և քրեական պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքների իրացման տեսանկյունից:

Այս տեսանկյունից մի շարք իրավաբան գիտնականներ գտնում

¹ ԵՂՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Ա. Ռ. Մարգարյան:

են, որ իրավաբանական անձի՝ որպես հանցագործության սուբյեկտի սահմանումը, կխախտի ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքը, օբյեկտիվ մեղսայնացման անհրաժեշտություն կառաջացնի, ինչը դեմ է մեղքի հոգեբանական տեսության սկզբունքներին:

Այսպես, Պ. Պ. Իվանցովը գտնում է, որ կոնկրետ ֆիզիկական անձի մեղքի ընկալումը, որպես իրավաբանական անձի մեղք, հակասում է մեղքի հոգեբանական հայեցակարգի պահանջին: Կազմակերպության մեղքն այդ դեպքում սահմանվում է գնահատողական մեղքի տեսության շրջանակներում, իսկ նման մոտեցումը կիրառելի չէ ներպետական քրեական իրավունքում¹:

Այս մասին է խոսել նաև պրոֆեսոր Ն. Ֆ. Կուզնեցովան՝ նշելով, որ ըստ մեղքի և անձնական պատասխանատվության սկզբունքների համատեղումն իրավաբանական անձի «անմեղ» և «կոլեկտիվ» պատասխանատվության հետ անհնար է: Մեղքը միշտ, ոչ այլ ինչ է, քան անձի հոգեբանական վերաբերմունքը սեփական արարքի նկատմամբ: Նման «մեղք» իրավաբանական անձինք ունենալ չեն կարող²:

Ս. Վ Վեկլենկոն իրավացիորեն նշել է, որ «մեղք» հասկացությունը հաջողությամբ ներմուծվել և լայնորեն կիրառվում է ժամանակակից հասարակության առօրյա կյանքում: Դրանում զգալի ավանդ ունեն կրոնը, փիլիսոփայությունը, հոգեբանությունը և իրավաբանությունը: Սակայն, այդ հասկացության ոչ միանշանակ մեկնաբանման շնորհիվ, այդ բառի բովանդակության միասնական ընկալումը այսօրվա դրությամբ բացակայում է:³

Ինչպես նշվեց, ՀՀ քրեական օրենսդրությունը կառուցված է մեղքի հոգեբանական տեսության հիման վրա, սակայն չպետք է մոռանալ, որ մեղքը հանցակազմի չորս տարրերից միայն մեկն է, և այն

¹ St 'u **Иванцов П. П.**, Проблема ответственности юридических лиц в российском уголовном праве: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08, СПб., 2000, էջ 74:

² St 'u **Волженкин Б. В.**, Уголовная ответственность юридических лиц., СПб., 1998, էջ 21:

³ St 'u **Векленко С. В.**, Диалектика и вопросы вины в уголовном праве., Омск, 2003, էջ 11:

լով հոգեբանական գործընթացներն արտահայտող հասկացություն չէ, այլ նաև իրավաբանական կատեգորիա է: Կարծում ենք, որ վերը քննարկված մոտեցումները «մեղք» հասկացության միայն որպես հոգեբանական երևույթ ընկալելու և չափից դուրս հոգեբանական տեսանկյունից մեկնաբանելու հետևանք են:

Ներկայումս քաղաքացիաիրավական շրջանառության մասնակիցներն իրավունքներ ու պարտականություններ են ձեռք բերում ոչ միայն որպես ֆիզիկական, այլ նաև որպես իրավաբանական անձինք: Իրավաբանական անձը քաղաքացիաիրավական տեսանկյունից ընկալվում է որպես լիարժեք սուբյեկտ, ով կարող է իր անունից ձեռք բերել ու իրականացնել գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքներ, կրել պարտականություններ և ենթարկվել պատասխանատվության:

ՀՀ օրենսդրության ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ իրավաբանական անձը, որպես իրավունքի սուբյեկտ, հանդես է գալիս նաև հանրային իրավունքի որոշ ճյուղերում: Մասնավորապես՝ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրքի որոշ հոդվածներ իրավաբանական անձանց համար պատասխանատվություն են սահմանում այն պայմաններում, երբ նույն օրենսգրքի 9 հոդվածը սահմանում է, որ վարչական իրավախախտում (զանցանք) է համարվում պետական կամ հասարակական կարգի, սոցիալիստական սեփականության, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների, կառավարման սահմանված կարգի դեմ ոտնձգվող հակաիրավական, **մեղավոր (ղիտավորյալ կամ անգգույշ)** այնպիսի գործողությունը կամ անգործությունը, որի համար օրենսդրությամբ նախատեսված է վարչական պատասխանատվություն:

Իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորություն է նախատեսում նաև «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքը:

Չնայած այս հանգամանքին՝ իրավաբանական անձանց պատասխանատվության հիմքերն ու պայմանները, այդ թվում՝ իրավաբանական անձի մեղքի հետ կապված հարցերի կարգավորումները նշված օրենսդրական ակտերում բացակայում են:

ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր ՍԴՈ-1139 որոշմամբ դիրքորոշում է հայտնել հետևյալի մասին. «(...) վարչական պատասխանատվության ենթակա անձինք են ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ իրավաբանական անձինք, (...): Իրավաբանական անձանց նկատմամբ կարող են կիրառվել պատասխանատվության սահմանափակ միջոցներ: Ընդ որում, **հստակ չէ բացառապես իրավաբանական անձ հանդիսացող սուբյեկտների նկատմամբ կիրառվող վարչական տույժերի սպառիչ ցանկը:** (...) Հարկային պատասխանատվության ենթակա են ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ իրավաբանական անձ հանդիսացող սուբյեկտները, հարկային գործակալը, (...), մյուս կողմից հստակեցված չեն իրավաբանական անձ հանդիսացող սուբյեկտներին պատասխանատվության ենթարկելու առանձնահատկությունները՝ կապված հարկային կամ վարչաիրավական այս կամ այն իրավախախտման հատկանիշներ պարունակող որևէ արարքի գնահատման հետ:»:

Այսինքն, ստացվում է, որ իրավաբանական անձը «դե ֆակտո» վարչական կամ հարկային պատասխանատվության սուբյեկտ է, սակայն «դե յուրե» այդ պատասխանատվության ենթարկելու հստակ հիմքերն ու պայմանները բացակայում են:

Ակներև է, որ ներպետական օրենսդրության մեջ իրավաբանական անձանց պատասխանատվության հիմքերի և պայմանների համակարգային կանոնակարգման կարիք է զգացվում, իսկ իրավաբանական անձի մեղքի՝ որպես դրա պատասխանատվության պայմանի սահմանումն այդ տեսանկյունից ամենախնդրահարույցն է:

Չնայած «մեղք» եզրույթի միատեսակ ընկալման և մեկնաբանության բացակայությանը՝ տեսաբան գիտնականների մեծ մասը համակարծիք է այն հարցի շուրջ, որ «ֆիզիկական անձի մեղք» կատեգորիան կիրառելի չէ իրավաբանական անձանց պարագայում, քանի որ մեղքի՝ որպես արարքի և դրա հետևանքների նկատմամբ ունեցած յուրահատուկ հոգեբանական վերաբերմունքի տարրերն են գիտակցությունը և կամքը, որոնցից իրավաբանական անձինք զուրկ են: Ուստի, իրավաբանական անձանց պարագայում մեղքի՝ որպես կատարած արարքի և դրա վտանգավոր հետևանքների նկատմամբ

սուբյեկտի հոգեբանական վերաբերմունքի մասին խոսելն ավելորդ է:

Տեսական գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվել այն մասին, որ իրավաբանական անձի մեղքը հակաիրավական արարքի դեպքում հաստատման կարիք չունի: Քաղաքացիական իրավունքի տեսության մեջ այս մոտեցումն անվանվել է «պատճառման տեսություն»¹: Այս մոտեցման կողմնակիցները ժխտում են հակաիրավական արարքի կազմում իրավաբանական անձի մեղքի գոյությունը՝ առաջ քաշելով իրավաբանական անձի՝ առանց մեղքի պատասխանատվության գաղափարը: Այսինքն՝ այս դեպքում, մեղքը կազմակերպության կողմից կատարված զանցանքի կամ հանցագործության պարտադիր հատկանիշ չէ: Այս մոտեցումը լայնորեն կիրառվում է անգլոսաքսոնական երկրների օրենսդրություններում, որտեղ գործում է այսպես կոչված «խիստ» (անմեղ), պատասխանատվության ինստիտուտը:

Իրավաբանական անձի՝ առանց մեղքի պատասխանատվության մոդելը հավանության է արժանանացել հատկապես վարչաիրավական հարաբերություններում՝ դրա հաջող կիրառման հնարավորության գնահատման տեսանկյունից:

Մ. Պ. Պետրովը, իրավաբանական անձանց պարագայում օբյեկտիվ մեղսայնացման հայեցակարգի կիրառման նպատակահարմարության մասին խոսելիս նշել է հետևյալը. «Առանց մեղքի հավաստման պատասխանատվությունն էապես նվազեցնում է զանցակազմերի քննության հետ կապված վարչական ռեսուրսների ծախսումը: Վարչական պատասխանատվության կիրառման ոլորտում պետական մարմինների աշխատանքը փաստում է, որ օբյեկտիվ մեղսայնացումն արդյունավետորեն ապահովում է վարչական տուգանքների կատարումը՝ զուգահեռաբար նվազեցնելով դրանց դատավարա-

¹ См. у Мамутов В. К., Овсиенко В. В., Юдин В. Я., Предприятие и материальная ответственность, Киев, 1971, էջ 29:

կան բողոքարկումների քանակը»¹:

Այս տեսակետը, սակայն, քննադատության է արժանացել մի շարք ականավոր տեսաբան գիտնականների, այդ թվում՝ վարչարարագետների կողմից, ովքեր հակաիրավական արարքի դեպքում մեղքի առկայության հավաստման պահանջը մատնանշում են որպես պատասխանատվության ենթարկելու պարտադիր պայման²:

Այսպես, Յու. Կոլեսնիչենկոն գրում է. «Առանց մեղքի պատասխանատվության դեպքում արարքի բացասական գնահատականը բացակայում է, քանի որ այդ դեպքում անձին պարսավելու հիմքեր չկան»³: Բացի այդ, մեղքի սահմանումը հնարավորություն է տալիս սահմանազատելու այն դեպքերը, երբ իրավաբանական անձը հակաիրավական արարք է կատարում իրենից անկախ հանգամանքների հետևանքով:

Այս կապակցությամբ ՌԴ Սահմանադրական դատարանն իր որոշումներից մեկում նշել է հետևյալը. «(...) Մեղքի բացակայության դեպքում յուրաքանչյուր տեսակի իրավաբանական պատասխանատվության ենթարկելը խախտում է արդարության, պատասխանատվության անհատականացման և պատժի համաչափության սկզբունքները: (...) Իրավախախտումների համար իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ենթարկելիս թույլատրելի է անհրաժեշտ է կիրառել մեղքի ինստիտուտը: Իրավունքի տարբեր սուբյեկտների համար հնարավոր է անհրաժեշտ է ամրագրել իրավաբանական պատասխանատվության օբյեկտիվորեն հիմնավորված տարբեր պայմաններ: Այսինքն՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց մեղավորությունն, անգամ նույնաբնույթ իրավախախտումների կատարման դեպքում, կարող է որոշվել տարբեր կերպ և ունե-

¹ **Петров М. П.**, Административная ответственность организаций (юридических лиц): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14, Саратов, 1998, էջ 92:

² **St 'u Морозова Н. А.**, Административная ответственность юридических лиц: История, теория, практика: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.14. М., 2003, էջ 119:

³ **Колесниченко Ю. Ю.**, Некоторые вопросы административной ответственности юридических лиц // Журнал российского права, 1999, №10, էջ 132:

նալ տարբեր բովանդակային հատկանիշներ(...)»¹:

Հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ քրեական օրենսդրության տեսանկյունից սուբյեկտիվ կողմը յուրաքանչյուր հանցագործության պարտադիր տարր է, ինչպես նաև այն, որ քրեադատավարական օրենսդրության խնդիր է անմեղ անձին հանցանքի կատարման մեջ չկասկածելը, չմեղադրելը և չդատապարտելը՝ հարկ է արձանագրել, որ իրավաբանական անձանց առանց մեղքի («խիստ») պատասխանատվության սահմանումը չի բխում ներպետական իրավական կարգավորումների ընդհանուր տրամաբանությունից և նման մոդելի տեղայնացումը լի է բարդ լուծումներ պահանջող հասկանալի խնդիրների առաջացմամբ:

Ուստի, անհրաժեշտ է մշակել իրավաբանական անձանց մեղքի ինքնուրույն հայեցակարգ՝ փորձելով այն հնարավորինս հարմարեցնել ներպետական իրավական կարգավորումներին:

Տեսական գրականության մեջ հանդիպում են իրավաբանական անձանց մեղքի վերաբերյալ մի քանի տեսություններ, որոնք, ընդհանուր առմամբ, ամփոփվում են երկու հիմնական մոտեցումներում՝ սուբյեկտիվ (հոգեբանական) և օբյեկտիվ (վարքագծային կամ կազմակերպական):

Սուբյեկտիվ մոտեցման էությունն այն է, որ իրավաբանական անձի ինքնուրույն մեղքը բացառվում է և դրա մեղավորությունը որոշվում է առանձին աշխատակիցների՝ կատարված արարքի նկատմամբ հոգեբանական վերաբերմունքով:

Օբյեկտիվ մոտեցումը, ընդհակառակը, իրավաբանական անձի մեղքը բացատրում է որպես ինքնուրույն երևույթ, որը կախված չէ ֆիզիկական անձանց մեղքից:

Գիտական գրականության մեջ կարծիք կա, որ իրավաբանական անձի մեղքի այս կամ այն մոտեցման ընտրությունը կախված է

¹ Տե՛ս ՌԴ Սահմանադրական դատարանի 15.07.1999 թվականի թիվ 11-Պ որոշում:

իրավահարաբերության յուրահատկությունից¹:

Իրավաբանական անձի մեղքի ձևավորման սուբյեկտիվ մոտեցումն իր մեջ ներառում է երկու տարբեր տեսություններ:

Առաջինի համաձայն՝ իրավաբանական անձի մեղքն ընկալվում է որպես դրա բոլոր աշխատակիցների հավաքական մեղք:

Այս տեսության կողմնակիցներից Ն. Ա. Մոռոզովան գրում է. «Իրավաբանական անձի մեղքը՝ կատարվածի նկատմամբ վերջինիս վերաբերմունքն է, այսինքն՝ կոլեկտիվի վերաբերմունքը կոնկրետ աշխատակցի կողմից կատարված հակաիրավական արարքի նկատմամբ: Կոլեկտիվը կամ թողտվություն է դրսևորում իրավախախտման կատարման հարցում՝ անկազմակերպ գործելակերպի արդյունքում չվերահսկելով իր աշխատակիցների գործունեությունը, կամ ուղղակի կամ անուղղակի ձևով հավանություն է տալիս իր աշխատակիցների կողմից ոչ իրավաչափ գործողությունների կատարմանը: Այսինքն՝ աշխատակցի կողմից իրավախախտման կատարումը հնարավոր է դառնում իրավաբանական անձի կազմակերպական թերությունների շնորհիվ: Այլ կերպ ասած՝ կազմակերպության թերացումն է հանդիսանում իրավաբանական անձի մեղք»²:

Իրավաբանական անձանց մեղքի սահմանման նույնանման մոդել առաջարկում է Վ. Բ. Դիմչենկոն. «Կազմակերպության մեղքի հաստատման համար բավարար է սահմանել, որ իրավախախտումը եղել է կազմակերպության թերացման արդյունք, դրա անկազմակերպ լինելու հետևանք, և կազմակերպության վրա դրված պարտականությունները չկատարելու պատճառ է տվյալ կազմակերպության կոլեկտիվի կողմից ոչ բավարար ջանքերի գործադրումը»³: Ըստ նրա՝ կազմակերպությանը կարելի է պատասխանատվության են-

¹ St 'u **Черкаев Д. И.**, Административная ответственность юридических лиц // Законодательство, 2001, №11, էջ 51-59:

² **Морозова Н. А.**, Административная ответственность юридических лиц: История, теория, практика: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14, М., 2003, էջ 124-125:

³ St 'u **Дымченко В. И.**, Административная ответственность организаций: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1983, էջ 10:

թարկել, երբ պարտականությունների կատարումն ամբողջությամբ կախված է եղել իր կողեկտիվից: Եթե պարտականությունների չկատարումը եղել է ֆորս մաժորային իրադրության հետևանք կամ դրանց չկատարման համար մեղավոր են եղել այլ անձինք՝ կազմակերպությունը ենթակա չի լինի պատասխանատվության: Այստեղից հետևում է, որ կազմակերպությունը կամ թողտվություն է դրսևորում հանցավոր արարքների կատարման նկատմամբ կամ հավանություն է տալիս դրանց կատարմանը, իսկ կոնկրետ ֆիզիկական անձն անմիջականորեն իրականացնում է իրավախախտման օբյեկտիվ կողմը:

Յու. Բ. Անիկենկոն քննադատում է այս դիրքորոշումը՝ նշելով, որ այս մոդելն առաջին հայացքից անչափ գրավիչ է և կարծես թե համապատասխանում է անձնական պատասխանատվության սկզբունքին, բայց, միննույն ժամանակ, այն դժվար է համարել հիմնավորված, քանի որ իրավաբանական անձի կոլեկտիվ կամքի բացահայտումն ու այն փաստի հաստատումը, որ ամբողջ իրավաբանական անձը հետևում է իր աշխատակցի գործողություններին և վերահսկում դրանք, անհնար է. յուրաքանչյուր դեպքում հսկողությունը կամ աշխատակցի գործելակերպին բանավոր կամ ոչ բանավոր հավանություն տալը իրականացվում է իրավասու ղեկավար անձի կողմից¹:

Մեր կարծիքով՝ այս տեսության թերությունն այն է, որ իրավաբանական անձի մեղքը պայմանավորվում է դրա ողջ կոլեկտիվի մեղքով: Հարց է առաջանում՝ ինչպես վարվել այն դեպքերում, երբ կոլեկտիվը տեղյակ չէր հանցագործության մասին կամ հանցավոր որոշումն ընդունվել է ղեկավարի կողմից միանձնյա, կամ, երբ հանցավոր որոշումն ընդունվել է քվեարկության միջոցով և կոլեկտիվի մի մասը հանդես է եկել այդ որոշման դեմ, իսկ մյուս մասը՝ կողմ: Արդյո՞ք նման դեպքերում իրավաբանական անձը մասամբ կհա-

¹ См. у **Аникиенко Ю. Б.**, Административная ответственность юридических лиц: Материально-правовое исследование: Дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.14, Екатеринбург, 2006, էջ 90:

մարվի մեղավոր:

Իրավաբանական անձի մեղքի ձևավորման սուբյեկտիվ մոտեցման մեկ այլ տեսության համաձայն՝ կազմակերպության մեղքը որոշվում է ոչ թե ամբողջ կոլեկտիվի, այլ դրա առանձին աշխատակիցների մեղքի միջոցով: Այս տեսությունն իր մեջ ընդգրկում է մի քանի մոդելներ, որոնք են՝

- սուբսիդիար պատասխանատվության մոդելը (պատասխանատվության փոխարինման կամ այլ անձի փոխարեն պատասխանատվության տեսություն): Այս տեսության համաձայն՝ իրավաբանական անձը կարող է քրեական պատասխանատվության ենթարկվել իր ցանացած աշխատակցի գործողության կամ անգործության համար,

- նույնականացման մոդելը՝ իրավաբանական անձի միայն ղեկավար աշխատողների կամ կատարման ենթակա որոշումներ ընդունելու իրավունք ունեցող անձանց գործողությունը, անգործությունը կամ հոգեվիճակն է ընկալվում որպես իրավաբանական անձի գործողություն կամ հոգեվիճակ, այլ կերպ ասած՝ ղեկավար անձի կամքն ընկալվում է որպես իրավաբանական անձի կամք: Ուստի՝ իրավաբանական անձի միայն ղեկավար անձնակազմի գործողություններն են նույնականացվում իրավաբանական անձի գործողությունների հետ:

Սուբյեկտիվ մոտեցման կողմնակիցներից Ս. Գ. Կելինան նշում է, որ իրավաբանական անձի կամքը ձևավորվում և արտահայտվում է ֆիզիկական անձանց միջոցով: Կատարված իրավախախտման մեջ իրավաբանական անձի մեղքը այն անձանց մեղքն է (կազմակերպության անդամներ, ներկայացուցիչներ, պաշտոնատար անձինք), ովքեր, լիազորված լինելով հանդես գալու իրավաբանական անձի անունից, կատարում են իրավախախտումներ¹:

Այս մոտեցման կողմնակիցներից է նաև Ու. Խ. Ջեկեբսենը, ով գտնում է, որ մեղքի՝ որպես արարքի և դրա հետևանքների նկատ-

¹ St 'u **Келина С. Г.**, Ответственность юридических лиц в проекте нового УК Российской Федерации, М., 1998, էջ 124:

մամբ ունեցած հոգեբանական վերաբերմունքի մոտեցումը իրավաբանական անձանց նկատմամբ կիրառելի չէ: Հանցանք կատարած իրավաբանական անձանց մեղքն արտահայտվում է դրա ներկայացուցիչների գործունեության մեջ, ովքեր կարող են գործել թե դիտավորյալ, թե անզգուշությամբ¹:

Ա. Գ. Բերեզնիցկին ևս գտնում է, որ իրավաբանական անձի մեղքի՝ որպես սուբյեկտիվ երևույթի, այսինքն, մեղքի՝ որպես հակաիրավական արարքի և դրա հետևանքների նկատմամբ հոգեբանական վերաբերմունքի ընկալումը, արտահայտվում է իրավաբանական անձի անունից հանդես եկող անձանց մեղքի պրոեկցիայի միջոցով²:

Յու. Յու. Կուլեսնիչենկոն ևս գտնում է, որ իրավաբանական անձի մեղքը նույնացվում է դրա ղեկավար անձնակազմի մեղքի հետ և հաստատված է համարվում միայն համապատասխան ղեկավար աշխատակցի մեղքի առկայության պայմաններում³:

Իրավաբանական անձանց մեղքի սուբյեկտիվ տեսության վերը քննարկված մոտեցումներն ընդհանրացվում են մեկ այլ տեսության շրջանակներում, որը ստացել է իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության որոշման ընդլայնված նույնականացման մոդել անվանումը: Այս մոդելի համաձայն՝ բացի նույնականացման տեսությամբ պատասխանատվության առաջացման հիմնական հատկանիշներից, այսինքն՝ կոնկրետ ֆիզիկական անձի կողմից մեղավորությամբ հակաիրավական արարք կատարելուց, իրավաբանական անձի պատասխանատվության համար կարող է հիմք ծառայել նաև ղեկավար օղակի կողմից իր աշխատակիցներին վերահսկելու անկարողությունը (վերահսկողության բացակայության կախոն):

¹ St`u **Джекебаев У. С.**, Об уголовной ответственности юридических лиц //Известия ПАН Республики Казахстан. Серия общественных наук, 1993, էջ 36:

² St`u **Березницкий А. Г.**, Административная ответственность юридических лиц: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14, М., 2003, էջ 167:

³ St`u **Колесниченко Ю. Ю.**, Некоторые аспекты вины юридических лиц, привлекаемых к административной ответственности // Журнал российского права, 2003, №1, էջ 71:

Իրավաբանական անձի մեղքի մյուս՝ օբյեկտիվ (վարքագծային կամ կազմակերպական) տեսության համաձայն՝ իրավաբանական անձի պատասխանատվությունը սահմանվում է՝ ելնելով իրավաբանական անձի կորպորատիվ մշակույթի թերություններից: Իրավաբանական անձի ինքնուրույն մեղքի սահմանման կողմնակիցները նշում են, որ դրա անհրաժեշտությունը բխում է իրավաբանական անձի՝ ինքնուրույն և լիարժեք իրավունքի սուբյեկտ հանդիսանալու հանգամանքից, իսկ դրան այս կամ այն անձի արարքի մեղսագրումը հակասում է այդ գաղափարին:

Այս տեսության շրջանակում առաջարկվում է սահմանել իրավաբանական անձանց մեղքի առանձին հասկացություն, համաձայն որի՝ իրավաբանական անձի կողմից կատարված հանցագործությունը համարվում է մեղավոր, եթե այն հնարավորություն ուներ հետևելու այն նորմերին ու կանոններին, որոնց խախտման համար նախատեսված է պատասխանատվություն, սակայն այդ անձի կողմից չեն իրականացվել բոլոր միջոցները դրանք պահպանելու ուղղությամբ: Այլ կերպ ասած՝ իրավաբանական անձը մեղավոր է ճանաչվում կատարված իրավախախտման համար, եթե նա պարտավոր էր կատարելու իր վրա դրված պարտականությունները, սակայն չի կատարել դրանք, չնայած նման հնարավորություն ունեցել է¹:

Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ այս մոդելի կիրառման դեպքում կազմակերպությունը ստիպված կլինի ապացուցելու իր անմեղությունը, ինչպես նաև պարտականությունների կատարման անհնարինության համար հիմք հանդիսացած անհաղթահարելի ուժի առկայությունը, ինչը հակասում է սուբյեկտիվ մեղսայնացման սկզբունքին, ինչպես նաև անմեղության կանխավարկածին:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ հարկ է նկատել, որ իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության և դրա հիմքերի ու պայմանների սահմանումը բխում է այն իրողությունից, որ իրավաբա-

¹ См. у **Ситковский И. В.**, Уголовная ответственность юридических лиц: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08, М., 2003, էջ174:

նական անձը արդեն վաղուց հանդիսանում է իրավունքի ինքնուրույն սուբյեկտ, ով ունի իր սեփական հետաքրքրությունների շրջանակը, ունի իրավունքներ, կրում է պարտականություններ: Իրավաբանական անձի մեղքի՝ որպես քրեական պատասխանատվության պարտադիր պայմանի հստակ սահմանումը բխում է իրավաբանական անձի՝ որպես իրավունքի լիարժեք սուբյեկտի կարգավիճակի ամրապնդման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունից:

Անդրադառնալով իրավաբանական անձի մեղքի՝ սույն աշխատանքում քննարկված հայեցակարգերին՝ կարծում ենք, որ դրանցից միանշանակ մեկին կամ մյուսին նախապատվություն տալը չի լուծի խնդիրը լիարժեք և բազմակողմանիորեն կարգավորելու պահանջը: Հետևաբար՝ իրավաբանական անձի մեղքի հետ կապված հարցերի առավել համակարգային կարգավորման տեսանկյունից նպատակահարմար ենք գտնում ՀՀ քրեական օրենսգրքում քննարկված մոդելներից որոշ մոտեցումների զուգակցված տեղայնացումը:

Նախևառաջ, կարծում ենք, որ պետք է բացառել իրավաբանական անձի առանց մեղքի պատասխանատվության հնարավորությունը: Ինչպես նշվել է, նման մոտեցումը հակասում է նյութադատավարական մի շարք հիմնարար սկզբունքներին:

Իրավաբանական անձի մեղքի սուբյեկտիվ տեսությունն, ըստ էության, ամենաընդունելին է թվում՝ իր ընդլայնված ներկայացուցչական մոդելով: Սակայն, հարկ է նշել, որ այդ դեպքում իրավաբանական անձի մեղքի մասին հնարավոր կլինի խոսել միայն այն պարագայում, երբ իրավաբանական անձի հիմնադիրը, ղեկավար աշխատողը, ներկայացուցիչը կամ շարքային աշխատողը հանցավոր արարքը կատարի ոչ թե մասնավոր շահերից ելնելով, այլ ի շահ իրավաբանական անձի:

Նշվածից բացառություն կարող են լինել այն դեպքերը, երբ հանցավոր արարքը կատարելիս՝ աշխատակցի կողմից դրսևորվել է անզգուշություն, և երբ իրավաբանական անձի աշխատակիցների կողմից հանցանքի կատարումը հնարավոր է դարձել կազմակերպությունում ներքին վերահսկողության բացակայության, իր աշխատակիցների կողմից հանցանքների կատարումը կանխարգելելու մե-

խանիզմների անկատարության հետևանքով:

Ինչ վերաբերում է մեղքի օբյեկտիվ տեսությանը և դրա ներդրման հնարավորությանը, կարծում ենք, որ այն որոշ հանցակազմերի պարագայում կարող է շատ արդյունավետ լինել: Մասնավորապես՝ խոսքը վերաբերում է շրջակա միջավայրի անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործություններին, տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործություններից որոշներին: Այսինքն՝ այնպիսի հանցագործություններին, որոնք կարող են իրավաբանական անձի կողմից իր գործունեության հետ կապված օրենսդրական նորմերը չպահպանելու հետևանք լինել:

Այդ դեպքում քրեական պատասխանատվություն նախատեսող օրենսդրական նորմեր իրավաբանական անձի կողմից խախտելու փաստի հաստատումը, իսկ նյութական հանցակազմերի դեպքում՝ նաև հետևանքների առկայությունը, բավարար կլինեն իրավաբանական անձին պատասխանատվության ենթարկելու համար: Մինևույն ժամանակ, պետք է ապացուցվի, որ այդ նորմերի խախտումը տեղի է ունեցել իրավաբանական անձի կողմից դրանց պահպանման իրական հնարավորություն ունենալու դեպքում, բացառելու համար իրավաբանական անձից անկախ հանգամանքների բերումով օրենսդրական պահանջների ցանկացած խախտման պարագայում վերջինիս քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը:

Србуи Галян

Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ

ВИНА КАК УСЛОВИЕ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

Статья посвящена исследованию вины как условия уголовной ответственности юридических лиц. В работе обсуждены существующие научные подходы относительно вины юридических лиц, исследованы и тщательно проанализированы объективные и субъективные теории формирования вины юридического лица, а также, способом

сравнительного анализа выявлены преимущества и недостатки этих теорий, для определения наиболее приемлемого варианта решения этого вопроса в Уголовном кодексе Республики Армения в случае внедрения института уголовной ответственности юридических лиц.

Srbuhi Galyan

PHD Student of the YSU Chair of Criminal Law

GUILT, AS A CONDITION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY OF LEGAL ENTITIES

The problem of guilt as a precondition of criminal responsibility of legal entities is discussed in the article presented. The existing scientific approaches regarding the guilt of legal entities, objective and subjective theories on formation of the guilt of the legal entities are thoroughly analyzed, as well as the advantages and disadvantages of these theories via method of comparative analysis are revealed in the article, in order to define the most acceptable solution of the highlighted issue in the Criminal Code of the Republic of Armenia, in case the institute of criminal responsibility of legal entities is adopted.

Բանալի բառեր՝ իրավաբանական անձ, իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվություն, մեղք, իրավաբանական անձի մեղք, նույնականացման տեսություն, մեղադրանք:

Ключевые слова: юридическое лицо, уголовная ответственность юридических лиц, вина, вина юридического лица, теория отождествления, вменение.

Key words: legal entity, criminal responsibility of legal entities, guilt, the guilt of legal entities, theory of identification, imputation.

**ՄԱՔՍԱՅԻՆ ՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ
ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Մաքսային իրավական ցանկացած ինստիտուտ իրականացվում է տվյալ ինստիտուտի համար ելակետային նշանակություն ունեցող կոնկրետ որոշակի հիմնարար դրույթներին համապատասխան: Բացառություն չէ նաև մաքսային հսկողության ինստիտուտը, որի իրականացմանն օրենսդրորեն առաջադրվել են համապատասխան պահանջներ և ուղենիշներ: Ակներև է, որ նմանատիպ վավերապայմանների օրենսդրական ամրագրումը հնարավորություն է տալիս իրավակիրառողին արդյունավետորեն կողմնորոշվելու իրավաբանորեն արժևորվող սեփական վարքագծի ընտրության ժամանակ, ապահովում է իրավական կարգավորման որոշակիություն և մաքսային սահմանով ապրանքներ և տրանսպորտային միջոցներ տեղափոխող անձանց համար ստեղծում է նպաստավոր պայմաններ համադրելու իրենց վարքագիծն օրենսդրությամբ ամրագրված վարքականոններին: Բնական է, որ սկզբունքների ցանկի ու բովանդակության որոշարկումն այս պարագայում հանդես է գալիս որպես մաքսային հսկողությունը կազմող գործառնությունների իրավաչափության ցուցիչ: Ասվածը հիմնավորվում է հատկապես այն հանգամանքի հաշվառմամբ, որ խնդրո առարկա ինստիտուտի բովանդակության մեջ ներառվող բաղադրիչներն իրենց էությամբ ենթադրում են անձանց իրավական կարգավիճակի էական սահմանափակումներ, որպիսի իրավիճակը ողջամտորեն պահանջում է առավել հստակ և որոշարկված իրավակարգավորման մակարդակ:

Այսպես, Օրենքի 128-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ *արգելվում է մաքսային հսկողության ներքո գտնվող ապրանքներն ու*

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Է. Է. Շաթիրյան:

տրանսպորտային միջոցներն առանց մաքսային մարմնի թույլտվության մասնակի կամ ամբողջությամբ հանձնելը, օտարելը կամ ոչնչացնելը, ինչպես նաև ապրանքների և տրանսպորտային միջոցների բեռնումը, բեռնաթափումը, փոխաբեռնումը, փաթեթների վնասվածքների վերացումը, փաթեթների բացումը, փաթեթավորումը, վերափաթեթավորումը կամ այդ ապրանքների կամ դրանց ուղեկցող փաթեթների վրա դրված մաքսային ապահովման միջոցները փոխելը: Բնական է, որ նման սահմանափակումների պայմաններում մաքսային հսկողության շրջանակներում ներառվող միջոցառումների իրականացման ընդհանուր կողմնորոշիչներ սահմանելու դեպքում անհամեմատ ավելի դյուրին է դառնում իրավակիրառողի գործունեությունը: Հակառակ դեպքում բավական մեծ է անձանց իրավունքների և օրինական շահերի խախտման հավանականությունը: Ինչպես նշում է Տ. Ն. Տրոշկինան, սկզբունքները երաշխավորում են իրավաստեղծգործության շարունակականությունն ու անընդհատությունը, ապահովում են մաքսային օրենսդրության և մաքսային քաղաքականության միջև փոխկապակցվածությունը¹: Դրանք առավել ընդհանուր, հայեցակարգային բնույթի դրույթներն են այն մասին, թե ինչ ձևով պետք է կազմակերպվի մաքսային մարմինների գործունեությունը մաքսային հսկողության իրականացնելիս և ինչպես պետք է կառուցվեն անձանց և մաքսային մարմինների միջև իրավահարաբերությունները դրա ընթացքում²:

Մինչև մաքսային հսկողության սկզբունքները որոշարկելը նախ և առաջ, փաստենք, որ հանրային իրավունքի ոլորտում մաքսային մարմինների՝ արտաքին բնույթ ունեցող գործողություններն իրենցից ներկայացնում են սովորական վարչարարություն, և դրանց նկատմամբ կիրառելի են «Վարչարարության հիմունքների և վար-

¹ Ст' у Трошкина Т. Н., Правовые принципы таможенно-тарифного регулирования // Известия высших учебных заведений. Правоведение, 2003, № 1 (246), էջ 61:

² Ст' у Степаненко С. М., Система принципов организации таможенного контроля товаров и транспортных средств // Транспортное право, 2012, № 3, էջ 21-22.

չական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված սկզբունքները¹: Այսպես, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասը վարչարարությունը բնորոշում է որպես *վարչական մարմինների արտաքին ներգործություն ունեցող գործունեություն, որը եզրափակվում է վարչական կամ նորմատիվ ակտերի ընդունմամբ, ինչպես նաև գործողություն կամ անգործություն, որն անձանց համար առաջացնում է փաստական հետևանքներ*»²

Մաքսային հսկողության ինստիտուտը գնահատման առարկա դարձնելով վարչարարության հատկանիշների համատեքստում կարող ենք փաստել, որ դրա կենսագործումն անձանց համար առաջացնում է փաստական հետևանքներ, որը վարչարարության բնութագրիչներից մեկն է: Բացի այդ, մաքսային հսկողությունն արտաքին ներգործություն ունեցող գործունեության ձև է, իրականացվում է վարչական մարմնի ներհամակարգային շրջանակներից դուրս:

Ասվածը հիմնավորվում է նաև դատական պրակտիկայի շրջանակներում վարչարարությանը վերագրվող հատկանիշների վերլուծությամբ: Մասնավորապես, ՀՀ վճռաբեկ դատարանը «Վարչարարության հիմունքների եւ վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին եւ 2-րդ մասերում ամրագրված՝ «վարչական մարմիններ», «վարչարարություն» եզրույթների սահմանումների, ինչպես նաեւ 2007 թ. նոյեմբերի 28-ի ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված դրույթի համակարգային վերլուծության արդյունքում բացահայտել է վարչարարության հետևյալ բովանդակությունը. «...վարչարարությունը բնորոշվում է հանրային իրավունքի բնագավառին առնչվելու հանգա-

¹ Հաշվի առնելով, որ մաքսային հսկողության նկատմամբ կիրառելի են վարչարարության ընդհանուր հիմնադրույթները՝ սույն աշխատության մեջ ձեռնպահ կմնանք դրանց վերլուծությունից քննարկման առարկա դարձնելով բացառապես ուղղակիորեն մաքսային հսկողության իրականացումը կարգավորող հիմնադրույթները:

² Ընդունվել է 18.02.2004 թ., ուժի մեջ է մտել 31.12.2004 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2004.03.31/18 (317):

մանքով: Դա պետք է լինի վարչական մարմնի՝ հանրային իրավունքի բնագավառում որոշակի հարցի լուծմանն ուղղված գործողություն, իսկ հանրային իրավունքի բնագավառը նշանակում է անձի հարաբերություններ պետության հետ, որը հանդես է գալիս որպես հանրային իշխանության կրող:

Այսինքն՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ հանրային իրավահարաբերություններն այն հարաբերություններն են, որոնք ծագում են պետական կառավարման մարմինների գործադիր-կարգադրիչ գործունեության ընթացքում՝ վարչական մարմինների և ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց միջև ծագած հարաբերություններում:»¹

Վերը բերված որոշման պահանջները համադրելով մաքսային հսկողության էության, դրա հատկանիշների հետ՝ կարելի է փաստել, որ որպես գործունեության ձև՝ մաքսային հսկողության նկատմամբ կիրառելի են բոլոր այն սկզբունքները, որոնք վարչարարության իրականացման համար ունեն ելակետային նշանակություն:

Վերը հիշատակվածի համատեքստում գտնում ենք, որ մաքսային հսկողության սկզբունքների շրջանակն ու բովանդակությունը որոշարկելու համար որպես իրավական չափանիշ՝ պետք է դասակարգման հիմքում դնել ընդհանրապես մաքսային մարմինների գործունեությանը՝ որպես վարչարարությանը բնորոշ և հատկապես մաքսային հսկողության իրականացմանը վերաբերող, այսպես կոչված, հատուկ դրույթների առկայությունը:

Պետք է նկատել, որ Օրենքի 8-րդ հոդվածն ընդհանուր առմամբ մատնանշում է մաքսային մարմինների գործունեության սկզբունքները, որոնց մի մասն ակնհայտորեն կարող է արժևորվել նաև մաքսային հսկողության դիրքերից: Մինչդեռ, մաքսային հսկողության սկզբունքների շրջանակին և էությանը վերաբերող հարցերը Օրենքում դեռևս բավարար որոշակիությամբ կանոնակարգված չեն, ինչը, կարծում ենք, պետք է համարել օրենսդրական լուրջ բացթողում:

¹ Տե՛ս թիվ ԵԱՔԴ/1369/02/09 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2010 թ. դեկտեմբերի 3-ի որոշումը՝ www.arils.am

Մաքսային մարմինների գործունեության սկզբունքներն առավել ընդհանրական բնույթ ունեն և, մեր համոզմամբ, համադրելի են մաքսային օրենսդրության սկզբունքներին: Մինչդեռ, մաքսային հատկապես մաքսային հսկողությանը վերաբերող պահանջներն Օրենքը համակարգված չի մատնանշում: Ընդ որում, խնդիրը լուծված չէ նաև «Մաքսային հսկողության իրականացման մեթոդիկան սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշմամբ¹, որով սուկ կարգավորվել են մաքսային հսկողության շրջանակում ներառվող միջոցառումների իրականացման մեթոդական ուղենիշները:²

Այսպես, Օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասով, ի թիվս մաքսային մարմինների գործունեության այլ սկզբունքների, որպես մաքսային մարմինների գործունեության սկզբունք՝ նախատեսվել են նաև մաքսային հսկողության իրականացման ընթացքում օրենսդրությամբ սահմանված դրույթների միատեսակ կիրառման անհրաժեշտությունը և մաքսային հսկողության իրականացման նպատակով մաքսային մարմինների ներկայացրած պահանջների հստակությունը: Մեր համոզմամբ, սակայն, հիշյալ սկզբունքների օրենսդրական ամրագրումը վերափաստավորման անհրաժեշտություն է ենթադրում: Բանն այն է, որ մաքսային մարմնի կողմից ներկայացված պահանջների հստակության ապահովումը ոչ միայն մաքսային հսկողության առանցքային ելակետ, այլ նաև առհասարակ վարչարարության սկզբունք է, ուստի, դրա կիրառումը՝ որպես սկզբունք, նպատակահարմար չէ սահմանափակել սուկ մաքսային հսկողության ընթացքով: Նույն դատողությունը վերաբերում է նաև օրենսդրությամբ սահմանված դրույթների միասնական կիրառմանը, որը դարձյալ ունի ընդհանուր բնույթ իրավակիրառման ամբողջ գործընթացի համար: Ուստի, գտնում ենք, որ նշված հոդվածում նախատեսված

¹ Ընդունվել է 24.03.2001 թ., ուժի մեջ է մտել 21.04.2001 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2001.04.11/11 (143):

² Ծանոթագրություն: Հատկանշական է այն, որ նշված որոշմամբ չեն կարգավորվել ապրանքների և տրասնպորտային միջոցների հետ հետբացթողումային հսկողության իրականացման մեթոդիկայի առանձնահատկությունները:

հիշյալ սկզբունքներն անհրաժեշտ է որոշակիորեն խմբագրել այնպես, որ դրանց գործողությունն անհարկի չեզրագծվի միայն մաքսային հսկողության ժամանակահատվածով:

Ասվածը հիմնավորվում է այն իրողության հաշվառմամբ, որ նման սկզբունքի ամրագրումն առնվազն ենթադրում է օրենսդրական կարգավորման դաշտում այնպիսի նորմերի առկայություն, որոնք հնարավորինս կբացառեն մաքսային մարմնի անհարկի կամայականությունները և իրապես կապահովեն օրենսդրությամբ սահմանված դրույթների միասնական կիրառումը: Այլ կերպ ասած՝ հիշյալ իրավադրույթին համապատասխան պետք է կառուցվեր մաքսային օրենսդրության ողջ համակարգը: Մինչդեռ, Օրենքի մի շարք դրույթներ, մեր համոզմամբ, համադրելի չեն նշված նորմ սկզբունքների բովանդակությանը: Մասնավորապես, Օրենքի 86-րդ, 78-րդ և 74-րդ հոդվածների բովանդակային-համադրված վերլուծությունից բխում է, որ օրինակ, մաքսային արժեքի որոշման գործարքի գնի սահմանման հարցում նշված նորմի շրջանակներում չի ապահովվել պատշաճ իրավական հետևողականություն: Եվ սա այն դեպքում, երբ մաքսային վարչարարության շրջանակներում մաքսային արժեքի որոշման գործարքի գնի մեթոդի կիրառումը դասվում է գործնական առումով ամենախնդրահարույց ինստիտուտների շարքին և, դրանով պայմանավորված, պետք է առավել համակողմանի իրավակարգավորում ստանար:

Այսպես, Օրենքի 86-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ամրագրում է, որ *հայտարարատուի հայտարարագրած մաքսային արժեքի կամ դրա որոշման եղանակի հետ տարածքային (տարածաշրջանային, մասնագիտացված կամ սահմանային) մաքսային մարմինների անհամաձայնության դեպքում վերջիններս սույն օրենքով սահմանված ժամկետում կազմում և հայտարարատուին են տրամադրում վերադաս մաքսային մարմնի սահմանած ձևով մերժման եզրակացություն, որտեղ հիմնավորվում են հայտարարատուի հայտարարագրած մաքսային արժեքի չափը կամ որոշման եղանակը չընդունելու պատճառները, և նշվում է այն վերադաս մաքսային մարմնի կամ պաշտոնատար անձի հասցեն, որին կարող է բողոքարկման համար*

դիմել հայտարարատուն: Մերժման եզրակացության հետ տարած-
քային մաքսային մարմինները հայտարարատուին ներկայացնում
են մաքսային արժեքի չափը և որոշման եղանակը՝ հիմնավորելով
նաև սույն օրենքի 85-րդ հոդվածով նախատեսված հերթականությ-
յամբ մաքսային արժեքի որոշման մեթոդներով ապրանքների մաք-
սային արժեքը որոշելու անհնարինությունը:

Միաժամանակ, նույն հոդվածի 3-րդ մասն ամրագրում է նաև,
որ տարածաշրջանային, մասնագիտացված կամ սահմանային մաք-
սային մարմինները մաքսային արժեքը գործարքի գնի մեթոդով
հաշվարկելու մերժման վերաբերյալ մինչև վերջնական որոշում ըն-
դունելը, բայց ոչ ուշ, քան սույն օրենքի 78-րդ հոդվածով սահման-
ված փաստաթղթերը հայտարարատուի կողմից ներկայացվելուց
հետո՝ երկու աշխատանքային օրվա ընթացքում, հայտարարա-
տուին գրավոր ներկայացնում են գործարքի գնի մեթոդով հաշվարկ-
ված մաքսային արժեքի ընդունմանը խանգարող հանգամանքները և
առաջարկում են հայտարարատուին հինգ աշխատանքային օրվա
ընթացքում գրավոր ներկայացնել լրացուցիչ փաստաթղթեր և (կամ)
տեղեկություններ, որոնց քննության արդյունքում, նշյալ փաստաթղ-
թերը և (կամ) տեղեկությունները ներկայացվելուց հետո՝ մեկ աշ-
խատանքային օրվա ընթացքում, կայացնում են **որոշում մաքսա-
յին արժեքը գործարքի գնի մեթոդով հաշվարկելը մերժելու վերա-
բերյալ** կամ ընդունում են հայտարարատուի ներկայացրած մաքսա-
յին արժեքը:

Նույն օրենքի 74-րդ հոդվածի 4-րդ մասով՝ որպես հաշվարկված
մաքսային արժեքի մերժման վերաբերյալ իրավական փաստաթուղթ
դիտարկվում է մերժման եզրակացությունը:

Հիշյալ իրավադրույթներում առկա կարգավորումների վերլու-
ծությամբ պարզ է դառնում, որ օրենսդրությամբ սահմանված է մաք-
սային մարմնի կողմից գործարքի գնի մեթոդով ապրանքի մաքսա-
յին արժեքի սահմանումը մերժելու մասին ընդունվող վարչական
ակտերի երկու տեսակ՝ «մերժման եզրակացություն» և որոշում
«մաքսային արժեքը գործարքի գնի մեթոդով հաշվարկելը մերժելու»
վերաբերյալ: Մինչդեռ, նշված երկու որոշումների միջև իրենց կիրա-

ռական նշանակությամբ առկա չէ որևէ տարբերակում, որը, գտնուվելով, մաքսային հսկողության իրականացման ժամանակ կարող է հարուցել իրավական որոշակիության սկզբունքի հետ անհամատեղելի իրավիճակներ: Ինքնին հասկանալի է, որ նման իրավակարգավորումը խնդրահարույց է առաջին հերթին, մաքսային հսկողության իրականացման ընթացքում օրենսդրությամբ սահմանված դրույթների միասնական կիրառման անհրաժեշտության և մաքսային մարմնի ներկայացրած պահանջների հստակության ապահովման իմաստով: Առավել ևս, երբ Միության օրենսգրքի 66-րդ հոդվածի ուժով մաքսային հսկողությունն իրականացվում է նաև ապրանքի մաքսային արժեքի նկատմամբ, ընդ որում, ինչպես ապրանքի բացթողումից առաջ, այնպես էլ դրանից հետո: Օրինակ, ապրանքի բացթողումից հետո իրականացվող մաքսային հսկողության ձև համարվող արտագնա մաքսային հսկողության ընթացքում, ի թիվս այլ հանգամանքների, գնահատման առարկա է դառնում նաև հարցադրումը, թե արդյոք պատշաճ է որոշվել ապրանքի մաքսային արժեքը: Հետևապես, ակնհայտ է, որ առկա կանոնակարգումներն այս հարցի առնչությամբ պետք է լինեն բավականաչափ հստակ: Մինչդեռ, ստացվում է, որ դրանք ներկայումս լուրջ մտավախություններ են հարուցում հիշյալ իրավադրույթի հայեցողական կիրառման և հնարավոր չարաշահումների իմաստով:

Ընդ որում, հիշյալ նորմերը նույն խմբագրությամբ առկա էին նաև 2000 թ. ՀՀ մաքսային օրենսգրքում ու գործողության ընթացքում դրանք արդեն իսկ դառել էին սահմանադրական արդարադատության առարկա: Մասնավորապես, ՀՀ Սահմանադրական դատարանը, թիվ 1176 թվակիր որոշմամբ անդրադառնալով ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 95-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 96-րդ հոդվածի 2-րդ մասի սահմանադրականության խնդրին, արձանագրել է իրավական այն դիրքորոշումը, որ *«քննարկվող հոդվածի 2-րդ, 2.1-ին և 3-րդ մասերի համադրված վերլուծությունից պարզ չի դառնում հայտարարատուին վերադաս մաքսային մարմնի սահմանած ձևով մերժման եզրակացության տրամադրման, և մինչև վերջնական որոշում ընդունելը հայտարարատուին գործարքի գնի մեթոդով հաշվարկված մաքսա-*

յին արժեքի ընդունմանը խանգարող հանգամանքների վերաբերյալ գրավոր տեղեկացման հերթականության և հոդվածի համապատասխան մասերում գործածվող «մերժման եզրակացություն» և «վերջնական որոշում» հասկացությունների փոխհարաբերակցության հարցը: Նման վիճակը կարող է վարչական մարմինների հայեցողության սահմանների ոչ իրավաչափ ընդլայնման և մարդու իրավունքների խախտման վտանգ ստեղծել»:¹

Բայցևայնպես, անգամ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի վերը հիշատակված որոշումից հետո առկա անորոշությունն Օրենքով չվերացավ և սկզբունքորեն նույնությամբ վերաբտադրվեց ՀՀ մաքսային օրենսգրքի իրավակարգավորումը՝ լուրջ խնդիրներ հարուցելով մաքսային մարմինների գործունեության ընթացքում ընդհանրապես, և մաքսային հսկողություն իրականացնելիս մասնավորապես, հայեցողական լիազորությունների պատշաճ և արդարացի կենսագործման համար: Ընդ որում, սա այն պարագայում, երբ նույն Օրենքով որպես մաքսային մարմինների գործունեության սկզբունքներ՝ նախատեսվել են նաև օրինականության և օրենքի առաջ անձանց հավասարության, նրանց իրավունքների ու ազատությունների պահպանման անհրաժեշտության սկզբունքները:

Հետևապես, գտնում ենք, որ խնդրո առարկա սկզբունքը պետք է տեղայնացվեր մաքսային իրավական բոլոր ինստիտուտների իրավակարգավորման ընթացքում, որի արդյունքում կապահովվեր նաև օրինաչափ վարչարարության իրականացումը:

Ինչ վերաբերում է հատկապես մաքսային հսկողության իրականացման սկզբունքներին, ապա պետք է փաստենք, որ իրավաբանական գրականության մեջ այս հարցի առնչությամբ առկա են տարբեր մոտեցումներ: Անդրադառնալով մաքսային հսկողության իրականացման սկզբունքներին՝ Ա. Բ. Նովիկովը, օրինակ, առանձնացնում է մաքսային հսկողության ամբողջականությունը, դրա բավարարությունն ու ընտրողականությունը, մաքսային հսկո-

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 01.10.2014 թ. թիվ ՍԴՈ-1176 թվակիր որոշումը՝ www.concourt.am:

դության ձևի կիրառման ժամանակ ռիսկերի կառավարման համակարգի օգտագործումը, մաքսային հսկողության առանձին ձևերից ազատվելու հնարավորությունը, օտարերկրյա պետության մաքսային մարմինների հետ համագործակցությունը, արտաքին տնտեսական գործունեության մասնակիցների և կազմակերպությունների հետ համագործակցությունը, մաքսային սահմանով ապրանքաշրջանառության արագացման համար նպաստավոր պայմանների ապահովումը, ոչ իրավաչափ վնաս հասցնելու անթույլատրելիությունը, մաքսային հսկողության ընթացքում տեխնիկական միջոցների կիրառման անվտանգությունը:¹ Ե.Վ.Սերգեևը, ի թիվս վերը հիշատակվածի՝ առանձնացնում է նաև արտաքին տնտեսական գործունեության մասնակիցների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության, մարդասիրության, օպերատիվության, արդյունավետության սկզբունքները:² Մեր համոզմամբ, մաքսային հսկողության սկզբունքների շրջանակի որոշման հարցում պետք է առաջնորդվել ուղղակիորեն մաքսային հսկողության իրականացմանը վերաբերող դրույթների առկայության ելակետով՝ դրանց շրջանակից բացառելով այն դրույթները, որոնք առհասարակ մաքսային կարգավորման և մաքսային գործի սկզբունքներ են և դրված են մաքսային մարմինների գործունեության առանցքում: Ըստ այդմ, մեր համոզմամբ, մաքսային հսկողության սկզբունքների շրջանակը պետք է սահմանափակել հետևյալ շրջանակով.

▪ *Համաչափությունը մաքսային հսկողության ձևի (միջոցի) և հետապնդվող նպատակի միջև.*

▪ *Մաքսային հսկողության իրականացումը՝ հիմնված ռիսկերի կառավարման համակարգի գնահատման վրա:*

Պետք է նկատել, սակայն, որ վերը հիշատակված սկզբունքները համադրելի չեն և ուղղակիորեն չեն համընկնում մաքսային հսկողության օրենսդրական սկզբունքներին: Մասնավորապես, Օրենքի

¹ Տե՛ս **А. Б. Новиков**, նշվ. աշխատ., էջ 20:

² Տե՛ս Таможенный контроль: Проблемы правового регулирования, Е. В. Сергеев, 2005, էջ 22-37:

120-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ *մաքսային հսկողության իրականացման ժամանակ մաքսային մարմինները կիրառում են ընտրողականության սկզբունքը և սահմանափակվում են Հայաստանի Հանրապետության և Միության մաքսային օրենսդրության դրույթների պահպանման համար բավարար մաքսային հսկողության ձևերով*: Հարկ է նկատել, որ նույն ձևակերպումն առկա է նաև «Մաքսային կարգավորման մասին» Ռուսաստանի Դաշնության օրենքի 161-րդ հոդվածի 3-րդ մասով Եվրոպական Միության մաքսային օրենսգրքի 46-րդ հոդվածի 1-ին մասն ուղղակիորեն ամրագրում է, որ մաքսային մարմինները կարող են կիրառել իրենց կողմից անհրաժեշտ համարվող ցանկացած ձև¹:

Վկայակոչված իրավադրույթի բովանդակային վերլուծությունից ուղղակիորեն բխում է, որ ընտրողականությունը մաքսային հսկողություն իրականացնող համապատասխան պաշտոնատար անձի գործունեության ուղենիշ է ռիսկերի կառավարման հիման վրա գնահատելու մաքսային հսկողության կոնկրետ ձևի ընտրության իրավաչափության հարցը: Այն, ըստ էության, մաքսային մարմիններին վերապահված հայեցողական լիազորությունն է կիրառելու մաքսային հսկողության ձևերից որևէ մեկը: Ընտրողականությունը մաքսային հսկողության շրջանակներում իրականացվող միջոցառումների ընտրության հայեցողական որոշակի ազատությունն է՝ սահմանափակված գործադրված միջոցի և հետապնդվող նպատակի միջև օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող համաչափության գաղափարով: Ինչպես նշում է Բ. Ն. Գաբրիչիձեն, անհրաժեշտության դեպքում մաքսային մարմինները մաքսային հսկողության շրջանակում կարող են կիրառել ցանկացած միջոցառում, այսուհանդերձ, նրանք էապես կաշկանդված են ընտրելու այն ձևը, որն անհրաժեշտ է մաքսային օրենսդրության խնդիրների կենսագործման համար²:

¹ 09.10.2013 թ. Եվրոպական միության մաքսային օրենսգիրք, № 952/1013, www.eur-lex.europa.eu.

² Ст'я Таможенное право. Учебник для вузов. Отв. редактор проф. Б. Н. Габричидзе, М., Издательство БЕК, 1995, էջ 264.

Համանման իրավական դիրքորոշում է արտահայտել նաև Ն. Ա. Գլազունովան, ում համոզմամբ, մաքսային հսկողությունը պետք է սահմանափակվի հիմնական նպատակների իրականացման համար անհրաժեշտ մինիմումով՝ իրականացվելով ընտրողականության հիման վրա և ռիսկերի կառավարման համակարգի առավելագույն կիրառման հնարավորություններով¹: Բնորոշ է նաև Ա. Ա. Կոստինի մոտեցումը, որ «ընտրողականություն» եզրի հետ մեկտեղ հավասարապես ընդունելի էր համարում նաև «բավարարություն» եզրը:²

Ընդ որում, ինչպես և հայեցողական ցանկացած լիազորության կիրառման պարագայում, այնպես էլ այս դեպքում վարչական մարմինը սահմանափակված է կիրառելու հսկողության այն կառուցակարգը, որն անհրաժեշտ է հետապնդվող նպատակին հասնելու համար: Այլ կերպ ասած՝ մեր համոզմամբ, նշված երկու սկզբունքների հիմնարար դրույթների ամբողջությունն իրենից ներկայացնում է ոչ այլ ինչ, քան վարչարարության մեջ գործառող հայեցողական լիազորությունների սահմանափակման յուրատիպ դրսևորում մաքսային վարչարարության շրջանակներում:

Նման պայմաններում գտնում ենք, ընտրողականության սկզբունքի առանձնացումը՝ որպես կոնկրետ ինստիտուտի կիրառման առանձին սկզբունք, նպատակահարմար չէ և իր իրավական բովանդակությամբ ամբողջությամբ չի համընկնում դրա հիմքում ընկած գաղափարին: Ակներև է, որ օրենքում թվարկված մաքսային հսկողության իրավական ձևերն ակնհայտորեն պետք է իրականացվեն մաքսային մարմինների կողմից որոշակի ողջամիտ հայեցողությամբ, իսկ ընտրողականության սկզբունքի ողջ իրավական բո-

¹ St' u **Глазунова Н. А.**, Новая философия таможенного контроля в соответствии с Киотской конвенцией // Промышленник России, 2006, N 2; Около таможни, 2007, N1: www.rgwto.com:

² St' u **А. А. Костин, Л. Ю. Подойма**, Комплексный подход к развитию системы управления таможенными рисками в рамках Евразийского экономического союза, Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права, 2015, № 2 (54), էջ 251-259:

վանդակությունն այն է, որ հսկողական այդ ձևերն ընտրվում ենք մաքսային մարմինների կողմից: Ստացվում է այնպես, որ վերջինս չունի սկզբունքին բնորոշ ինքնուրույն իրավական-գաղափարական բովանդակություն, այլ գործում է որպես վարչական հայեցողության բաղադրատարր՝ հանդես գալով որպես հսկողության իրականացման մեթոդաբանական հիմք: Հետևապես, նշված երկու սկզբունքները՝ ընտրողականությունն ու անհրաժեշտությունն ազատորեն կարող են ներառվել հայեցողական լիազորությունների սահմանափակման և համաչափության սկզբունքների շրջանակներում՝ առավել ևս հաշվի առնելով այն, որ հայեցողական լիազորությունների սահմանափակումը համընդգրկուն և հիմնարար դրույթ է, որը ներառում է նաև կամայական արգելքի, համաչափության, իրավահավասարության ելակետային գաղափարները (*«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 6-րդ*): Հիշյալ օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ուղղակիորեն ամրագրում է, որ հայեցողական լիազորություն իրականացնելիս վարչական մարմինը պարտավոր է առաջնորդվել մարդու և քաղաքացու՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության անհրաժեշտությամբ, նրանց իրավահավասարության, վարչարարության իրականացման համաչափության և կամայականության արգելքի սկզբունքներով, ինչպես նաև հետապնդել օրենքով կանխորոշված այլ նպատակներ: Նման պայմաններում մենք սկզբունքորեն համաձայն չենք իրավաբանական գրականության մեջ տեղ գտած այն կարծիքին, թե ընտրողականության սկզբունքն ամբողջ ծավալով ամրագրված է Կոնվենցիայի 6.2-րդ ստանդարտով¹: Բանն այն է, որ վկայակոչված ստանդարտն ընդամենը նախատեսում է, որ մաքսային մարմինները պետք է սահմանափակվեն մաքսային օրենսդրության կատարման միայն անհրաժեշտ միջոցներով: Այլ կերպ ասած՝

¹ Sté u Т. Ю. Юркин, Правовое регулирование таможенного контроля при перемещении через таможенную границу объектов интеллектуальной собственности – Саратов, էջ 59, 2009, www.dissercat.com

մաքսային հսկողության կոնկրետ ձևը պետք է բավարար և անհրաժեշտ լինի կոնկրետ հետապնդվող նպատակին հասնելու համար: Բնական է, որ նշված նորմն ինքնին դեռևս բավարար չէ խոսելու մաքսային հսկողական իրավահարաբերություններում ընտրողականության ինքնուրույն սկզբունքի առկայության մասին: Այն սոսկ արձանագրում է ձևի և հետապնդվող նպատակի միջև անհրաժեշտ ողջամիտ հարաբերակցությունը: Հետևապես, ընտրողականությունը սոսկ Կոնվենցիայով սահմանված հիմնարար սկզբունքներից մեկի բաղադրիչ է, որը վերաբերում է բացառապես մաքսային հսկողության կոնկրետ գործիքակազմի ընտրությանը:

Այս առումով հատկանշական է Ուկրաինայի Հանրապետության մաքսային օրենսգրքով սահմանված մոտեցումը: Մասնավորապես, Ուկրաինայի Հանրապետության մաքսային օրենսգրքով: Մասնավորապես, նշված օրենսգրքի 320-րդ հոդվածի 1-ին մասն ամրագրում է, որ ընտրողականությունը ենթադրում է, որ մաքսագերծման ժամանակ մաքսային օրենսդրության և միջազգային պայմանագրերի կատարումն ապահովող մաքսային հսկողության ձևերն ու միջոցները մաքսային մարմինների կողմից պետք է կիրառվեն ռիսկերի կառավարման համակարգի հիման վրա¹: Այս առումով ուշագրավ է նաև ՀՀ ֆինանսների նախարարի 30.06.2011 թ. հրամանի 3.2.2. կետը, որի համաձայն՝ ռիսկերի ցուցիչները իրենցից ներկայացնում են ընտրողականության չափանիշների հստակ արտահայտումը²:

Ուշագրավ է նաև, որ Օրենքի 120-րդ հոդվածի 4-րդ մասն ընդհանուր առմամբ ամրագրում է ընտրողականության սկզբունքի կիրառելիությունը մաքսային հսկողության իրականացման ժամանակ, որպիսի ձևակերպման պարագայում ստացվում է, թե մաքսային ծառայողին վերապահված է ընտրողական հիմունքներով մաքսային

¹ Ուկրաինայի Հանրապետության մաքսային օրենսգիրք ընդունվել է 13.03.2012, No 4495-VI www.sfs.gov.ua

² Ընդունվել է 30.06.2011 թ., ուժի մեջ է մտել 11.09.2011 թ. ՀՀԳՏ 2011.09.01/21 (404):

հսկողություն իրականացնելու իրավասություն: Օրինակ, «Մաքսային կարգավորման մասին» Բելառուսի Հանրապետության օրենքի 120-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ մաքսային հսկողության ընտրողականությունը ներառում է մաքսային հսկողության ձևի և օբյեկտի ընտրողականությունը¹:

Մինչդեռ, ակներև է, որ ընտրողականությունը չի կարող վերաբերել ընդհանրապես մաքսային հսկողության իրականացմանը: Այն անհրաժեշտաբար և մշտական հիմունքներով իրականացվող գործընթաց է: Նշված գործընթացում ընտրողականության դերը սոսկ մաքսային հսկողության ձևերի (միջոցների) կիրառման ընթացքում դրանց աստիճանի որոշման հարցում մաքսային մարմնին ընձեռնված հայեցողության կենսագործումն է:

Ընդ որում, ինչպես ցանկացած հայեցողական լիազորություն, մաքսային հսկողության ձևերի և միջոցների կիրառման աստիճանի հարցում առկա հայեցողական ազատությունն էլ պետք է իրականացվի պիտանիության, անհրաժեշտության և չափավորության ուղենիշների պահպանմամբ, որոնք իրենց համակցությամբ անհրաժեշտ և բավարար հիմք են ձևավորում մաքսային հսկողության ինստիտուտի օրինաչափ կիրառումն ապահովելու համար: Նման պայմաններում պարզապես նպատակահարմար չէ մաքսային վարչարարության մեջ ներդնել սկզբունք, որն ինքնին վարչարարության մեկ այլ հայտնի սկզբունքի բաղադրատարր է: Աներկբա է, որ այս համատեքստում «սկզբունք» չի կարող համարվել այն, ինչն ընդամենը վերաբերում է հսկողության կոնկրետ կառուցակարգի կիրառման իրավասությանը, այն որ տվյալ միջոցն ընտրվում է մաքսային մարմինների կողմից: Դրույթին տրվում է սկզբունքի նշանակություն, երբ ողջամտորեն սահմանվում են դրա կիրառման շրջանակները հանրային շահերից բխող օբյեկտիվ կողմնորոշիչներով: Այս իմաստով բոլորովին պատահական չէ, որ Եվրասիական տնտեսական միության մաքսային օրենսգրքի նախագծի սկզբնական տարբերակում չէր

¹ Ընդունվել է 16.12.2013 թ. 10.01.2014 թ. խմբագրությամբ, № 129-3
www.pravo.by:

կիրառվում նշված եզրը, ինչն առավել չափով համապատասխանում էր նաև Կոնվենցիայի իրավակարգավորումներին: Վերջին հաշվով, օրենսդրության տարբեր ճյուղերի, ներառյալ դրանց սկզբունքների տարբերակումն ու տիպականացումը պետք է իրականացվի ոչ թե մեխանիկական, այլ բովանդակային-իրավական չափանիշների վրա:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ գտնում ենք, որ մոտ ապագայում հատկապես մաքսային իրավահարաբերությունները կարգավորող նորմատիվ-իրավական ակտերի ակնկալվող փոփոխությունների արդյունքում մաքսային հսկողության ինստիտուտը կդրվի առավել պատշաճ իրավական հիմքերի վրա, կհստակեցվեն դրան վերաբերող հայեցակարգային պահանջները: Ասվածի արդիականությունը պայմանավորված է հատկապես այն իրողությամբ, որ Հայաստանի Հանրապետության՝ «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» 2014 թվականի մայիսի 29-ի պայմանագրին միանալու մասին¹ և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ հաստատված «Մաքսային միությանը և Բելառուսի Հանրապետության, Ղազախստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության Միասնական տնտեսական տարածքին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության նպատակով միջոցառումների ծրագրով (ճանապարհային քարտեզ)»² արդեն իսկ սահմանվել են այնպիսի պահանջներ, որոնց իրականացումը ենթադրելու է արմատական փոփոխություններ մաքսային վարչարարության մեջ: Բնականաբար, նման փոփոխություններն ուղղակի և անմիջական կապ ունեն նաև մաքսային հսկողության իրականացման սկզբունքների շրջանակի հետ և դրանց բովանդակության բացահայտման հետ:

¹ Ընդունվել է 10.10.2014 թ. ուժի մեջ է մտել 02.01.2015 թ. ՀՀՊՏ 2015.01.21/3 (1092):

² Ընդունվել է 23.01.2014 թ. ուժի մեջ է մտել 06.02.2014 թ. ՀՀՊՏ 2014.02.05/5 (1018).1:

Тигран Хачикян

Аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ

ПРИНЦИПЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ И ПРОБЛЕМЫ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ В РА

Статья посвящена рассмотрению сущности принципов и задач осуществления таможенного контроля. На основе анализа доктринальных подходов и транснациональных стандартов проанализированы сущность и основные особенности принципов таможенного контроля. В статье обсуждены также вопросы соотношения принципов осуществления таможенного контроля основополагающими принципами администрирования.

Статья актуальна, т.к. предложения и выводы в ней сделаны в разрезе «Таможенного законодательства Таможенного Союза» и Закона РА «О таможенном регулировании». В рамках статьи автором сформулированы и обоснованы некоторые замечания и предложения по усовершенствованию таможенного контроля.

Tigran Khachikyan

Post-graduate student of the YSU Chair of Civil Procedure

THE PRINCIPLES OF CUSTOMS CONTROL AND THE PROBLEMS OF REALIZATION IN RA

The article refers to the implementation principles of customs control, as well as the principles of implementation. In the article the ways of application of customs control are examined. Furthermore, the implementation principles of the customs control, its relations with the fundamental administrative principles have been discussed in this article as well. The article is also noteworthy and modern as the recommendations and conclusions are made in the context of the legal regulations of the Customs Code of the Customs Union and "Law about customs regulation of the RA". Some suggestions have been made in the

article concerning to the further development of the above-mentioned institute as well.

Բանալի բառեր՝ մաքսային հսկողություն, սկզբունք, վերահսկողություն, գործառնություն, մաքսային կարգավորում, ստուգում, ընտրողականություն, ռիսկ:

Ключевые слова: таможенный надзор, принцип, контроль, функция, таможенное регулирование, проверка, выборочность, риск.

Key words: custom control, principle, supervision, function, custom regulation, checking, selectivity, risk.

**ՎՃՌԱԲԵՎ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում կատարվեցին առանցքային փոփոխություններ: Սահմանվեց նաև Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի (այսուհետ՝ Վճռաբեկ դատարան)¹ որպես բարձրագույն դատական ատյանի, սահմանադրաիրավական կարգավիճակը: Այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրության 171-րդ հոդվածի համաձայն՝ Վճռաբեկ դատարանը դատական ակտերն օրենքով սահմանված լիազորությունների շրջանակներում վերանայելու միջոցով՝ 1) ապահովում է օրենքների և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառությունը. 2) վերացնում է մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումները: Սահմանադրության վերոնշյալ դրույթի ձևակերպումից պարզ է, որ Վճռաբեկ դատարանի կողմից դատական ակտերի վերանայումը հետապնդում է հստակ նպատակներ: Այս երկու նպատակները փոխկապված են և կանխորոշում են Վճռաբեկ դատարանի դերը դատական համակարգում: Ուստի՝ այս երկու նպատակները վերլուծության կարիք ունեն: Դրանց էությունը բացահայտելիս միշտ առաջ է գալիս հանրային և մասնավոր շահերի պաշտպանության համատեքստում Վճռաբեկ դատարանի դերակատարության հարցը: Վճռաբեկ դատարանի «հանրային շահի պաշտպանության գործառույթը» ուղղված է օրենքի միատեսակ կիրառության, իրավունքի զարգացման և ստորադաս դատարանների համար որոշակի ուղենիշների սահմանման միջոցով հանրության

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. դոկտոր Վ. Վ. Հովհաննիսյան:

շահերի պահպանմանը¹: Մասնավոր շահի պաշտպանության գործառույթի էությունն այն է, որ Վճռաբեկ դատարանը՝ որպես արդարադատություն իրականացնող ատյան, իր ուշադրությունը սևեռում է ստորադաս դատական ատյանների թույլ տված սխալների ուղղմանը: Այս պարագայում Վճռաբեկ դատարանը բոլոր դեպքերում, երբ առկա է դատական սխալ, բողոքը ընդունում է վարույթ և քննում, նույնիսկ եթե իր վերջնական որոշումը որևէ ազդեցություն չի ունենալու ապագայում²: Սահմանադրությամբ Վճռաբեկ դատարանի՝ օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու գործառույթի սահմանումն առավելապես ծառայում է հանրային շահերին և կրում է հանրային իրավական բնույթ այն իմաստով, որ առաջին հերթին պետությունն է շահագրգռված օրենքների և նորմատիվ իրավական այլ ակտերի ճիշտ ու միատեսակ կիրառման հարցում³: Ինչպես նշվում է Եվրոպական դատարանի մի շարք նախադեպային որոշումներում, ինչքան էլ նորմը հստակ ձևակերպված լինի անխուսափելի է դատական մեկնաբանությունը, միշտ էլ անհրաժեշտություն է առաջանում պարզաբանել որոշակի դրույթներ⁴: ՀՀ Սահմանադրական դատարանը իր ՍԴՈ-1270 որոշման մեջ նշել է. «Նույնիսկ իրավական նորմի առավելագույն հստակությամբ ձևակերպման դեպքում դատական մեկնաբանությունը չի բացառվում: Իրավադրույթների պարզաբանման և փոփոխվող հանգամանքներին՝ զար-

¹ Տե՛ս **Bobek M.**, Quantity or Quality? Reassessing the Role of Supreme Jurisdictions in Central Europe, American Journal of Comparative Law, Vol 57/1, 2009, էջ 41:

² Տե՛ս՝ Improving cassation procedure; Report of the Hammerstein Committee on the Normative Role of the Supreme Court, The Hague, February 2008 (գլուխ 2.1), <http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/HogeRaad/Supreme-court/How-to-cope-with-the-growing-caseload-of-the-Supreme-Court/Pages/Report-of-the-Hammerstein-Committee.aspx>:

³ Տե՛ս **Վ. Հովհաննիսյան**, Վճռաբեկ դատարանի կողմից իրավունքի նորմերի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու սահմանադրաիրավական խնդրի իրացումը քաղաքացիական դատավարությունում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի իրավագիտություն», Երևան, 2016, N1(19), էջ 65

⁴ Տե՛ս *U.W. v. the United Kingdom*, 22.11.1995r., բողոք N 20166/92, կետ 36:

գացող հասարակական հարաբերություններին դրանց համապատասխանեցման անհրաժեշտությունը միշտ էլ առկա է: Հետևաբար, օրենսդրական կարգավորման որոշակիությունը և ճշգրտությունը չեն կարող բացառականացվել՝ նույնիսկ ոչ բավարար հստակությունը կարող է լրացվել դատարանի մեկնաբանություններով»: Այս գործառույթի մասին է վկայում նաև ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 4-րդ մասը, որի համաձայն՝ որոշակի փաստական հանգամանքներ ունեցող գործով Վճռաբեկ դատարանի դատական ակտի հիմնավորումները (այդ թվում՝ օրենքի մեկնաբանությունները) պարտադիր են դատարանի համար նույնանման փաստական հանգամանքներով գործի քննության ժամանակ, բացառությամբ այն դեպքի, երբ վերջինս ծանրակշիռ փաստարկների մատնանշմամբ հիմնավորում է, որ դրանք կիրառելի չեն տվյալ փաստական հանգամանքների նկատմամբ: Սակայն Վճռաբեկ դատարանի հանրային-իրավական շահերի պաշտպանության գործառույթը միանշանակ չի կարելի հասկանալ: Քննարկելով Վճռաբեկ դատարանի կողմից հանրային-իրավական գործառույթի իրականացումը՝ մինևույն ժամանակ պետք է նշել, որ այն չի կարող առանձնացված լինել մասնավոր շահի պաշտպանության գործառույթից: Այսպես՝

1. ՀՀ օրենսդիրը սահմանել է դատական ակտերի բողոքարկման երկու ատյան՝ Վերաքննիչ և Վճռաբեկ դատարանները: Եթե Վերաքննիչ դատարանն Առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտերն օրենքով սահմանված լիազորությունների շրջանակներում վերանայող հիմնական ատյանն է, ապա Վճռաբեկ դատարանի գործունեությունն ուղղված է Սահմանադրության 171-րդ հոդվածով սահմանված խնդիրների իրականացմանը: Վճռաբեկությունը կարելի է համարել քաղաքացիական դատավարության «բացառիկ» փուլ, քանի որ դրա ծագումը պայմանավորված է Վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական հատուկ կարգավիճակից բխող խնդիրների և այս վարույթի առաջացման ֆակուլտատիվ պայմանների առ-

կայությամբ¹:

2. Վճռաբեկ դատարանի օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու գործառույթը վերացարկված չէ արդարադատություն իրականացնելու կամ դատական սխալներն ուղղելու գործառույթից: ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը հստակ սահմանում է այն անձանց շրջանակը, ովքեր կարող են դիմել Վճռաբեկ դատարան (գործին մասնակցող անձինք, գլխավոր դատախազը և նրա տեղակալները, գործին մասնակից չդարձած այն անձինք, ում իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ կայացվել է դատական ակտ): Բողոքների մեծ մասը Վճռաբեկ դատարան բերվում է գործին մասնակցող անձանց կողմից, երբ առկա է բողոք բերելու հիմքերից որևէ մեկը: Գործին մասնակցող անձինք բողոք բերում են ոչ թե հանրային շահից ելնելով և հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Վճռաբեկ դատարանը կարող է իրենց բողոքի հիման վրա ապահովել օրենքի միատեսակ կիրառություն, այլ բողոքը ներկայացնում են իրենց մասնավոր շահի պաշտպանության նկատառումներից ելնելով: Վերջիններս գտնում են, որ Վճռաբեկ դատարանը կարող է բեկանել կամ փոփոխել իրենց համար անբարենպաստ դատական ակտը: Եթե անձը մասնավոր շահով չառաջնորդվի, նա շահագրգռված չի լինի դիմել Վճռաբեկ դատարան:

3. Գաղտնիք չէ, որ ՀՀ իրավական համակարգում Վճռաբեկ դատարանը ղեկավար պարզաբանումներ կամ մեկնաբանումներ տալու իրավասություն չունի: Սահմանադրաիրավական իր գործառույթը, այսինքն՝ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովումը, վերջինս իրացնում է միայն մասնավոր բողոքը վարույթ ընդունելով և քննելով: Այսինքն՝ Վճռաբեկ դատարանն օրենքի միատեսակ կիրառության խնդրի իրացման գործառույթ կարող է իրականացնել միայն Վճռաբեկ բողոքարկման միջոցով:

¹ Տե՛ս Վ. Հովհաննիսյան, Վճռաբեկ դատարանի կողմից իրավունքի նորմերի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու սահմանադրաիրավական խնդրի իրացումը քաղաքացիական դատավարությունում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. իրավագիտություն», Երևան, 2016, N1(19), էջ 65:

4. Վճռաբեկ դատարանի՝ օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու գործառույթը և համանման փաստական հանգամանքներով գործերի համար «նախադեպային» որոշումների՝ ստորադաս դատական աստիճանների համար պարտադիրությունը, հանդիսանում են նաև մասնավոր շահերի պաշտպանության միջոց: Սահմանադրական դատարանը ընդգծել է, որ իրավական որոշակիության սկզբունքը ենթադրում է նաև դատարանների որոշումների հստակություն և կանխատեսելիություն, ինչը թույլ է տալիս իրավահարաբերությունների մասնակիցներին համապատասխան պատկերացում կազմել իրենց վարքագծի հնարավոր հետևանքների մասին: Վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունք ունեցող անձը շահագրգռված է, որպեսզի իր նկատմամբ իրավունքի նորմը կիրառվի այն կարգով և մեկնաբանությամբ, ինչ կիրառվել է Վճռաբեկ դատարանի կողմից այլ վիճելի նյութական իրավահարաբերություն կարգավորելիս: Բացի այդ՝ անձը միշտ կարող է բողոք ներկայացնել Վճռաբեկ դատարան այն դեպքում, երբ բողոքարկվող դատական ակտում որևէ նորմի մեկնաբանությունը հակասում է նույնանման փաստական հանգամանքներ ունեցող գործով Հայաստանի Հանրապետության Վճռաբեկ դատարանի որոշման մեջ տվյալ նորմին տրված մեկնաբանությանը:

Ինչպես նկատեցին Վճռաբեկ դատարանի հանրային և մասնավոր շահերի պաշտպանության գործառույթները տարանջատել հնարավոր չէ, քանի որ դրանք միշտ ենթադրում են մեկը մյուսին: Հետևաբար՝ Վճռաբեկ դատարանի դերն ուսումնասիրելիս հանրային և մասնավոր շահերի պաշտպանության համատեքստում, պետք է փաստել, որ այս աստիճանը զուգակցում կամ համատեղում է հանրային և մասնավոր շահերի պաշտպանության իր գործառույթը:

Այսպիսով՝ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովումը կարող է դիտվել որպես Վճռաբեկ դատարանի հիմնական դատավարական գործառույթ, որն առկա է արդարադատության հիմնա-

կան գործառույթի հետ մեկտեղ¹: Վճռաբեկ դատարանը բացի օրենքի միատեսակ կիրառումն ապահովելու գործառույթից հանդես է գալիս, որպես դատական սխալների ուղղման ատյան՝ դրանով իսկ իրականացնելով արդարադատություն²: Այս մասին է վկայում նաև 2015 թվականի Սահմանադրության փոփոխությունների արդյունքում Վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը բնութագրող իրավակարգավորումը: Սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում ՀՀ վճռաբեկ դատարանին բացի հանրային գործառույթից, վերապահվեց նաև այլ՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումների վերացման գործառույթը: Մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումները վերացնելու սահմանադրաիրավական խնդրի իրացման հարցում շահագրգռված պետք է լինի վճռաբեկ բողոք բերող անձը, քանի որ Վճռաբեկ դատարանի կողմից կոնկրետ քաղաքացիական գործով դատական սխալի ուղղման կամ վերացման պարագայում պաշտպանվում կամ վերականգնվում են հենց բողոքաբերի՝ խախտված նյութական կամ դատավարական սուբյեկտիվ իրավունքները և այստեղ է, որ դրսևորվում է Վճռաբեկ դատարանի «մասնավոր շահի պաշտպանության» գործառույթը: Հարկ է նշել, սակայն, որ Վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը բնութագրող նոր ձևակերպումը մի շարք մտորումներ տեղիք է տալիս: Որո՞նք են համարվում մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումները և որո՞նք են վճռաբեկ բողոք բերելու և բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերը:

Սահմանադրությունը, ինչպես նաև դատավարական օրենսդրությունը չի բացահայտում, թե որոնք են անձի իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումները: Ըստ էության, մարդու իրավունքների և ազատությունների ցանկացած խախտում, որը կա-

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2005թ. փոփոխություններով) մեկնաբանություններ, «Իրավունք», 2010 թ.:

² Տե՛ս Lindblom, P.H., The Role of the Supreme Courts in Scandinavia, 2000, էջ 113:

րող է անբարենպաստ հետևանքներ առաջացնել մարդու համար կարող է, անձի սուբյեկտիվ կարծիքով, դիտարկվել որպես հիմնարար: Սահմանադրական բարեփոխումներից հետո իրավաբանական պրակտիկայում տարածվեց նաև այն կարծիքը, որ հիմնարար խախտումներ կարող են համարվել Սահմանադրությամբ և ՀՀ վավերացրած միջազգային պայմանագրերով սահմանված հիմնական իրավունքների և ազատությունների ցանկացած խախտումները: Նշված տեսակետի կողմնակիցներն այն կարծիքին են, որ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներն ու ազատություններն առանցքային ու հիմնարար նշանակություն ունեն հասարակության և պետության բնականոն կենսագործունեության համար, իսկ դրանց խախտումները դիտարկվում են որպես առավել կոպիտ և ծանր հետևանքներ ունեցող խախտումներ, այլ կերպ՝ հիմնական իրավունքների և ազատությունների խախտումները դրանք հիմնարար խախտումներն են: Նման տրամաբանությամբ կստացվի, որ մարդու ցանկացած հիմնական իրավունքի խախտման դեպքում անձը կարող է վճռաբեկ բողոք ներկայացնել: Դատական պաշտպանության ոլորտում, երբ անձը բավարարված չէ իր նկատմամբ կայացված դատական ակտով, նա գտնում է, որ իր արդար դատաքնության և դատական պաշտպանության Սահմանադրությամբ նախատեսված հիմնական իրավունքը խախտված է: Սա նշանակում է, որ այդ անձը բոլոր դեպքերում մուտք կունենար Վճռաբեկ դատարան: Նման մեկնաբանման դեպքում Վճռաբեկ դատարանը կվերածվեր դատական սխալները ուղղող սովորական ասյանի: Հետևաբար՝ հիմնարար խախտում հասկացությունը քննարկելիս ուշադրություն պետք է դարձնել ոչ թե այն հանգամանքին, թե ինչ իրավունք է խախտվել, այլ թե ինչպիսին է խախտման բնույթը: Իմ կարծիքով, «հիմնարար» արտահայտության տակ պետք է հասկանալ խախտման աստիճանը: Այլ խոսքերով՝ հիմնարար խախտման մասին կարելի է խոսել այն ժամանակ, երբ դատարանը կիրառելով նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի՝ արդյունքում թույլ է տվել անձի իրավունքի կամ ազատության «կոպիտ» խախտում: Վ. Վ. Հովհաննիսյանի կարծիքով՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնա-

րար խախտումներ են նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերի այն խախտումները, որոնք հանգեցնում են ՀՀ Սահմանադրությամբ և միջազգային պայմանագրերով ամրագրված՝ մարդու *հիմնական* իրավունքների և ազատությունների անիրացվելիության կամ խաթարման¹։ Մեկնաբանելով Սահմանադրության 171-րդ հոդվածի ձևակերպումը՝ կարելի է նշել, որ այստեղ խոսքը վերաբերում է ոչ միայն հիմնական, այլև ցանկացած իրավունքի կամ ազատության խախտման մասին, որը որոշակի պայմանների առկայության դեպքում բնութագրվում է որպես հիմնարար։ Անձի իրավունքները և ազատությունները սահմանված են օրենքով, ինչպես նաև այլ նորմատիվ իրավական ակտերով, պետությունը երաշխավորում է այդ իրավունքների և ազատությունների իրականացումը և այդպիսի իրավունքի ցանկացած խախտման դեպքում անձը կարող է դիմել այդ իրավունքի պաշտպանության միջոցների, այդ թվում՝ դատական։ Քննարկենք որևէ իրավունքի խախտման դեպք, որը սահմանված չէ Սահմանադրությամբ։ Օրինակ՝ դատական ակտը կայացրած դատարանում վարույթն անիրավաչափորեն իրականացվել է թարգմանչի բացակայությամբ, որի պարագայում կայացվել է անձի համար անբարենպաստ դատական ակտ։ Իմ կարծիքով, տեղի է ունեցել անձի իրավունքի հիմնարար խախտում, այսինքն՝ դատարանի կողմից նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի սխալ կիրառումը հանգեցրել է անձի՝ թարգմանիչ ունենալու իրավունքի անիրացվելիության։ Ստացվում է, որ քաղաքացիական դատավարության ընթացքում անձի՝ թարգմանիչ ունենալու իրավունքը սահմանված չէ Սահմանադրությամբ, այսինքն՝ սա հիմնական իրավունք չէ, սակայն դրա խախտումը կարող է հիմնարար համարվել։ Մյուս կողմից՝ պետք է հաշվի առնենք Սահմանադրությամբ և միջազգային պայմանագրերով սահմանված հիմնական իրավունքների

¹ Տե՛ս Վ. Վ. Հովհաննիսյան, Մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումները Վճռաբեկ դատարանի կողմից վերացնելու սահմանադրաիրավական խնդրի իրացումը քաղաքացիական դատավարությունում, Բանբեր Երևանի Համալսարանի, N 2(20), Երևան, 2016, էջ 66-75:

բնույթը: Հիմնական իրավունքները և ազատությունները հանդիսանում են անձի մյուս իրավունքների և ազատությունների հիմք են, վերջիններս ամրագրվում են և սկիզբ են առնում հենց հիմնական իրավունքներից: Հետևաբար, չենք սխալվի, եթե պնդենք, որ անձի ցանկացած իրավունքի կամ ազատության խախտում հանգեցնում է Սահմանադրությամբ և միջազգային պայմանագրերով սահմանված իրավունքի խախտման: Օրինակ՝ թարգմանիչ ունենալու անձի իրավունքի խախտումն իր հերթին հանգեցնում է արդար դատաքննության իրավունքի խախտման, որը սահմանված է Սահմանադրությամբ: Միևնույն ժամանակ՝ ամեն խախտում չէ, որ կարող է համարվել հիմնարար: Քննարկվող դեպքում, օրինակ՝ անձը, որը չէր տիրապետում դատավարության լեզվին և ուներ թարգմանիչ ունենալու իրավունք, չի կարողացել իրացնել այս իրավունքն ընդհանրապես, ինչը հանգրել է արդար դատաքննության իրավունքի խախտման, սակայն եթե օրինակ՝ անձն օգտվեր թարգմանիչ ունենալու իրավունքից, սակայն թարգմանիչը սխալ թարգմանություն կատարեր, չէր համարվի, որ թույլ է տրվել հիմնարար խախտում, քանի որ անձի իրավունքն ըստ էության իրացվել է և վիճարկվում է թարգմանության ճշմատացիությունը: Ստացվում է միայն այն դեպքը կհամարվի հիմնարար խախտում, երբ անձի սահմանված իրավունքն ընդհանրապես չիրացվի: Համաձայնելով Վ. Վ. Հովհաննիսյանի կարծիքին՝ գտնում եմ, որ հիմնարար են այն խախտումները, որոնց պարագայում անձի իրավունքը կամ ազատությունը չի իրացվել ընդհանրապես, միևնույն ժամանակ հարկ եմ համարում նշել, որ, հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ ցանկացած իրավունքի խախտում հանգեցնելու է հիմնական իրավունքի խախտման, գտնում եմ, որ հիմնարար կարող են լինել հիմնական իրավունքների և ազատությունների խախտումները: Այսպիսով՝ իմ կարծիքով, *մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումներ են դատարանի կողմից կիրառված նյութական կամ դատավարական նորմերի այնպիսի խախտումները, որոնք հանգեցրել են մարդու՝ Սահմանադրությամբ և միջազգային պայմանագրերով սահմանված իրավունքներից կամ ազատություններից որևէ մեկի*

անհրազդելիության: Հարկ է նշել նաև, որ հիմնարար խախտում հասկացությունը, օրենսդրությամբ չբացահայտելը, կարող է չարդարացված հայեցողության տեղիք տալ, այսինքն՝ Վճռաբեկ դատարանը մի դեպքում կարող է խախտումը համարել հիմնարար, մեկ այլ դեպքում՝ ոչ, ընդ որում՝ առանց պատճառաբանելու իր այդ դիրքորոշումը:

Մարդու իրավունքների հիմնարար խախտումներ են նաև դատավարական նորմերի այնպիսի խախտումները, որոնք ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի համաձայն դատական ակտի անվերապահ բեկանման հիմքեր են: Վճռաբեկ դատարանը բազմիցս անդրադարձել է անվերապահ բեկանման հիմքեր հանդիսացող դատական սխալին՝ նշելով, որ օրենսդիրը քննարկվող հոդվածում առանձնացրել է այնպիսի դատավարական սխալներ, որոնք անմիջականորեն կապված են արդարադատության սկզբունքների և դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքի հետ: Մրանք այն խախտումներն են, որոնց առկայությունը կասկածի տակ է դնում ընդհանրապես արդարադատություն իրականացված լինելու կամ արդարադատությունը դատարանի կողմից իրականացված լինելու իրողությունը: Վերադաս ատյանի կողմից նման խախտումների արձանագրումը *«ipso facto»* հանգեցնում է վերանայվող դատական ակտի բեկանմանը: Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 228-րդ հոդվածը սահմանում է անվերապահ բեկանման հիմքերը: Այսպիսով՝ գտնում ենք, որ մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումներ կարելի է համարել բոլոր այն դեպքերը, երբ առկա են դատական ակտի անվերապահ բեկանման հիմքեր¹:

Ինչ վերաբերում է վճռաբեկ բողոք բերելու և բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերին, ապա գտնում ենք, որ ՀՀ քաղաքացիական

¹ Տե՛ս Վ. Վ. Հովհաննիսյան, Մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումները վճռաբեկ դատարանի կողմից վերացնելու սահմանադրաիրավական խնդրի իրացումը քաղաքացիական դատավարությունում, Բանբեր Երևանի Համալսարանի, N 2(20), Երևան, 2016, էջ 66-75:

դատավարության օրենսգրքում դրանք պետք է հստակ սահմանվեն՝ ելնելով Սահմանադրության ձևակերպումից, բացահայտելով նաև հիմնարար խախտում հասկացությունը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Սահմանադրության ընդունումից հետո, բոլոր նորմատիվ իրավական ակտերը պետք է համապատասխանեցվեն դրան, հարկ ենք համարում քննարկել ոչ թե գործող ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի (որի կարգավորումները չեն համապատասխանում Սահմանադրությանը), այլ, արդեն Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի չորսօրյա նիստերի օրակարգում ընդգրկված, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի (այսուհետ՝ Նախագիծ) կարգավորումները¹: Նախագծի 321-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատական ակտի բողոքարկման հիմքերն են՝ 1) նյութական իրավունքի նորմերի խախտումը կամ սխալ կիրառումը, 2) դատավարական իրավունքի նորմերի խախտումը կամ սխալ կիրառումը, 3) նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանքը:

Վճռաբեկ դատարանի կողմից դատական ակտի վերանայումն ունի որոշակի առանձնահատկություններ: Բացի բողոքը բերելու հիմքերի առկայության պետք է նաև առկա լինեն բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերը: Նախագծի 351-րդ հոդվածում սահմանված են վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերը, որի համաձայն՝ վճռաբեկ բողոքն ընդունվում է քննության, եթե Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ՝

1) բողոքում բարձրացված հարցի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի որոշումը կարող է եական նշանակություն ունենալ օրենքի միատեսակ կիրառության համար,

2) առերևույթ թույլ է տրվել մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտում առաջացնող դատական սխալ, կամ

3) առկա է նոր երևան եկած կամ նոր հանգամանք:

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նախագիծ՝ Գ-1041-21.07.2016-ՊԻ-010/0, http://www.parliament.am/draft_docs5/K-1041.pdf:

Վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական կարգավիճակից բխող կարգավորման շրջանակում քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նախագծի վերոնշյալ կարգավորումները որոշակի խնդիրներ կարող են առաջացնել: Անձը վճռաբեկ բողոք բերելիս պարտավոր է պահպանել բողոքի ձևին և բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները: Գործող օրենսգրքի, ինչպես նաև Նախագծի համաձայն, եթե բողոք բերվել է նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի խախտման հիմքով, ապա անձը պետք է հիմնավորի, որ այդ խախտումները ազդել են գործի ելքի վրա: Նոր սահմանադրաիրավական կարգավորումների լույսի ներքո անձը պարտավոր է հիմնավորել, որ դատական սխալը իր հեթին առաջացրել է մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտում: Ստացվում է այն դեպքում, երբ նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի խախտումը չի հանգեցրել մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտման, ապա Վճռաբեկ դատարանը բողոքը վարույթ չի ընդունի, նույնիսկ եթե այդ խախտումներն ազդել են գործի ելքի վրա: Ի սկզբանե Վճռաբեկ դատարան բողոք բերելու իրավունքը կապվում էր այն հանգամանքի հետ, որ թույլ տրված դատական սխալը պետք է ազդեր գործի ելքի վրա, պատճառն այն էր, որ Վճռաբեկ դատարանը չպետք է անհիմն ծանրաբեռնվի և վարույթ ընդունի այն բողոքները, որոնցում ուղղակի առկա է դատական սխալ: Աշխատանքում սահմանվեց «հիմնարար խախտում» հասկացությունը, սակայն Վճռաբեկ դատարան մուտք գործելու տեսանկյունից անհրաժեշտ է պարզել արդյոք իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտման փաստն արդեն իսկ բավարար է բողոքը վարույթ ընդունելու համար: Վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական կարգավիճակից ելնելով՝ նշել ենք, որ այն հանդիսանում է հատուկ ատյան, որը չնայած կատարում է դատական սխալների ուղղման գործառնություն, սակայն մուտքն այս դատարան դատական սխալների ուղղման պահանջով սահմանափակված է: Եթե յուրաքանչյուր հիմնարար խախտման դեպքում հնարավոր լիներ բողոք բերել Վճռաբեկ դատարան, այն կծանրաբեռնվեր, ինչը կանդրադառնար նաև քննվող

բողոքների որակի վրա: Ինչպես նշեցինք վերևում՝ հիմնարար խախտում է համարվում նաև օրենսգրքի համաձայն անվերապահ բեկանման հիմքեր հանդիսացող խախտումները: Այդպիսի հիմնարար խախտումներին անդրադարձել է Վճռաբեկ դատարանը իր մի շարք որոշումներում: Մասնավորապես՝ «...նման խախտումների առկայության պայմաններում դատարանի վճիռը բոլոր դեպքերում ենթակա է բեկանման, և վճիռը բողոքարկող անձը պարտավոր չէ ապացուցել, որ այդ դատավարական խախտումները *հանգեցրել են կամ կարող էին հանգեցնել գործի սխալ լուծման*»: Այդպիսի խախտումների առանձնահատկությունը մյուս դատավարական խախտումների համեմատ այն է, որ դրանք այնքան էական են, որ խաթարում են դատարանի՝ իբրև իրավունքների համապարփակ և արդյունավետ պաշտպանությանը կոչված պետական մարմնի դերն ու նշանակությունը: Նման խախտումների առկայությամբ կայացված դատական ակտը չի կարող լինել համոզիչ ու հեղինակավոր և պետք է գնահատվի որպես թույլ տրված խախտման հետևանք»: Հետևաբար՝ նման հիմնարար խախտումների՝ գործի ելքի վրա դրանց ազդեցությունը, կարևոր չէ: Սակայն այսպիսի խախտումները մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար համարվող խախտումների միայն մի մասն են, իսկ մյուս բոլոր դեպքերում, մեր կարծիքով, հիմնարար խախտումը պետք է ազդի գործի ելքի վրա, որպեսզի Վճռաբեկ դատարանն այն ընդունի վարույթ: Նախագծի կարգավորման շրջանակներում դատարանի կողմից բողոքը վարույթ ընդունելը պետք է պայմանավորվի ոչ միայն իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումներ առաջացնելու, այլ նաև գործի ելքի վրա ազդեցությամբ: Այսպես՝ աշխատանքում նշված օրինակում, երբ գործի քննությանն անխրավաչափորեն չի մասնակցել թարգմանիչը, կարելի է դիտել, որպես անձի՝ թարգմանիչ ունենալու իրավունքի հիմնարար խախտում, սակայն այդ խախտումը որևէ նշանակություն չի ունենա, եթե չի ազդել գործի ելքի վրա: Այսինքն՝ անձը Վճռաբեկ բողոք բերելու իրավունք կստանա այն ժամանակ, երբ հիմնավորի, որ իրավունքի հիմնարար խախտումն ազդել է գործի ելքի վրա: Իմ կարծիքով, Վճռաբեկ դատարանը պետք է բողոքը վա-

րույթ ընդունի, եթե՝ առերևույթ թույլ է տրվել մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտում առաջացնող դատական սխալ, որը ազդել է գործի ելքի վրա, բացառությամբ՝ խախտումների, որոնք հանդիսանում են դատական ակտի անվերապահ բեկանման հիմքեր: Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ Նախագծում բողոք բերող անձի վրա որևէ պարտավորություն դրված չէ ապացուցելու հիմնարար խախտման առկայությունը: Նախագծի համաձայն՝ անձը բողոքում ուղղակի պետք է նշի նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմի խախտումը և դրա ազդեցությունը գործի ելքի վրա: Հակառակ դեպքում՝ դատարանը չի կարող անդրադառնալ հիմնարար խախտման առկայության փաստին: Գտնում եմ, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում սահմանելով հիմնարար խախտում հասկացությունը՝ անհրաժեշտ է նաև վճռաբեկ բողոք բերելու իրավասություն ունեցող անձի համար սահմանել պարտականություն՝ բողոքում նշել. «վճռաբեկ բողոքի հիմնավորումները՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտում առաջացնող նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմերի խախտումների, ինչպես նաև գործի ելքի վրա դրանց ազդեցության վերաբերյալ հիմնավորումները»:

Анаит Антонян

Аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ

КОНСТИТУЦИОННЫЙ СТАТУС КАССАЦИОННОГО СУДА РА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

В статье обсужден статус Кассационного суда РА в свете недавно принятых конституционных поправок. В соответствии с Конституцией Республики Армения детально рассмотрены функции обеспечения единообразного применения закона и ликвидация основных нарушений прав и свобод человека.

THE CONSTITUTIONAL STATUS OF THE CASSATION COURT OF RA IN CIVIL PROCEDURE

In this article the author discussed the constitutional status of Cassation court of RA under the light of recently adopted constitutional amendments. The function of ensuring a uniform application of the law and the function of elimination of fundamental violations of human rights and freedoms were revealed in accordance with the new regulations of Constitution of the Republic of Armenia.

Բանալի բառեր՝ Վճռաբեկ դատարան, օրենքի միատեսակ կիրառություն, մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտումների վերացում:

Key words: *Court of Cassation, uniform application of law, fundamental violations.*

Ключевые слова: *Кассационный суд, единообразное применение закона, ликвидация основных нарушений прав и свобод человека.*

**ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ
ՀԱՇՏԱՐԱՐ ԱՐԱՐՈՂԱԿԱՐԳԵՐԸ**

Դատարանների գերծանրաբեռնվածությունը բերում է նրան, որ դատարաններն աշխատանքային վեճերով խախտում են օրենքով սահմանված քննության ժամկետները և ոչ միշտ են կայացնում օրինական ու հիմնավորված վճիռներ, ինչի արդյունքում առանձնակի կարևորվում է անհատական աշխատանքային վեճերի քննարկման և լուծման մինչդատական (արտադատական) արարողակարգերի կիրառման նշանակությունը ²:

ՀՀ Աշխատանքային օրենսգրքի առաջադիմական բնույթի նորամուծություններից մեկը սոցիալական գործընկերության սկզբունքի օրենսդրական ամրագրումն էր, ինչն աշխատանքային իրավահարաբերությունների բոլոր սուբյեկտներին «կոչ է անում» իրենց փոխհարաբերություններում, նախևառաջ, գործի դնել փոխհամաձայնեցման ու փոխըմբռնման մեթոդները: Դա վերաբերում է ինչպես կոլեկտիվ, այնպես էլ անհատական աշխատանքային հարաբերություններին: Ճիշտ է՝ Օրենսգիրքը սահմանում է անհատական աշխատանքային վեճերի լուծման միմիայն դատական կարգ (այդ թվում նաև՝ Առևտրային արբիտրաժում), բայց նաև՝ չի արգելում կամ սահմանափակում դատարան դիմելուց առաջ տարաձայնությունները փոխադարձ համաձայնությամբ կարգավորելու իրավաբանական հնարավորությունը:

Աշխատանքային տարաձայնությունները հարթելուն ուղղված բանակցությունները կարող են ընթանալ բանավոր քննարկումների, գրավոր հաղորդակցության, փաստաթղթերի և նյութերի փոխադարձ տրամադրման և այլ եղանակներով: Կողմերը կարող են տա-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Գ. Վ. Պետրոսյան

² См. у **А. Чагурведи**, Внесудебные способы разрешения индивидуальных трудовых споров в России и отдельных зарубежных странах, М., էջ 12:

րաձայնությունները քննարկել ինչպես անձամբ, այնպես էլ իրենց լիազոր ներկայացուցիչների միջոցով: Առաջացած տարաձայնությունների քննարկման և լուծման ուղղությամբ կողմերի կազմակերպական և իրավաբանական գործողությունները կազմում են հաշտարար արարողակարգի բովանդակությունը, որում առավելագույնս կարող են դրսևորվել կողմերի կամքի ինքնավարության, պայմանագրի ազատության և սոցիալական գործընկերության սկզբունքները:

ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրքն աշխատանքային տարաձայնություններ կարգավորող հաշտարար արարողակարգ է սահմանում միայն կոլեկտիվ աշխատանքային հարաբերություններում՝ կապված կազմակերպությունում կոլեկտիվ պայմանագիր կնքելու, ինչպես նաև դրա պայմանները կատարելու և փոփոխելու հարցերում կողմերի միջև անհամաձայնության առաջանալու հետ: Միաժամանակ, գործող օրենսդրությունը չի արգելում աշխատանքային պայմանագրի կողմերին՝ իրենց միջև ծագած տարաձայնությունները նույնպես կարգավորել համաձայնեցված կարգով: Դոցենտ Գ. Պետրոսյանն իրավացիորեն նկատում է, որ «չնայած այդպիսի պահանջ օրենսդրորեն ամրագրված չէ, սակայն գրեթե բոլոր պայմանագրերում կարելի է հանդիպել, օրինակ՝ այսպիսի բովանդակությամբ պայմանի՝ «Աշխատանքային օրենսդրության կիրառման, պայմանագրային պարտականությունների և գործատուի այլ հանձնարարությունների կատարման, աշխատանքային պայմանագրի փոփոխման կամ դադարման (լուծման) առթիվ ծագող տարաձայնությունները կարգավորվում են կողմերի ամսօրական բանակցություններով՝ կողմին այդպիսի պահանջ ներկայացնելու պահից՝ 10-օրյա ժամկետում: Նշված ժամկետում կողմերի միջև համաձայնություն չկայանալու դեպքում վեճը կողմերից մեկի պահանջով ենթակա է քննարկման ՀՀ Աշխատանքային օրենսգրքով սահմանված կարգով» բովանդակությամբ պայմանին»¹:

¹ Տե՛ս Գ. Վ. Պետրոսյան, Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային իրավունք, հատուկ մաս, ԵՊՀ, -Եր., «Հայրապետ» հրատ., 2015, 590-րդ էջը:

«Հաշտարար արարողակարգ» արտահայտությունը նախկինում ընդունված էր հասկանալ՝ իբրև աշխատանքային տարաձայնության մինչդատական փուլի միջոցառում: Համենայնդեպս, այդպիսին է եղել ՀՍՍՀ Աշխատանքային և Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերի, ինչպես նաև նախկին ԽՍՀ միության բոլոր երկրների համանուն օրենսգրքերի մոտեցումը: Թերևս, այդ էր պատճառը, որ քննարկվող արարողակարգը նախկին օրենսդրությունում անվանվում էր «նախնական արտադատարանական», ինչն աներկբայորեն նշանակում է, որ դրանք կազմակերպվել և իրականացվել են բացառապես մինչև դատական հայցի հարուցումը: Այս դիրքորոշումը չի պահպանվել ՀՀ գործող օրենսդրությունում:

«ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ 2015 թվականի մայիսի 7-ի թիվ ՀՕ-44-Ն օրենքով հիշյալ օրենսգիրքը լրացվեց 22.3-րդ գլխով, որով հաշտարար արարողակարգ սահմանվեց նաև աշխատանքային վեճերի քննարկման և լուծման համար: Մասնավորապես, ՀՀ ՔԴՕ 149.10-րդ հոդվածի համաձայն՝ հաշտարարության վերաբերյալ համաձայնությունը քաղաքացիաիրավական, աշխատանքային կամ ընտանեկան որոշակի իրավահարաբերության կապակցությամբ կողմերի միջև կնքված գրավոր համաձայնություն է՝ առկա կամ հնարավոր բոլոր կամ որոշակի վեճերը հաշտարարության միջոցով լուծելու վերաբերյալ: Հաշտարարության վերաբերյալ համաձայնությունը կարող է կնքվել ինչպես պայմանագրում վեճերը հաշտարարության միջոցով լուծելու վերաբերյալ կանոնակարգում նախատեսելու միջոցով, այնպես էլ առանձին համաձայնագիր կնքելու միջոցով¹:

Փաստորեն, ՀՀ գործող օրենսդրության համաձայն՝ հաշտարար արարողակարգը կիրառվում է երկու տարբեր իրավիճակներում՝

ա) մինչև դատարան դիմելը՝ կողմերի միջև հաշտարարության

¹ Պետք է նկատել, որ ՀՀ ՔԴՕ վերոնշյալ դրույթի և ՀՀ Աշխ. օր. 264-րդ հոդվածի միջև նկատվում է անհամապատասխանություն՝ «աշխատանքային վեճ» հասկացության շրջանակի առումով, ինչի մասին կխոսվի ստորև:

մասին գրավոր համաձայնության առկայության դեպքում,

բ) դատարանում հայցի հարուցումից հետո՝ դատարանի կողմից հաշտարարություն նշանակելով:

Հայաստանյան գործատուների փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ անհատական աշխատանքային վեճերը գրեթե չեն քննարկվում հաշտարարության միջոցով: Մեր կողմից կատարված հարցումների արդյունքում պարզվում է, որ հարցված գործատուներից և ոչ մեկում («ՎիվաՄել», «Օրանժ», «ԱրմենՏել», «ՀայՌուսգազարդ», «Հայաստանի Էլեկտրական Ցանցեր», «Մուլտի Գրուպ Կոնցեռն» և մյուս խոշոր ընկերություններում) նման արարողակարգի վերաբերյալ կողմերի համաձայնություն ձեռք չի բերվում: Լավագույն դեպքում, կողմերն աշխատանքային պայմանագրում նախատեսում են ծագած տարաձայնություններն անմիջական բանակցություններով կարգավորելու մասին պայման, որը, որպես կանոն, կրում է ձևական բնույթ և հիմնականում չի կիրառվում: Համենայնդեպս, նման պայմանի առկայության դեպքում դրա կիրառումից հրաժարվելը կողմի համար որևէ անցանկալի իրավական հետևանք, այդ թվում նաև՝ դատարան դիմելու իրավունքից զրկում կամ դրա սահմանափակում չի առաջացնում: Դրա պատճառներից մեկը, անշուշտ, հաշտարարության ինստիտուտի նորույթն է, ինչը դեռևս հայտնի չէ շատերին: Միաժամանակ, մեր կարծիքով, կա նաև հաշտարարությունից հրաժարվելու այլ պատճառ՝ իրավունքի պաշտպանություն հայցող անձանց ակնկալիքը բացառապես պետության անունից կայացվող դատական ակտի հետ կապելու մոտեցումը, ինչը դեռևս իշխող է մեր հասարակությունում: Եթե դրան էլ գումարենք այն, որ հաշտարարության գործընթացը հաճախ է ավարտվում ապարդյուն, և վեճն ի վերջո կողմերից մեկի պահանջով ենթակա է լուծման (լուծվում է) դատարանի կողմից, ապա միանգամայն հասկանալի է դառնում քննարկվող ինստիտուտի կիրառման պրակտիկայի սակավության պատճառը, ինչը չի նպաստում դատական մարմինների ծանրաբեռնվածության թոթափմանը:

Վերը նշվածներով հանդերձ, գտնում ենք, որ անհատական աշխատանքային վեճերը հաշտարարությամբ լուծելու՝ օրենսդրական

հիմքերի ամրագրումն անհարկի չէ: Տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում, երբ գործատուները փորձում են կրճատել աշխատանքի կազմակերպման, ներառյալ նաև՝ աշխատակազմի պահպանման ուղղությամբ կատարվող ծախսերը, նվազում են նաև աշխատողների իրավական երաշխիքները, ինչի հետևանքով կտրուկ աճում է աշխատանքային վեճերի քանակը: Դա էլ իր հերթին պատճառ է դառնում աշխատանքային գործերի քննարկման ու կայացվող դատական ակտերի անբավարար որակի համար, ինչով պայմանավորված՝ ոչ միայն չի հարթվում, այլև էլ ավելի են սրվում կողմերի միջև առկա կոնֆլիկտները¹: Հաշվի առնելով դատարաններում անհատական աշխատանքային վեճերի քանակի կտրուկ ավելացումը, դրանով պայմանավորված՝ դատական գործերի երկարաձիգ ընթացքը, շատ դեպքերում անցանկալի կամ անձեռնտու է դառնում աշխատանքային իրավունքների դատական պաշտպանության եղանակը: Դրան զուգահեռ աստիճանաբար աճում է մինչդատական արարողակարգերի նշանակությունը, առանց դատական քաջքշուկների, կողմերի միջև ծագած տարաձայնությունը նրանց անմիջական ջանքերով կարգավորելու՝ կողմերի ցանկությունը:

Աշխատանքային տարաձայնությունների հաշտարար արարողակարգը բնութագրվում է մի շարք առավելություններով: Մասնավորապես, այն իրականացվում է՝ գրեթե առանց նյութական էական կորուստների, կազմակերպվում է անհամեմատ ավելի արագ և դրա ընթացքը բացառապես կամ հիմնականում կախված է կողմերի կամքից ու վարքագծից:

Հետազոտության պատմական մեթոդի կիրառման շրջանակներում նշենք, որ ՀՍՄՀ 1972 թվականի Աշխատանքային օրենսգիրքը նախատեսում էր անհատական աշխատանքային վեճերի լուծման մինչդատական կարգ: Ընդ որում, բացառությամբ որոշակի պա-

¹ St 'u **Бережнов А. А.**, Досудебный порядок разрешения индивидуальных трудовых споров: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Աղբյուրը՝ <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1492599>. 16.02.2016:

հանջների հետ կապված վեճերի, այդ կարգը պարտադիր էր աշխատանքային տարաձայնությունների դատական քննարկումից առաջ, և այն չպահպանելը հիմք էր դատարանի կողմից հայցադիմումը վարույթ չընդունելու և վերադարձնելու համար: Դրա նպատակը դատարաններին աշխատանքային վեճերի որոշակի զանգվածից ազատելն էր, խնդիր, որն առավել արդիական է ներկայիս ժամանակաշրջանում, երբ «հասարակական հարաբերությունների մասնակիցները հակված են բոլոր տեսակի պահանջներն ու տարաձայնությունները տեղափոխել դատարան»:

Ինչպես նշեցինք՝ անհատական աշխատանքային պայմանագրերը, երբեմն, պարունակում են կոնկրետ դրույթներ աշխատանքային տարաձայնությունները կողմերի կամ նրանց ներկայացուցիչների անմիջական բանակցություններով կարգավորելու վերաբերյալ: Այդպիսի դրույթ նախատեսելը, թերևս, կարելի է դիտարկել պայմանագրի ազատության սկզբունքի շրջանակներում: Միաժամանակ, չպետք է անտեսել անմիջական բանակցությունների անցնելու մասին պայմանի առկայության դեպքում այդ պայմանի չպահպանման իրավական հետևանքների պարզաբանման խնդիրը, ինչը կարգավորված չէ օրենքով: Նկատի ունենք այն, թե աշխատանքային վեճի դատական քննարկման և վիճող կողմերի իրավունքների պաշտպանության վրա ինչպիսի ազդեցություն կարող է ունենալ անմիջական բանակցությունների իրավունքից (հնարավորությունից) կողմ(եր)ի չօգտվելն այն դեպքում, երբ դա նախատեսված է եղել կոլեկտիվ կամ անհատական աշխատանքային պայմանագրում¹:

ՀՀ Աշխատանքային և Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերը որևէ իրավական հետևանք չեն նախատեսում աշխատանքային տարաձայնությունների լուծման բանակցային գործըն-

¹ Համեմատական վերլուծության կարգով նշենք, որ, օրինակ՝ Կիրգիզիայի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքի համաձայն՝ գործատուն և աշխատողը պարտավոր են ձեռնարկել աշխատանքային վեճը փոխադարձ համաձայնությամբ լուծելու միջոցներ (հոդվ. 411). Տե՛ս նյութի աղբյուրը՝ <http://policy.mofcom.gov.cn/GlobalLaw/english/flaw!fetch.action?id=0cc806f5727046edb3f5ecf93472e1b4&pager.pageNo=52>՝ 16.02.2016:

թացից հրաժարվող կողմի համար, եթե անգամ այդպիսի գործընթաց սկսելը կամ դրան մասնակցելը նախատեսված է եղել՝ որպես կողմերի պայմանագրային պարտավորություն: Մեր կարծիքով, օրենսդրի այդ դիրքորոշումը ճիշտ է և միանգամայն իրավաչափ է անձանց իրավունքների ու օրինական շահերի դատական պաշտպանության իրավունքի մատչելիության ապահովման տեսանկյունից՝ այն տրամաբանությամբ, որ բոլոր դեպքերում դատարանը պետք է անվերապահորեն հասանելի լինի իր իրավունքների պաշտպանություն հայցող սուբյեկտի համար՝ անկախ այն բանից, որ նա համաձայնել է մինչդատական արարողակարգեր կիրառելու վերաբերյալ:

Վերը նշվածը, սակայն, չպետք է հիմք ընդունել՝ անհատական աշխատանքային տարաձայնությունները լուծելու բանակցային մեթոդը թերագնահատելու համար: Ավելին՝ այն անգամ խրախուսելի է, եթե դրա արդյունքում չեն սահմանափակվում վեճի մասնակցի շահերի իրավական պաշտպանության մյուս հնարավորությունները:

Հարկ ենք համարում նշել, որ աշխատանքային պայմանագրում կողմերի միջև ծագած տարաձայնությունները կողմերի անմիջական բանակցություններով կարգավորելու մասին պայմանը, ըստ էության, չի կարելի նույնացնել հաշտարարության վերաբերյալ համաձայնության հետ, քանի որ վերջինս, համաձայն ՀՀ օրենսդրության, պետք է ունենա որոշակի պայմաններ: Այստեղ, որպես կանոն, կողմերը նկատի են ունենում մի որոշակի կարճ ժամանակահատված (7 օր, 10 օր, 15 օր և այլն), երբ մինչև դատարան դիմելը կարող են քննարկել և հարթել դեռևս աշխատանքային վեճի չվերածված տարաձայնությունը: Մինչդեռ, Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի իմաստով հաշտարարությունը կարող է կիրառվել ոչ միայն մինչև դատարան դիմելը, այլև դատական վեճի առկայության պարագայում, որն, ինչպես արդեն նշել ենք աշխատանքի առաջին գլխում, անհատական բնույթ կրող աշխատանքային այն տարաձայնությունն է, որը հնարավոր չի եղել լուծել կողմերի անմիջական բանակցությունների միջոցով և հանձնվել է օրենքով դրա համար լիա-

գորված մարմնի քննարկմանը¹:

Ինչպես նշեցինք, անհատական աշխատանքային վեճերի լուծման հաշտարար արարողակարգը սահմանված է ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով: Մասնավորապես, Օրենսգրքի 149.10-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ «հաշտարարության վերաբերյալ համաձայնությունը քաղաքացիաիրավական, աշխատանքային կամ ընտանեկան որոշակի իրավահարաբերության կապակցությամբ կողմերի միջև կնքված գրավոր համաձայնությունն է՝ առկա կամ հնարավոր բոլոր կամ որոշակի վեճերը հաշտարարության միջոցով լուծելու վերաբերյալ: Հաշտարարության վերաբերյալ համաձայնությունը կարող է կնքվել ինչպես պայմանագրում վեճերը հաշտարարության միջոցով լուծելու վերաբերյալ կանոնակարգում նախատեսվելու միջոցով, այնպես էլ առանձին համաձայնագիր կնքելու միջոցով»: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «հաշտարարության վերաբերյալ համաձայնությամբ կողմերն իրավունք ունեն սահմանելու հաշտարարության միջոցով վեճը լուծելու առավելագույն ժամկետ: Հաշտարարության վերաբերյալ համաձայնությամբ նախատեսված հաշտարարության ժամկետը չի կարող գերազանցել հաշտարար նշանակվելու պահից վեց ամիսը: Հաշտարարության ընթացքում կողմերն իրավասու են փոխադարձ համաձայնությամբ երկարաձգելու հաշտարարության ժամկետը միայն մեկ անգամ՝ մինչև վեց ամիս ժամկետով: Հաշտարարության համար սահման-

¹ Հարկ ենք համարում նշել, որ ՀՀ Քաղ. դատ. օր.-ում նույնացվել են «աշխատանքային տարաձայնություն» և «աշխատանքային վեճ» հասկացությունները, ինչը, մեր կարծիքով, ճիշտ մոտեցում չէ: Այս իմաստով կարծում ենք՝ ճիշտ կլինի Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում, մասնավորապես՝ 149.10-րդ հոդվածում խոսել աշխատանքային տարաձայնության, այլ ոչ թե աշխատանքային վեճի մասին: Նկատի ունենք այն դեպքերը, երբ հաշտարարության մասին համաձայնությունը կողմերի միջև ձեռք է բերվել նախքան դատարան դիմելը: Այլ է խնդիրը, երբ հաշտարարությունը նշանակվում է դատարան դիմելուց հետո՝ դատարանի որոշմամբ՝ կողմերի միջնորդությամբ կամ համաձայնությամբ, երբ աշխատանքային տարաձայնությունն արդեն իսկ վերաճել է աշխատանքային վեճի՝ դատարանի վարույթում գտնվելու փաստի ուժով:

ված ժամկետում կողմերի չհաշտվելու դեպքում հաշտարարության գործընթացը համարվում է ավարտված՝ առանց կողմերի հաշտության: Եթե հաշտարարության վերաբերյալ համաձայնությամբ կողմերը հաշտարարության միջոցով վեճը լուծելու առավելագույն ժամկետ չեն սահմանել, ապա այդ ժամկետն օրենքով սահմանված առավելագույն՝ հաշտարար նշանակվելու պահից հաշվարկվող 6-ամսյա ժամկետն է: Նույն հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ «եթե կողմերը հաշտարարության արդյունքում չեն հաշտվում, ապա դա չի արգելում կամ սահմանափակում դատարան հայց ներկայացնելու՝ կողմերի իրավունքը»:

ՀՀ Քաղ. դատ. օր.-ի 149.11-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Եթե կողմերը հաշտարարության վերաբերյալ համաձայնությամբ կամ այլ կերպ չեն սահմանել հաշտարարին ընտրելու ընթացակարգ, ապա հաշտարարի ընտրությունը կողմերը պետք է իրականացնեն վեճն առաջանալուց հետո՝ մեկամսյա ժամկետում: Եթե կողմը խուսափում է հաշտարարի ընտրությունից, ապա մյուս կողմն իրավունք ունի դիմելու իր բնակության վայրի դատարան՝ հաշտարար նշանակելու խնդրանքով: Եթե կողմերը չեն կարողանում ընտրել հաշտարար, ապա իրավունք ունեն դիմելու դատարան՝ արտոնագրված հաշտարար նշանակելու մասին դիմումով: Դիմումը պետք է պարունակի օրենքով նախատեսված տեղեկություններ, դիմումին պետք է կցվի հաշտարարության համար հիմք հանդիսացող ապացույցը, ինչպես նաև ստորագրվի դիմող անձի կամ լիազորված անձի կողմից: Դիմումը և կից փաստաթուղթը ստանալուց հետո՝ հնգօրյա ժամկետում, դատարանը նշանակում է արտոնագրված հաշտարար, եթե դիմումը համապատասխանում է օրենքով սահմանված պահանջներին»:

Կարևոր է քննության առնել հաշտարարության համար ընտրված կամ նշանակված ժամկետի ազդեցությունը խախտված իրավունքի պաշտպանության համար դատարանի դիմելու հայցային վաղեմության ժամկետի վրա: Նման դեպքերում, երբ հաշտարարությունը չի ծառայել իր նպատակին, այսինքն՝ չի ավարտվել հաշտության համաձայնությամբ, օրենքը հաշտարարության ժամկետը չի նե-

րառում դատարան դիմելու հայցային վաղեմության ժամկետի մեջ, քանի որ վերջինս կասեցվում է: ՀՀ Քաղ. օր.-ի 339-րդ հոդվածի համաձայն՝ հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքը կասեցվում է, եթե սկսվել է հաշտարարության մասին համաձայնության հիման վրա հաշտարարության գործընթաց՝ այն սկսելու պահից մինչև հաշտարարության ավարտը (մաս 1, կետ 7):

Ինչպես արդեն նշել ենք՝ հաշտարարությունը կարող է նշանակվել նաև դատարանում: ՀՀ Քաղ.դատ.օր. 149.11-րդ հոդվածի համաձայն՝ «առաջին ատյանի կամ վերաքննիչ վարույթի ցանկացած փուլում դատարանը կողմերին հաշտեցնելու նպատակով կողմերի համաձայնությամբ կամ միջնորդությամբ իրավունք ունի նշանակելու արտոնագրված հաշտարարի մասնակցությամբ հաշտարարական գործընթաց: Դատարանը նշանակում է կողմերի ընտրած արտոնագրված հաշտարարին, իսկ այն դեպքում, երբ կողմերը չեն ընտրում արտոնագրված հաշտարար, դատարանն արտոնագրված հաշտարարին նշանակում է ինքն արտոնագրված հաշտարարների կազմից՝ ՀՀ Դատական դեպարտամենտի կողմից հաստատված ծանրաբեռնվածությանը համապատասխան: Արտոնագրված հաշտարարը նշանակվում է համապատասխան ոլորտի հաշտարարների ցանկից՝ ըստ ազգանվան այբբենական հերթականության՝ արտոնագրված հաշտարարի մասնագիտացման և ծանրաբեռնվածության աստիճանին համապատասխան: Ամենաքիչ ծանրաբեռնվածություն ունեցող արտոնագրված հաշտարարը, եթե ունի վիճելի իրավահարաբերության համապատասխան ոլորտի մասնագիտացում, ընտրվում է անկախ ազգանվան այբբենական հաջորդականությունից:

Հաշտարարությունը նշանակելու վերաբերյալ դատարանը կայացնում է որոշում, որտեղ նշվում են կողմերը, կողմերի միջև առկա վեճի բնույթը և հակիրճ նկարագրությունը, կողմերի պահանջները, հաշտարարության ժամկետները, արտոնագրված հաշտարարի անունը, ազգանունը և այլ անհրաժեշտ տվյալներ, հաջորդ դատական նիստի օրը և ժամը: Դատարանի որոշումն ընդունելուց հետո՝ 10-օրյա ժամկետում, հանձնվում է արտոնագրված հաշտարարին: Հաշ-

տարարության արդյունքում կողմերի չհաշտվելու դեպքում դատարանը շարունակում է գործի քննությունն ընդհատման պահից:

Հաշտարարություն կարող է նշանակվել ինչպես ամբողջ դատական վեճով, այնպես էլ ինքնուրույն պահանջի մասով, եթե այդ մասի առանձին լուծումը հնարավոր է հաշտարարության միջոցով: Դատարանի նշանակած հաշտարարության սկզբնական ժամկետը չի կարող գերազանցել վեց ամիսը: Կողմերի համատեղ միջնորդությամբ նշված ժամկետը կարող է երկարաձգվել միայն մեկ անգամ՝ մինչև վեց ամիս ժամկետով: Դատարանի կողմից նշանակվող հաշտարարության ժամկետի սկիզբ է համարվում արտոնագրված հաշտարարի նշանակման օրը:

ՀՀ Քաղ. դատ. օր.-ը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր կողմ, ինչպես նաև հաշտարարը, ցանկացած պահի կարող է դադարեցնել հաշտարարության գործընթացը: Հաշտարարության գործընթացն ավարտվում է կողմերից առնվազն մեկի կամ հաշտարարի կողմից գործընթացը դադարեցնելով կամ հաշտարարության արդյունքում հաշտության համաձայնություն կնքելու միջոցով: Հաշտության համաձայնություն կնքելու դեպքում դրա մեկական բնօրինակ տրվում է կողմերին, և ևս երկու բնօրինակ պահվում է հաշտարարի մոտ: Ստանալով հաշտարարի պատշաճ ծանուցումը՝ վեճը հաշտարարությամբ լուծելու մասին՝ սեղմ ժամկետում, բայց ոչ ուշ, քան երեսուն օրվա ընթացքում դատարանը, օրենսգրքի 33-րդ հոդվածի պահանջներին համապատասխան, հաստատում կամ մերժում է կողմերի միջև ձեռք բերված հաշտության համաձայնությունը կամ կարճում է գործի վարույթը՝ ապահովելով հաշտարարության գաղտնիությունը:

Եթե հաշտարարության արդյունքում հաշտության համաձայնությունը կնքվել է արտադատական կարգով, արտոնագրված հաշտարարի մասնակցությամբ, ապա հաշտարարության յուրաքանչյուր կողմ իրավունք ունի հաշտության համաձայնությունը կնքելու օրվանից հետո՝ վեց ամսվա ընթացքում, դիմելու իր բնակության վայրի ընդհանուր իրավասության դատարան՝ կողմերի միջև կնքված հաշտության համաձայնությունը դատարանի կողմից հաս-

տատելու պահանջով: Դիմումին կցվում է հաշտության համաձայնության բնօրինակը, դատարան դիմելու մասին մյուս կողմի ծանուցումը ստանալու մասին փաստը հավաստող ապացույցը: Օրենքի պահանջներին չհամապատասխանող դիմումը դատարանը վերադարձնում է այն ստանալու հաջորդ օրը: Ստանալով օրենքի պահանջներին համապատասխանող դիմումը՝ դատարանը նշանակում է դատական նիստ և երեսնօրյա ժամկետում կայացնում է վճիռ՝ հաշտության համաձայնությունը հաստատելու կամ դիմումը մերժելու մասին:

Անհատական աշխատանքային վեճերի լուծման հաշտարար արարողակարգի հետ միասին ՀՀ գործող օրենսդրությունը նախատեսում է նաև հիշյալ վեճերի արբիտրաժային քննարկումն ու լուծումը: Մասնավորապես՝ «ՀՀ Աշխատանքային օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ 2015 թվականի հուլիսի 7-ի թիվ ՀՕ-77-Ն օրենքով ՀՀ Աշխատանքային օրենսգրքի 264-րդ հոդվածը լրացվեց հետևյալ բովանդակությամբ 3-րդ մասով՝

«Աշխատանքային վեճերը, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի և «Առևտրային արբիտրաժի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի պահանջներին համապատասխան, կարող են հանձնվել արբիտրաժային տրիբունալի լուծմանը, եթե աշխատողի և գործատուի միջև կնքվել է համաձայնություն, կամ կողեկտիվ պայմանագրով նախատեսված է վեճն արբիտրաժին հանձնելու հնարավորություն: Աշխատանքային օրենսգրքի 265-րդ հոդվածով նախատեսված աշխատանքային վեճերը կարող են հանձնվել արբիտրաժային տրիբունալի լուծմանը նույն հոդվածով սահմանված ժամկետում: Արբիտրաժային համաձայնությունը չի սահմանափակում աշխատողի աշխատանքային պայմանագրից բխող վեճը դատարան հանձնելու իրավունքը, բացառությամբ եթե արբիտրաժային համաձայնությունը կնքվել է վեճը ծագելուց հետո, և կողմերն անվերապահորեն համաձայնել են վեճը հանձնել արբիտրաժային տրիբունալի լուծմանը»:

Աշխատանքային վեճերի՝ արբիտրաժային կարգով քննությունը մեր կարծիքով, ըստ էության, հաշտարար արարողակարգի յու-

րահատուկ եղանակ է¹, որում արտացոլվում է կողմերի միջև առաջացած տարաձայնությունն առանց պետության միջամտության լուծելու՝ կողմերի մտադրությունը: Իհարկե, արբիտրաժն ու արբիտրաժային արարողակարգը նույնացվում են նաև դատարանի ու դատավարության հետ, սակայն, կարծում ենք՝ բոլոր դեպքերում այստեղ զգալի է հաշտարարության և համաձայնեցված լուծումների հանգելու մտադրության գործոնը: Այս ենթադրության հիմքում դրվում է նախ և առաջ, արբիտրաժային վարույթի կամային բնույթը, արբիտրաժի ձևավորման կարգը, վեճի լուծման ընթացակարգի շուրջ համաձայնության գալու՝ կողմերի ազատությունը, արբիտրաժի վայր ընտրելու ազատությունը, արբիտրի բացարկման ընթացակարգի վերաբերյալ համաձայնություն կնքելու ազատությունը և այլն:

«Առևտրային արբիտրաժի մասին» ՀՀ 2006 թվականի դեկտեմբերի 25-ի թիվ ՀՕ-55-Ն օրենքի 7-րդ հոդվածի համաձայն՝ արբիտրաժային համաձայնությունը պայմանագրային կամ ոչ պայմանագրային որոշակի իրավահարաբերության կապակցությամբ կողմերի միջև կնքված համաձայնությունն է՝ առկա կամ հնարավոր բոլոր կամ որոշակի վեճերն արբիտրաժի լուծմանը հանձնելու վերաբերյալ: Արբիտրաժային համաձայնությունը կարող է կնքվել ինչպես պայմանագրում արբիտրաժային վերապահման, այնպես էլ առանձին պայմանագրի (արբիտրաժային համաձայնագրի) ձևով: Նույն հոդվածը սահմանում է, որ արբիտրաժային համաձայնությունը կնքվում է գրավոր: Համաձայնությունը համարվում է գրավոր ձևով կնքված, եթե դա կատարվել է կողմերի ստորագրությամբ՝ մեկ փաստաթուղթ կազմելով, կամ կնքված է նամակներով, հեռատիպով, հեռագրով, էլեկտրոնային կամ այդպիսի համաձայնության ձևակերպումն ապահովող կապի այլ միջոցների օգտագործմամբ՝

¹ ՀՀ վճռաբեկ դատարանն այն ընդունում է նաև իրավունքների հասարակական պաշտպանության ձև: Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ 2014 թվականի հուլիսի 18-ի թիվ ԵԿԴ/ ԵԿԴ/1910/02/13 որոշումը: ՀՀՊՏ, 2014/59 (1072)1, 05.11.14, հոդ. 978.18:

հաղորդումներ փոխանակելու միջոցով կամ հայցի ու պատասխանի վերաբերյալ հաղորդումների փոխանակմամբ, որտեղ մի կողմը վկայակոչում է արբիտրաժային համաձայնության առկայությունը, իսկ մյուս կողմը չի առարկում դրա դեմ: Պայմանագրում կատարված հղումն այնպիսի փաստաթղթին, որը պարունակում է արբիտրաժային վերապահում, համարվում է արբիտրաժային համաձայնություն այն պայմանով, որ պայմանագիրը կնքված է գրավոր, և տվյալ հղումն այնպիսին է, որ նշված վերապահումը դարձնում է պայմանագրի մաս: Արբիտրաժային համաձայնությունը համարվում է գրավոր կնքված նաև, եթե արբիտրաժային համաձայնության մասին մի կողմի գրավոր առաջարկությունը որևէ ձևով ընդունել է մյուս կողմը:

«Առևտրային արբիտրաժի մասին» ՀՀ օրենքը կարգավորում է արբիտրաժի ձևավորման, տրիբունալին դիմելու կարգի, հայցադիմումի և դրա պատասխանի բովանդակության, ապացույցների ձեռքբերման և այլնի վերաբերյալ հարցերը: Միաժամանակ, հարկ ենք համարում նշել, որ աշխատանքային վեճերն արբիտրաժի ենթակայությանը հանձնելու հնարավորության մասին օրենսդրական փոփոխությունից ի վեր (շուրջ մեկ տարի), Հայաստանում գործող որևէ գործատուի և առանձին աշխատողների կամ նրանց խմբի միջև երբևէ չի կնքվել անհատական աշխատանքային վեճերն արբիտրաժային կարգով քննելու համաձայնություն: Նույնը վերաբերում է նաև հաշտարարության (մեդիացիայի) արարողակարգով դատարանում աշխատանքային վեճի քննարկման հնարավորություն նախատեսող օրենսդրության նորմերին, մասնավորապես, ՀՀ Քաղ. դատ. օր.-ի 22.3-րդ գլխի հոդվածներին, որոնց գործողությունից ի վեր դրանք երբևէ չեն կիրառվել աշխատանքային վեճեր լուծելիս: Այդ հանգամանքը թույլ է տալիս հանգել մի շարք ենթադրությունների, այդ թվում՝ աշխատանքային իրավահարաբերությունների մասնակիցների անտեղյակությունն օրենսդրական նորամուծություններին, հաշտեցման և արբիտրաժային վարույթների նկատմամբ թվացյալ անվստահությունը և, անպայման, պետական մարմնի միջամտող որոշումներով իրենց հետապնդած խնդիրը լուծելու՝ կող-

մերի ցանկությունը: Հաշտարար և արբիտրաժային արարողակարգերից խուսափելու պատճառ կարող է հանդիսանալ նաև օրենսդրական ոչ հստակ (նաև՝ հակասական) կարգավորումը: Մասնավորապես, ՀՀ աշխ. օր.-ի 264-րդ հոդվածը սահմանում է, որ արբիտրաժային համաձայնությունը չի սահմանափակում աշխատողի աշխատանքային պայմանագրից բխող վեճը դատարան հանձնելու իրավունքը, բացառությամբ, եթե արբիտրաժային համաձայնությունը կնքվել է վեճը ծագելուց հետո, և կողմերն անվերապահորեն համաձայնել են վեճը հանձնել արբիտրաժային տրիբունալի լուծմանը: Հարկ ենք համարում հիշեցնել, որ «աշխատանքային վեճ» հասկացությունը տալիս մենք, հենվելով նաև բազմաթիվ տեսական աղբյուրների, նկատի ենք ունենում այն տարաձայնությունը, որը գտնվում է օրենքով դրա քննարկման համար լիազորված մարմնի վարությամբ: Հավանաբար, Օրենսգրքի 264-րդ հոդվածի նշված դրույթում «աշխատանքային վեճ» հասկացության ներքո օրենսդիրը նկատի է ունեցել աշխատանքային տարաձայնությունը, որը դեռևս չի վերածվել աշխատանքային վեճի, այսինքն՝ չի գտնվում լիազորված մարմնի՝ դատարանի վարությամբ: Հակառակ դեպքում, բացարձակապես աննպատակահարմար է թվում դատարան դիմելուց հետո արբիտրաժային համաձայնություն կնքելը և դարձյալ, դրանից հրաժարվելով, դատական պաշտպանություն խնդրելը:

Հարկ ենք համարում նշել, որ մենք հեռու ենք մնում նաև մյուս ծայրահեղության մեջ ընկնելուց, այսինքն՝ այն մոտեցումից, որ մինչև աշխատանքային վեճի ծագումը կողմերի միջև աշխատանքային պայմանագիրը կնքելիս կամ դրա գործողության ընթացքում ձեռք բերված արբիտրաժային համաձայնությունն ինքնին հիմք ընդունվի (օրենսդրորեն սահմանվի)՝ աշխատողին դատական պաշտպանությունից զրկելու համար: Այդ դեպքում գործատուները հնարավորություն կունենան, ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության համաձայն, միանալու պայմանագրի կանոններով իրենց մոտ աշխատանքի ընդունվող կամ արդեն իսկ աշխատանքի ընդունված աշխատողներին պարտադրել կնքել արբիտրաժային համաձայնություն՝ հետագայում դատական գործընթացներից խուսափելու նկատառու-

մով՝ դրանով իսկ, ըստ էության, անձին զրկելով իր իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքից:

Հանդիսանալով սոցիալական գործընկերության սկզբունքի արտահայտությունը, նպատակ ունենալով կիսել դատարանների ծանրաբեռնվածությունը, այնուամենայնիվ, հաշտարար արարողակարգն ու արբիտրաժային վարույթն իրենց տեղն առ այժմ ակնհայտորեն զիջում են աշխատանքային իրավունքների դատական պաշտպանությանը, որը, փաստորեն, դեռևս մնում է իբրև աշխատանքային իրավահարաբերության մասնակիցների աշխատանքային իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության հիմնական ձևը:

Лаура Зограбян

Соискатель кафедры гражданского процесса ЕГУ

МЕДИАЦИОННЫЕ ПРОЦЕДУРЫ РАЗРЕШЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Защиту оспариваемых или нарушенных законных интересов стороны чаще всего связывают с вмешательством государства в лице административных и судебных органов. Трудовой кодекс РА регулирует трудовые разногласия медиационную процедуру предусматривает только в коллективных трудовых отношениях, связанных с возникновением в организации разногласий между сторонами по поводу подписания коллективного договора, а также исполнения и изменения его условий. В то же время действующее Законодательство не запрещает регулировать возникшие между сторонами трудового договора разногласия в порядке согласования. Медиационная процедура трудовых разногласий характеризуется рядом преимуществ. В частности, она осуществляется практически без существенных материальных убытков, организовывается значительно быстрее и ее процесс исключительно или в основном связан с волей и поведением сторон.

CONCILIATORY PROCEDURES OF DISCUSSION OF INDIVIDUAL LABOR DISPUTES

The parties connected the defense of their disputed or violated legitimate interests with the state on behalf of the intervention of the administrative and judicial bodies. The Labor Code defines only the odds of the reconciliatory ritual of collective labor relations, collective bargaining agreement relating to the organization, as well as the conditions for making and changing with the emergence of a disagreement between the parties. At the same time, the existing legislation does not prohibit the employment contract's parties to settle their disagreements in a coordinated manner. Labor disputes conciliation procedures are characterized by a number of advantages. In particular, it is carried out with almost no significant loss of material, arranged in a much faster and process exclusively or mainly dependent on the will and behavior..

Բանալի բառեր՝ *հաշտարար արարողակարգ, աշխատանքային տարաձայնություններ, օրենսդրություն, հարաբերություններ:*

Ключевые слова: *медиационная процедура, трудовые разногласия, законодательство, отношения.*

Key words: *Conciliatory Procedures, labor disputes, legislation, relations.*

**ԸՆԴԵՐՔՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԹԱՓՈՆՆԵՐԻ, ԴՐԱՆՑ
ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅԱՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ
ԸՆԴԵՐՔՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԹԱՓՈՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱՄՇԱԿՄԱՆ
ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՁ**

Ժամանակակից աշխարհում թափոնների արդյունավետ կառավարումը արդի հիմնահարցերից մեկն է: Թափոնները կարող են առաջանալ հումքի արդյունահանման կամ դրանից միջանկյալ և վերջնական արտադրանքի ստացման, դրա սպառման կամ մարդկային այլ գործունեության հետևանքով: Թափոնների գրեթե նույնական հասկացությունները տրվում են «Վտանգավոր թափոնների անդրսահմանային տեղափոխման և հեռացման նկատմամբ հսկողության մասին» Կոնվենցիայում² (Բազելի կոնվենցիա, հոդված 2-րդ) և «Թափոնների մասին եվրոպական 2008/98EC դիրեկտիվայում»³ (հոդված 2-րդ). թափոն է համարվում այն նյութը կամ օբյեկտը, որը տիրապետողը հեռացնում է կամ մտադրվում է հեռացնել, կամ որի հեռացումը պահանջվում է ազգային օրենսդրությամբ:

Հայաստանի Հանրապետությունում կա 21 պոչամբար, որոնցից 13 գործող են, և բացի երկուսից, բոլորը գտնվում են Սյունիքի կամ Լոռու մարզում: Համաշխարհային բանկի՝ «Հայաստանում հանքարդյունաբերության ոլորտի կայունության ռազմավարական գնահատում» ծրագրի շրջանակներում փորձագետները այցելել են 7 գործող և 4 կոնսերվացրած պոչամբարներ: Ուսումնասիրվել են ինչպես սովետական շրջանի տարիներին կառուցված, այնպես էլ վեր-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի հայցորդ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. թ., պրոֆեսոր Ա. Բ. Իսկոյան:

² Տե՛ս ՄԱԿ-ի Վտանգավոր թափոնների անդրսահմանային փոխադրման և դրանց հեռացման նկատմամբ հսկողություն սահմանելու մասին կոնվենցիա, Բազել, 1989, ՀՀ վավերացրել է 26.03.1999 թ.

³ DIRECTIVE 2008/98/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives

ջերս նախագծված և կառուցված նոր պոչամբարներ: Արդյունքում պարզվել է, որ այցելած պոչամբարներից և ոչ մեկը չի համապատասխանում լավագույն միջազգային փորձին թե՞ նախագծի, թե՞ կառավարման տեսանկյունից: Հարկավոր է նշել, որ այցելած բոլոր խոշոր պոչամբարները կառուցվել են՝ օգտագործելով վերընթաց բարձրացման նախագիծը: Ըստ լավագույն միջազգային փորձի՝ նման նախագիծը համարվում է անընդունելի սեյսմավտանգ շրջաններում: Նման նախագծի դեպքում չափազանց մեծ է հավանականությունը, որ երկրաշարժի ժամանակ կառաջանան ֆիզիկական անկայունության խնդիրներ: Այս տիպի անկայունության խնդիրներ կարող են առաջանալ նաև պոչամբարի ավազանի ջրի վատ կառավարման հետևանքով: Որոշ երկրներում օրինակ Չիլի, Պերու արգելված է վերընթաց բարձրացման նախագիծը¹:

Հաշվի առնելով մեր երկրի սեյսմիկ վտանգի առկայությունը՝ գտնում ենք, որ Հայաստանում ևս վտանգավոր է նման նախագծի կիրառումը: Ընդհանուր առմամբ Հայաստանի խոշոր ընդերքօգտագործողները, կարծես, հասկանում են գոյություն ունեցող պոչամբարների խնդրահարույց լինելը, սակայն ոչ մի քայլ չեն անում դրանց կարգավորման համար:

Ինչպես ամբողջ աշխարհում, այնպես էլ Հայաստանում, հանքարդյունաբերության ոլորտում ավելի շատ թափոն է առաջանում, քան որևէ այլ ոլորտում:

Հանքարդյունաբերության թափոնները անցանկալի, ներկայումս տնտեսապես ոչ շահավետ, կոշտ կամ հեղուկ նյութեր են, որոնք գտնվում են հանքում կամ դրանց հարող տարածքում: Ծավալային առումով դրանք աշխարհում թափոնների ամենամեծ կուտակումներն են և հաճախ պարունակում են նյութերի և միացությունների այնպիսի կազմ, որոնք կարող են խիստ բացասական ազդեցությո-

¹ Տե՛ս Հանքարդյունաբերության ոլորտի կայունության ռազմավարական գնահատում – Հայաստան, Համաշխարհային բանկ, ապրիլ 2016, էջ 146, <http://documents.worldbank.org/curated/en/810031468197953609/text/106237-ARMENIAN-WP-P155900-PUBLIC.txt>:

յուն ունենալ էկոհամակարգերի և մարդկանց առողջության վրա:¹

ՀՀ-ում ընդերքօգտագործման թափոնների վերաբերյալ հարցերը կարգավորվում են «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգրքով², «Թափոնների մասին» ՀՀ օրենքով³, «Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին» ՀՀ օրենքով⁴, «Բնապահպանական վճարների դրույքաչափերի մասին» ՀՀ օրենքով⁵, այլ օրենքներով, մի շարք ենթաօրենսդրական ակտերով և միջազգային պայմանագրերով:

Վերջին շրջանում ՀՀ-ում ընդերքօգտագործման թափոնների հարցերի վերաբերյալ կարգավորման ակտիվ քայլեր են արվում: Սակայն փոփոխությունները և լրացումները ոլորտի մասնագետների և շահագրգիռ հասարակության շրջանում բացասական ալիք են բարձրացրել: Չնայած մի շարք դրական փոփոխությունների, դժվար է չնկատել բացերը, որոնք, այնուամենայնիվ, շատ հարցեր թողում են անպատասխան:

2015 թվականին «ՀՀ ընդերքի մասին օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասի» ՀՀ օրենքով⁶ օրենսգրքում մտցվեցին «*պոչամբարներ*» և «*ընդերքօգտագործման թափոններ*» հասկացությունները: Մինչ այդ պոչամբարները համարվում էին տեխնածին հանքավայրեր, սակայն այժմ պոչամբարը տարանջատվում է տեխնածին հանքավայրից: Առանձին տրվում է պոչամբար հասկացության հետևյալ նկարագիրը. *օգտակար հանածոների հարստացման արդյունքում առաջացած պինդ կամ հեղուկ թափոն-*

¹ St 'u Mine Wastes: Past, Present, Future Karen A. Hudson-Edwards, Heather E. Jamieson and Bernd G. Lottermoser, December 2011, Elements, Vol. 7, էջ 375:

² Ընդունվել է 28.11.2011 թ., ուժի մեջ մտել 01.01.2012 թ., ՀՀՊՏ 2011.12.21/69(872) հոդ.1661:

³ Ընդունվել է 24.11.2014 թ., ուժի մեջ է մտել 07.01.2015 թ., ՀՀՊՏ 2004.12.28/72(371) հոդ. 1480:

⁴ Ընդունվել է 28.12.1998 թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999 թ., ՀՀՊՏ 1998.12.31/33(66):

⁵ Ընդունվել է 20.12.2016, ուժի մեջ է մտել 01.01.2007 թ., ՀՀՊՏ 2006.12.29/69(524) Հոդ.1434:

⁶ Ընդունվել է 22.06.2015 թ., ուժի մեջ է մտել 01.08.2015 թ., ՀՀՊՏ 2015.07.22/46(1135) Հոդ.638:

ների պահման հիդրոտեխնիկական կառուցվածք:

Հասկացությունների մեջ ավելացվեց նաև ընդերքօգտագործման թափոնների սահմանումը, ինչը մինչ այդ օրենսգրքում բացակայում էր: *Այսպիսով՝ ընդերքօգտագործման թափոններ են համարվում օգտակար հանածոների ուսումնասիրության, արդյունահանման, վերամշակման և հարստացման արդյունքում առաջացած մակաբացման ապարները և այլ թափոնները:*

Օրենսդրական դաշտում առկա չլուծված՝ ընդերքօգտագործման թափոնների և դրանց գործածության օբյեկտների կառավարման հարցերը կարգավորելու և հստակեցնելու անհրաժեշտությունից ելնելով 2016 թվականին «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգրքում, «Թափոնների մասին», «Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին» ՀՀ օրենքներում արվեցին մի շարք նոր փոփոխություններ և լրացումներ:

Առաջարկվող օրենսդրական լրացումների ու փոփոխությունների նպատակն է հստակեցնել ընդերքօգտագործման թափոնների և դրանց գործածության օբյեկտների կառավարման հետ կապված իրավահարաբերությունները՝ ապահովել մարդկանց առողջության և շրջակա միջավայրի պահպանությունը:

Այսպիսով, 2017 թվականի մայիսից ուժի մեջ կմտնեն վերոգրյալ փոփոխությունները¹, որի շնորհիվ «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգրքում սահմանվել է ընդերքօգտագործման վտանգավոր թափոնների հասկացությունը, օրենսգիրքը համալրվել նոր 5.1 գլխով «Ընդերքօգտագործման թափոնների կառավարումը և ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակումը: Ընդերքօգտագործման թափոնների կառավարման և ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման պլանները» վերտառությամբ:

Մինչ ընդերքօգտագործման թափոնների կառավարման և մշակման հարցերին անդրադառնալը, քննարկենք «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգրքում ընդերքօգտագործման թափոնների և վտանգավոր

¹ Ընդունվել է 18.10.2016 թ., ուժի մեջ է մտնելու 04.05.2017 թ., ՀՀՊՏ 2016.11.04/80(1260) հոդ.1043:

թափոնների սահմանումների ավելացման մասին:

«Թափոնների մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է թափոնների և վտանգավոր թափոնների հասկացությունները: 2015 թվականի փոփոխությունների և լրացումների արդյունքում «Թափոնների մասին» ՀՀ օրենքում ավելացվեց ընդերքօգտագործման թափոնների սահմանումը, վերջինս արտացոլվել է նաև «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգրքում: Արդեն 2016 թվականի փոփոխություններով 2017 թվականի մայիսից օրենսգրքում նաև կսահմանվի ընդերքօգտագործման վտանգավոր թափոնների հասկացությունը:

Գտնում ենք, որ օրենսգրքում տալով վտանգավոր թափոնների հասկացությունը, նպատակահարմար կլիներ սահմանել նաև *ոչ վտանգավոր թափոնների հասկացությունը*: Այսինքն՝ սահմանել ընդերքօգտագործման թափոնների ընդհանուր հասկացություն, որը թափոնները կդասակարգի վտանգավորի և ոչ վտանգավորի: Գտնում ենք, որ նման տարանջատում թափոնների կառավարման գործընթացում, վճարների սահմանման ժամանակ կարող է դրական դեր խաղալ:

Առաջարկում ենք ընդերքօգտագործման թափոնների ընդհանուր հասկացությունը շարադրել հետևյալ կերպ. «ընդերքօգտագործման թափոններ են համարվում օգտակար հանածոների ուսումնասիրության, արդյունահանման, վերամշակման և հարստացման արդյունքում առաջացած մակաբացման ապարները և այլ թափոնները, *որոնք դասակարգվում են վտանգավոր և ոչ վտանգավոր թափոնների*»:

Ընդերքօգտագործման վտանգավոր թափոնների հասկացությունը կարող է մնալ անփոփոխ, ըստ որի վտանգավոր թափոններ են համարվում այն թափոնները, որոնք իրենց ֆիզիկական, քիմիական կամ կենսաբանական հատկություններով վտանգ են ստեղծում կամ կարող են ստեղծել մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի համար, և պահանջում են դրանց հետ վարվելու հատուկ մեթոդներ, եղանակներ, միջոցներ:

Իսկ *ոչ վտանգավոր թափոնների հասկացությունը* կարող է շարադրվել հետևյալ ձևով՝ «...այն թափոնները, որոնք իրենց ֆիզիկա-

կան, քիմիական կամ կենսաբանական հատկություններով վտանգ չեն ստեղծում կամ չեն կարող են ստեղծել մարդու առողջությանը և շրջակա միջավայրի համար, սակայն պահանջում են դրանց հետ վարվելու հատուկ մեթոդներ, եղանակներ, միջոցներ»:

Ինչպես ակնհայտ է, «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգրքում ավելացված նոր գլխի վերտառությունից, ընդերքօգտագործման կառավարման համակարգում առանձնակի կարևորություն է տրվում թափոնների վերամշակմանը:

Միանշանակ կիսում ենք այդ մոտեցումը՝ հաշվի առնելով, որ ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակումը հենց այն օղակն է, որի արդյունավետությունը պայմանավորված է թափոնների չեզոքացմամբ կամ դրանց վտանգավորության նվազեցմամբ:

Պոչամբարների նյութերի կրկնակի հարստացումը հնարավոր շահեկան սցենար է, որի պարագայում պոտենցիալ խնդրահարույց պոչամբարները կարող են կրկին շահագործվել՝ շահույթ բերելով:

«Ընդերքի մասին ՀՀ օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքում, որը ուժի մեջ է մտնելու 2017 թ.-ի մայիսից, ամրագրված է նաև թափոնների վերամշակման բնագավառը:

Միջազգային ասպարեզում կան շատ ընկերություններ, որոնք մասնագիտացած են պոչամբարների կրկնակի մշակման ուղղությամբ, սակայն Հայաստանում դեռ ոչ մի հետազոտություն չի նախաձեռնվել՝ ուսումնասիրելու համար Հայաստանում պոչամբարների նյութերի վերամշակման հնարավորությունը: Այնուամենայնիվ ՀՀ-ում ընդերքօգտագործման պոչերի վերամշակման փորձի օրինակ կարող ենք բերել 2015 թվականին ընդունված «Ողջիի, Արծվանիկի պոչամբարներում կուտակվող, ինչպես նաև Զանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատ փակ բաժնետիրական ընկերության գործունեության արդյունքում գոյացած և գոյացող արտադրական լցակույտերի մշակման ներդրումային ծրագրի մասին» ՀՀ օ-

րենք¹: Ծրագրի իրականացնող «Այլոտիզ» ՍՊԸ-ն պետք է իրականացներ ընդերքից արդյունահանված պարունակության մշակման արդյունքում առաջացած արտադրական լցակույտերում կուտակված և կուտակվող ապարների արդյունավետ և ամբողջական մշակումը: Այսպիսով, օրենքը նախատեսում է տրամադրել պոչամբարների նկատմամբ սեփականության իրավունքը երրորդ «իրականացնող» կողմին՝ կառավարության, իրականացնող կողմի և ԶՊՄԿ-ի (պոչամբարների սեփականատեր և շրջակա միջավայրի պահպանության կառավարման պարտականություններ կրող) միջև կնքված ներդրումային պայմանագրի հիմունքով:

Մինչ այս օրենքի ընդունումը մտահոգությունների ալիք էր բարձրացրել շահագրգիռ կողմերի շրջանում, թե արդյոք կա՞նք առանձին օրենքի ընդունման անհրաժեշտություն, ո՞վ է ստանձնելու բնապահպանական ռիսկերի և պարտավորությունների պատասխանատվությունը, «Այլոտիզ» ՍՊԸ-ն, որը պետք է մեկ տարվա ընթացքում կառավարությանը ներկայացներ մաստեր պլան², ճանաչվեց սնանկ: Այժմ օրենքը գործում է, սակայն պարզ չէ վերջինիս հետագա ճակատագիրը, պարզ չէ թե որ ընկերությունն է հանդես գալու որպես «Այլոտիզ» ՍՊԸ-ի իրավահաջորդ: Այս խնդրի պարզաբանումը առավել արդի է դառնում կապված ՀՀ ընդերքի մասին օրենսգրքում ընդերքօգտագործման թափոնների մշակման վերաբերյալ դրույթների ավելացմամբ: Վերջինս ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման միակ, բայց ոչ հաջող օրինակն է:

«Ընդերքի մասին ՀՀ օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն ընդերքօգտագործողները հանքի շահագործման ընթացքում և հանքի փակումից հետո պարտավոր են իրականացնել ընդերքօգտագործման թափոն-

¹ Ընդունվել է 23.06.2015 թ., ուժի մեջ է մտել 01.08.2015 թ., ՀՀՊՏ 2015.07.22/46(1135) հոդ.634:

² Ներդրումային ծրագրի իրականացման ընդհանուր գործընթացի, տեխնոլոգիական, ճարտարապետանախագծային և շինարարական լուծումների, գործողությունների և դրանց իրականացման ժամկետները նկարագրող փաստաթուղթ:

ների կառավարման, իսկ նախատեսված դեպքերում ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման պլաններով նախատեսված միջոցառումներ՝ շրջակա միջավայրին կամ մարդկանց առողջությանը հասցվող վնասի և վթարների կանխարգելման կամ նվազագույնի հասցնելու նպատակով (հոդվ. 60.1, կետ 2):

Այժմ հակիրճ ներկայացնենք վերամշակման գործընթացը: **Ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակումը** տեխնոլոգիական գործողությունների իրականացում է, որոնք կապված են թափոնների մեխանիկական, ֆիզիկական, քիմիական կամ կենսաբանական հատկությունների փոփոխման հետ, և որի նպատակն է ընդերքօգտագործման թափոններից օգտակար հանածոյի կորզումը, այդ թվում՝ դրա չափերի փոփոխումը, դասակարգումը, առանձնացումը, թափոնների վերամշակումը (հոդվ. 2, կետ 41):

Ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակումն իրականացվում է այն ընդերքօգտագործողը, ով ցանկանում է վերամշակել ընդերքօգտագործման թափոններ: Վերամշակումն իրականացվում է ընդերքօգտագործման պլանին համապատասխան և ընդերքօգտագործողի միջոցներով: **Վերամշակման պլանն իրենից ներկայացնում է** ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման համապարփակ փաստաթուղթ, որը նկարագրում է ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման օբյեկտների կառավարման և դրանցում գտնվող ընդերքօգտագործման թափոնների կառավարման, մշակման, վերամշակման կամ օգտահանման այն գործողությունները, որոնք անհրաժեշտ են «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգրքով նախատեսված նպատակների իրականացման համար (հոդվ. 2, կետ 44):

Ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման ցանկություն ունեցող ընդերքօգտագործողը «Ընդերք մասին» ՀՀ օրենսգրքի 5-րդ գլխով սահմանված կարգով պետք է ներկայացնի համապատասխան դիմում, ինչպես նաև վերամշակման պլաններով նախատեսված միջոցառումների իրականացման ապահովման համար ֆինասական երաշխիքներ: Այնուհետև ընդերքի օգտագործման հետ կապված՝ շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում բնապահպանության բնագավառի պետական կառավարման լիազոր մարմին-

նը շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության անցկացման ընթացքում դիտարկելու է ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման պլանների իրագործելիությունը:

Ինչպես նշեցինք վերամշակումն իրականացվում է ընդերքօտագործման պլանին համապատասխան: Յուրաքանչյուր 5 տարին մեկ վերամշակման պլանները ենթակա են պարտադիր վերանայման: Ընդերքօտագործման թափոնների վերամշակման պլանների բովանդակությունը, ինչպես վերամշակման միջոցառումները սահմանելու է ՀՀ կառավարությունը:

Ընդերքօտագործման թափոնների վերամշակման պլանները կախված դրանց մշակման առանձնահատկություններից կարող են փոփոխվել՝ ընդերքի օգտագործման հետ կապված՝ շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում բնապահպանության բնագավառի պետական կառավարման լիազոր մարմին հետ համաձայնեցնելուց հետո: Թափոնների վերամշակման պլանների փոփոխության դեպքում փոփոխվում է նաև ֆինանսական երաշխիքի չափը:

Այս ողջ գործընթացի հետ կապված ուշադրության է արժանի ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման համար նախատեսվող *ֆինանսական երաշխիքների հարցը*: Համապատասխան դրույթի համաձայն ընդերքօգտագործողը նախատեսված վերամշակման միջոցառումների իրականացման ապահովման համար պետք է ներկայացնի ֆինանսական երաշխիքներ: Ֆինանսական երաշխիքի գումարի հաշվարկը կատարվում է հիմք ընդունելով վերամշակման պլանով նախատեսված միջոցառումները: Լիազոր մարմինը ֆինանսական երաշխիքով նախատեսված գումարի վճարման պահանջ կարող է ներկայացնել ինչպես ընդերքօգտագործողին, այնպես էլ ֆինանսական երաշխիք տված անձին:

Իրավաչափ համարելով վերամշակման միջոցառումների համար պահանջվող ֆինանսական երաշխիքը, այնուամենայնիվ մտահոգություն է առաջանում «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգրքի մեկ այլ դրույթի՝ դրամագլխի և ֆինանսական երաշխիքի հարաբերակցության հետ կապված:

Ընդերքօտագործման պայմանագրում նշվում է ընդերքօգտա-

գործողի շրջակա միջավայրի պահպանության համար դրամագլուխ վճարելու պարտականությունը:

Դրամագլխի գումարները պահվում են կենտրոնական գանձապետարանում բացված լիազոր մարմնի արտաբյուջետային հաշվում և բացառապես օգտագործվում են՝

1) ընդերքօգտագործողի կողմից իրականացվող՝ նախագծով ստանձնված բնապահպանական (այդ թվում՝ ռեկուլտիվացիոն) աշխատանքների կատարման նպատակով,

2) ընդերքօգտագործողի կողմից նախագծով ստանձնված, բայց իր կողմից չիրականացված բնապահպանական (այդ թվում՝ ռեկուլտիվացիոն) աշխատանքների կատարման նպատակով,

3) ընդերքօգտագործողի գործունեության հետևանքով բնությանը և շրջակա միջավայրին հասցված և նրա կողմից չհատուցված վնասների վերականգնման նպատակով («Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգիրք, հոդվ. 69, կետ 3):

Վերը շարադրվածից հետևում է, որ դրամագլուխը ևս համարվում է երաշխիք: Հետևաբար ճիշտ կլինի օրենսգրքում կարգավորել այս երկուսի հարաբերակցությունը: Ենթադրվում է, որ եթե ֆինանսական երաշխիքների պահանջը չլիներ, այդ հարցը կարգավորվելու էր դրամագլխով՝ ելնելով վերը նշված 3-րդ կետից: Այսպիսով, անհրաժեշտություն է առաջանում հստակեցնել այս խնդիրը:

Հաշվի առնելով, որ թափոնների վերամշակումն առավել շատ հետապնդում է բնապահպանական նպատակներ և ոչ միայն տնտեսական, այնուամենայնիվ գտնում ենք, որ դրանք կապված են մեծ ֆինանսական ծախսերի հետ, որը ՀՀ հանքարդյունաբերության պայմաններում դժվար է պատկերացնելը: Առաջարկում ենք կառավարությանը ևս մասնակցել ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման գործընթացի համար արվող ծախսերին կամ ընդերքօգտագործման թափոնները վերամշակողին ընդհանրապես կամ մասնակիորեն ազատել հարկերի կամ այլ պարտադիր վճարներից՝ այդ կերպ արտոնություններ տալով, ինչպես նաև այդ գործընթացի իրականացման համար արտոնյալ պայմաններով տրամադրել վարկեր:

Չնայած, որ ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման

ծախսերը դրված են ընդերքօգտագործողի վրա, գտնուում ենք, որ որոշ դեպքերում Կառավարությունը ևս կարող է մասնակցել ծախսերին: Որպես օրինակ կարելի է դիտարկել Կանադայի փորձը, որտեղ ընկերությունները վերամշակում են պոչերի լցակույտերը՝ որպես շրջակա միջավայրի ապահովման հասնելու միջոց և նման աշխատանքի ծախսերը կարող են որոշ դեպքերում սուբսիդավորվել կառավարության կողմից¹:

Գտնուում ենք, որ ընդերքօգտագործողների՝ թափոնների վերամշակման գործընթացի իրականացման համար որպես խթան կարող է հանդիսանալ վերջիններիս հարկերից կամ դրա հետ կապված այլ վճարներից ընդհանրապես կամ մասնակիորեն ազատել:

«Բնապահպանական և բնօգտագործման վճարների մասին ՀՀ օրենքում լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի² համաձայն, թափոնների վերամշակման համար ընդերքօգտագործողը պետք է վճարի ռոյալթի: Նոր լրացմամբ հողվածը ունենալու է հետևյալ բովանդակությունը. ռոյալթին մետաղական օգտակար հանածոների օգտագործումը փոխհատուցելու նպատակով, ինչպես նաև մետաղական օգտակար հանածոների և դրանց վերամշակման, ինչպես նաև ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման արդյունքում ստացված արտադրանքի իրացումից ստացվող բարձր շահութաբերության համար սույն օրենքին համապատասխան Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջե վճարվող վճար է: Հետևաբար ռոյալթի վճարողներ են համարվելու նաև ընդերքօգտագործման թափոններ վերամշակող Հայաստանի Հանրապետության և օտարերկրյա պետությունների կազմակերպությունները և ֆիզիկական անձինք: «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգրքի 13.3 հոդվածի 1-ին կետի համաձայն ռոյալթիի հաշվարկման բազա է համարվում հաշվետու ժամանակաշրջանում մատակարարված՝ հանքարդյունաբերության

¹ Տե՛ս Հանքարդյունաբերության ոլորտի կայունության ռազմավարական գնահատում – Հայաստան, Համաշխարհային բանկ, ապրիլ 2016, էջ 157:

² Ընդունվել է 18.10.2016, ուժի մեջ է մտնելու 04.05.17 թ., ՀՀՊՏ 2016.11.04/80(1260) հոդ.1044:

արտադրանքի իրացումից հասույթը՝ առանց ավելացված արժեքի հարկի:

Վերը շարադրվածից հանգում ենք նրան, որ օրենքը ընդերքօգտագործողին թափոնների վերամշակում իրականացնելու խրախուսական քայլեր անելու փոխարեն, նրանց վրա դնում է հավելյալ պարտականություններ՝ ռոյալթիի տեսքով:

Ներկայումս «Թափոնների մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ և 23-րդ հոդվածները սահմանում են արտոնություններ ստանալու հնարավորություն այն սուբյեկտների համար, որոնք ներդնում են թափոնների օգտահամման և դրանց ծավալների նվազեցմանն ուղղված տեխնոլոգիաներ: Հատկանշական է, որ օրենքում սահմանված է, որ արտոնությունները տրամադրվում են օրենքում սահմանված դեպքերում և կարգով: Սակայն այդ դեպքերը օրենսդրությամբ նախատեսված չեն, և, հետևաբար, հիշատակված դրույթներն առավելապես հոչակագրային բնույթի են: Նմանատիպ անհամարժեք կարգավորումների առնչությամբ պրոֆ. Ա. Բ. Իսկոյանի իրավացիորեն նկատում է, որ ՀՀ գործող էկոլոգիական օրենսդրությունը մեծ մասամբ հակասական է, չհամակարգված, ներառում է մեծ մասամբ բլանկետային նորմեր, հաճախ բացակայում են օրենսդրական պահանջների կյանքի կոչման կառուցակարգերը: Բացի այդ, օրենսդրությունը բավարար չափով հարմարեցված չէ կիրառման համար¹:

Հաջորդ տարբերակը պետության կողմից արտոնյալ պայամաններով ընդերքօգտագործողին վարկերի տրամադրումն է: Որը ևս կարող է խթան հանդիսանալ ընդերքօգտագործողի կողմից իր ցանկությամբ թափոնների վերամշակում իրականացնելուն:

Թափոնների հարկումը նպատակ ունի խրախուսելու թափոնների կրճատումը և վերամշակումը:

Օգտվելով այն հանգամանքից, որ թափոնների վճարները իրեն-

¹ См. у Искоян А. Б., Экологизация правовых норм как необходимая предпосылка эффективности действия экологического законодательства, Պետություն և իրավունք N2(52), 2011, էջ 90: Իսկոյան Ա. Բ., Հայաստանի Հանրապետության էկոլոգիական օրենսդրությունը: Երևան, Արեգ հրատ., 1994, էջեր 9-10:

ցից մեծ գումար չեն ներկայացնում, ընդերքօգտագործողը նախընտրում է չբռնել վերամշակելու ծախսատար ճանապարհը և փոխարենը վճարում է թափոնների համար օրենքով սահմանված գումարը:

Հողվածի սկզբում առաջարկելով ընդերքօգտագործման թափոնները դասակարգել վտանգավոր և ոչ վտանգավորի, նպատակ էին հետապնդում դրանով հստակեցնել դրանց համար վճարվող դրույքաչափերը: Բնապահպանական վճարներ դրույքաչափերի մասին ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածը սահմանում է շրջակա միջավայրում արտադրության և սպառման թափոնների յուրաքանչյուր տոննայի վճարի դրույքաչափը: Այսպիսով, լեռնաարդյունահանող իրավաբանական անձանց կողմից տեղադրվող ոչ վտանգավոր թափոններ համար օրենքը վճար չի սահմանում: Հողածածկույթի քանդման և շինարարության հետևանքով առաջացած ոչ վտանգավոր թափոնների համար սահմանում է 60 դրամ: Իսկ հողվածի մյուս մասը համապատասխանաբար՝ ըստ վտանգավորության դասի սահմանում է ոչ վտանգավոր թափոնների վճարի դրույքաչափերը:

Օանոթանալով օրենքով սահմանված դրույքաչափերին, ակնհայտ է դառնում, որ սահմանված գումարները ակնհայտորեն ավելի ցածր են, քան կարող է արժենալ թափոնների նախատեսվելիք վերամշակման գործընթացը: Հետևաբար ընդերքօգտագործողները նախընտրում են վճարել թափոնների համար սահմանված «չնչին» գումարները, քան մտնել վերամշակման մեծ ծախսերի մեջ՝ իմանալով, որ իրենց ներդրումները վերջ ի վերջո չեն արդարացվի: Ակնհայտ է, որ վերամշակումից ստացված արդյունքը չի կարող արված ներդրմանը համարժեք լինել:

Այսպիսով, ամփոփելով արված եզրահանգումները, գտնում ենք, որ թափոնների կառավարման և վերամշակման գործընթացի պրակտիկ կիրառում հեռու է հանքարդյունահանման ոլորտի իրականությունից: Համապատասխան վերտառությամբ գլխի ներմուծումը «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգիրք դեռ առաջին քայլն է դեպի այդ ճանապարհը: Առկա են մի շարք բացեր: Մեկն է դրանցից ընդերքօգտագործման թափոնների վերամշակման համար ֆինանսական դաշտի վերաբերյալ ոչ հստակ պատկերացումը: Եթե ցանկութ-

յուն կա քայլեր անելու դեպի թափոնների վերամշակման ինստիտուտի զարգացմանը, նմանվելու միջազգային ստանդարտներն, ապա պետք է սկսել հենց այստեղից:

Лаура Петросянц

Соискатель кафедры гражданского процесса ЕГУ

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ УПРАВЛЕНИЯ ОТХОДАМИ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ, ОБЪЕКТАМИ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ПЕРЕРАБОТКИ

Статья посвящена изучению управления отходами в сфере недропользования и их переработки. В первую очередь, обсужден вопрос понятия отходов недропользования: предлагается классифицировать их на неопасные и опасные отходы. Представлены статьи новой главы в Кодексе о Недрах про управление и переработку отходов недропользования, который вступит в силу в мае 2017 года. Переработка материалов хвостохранилищ – возможный выгодный сценарий, но в Армении до сих пор нет такого опыта. Внесенные изменения регулируют переработку отходов недропользования, но в связи с большими финансовыми затратами, мы считаем, что возникнет ряд проблем, которые еще не урегулированы Кодексом.

В связи с этим нами было предложено предоставлять привилегии тем недропользователям, которые захотят перерабатывать отходы, предоставляя им льготные кредиты, полное или частичное освобождение от уплаты налогов или других обязательных платежей, тем самым способствуя переработке отходов. Правительству было предложено принять участие в покрытии расходов, возникших в процессе переработки. Также в рамках статьи обсужден вопрос соотношения финансовых гарантий и фондов, действующие ставки платы за отходы недропользования.

**ON SEVERAL ISSUES OF MANAGEMENT OF MINING
WASTE, UTILIZATION OBJECTS THEREOF AND
RECYCLING OF MINING WASTE**

The article is devoted to mining waste, its management and recycling. Primarily is discussed the concept of mining waste: It is proposed to classify them on a non hazardous and hazardous waste. In the article is presented the new chapter of the Mining Code about mining waste management and recycling which will come into force in May 2017. The recycling of materials in tailings is a possible favorable scenario, but Armenia still does not have such an experience. Proposed amendments regulate recycling of mining waste, but due to the high financial costs, we believe that there will be a number of problems that have not yet been addressed by Code.

In this regard, it was proposed to provide benefits to those miners who want recycle the waste, by providing them with privileged loans, in fully or partly exempt from the payment of taxes or other compulsory payments, thereby contributing to the recycling of waste. It was suggested to the Government to participate in the costs to the recycling process. Also in the scope of this article we discussed the question of the relationship of financial guarantees and funds, payment rates for mining waste.

Բանալի բառեր՝ ընդերքօգտագործման թափոններ, ընդերքօգտագործման վտանգավոր թափոններ, ընդերքօգտագործման ոչ վտանգավոր թափոններ, ընդերքօգտագործման թափոնների կառավարում, ընդերքօգտագործման թափոնների վերափշակում:

Ключевые слова: *отходы недропользования, опасные отходы недропользования, неопасные отходы недропользования, управление отходов недропользования, переработка отходов недропользования.*

Key words: *mining waste, hazardous mining waste, non-hazardous mining waste, mining waste management, mining waste recycling.*

**ԳՈՐԾԻ ՓԱՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐՆ Ի ՊԱՇՏՈՆԵ
ՊԱՐԶԵԼՈՒ («EX OFFICIO») ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԻՐԱՑՈՒՄԸ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՈՉ ՊԱՏՇԱՃ
ՀԱՅՑԱՏԵՍԱԿ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆԵԼԻՄ**

Վարչական արդարադատությունը ոչ միայն մեր երկրում, այլև ողջ հետխորհրդային տարածաշրջանում, թերևս, «ամենաերիտասարդ» ու միաժամանակ ամենասակավ չափով հետազոտված իրավական ինստիտուտներից է: Իրավունքի այս ճյուղի գոյության շուրջ 8 տարիների ընթացքում ՀՀ-ում ընդունվեցին վարչական դատավարության երկու օրենսգրքեր: Ընդ որում՝ երկու օրենսգրքերով էլ ամրագրվեց, որ վարչական դատարանում գործը հարուցվում է հայցի հիման վրա: Վարչական դատարանն իրավունքի կամ օրինական շահի պաշտպանությանը ձեռնամուխ է լինում միայն այն դեպքում, երբ հայց հարուցելու իրավասություն ունեցող սուբյեկտներն օրենքով սահմանված կարգով հայց են ներկայացնում:

Գործող վարչական դատավարության օրենսգրքի² (այսուհետ՝ ՎԴՕ) 66-69-րդ հոդվածներով սպառիչ կերպով թվարկված են այն հայցատեսակները, որոնցով անձը կարող է դիմել ՀՀ վարչական դատարան՝ վիճարկման, գործողությունների կատարման, պարտավորեցման, ճանաչման հայցեր:

Սակայն, պրակտիկայում բազմաթիվ խնդիրներ են ծագում վարչական հայցերի տարբերակման ու կիրառման հարցերում: Պատշաճ վարչական հայց ներկայացնելը ոչ միայն քաղաքացիների համար է դժվարություններ ստեղծում, այլև դատարանի, այսպես՝ ՀՀ վարչական դատարանը շատ հաճախ վերադարձնում է անձանց

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Ս.Գ. Մեղրյան:

² Ընդունվել է 05.12.2013 թվականին, Տե՛ս ՀՀՊՏ 2013.12.28/73(1013).1 հոդ. 1186.1:

հայցադիմումը՝ նշելով, որ ներկայացված հայցապահանջը չի մտնում ՎԴՕ-ով թվարկված հայցերի մեջ՝ առանց մատնանշելու, թե որն է այդ դեպքում նախընտրելի հայցը¹: Եղել են դեպքեր, երբ դատարանը, սխալ է որակել ներկայացված հայցապահանջը՝ այն քննելով այլ հայցի կանոններով, կամ կարճել է գործի վարույթը՝ պատճառաբանելով, որ այն ենթակա չէ դատարանում քննության:

Հայցատեսակների հետ կապված ՎԴՕ դրույթների, ինչպես նաև ՀՀ վարչական դատարանի մի շարք դատական ակտերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ճիշտ հայցատեսակի ընտրությունը մեծ դեր ունի անձի խախտված իրավունքների վերականգնման, ինչպես նաև գործն ըստ էության լուծելու հարցերում: Այսպես, սխալ հայցատեսակ ներկայացնելու դեպքում անձը չի կարող հասնել իր համար ցանկալի իրավական արդյունքների, իսկ նրա ներկայացրած հայցը ենթակա կլինի մերժման: Ոչ պատշաճ հայցատեսակ ներկայացնելու հետևանքներին անդրադարձել է ՀՀ վճռաբեկ դատարանը. «ՀՀ վարչական դատարանը գործը հարուցում, քննում և լուծում է միայն հայցի հիման վրա և միմիայն հայցի շրջանակներում: ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը հստակ տարանջատում է վիճարկման և ճանաչման հայցերի տեսակները: Հետևաբար, այդ հայցերից որևէ մեկի ներկայացման դեպքում ՀՀ վարչական դատարանը պարտավոր է հայցը լրիվ կամ մասնակի բավարարելու կամ այն մերժելու հարցը որոշել դրա շրջանակներում: Մասնավորապես՝ այն դեպքում, երբ ներկայացվում է վարչական ակտն առոչինչ ճանաչելու (ճանաչման հայց) վերաբերյալ հայցադիմում, ՀՀ վարչական դատարանն իրավասու է վճիռ կայացնել վարչական ակտն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն առոչինչ լինելու մասին, կամ մերժել այդպիսի հայցադիմումը, և իրավասու չէ իր հայեցողությամբ փոփոխել հայցապահանջը՝ վարչական

¹ Տե՛ս օրինակ, ՀՀ վարչական դատարանի թիվ ՎԴ/7126/05/15 գործով 25.12.2015 թվականի «Հայցադիմումը վերադարձնելու մասին», թիվ ՎԴ/6438/05/15 գործով 27.11.2015 թվականի «Հայցադիմումը վերադարձնելու մասին» որոշումները:

ակտը ճանաչելով անվավեր (վիճարկման հայց)¹»:

Գտնում ենք, որ վարչական հայցը իրավական պաշտպանության այն միջոցներից է, որով հիմնական իրավունքների, այդ թվում՝ դատական պաշտպանության իրավունքի կրող ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը պաշտպանվում է իր իրավունքների տարաբնույթ խախտումներից, որոնք կարող են կատարվել հանրային իշխանության մարմինների կողմից: Իշխանության ոտնձգություններից անձի պաշտպանվելու ամենաարդյունավետ միջոցը դատարան դիմելու նրա իրավունքն է, որը Հայաստանի Հանրապետությունում, ինչպես և բոլոր այլ իրավական պետություններում, ունի սահմանադրական (հիմնարար) իրավունքի բնույթ: Վարչական դատավարությունում հայցատեսակի ճիշտ ընտրությունը և ոչ պատշաճ հայցատեսակ ներկայացնելիս անձի համար առաջացող բացասական հետևանքները, և նման պայմաններում վարչական դատարանի պասիվ դերը, խաթարում էին անձի դատական պաշտպանության իրավունքը:

Առաջացած խնդիրը կարգավորելու, ինչպես նաև անձի դատական պաշտպանության իրավունքը երաշխավորելու համար, ՎԴՕ-ն նախկին վարչական դատավարության օրենսգրքի համեմատ՝ գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե («ex officio») պարզելու սկզբունքի մեջ, ի թիվս այլնի, ներառեց նաև ոչ ճիշտ հայցատեսակները պատշաճ հայցատեսակներով փոխարինել առաջարկելը:

Այսպես՝ ՎԴՕ 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ դատարանը մատնանշում է հայցադիմումներում առկա ձևական սխալները, **առաջարկում է ճշտել** ոչ հստակ հայցային պահանջները, **ոչ ճիշտ հայցատեսակները փոխարինել պատշաճ հայցատեսակներով**, տարբերակել հիմնական և ածանցյալ պահանջները, համալրել ոչ բավարար փաստական տվյալները, ինչպես նաև պահանջում է, որ ներկայացվեն գործի փաստական հանգամանքները պարզելու և գնահատելու համար անհրաժեշտ բոլոր ապացույցները: Հարկ ենք

¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/2514/05/09 վարչական գործով 02.04.2010 թվականի որոշումը:

համարում նշել, որ թեև նոր ՎԴՕ-ն ամրագրեց գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե («ex officio») պարզելու սկզբունքի ավելի լայն սահմաններ, այդուհանդերձ այս սկզբունքն այդպես էլ լիարժեք կարգավորում չստացավ, իսկ օրենսդրական առկա բացերը այս սկզբունքի կիրառման հետ կապված իրավակիրառ պրակտիկայում առաջացրել են բազմաթիվ խնդիրներ: Սույն գիտական աշխատանքում կանոնադաշտնաձև գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե («ex officio») պարզելու սկզբունքի իրացմանը ոչ ճիշտ հայցատեսակ ներկայացնելիս, մասնավորապես, քննարկելով հետևյալ իրավական խնդիրները՝

1. արդյո՞ք ոչ ճիշտ հայցատեսակները պատշաճ հայցատեսակներով փոխարինել առաջարկելը կարող է համարվել դատարանի հայեցողական լիազորություն,

2. վարչական դատավարության ո՞ր փուլում և ի՞նչ մեխանիզմով պետք է իրականացվի ոչ պատշաճ հայցատեսակի փոխարինումը,

3. Մասնագիտացված արդարադատության, այդ թվում՝ վարչական արդարադատության ինստիտուտի ներդրումը, ի թիվս այլնի, նպատակ է հետապնդում առաջին հերթին ապահովելու տվյալ ոլորտում դատական պաշտպանության իրավունքի իրացման արդյունավետությունը և լիարժեքությունը՝ արդարադատության այդ տեսակին բնորոշ առանձնահատկությունների հաշվառմամբ¹:

Դատարանի կողմից գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե («ex officio») պարզելու սկզբունքը վարչական արդարադատությանը բնորոշ կարևորագույն առանձնահատկություններից մեկն է: Քննարկվող վարչադատավարական սկզբունքի էությունն օրենսդիրը բացահայտել է ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 5-րդ հոդվածում, որի բովանդակությունը հետևյալն է.

1) վարչական դատարանը կաշկանդված չէ վարչական դատավարության մասնակիցների ներկայացրած ապացույցներով, միջ-

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 10.02.2015 թվականի թիվ ՍԴՌ-1190 որոշումը:

նորություններով, առաջարկություններով, բացատրություններով, առարկություններով.

2) վարչական դատարանը՝

- իր նախաձեռնությամբ ձեռնարկում է համարժեք միջոցներ՝ կոնկրետ գործի լուծման համար անհրաժեշտ իրական փաստերի վերաբերյալ հնարավոր և հասանելի տեղեկություններ ձեռք բերելու համար,

- պահանջում է, որ ներկայացվեն գործի փաստական հանգամանքները պարզելու և գնահատելու համար անհրաժեշտ բոլոր ապացույցները,

- մատնանշում է հայցադիմումներում առկա ձևական սխալները,

- առաջարկում է ճշտել ոչ հստակ հայցային պահանջները, ոչ ճիշտ հայցատեսակները փոխարինել պատշաճ հայցատեսակներով, տարբերակել հիմնական և ածանցյալ պահանջները, համալրել ոչ բավարար փաստական տվյալները:

ՎԴՕ 5-րդ հոդվածից միանշանակ չենք կարող ենթադրել, թե ոչ պատշաճ հայցատեսակը պատշաճ հայցատեսակով փոխարինելու առաջարկ կողմին ներկայացնելը դատարանի պարտականությունն է, թե իրավունքը, քանի որ նույն հոդվածի 3-րդ մասում օգտագործվում է **«առաջարկում է»** բառերը, արդյունքում այս նորմի տարբեր մեկնաբանությամբ վարչական դատարանը տարբերով գործերով այն երբեմն ընկալում է որպես իրավունք, երբեմն՝ որպես պարտականություն:

Կարծում ենք՝ գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե («ex officio») պարզելու՝ վարչական դատարանին ուղղված օրենսդրական պահանջը նպատակաուղղված է վարչական արդարադատության առջև դրված առանձնահատուկ խնդիրների լուծմանը և հանրային իրավահարաբերություններից ծագող վեճերից բխող գործերի քննության ու լուծման միջոցով ֆիզիկական, իրավաբանական անձանց իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության միջոցի կենսագործունեության ապահովմանը:

Վարչական դատավարությունում գործի փաստերն ի պաշտոնե

պարզելու սկզբունքի իրավական ամրագրումը հետապնդում է դատավարությունում ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց նկատմամբ հանրային-իշխանական լիազորություններով օժտված սուբյեկտների ունեցած փաստացի առավելությունները վերացնելու նպատակ: Քննարկվող իրավական սկզբունքը հանրային իրավահարաբերություններից ծագող վեճերից բխող գործերի քննության ընթացքում վարչական դատարանին օժտում է ակտիվ դերակատարությամբ, ինչը հնարավորություն է տալիս արդյունավետ ապահովելու իշխանական լիազորություններով օժտված սուբյեկտների ընդունած իրավական ակտերի, գործողությունների ու անգործությունների դեմ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց հանրային սուբյեկտիվ իրավունքների դատական պաշտպանության իրացումը¹:

Այս սկզբունքը, և մասնավորապես քննարկվող մատնանշման տարրը, իր ամրագրումն է ստացել նաև Գերմանիայի վարչական դատավարության օրենսգրքում, որի 86-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ նախագահող դատավորը միջոցներ է ձեռնարկում ապահովելու, որ հայցադիմումում առկա ձևական սխալները վերացվեն, ոչ հստակ պահանջները պարզաբանվեն, պատշաճ հայցեր ներկայացվեն, ոչ բավարար փաստական տվյալները համալրվեն²: Այս նորմը Գերմանիայի դատական ատյանների կողմից մեկնաբանվել է որպես դատարանի վրա դրված պարտականություն՝ հայցվորին պարզաբանելու իր ընտրած հայցի հետ կապված հնարավոր խնդիրները և անբարենպաստ հետևանքները և առաջարկելու նրան պատշաճ հայցատեսակը: Սակայն ամեն դեպքում դատարանը չի կարող ինքնուրույնաբար փոփոխել հայցը, եթե հայցվորը որոշում է այն չփոխել³:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանն իր մի քանի որոշումներում ևս անդրադարձել է գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե («ex

¹ St' u **А. П. Яковлева**, Состязательность административного судопроизводства и активная роль суда, Москва 2015, էջ 108:

² Code of administrative court procedure, 19.03.1991, Germany:

³ St' u Schenke Wolf-Ruediger. Verwaltungsgesichtordnung: Kommentar, Munchen, 2003. էջ 993-1021:

officio») պարզելու սկզբունքին: Այսպես, մի քանի որոշումներում ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նշել է, որ վեճի լուծման համար էական փաստերը մատնանշելու և դրանց վերաբերյալ ապացույցներ պահանջելու, անհրաժեշտ ներքին համոզմունք ձևավորելու նպատակով ողջամիտ միջոցներ ձեռնարկելու վերաբերյալ դատավարական գործողությունների իրականացումը, **թեև դատարանի իրավունքն է, սակայն դատարանի այդ իրավունքը** սահմանափակված է նույն օրենսգրքի 24-րդ հոդվածով սահմանված բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտման վրա հիմնված պատճառաբանված ներքին համոզման հանգելու դատարանի պարտականությամբ, և պետք է բխի արդարության բոլոր պահանջների պահպանման սահմանադրական հիմնադրույթից¹:

Մակայն, 2016 թվականին կայացրած մեկ այլ որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է. «Գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնե պարզելու («ex officio») սկզբունքի համաձայն՝ դատարանի ակտիվ դերակատարությունն արտահայտվում է, մասնավորապես, որոշակի դատավարական գործողություններ կատարելիս **դատավարության մասնակիցներին օժանդակելու՝ վարչական դատարանի պարտականությամբ**: Այսպես՝ գործնականում հնարավոր են դեպքեր, երբ ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք՝ որպես վարչական դատավարության մասնակիցներ, ակնկալելով վարչական դատավարության կարգով վերականգնել իրենց խախտված իրավունքները, հայցադիմումը ներկայացնում են ձևական սխալներով, ճիշտ չեն ընտրում ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքով սահմանված համապատասխան հայցատեսակը կամ ճիշտ չեն ձևակերպում իրենց հայցային պահանջները կամ ճիշտ չեն տարբերակում հիմնական ու ածանցյալ պահանջները կամ ներկայացնում են ոչ բավարար փաստական տվյալներ: Նշված դեպքերում վարչական դատարանի՝ դատավարության մասնակիցներին օժան-

¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/5525/05/08 վարչական գործով 17.04.2009 թվականի որոշումը և թիվ ՎԴ/4177/05/12 վարչական գործով 14.05.2014 թվականի որոշումը:

դակելու պարտականությունը ստանում է գործնական մեծ նշանակություն, քանի որ հայցադիմումներում առկա ձևական սխալները մատնանշելու, ինչպես նաև ոչ հստակ հայցային պահանջները ճշտելու, ոչ ճիշտ հայցատեսակները պատշաճ հայցատեսակներով փոխարինելու, հիմնական և ածանցյալ պահանջները տարբերակելու, ոչ բավարար փաստական տվյալները համալրելու վերաբերյալ դատավարության մասնակիցներին առաջարկ անելու վարչական դատարանի պարտականության պատշաճ կատարման պայմաններում ապահովվում է ոչ միայն արդյունավետ դատաքննությունը, այլ նաև անձի խախտված իրավունքների արդյունավետ դատական պաշտպանությունը:¹

Համակարծիք ենք ՀՀ վճռաբեկ դատարանի վերոնշյալ դիրքորոշման հետ և գտնում ենք, որ ոչ ճիշտ հայցատեսակները պատշաճ հայցատեսակներով փոխարինել առաջարկելը չպետք է լինի դատարանի հայեցողական լիազորությունը, այլ այն պետք է ամրագրվի որպես պարտականություն՝ իր հստակ սահմաններով և իրականացման ձևով:

2. Թեև ՎԴՕ-ն ամրագրել է ոչ ճիշտ հայցատեսակները պատշաճ հայցատեսակներով փոխարինել առաջարկելու դատարանի լիազորությունը, այդուհանդերձ ոչ ՎԴՕ-ն և ոչ էլ «ex officio» սկզբունքի հետ կապված ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախադեպային որոշումները չեն կարգավորում այն հարցերը, թե վարչական դատավարության ո՞ր փուլում և ի՞նչ մեխանիզմով պետք է իրականացվի ոչ պատշաճ հայցատեսակի փոխարինումը:

Հայց հարուցելու և այն վարույթ ընդունելու գործողությունների հիմնական դատավարական հետևանքը տվյալ կոնկրետ գործով քաղաքացիական դատավարության (վարույթի) ծագումն է, որի հետ կապված սկսվում է նաև գործի շարժը. դատավարական իրավահարաբերություններ են առաջանում ոչ միայն դատարանի ու հայցվորի, այլ նաև դատարանի ու գործին մասնակցող մյուս անձանց միջև,

¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/4315/05/14 վարչական գործով 22.04.2016 թվականի որոշումը:

որոնք իրենց նյութական և այդ դատավարական իրավահարաբերություններից բխող իրավունքներն ու պարտականություններն իրացնում են վարույթի ամբողջ ընթացքում¹:

Հաշվի առնելով հայցադիմումը վարույթ ընդունելու իրավական հետևանքները և մասնավորապես այն փաստը, որ վարչական դատավարությունում կոնկրետ հայցատեսակները վարույթ ընդունելու դեպքում առաջանում են հստակ հետևանքներ, օրինակ ՎՊՕ 83-րդ հոդվածի համաձայն՝ վիճարկման հայցը ընդունելը կասեցնում է վիճարկվող վարչական ակտի կատարումը մինչև այդ գործով գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը, կարևորվում է պատշաճ հայցատեսակով ներկայացված հայցադիմումը վարույթ ընդունելը, և ոչ ճիշտ հայցատեսակի փոխարինումը հնարավորինս շուտ իրականացնելը:

Այդ նկատառումներից ելնելով՝ առաջարկում ենք ՎՊՕ 79-րդ հոդվածում որպես հայցադիմումը վերադարձնելու հիմք լրացնել նաև ոչ պատշաճ հայցատեսակ ներկայացնելը, որի պարագայում դատարանը հայցադիմումը վերադարձնելու որոշման մեջ պետք է հստակ նշի ներկայացված հայցատեսակի հետ կապված հնարավոր խնդիրները և մատնանշի այն հայցատեսակը, որով անձը կարող է հասնել իր համար ցանկալի արդյունքի:

Հարկ ենք համարում նշել, որ վերջերս դատական պրակտիկայում հանդիպում են նման բովանդակությամբ հայցադիմումը վերադարձնելու մասին որոշումներ: Այսպես, ՀՀ վարչական դատարանը վերադարձել է անձի հայցադիմումը հետևյալ հիմնավորմամբ. «Տվյալ դեպքում, հայցադիմումով ներկայացված մյուս պահանջներով հայցվորը խնդրել է վերացնել Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության դատական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայության կողմից 13.09.2016 թ. կայացված «Կատարողական վարույթ» հարուցելու և արգելանք դնելու մասին» թիվ 02330526 և թիվ 02330547 որոշումները, մինչդեռ վերոնշյալ իրա-

¹ Տե՛ս Ռ. Գ Պետրոսյան, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն, Երևան, 2012 թ., էջ 338:

վական վերլուծությունների հիման վրա դատարանն առաջարկում է հայցվորին ոչ ճիշտ հայցատեսակը փոխարինել պատշաճ հայցատեսակով՝ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 66-րդ հոդվածի 1-ին մասով ներկայացված հայցատեսակը փոխարինել Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված հայցատեսակով, այսինքն՝ դատարանն առաջարկում է հայցվորին՝ Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության դատական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայության 13.09.2016 թ. թիվ 02330526 և թիվ 02330547 որոշումները վերացնելու պահանջների մասով, հայցադիմումը կրկին ներկայացնելիս այդ մասով ներկայացնել ճանաչման հայց, որով հայցվորը կարող է պահանջել, ճանաչել անբողոքարկելի վարչական ակտով նախատեսված հանրային իրավական դրամական պահանջի հարկադիր կատարման իրավահարաբերության բացակայությունը, իսկ արգելանք դնելու մասով վիճարկելով որոշումը, դրանով իսկ, ըստ էության, դատական քննության առարկա դարձնելով վիճելի կատարողական վարույթ հարուցելու մասին որոշումը¹»:

Սակայն, դատարանի այս պարտականության օրենսդրական բավարար երաշխիքներ չլինելու պայմաններում առկա է վերադաս դատական ատյանների կողմից այս միջանկյալ դատական ակտերը վերացնելու վտանգ: Այսպես՝ թիվ ՎԴ/0229/05/15 վարչական գործով հայցվորը հայց է ներկայացրել ընդդեմ ՀՀ արդարադատության նախարարության՝ հայցվորի առողջական վիճակը Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2006 թվականի մայիսի 26-ի թիվ 825-Ն որոշման 2-րդ հավելվածի 26-րդ և 27-րդ կետերին համապատասխանող ճանաչելու պահանջով: Տվյալ հայցը ներկայացնելու հիմքը այն է, որ հայցվորի ներկայացուցիչը դիմել է Նուբարաշեն քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմին՝ խնդրելով պատասխանել, թե հայցվորի հիվանդությունը ներառված է արդյոք Հա-

¹ Տե՛ս ՀՀ վարչական դատարանի թիվ ՎԴ/8344/05/16 գործով 28.11.2016 թվականի «Հայցադիմումը վերադարձնելու մասին» որոշումը:

յաստանի Հանրապետության կառավարության 2006 թվականի մայիսի 26-ի N 825-Ն որոշման 2-րդ հավելվածով սահմանված պատիժը կրելուն խոչընդոտող ծանր հիվանդությունների ցանկի մեջ, թե ոչ, իսկ եթե ոչ, ապա ինչ պատճառաբանությամբ, որպիսի դիմումը անպատասխան է մնացել: Վարչական դատարանը վերադարձրել է ներկայացված հայցադիմումը՝ նշելով, որ տվյալ դեպքում, հայցվորը՝ դիմելով վարչական մարմնին, ակնկալում է իր դիմումի վերաբերյալ ստանալ պատասխաններ, մասնավորապես՝ հայցվորի առողջական վիճակի մասին, այսինքն՝ հայցվորը որևէ կերպ կաշկանդված չէ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 68-րդ հոդվածին համապատասխան խնդրելու վարչական մարմնին իր դիմումի հետ կապված գործողություններ կատարելուն պարտավորեցնելու մասին¹: Իսկ ՀՀ վարչական վերաքննիչ դատարանը կարճել է գործի վարույթն այն պատճառաբանությամբ, որ ներկայացված հայցը չի ընդգրկվում ՎԴՕ-ով սպառիչ թվարկված հայցերի մեջ, ուստի ենթակա չէ քննության²:

Կարծում ենք՝ Վերաքննիչ դատարանը չէր կարող կարճել գործի վարույթը, քանի որ սխալ ներկայացված հայցի պայմաններում անձի դատական պաշտպանության իրավունքը չպետք է խախտվի: Իսկ Դատարանի հայցադիմումը վերադարձնելու մասին որոշումը իրավաչափ է, սակայն դատարանը պետք է նշեր, որ անձը չէր կարող վարչական մարմնի անգործության հիմքով պահանջել վարչական ակտն ընդունված համարել, քանի որ ի սկզբանե նրա պահանջը եղել է ոչ թե վարչական ակտ ընդունել, այլ տեղեկատվություն տրամադրել, ուստի պատշաճ հայցատեսակը գործողության կատարման հայցն է, որով հայցվորը կարող է պահանջել կատարել որոշակի գործողություններ, որոնք ուղղված չեն վարչական ակտի ընդունմանը, այսինքն՝ պահանջեր տրամադրել համապատասխան

¹ Տե՛ս ՀՀ վարչական դատարանի թիվ ՎԴ/0229/05/15 գործով 05.02.2015 թվականի «Հայցադիմումը վերադարձնելու մասին» որոշումը:

² Տե՛ս ՀՀ վարչական վերաքննիչ դատարանի թիվ ՎԴ/0229/05/15 գործով 22.02.2016 թվականի որոշումը:

տեղեկատվությունը:

Հայցադիմումը ոչ պատշաճ հայցատեսակ ներկայացնելու հիմքով վերադարձնել նախատեսելուց բացի, անհրաժեշտ է կարգավորել նաև այն դեպքերը, երբ հայցադիմումը վարույթ ընդունելուց հետո ի հայտ են գալիս այնպիսի հանգամանքներ, որոնց ուժով պարզ է դառնում, որ ներկայացված հայցատեսակը սխալ է: Օրինակ, թիվ ՎԴ/1761/05/14 վարչական գործով հայցվորը ներկայացրել է գործողության կատարման հայց՝ նշելով, որ պատճառած վնասը փոխհատուցելու պահանջով դիմել էր վարչական մարմին, իսկ վարչական մարմինը չի արձագանքել նրա դիմումին: Նախնական դատական նիստի ընթացքում վարչական մարմինը ներկայացրել է ապացույց առ այն, որ դիմումը մերժվել է, այսինքն՝ այս դեպքում գործողության կատարման հայցով չի կարող շարունակվել գործի քննությունը, ճիշտ հայցատեսակը պարտավորեցման հայցն է: Կամ, օրինակ, ՀՀ վարչական դատարանը, քննելով քաղաքացու հայցը Երևանի քաղաքապետարանի 29.04.2014 թվականի թիվ 04/Վ-472 գրությունը անվավեր ճանաչելու և Երևանի քաղաքապետին համապատասխան որոշում կայացնելուն պարտավորեցնելու մասին, այն ընդունել է վարույթ՝ որպես պարտավորեցման հայց, սակայն, պարզվել է, որ վիճարկվող գրությունը տեղակատվական բնույթի է և այդ գործով վարչական մարմնից խնդրարկված բարենպաստ վարչական ակտի մերժումը առկա չէ¹:

Նման պարագայում, անհրաժեշտ է լրացնել ՎԴՕ 89-րդ հոդվածը՝ նախնական դատական նիստում դատարանի կողմից կատարվող գործողությունների շարքում հայցի առարկան և հիմքերը պարզելուց բացի, անհրաժեշտության դեպքում նաև պարզաբանել ներկայացված հայցը, դրա հետևանքները և առաջարկել ոչ ճիշտ հայցատեսակը փոխարինել պատշաճ հայցատեսակով:

Հաշվի առնելով այն, որ ՎԴՕ 88-րդ 1-ին մասի համաձայն՝ հայցվորը հայցի հիմքը և (կամ) առարկան կարող է փոփոխել նախ-

¹ Տե՛ս ՀՀ վարչական դատարանի թիվ ՎԴ/2659/05/14 վարչական գործով 17.12.2014 թվականի վճիռը:

նական դատական նիստի ընթացքում կամ դատաքննություն նշանակելու մասին վարչական դատարանի որոշումը ստանալուց հետո՝ յոթնօրյա ժամկետում, կարծում ենք, որ ոչ պատշաճ հայցատեսակի փոխարինումը ևս նույն կարգով պետք է իրականացվի:

Պետք է նշել, որ հայցատեսակի ընտրության սուբյեկտիվ իրավունքը բոլոր դեպքերում պատկանում է հայցվորին, և եթե ոչ հստակ կամ ոչ ճիշտ հայցատեսակը հստակեցնելու կամ ճիշտ հայցատեսակով փոխարինելու վերաբերյալ դատարանի մատնանշումից հետո էլ հայցվորը շարունակում է պնդել իր կողմից ներկայացված հայցապահանջը, ապա, ինչպես նշել է ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, դատարանը պարտավոր է գործի քննությունն իրականացնել հայցվորի կողմից ներկայացված հայցապահանջի շրջանակներում: Այդ պարագայում դատարանի մատնանշման պարտականությունը համարվում է կատարված¹:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ թեև անձը տնօրինչականության սկզբունքի հիման վրա ինքնուրույն է որոշում իր իրավունքների պաշտպանության եղանակները, այդ թվում՝ հայցատեսակի ընտրությունը, այնուամենայնիվ, Դատարանի կողմից մատնանշման պարտականությունը պատշաճ կատարելը չի կարող մեկնաբանվել որպես տնօրինչականության սկզբունքի խախտում կամ անտեսում, այլ՝ ընդհակառակը, վերջինս ուղղված է տնօրինչականության սկզբունքի հիման վրա դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրականացմանը: Ուստի ոչ ճիշտ հայցատեսակը պատշաճ հայցատեսակով փոխարինել առաջարկելը պետք է դիտարկել որպես դատարանի պարտականություն և այդ պարտականությունը իրականացնել այս հոդվածով քննարկված ընթացակարգի միջոցով:

¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/4315/05/14 վարչական գործով 22.04.2016 թվականի որոշումը:

Лилит Петросян

Аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ

**РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА ВЫЯСНЕНИЯ ФАКТИЧЕСКИХ
ОБСТОЯТЕЛЬСТВ ДЕЛА EX OFFICIO ПРИ ПРЕДЪЯВЛЕНИИ
НЕНАДЛЕЖАЩЕГО ВИДА ИСКА В АДМИНИСТРАТИВНОМ
СУДОПРОИЗВОДСТВЕ**

В статье обсуждается принцип выяснение фактических обстоятельств дела ex officio, предусмотренный Административным процессуальным кодексом Республики Армения. И предыдущий, и действующий Кодекс предписывает иск о принуждении и иск о выполнении действия как виды административных исков, каждый из которых имеет свой предмет, специальные сроки предъявления. Целью статьи является изучение роли суда и его действий при предъявлении ненадлежащего вида иска.

Lilit Petrosyan

PHD Student of the YSU Chair of Civil Procedure

**PRINCIPLE OF EXAMINING THE FACTS OF THE CASE
EX OFFICIO IN ADMINISTRATIVE PROCEDURE IN
CASE OF A FALSE ACTION**

The article discusses the ex officio principle in cases the applicant brings a false action. The article emphasizes the administrative court's active role in suggesting to change the false action, stating that it should be the court's obligation to do so. The author discusses the ways of realizing this obligation, and suggests certain amendments in administrative procedure code of RA.

Բանալի բառեր՝ վարչական դատավարության սկզբունքներ, ոչ պատշաճ հայցատեսակ, ոչ պատշաճ հայցատեսակի փոխարինում, գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնն պարզելու սկզբունք, գործի փաստական հանգամանքներն ի պաշտոնն պարզելու սկզբունքի իրացումը:

Ключевые слова: административный иск, выяснение фактических обстоятельств дела ex officio, принципы административного судопроизводства.

Key words: administrative action, principles of administrative procedure, active role of administrative court.

**ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության² 1, 3, 61, 63 և այլ հոդվածների, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի, միջազգային իրավական այլ փաստաթղթերում ամրագրված հիմնադրությունների, ինչպես նաև ժողովրդավարության զարգացման միջազգային փորձի ու Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային պրակտիկայի հաշվառմամբ, ներկայումս առանձնապես կարևորվում է անձի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը երաշխավորելու համար նորմատիվ իրավական բավարար նախադրյալների ստեղծումն ու զարգացումը: Մասնավորապես, կարևորվում է ներպետական հայեցողական որոշակի ազատությունն արդարադատության մատչելիության հարցում: Հետևաբար, օրենսդիրը պարտավոր է՝ ելնելով անձի դատարանի մատչելիության և արդյունավետ դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքներից, օրենսդրորեն անհրաժեշտ նախադրյալներ ամրագրել դրանց երաշխավորման ու ապահովման համար³:

Հետևաբար, շատ կարևոր է քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների համար ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որոնց առկայությամբ վերջիններս ի վիճակի կլինեն արդյունավետ իրացնել դատարանի մատչելիության և արդար դատաքննության իրենց իրավունքը:

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. դոկտոր Վ. Վ. Հովհաննիսյան:

² Ընդունվել է 06.12.2015 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2005.12.05/Հատուկ թողարկում, հոդ. 1118: Ուժի մեջ է մտել 22.12.2015 թ.:

³ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 16.10.2012 թ. թիվ ՍԴՈ-1052 որոշումը:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի¹ 84-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՔԴՕ-ով սահմանված ընդհանուր տարածքային և այլընտրանքային ընդդատությունը կարող է փոփոխվել կողմերի գրավոր համաձայնությամբ՝ մինչև դատարանի կողմից վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը:

Կարծում ենք, որ ՀՀ ՔԴՕ 84-րդ հոդվածով նախատեսված պայմանագրային ընդդատության ինստիտուտն ուղղված է քաղաքացիական գործերով արդարադատության մատչելիությունն ապահովելուն: Առաջին անգամ այդ մասին խոսել է Ս. Պ. Երոխինան, ով նշում էր, որ պայմանագրային ընդդատության կանոնների նպատակը ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների, ազատությունների և օրենքով պաշտպանվող շահերի պաշտպանության դատական ընթացակարգը առավել մատչելի դարձնելն է²: Ընդդատության կանոնները պետք է հիմնված լինեն առավել անպաշտպան, թույլ կողմի իրավունքների և օրինական շահերի դատական պաշտպանության մատչելիության վրա³:

Պայմանագրային ընդդատությունն նշանակությունը նախևառաջ այն է, որ քաղաքացիական իրավունքների դատական պաշտպանությունը դառնա առավել հարմար կողմերի համար: Եվ հենց կողմերն են, որոնք բոլորից լավ գիտեն, թե որ դատարանն է առավել հարմար իրենց միջև հնարավոր կամ արդեն ծագած վեճը քննելու համար: Կողմերին սույն իրավունքի ընձեռումն ուղղված է նրանց իրավունքների առավել լայն օգտագործման հնարավորություն ապահովելուն:

Երկրորդ, պայմանագրային ընդդատությունը նպատակ է հե-

¹ Ընդունվել է 17.06.1998 թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ .: Տե՛ս ՀՀՊՏ 1998.09.09/20(53): Այսուհետ նաև՝ ՀՀ ՔԴՕ:

² Տե՛ս *Ерохина Т. П.*, Некоторые проблемы подсудности в гражданском судопроизводстве: дисс. канд. юрид. наук- Саратов-2004, էջ 177:

³ Տե՛ս *Кузнецова Е. В.*, Институт подсудности в гражданском процессуальном праве Российской Федерации: дисс. канд. юрид. наук. - М.: АТиСО, 2004., էջ 58-59:

տապնդում առավել լիարժեք ապահովել կողմերի շահերը¹, ստեղծել լրացուցիչ հարմարություններ կողմերի համար դատարան դիմելիս²:

Բացի այդ, ընտրված դատարանում կոնկրետ վեճերի վերաբերյալ ձևավորված դատական պրակտիկան կողմերի համար կարող է հիմք հանդիսանալ իրենց միջև առաջացող վեճը հենց այդ դատարանի քննությանը հանձնելու համար:

Ամփոփելով վերոգրյալը կարող ենք նշել, որ պայմանագրային ընդդատության կանոնների նպատակը այն է, որ ապահովվի արդարադատության մատչելիությունը կողմերի մասնավոր շահերի հաշվառմամբ: Այս կամ այն դատարանի ընտրության շարժառիթները կարող են լինել սուբյեկտիվ, հետևաբար յուրաքանչյուր առանձին դեպքում խիստ անհատական:

Գրականության մեջ պայմանագրային ընդդատության սահմանմանն առանձնապես մեծ նշանակություն չի տրվում: Հեղինակներն առաջին հերթին ուշադրությունը կենտրոնացնում են առարկայական և բացառիկ ընդդատության նկատմամբ պայմանագրային ընդդատության կիրառման անթույլատրելիության հարցի վրա, ուսումնասիրության առարկա են դարձնում պայմանագրային ընդդատության մասին համաձայնության ձևի վերաբերյալ հարցերը, պայմանագրային ընդդատության նպատակը և այլն: Չնայած դրան կարելի է նշել, որ գրականության մեջ առավել հաճախ հանդիպում է պայմանագրային ընդդատության հասկացության հետևյալ ձևակերպումը. պայմանագրային ընդդատությունը դա ընդդատության փոփոխությունն է կողմերի համաձայնությամբ:

Նշված հասկացության մեջ ուշադրություն է դարձվում հետևյալի վրա. առաջին՝ պայմանագրային ընդդատությունը հնարավոր է

¹ Sté u *Осипов Ю. К.*, Подведомственность и подсудность гражданских дел., էջ 101; Курс советского гражданского процессуального права: судопроизводство по гражданским делам / ред *А. А. Мельников, А. А. Добровольский*, М., Т. 2, էջ 22:

² Sté u Гражданский процесс: учебник / ред. и авт. гл. *М. К. Треушников*, М., Городец, 2003, էջ 111:

դարձնում փոխելու վեճի ընդդատությունը, երկրորդ՝ պայմանագրային ընդդատությունը հիմնված է կողմերի համաձայնության վրա, երրորդ՝ պայմանագրային ընդդատություն կնքելու իրավունքով օժտված են «կողմերը»:

Քանի որ պայմանագրային ընդդատության մասին իրավական նորմերի համալիրի իրագործումն իրականացվում է «ընդդատության մասին համաձայնության» միջոցով, հետևաբար հենց այդ համաձայնությունն էլ նշված հոդվածի ուսումնասիրության առարկան է: Վերջինիս հետ կապված առավել արդիական հարցեր են այն պայմանների վեր հանումները, որոնց առկայության դեպքում դատարանը կարող է եզրահանգում կատարել այն մասին, որ ընդդատության մասին համաձայնությունը հանգեցնում է իրավաբանական հետևանքների:

Նախևառաջ քննարկման առարկա է **ընդդատության մասին համաձայնության առարկան**: Իրավաբանական գրականության ուսումնասիրությունը վկայում է ընդդատության մասին համաձայնության առարկայի վերաբերյալ երկու տեսակետների առկայության մասին:

Առաջին տեսակետի համաձայն՝ ընդդատության մասին համաձայնության առարկա է կամ արդեն ծագած վեճը¹, կամ ինչպես արդեն ծագած, այնպես էլ հնարավոր ծագող վեճը (վեճերը)²:

ՀՀ ՔՂՕ 84-րդ հոդվածից բխում է, որ նման համաձայնության կողմերը կարող են գալ ինչպես վեճը ծագելուց առաջ, այնպես էլ վեճը ծագելուց հետո՝ մինչև դատարան դիմելը:

Մ. Ա. Ռոժկովան և Ն. Գ. Ելիսեյևը պնդում էին, որ ընդդատության կանոնների փոփոխումը կարելի է նախատեսել միայն մինչև վեճը ծագելը կնքված համաձայնությամբ³: Սույն կանոնը

¹ St' u *Гойхбарг А. Г.*, Курс гражданского процесса, М., Государственное издательство, 1928, էջ 173:

² St' u *С. А. Даргачев*, Договорная подсудность в гражданском и арбитражном процессе России; дисс. канд. юрид., Наук, Москва, 2011, էջ 104:

³ St' u *Рожкова М. А., Елисеев Н. Г., Скворцов О. Ю.*, Договорное право: соглашения о подсудности, международной подсудности, примирительной

փաստորեն թույլ չի տա, որպեսզի վեճն առաջանալուց հետո ծագած ինչ-ինչ պատճառներից էլնելով կողմերից մեկը ձգտի ընդդատության փոփոխության: Նշված տեսակետը հեղինակները բացատրում էին ոչ այնքան բանիմաց և տնտեսապես կախում ունեցող կողմի օրինական շահերի պաշտպանությամբ: Նշված մոտեցումը հնարավորություն կտար ընդհանուր իրավասության դատարաններին բացառել ընդդատության մասին պարտադրված համաձայնությունները, որոնք շատ տարածված են¹:

Մենք ավելի կողմնակից ենք մեր օրենսդրի մոտեցմանը, որը որևէ տարբերակում չի դնում կախված նրանից, թե երբ է ծագել վեճը՝ դրանով իսկ ոչ մի կերպ չսահմանափակելով կողմերի ՔԴՕ

84-րդ հոդվածով նախատեսված իրավունքը: ՀՀ ՔԴՕ 84-րդ հոդվածից պարզ է դառնում, որ կողմերը իրավունք ունեն ընդդատության մասին համաձայնություն կնքել մինչև դատարանի կողմից հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը՝ անկախ նրանից, թե երբ է ծագել վեճը:

Երկրորդ և մեր կարծիքով ավելի ճիշտ տեսակետը ձևակերպվել է Յ. Վ. Գրելի և Մ. Ա. Ռոժկովայի կողմից, որոնք մատնանշում են, որ ընդդատության մասին համաձայնություն կնքելիս կողմերին անհրաժեշտ է համաձայնեցնել երկու հարց². կողմերը պետք է որոշեն համաձայնության ծավալը և ընդդատության մասին համաձայնության մեջ պետք է պարունակվի ընտրված դատարանի մասին դրույթ:

Այդ կերպ, ընդդատության մասին համաձայնությունը ունի բարդ կառուցվածք և ներառում է իր մեջ՝

- Նշում վիճելի իրավահարաբերությունների մասին՝ «համա-

процедуре, арбитражное (третейское) и мировое соглашения / под общ. ред. М.А. Рожковой. -М.: Статут, 2008, էջ 25:

¹ Տե՛ս *Րոժկովա Մ. Ա.*, նշված աշխ. էջ 37-38; *Գոյփբար Ա. Դ.* Курс гражданского процесса, էջ. 173:

² Տե՛ս *Գրել Ե. Վ.*, Институт договорной подсудности в гражданском процессуальном праве // Адвокатская практика. - 2007. - №1. - էջ 45: *Րոժկովա Մ. Ա.* նշված աշխ., էջեր 44, 46:

ձայնության ծավալ»¹,

- Ընտրված դատարան, որին փոխանցվելու են տվյալ իրավահարաբերություններից ծագող վեճերը:

Հիմնական հարցը ընդդատության մասին համաձայնության ծավալի հետ կապված, որն անհրաժեշտ է ուսումնասիրել, այն է, թե ընդդատության մասին համաձայնությունը թույլատրվում է միայն քաղաքացիական իրավահարաբերություններից բխող գործերով, թե դրանց հետ միասին հնարավոր է նաև ընդդատության մասին համաձայնությունների կնքում ընտանեկան, աշխատանքային, հողային, էկոլոգիական և այլ իրավահարաբերություններից բխող գործերով:

Գտնում ենք, որ տվյալ հարցում սկզբունքային է ոչ թե իրավահարաբերության բնույթը, որից ծագել է վեճը, այլ այդ վեճի լուծման նկատմամբ կիրառելի ընթացակարգը: Այլ կերպ ասած, գտնում ենք, որ ընդդատության մասին համաձայնություն կարող է կնքվել այն բոլոր իրավահարաբերություններից ծագող վեճերի վերաբերյալ, որոնք քննվում են քաղաքացիական դատավարության կարգով, անկախ նրանից, թե դրանք բխում են ընտանեկան, աշխատանքային, քաղաքացիական թե այլ իրավահարաբերություններից:

Միակ սահմանափակումն ընդդատության մասին համաձայնության առարկայի ծավալի հետ կապված պետք է վերաբերվի բացառիկ և առարկայական ընդդատության փոփոխության անթույլատրելիությանը:

Միևնույն ժամանակ, պայմանագրային ընդդատությունը պետք է կիրառելի լինի միայն այն վեճերի նկատմամբ, որոնք բխում են կնքված պայմանագրով առաջացող հարաբերություններից²:

Դատարանի նշանակման միջոցների վերաբերյալ հարցի ուսումնասիրման ժամանակ առավել հետաքրքրական է Մ. Ա. Ռոժկովայի տեսակետը: Ըստ նրա՝ բացակայում է անհրաժեշտություն

¹ См. у *Рожкова М. А.*, նշված աշխ., էջ 44:

² См. у Советский гражданский процесс / *ред. М. А. Гурвич*; авт. гл. В. Ф. Тараненко, М., Высшая школа, 1975, էջ 98-99:

ընդդատության մասին համաձայնության մեջ հստակ սահմանել դատարանի անվանումը, որը պետք է քննի վեճը, քանի որ կողմերի համար ավելի կարևոր է սահմանել դատական վարույթի անցկացման վայրը: Ռոժկովան գտնում է, որ համաձայնության մեջ դատարանը կարող է սահմանվել հետևյալ ձևերով¹՝

- Դատարանը կապելով ինչ-որ չափանիշի կամ չափանիշների հետ (օրինակ՝ մյուս կողմի գործունեության վայրի դատարան),

- Սահմանելով նրանց կողմից ընտրված դատարանի պաշտոնեական անվանումը (օրինակ՝ Երևան քաղաքի Մալաթիա-Սեբաստիա վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարան),

- Սահմանելով կոնկրետ տարածք (օրինակ՝ Լոռու մարզի ընդհանուր իրավասության դատարան):

Մ. Ա. Ռոժկովայի տեսակետը զարգացնելով, գտնում ենք, որ ընդդատության մասին համաձայնության մեջ կոնկրետ դատարանի սահմանումը կողմերի համար նպատակ է հետապնդում իրագործելու հետևյալ խնդիրներից մեկը՝ որոշել, թե որ տարածքի դատարանն է քննելու իրենց միջև առաջացած կամ առաջացող վեճը, սահմանել կոնկրետ դատարանը, որոշել կոնկրետ դատավորին: Հենց առաջին խնդրի առկայությունն էլ վկայում է համաձայնության մեջ կոնկրետ դատարանի անվանման մասին նշման բացակայության հնարավորության մասին²:

Հետևաբար, մենք ևս համակարծիք ենք այն տեսակետի հետ, որ ընդդատության մասին համաձայնության մեջ անհրաժեշտության չկա հստակ նշելու ընտրված դատարանը, քանի որ դատարանը կարող է որոշվել նաև այլ չափանիշներից ելնելով: Սակայն, քանի որ պայմանագրային ընդդատությունը վերաբերվում է միայն ընդհանուր իրավասության դատարաններին գործը հանձնելուն, ապա իհարկե ասվածը չի վերաբերվում այն դեպքերին, երբ նույն տարած-

¹ St' u **Рожкова М. А.**, Соглашение о подсудности, с. 46-47:

² St' u **С. А. Даргачев**, “Договорная подсудность в гражданском и арбитражном процессе России”, дисс. канд. юрид. наук, Москва, 2011, էջ 107:

քում գործում են մի քանի դատարաններ: Օրինակ, եթե պայմանագրում կոդները սահմանում են, որ իրենց միջև ծագող վեճը քննվելու է Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանը, ապա դա հնարավորություն չի տա հստակ սահմանելու իրավասու դատարանը, քանի որ Երևան քաղաքում գործում են ընդհանուր իրավասության մի քանի դատարաններ: Հետևաբար, գտնում ենք, որ կոդները որպես իրավասու դատարան ընդհանուր իրավասության դատարանները կարող են սահմանել միայն այն դեպքում, եթե նրանց որոշման հստակության աստիճանը բավարար է այնքանով, որ միանշանակ սահմանվի իրավասու դատարանը:

Բացի ուսումնասիրվող ընդդատության մասին համաձայնությունների ընդհանուր տեսակից, որոնք պարունակում են համաձայնության ծավալի և ընտրված դատարանի մասին դրույթներ, գոյություն ունեն նաև ընդդատության մասին համաձայնության այլ տեսակներ, որոնք կարող են լինել այլընտրանքային կամ պայմանական:

Այսպես, ընդդատության մասին այլընտրանքային համաձայնությունները կարող են դրսևորվել հետևյալ կերպ. «Պայմանագրի կատարումից ծագող բոլոր վեճերը ընդդատյա են հայցվորի ընտրությամբ կա՛մ ...դատարանին, կա՛մ ...դատարանին, կա՛մ ... դատարանին»:

Պետք է ի նկատի ունենալ, որ ընդդատության մասին այլընտրանքային համաձայնությունները չպետք է շփոթել այլընտրանքային տարածքային ընդդատության հետ, քանի որ այլընտրանքային տարածքային ընդդատության դեպքում դատարանի ընտրությունը հայցվորը կատարում է օրենքով որոշված դատարաններից, իսկ ընդդատության մասին այլընտրանքային համաձայնությունների դեպքում հնարավոր դատարանները որոշում են կոդները:

Ընդդատության մասին համաձայնության առարկային վերաբերվող հաջորդ հարցը վերաբերվում է պայմանագրային ընդդատություն կիրառելու շրջանակներին, այսինքն՝ կոդներն իրավունք ունեն ընտրելու ցանկացած դատարան, թե սահմանափակվում են միայն ընդհանուր տարածքային և այլընտրանքային ընդդատությամբ:

յամբ սահմանված դատարաններով: Կարծում ենք, որ պայմանագրային ընդդատության իմաստը հենց այն է, որ կողմերն ազատ լինեն դատարանի ընտրության հարցում, հետևաբար կարիք չկա դատարանի ընտրությունը սահմանափակել միայն ընդհանուր տարածքային և այլընտրանքային դատարանների շրջանակով:

Ամփոփելով վերոգրյալը, կարող ենք նշել, որ ***դատարանները հայցադիմումը վարույթ ընդունելու ժամանակ պետք է ստուգեն արդյոք համապատասխանում է ընդդատության մասին համաձայնության ծավալը ներկայացված վեճի առարկային, և երկրորդ արդյոք հայցը ներկայացվել է այն դատարանին, որը կողմերի համաձայնությամբ սահմանված է եղել:*** Հետևաբար, միայն այս պայմանների պահպանման պարագայում է ներկայացված հայցադիմումը ենթակա վարույթ ընդունման:

Ընդդատության մասին համաձայնության սուբյեկտները: Ընդդատության մասին համաձայնության սուբյեկտների հարցը քննարկելիս պետք է ի նկատի ունենալ հետևյալը.

Առաջին, երբ կնքվում է ընդդատության մասին համաձայնություն, գործով վարույթը դեռ հարուցված չի լինում, դատավարական իրավահարաբերություններ ծագած չեն լինում, հետևաբար, գործի կողմեր հայցվորի և պատասխանողի իմաստով լինել չի կարող:

Երկրորդ, եթե դիտարկենք «կողմեր» կատեգորիան նյութաիրավական նեղ իմաստով, ապա դրանք պետք է լինեն պայմանագրի կողմերը: Սակայն տվյալ դեպքում խնդիր է առաջանում արտապայմանագրային հարաբերություններից ծագող գործերով ընդդատության մասին համաձայնությունների կնքման պարագայում:

Երրորդ, «Կողմեր» կատեգորիան կարող է դիտարկվել «վեճի կողմեր» կոնտեքստում: Սակայն, կրկին առաջ է գալիս այն հակասությունը, որ ընդդատության մասին համաձայնություն կարող են կնքել անձինք, որոնց միջև դեռ վեճ չկա:

Ստացվում է, որ ընդդատության մասին համաձայնություն կարող են կնքել իրավունքի ցանկացած սուբյեկտներ, բայց դատարանը գործով վարույթի հարուցման փուլում պետք է ստուգի, թե արդյոք տվյալ համաձայնության կողմերը համընկնում են դատարան ներ-

կայացված գործով իրավահարաբերության կողմերի հետ:

Ասվածից կարելի է ենթադրել, որ եթե դատարան ներկայացված վիճելի իրավահարաբերության կողմերը համընկնում են մինչդատական գործողություն իրականացրած կողմերի հետ՝ ուղղված տարածքային ընդդատության փոփոխությանը, ապա դատարանը պետք է ընդունի իր իրավասությունը տվյալ գործի քննության համար¹:

Օրինակ, եթե ընդդատության մասին համաձայնությունը կնքվել է Ա-ի և Բ-ի միջև, սակայն հայցը ներկայացվում է Գ-ի դեմ, ապա դատարանը պետք է վերադարձնի հայցադիմումը ՀՀ ՔԴՕ 92-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի հիմքով:

Եթե դատարանը հայցադիմումը վարույթ ընդունելուց հետո պարզի, որ այն վարույթ է ընդունվել պայմանագրային ընդդատության կանոնների խախտմամբ, ապա գործն արդեն պետք է հանձնի ըստ պատշաճ ընդդատության:

ՀՀ ՔԴՕ-ի 84-րդ հոդվածից բխում է, որ 82 և 83 հոդվածներով սահմանված ընդդատությունը կարող է փոփոխվել կողմերի գրավոր համաձայնությամբ, այսինքն՝ օրենսդիրը ի նկատի ունի և ֆիզիկական անձանց և իրավաբանական, ինչը կարծում ենք արդարացված է և համապատասխանում է տնօրինչականության սկզբունքին: Քանի որ հենց կողմերն են, որ բոլորից լավ գիտեն, թե որ դատարանն է առավել հարմար իրենց միջև հնարավոր կամ արդեն ծագած վեճը քննելու համար՝ ժամանակի և միջոցների խնայումով:

Հաջորդ հարցը, որը վերաբերվում է ընդդատության մասին համաձայնության սուբյեկտային կազմին, վերաբերվում է համապարտ կամ սուբսիդիար պատասխանատվության ազդեցությանը պայմանագրային ընդդատության մասին համաձայնության սուբյեկտային կազմի վրա:

Գիտության մեջ ընդունված է այն տեսակետը, որ եթե հայցը ներկայացված է մի քանի պատասխանողների դեմ, սակայն նրան-

¹ St' u *C. A. Даргачев*, Договорная подсудность в гражданском и арбитражном процессе России", дисс. канд. юрид. наук, Москва, 2011, էջեր 117-119:

ցից միայն մեկի հետ է կնքված ընդդատության մասին համաձայնություն, ապա նման հայցի ընդդատությունը չի կարող որոշվել նման համաձայնության հիման վրա¹: Հետևաբար, ընդդատության մասին պայմանագիրը, ինչպես և ցանկացած պայմանագիր չի կարող համարվել պարտադիր այն կողմի համար, ով չի հանդիսանում այդ պայմանագրի կողմ²:

Մենք ևս համակարծիք են նշված տեսակետների հետ: Կարծում ենք, որ պայմանագրային ընդդատության մասին համաձայնության կողմ չհանդիսացող անձի համար տվյալ համաձայնությունը չի կարող համարվել պարտադիր: *Հետևաբար, պայմանագրային ընդդատության վերաբերյալ համաձայնություն ներկայացվելու դեպքում դատարանը պետք է ստուգի, թե արդյոք ներկայացված համաձայնությունը կնքված է դատավարության բոլոր կողմերի միջև: Եվ միայն դատավարության կողմերի և պայմանագրային ընդդատության վերաբերյալ համաձայնություն կնքած սուբյեկտների համընկնման դեպքում է հայցադիմումը ենթակա վարույթ ընդունման:*

Սրա հետ կապված դժվար է համաձայնել **Յ. Կ. Օսիպովի** կարծիքի հետ, ով պնդում է, որ պայմանագրային ընդդատությունը կողմերի համար ունի բնարտադրության տարբեր աստիճաններ: Այնուհետև, Օսիպովը մանրամասնում է, որ այն պարտադիր է այն կողմի համար, ի վնաս որի սահմանվել է ընդհանուր ընդդատությունից բացառություն, բայց պարտադիր չէ կողմի համար, ում օգտին այն սահմանվել է³: Ընդդատության մասին համաձայնությունը բխում է դիսպոզիտիվության սկզբունքից, որը հնարավորություն է ընձեռում սեփական հայեցողությամբ տնօրինել սեփական իրավունքները: Եթե կողմերից մեկի համար այդպիսի համաձայնություն լինի պար-

¹ St' u Комментарий к Арбитражному процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный)/ ред. **В. В. Ярков**, авт. гл. А. М. Гребенцов, -М., Волтерс Клувер, 2004, էջ 75:

² St' u **Анненков К Н.**, Опыт комментария к Уставу гражданского судопроизводства, СПб: тип. М. М. Стасюлевича, 1887, Т. 1: Подсудность, էջ 191:

³ St' u **Ю. К. Осипов**, Подведомственность и подсудность гражданских дел. М., 1962, էջ 10:

տաղիր, իսկ մյուս կողմի համար՝ ոչ, ապա կխախտվի կողմերի հավասարության սկզբունքը քաղաքացիական դատավարությունում, որը ենթադրում է, որ կողմերն օգտվում են հավասար իրավունքներից, և այն ինչ թույլատրվում է հայցվորին, պիտի թույլատրվի նաև պատասխանողին¹: Այսպիսով, երկու կողմերն էլ ունեն հավասար իրավունքներ ընդդատության մասին համաձայնությունների կնքման համար և պարտավոր են հետևել ընդդատության կանոններին, որոնք սահմանված կլինեն համաձայնության մեջ:

Պայմանագրային ընդդատություն կիրառելու վերաբերյալ կողմերի համաձայնությունը պարտադիր է և նրանցից որևէ մեկը հետագայում չի կարող հայցը ներկայացնել ընդհանուր կամ այլընտրանքային ընդդատության կանոններով: Այլ կերպ ասած՝ կողմը չի կարող միակողմանիորեն փոխել պայմանագրային ընդդատությունը²:

Ընդդատության մասին համաձայնության ձևը: Ընդդատության մասին համաձայնության ձևի վերաբերյալ տեսության մեջ առկա են տարբեր տեսակետներ: Ընդ որում՝ պայմանագրային ընդդատության վերաբերյալ համաձայնությունը կարող է ձևակերպվել տարբեր կերպ պայմանավորված պայմանագրային ընդդատության տեսակով, այսինքն՝ կախված նրանից թե խոսքը գնում է նախնական, թե հետագա պայմանագրային ընդդատության մասին: Նախնական պայմանագրային ընդդատությունը ի տարբերություն հետագա պայմանագրային ընդդատության կարող է կնքվել մինչ դատարան հայցադիմում ներկայացնելը, իսկ հետագա պայմանագրային ընդդատության մասին համաձայնությունը կարող է կնքվել նաև դատարան հայցադիմում ներկայացնելուց հետո:

Վ. Վ. Վասկովսկիի կարծիքով համաձայնությունը կարող է ձևակերպվել ցանկացած ձևով և արտահայտվել պատասխանողի միակողմանի գրավոր հայտարարության մեջ, որում նա համաձայ-

¹ St' u *Г. Л. Осокина*, Гражданский процесс. Общая часть, М., 2003, էջ 145:

² St' u *Պետրույան Ռ. Գ.*, Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, երրորդ հրատ., Երևանի համալս. հրատ., Եր., 2007, էջ 271:

նություն է տալիս գործի քննությունն այն դատարանում քննելու մասին, որին ներկայացվել է հայցը, կամ էլ պատասխանողի բանավոր հայտարարության մեջ՝ արված դատարանի դահլիճում¹:

Սակայն, համընդհանուր ճանաչում գտած է համարվում համաձայնության գրավոր ձևի թույլատրելիության տեսակետը² կամ առանձին փաստաթղթի ձևով, կամ կողմերի միջև կնքված նյութաիրավական պայմանագրի մեջ առանձին կետ նախատեսելու ձևով:

Մ. Ա. Միտինան և Մ. Կ. Տրեուշնիկովը ավելացնում են նաև, որ կողմերը կարող են փոխանակվել նամակներով, հեռագրերով, կամ տեղեկատվության փոխանակման այլ ֆիքսված ձևերով՝ սահմանելով նրանցում տարածքային ընդդատությունը: Համաձայնություններ կարող են նաև արտահայտվել դատարան ներկայացվող միջնորդությունների տեսքով³:

Իր ժամանակին գիտական վեճի տեղիք է տվել ընդդատության մասին համաձայնության այնպիսի ձևերի թույլատրելիության մասին հարցը, ինչպիսին են **կողմերի լռությամբ արտահայտված համաձայնությունները**:

Մի շարք իրավաբաններ հնարավոր են համարում ընդդատության մասին համաձայնության նման ձևի թույլատրելիությունը՝ ձևակերպելով դրա կիրառման հետևյալ կանոնը. եթե հայցը ներկայացված է ընդդատության մասին կանոնների խախտմամբ և պատասխանողը դրա դեմ չի առարկել, ապա դատարանը, որին ներկայացվել է հայցը, դառնում է նշված գործը քննելու համար իրավասու⁴:

¹ Տե՛ս *Васьковский Е. В.*, Учебник гражданского процесса, – М., Ид-во братьев Башмаковых, 1917, էջ 146:

² Տե՛ս *Викут М. А., Зайцев И. М.*, Гражданский процесс России: учебник / авт. гл. М. А. Викут, – М., Юристъ, 1999, էջ 141 | *Анненков К. Н.*, Նշված աշխ., էջ 190:

³ Տե՛ս Гражданский процесс: учебник / ред *В. А. Мусин, Н. А. Чечина, Д. М. Чечот*, авт. гл. М. А. Митина, – М., Гриженко, 2001, էջ 133; Гражданский процесс: учебник / ред. и авт. гл. *М. К. Треушникова*, – М., Городец, 2003, էջ 111:

⁴ Տե՛ս *Васьковский Е. В.*, Учебник гражданского процесса, – М., изд-во братьев Башмаковых, 1917, էջ 179; *Нефедьев Е. А.*, Учебник русского гражданского судопроизводства, Краснодар: Советская Кубань, 2005, էջ 132; *Гольмстен А.*

Ժամանակակից դատավարական գիտության մեջ «Լռությամբ արտահայտված համաձայնության» կողմնակիցների թվին է դասվում Ե. Ա. Բորիսովան, որը եկել է այն համոզման, որ դատարանի որոշումը չի կարող բեկանվել, եթե ընդդատության մասին կանոնների խախտման հանգամանքը կողմերն առաջին անգամ ներկայացրել են բողոքում, քանի որ ենթադրվում է, որ կողմերը համաձայնվել են գործը տվյալ դատարանում քննելուն¹:

Նշված տեսակետի հետ համաձայնվել չենք կարող, քանի որ գտնում ենք, որ պատշաճ ընդդատության որոշումը դա դատարանի պարտականությունն է:

Ասվածը բխում է ՀՀ ՔԴՕ-ով սահմանված մի շարք նորմերից (ՀՀ ՔԴՕ 86-րդ հոդված, ՀՀ ՔԴՕ 92-րդ հոդվածի 1-ին մաս, 3-րդ կետ): Ավելին, ընդդատության կանոնների խախտումը ըստ ՀՀ ՔԴՕ իրավակարգավորումների հանգեցնում է դատական ակտի անվերապահ բեկանման: Նշված նորմը տեղ է գտել նաև դատական պրակտիկայում: Այսպես՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը թիվ ԵԿԴ/3082/02/13 քաղաքացիական գործով 22.07.2016 թ. կայացրած որոշմամբ նշել է, որ դատարանը, խախտելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 82-րդ հոդվածի պահանջները, հայցը վարույթ է ընդունել և գործը քննել ընդդատության կանոնների խախտմամբ, ինչը դատական ակտի անվերապահ բեկանման հիմք է:

Նշված հարցի հետ կապված հակառակ տեսակետին է հարում Կ. Ն. Աննենկովը, ով կարծում էր, որ «հակառակ կողմի համաձայնությունը ... պետք է հնարավոր լինի ապացուցել համաձայնությունը չի կարող ենթադրվել, և հետևաբար, միայն այսպես ասած լռությամբ արտահայտված համաձայնությունը չի կարող բավարար լինել, քանի որ տվյալ պարագայում լռությամբ արտահայտված համաձայ-

Х. Учебник русского гражданского судопроизводства// Избранные труды, Краснодар, Советская Кубань, 2004, с. 82.

¹ См. у **Борисова Е. А.**, Проверка судебных актов по гражданским делам, – М., Городец, 2006, էջ 101:

նությունը չի կարող ապացուցվել¹: Ժամանակակից հեղինակներից «լրությամբ արտահայտված համաձայնության» դեմ արտահատվում է նաև Մ. Ա. Ռոժկովան²:

Ամփոփելով վերոգրյալը, գտնում ենք, որ նախնական պայմանագրային ընդդատության դեպքում ընդդատության մասին համաձայնության ցանկացած ձև համարվում է թույլատրելի, եթե հայցվորը հայցի հարուցման փուլում կարող է ապացուցել, որ պատասխանողի հետ առկա է համաձայնություն ընդդատության մասին:

Իսկ հետագա պայմանագրային ընդդատության դեպքում այն կարող է արտահայտվել նաև միջնորդություններով, որոնք կարող են արվել ինչպես գրավոր, այնպես էլ բանավոր և մտցվել դատական նիստի արձանագրության մեջ:

ՀՀ ՔԴՕ թույլատրում է միայն նախնական պայմանագրային ընդդատությունը, այսինքն՝ ընդդատության մասին համաձայնությունը կարող է կնքվել միայն մինչև դատարանի կողմից հայցադիմումը վարույթ ընդունելը:

Չնայած ընդդատության մասին համաձայնության ձևի վերաբերյալ բերված տարբեր տեսակետներին, գերակշռող է հանդիսանում նշված համաձայնության գրավոր ձևի վերաբերյալ տեսակետները³, ինչի հետ դժվար է չհամաձայնվել:

ՀՀ ՔԴՕ-ն պայմանագրային ընդդատության մասին համաձայնության գրավոր ձևի վերաբերյալ պահանջի մատնանշումից բացի համաձայնության ձևի մասին այլ նշում չի պարունակում: Օրենսդրական կարգավորման բացակայությունը այս հարցում հնարավոր է դարձնում մի քանի տարբերակներ՝ ընդդատության մասին համաձայնությունը կարող է ձևակերպվել առանձին պայմանագրի ձևով, պայմանագրում առանձին կետ սահմանելու միջոցով կամ կողմերի միջև հեռագրերի, ֆաքսի, նամակների փոխանակման միջոցով կամ

¹ Տե՛ս **Анненков К. Н.**, Опыт комментария к Уставу гражданского судопроизводства. - СПб: тип. М. М. Стасюлевича, 1887.-Т. 1: Подсудность. - էջ 190:

² Տե՛ս **Рожкова М. А.**, նշված աշխ., էջ 43, 66:

³ Տե՛ս **Рожкова М. А.**, Соглашение о подсудности. էջ 41-42:

այդ համաձայնությունն կարող է արտահայտել տեղեկատվության այլ միջոցներով¹: Համաձայնությունը կարող է ընդգրկել կողմերի միջև ծագող բոլոր վեճերի, վեճերի առանձին տեսակների, կամ առանձին վեճի քննությունը կոնկրետ դատարանին հանձնելու մասին պայմանավորվածությունը: Սակայն ինչ ձևով էլ, որ այն կնքված լինի և ինչպիսի վեճերի վերաբերյալ, միևնույն է, դա հանդիսանում է պայմանագիր և պետք է համապատասխանի այն վավեր լինելու անհրաժեշտ պայմաններին՝ պայմանագրի ազատությանը, կողմերի ազատ կամարտահայտությանը, կողմերի գործունակությանը և այլն: Եվ բոլոր այն դեպքերում, երբ դատարան ընտրելու կողմերի համաձայնությունը չի համապատասխանի պայմանագրի վավերության պայմաններին, դատարանը չպետք է հաշվի առնի այդ համաձայնությունը²:

Մեր կարծիքով, առավել ընդունելի է պայմանագրային ընդդատությունը կողմերի միջև կնքված պայմանագրով սահմանվելու տարբերակը, որի հետևանքով նրա վրա կտարածվեն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված պայմանագրի վավերության մասին կանոնները, և տվյալ դեպքում պայմանագրի ձևին ներկայացվող պահանջները չպահպանելու դեպքում ընդդատության մասին համաձայնությունը կարող է անվավեր ճանաչվել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված կարգով: Այսինքն, ընդդատության մասին համաձայնությունը պետք է համապատասխանի բոլոր այն պահանջներին, որոնք օրենքով ներկայացվում են նրա ձևին: Մասնավորապես, դատարանը պետք է ստուգի այնպիսի պահանջները, ինչպիսին է՝ կողմերի գործունակությունը, գործարքի կնքման ազատությունը և այլն: Եթե դատարանը հաստատի, որ կողմերից մեկի ազատ կամարտահայտությունը խախտվել է, ապա այդպիսի համաձայնությունը անվավեր է: Բացի դրանից, եթե դատարանը հաստա-

¹ St' u "Комментарий к гражданскому процессуальному кодексу" под редакцией **М. В. Ломоносова, М. К. Треушников**, издательство СПАРК, Москва 1996, էջ 164-165:

² St' u "Гражданский процесс" учебник, Ответственный редактор проф. **Шакарян М. С.**, Глава X, Москва 1993 г., էջ 169:

տի, որ տվյալ համաձայնությունը խախտում է նաև երրորդ անձանց իրավունքները ու ազատությունները, այդպիսի պայմանագիրը ևս պետք է լինի անվավեր:

Ընդդատության մասին համաձայնությունը անվավեր ճանաչելու դեպքում, գործը պետք է քննի այն դատարանը, որին ընդատված է գործն օրենքով սահմանված ընդդատության կանոններին համապատասխան, քանի որ կողմերի միջև համաձայնությունը, որը խախտում է կողմերից մեկի կամ երրորդ անձանց իրավունքները դատարանի համար պարտադիր չէ:

Պայմանագրային ընդդատության մասին համաձայնության ձևի վերաբերյալ իրավական նորմերի կիրառման դատական պրակտիկան ցույց է տալիս, որ կողմերը պայմանագրային ընդդատությունը հիմնականում սահմանում են նյութաիրավական պայմանագրում ընդդատության մասին դրույթ նախատեսելով:

Այսպես, դատական գործերից մեկով ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը կայացրած որոշմամբ նշել է. «Տվյալ դեպքում սույն գործով ներկայացված հայցապահանջի հիմքում ընկած Գագիկ Մարտիրոսյանի և Կարեն Հարությունյանի (բողոք բերած անձ) միջև 13.05.2011 թվականին կնքված փոխառության պայմանագրի 3.3 կետի համաձայն՝ սույն պայմանագրի կապակցությամբ ծագած վեճերը լուծվում են բանակցությունների միջոցով: Համաձայնություն ձեռք չբերելու դեպքում վեճերի լուծումը հանձնվում է Գեղարքունիքի մարզի ընդհանուր իրավասության և վարչական դատարանների քննությանը:

Վերոհիշյալ պայմանագրի մեջբերված կետից պարզ է դառնում, որ բողոք բերած անձը, ստորագրելով այդ պայմանագիրը, որի պայմաններից մեկը օրենքով սահմանված ընդդատության փոփոխումն է, տվել է իր համաձայնությունը պայմանագրային ընդդատություն սահմանելու համար:

Հետևաբար, հիմք ընդունելով վերը նշված իրավանորմերը և հաշվի առնելով այն, որ սույն գործով առկա վեճը ծագել է 13.05.2011 թվականին կողմերի միջև կնքված պայմանագրից և որ այն ՀՀ ՔԴՕ 85-րդ հոդվածում թվարկված բացառիկ ընդդատության ենթակա

դեպքերից չէ՝ Վերաքննիչ դատարանը գտնում է, որ տվյալ դեպքում կողմերը օրենքով սահմանված կարգով և պահանջների պահպանմամբ սահմանել են պայմանագրային ընդդատություն՝ վերոնշյալ պայմանագրից և դրա հետ կապված իրենց միջև ծագող վեճերը ընդդատյա դարձնելով ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին աստիճանի դատարանին, ինչպիսի պայմաններում ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանը, սույն գործը վարույթ ընդունելով և քննելով, թույլ չի տվել ընդդատության կանոնների խախտում»¹:

Մեկ այլ գործով, սակայն, ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը կողմերի միջև կնքված վարկային պայմանագրով սահմանված ընդդատությունը չի դիտարկել որպես տարածքային ընդդատության կանոնների փոփոխության վերաբերյալ համաձայնություն: Այսպես, Վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը թիվ ԳԴ4/0214/02/12 քաղաքացիական գործով 22.05.2014 թ. կայացրած որոշման շրջանակում նշել է. «Գործում առկա «Վարկային պայմանագիր» վերտառությամբ փաստաթղթի 4.3 կետում նշված է՝ պայմանագրից ծագած վեճերի քննությունը հանձնվում է ՀՀ Երևանի Աջափնյակ և Դավթաշեն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի քննությանը: (...)

Անդրադառնալով բողոքաբերի այն փաստարկին, որ դատարանը խախտել է ՀՀ ՔԴՕ 84-րդ հոդվածի պահանջները, Վերաքննիչ դատարանը հանգում է հետևյալ եզրակացության. (...) ՀՀ ՔԴՕ 84-րդ հոդվածի բովանդակությունից հետևում է, որ օրենքով սահմանված ընդդատությունը կարող է փոխվել կողմերի գրավոր համաձայնությամբ, մինչդեռ նման գրավոր համաձայնություն հայցվորի կողմից հայցադիմումին կից չի ներկայացվել դատարան, իսկ նախապես պայմանագրի 4.3 կետով կողմերի ընտրած ընդդատությունը, չի կարող դիտվել ընդդատությունը փոխելու վերաբերյալ կողմերի գրա-

¹ Տե՛ս թիվ ԳԴ4/0214/02/12 քաղաքացիական գործով ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 22.05.2014 թ. որոշումը:

վոր համաձայնություն¹»:

Կարծում ենք, որ պայմանագրային ընդդատության ձևի վերաբերյալ հստակ դրույթների բացակայությունն է հանգեցնում իրար հակասող դատական ակտերի կայացմանը:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ ՀՀ ՔԴՕ պետք է հստակ նախատեսել, որ *պայմանագրային ընդդատություն կնքելու վերաբերյալ համաձայնությունը պետք է սահմանվի կողմերի միջև կամ առանձին պայմանագիր կնքելով կամ կողմերի միջև կնքված նյութաիրավական պայմանագրի մեջ առանձին կետ նախատեսելու ձևով*:

Պայմանագրային ընդդատության մասին համաձայնություններին հետ կապված քննարկման ենթակա վերջին հարցը վերաբերվում է **ընդդատության մասին համաձայնությունների թույլատրելիության հատուկ պահանջներին**:

Ընդդատության մասին համաձայնության թույլատրելիության հատուկ պահանջներ ասելով ընդունված է հասկանալ սահմանափակումներ, որոնք պարտադիր են դատարանի կողմից ստուգման ընդդատության մասին առանձին համաձայնությունների գնահատման ժամանակ:

Տարբեր հեղինակների կողմից մատնանշվում են ընդդատության մասին համաձայնության վերաբերյալ տարբեր սահմանափակումներ: Այսպես՝ Տ. Պ. Երոխինայի կարծիքով, ընդդատության մասին համաձայնությունը ունի հետևյալ սահմանափակումները՝

1. Կողմերը իրավունք չունեն միանգամից դիմել վերաքննիչ դատարան,

2. Կողմերը իրավունք չունեն խախտել ենթակայության մասին կանոնները²:

Շատ հեղինակներ իրենց ուշադրությունը կենտրոնացնում էին

¹ Տե՛ս թիվ ԵԱԴԴ/0237/02/16 քաղաքացիական գործով ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 13.04.2016 թ. որոշումը:

² Տե՛ս **Ерохина Т. П.**, Некоторые проблемы подсудности в гражданском судопроизводстве, Дисс к.ю.н. – Саратов, 2004, էջ 179-180:

այն հարցի վրա, որ պայմանագրային ընդդատությունը հնարավորություն է տալիս փոխելու միայն տարածքային ընդդատությունը¹:

Ի. Ե. Էնգելմանը, սահմանելով պայմանագրային ընդդատությունը, նշում էր, որ կողմերը փոխադարձ համաձայնությամբ կարող են սահմանել միայն առաջին ատյանի դատարանը²:

Ա. Ի. Զայցեվը և Գ. Լ. Օսոկինան նշում էին, որ պայմանագրային ընդդատության կնքումը հնարավոր է միայն մինչև գործով վարույթի հարուցումը³:

ՀՀ ՔԴՕ-ի 84-րդ հոդվածի վերլուծության հիման վրա կարող ենք եզրակացնել, որ առաջին՝ պայմանագրային ընդդատությամբ կարող է փոխվել միայն ընդհանուր տարածքային և այլընտրանքային ընդդատությունը:

Երկրորդ, պայմանագրային ընդդատության մասին համաձայնություն կողմերը կարող են կնքել մինչև դատարանի կողմից հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշում կայացնելը: Այսինքն, ինչպես վերևում արդեն նշել ենք, հայցադիմումը վարույթ ընդունվելուց հետո կողմերը այլևս չեն կարող փոխել տարածքային ընդդատությունը:

Կարծում ենք, որ պայմանագրային ընդդատությունը չի կարող կիրառվել նաև պարտադիր ընդդատության դեպքերում, այսինքն՝ այն դեպքերում, երբ հայցի հարուցման վայրի դատարանը հստակ սահմանված է և առկա չէ դրանից շեղվելու հնարավորություն:

Այսպես՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի (այսուհետ՝ նաև Նախագիծ) 127-րդ հոդվածի համաձայն՝ *«Գործին մասնակցող անձը, ում դեմ կիրառվել է հայցի ապահով-*

¹ St' u Арбитражный процесс / ред. и авт. гл. **М. К. Треушникова**, авт. гл. Т. К. Андреева, -М., «Городец», 2007, էջ 118; **Афанасьев С. Ф., Зайцев А. И.**, Гражданский процесс / авт. гл. А. И. Зайцев, - М., Норма, 2004, էջ 128:

² St' u **Энгельман И. Е.**, Курс гражданского судопроизводства, Юрьев: тип. К. Маттисена, 1912, էջ 127:

³ St' u **Осокина Г. Л.**, Гражданский процесс. Общая часть, - М., Юрист, 2004, с. 435; **Афанасьев С. Ф., Зайцев А. И.**, Гражданский процесс / авт. гл. А. И. Зайцев, - М., Норма, 2004, с. 128.

ման միջոց, իրավունք ունի հայց հարուցել **նույն դատարան** ընդդեմ հայցի ապահովման միջոց պահանջած գործին մասնակցող անձի՝ հայցի ապահովմամբ իրեն պատճառված վնասները հատուցելու պահանջով»:

Նախագծի 129-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Պատասխանողն իրավունք ունի մինչև ապացուցման պարտականությունը բաշխելու մասին որոշում կայացնելը հակընդդեմ հայց հարուցել ընդդեմ հայցվորի՝ **սկզբնական հայցի հետ համատեղ քննելու համար**»:

Վերը նշված հոդվածներից ուղղակիորեն բխում է, որ գործին մասնակցող անձը հայցի ապահովմամբ իրեն պատճառված վնասները հատուցելու պահանջով ընդդեմ հայցի ապահովման միջոց պահանջած գործին մասնակցող անձի հայց կարող է հարուցել միայն հայցի ապահովման միջոց կիրառած դատարան:

Եվ համապատասխանաբար գործին մասնակցող անձը հակընդդեմ հայց հարուցելու դեպքում այն կարող է ներկայացնել միայն այն դատարան, որտեղ քննվում է սկզբնական հայցը:

Ասվածից հետևում է, որ նշված դեպքերում օրենսդիրը սահմանել է պարտադիր ընդդատություն, որը կողմերը չեն կարող շրջանցել: Հետևաբար, գտնում ենք, որ նշված դեպքերում պայմանագրային ընդդատություն չի կարող սահմանվել:

Ամփոփելով վերոգրյալը, կարող ենք եզրակացնել, որ

- *պայմանագրային ընդդատությունը դատավարական նորմերի ամբողջություն է, որը կարգավորում է քաղաքացիական դատավարության կարգով քննվող գործերի՝ մինչև դատարան հայցադիմում ներկայացնելը կողմերի գրավոր համաձայնությամբ սահմանվող ընդդատությունը,*

- *դատարանները հայցադիմումը վարույթ ընդունելու ժամանակ պետք է ստուգեն արդյոք համապատասխանում է ընդդատության մասին համաձայնության ծավալը ներկայացված վեճի առարկային, և երկրորդ արդյոք հայցը ներկայացվել է այն դատարանին, որը կողմերի համաձայնությամբ սահմանված է եղել: Միայն այս պայմանների պահպանման պարագայում է ներկայացված հայցա-*

դիմումը ենթակա վարույթ ընդունման,

- պայմանագրային ընդդատության մասին համաձայնություն կարող են կնքել իրավունքի ցանկացած սուբյեկտներ, բայց դատարանը գործով վարույթի հարուցման փուլում պետք է ստուգի, թե արդյոք տվյալ համաձայնության կողմերը համընկնում են դատարան ներկայացված գործով իրավահարաբերության կողմերի հետ, քանի որ պայմանագրային ընդդատության մասին համաձայնության կողմ չհանդիսացող անձի համար տվյալ համաձայնությունը չի կարող համարվել պարտադիր,

- պայմանագրային ընդդատություն կնքելու վերաբերյալ համաձայնությունը պետք է սահմանվի կողմերի միջև կամ առանձին պայմանագիր կնքելով կամ կողմերի միջև կնքված նյութաիրավական պայմանագրի մեջ առանձին կետ նախատեսելու ձևով,

- պայմանագրային ընդդատություն չի կարող սահմանվել պարտադիր ընդդատության դեպքերում, այսինքն, երբ հայց է հարուցվում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի 127-րդ և 129-րդ հոդվածի կանոններով:

Ани Микаелян

Аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ

ДОГОВОРНАЯ ПОДСУДНОСТЬ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Так как реализация комплекса норм о договорной подсудности осуществляется через «соглашение о подсудности», то именно данное соглашение стало предметом исследования в настоящей статье. Наиболее актуальным вопросом, в связи с этим, является установление тех обстоятельств (условий), при наличии которых суд может сделать вывод о том, что соглашение о подсудности влечет за собой юридические последствия. С учетом этого в статье рассмотрены вопросы о предмете, субъектах и формах соглашения о подсудности, а также о специальных условиях допустимости соглашения о подсудности.

В результате автор представляет основные черты института догово-

ворной подсудности и предлагает собственную версию его определения.

Ani Mikayelyan
Post-graduate student of the YSU Chair of Civil Procedure

CONTRACTUAL JURISDICTION IN CIVIL PROCEEDINGS

Taking into the consideration the fact that the implementation of complex legal provisions on contractual jurisdiction is implemented through an agreement on jurisdiction, therefore all mentioned above is the subject matter of this article. The most pressing issues are related to the circumstances (conditions) of the deletion, in the presence of which the Court may conclude that the agreement on jurisdiction leads to legal consequences. Therefore, the article is devoted to the issues related to the subject, sides, form of agreements and special requirements of the jurisdiction agreement's admissibility.

In conclusion the author presents the main features of the contractual jurisdiction and offers her own definition.

Բանալի բառեր՝ պայմանագրային ընդդատություն, լռությամբ արտահայտված համաձայնություններ, նախնական պայմանագրային ընդդատություն, հետագա պայմանագրային ընդդատություն, պարտադիր ընդդատություն, բացառիկ ընդդատություն:

Ключевые слова: договорная подсудность, безмолвное соглашение, прелиминарная подсудность, постериорная подсудность, обязательная подсудность, исключительная подсудность.

Key words: contractual jurisdiction, agreements in silence, pre-contractual jurisdiction, further contractual jurisdiction, compulsory jurisdiction, exclusive jurisdiction.

**ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ
ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՎԵՐԱՆԱՅՎԱԾ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ
ԽԱՐՏԻԱՅՈՒՄ**

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած միջազգային պայմանագրերի և օրենքների նորմերի միջև հակասության դեպքում կիրառվում են միջազգային պայմանագրերի նորմերը: Նշված սահմանադրական դրույթի համակարգային և լայն առումով վերլուծությունից ստացվում է, որ վավերացված միջազգային պայմանագրերը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են, և Հայաստանը պարտավոր է բարեխղճորեն կատարել միջազգային իրավունքի սկզբունքներից ու նորմերից բխող պարտավորությունները, այդ թվում՝ միջազգային պայմանագրային պարտավորությունները: Մարդու և քաղաքացու աշխատանքային իրավունքներն ու ազատությունները նույնպես գտնվում են միջազգային իրավական ակտերի պաշտպանության ներքո: Ինչպես նշվում է մասնագիտական գրականության մեջ, պետությունների փոխկապվածության խորացումը նպաստում է նրանց իրավական համակարգերի փոխկապվածությամբ ընդլայնմանը միմյանց և միջազգային իրավունքի նորմերի շրջանակներում²:

Աշխատանքային իրավունքի կարևոր աղբյուր են նաև միջազգային իրավական ակտերը: Քաղաքացիների աշխատանքային և սոցիալ-տնտեսական իրավունքների ապահովմանը ծառայող երաշխիքային բովանդակությամբ նորմեր ամրագրող միջազգային իրավական ակտերի շարքում առանձնացվում է Վերանայված եվրոպա-

¹ ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի հայցորդ, գիտ. Ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Գ. Պետրոսյան:

² St'e u Международные нормы о правах человека и применение их судами Российской Федерации (практическое пособие), -М., «Права человека», 1996, էջ 5:

կան սոցիալական խարտիան (այսուհետ՝ Խարտիայով սահմանվում են ինչպես աշխատանքային իրավունքների իրականացման և աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության երաշխիքներ, այնպես էլ աշխատանքային պայմանների ապահովման երաշխիքներ: Որպես աշխատանքային պայմանների ապահովման երաշխիքներ՝ Խարտիայով սահմանվում են, որ գործատուն պարտավոր է աշխատողի համար ապահովել աշխատողի աշխատանքի արդար ու անվտանգ և առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմաններ: Ստորև կներկայացվեն Խարտիայով ամրագրված աշխատանքային պայմանների ապահովման երաշխիքները, ՀՀ օրենսդրական համակարգի համապատասխանությունը Խարտիայի պահանջներին՝ նշելով, թե որքանով են այդ երաշխիքները արտացոլված մեր իրավական դաշտում, գործնականում ինչքանով են կիրառվում և պահպանվում: Միաժամանակ առանձնացնելով մի շարք անհամապատասխանություններ՝ կներկայացվեն համապատասխան առաջարկներ առկա թերությունները շտկելու նպատակով:

Այսպես, Խարտիայով ամրագրված է, որ կողմերը ընդունում են, որպես իրենց քաղաքականության նպատակ, որը պետք է ձեռք բերվի բոլոր համապատասխան ազգային և միջազգային միջոցներով, այն պայմանները ձեռք բերելը, որոնք կնպաստեն բոլոր աշխատողների աշխատանքի արդար պայմանների իրավունքի, աշխատողների անվտանգ և առողջարար աշխատանքային պայմանների իրավունքի արդյունավետ իրականացմանը:

Խարտիայի 2-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ աշխատանքի արդար պայմանների իրավունքի արդյունավետ կիրառումը ապահովելու նպատակով Կողմերը պարտավորվում են՝

1. օրական և շաբաթական աշխատանքային ժամերի բանական

¹ St 'u **Кисилев И. Я.**, Сравнительное и международное трудовое право, Учебник для вузов, М., «Дело», 1990, 650-668 էջեր:

² Հնդունվել է 1996 թվականի մայիսի 3-ին, Հայաստանում գործում է 2004 թվականի մարտի 1-ից:

տնտղությունն ապահովելու համար աշխատանքային շաբաթը պետք է աստիճանաբար կրճատել այն չափով, որը թույլատրվում է արտադրական աճով և այլ համապատասխան գործոններով,

2. ապահովել վճարովի ոչ աշխատանքային օրեր,

3. ապահովել տարեկան նվազագույնը չորսշաբաթյա վճարովի արձակուրդ,

4. վերացնել վտանգները հատկապես անառողջ և վտանգավոր աշխատանքներում, իսկ որտեղ դեռևս հնարավոր չէ, վերացնել կամ զգալիորեն նվազեցնել այս վտանգները, ապահովել աշխատանքային ժամերի կրճատում կամ սահմանել լրացուցիչ վճարովի արձակուրդներ այդ աշխատանքներում ներգրավված աշխատողների համար,

5. տրամադրել շաբաթական հանգիստ, որը հնարավորին չափով պետք է համընկնի համապատասխան երկրում կամ տարածաշրջանում ավանդույթով կամ սովորույթով որպես հանգստի օր ճանաչված օրվա հետ,

6. ապահովել, որ աշխատողները հնարավորին չափ արագ և, ցանկացած դեպքում, իրենց աշխատանքի անցնելուց հետո երկու ամսից ոչ ուշ գրավոր տեղեկացված լինեն պայմանագրի կարևոր սապեկտների կամ աշխատանքային հարաբերության վերաբերյալ,

7. ապահովել, որ գիշերային ժամերին աշխատողները օգտվեն իրենց գործի հատուկ բնույթի համար տրվող միջոցներից:

Կողմերը կարող են նախատեսել, որ այս դրույթը չի տարածվում՝

ա. այն աշխատողների վրա, որոնց պայմանագրի կամ աշխատանքային հարաբերությունների ընդհանուր տնտղությունը չի գերազանցում մեկ ամիսը, և/կամ որոնց աշխատանքային շաբաթը չի գերազանցում ութ ժամը,

բ. այն դեպքերի վրա, երբ պայմանագիրը կամ աշխատանքային հարաբերությունը ոչ կանոնավոր, և/կամ հատուկ բնույթ է կրում, պայմանով, որ սույն դրույթի չկիրառումը հիմնավորվում է օբյեկտիվ պատճառներով:

Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասը երաշխավորում է աշխա-

տողներին օրական և շաբաթական աշխատանքային ժամերի, այդ թվում՝ արտաժամյա աշխատանքի տևողության ողջամիտ սահմանաչափեր: Գործնականում սահմանաչափերի պահպանումն ապահովելու նպատակով համապատասխան մարմինը պետք է վերահսկի դրանց կիրառումը¹:

Խարտիայում ուղղակիորեն չեն սահմանվում ողջամիտ աշխատանքային ժամերը: Այդ իսկ պատճառով Սոցիալական իրավունքների եվրոպական հանձնաժողովը (այսուհետ՝ Հանձնաժողով) գնահատում է իրադրությունները՝ ելնելով յուրաքանչյուր իրադրության առանձնահատկություններից²: Խարտիան վավերացրած պետությունների փորձի ուսումնասիրության արդյունքում կատարված եզրակացություններում հանձնաժողովն արձանագրել է, որ օրական մինչև 16 ժամ կամ, որոշ հանգամանքներում, շաբաթական ավելի քան 60 ժամ աշխատանքը ողջամիտ չէ, և հետևաբար, չի համապատասխանում Խարտիային³: Ինչ վերաբերում է արտաժամյա աշխատանքին, ապա այս առումով անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ արտաժամյա աշխատանքը չպետք է կատարվի գուտ գործատուի կամ աշխատողի հայեցողությամբ, և արտաժամյա աշխատանքի պատճառները և տևողությունը պետք է ենթակա լինեն կարգավորման⁴:

Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասը նաև նախատեսում է շաբաթական աշխատանքային ժամերի աստիճանական կրճատում այնքանով, որքանով թույլ են տալիս արտադրողականության բարձրացումը և այլ համապատասխան գործոններ: «Այլ գործոններ» կարող են լինել աշխատանքի բնույթը, անվտանգության և առողջությո-

¹ Եզրակացություններ I, Մեկնաբանությունների հայտարարագիր հոդված 281 վերաբերյալ, էջ 169:

² Սոցիալական իրավունքների եվրոպական հանձնաժողովը տալիս է 1996 թվականի վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիայի վերաբերյալ մեկնաբանությունները, որոշում է, թե արդյոք Խարտիայի կողմ հանդիսացող պետությունները համապատասխանում են Խարտիայի դրույթներին:

³ Եզրակացություններ XIV-2, Նորվեգիա, էջ 578: Եզրակացություններ XIV-2, Նիդերլանդներ, էջ 535-536:

⁴ Սոցիալական իրավունքների Եվրոպական հանձնաժողով: Նախադեպային իրավունքի վերլուծական ամփոփագիր: 2006 թվական, էջ 46:

յան այլ ռիսկերը, որոնց ենթարկվում են աշխատողները: Հանձնաժողովն ամրագրել է, որ աշխատանքային ժամանակի հետ կապված ճկունության միջոցառումները, որպես այդպիսին, Խարտիայի պահանջի խախտում չեն, դրան չեն հակասում, և Խարտիային համապատասխանությունն ապահովելու համար ազգային օրենսդրությունները պետք է բավարարեն երեք չափանիշների:

1. Դրանք պետք է կանխարգելեն օրական և շաբաթական անողջամիտ աշխատանքային ժամանակը:

2. Դրանք պետք է գործեն իրավական այն դաշտում, որն ապահովում է համարժեք երաշխիքներ: Ճկուն աշխատաժամանակի համակարգը պետք է գործի հստակորեն սահմանված իրավական դաշտում, որը ստույգ սահմանափակված է հավաքական համաձայնագրի հիման վրա աշխատաժամանակի փոփոխման առումով գործատուներին և աշխատողներին թողնված հայեցողությամբ:

3. Դրանք պետք է նախատեսեն միջին աշխատանքային ժամանակի հաշվարկման ողջամիտ բազային ժամանակաշրջաններ, որոնք չպետք է գերազանցեն վեց ամիսը կամ բացառիկ հանգամանքներում կարող են երկարաձգվել մինչև մեկ տարի¹:

Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասը երաշխավորում է վճարվող պետական տոների իրավունքը՝ ի լրումն շաբաթական հանգստի ժամանակաշրջանի և տարեկան արձակուրդի: Պետական տոները պետք է սահմանվեն օրենքով կամ հավաքական համաձայնագրերով: Ընդ որում՝ Խարտիան չի նախատեսում պետական տոների կոնկրետ թիվ: Պետական տոներին աշխատանքը պետք է արգելվի, սակայն հատուկ դեպքերում այդ օրերին կարող է կատարվել աշխատանք, որոնց նկատմամբ տարածվում են շաբաթական հանգստի ժամանակաշրջանների նկատմամբ սահմանված պայմանները (Խարտիա 2-րդ հոդված, մաս 5): Միաժամանակ, Խարտիան երաշխավորում է, որ տոնական օրերին իրականացված աշխատանքը պետք է փոխհատուցվի աշխատավարձի դրույքաչափից բարձր չա-

¹ Տե՛ս Սոցիալական իրավունքների Եվրոպական հանձնաժողով: Նախադեպային իրավունքի վերլուծական ամփոփագիր: 2006 թվական, էջ 48:

փով¹:

Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասը երաշխավորում է առնվազն չորսշաբաթյա կամ 20 օրացույցային օրից բաղկացած տարեկան վճարովի արձակուրդի իրավունքը: Ընդ որում՝ տարեկան արձակուրդը չի կարող փոխարինվել ֆինանսական փոխհատուցմամբ, և աշխատողներին չպետք է հնարավորություն տրվի հրաժարվելու իրենց տարեկան արձակուրդից: Բացի այդ, որպես տարեկան արձակուրդի իրավունքի օգտագործման երաշխիք պետք է նախատեսվի տարեկան արձակուրդի ընթացքում ժամանակավոր անաշխատունակության կամ մարմնական վնասվածք ստացած աշխատողների իրավունքն օգտագործել կորցրած արձակուրդային օրերը այլ ժամանակ՝ համապատասխան հիմքերի ներկայացման պայմանով:

Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ պետությունները պարտավոր են վերացնել իրենց բնույթով անառողջ կամ վտանգավոր մասնագիտությունների հետ կապված վտանգները²: Պետությունները պարտավոր են ապահովել, որ ռիսկերի ենթակա աշխատողները ստանան փոխհատուցում այն դեպքում, երբ դեռևս հնարավոր չէ վերացնել կամ բավարար չափով նվազեցնել այդ ռիսկերը՝ անկախ կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացման կամ դրանց բացակայության հանգամանքից: Հարկ է նկատի ունենալ, որ փոխհատուցումը կարող է նախատեսվել երկու ձևով՝ կրճատված աշխատաժամեր և վճարովի լրացուցիչ արձակուրդ տրամադրելով³:

Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 5-րդ մասով երաշխավորվում է շաբաթական հանգստի ժամանակաշրջանները, որոնք չեն կարող փոխարինվել փոխհատուցմամբ կամ հանգստից հրաժարվելով: Թեև հանգստի ժամանակաշրջանը պետք է լինի «շաբաթական», սակայն այն կարող է տեղափոխվել հաջորդ շաբաթ, եթե մինչև երկօրյա

¹ Տե՛ս Սոցիալական իրավունքների եվրոպական հանձնաժողով: Նախադեպային իրավունքի վերլուծական ամփոփագիր: 2006 թվական, էջ 47:

² Այս դրույթը սերտորեն կապված է Խարտիայի 3-րդ հոդվածի հետ (անվտանգ և առողջ աշխատանքային պայմանների իրավունք):

³ Եզրակացություններ 2005, Մեկնաբանությունների հայտարարագիր հոդված 2§4 վերաբերյալ, էջ 297:

հանգստի անցնելը աշխատողը չի աշխատում ավելի քան տասներկու օր անընդմեջ:

Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 6-րդ մասը երաշխավորում է աշխատողների՝ աշխատանքի ընդունվելուց հետո գրավոր ծանուցում ստանալու իրավունքը¹: Ծանուցման մեջ պետք է առնվազն նշվեն աշխատանքային հարաբերության կամ պայմանագրի հիմնական հարցերը (կողմերի ինքնությունը, աշխատանքի վայրը, աշխատանքային պայմանագրի կամ աշխատանքային հարաբերության դեպքում՝ դրա տևողությունը, վճարովի արձակուրդի գումարը, պայմանագրի կամ աշխատանքային հարաբերության վաղաժամկետ դադարեցման դեպքում՝ ծանուցման ժամկետները, աշխատավարձը, աշխատանքային օրվա կամ շաբաթվա տևողությունը, անհրաժեշտության դեպքում՝ հղում աշխատողի աշխատանքային պայմանները կարգավորող հավաքական համաձայնագրերին):

Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 7-րդ մասը երաշխավորում է փոխհատուցման միջոցառումներ գիշերային աշխատանք կատարող անձանց համար²: Աշխատանքի հատուկ բնույթը հաշվի առնող միջոցառումները պետք է առնվազն ներառեն պարբերական բժշկական զննումները, այդ թվում՝ գիշերային աշխատանքի սկսվելուց առաջ անցկացվող ստուգումները, ցերեկային աշխատանքի անցնելու հնարավորությունների ապահովումը, գիշերային աշխատանքի ներդրման, պայմանների և գիշերային աշխատանքի հատուկ բնույթի հետ աշխատողների կարիքների համապատասխանեցման հարցերի շուրջ շարունակական քննարկումներն աշխատողների ներկայացուցիչների հետ:

Աշխատանքի արդար պայմանների ապահովման երաշխիքի պահանջն ամրագրված է նաև ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում: ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքով սահմանված աշխատաժամանակի

¹ Այս դրույթը ներառված չէր 1961 թվականի Խարտիայում:

² Ինչպես նշվեց նախորդ դրույթի մասով, այս դրույթը ևս ներառված չէր 1961 թվականի Խարտիայում: Սակայն ի տարբերություն նախորդ մասի՝ Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 7-րդ մասը չի ընդունվել Հայաստանի կողմից:

ռեժիմը, սահմանափակումները, իրավունքներն ու պարտականությունները և դրանց կիրարկման ապահովման նպատակով ընդունված ՀՀ կառավարության որոշումները տարածվում են Հայաստանի Հանրապետությունում աշխատանքային հարաբերությունների մեջ գտնվող բոլոր աշխատողների վրա, պարտադիր են Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գտնվող բոլոր գործատուների համար, անկախ նրանց կազմակերպչիրավական և սեփականության ձևից, տարածվում են իրավական ակտով նշված բոլոր կատեգորիայի անձանց վրա անկախ նրանց սեռից, ռասայից, ազգությունից, լեզվից, ծագումից, քաղաքացիությունից, սոցիալական դրությունից, դավանանքից, ամուսնական վիճակից և ընտանեկան դրությունից, տարիքից, համոզմունքներից կամ տեսակետներից, կուսակցություններին, արհեստակցական միություններին կամ հասարակական կազմակերպություններին անդամակցելուց, աշխատողի գործնական հատկանիշների հետ չկապված այլ հանգամանքներից:

Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասով առանցքային շեշտադրումը կատարվել է օրական և շաբաթական աշխատանքային ժամերի բաշխմանը համապատասխան: Աշխատանքային շաբաթն աշխատաժամանակի բաշխումն է օրացուցային շաբաթվա ընթացքում, որը տարբերվում է իր տևողությամբ և կառուցվածքով: Աշխատանքային շաբաթն իր տևողությամբ կարող է լինել նորմալ (40-ժամյա), կրճատ (36-ժամյա) և ոչ լրիվ (աշխատանքային շաբաթվա ոչ բոլոր օրերին)¹: ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի (այսուհետ՝ Օրենսգրքը) 142-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվում է, որ աշխատողների համար սահմանվում է հնգօրյա աշխատանքային շաբաթ՝ երկու հանգստյան օրով, իսկ այն կազմակերպություններում, որտեղ, արտադրության բնույթով կամ այլ պայմաններով պայմանավորված, անհնար է հնգօրյա աշխատանքային շաբաթի կիրառումը, սահմանվում է վեցօրյա աշխատանքային շաբաթ՝ մեկ հանգստյան օրով:

Որպես աշխատաժամանակի նորմ՝ աշխատանքային օրն օրեն-

¹ См. у Толкунова В. Н., Гусов К. Н., Трудовое право России. Учеб пособие, М., 1996, էջ 242:

քով սահմանված աշխատաժամանակի տևողությունն է օրվա ընթացքում: Օրենսգրքի 139-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում է, որ աշխատաժամանակի նորմալ տևողությունը չի կարող անցնել շաբաթական 40 ժամից: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ամենօրյա աշխատաժամանակի տևողությունը չի կարող անցնել ութ աշխատանքային ժամից, բացառությամբ օրենսգրքով, օրենքով, այլ իրավական ակտերով և կոլեկտիվ պայմանագրով նախատեսված դեպքերի:

Փաստորեն, օրենսգրքով սահմանվում են աշխատանքային շաբաթվա և օրվա տևողության հստակ ժամկետներ, ինչը, ըստ էության, Խարտիայով սահմանված օրական և շաբաթական աշխատանքային ժամերի բանական տևողությունը ապահովելու պահանջի ապահովման երաշխիքն է: Սակայն, գտնում ենք, որ օրական և շաբաթական աշխատանքային ժամերի բանական տևողությունն ապահովելու պահանջի լիարժեք կատարումը պետք է դիտարկել աշխատաժամանակի հստակ ժամկետների սահմանման և դրանց փաստացի կիրառման ու պահպանման համատեքստում:

ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 139-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանվում է, որ աշխատաժամանակի առավելագույն տևողությունը, ներառյալ արտաժամյա աշխատանքը, չի կարող անցնել օրական 12 ժամից (հանգստի և սնվելու համար՝ ընդմիջումը ներառյալ), իսկ շաբաթվա ընթացքում՝ 48 ժամից: Նույն հոդվածի 4-րդ և 5-րդ մասերով սահմանում են, որ առանձին կատեգորիայի աշխատողների աշխատաժամանակի տևողությունը կարող է կազմել օրական 24 ժամ: Այդ աշխատողների աշխատաժամանակի միջին տևողությունը շաբաթվա ընթացքում չի կարող անցնել 48 ժամից, իսկ աշխատանքային օրերի միջև հանգստի ժամանակը չի կարող պակաս լինել 24 ժամից, իսկ տարբեր գործատուների կամ նույն գործատուի մոտ երկու և ավելի աշխատանքային պայմանագրերով աշխատողի ամենօրյա աշխատաժամանակի տևողությունը (ներառյալ հանգստի և սնվելու համար ընդմիջումները) չի կարող անցնել օրական 12 ժամից:

Վերոշարադրյալից կարող ենք հետևություն անել, որ ՀՀ աշխա-

տանքային օրենսդրությունը տարբերակում է աշխատաժամանակի չորս հիմնական տեսակներ, որոնց հիմնական տարբերությունը դրանց տևողությունն է՝ պայմանավորված աշխատողի անձի հետ կապված հանգամանքների և կատարվող աշխատանքի բնույթով: Նախևառաջ տարբերվում են նորմավորված և չնորմավորված աշխատաժամանակները: Իր հերթին նորմավորված աշխատաժամանակը լինում է չորս տեսակի՝ նորմալ, առավելագույն, կրճատ և ոչ լրիվ¹: Օրենսգրքի 139-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերում օգտագործվում է «չի կարող անցնել» ձևակերպումը, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ նույնականացվում են առավելագույն և նորմալ աշխատաժամանակները, որն էլ իր հերթին, կարծում ենք, նորմի տարաբնույթ կիրառման հնարավորություն թույլատրող դրույթ է: Այս առումով, գտնում ենք, որ օրենսգրքում հստակ տարբերակում պետք է լինի նորմալ և պակաս կամ ավելի (առավելագույն և կրճատ) ժամանակահատվածների միջև, մասնավորապես՝ նախատեսելով օրական և շաբաթական աշխատաժամանակի ճշգրիտ չափ՝ օրական 8 ժամ և շաբաթական 40 ժամ, իսկ դրանից ավել կամ պակաս աշխատած ժամանակահատվածները կդիտարկվեն որպես ընդհանուր կանոնից շեղում: Բացի այդ, օրենսգիրքը բացառություններ է սահմանում առանձին կատեգորիայի աշխատողների ամենօրյա աշխատաժամանակի համար՝ նախատեսելով, որ վերջիններս կարող են աշխատել մինչև 24 ժամ մեկ օրվա ընթացքում²: Փաստորեն, մեր օրենսդրությամբ առանձին խումբ աշխատողների մասով չի պահպանվում աշխատաժամանակի ողջամիտ առավելագույն տևողության պահպանման՝ Խարտիայով սահմանված պահանջը: Այս մասին արձանագրվել է նաև Սոցիալական իրավունքների եվրոպական կոմիտեի (այսուհետ՝ Կոմիտե) 2015 թ. հունվարին ստացված եզրակացություններով, որտեղ նշվել է, որ Հայաստանում իրավիճակը չի

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային իրավունք: Հատուկ մաս/ Գ. Վ. Պետրոսյան, ԵՊՀ, -Եր., «Հայրապետ» հրատ., 2014, էջ 279:

² Առանձին կատեգորիայի աշխատողների՝ օրական 24 ժամ աշխատաժամանակի տևողությամբ պայմանավորված աշխատանքների ցանկը սահմանվում է ՀՀ Կառավարության 11.08.2005 թ. թիվ 1223-Ն որոշմամբ:

համապատասխանում Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասին այն հիմքով, որ առանձին կատեգորիայի աշխատողների ամենօրյա աշխատաժամանակը կարող է հասնել մինչև 24 ժամի: Առանձին կատեգորիայի անձանց աշխատաժամանակի տևողությունը կրճատելու (բացառությամբ արտակարգ իրավիճակների) անհրաժեշտության մասին Կոմիտեն արձանագրել էր նաև իր նախորդ՝ 2010 թվականին ներկայացված եզրակացություններում:

Քննարկվող հարցի լույսի ներքո, գտնում ենք, որ առանձին ուշադրության է արժանի նաև արտաժամյա աշխատանքի՝ աշխատաժամանակի մեջ ներառելու հարցը: Օրենսգրքի նորմերի (հոդված 138, մասեր 1-ին և 2-րդ) բովանդակությունից բխում է, որ աշխատաժամանակում հաշվառելը կամ դրան հավասարեցված ժամանակահատվածում ներառելն ինքնին չի առաջացնում այդ ժամանակահատվածը պարտադիր վճարելու պարտականություն: Այլ կերպ ասած՝ աշխատաժամանակի կառուցվածքը կազմող ոչ բոլոր ժամանակահատվածներն են վճարովի: Օրինակ՝ եթե պարտադիր վճարման ենթակա են փաստացի աշխատած և ոչ աշխատողի մեղքով առաջացած պարապուրդի ժամանակահատվածները, ապա նույնը չի կարելի ասել աշխատանքից ժամանակավորապես հեռացման ժամանակահատվածի մասին: Ավելին, աշխատաժամանակի կառուցվածքի մաս կազմող միևնույն տեսակի ժամանակահատվածը մի դեպքում պետք է վճարվի, մեկ այլ պարագայում՝ կապված իրավական պատասխանատվության ընդհանուր պայմանների (տվյալ դեպքում՝ մեղքի) առկայության հետ, կարող է չվճարվել, եթե այլ բան նախատեսված չէ կողմերի համաձայնությամբ: Այս առումով, հարկ է նկատի ունենալ նաև, որ Օրենսգրքի 178-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանվում է, որ արտաժամյա աշխատանքի համար օրենսգրքով, օրենքով, այլ նորմատիվ իրավական ակտերով, կոլեկտիվ կամ աշխատանքային պայմանագրերով, գործատուի իրավական ակտով սահմանված դեպքերում և չափերով հիմնական աշխատավարձի նկատմամբ հաշվարկվում է լրացուցիչ վարձատրություն՝ որպես հավելում: Բացի այդ, օրենսգրքի 184-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ արտաժամյա աշխատանքի յուրաքանչյուր ժամի համար, ժամա-

յին դրույքաչափից բացի, վճարվում է հավելում՝ ժամային դրույքաչափի 50 տոկոսից ոչ պակաս չափով, իսկ գիշերային աշխատանքի յուրաքանչյուր ժամի համար՝ ոչ պակաս, քան ժամային դրույքաչափի 30 տոկոսի չափով: Վերոշարադրյալից կարող ենք եզրակացնել, որ արտաժամյա աշխատանքը ևս փաստացի աշխատած ժամանակահատված է դիտարկվում, որի համար աշխատողը պետք է վարձատրվի:

Այս համատեքստում կարևոր հանգամանք է նաև աշխատողին արտաժամյա աշխատանքի ներգրավելու հարցը: Օրենսգրքով սահմանվում է, որ ողջամիտ ժամկետներում գործատուն պետք է աշխատողին տեղեկացնի այդ մասին, ընդ որում՝ բացի արտաժամյա աշխատանքի թույլատրվող բացառիկ դեպքերի, գործատուն իրավունք ունի սեփական հայեցողությամբ «անհրաժեշտության դեպքերում» օգտվել օրենքով սահմանված իր իրավունքից: Օրենսգրքի 144-րդ հոդվածում 2010 թվականին կատարված փոփոխության արդյունքում ուժը կորցրած է ճանաչվել կողմերի համաձայնությամբ արտաժամյա աշխատանքի ներգրավելու վերաբերյալ դրույթը¹: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ չնայած Օրենսգրքով սահմանված է արտաժամյա աշխատանքի տևողության սահմանաչափ (գործատուի պահանջով արտաժամյա աշխատանքը իրար հաջորդող երկու օրվա ընթացքում չպետք է գերազանցի 4 ժամը, իսկ տարվա ընթացքում՝ 180 ժամը), ինչը հնարավորություն է տալիս վերահսկելու դրա կիրառումը, այնուամենայնիվ, գաղտնիք չէ, որ հստակ արտաժամյա աշխատանքի ներգրավելու կանոնակարգեր և, հետևաբար, համարժեք վարձատրության մեխանիզմներ ոչ բոլոր կամ, թերևս, շատ քիչ գործատուների դեպքում է մշակված և պահպանվում, ուստի նշված չվերահսկվող իրավիճակի պայմաններում միաժամանակ արտաժամյա աշխատանքի ներգրավումը գործատուի հայեցողությանը թողնելը նույնպես լրացուցիչ ռիսկերի առաջացման հիմք է և աշխա-

¹ Փոփոխությունը կատարելով է «Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 24.06.10 ՀՕ-117-Ն օրենքով:

տողի արդար աշխատանքային պայմանների ապահովման երաշխիքի խախտման դրսևորում: Բացի այդ, Օրենսգրքի 145-րդ հոդվածի 1-ին մասով հստակ սահմանված են արտաժամյա աշխատանքը թույլատրելու բացառիկ դեպքերը, իսկ նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ արտաժամյա աշխատանքի ներգրավելու անհրաժեշտության դեպքերում գործատուն այդ մասին ողջամիտ ժամկետներում տեղեկացնում է աշխատողին, բացառությամբ սույն հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված դեպքերի: Քննարկվող հոդվածի 2-րդ մասը, մասնավորապես՝ «անհրաժեշտության դեպքում» ձևակերպումը, գործատուի հայեցողությամբ արտաժամյա աշխատանքի ներգրավման լայն հնարավորություն ընձեռող նորմ է, միաժամանակ արտաժամյա աշխատանքի ներգրավելու թույլատրելի ու ոչ թույլատրելի (իրավաչափ և ոչ իրավաչափ) դեպքերի սահմանազատումը դժվարացնող ու վերահսկողությունը գրեթե բացառող իրավակարգավորում:

Բացի վերը շարադրված նկատառումներից, կարևոր հանգամանք է նաև գործնականում օրենսդրությամբ սահմանված սահմանաչափերի և պարտադիր կատարման ենթակա պայմանների պահպանումն ապահովելու նպատակով համապատասխան մարմնի կողմից վերահսկողության իրականացման համակարգի առկայությունը: Վերահսկողության առումով գործող իրավական դաշտի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դա առավելապես ուղղված է աշխատանքի առողջ և անվտանգ նորմատիվների պահանջների պահպանմանը: Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության նախարարության պետական հիգիենիկ և հակահամաճարակային և Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի պետական տեսչությունների միաձուլման արդյունքում ստեղծվել է Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության նախարարության աշխատակազմի առողջապահական պետական տեսչությունը (այսուհետ՝ Տեսչություն): Տեսչությունը իրականացնում է օրենքով Հայաստանի Հանրապետության առողջապահության նախարարությանը վերապահված վերահսկողական գործա-

ռույթներ և կիրառում պատասխանատվության միջոցներ առողջապահության, աշխատանքային օրենսդրությամբ սահմանված՝ աշխատանքի անվտանգության ապահովման և աշխատողների առողջության պահպանման նորմերի կիրառման բնագավառներում: Նախկինում ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ՀՀ աշխատանքի պետական տեսչությանը (այսուհետ՝ աշխատանքի պետական տեսչություն) վերապահված էին լայն շրջանակի գործառույթներ, որոնց միջոցով ապահովվում էր Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքային օրենսդրության և աշխատանքի իրավունքի նորմեր պարունակող այլ նորմատիվ իրավական ակտերի պահպանման նկատմամբ պետական վերահսկողության համակարգը: Աշխատանքի պետական տեսչությունն օժտված էր աշխատանքային օրենսդրության և աշխատանքի իրավունքի նորմեր պարունակող այլ իրավական ակտերի բացահայտված խախտումները և թերությունները վերացնելու նպատակով պարտադիր կատարման ենթակա գրավոր հանձնարարականներ տալու և դրանց կատարմանը հետևելու, աշխատանքային օրենսդրության և աշխատանքի իրավունքի նորմեր պարունակող այլ նորմատիվ իրավական ակտերի խախտումների արձանագրման դեպքում վարչական տույժեր նշանակելու իրավասություն ունեցող պաշտոնատար անձին միջնորդելու վարչական տույժեր նշանակելու համար իրավասությամբ: Չնայած, որ Տեսչությունը Աշխատանքի պետական տեսչության իրավահաջորդն է այնուամենայնիվ, Տեսչության գործառույթները չափազանց սահմանափակ են և ոլորտային, ինչը, կարծում ենք, հանգեցրել է աշխատանքային օրենսդրության պահպանման նկատմամբ վերահսկողական մեխանիզմների և գործիքների թուլացման: Ճիշտ է, դատական պաշտպանության միջոցով խախտված իրավունքների վերականգնման հնարավորություն ունի յուրաքանչյուր ոք, սակայն վերահսկողությունը մասնագիտացված և համապատասխան լիազորություններով օժտված առանձին մարմնի կողմից իրականացումը հնարավոր չարաշահումների կանխմանն և դատական համակարգի ծանրաբեռնվածության նվազեցմանն ուղղված արդյունավետ միջոց է: Գաղտնիք չէ, որ միայն համապատաս-

խան երաշխիքների օրենսդրական ամրագրումը դեռևս դրանց ապահովում չի կարող հանդիսանալ, ուստի վերահսկողական գործուն համակարգն իրավակարգավորումների պաշտպանության կարևոր գործիքներից մեկն է:

Խարտիայով աշխատանքային պայմանների ապահովման երաշխիքներից է նաև աշխատողի՝ անվտանգ և առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմանների իրավունքը: Անվտանգ և առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմանների իրավունքի արդյունավետ կիրառումն ապահովելու նպատակով Կոդմբուրը, խորհրդակցելով գործատուների և աշխատողների կազմակերպությունների հետ, պարտավորվում են՝

1. ձևակերպել, իրականացնել և պարբերաբար վերանայել աշխատանքային անվտանգությանը, աշխատանքային առողջությանը և աշխատանքային միջավայրին վերաբերող առանձնահատուկ ազգային քաղաքականությունը: Այդ քաղաքականության առաջնային նպատակը պետք է լինի աշխատանքային անվտանգության ու առողջության բարելավումը և աշխատանքի ընթացքում ծագող, դրա հետ կապված կամ տեղի ունեցող վթարների և առողջությունը վնասելու հնարավորության կանխումը՝ մասնավորապես նվազեցնելով աշխատանքային միջավայրին հատուկ վտանգների պատճառները,

2. թողարկել անվտանգության և առողջության պահպանման կանոնակարգեր,

3. ապահովել այդ կանոնակարգերի կիրարկումը վերահսկողության միջոցներով,

4. խթանել աշխատանքային առողջության պահպանման ծառայությունների աստիճանական զարգացումը բոլոր աշխատողների համար՝ հիմնականում կանխիչ և խորհրդատվական գործառնություններով¹:

¹ Հասկացվում է, որ սույն դրույթի նպատակների համար այս ծառայությունների գործառնությունները, կազմակերպումը և գործունեության պայմանները պետք է սահմանվեն ազգային օրենքներով կամ կանոնակարգերով, կոլեկտիվ համաձայնագրերով կամ ազգային պայմաններին համապատասխան այլ միջոցներով:

Աշխատողների անվտանգ և առողջ աշխատանքային միջավայրի իրավունքը լայնորեն ճանաչված սկզբունք է, որն ուղղակիորեն բխում է մարդու իրավունքների հիմնարար սկզբունքներից մեկի՝ անձի անձեռնմխելիության իրավունքից:

Խարտիայի 3-րդ հոդվածի հետ ազգային իրադրությունների համապատասխանության գնահատականը քննարկվում է Խարտիայի 2-րդ հոդվածի 4-րդ մասի ներքո, որը պահանջում է լրացուցիչ վճարովի արձակուրդի կամ կրճատված աշխատանքային ժամերի նախատեսում այն մարդկանց համար, ովքեր աշխատում են վտանգավոր կամ անառողջ մասնագիտություններով, եթե դեռևս հնարավոր չէ վերացնել կամ բավարար չափով նվազեցնել վտանգները:

Խարտիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պետությունները պարտավոր են գործատուների և աշխատողների կազմակերպությունների հետ համատեղ քննարկումների արդյունքում ձևակերպել, իրականացնել և պարբերաբար վերանայել մասնագիտական անվտանգության, առողջության և աշխատանքային միջավայրի վերաբերյալ հստակորեն սահմանված քաղաքականությունը ¹ : Նշված քաղաքականության առաջնային նպատակը պետք է լինի մասնագիտական անվտանգության և առողջության բարելավումը և աշխատանքից բխող, վերջինիս հետ կապված կամ ընթացքում տեղի ունեցող դժբախտ պատահարների և առողջությանը հասցվող վնասների կանխարգելումը, մասնավորապես՝ աշխատանքային միջավայրին բնորոշ վտանգների պատճառները նվազագույնի հասցնելու միջոցով²: Առողջության և անվտանգության բնագավառներում մասնագիտական ռիսկերի կանխարգելման քաղաքականությունը պետք է ներառված լինի պետական իշխանությունների գործունեության բոլոր ոլորտներում և կազմի պետական քաղաքականության մի մաս: Ազգային իրադրությունը գնահատելու համար Հանձնաժողովը

¹ Եզրակացություններ 2003, Մեկնաբանությունների հայտարարագիր հոդված 3§1 վերաբերյալ, էջ 31:

² Սա նոր դրույթ է, որը չէր ներառվել 1961 թ. Խարտիայում:

հաշվի է առնում բոլոր այն մեթոդները, որոնք կիրառվում են վտանգի և ռիսկի կանխարգելման համար: Նշված մեթոդները պետք է ներառեն ուսուցումը, ինչը ենթադրում է որակյալ աշխատակազմի առկայություն, տեղեկատվության տրամադրումը վիճակագրական համակարգերի և գիտելիքների տարածման միջոցով, որակի ապահովումը մասնագիտական որակավորումների, շենքային տարածքների և սարքավորումների հավաստագրման համակարգերի միջոցով¹:

Մասնագիտական ռիսկերի կանխարգելման հիմնական ուղղությունները դիտարկվում են երկու ասպեկտով՝ գործատուների կազմակերպությունների և պետության մակարդակներով: Որպես գործատուի կողմից իրականացվող միջոցառումներ՝ պետք է ապահովվեն պաշտպանական բնույթի կանոններին համապատասխան աշխատանքի հետ կապված ռիսկերի գնահատում և ռիսկերի բնույթին համապատասխանեցված կանխարգելիչ միջոցառումների որդեգրում, տեղեկատվության տրամադրում և աշխատողների ուսուցում: Պետության ակտիվ պարտականությունն է հանրային կանխարգելումը և վերահսկողության համապատասխան համակարգի զարգացումը, որոնք սովորաբար աշխատանքի տեսչությունների խնդիրներն են²:

Խարտիայի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասի իմաստով մասնագիտական անվտանգության և առողջության քաղաքականության ձևավորումն ու իրականացումը պետք է հենվեն հստակորեն սահմանված իրավական դաշտի վրա: Խարտիայով չեն սահմանվում կարգավորման ենթակա ռիսկերը, ինչի արդյունքում էլ վերահսկողությունը ստանում է անուղղակի ձև³: Կարգավորման ենթակա ռիսկերը

¹ Մոնցիալական իրավունքների եվրոպական հանձնաժողով: Նախադեպային իրավունքի վերլուծական ամփոփագիր: 2006 թվական, էջ 53:

²² Հիմք են ընդունվում մասնագիտական առողջության և անվտանգության միջազգային տեխնիկական ստանդարտները, ինչպիսիք են ԱՄԿ-ի կոնվենցիաները և մի շարք եվրոպական այլ դիրեկտիվներ:

³ Իրավագետների միջազգային հանձնաժողովը ընդդեմ Պորտուգալիայի, բողոք թիվ 1/1998, Որոշում առավելությունների մասին, 1999 թ. սեպտեմբերի 9-ը, §32 :

պետք է արտացոլվեն հատուկ կանոնակարգերում, որոնք հիմնականում մշակվում են գործատուների և աշխատողների կազմակերպությունների հետ անցկացվող քննարկումների արդյունքում, իսկ այդ կանոնակարգերը պետք է տարածվեն տնտեսության բոլոր ճյուղերի վրա:

Խարտիայի 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասն ուղղված է վերահսկողական միջոցառումների ապահովմանը: Խարտիայի պատշաճ կիրառումը «չի կարող ապահովվել միայն օրենսդրության միջոցով, եթե վերջինս արդյունավետորեն չի իրականացվում և խստորեն վերահսկվում»: Խարտիան վավերացրած բոլոր պետությունները պարտավոր են «պահպանել ազգային պայմաններին համապատասխանող աշխատանքի տեսչության համակարգ»: Ընդ որում՝ տեսչության միջոցով պետք է պարբերաբար ստուգվեն տնտեսության բոլոր ճյուղերում գործող աշխատավայրերը, ինչը քննարկվող իրավունքի ապահովման արդյունավետ իրականացման եղանակ է¹: Ընդ որում, կանոնակարգերի պահանջների խախտման դեպքում Տեսչության կողմից կիրառվող պատժամիջոցների համակարգը պետք է լինի արդյունավետ և ապախրախուսող: Իրադրությունը կարող է գնահատվել՝ հաշվի առնելով գրանցված խախտումների և կիրառված պատժամիջոցների թվի հարաբերակցությունը, խախտումների հաճախականության և պատժամիջոցների խստության միջև կապը, կիրառված պատժամիջոցների տեսակները, տուգանքների ընդհանուր գումարը և դրանց սահմանման եղանակները:

«Աշխատանքի պաշտպանության»² ինստիտուտը սպասարկում է աշխատանքային իրավունքի սոցիալական կողմը: Այն կոչված է աշխատողների իրավունքների և օրինական շահերի պահպանությանն ու պաշտպանությանը: Դրա բովանդակությունը կազմող իրավական նորմերը հիմնականում ամրագրում են գործատուի համար

¹ Սոցիալական իրավունքների եվրոպական հանձնաժողով: Նախադեպային իրավունքի վերլուծական ամփոփագիր: 2006 թվական, էջ 59:

² ՀՄՄՀ 1972 թվականի հունիսի 16-ի աշխատանքային օրենսգրքում աշխատանքի անվտանգության հետ կապված հարցերը խմբավորվել են «Աշխատանքի պաշտպանություն» վերտառությամբ գլխում:

վարքագծի պարտադիր կանոններ, որոնց կատարումն անհրաժեշտ է վարձու աշխատողների կյանքը, առողջությունը և աշխատունակությունը տարբեր տեսակի վտանգներից և վնասակար գործոններից պահպանելու նպատակով:

«Աշխատանքի պաշտպանության» ինստիտուտը ՀՀ գործող աշխատանքային օրենսգրքում շարադրված է այլ վերտառությամբ: Այն նախատեսված է Օրենսգրքի 23-րդ գլխում՝ «Աշխատողների անվտանգությունը և առողջությունը» անվամբ: Աշխատանքային իրավունքի պատմության մեջ «աշխատանքի պաշտպանություն» հասկացությունն ընկալվել է երկու իմաստով՝ լայն և նեղ: Լայն իմաստով այն ներառում է վարձու աշխատողների բոլոր աշխատանքային և սոցիալական իրավունքների ապահովումը՝ սկսած աշխատանքային իրավահարաբերությունների ծագումից, ընդհուպ՝ աշխատանքից անօրինական ազատված աշխատողներին աշխատանքում վերականգնելն ու նրանց կրած վնասների հատուցումը: Այս իմաստով «աշխատանքի պաշտպանություն» արտահայտությունը ներառում է նաև իրավական երաշխիքները, որոնք նախորդում են բուն աշխատանքային հարաբերություններին և նպատակ ունեն կանխելու դրանց ծագմանն անհիմն խոչընդոտող հանգամանքները կամ նպաստել այդ խոչընդոտների վերացմանը: Նեղ իմաստով աշխատանքի պաշտպանությունն իրենից ներկայացնում է կազմակերպչիրավական այնպիսի միջոցառումների ամբողջություն, որոնք կոչված են ապահովելու վարձու աշխատանքի կիրառման ոլորտում ներգրավված անձանց կյանքի, առողջության և աշխատունակության պահպանությունը:

Օրենսգրքի 23-րդ գլխում «աշխատանքի պաշտպանության» ինստիտուտը մեկնաբանվել է նեղ իմաստով: Օրենսգրքի 242-րդ հոդվածի համաձայն՝ աշխատողների անվտանգությունը և առողջությունն աշխատանքային գործունեության ընթացքում աշխատողների կյանքի և առողջության պահպանման համակարգ է, որը ներառում է իրավական, սոցիալ-տնտեսական, կազմակերպական-տեխնիկական, սանիտարահիգիենիկ, բուժկանխարգելիչ, վերականգնողական և այլ միջոցառումներ:

Օրենսդրությունը սահմանում է, որ աշխատանքի ժամանակ յուրաքանչյուր աշխատողի համար պետք է ստեղծվեն օրենքով սահմանված՝ պատշաճ, անվտանգ և առողջության համար անվնաս պայմաններ, որոնց ապահովման պարտականությունը, ըստ էության, դրված է գործատուի վրա: Միաժամանակ աշխատանքի առողջ և անվտանգ պայմաններն ապահովելու հարցում պահանջվում է նաև աշխատողների հետևողական մոտեցումը: Օրենսգիրքը սահմանում է, որ աշխատանքի միջոցների անսարքության կամ վթարային վիճակի առաջացման մասին աշխատողները պարտավոր են անմիջապես տեղեկացնել գործատուին:

Աշխատանքի անվտանգության և աշխատողների առողջության պահպանման մասին օրենսդրության նորմերը իմպերատիվ (հրամայական) են և կրում են պարտադիր բնույթ, և դրանց պահանջներից թույլ տրվող շեղումները պատասխանատվություն են առաջացնում գործատուի համար՝ անկախ այն հանգամանքից, թե գործատուն կոլեկտիվ կամ անհատական աշխատանքային պայմանագրում ինչ հիմնական կամ լրացուցիչ դրույթներ է սահմանել նշված միջոցառումների կազմակերպման և անցկացման վերաբերյալ:

Ընդհանուր առմամբ Օրենսգրքով ամրագրում են գործատուի համար վարքագծի պարտադիր կանոններ, որոնց կատարումն անհրաժեշտ է վարձու աշխատողների կյանքը, առողջությունը և աշխատունակությունը տարբեր տեսակի վտանգներից և վնասակար գործոններից պահպանելու նպատակով: Սակայն Խարտիայի 3-րդ հոդվածը աշխատողների անվտանգությունը և առողջությունը պաշտպանելու ինստիտուտի լիարժեք ապահովումը դիտարկում է ոչ միայն որպես գործատուի կողմից իրականացվող միջոցառումներ, այլ նաև ազգային քաղաքականության առանձին մաս, իսկ ազգային քաղաքականության կարևոր դրսևորումներից մեկը հենց պատշաճ վերահսկողությունն է: Ի տարբերություն Խարտիայի 2-րդ հոդվածով նախատեսված վերահսկողության՝ աշխատողների առողջության և անվտանգության նկատմամբ վերահսկողությունը, ինչպես արդեն նշվել է վերևում, իրականացվում է Տեսչության կողմից: Աշխատավայրերում տեղի ունեցած դժբախտ դեպքերի պատճառների ուսում-

նասիրման և դրանց կանխարգելման նպատակով Տեսչությունում հարուցվում են վարչական վարույթներ: Վարչական վարույթների ընթացքում կատարվում է աշխատանքի վայրում դժբախտ դեպքերի պատճառների ուսումնասիրում ու վերլուծում և գործատուին դժբախտ դեպքերի կանխարգելման, աշխատողների անվտանգության ապահովման և առողջության պահպանման՝ օրենքով սահմանված պահանջների խախտումների վերացման վերաբերյալ տրվում են պարտադիր կատարման հանձնարարականներ: Մակայն, կարծում ենք, որ աշխատողների աշխատանքային պաշտպանության ինստիտուտը միայն նեղ իմաստով դիտարկելը սահմանված երաշխիքների լիարժեք ապահովում չի կարող հանդիսանալ: Աշխատողների անվտանգության և առողջության պաշտպանությունը պետք է լինի ոչ միայն կազմակերպատեխնիկական, կանխարգելիչ միջոցառումների համակարգ, այլ պետք է հստակ երաշխիքներ նախատեսվեն նաև իրավական անվտանգության պաշտպանության առումով, ինչը, կարծում ենք, հիմնական աշխատանքային իրավունքների երաշխավորված պաշտպանության կարևոր բաղադրիչ է: Այս մասին արձանագրվել է նաև Կոմիտեի 2014 թ. հունվարին ստացված եզրակացություններով, որտեղ նշվել է, որ Հայաստանում իրավիճակը չի համապատասխանում Խարտիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասին այն հիմքով, որ դեռևս չկա աշխատանքային առողջության և անվտանգության քաղաքականություն:

Վերոշարադրյալի համակարգային ամփոփման արդյունքում գտնում ենք, որ մեր օրենսդրական իրավակարգավորումների և Խարտիայով սահմանված պահանջների միջև առկա են անհամապատասխանություններ, որոնք հանգեցնում են աշխատողների երաշխավորված աշխատանքային իրավունքի թերի կարգավորման: Ուստի, ամփոփելով վերոշարադրյալը, առաջարկում ենք.

1. Օրենսգրքի 139-րդ հոդվածում օրական և շաբաթական աշխատաժամանակը սահմանելիս ժամկետների պահանջը ձևակերպել հստակ սահմանաչափի ձևով: Մասնավորապես նախատեսել օրական և շաբաթական աշխատաժամանակի (նորմալ աշխատաժամանակ) ճշգրիտ չափ՝ օրական 8 ժամ և շաբաթական 40 ժամ, իսկ

դրանից ավելի կամ պակաս աշխատած ժամանակահատվածները կդիտարկվեն որպես ընդհանուր կանոնից շեղում:

2. Աշխատաժամանակ հասկացության մեջ ներառել նաև արտաժամյա աշխատանքը: Արդյունքում ակնկալում ենք անօրինական արտաժամյա աշխատանքի ներգրավման և համարժեք վարձատրություն չնախատեսելու ռիսկի հնարավոր նվազեցում:

3. Օրենսգրքով պետք է բացառվի արտաժամյա աշխատանքի ներգրավման աշխատանքային հարաբերության կողմերից որևէ մեկի հայեցողությանը թողնելու հնարավորությունը:

4. Վերականգնել աշխատանքի պետական տեսչության ինստիտուտը՝ վերջինիս տալով աշխատանքային բնույթի բոլոր իրավահարաբերությունների նկատմամբ հստակ ու արդյունավետ հսկողության և վերահսկողության լիազորություններ: Ընդհանուր վերահսկողական համակարգին զուգահեռ մշակել ու սահմանել աշխատողի առողջության և անվտանգության ապահովման հստակ քաղաքականություն:

Грачи Саргсян

Соискатель кафедры гражданского процесса ЕГУ

ГАРАНТИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТРУДОВЫХ УСЛОВИЙ В ЕВРОПЕЙСКОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ХАРТИИ (ПЕРЕСМОТРЕННОЙ)

Европейской социальной хартией (пересмотренной) устанавливается, что работодатель должен обеспечить работнику справедливые, безопасные и безвредные для здоровья трудовые условия. Для выполнения этой цели наиболее ключевым является конкретная формулировка формы требования сроков при определении ежедневного и еженедельного рабочего времени, снижение возможного риска вовлечения незаконным путем в сверхурочную работу и непредоставления соответствующей заработной платы и исключения возможности вовлечения в сверхурочную работу по желанию одной из сторон трудовых отношений. При этом, гарантии и защита трудовых условий работников должны быть не только организационно-техническими,

систем профилактических мер, а законодательством должны быть предусмотрены конкретные механизмы защиты основных трудовых прав. Полноценное обеспечение данного института рассматривается не только как меры выполнения со стороны работодателя, но и как отдельная часть государственной политики, а одна из важнейших сторон государственной политики и есть надлежащий надзор посредством соответствующего специализированного органа (как правило – инспекция труда).

Hrachuhi Sargsyan

Applicant of the YSU Chair of Civil Procedure

THE GUARANTEES OF WORK CONDITIONS IN THE REVISED EUROPEAN SOCIAL CHARTER

The Revised European Social Charter stipulates the employers' obligation to ensure the effective exercise of the right to safe and healthy work conditions for his\her employees. These most importantly include the provision for reasonable daily and weekly working hours, the working week to be progressively reduced, recognition of the right of workers to an increased rate of remuneration for overtime work. The protection of work conditions must based on both administrative and legal tools which must ensure the protection of employees' basic labour rights. The protection of basic labour rights is not only the employer's obligation prescribed by law, but also includes the state control mechanisms which is carried out by State labour Inspectorate.

Բանալի բառեր՝ աշխատանքային պայմաններ, արտաժամյա աշխատանք, աշխատաժամանակ, վերահսկողություն, աշխատանքային շաբաթ, աշխատանքային օր, աշխատանքի տեսչություն:

Ключевые слова: условия труда, сверхурочная работа, рабочее время, государственный контроль (надзор), рабочая неделя, рабочий день, инспекция труда.

Key words: work conditions, overtime work, work time, state control (supervision), work week, working day, labour inspectorate.

**ԽՈՇՏԱՆԳՄԱՆ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Սահմանադրաիրավական բարեփոխումների արդյունքում հերթական անգամ ընդգծվեց, որ մարդը, նրա իրավունքներն ու ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են, և դրանով իսկ ամրապնդվեց պետության պարտականությունը մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների հարգման ու պաշտպանության գործընթացում: Իրավական պետության պարտականությունն է արձագանքել մարդու իրավունքների խախտման յուրաքանչյուր դեպքին և դրա արդյունքում արդյունավետ քննություն իրականացնելով՝ վերականգնել անհատի խախտված իրավունքները: Ներկայումս ժողովրդավարական հասարակությունը գտնվելով զարգացման բարձր մակարդակի վրա փորձում է սահմանել այնպիսի չափանիշներ, որոնք հնարավորություն կտան խուսափել մարդու իրավունքների անհարկի և չհիմնավորված խախտումներից: Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է խոշտանգումներից զերծ մնալու, ինչպես նաև խոշտանգման արդյունքում հիմնարար արժեքների ոտնահարման դեպքերին անհապաղ արձագանքելու և պատշաճ քննություն իրականացնելու ընթացակարգերին:

Խոշտանգման արգելքն իր ամրագրումն է ստացել ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներպետական իրավունքում: Այսպես՝ ըստ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 5-րդ հոդվածի՝ ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգման կամ դաժան, անմարդկային, իր արժանապատվությունը նսեմացնող վերաբերմունքի ու պատժի: Նույնաբովանդակ ձևակերպում է տրված նաև Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 7-րդ հոդվածում: Խոշտանգման արգելքն իր ուղղակի ամ-

¹ ԵՊՀ քրեական դատավարության և կիրմինալիստիկայի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. դոկտոր Վ. Վ. Ենգիբարյան:

րագրումն է ստացել նաև Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ նաև՝ Կոնվենցիա) 3-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների կամ անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի:

Խոշտանգումների արգելքը ներպետական մակարդակով հստակ նախատեսելը սահմանվել է որպես պոզիտիվ պարտականություն վերոգրյալ միջազգային փաստաթղթերը վավերացրած պետությունների համար: Եվ, հետևաբար, այն իր ուրույն տեղն է գտել երկրի հիմնական օրենքում՝ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածում: Միաժամանակ այն ամրագրվել է ՀՀ քրեական, քրեական դատավարության և քրեակատարողական օրենսգրքերում, ինչպես նաև ներպետական իրավական այլ ակտերում:

Ինչքան էլ, որ կարևորենք խոշտանգման արգելքի առկայությունն իրավական ակտերում, կարծում ենք, ոչ պակաս կարևորություն է անհրաժեշտ է տալ դրա հասկացության բացահայտմանը: Քանզի, նախ անհրաժեշտ է իմանալ, թե ինչ է իրենից ենթադրում «խոշտանգում»-ը, ապա նոր իրականացնել դրա արդյունավետ քննությունը:

«Խոշտանգել» ըստ բառարանային նշանակության բացատրվում է որպես տանջել, չարչարել, իսկ փոխաբերական իմաստով հոգեկան տառապանք՝ տանջանք պատճառել¹: «Խոշտանգում» արտահայտությունը գործածվում է տարբեր միջազգային փաստաթղթերում, սակայն վերոհիշյալ միջազգային փաստաթղթերից և ոչ մեկը չի բացահայտում խոշտանգման հասկացությունը, թե ինչ պետք է հասկանալ խոշտանգում ասելով, և, ո՞ր դեպքում կարող ենք գործունենալ խոշտանգման երևույթի հետ:

Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով (այսուհետև՝ ՄԱԿ-ի խոշտանգման դեմ կոնվեն-

¹ Տե՛ս Է. Բ. Ադայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1976 թ., հատոր 1, էջ 594:

ցիա) բացահայտվում է «խոշտանգում» հասկացությունը: Համաձայն վերոհիշյալ կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի՝ խոշտանգում նշանակում է ցանկացած գործողություն, որով որևէ անձի դիտավորությամբ պատճառվում է մարմնական կամ մտավոր ուժեղ ցավ կամ տառապանք՝ նրանից կամ երրորդ անձից տեղեկություններ կամ խոստովանություն կորզելու, այն գործողության համար պատժելու, որը կատարել կամ կատարման մեջ կասկածվում է նա կամ երրորդ անձը, կամ նրան կամ երրորդ անձին վախեցնելու կամ հարկադրելու նպատակով, կամ ցանկացած տեսակի խտրականության վրա հիմնված ցանկացած պատճառով, երբ նման ցավը կամ տառապանքը պատճառվում է պետական պաշտոնյայի կամ պաշտոնապես հանդես եկող այլ անձի կողմից կամ նրանց դրդմամբ կամ համաձայնությամբ: Սա չի ներառում այն ցավն ու տառապանքը, որոնք բխում են օրինական պատժամիջոցներից միայն կամ հատուկ են դրանց:

Վավերացրած միջազգային փաստաթղթերում, ինչպես նաև ներպետական ակտերում «խոշտանգում» հասկացության հետ միաժամանակ օգտագործվում է նաև «դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունք կամ պատիժ» հասկացությունները, որոնք անհրաժեշտ է տարբերակել խոշտանգման դրսևորումներից: Դեռևս «Greek» գործով¹ Մարդու իրավունքների եվրոպական հանձնաժողովը որոշեց խոշտանգումը դիտարկել որպես վատ վերաբերմունքի ծայրահեղ դրսևորում: Հետագայում մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը 1978 թվականի հունվարի 18-ի «*Իռլանդիան ընդդեմ Միացյալ Թագավորության*» գործով² ուղղակի տարանջատում դրեց «խոշտանգում», «անմարդկային վերաբերմունք» և «նվաստացնող վերաբերմունք» հասկացությունների միջև: Վերոհիշյալ որոշմամբ խոշտանգումը բնորոշվեց որպես դիտավորյալ անմարդկային վերաբերմունք, որը պատ-

¹ St' u 1969 թվականի նոյեմբերի 5-ի *Denmark v. Greece* գանգատ թիվ 3321/67, *Norway v. Greece* գանգատ թիվ 3322/67, *Sweden v. Greece* գանգատ թիվ 3323/67, *Netherlands v. Greece* գանգատ թիվ 3344/67 վճիռներ:

² St' u *Ireland v. the United Kingdom*, 1978 թվականի հունվարի 18-ի վճիռ, գանգատ թիվ 5310/71.

ճառում է շատ ծանր և դաժան տառապանք, որպիսին կարող է համարվել ինչպես ֆիզիկական ցավը, այնպես էլ հոգեկան տառապանքը:

«Դատարանը համարում է, որ մի կողմից՝ գոյություն ունի բռնություն, որը չի մտնում Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի շրջանակների մեջ, սակայն պետք է դատապարտվի ինչպես բարոյական հիմքերով, այնպես էլ պայմանագրի կողմ հանդիսացող պետությունների ազգային օրենքով: Մակայն մյուս կողմից՝ մտադրություն է եղել Կոնվենցիայում տարբերակել «խոշտանգումը» և «անմարդկային ու նվաստացնող վերաբերմունքը»՝ այդ հասկացություններից առաջինին վերագրելով հատուկ խարան՝ ցույց տալու համար, որ դրսևորվել է անմարդկային վերաբերմունք, որը պատճառել է շատ ծանր և դաժան տառապանք:

*Պարզելու համար, թե արդյոք կարելի է վատ վերաբերմունքի որևէ տեսակ համարել խոշտանգում, Դատարանը պետք է հաշվի առնի պատճառված տառապանքի ուժգնությունը*¹:

Բացի այդ, Եվրոպական դատարանը գտնում է, որ այդ գաղափարը ելնում է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1975 թվականի դեկտեմբերի 9-ին ընդունած թիվ 3452 (XXX) բանաձևի 1-ից, որով խոշտանգումը դիտվում է որպես դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի սաստիկ և կանխամտածված ձև:

Եվրոպական դատարանն իր մի շարք որոշումներում հստակ չափանիշներ է առանձնացրել, որոնք վերաբերելի են միայն խոշտանգմանը: Այսպես, «Հանձնաժողովը «inter alia» հայտարարել է, որ դիմողը ենթարկվել է «պաղեստինյան կախաղանի». մերկացվել է և կախվել գլխիվայր՝ ձեռքերը կապված մեջքին: *Դատարանի կարծիքով արդպիսի վերաբերմունքը կարող էր դրսևորվել միայն կանխատեսված, դիտավորյալ ձևով*: Եվ այն իրականացնելու համար պահանջվում է որոշակի պատրաստվածություն և ջանքեր: *Նման վերա-*

¹ Տե՛ս նույն տեղում կետ 167 և *Aksoy v Turkey*, 1996 թվականի դեկտեմբերի 18-ի վճիռ, գանգատ թիվ 21987/93, կետ 63:

բերմունքը, հավանաբար, նպատակ է ունեցել խոստովանություն կամ տեղեկություն կորզել դիմողից:

Բացի խիստ ցավից, որը պետք է պատճառված լիներ այդ ժամանակ այդպիսի վերաբերմունքի հետևանքով, բժշկական հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ այն հանգեցրել է երկու ձեռքերի ժամանակավոր կաթվածահարության, որն էլ ունեցել է որոշակի տևականություն: Դատարանը գտնում է, որ այս վերաբերմունքն իր բնույթով եղել է անչափ ծանր և դաժան, որն էլ կարող էր համարվել միայն խոշտանգում:¹:

Մեկ այլ գործով Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ վատ վերաբերմունքի ձևը բնութագրելու որոշիչ գործոնը «*falaka*»-ի (ներքանին հարվածելու) պրակտիկան է, որին ենթարկվել է դիմողը: Դա համարվում է տեղեկություն կորզելու, պատժելու կամ ահաբեկելու նպատակով գործադրվող վատ վերաբերմունքի առանձնապես դատապարտելի ձև, հատկապես, եթե այն զուգորդված է եղել կրծքավանդակին ուղղված հարվածներով²: ... Դիմողի դեմ գործադրված բռնությունն աչքի է ընկել առանձնակի ծանրությամբ և նրան այնպիսի ուժգին ցավ ու տառապանք է պատճառվել, որը Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի իմաստով պետք է որակվի որպես խոշտանգում³: Դատարանը նաև հավելում է, որ անհնար է նման վնասվածքները պատճառված լինեն պատահականորեն⁴:

Եվրոպական դատարանն իր նախադեպային իրավունքում դիրքորոշում է արտահայտել առ այն, որ «վատ վերաբերմունքը պետք է հասնի խստության որոշակի նվազագույն մակարդակի, որպեսզի այն ընդգրկվի 3-րդ հոդվածի կիրառման ոլորտում: Գործնա-

¹ Տե՛ս *Aksoy v. Turkey* վճռի կետ 64 և *Akdivar and others v. Turkey*, 1996 թվականի սեպտեմբերի 16-ի վճիռ, գանգատ թիվ 21893/93, կետ 64:

² Տե՛ս *Salman v. Turkey*, 2000 թվականի հունիսի 27-ի վճիռ, գանգատ թիվ 21986/93, կետ 115:

³ Տե՛ս *Corsacov v. Moldova*, 2006 թվականի ապրիլի 4-ի վճիռ, գանգատ թիվ 18944/02, կետեր 65-66:

⁴ Տե՛ս *Mammadov v. Azerbaijan*, 2007 թվականի հունվարի 11-ի վճիռ, գանգատ թիվ 4762/05, կետեր 66, 69:

կանում այս նվազագույն շեմի գնահատումը հարաբերական է՝ այն կախված է գործի բոլոր հանգամանքներից, ինչպիսիք են վերաբերմունքի կամ պատժի բնույթն ու իրավիճակը, վերջինիս ի կատար ածման եղանակն ու մեթոդը, տևողությունը, ֆիզիկական և հոգեկան հետևանքները և, որոշ դեպքերում, տուժողի սեռը, տարիքը և առողջական վիճակը¹: Հետագա գործոնները ներառում են նպատակը, որի համար կիրառվել է վատ վերաբերմունքը, դրա հիմքում ընկած մտադրության կամ շարժառիթի հետ միասին²:

Եվրոպական դատարանի նախադեպային պրակտիկայի վերլուծության արդյունքում³ հնարավոր է եզրակացնել, որ յուրաքանչյուր իրավիճակում արարքը վատ վերաբերմունքի որևէ ձևով որակելու հիմնական չափորոշիչը կայանում է նրանում, որ այն հատի խստության որոշակի սահմանը՝ առաջացնելով ֆիզիկական կամ հոգեկան ուժեղ ցավ կամ տառապանք: Սակայն, որոշ իրավիճակներում նույնիսկ վերոհիշյալ ասպեկտների բացակայությամբ արարքը հնարավոր է դիտարկել նվաստացնող վերաբերմունք, եթե ոտնահարվում է մարդկային արժանապատվությունը, կամ տուժողի մոտ առաջանում է վախի, ցավի կամ թերաթժեքության զգացումներ, որոնք ունակ են կոտրելու անհատի բարոյական և ֆիզիկական դի-

¹ Տե՛ս *Ireland v. the United Kingdom* վճռի կետ 162, *Tyrer v. the United Kingdom*, 1978 թվականի ապրիլի 25-ի վճիռ, գանգատ թիվ 5856/72, կետ 29, *Kalashnikov v. Russia*, 2002 թվականի հուլիսի 15-ի վճիռ, գանգատ թիվ 47095/99, կետ 95, *Jalloh v. Germany*, 2006 թվականի հուլիսի 11-ի վճիռ, գանգատ թիվ 54810/00, կետ 67, *Tadevosyan v. Armenia*, 2008 թվականի դեկտեմբերի 2-ի վճիռ, գանգատ թիվ 41698/04, կետ 44, *Karapetyan v. Armenia* 2009 թվականի հոկտեմբերի 27-ի վճիռ, գանգատ թիվ 22387/05, կետ 36, *Harutyunyan v. Armenia*, 2010 թվականի հունիսի 15-ի վճիռ, գանգատ թիվ 34334/04, կետ 101 և այլն:

² Տե՛ս *Aksoy v. Turkey* վճռի կետ 64, *Egmez v. Cyprus*, 2012 թվականի սեպտեմբերի 18-ի վճիռ, գանգատ թիվ 30873/96, կետ 78. *Gäfgen v. Germany*, 2008 թվականի հունիսի 30-ի վճիռ, գանգատ թիվ 22978/05, կետ 88 և այլն:

³ Տե՛ս *Vasyukov v. Russia*, 2011 թվականի ապրիլի 5-ի վճիռ, գանգատ թիվ 2974/05, կետ 59, *Gäfgen v. Germany* վճռի կետ 89 և *Svinarenko and Slyadnev v. Russia*, 2014 թվականի հուլիսի 17-ի վճիռ, գանգատներ թիվ 32541/08 և 43441/08, կետ 114

մադրությունը: ՄԻԵԴ-ը 3-րդ հոդվածի խախտում որակելու համար նույնիսկ բավարար է համարում այն, որ անձը նվաստացված զգա իրեն՝ անկախ այն հանգամանքից դա գիտակցում են այլոք, թե ոչ¹: Սա նշանակում է, որ նույնիսկ տուժողին ստորացնելու կամ նվաստացնելու նպատակի բացակայության դեպքում էլ հնարավոր է արձանագրել 3-րդ հոդվածի խախտում:

Իրավաբանական գրականության մեջ կարծիք կա այն մասին, որ բավականին դժվար է արարքը որպես նվաստացնող վերաբերմունք որակելը, քանի որ այդ դեպքում պետք է բացահայտել «արժանապատվություն» կատեգորիան, որը բավականին սուբյեկտիվ է և տարբեր սուբյեկտների կողմից կարող է ընկալվել տարբեր կերպ: Արժանապատվությունը հաճախ հավասարեցնում են հարգվելու իրավունքին և ուրիշներին հարգելու պարտականությանը, բացի այդ այն որոշ դեպքերում դիտարկում են որպես մարդու որոշակի բարոյական և մտավոր կարողությունների ընդունումն ու ճանաչումը նրան շրջապատողների կողմից²: Չենք կարող համաձայնվել այս վերջին մոտեցման հետ, քանզի կարծում ենք միշտ չէ, որ շրջապատողները ունակ են գիտակցելու դիմացինի բարոյական և մտավոր կարողությունները և ճանաչել դրանք:

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Դաշնային Սահմանադրական դատարանը ևս բացահայտել է արժանապատվությունը նշելով, որ «*Դրա հետ է կապված մարդու հասարակական արժեքների մասին հարգման պահանջը, որն արգելում է մարդուն դարձնել պետության սոսկ օբյեկտ կամ նրան այնպիսի վերաբերմունքի արժանացնել, որն սկզբունքորեն հարցականի տակ կդնի սուբյեկտ լինելու նրա հատկանիշը: Մարդու արժանապատվությունն այս իմաստով ոչ թե միայն համապատասխան անձի անհատական արժանապատվությունն է, այլ մարդու՝ իբրև տվյալ տեսակի էակի արժանա-*

¹ Տե՛ս *Tyrer v. the United Kingdom* վճռի կետ 32, *M.S.S. v. Belgium and Greece*, 2011 թվականի հունվարի 21-ի վճիռ, գանգատ թիվ 30696/09, կետ 220:

² Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Երևան, «Իրավունք» հրատ. 2010 թ., էջ 202:

պատվությունը: Յուրաքանչյուր ոք ունի այն՝ անկախ իր հատկանիշներից, ձեռքբերումներից ու սոցիալական վիճակից: Այն հատուկ է նաև նրան, ով իր ֆիզիկական կամ հոգեկան վիճակի պատճառով չի կարող դրսևորել իմաստավորված վարքագիծ: Նույնիսկ «ոչ արժանապատիվ» վարքի պատճառով այն չի կորչում: Այն չի կարող խլվել ոչ մի մարդուց: Խախտվել կարող է սակայն նրանից բխող հարգման պահանջի իրավունքը»¹:

Գտնում ենք, որ արժանապատվությունը պետք է դիտարկել երկու ասպեկտով. նախ՝ այն իր մեջ ընկալում է որպես բանական էական բնորոշ արժեհամակարգը, որը տարածելի պետք է լինի յուրաքանչյուրի վրա՝ անկախ նրանից կոնկրետ անձը դա գիտակցում է, թե ոչ (օրինակ՝ խոսքը վերաբերվում է մտավոր թերզարգացած և այլ նմանատիպ անձանց), երկրորդ՝ դա պայմանավորված է կոնկրետ անձի արժեհամակարգով, այսինքն, անձի՝ իր նկատմամբ ունեցած հարգանքով և իր իսկ արժանիքների գիտակցմամբ: Այս ամենի հաշվառմամբ յուրաքանչյուր կոնկրետ գործով, որպեսզի արարքը համարվի նվաստացնող վերաբերմունք անհրաժեշտ է հաշվի առնել գործի բոլոր փաստերը և հատկապես դիմող անձի սուբյեկտը:

ՄԱԿ-ի խոշտանգման դեմ կոնվենցիայի, ինչպես նաև Եվրոպական դատարանի մի շարք որոշումների վերլուծությունից կարելի է եզրակացնել, որ խոշտանգումը վատ վերաբերմունքի մյուս ձևերից տարբերակելու հիմնական չափանիշները հանգում են հետևյալին՝

- 1) ֆիզիկական և/կամ հոգեկան ուժեղ ցավ կամ տառապանք,
- 2) դիտավորություն,
- 3) որոշակի նպատակ,
- 4) հատուկ սուբյեկտ:

Որպեսզի արարքը դիտարկվի որպես խոշտանգում, անհրաժեշտ է հետևյալ տարրերի միաժամանակյա առկայությունը: Վերոգրյալ տարրերից որևիցե մեկի բացակայությունն ուղղակիորեն

¹ Աղբյուր՝ https://hy.wikipedia.org/wiki/Արժանապատվություն#cite_note-2, 06.12.2016 թ.:

բացառում է խոշտանգման առկայությունը, սակայն այն չի գրկում կատարվածը դիտարկել որպես վատ վերաբերմունքի այլ ձև:

«Խոշտանգում» հասկացության մեջ ընդգրկվող առաջին չափանիշը համարվում է «ուժեղ ցավը կամ տառապանքը», որը կարող է լինել կա՛մ ֆիզիկական, կա՛մ հոգեկան, հնարավոր է նաև կատարված արարքից միաժամանակ առաջանա և՛ ֆիզիկական, և՛ հոգեկան ցավ կամ տառապանք:

Պետք է նշել, որ միջազգային իրավական փաստաթղթերում չկա հստակ նախատեսված չափանիշներ, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի որոշել, թե որ գործողությունները (անգործությունը) կարող են վերագրվել ֆիզիկական կամ հոգեկան ցավին կամ տառապանքին:

ԱՄՆ-ում «հոգեկան ցավի կամ տառապանքի» հասկացության ներքո ընդգրկվող որոշ տարրերի ցանկ է սահմանվել: Այսպես, հոգեկան ցավը կամ տառապանքը վերաբերում է տևական հոգեկան վնասին, որը կարող է պատճառվել ստորև թվարկվածների միջոցով՝

1. ծանր ֆիզիկական ցավ կամ տառապանք դիտավորյալ պատճառելը կամ դրա սպառնալիքը,

2. մտածողությունը փոփոխող նյութերի կամ զգացողությունները կամ անձը խորապես խաթարելու նպատակ հետապնդող այլ ընթացակարգերի կիրառությունը կամ օգտագործումը կամ դրանց սպառնալիքը,

3. մոտալուտ մահվան սպառնալիքը,

4. մեկ այլ անձի վերահաս մահն առաջ բերելու, նրան ծանր ֆիզիկական ցավ կամ տառապանք պատճառելու սպառնալիքը կամ այլ անձի մտածողություն փոփոխող նյութերի կամ զգացողությունները կամ անձը խորապես խաթարելու նպատակ հետապնդող այլ ընթացակարգերի կիրառությունը կամ օգտագործումը:

Ս. Առաքելյանը և Ջ. Կոզման գտնում են, որ վերոհիշյալ արարքները ներառվելով «հոգեկան ցավ կամ տառապանք» հասկացության ներքո միևնույն է չեն կարող ամբողջականացնել այդ հաս-

կացությունը, քանի որ այն առավել ընդգրկուն է¹: Համաձայնվելով վերոհիշյալ հեղինակների հետ, պետք է նշենք, որ կարևորվում է որոշ արարքների կոնկրետ թվարկման միջոցով սահմանել, թե որ արարքները կարող են ընդգրկվել «հոգեկան ցավ կամ տառապանք» հասկացության ներքո, սակայն, միևնույն ժամանակ, կարծում ենք, որ աննպատակահարմար է անհարկի սահմանափակել հիշյալ հասկացությունը, քանի որ անհնար է բոլոր հնարավոր արարքների ուղղակի թվարկ նախատեսելը:

Ինչ վերաբերում է ֆիզիկական ցավին, ապա պետք է փաստել, որ այս վերջինի հետ կապված ևս չկա համապատասխան չափանիշներ: Սակայն ստամբուլյան արձանագրությամբ ամրագրված են արարքների որոշ տեսակներ, որոնց կիրառությունը կհանգեցնի ֆիզիկական ցավի կամ տառապանքի առաջացման՝ խոշտանգման: Այդպիսի արարքների թվին են դասվում ծեծը, ճիպոտահարությունը, բուր կամ սուր գործիքների կիրառմամբ մարմնի տարբեր մասերին վնասվածքներ հասցնելը, գլխի տրավմաները, ուժեղ թափահարումը, որը թեև առաջացնում է գլխուղեղի վնասվածք, սակայն առանց արտաքին նշանների, կրծքավանդակի կամ որովայնի տրավմաները, «ֆալանգան» կամ ոտնաթաթին հասցվող հարվածները, կախելը, էլեկտրահարումը, շնչահեղձությունը, այրվածքները, սեռական ոտնձգությունները՝ հատկապես բռնաբարությունը և այլն:

Կարելի է տարբերակել խոշտանգման այլ ձևեր ևս², դրանք հիմնականում հանգում են նրան, որ զոհին ստիպում են անշարժացած ձևով մնալ ինչ-որ մի դիրքով, օրինակ՝ անշարժացնում են ծոված, չափազանց շատ կորացած կամ անբնական այլ դիրքերում, սրանք համարվում են մարմնի անհարմար դիրքով խոշտանգման ձևեր և թողնում են քիչ տեսանելի արտաքին նշաններ:

Արժևորելով ստանբուլյան արձանագրության մեջ նախատես-

¹ Տե՛ս Ս. Առաքելյան, Զ. Կոզմա, «Կյանքի իրավունքին, խոշտանգումներին և վատ վերաբերմունքի այլ ձևերի արգելքին առնչվող գործերի քննություն», Երևան, 2016թ., էջ 55:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 152:

ված ֆիզիկական ցավ պատճառող որոշ արարքների տեսակները, կարծում ենք, որ դրանք չեն կարող սպառիչ համարվել, քանի որ հնարավոր չէ թվարկել այն բոլոր արարքները, որոնք կարող են առաջացնել ֆիզիկական ուժեղ ցավ:

Խոշտանգման դեմ կոնվենցիայի և ՄԻԵԴ-ի մի շարք որոշումներից պարզ է դառնում, որ արարքը խոշտանգում որակելու համար մյուս կարևոր չափանիշը դիտավորությունն է: Դիտավորությունը՝ որպես մեղքի ձև բաղկացած է գիտակցական և կամային չափանիշից: ՀՀ քրեական օրենսդրությամբ տարբերակվում է դիտավորության ուղղակի և անուղղակի տեսակները: Հանցանքը համարվում է ուղղակի դիտավորությամբ կատարված, եթե անձը գիտակցել է իր գործողության (անգործության)՝ հանրության համար վտանգավոր բնույթը, նախատեսել է հանրության համար դրա վտանգավոր հետևանքները և ցանկացել է դրանց վրա հասնելը (հոդված 29, մաս 2): Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի Նախագծում դիտավորության գիտակցական չափանիշը որոշակի փոփոխությունների է ենթարկվել ի տարբերություն գործող օրենսդրության: Այսպես, եթե գործող օրենսդրական կարգավորման համաձայն անձը պետք է գիտակցի իր արարքի հանրային վտանգավորությունը, ապա ըստ նախագծի՝ վերջինս պետք է գիտակցի դրա հակաիրավականությունը: Տարբեր երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ երկրների մի մասում դիտավորության ներքո ընդգրկվում է արարքի հանրային վտանգավորության գիտակցական չափանիշը, այդպիսի երկրների թվին են դասվում ԱՊՀ երկրների մեծ մասը, Բուլղարիան, Ալբանիան, Վիետնամը և այլն¹: Իսկ որոշ երկրներում որպես դիտավորության գիտակցական չափանիշ դիտարկվում է արարքի հակաիրավականության գիտակցումը (Վրաստան, Բրազիլիա, Լատվիա, Ռումինիա, Ֆինլանդիա և այլն)²: Ֆրանսիայում մեղ-

¹ Տե՛ս **В. Н. Додонов**, Сравнительное уголовное право. Общая часть, Монография. Под общ. и науч. ред. д.ю.н., профессора, заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы, М., 2009, էջ 295:

² Տե՛ս **Козельская Н. Л.**, Формы вины на примере ряда зарубежных государств. Государство и право, Юридические науки, № 17. 2012, էջ 323:

քի դիտավորյալ ձևում առանձնացվում է կանխամտածվածությունը (premeditation)¹՝ որպես դիտավորության հատուկ տեսակ: Այսինքն՝ այն միտումը, որը ձևավորվում է մինչև հանցանք կատարելը, նախապես, կանխավ մտածված և մեղքի նման ձևով կատարվող հանցագործությունների շարքին են դասում սպանությունը, խոշտանգումը և այլն¹: Կան երկրներ, որոնք ևս որդեգրել են մնան մոտեցումը (Անդորա, Բելգիա, Դոմինիկյան Հանրապետություն և այլն):

ՀՀ և տարբեր երկրների փորձի ուսումնասիրությունից կարելի է եզրակացնել, որ ՄԱԿ-ի խոշտանգման դեմ կոնվենցիայում նախատեսված «խոշտանգել» հասկացությանը վերագրված դիտավորության ներքո անհրաժեշտ է հասկանալ ուղղակի դիտավորությունը, այսինքն՝ այն որ անձը գիտակցում է իր արարքի հանրային վտանգավորությունը, ինչպես նաև հակաիրավականությունը և վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը, բացի այդ ցանկանում է կոնկրետ նպատակին հասնել: Տվյալ իրավիճակում անձը գիտակցում է, որ կատարում է խոշտանգում և ցանկանում է հասցնել ծանր վնաս, այսինքն՝ նրա դիտավորությունն ուղղված է և՛ արարքին, և՛ հետևանքին: Կարծում ենք, որ Ֆրանսիայի օրենսդրությամբ առկա մոտեցումը ևս տարածելի է խոշտանգման դեպքերի նկատմամբ, այսինքն՝ կանխամտածվածությունը:

Արարքը խոշտանգում որակելու հաջորդ չափանիշը կարելի է դիտարկել կոնկրետ նպատակի առկայությունը: Ֆիզիկական ուժեղ ցավ կամ հոգեկան տառապանք պատճառվում է՝

ա) տուժողից կամ երրորդ անձից տեղեկություններ կամ խոստովանություն կորզելու,

բ) նրան այն գործողության համար պատժելու, որը կատարել կամ որի կատարման մեջ կասկածվում է վերջինս կամ երրորդ անձը,

գ) նրան կամ երրորդ անձին վախեցնելու կամ հարկադրելու նպատակով,

դ) կամ ցանկացած տեսակի խտրականության վրա հիմնված

¹ Ֆրանսիայի քրեական օրենսգիրք ընդունված 01.01.1992 թ., հոդված 132-72:

ցանկացած պատճառով:

ՄԱԿ-ի խոշտանգման դեմ կոնվենցիայում առկա այն նպատակը, որն ուղղված է տուժողին կամ երրորդ անձին վախեցնելուն կամ հարկադրելուն, վերաբերում է այն իրավիճակներին, երբ անձին հարկադրում են որևէ գործողություն կատարել կամ ձեռնպահ մնալ դրա կատարումից կամ վախեցնում են այդ գործողությունների հետ կապված կամ արդեն իսկ ավարտված գործողությունների համար: Կարծում ենք, որ այս իրավիճակները տարածվում են նույնիսկ այն դեպքերի նկատմամբ, երբ անձին հարկադրում են օրինապահ վարքագիծ դրսևորել, սակայն կատարում են խոշտանգմանը հատուկ եղանակներով:

Նույնիսկ բանտարկյալի կողմից հացադուլի ժամանակ նրան ստիպողաբար, բռնի կերակրելը, որի նպատակն է փրկել վերջինիս կյանքը այն պարագայում, երբ բանտարկյալը գիտակցաբար հրաժարվում է սննդից, չպետք է անցնի Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի շրջանակներում Դատարանի նախադեպային իրավունքով սահմանված ուժգնության նվազագույն շեմը և պետք է պայմանավորված լինի բացառապես բժշկական անհրաժեշտությամբ¹, այլապես արարքը կարող է դիտարկվել խոշտանգում և առաջացնել 3-րդ հոդվածի խախտում: Մեկ այլ գործով ՄԻԵԴ-ն արձանագրել է, որ պետք է ուշադրություն դարձնել կերակրելու եղանակին, թե ինչ միջոցներով է իրականացվում այն, և կիրառված սահմանափակումները, ինչպիսիք էին ձեռնաշղթաները, բերանը լայնացնող սարքը, ռետինե հատուկ խողովակը, որը դիմադրություն ցույց տալու ժամանակ ուժի գործադրմամբ մտցվել էր կերակրափողի մեջ, Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի իմաստով համարվեց խոշտանգում, քանի որ դա պայմանավորված չէր եղել բժշկական անհրաժեշտությամբ²:

«Ցանկացած տեսակի խտրականության վրա հիմնված ցանկա-

¹ Տե՛ս *Herczegfalvy v. Austria*, 1992 թվականի սեպտեմբերի 24-ի վճիռ, գանգատ թիվ 10533/83, կետ 83:

² Տե՛ս *Nevmerzhitsky v. Ukraine*, 2005 թվականի ապրիլի 25-ի վճիռ, գանգատ թիվ 54825/00, կետեր 97-98:

ցած պատճառով» նպատակը համարվում է բավականին լայն հասկացություն և դրա ներքո կարելի է հասկանալ ցանկացած նպատակ, եթե դա հիմնվում է խտրականության վրա: Իսկ խտրականությունն ասելով ընդունված է հասկանալ տարբերակված վերաբերմունքի դրսևորում էապես նման իրավիճակում գտնվող անձանց նկատմամբ՝ առանց որևէ օբյեկտիվ հիմքի կամ հիմնավորված պատճառի¹:

Խոշտանգման հասկացության ներքո ընդգրկվող հաջորդ չափանիշը հանգում է կատարող սուբյեկտին, որի հետ կապված որոշակի պահանջներ է նախատեսվում ՄԱԿ-ի խոշտանգման դեմ կոնվենցիայով: Այսպիսով, ըստ վերոհիշյալ կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի՝ հիշյալ արարքը կարող է պատճառվել պետական պաշտոնյայի կամ պաշտոնապես հանդես եկող այլ անձի կողմից կամ նրանց դրդմամբ կամ համաձայնությամբ: Սա ենթադրում է նաև, որ պաշտոնատար անձ չհանդիսացող անձի կողմից ևս կարող է կատարվել հիշյալ արարքը, եթե վերջինս գործել է պետական պաշտոնյայի կամ պաշտոնապես հանդես եկող այլ անձի իմացությամբ, այսինքն՝ նրա դրդմամբ կամ համաձայնությամբ: Կարևոր ենք համարում ընդգծել, որ կոնվենցիայի հայերեն թարգմանությամբ բաց է թողնվել կոնվենցիայի անգլերեն տարբերակում առկա այն արտահայտությունը, որը վերաբերում է լռելյայն համաձայնությանը կամ թողտվությանը: Այսպիսով, խոշտանգում կարող է առկա լինել նույնիսկ այն ժամանակ, երբ պաշտոնատար անձը թողտվություն է դրսևորում նման արարքի նկատմամբ:

Հարկ ենք համարում ներկայացնել ՄԻԵԴ-ի այն դիրքորոշումը, որ մասնավոր բռնության նկատմամբ դրսևորվող պետության անգործությունը ևս կարող է ընդգրկվել խոշտանգում հասկացության ներքո: *Ս ընդդեմ Միացյալ Թագավորության* գործով արձանագրվել է, որ Բարձր պայմանավորվող կողմերը Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի ուժով պարտավորվածություն ունեն պաշտպանելու իրենց իրավա-

¹ St' u *Willis v. United Kingdom*, 2002 թվականի հունիսի 11-ի վճիռ, գանգատ թիվ 36042/97, կետ 48 և *Virabyan v. Armenia*, 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ի վճիռ, գանգատ թիվ 40094/0, կետ 199:

գործության ներքո գտնվող անձանց կոնվենցիոնալ իրավունքներն ու ազատությունները, այդ թվում նաև՝ 3-րդ հոդվածով ամրագրվածը, և Դատարանը պահանջում է, որ պետությունները համապատասխան միջոցներ ձեռնարկեն և երաշխավորեն իրենց իրավագործության ներքո գտնվող անձանց պաշտպանությունը՝ խոշտանգման կամ անմարդկային կամ նվաստացող վերաբերմունքից, նույնիսկ, եթե դա մասնավոր անձանց կողմից է իրականացվում¹:

Միջազգային չափանիշներին համապատասխան խոշտանգման արգելքը բացարձակ բնույթ է կրում և դրանից որևէ շեղում չի թույլատրվում: Ուսումնասիրելով Կոնվենցիայի 15-րդ հոդվածի բովանդակությունը, հանգում ենք նրան, որ Կոնվենցիան հնարավորություն է տալիս Բարձր պայմանավորվող կողմերին որոշ արտակարգ իրավիճակներում շեղվել Կոնվենցիայով ստանձնած իրենց պարտավորություններից: Սակայն, միաժամանակ այդ նորմից նախատեսում է բացառություններ, որոնք վերաբերելի են Կոնվենցիայի 3-րդ և մի քանի այլ հոդվածներին: Ըստ այդմ՝ Կոնվենցիան չի նախատեսում 3-րդ հոդվածից որևէ շեղման հնարավորություն:

Խոշտանգումների արգելքն ընկալվում է որպես ընդհանուր միջազգային իրավունքի սկզբունք, այն համարվում է յուս կոգենս («jus cogens») նորմ, այսինքն՝ պարտադիր իրավանորմ: Յուս կոգենս բնույթի նորմերի պահպանությունը պարտադիր է բոլոր պետությունների համար, եթե նույնիսկ այդ պետությունները չեն վավերացրել որևէ կոնկրետ պայմանագիր: Միջազգային պայմանագրերը կամ միջազգային իրավունքի այլ կանոնները չեն կարող հակասել jus cogens սկզբունքին²: Միջազգային պայմանագրերի իրավունքի

¹ Տե՛ս *A. v. the United Kingdom*, 1998 թվականի սեպտեմբերի 23-ի վճիռ, գանգատ թիվ 25599/94, թիվ 22:

² Տե՛ս Նախկին Հարավսլավիայի Միջազգային Քրեական Դատարանի Դատախազը ընդդեմ Դելալիչի և մյուսների գործ IT-96-21-T, 16 նոյեմբերի 1998 թ. վճիռ, պարբ. 452 և 454, Դատախազն ընդդեմ Ֆուրունջիայի, գործ IT-95-17/1-T, 10 դեկտեմբերի 1998 թ. վճիռ, պարբ. 139 և 143, Դատախազն ընդդեմ Կունարացի և մյուսների, գործ IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, 22 փետրվարի 2001թ. վճիռ, պարբ. 466:

մասին Վիեննայի կոնվենցիայի 53-րդ հոդվածի համաձայն՝ ընդհանուր միջազգային պարտադիր նորմն այն նորմն է, որը պետությունների միջազգային հանրության կողմից ամբողջությամբ ընդունվում ու ճանաչվում է որպես նորմ, որից շեղումն անթույլատրելի է, և որը կարող է փոփոխվել միայն ընդհանուր միջազգային իրավունքի հաջորդ նորմով:

ՄԻԵԴ-ն իր մի շարք որոշումներում իրավական դիրքորոշում է հայտնել առ այն, որ Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածն ամրագրում է ժողովրդավարական հասարակությունների ամենահիմնարար արժեքներից մեկը: Եվ ի տարբերություն Կոնվենցիայի նյութական դրույթների մեծ մասի՝ 3-րդ հոդվածը բացառություններ չի նախատեսում, և դրանցից որևէ շեղում թույլատրելի չէ՝ համաձայն 15-րդ հոդվածի 2-րդ կետի, անգամ ազգի կյանքին սպառնացող հանրային արտակարգ դրության դեպքում (*ibid.*): Նույնիսկ ամենադժվարին հանգամանքներում, ինչպիսին են ահաբեկչության և կազմակերպված հանցավորության դեմ պայքարը, Կոնվենցիան բացարձակ իմաստով արգելում է խոշտանգումները և վատ կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքը կամ պատիժը՝ անկախ տվյալ անձի վարքագծից¹:

Առաջադեմ քայլ պետք է համարել ողջ աշխարհում ընդունված այն պրակտիկան, որ պետությունները պարտավոր են բոլոր հնարավոր միջոցները ձեռնարկել, որպեսզի խոշտանգման կամ վատ վերաբերմունքի կիրառման դրսևորումները կանխարգելեն: Սակայն, գտնում ենք, որ Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածից որևէ շեղում չնախատեսելը չի կարող արդյունավետ համարվել: Ասվածը հանգում է նրան, որ որոշ բացառիկ իրադրություններում անհրաժեշտ է նախատեսել այս հոդվածից թույլատրելի շեղումներ, իհարկե դրա համար սահմանելով հստակ չափանիշների ամբողջություն: Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է այն իրադրություններին, երբ կան-

¹ Տե՛ս *Chahal v. United Kingdom*, 1996 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ, գանգատ թիվ 22414/93, կետ 79, *Selmouni v. France*, 1999 թվականի հուլիսի 28-ի վճիռ, գանգատ թիվ 25803/94, կետ 95 և *Labita v. Italy*, 2000 թվականի ապրիլի 6-ի վճիռ, գանգատ թիվ 26772/95, կետ 119:

խավարկած կա առ այն, որ անձի տեղեկությունների միջոցով հնարավոր է փրկել առավել բարձր արժեքներ: Այդպիսի արժեք կարող է համարվել բացառապես մարդու կյանքը, այսինքն՝ այն իրավիճակում, երբ առկա է համոզմունք այն մասին, որ վատ վերաբերմունքի որոշ դրսևորումների միջոցով հնարավոր է փրկել անձի կյանքը կամ հասարակության լայն զանգվածին սպառնացող վտանգը կանխարգելել, այն պայմանով, որ օբյեկտիվորեն վերացել են բոլոր հնարավոր միջոցներն այլ ձևերով այդ սպառնալիքը կանխելու համար, ապա վատ վերաբերմունքի որոշ դրսևորումներ անհրաժեշտ է թույլատրելի համարել, եթե, իհարկե նպատակը չի համարվում գործով ապացույցներ ձեռք բերել: Նմանատիպ շատ վառ օրինակ կարելի է համարել Գաֆգենն ընդդեմ Գերմանիայի գործը, որպիսի իրավիճակում ոստիկանների գործողություններն ուղղված էին երեխայի կյանքը փրկելուն, սակայն, միաժամանակ նրանք ցանկանում էին գործով ապացույցներ ձեռք բերել: Կարծում ենք այն պարագայում, երբ նպատակը մասնատվում է և դրա մեջ ներառվում է այլ՝ ապացույցներ ստանալուն ուղղված դիտավորություն, ապա հիշյալ իրավիճակը չպետք է ներառել մեր կողմից առաջարկվող բացառության մեջ:

Ասվածը հիմնավորելու համար ցանկանում ենք համեմատական անցկացնել Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի միջև, որի ներքո ևս նախատեսվում են որոշ բացառություններ: Այսինքն՝ այն հանգամանքը, որ կյանքի իրավունքը դա անօտարելի, անքակտելի իրավունք է, որն մարդուն տրված է ի ծնե, այս կարևորագույն իրավունքից նախատեսվում է որոշ բացառություններ, որոնցից որոշները նույնիսկ քննադատության տեղիք են տալիս (մասնավորապես՝ օրինական ձերբակալում իրականացնելու կամ օրինական հիմքերով կալանավորված անձի փախուստը կանխելու համար թույլատրվում է նրան կյանքից զրկել), իսկ Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածից՝ ոչ: Պետք է նաև նշել այն, որ նման բացառությունը չպետք է տարածվի այն դեպքերի վրա, երբ արարքն արդեն իսկ ավարտված է:

Առավել ամբողջականացնելու համար առաջարկը, գտնում ենք, որ միայն հետևյալ չափանիշների միաժամանակյա առկայության դեպքում կարելի է թույլատրել 3-րդ հոդվածից բացառություններ՝ ա.

եթե արարքը դեռ ավարտված չէ, բ. հնարավոր է փրկել այլ անձի կյանքը, կամ կանխել հասարակությանը սպառնացող առավել լուրջ վտանգը (օրինակ՝ ահաբեկչությունը), գ. եթե օբյեկտիվորեն սպառվել են այն բոլոր միջոցները, որոնցով հնարավոր է կանխել սպառնալիքը, դ. եթե առկա է հիմնավոր կասկած, որ միայն տվյալ անձն է տիրապետում այդ տեղեկությանը և դրա իրագործման մեջ առկա է վերջինիս մեղավորությունը, ե. եթե առկա չէ, այլ վերը թվարկածից դուրս ընկած նպատակ:

Իսկ մնացյալ իրավիճակներում լիովին համաձայնվելով միջազգային փաստաթղթերում առկա խոշտանգման արգելքին, գտնում ենք, որ պետությունները պարտավոր են իրենց իրավագործության ներքո գտնվող անձանց իրավունքները պաշտպանելու նկատառումով պայքարել այնպիսի արատավոր երևույթների դեմ, ինչպիսիք են խոշտանգումը և վատ վերաբերմունքի այլ ձևերը:

ՄԱԿ-ի խոշտանգման դեմ կոնվենցիայի 1-ին հոդվածով սահմանվում է, որ այն դեպքում, երբ ցավն ու տառապանքը բխում են օրինական պատժամիջոցից միայն կամ հատուկ է դրան, ապա դա չի կարող դիտարկվել որպես խոշտանգում: Գտնում ենք, սույն կոնվենցիայով նախատեսված նորմն այնքան էլ տեղին չէ, քանի որ, կարծես թե այն թույլ է տալիս օրինականացնել վատ վերաբերմունքի դրսևորումները: Այն դեպքում, երբ պատժի նպատակների մեջ կներառվի նաև անձին ֆիզիկական կամ հոգեկան ցավ կամ տառապանք պատճառելը, ապա այդ պատիժն արդեն իսկ չի կարող համարվել օրինական: Այսինքն՝ այն պետությունները, որոնք նախատեսում են մարմնական պատիժներ և դա նախատեսվում է օրենքով, դա դեռևս չի նշանակում, որ վատ վերաբերմունքի դրսևորումներ այստեղ չկան: Ցանկացած դեպքում, եթե պետությունը նման պատժատեսակ է նախատեսում, ապա դա կարելի է դիտարկել որպես անորոշ անձանց շրջանակին ուղղված վատ վերաբերմունք, քանի որ այստեղ արդեն առկա է խոշտանգմանը հատուկ այն նպատակը, որը վերաբերում է անձին պատժելուն՝ նրա կողմից կատարված արարքի համար, որի մեջ նա կասկածվում է:

Эмма Авагян

*Соискатель кафедры уголовного процесса и криминалистики
юридического факультета ЕГУ*

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ИСТЯЗАНИЯ

Работа посвящена изучению понятия истязания. Основная цель статьи состоит в том, чтобы на основе анализа элементов показать какие обязательные составные необходимы для квалификации поступка как "истязания". Исследуя ряд постановлений Европейского суда, мы отделили истязания от бесчеловеческого и унижительного обращения. Также в научной работе рассмотрены нормы абсолютных запретов истязания.

Emma Avagyan

Applicant of Chair of Criminal Processing and Criminalistics of YSU

THE CONCEPT AND CONTENT OF TORTURE

The work is dedicated to the disclosure of the concept of torture. The main objective is that the author has tried to show what obligatory components are required to qualify the act as torture through the analysis of the elements involved in the content of torture. The author has differentiated torture from inhuman and degrading treatment by studying a number of decisions of the European Court. In addition, the work also includes norms related to the absolute prohibition of torture.

Բանալի բառեր՝ խոշտանգում, անմարդկային վերաբերմունք, արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունք, յուս կոգենս, բացարձակ արգելք, դիտավորություն, ֆիզիկական ցավ և հոգեկան տառապանք:

Ключевые слова: истязание, бесчеловеческое обращение, унижающее достоинство обращения, юс когенс, абсолютный запрет, намерение, физическая боль и психические страдания.

Key words – torture, inhuman treatment, degrading treatment, jus cogens, absolute prohibition, premeditation, physical pain and mental suffering.

ԱՆՉԱՓԱՀԱՍՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ՕՐԻՆԱԿԱՆ
ՆԵՐԿԱՑԱՑՈՒՑՅԻ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Անչափահասների գործերով վարույթի առանձնահատկություններից է օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը, որը նշված գործերով դատավարական ձևի տարբերակման եղանակներից է: Օրինական ներկայացուցչի կարգավիճակն ու նշանակությունը վաղուց արդեն քննարկվում է դատավարագետների կողմից²: Այ-

¹ Եղջ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Ա. Դիրանդյան:

² Տե՛ս **Новобратский Л.**, Законный представитель несовершеннолетнего в уголовном процессе // Советская юстиция, М., Госюриздат РСФСР, 1962, № 24, էջ 10-11; **Ландо А. С.**, О процессуальном положении законного представителя несовершеннолетнего обвиняемого: Сборник работ аспирантов и соискателей // Ученые записки: Сборник работ аспирантов и соискателей. Саратов: Изд-во Сарат. юрид. ин-та, 1970, Вып. 19: Ч. 2, էջ 254-261; **Иванов А., Ландо А.**, Законный представитель несовершеннолетнего обвиняемого // Социалистическая законность, М., 1970, № 9, էջ 72-73; **Тепляков П.**, Законный представитель несовершеннолетнего обвиняемого в советском уголовном процессе // Социалистическая законность. М., 1972, № 10, էջ 40-41; **Тепляков П. П.**, Развитие законодательства о законном представителе несовершеннолетнего обвиняемого в русском и советском уголовном процессе // Государство, право и демократия в условиях развитого социалистического общества. Тезисы докладов 2-ой научно-теоретической конференции аспирантов (2-4 февраля 1973 г.), М., Изд-во ВЮЗИ, Изд-во МГУ, 1973, էջ 244-246; **Иванов А., Ландо А.**, Законный представитель несовершеннолетнего подозреваемого // Социалистическая законность, М., 1973, № 3. իջ 47; **Ландо А. С.**, Представители несовершеннолетних обвиняемых в советском уголовном процессе. Автореф. Дис. ... канд. юрид. наук - Саратов, 1973. 20 էջ; **Ландо А. С.**, Участие по делам несовершеннолетних их законных представителей // Тезисы докладов и сообщений на Всесоюзной научно-практической конференции "Совершенствование организации и усиление воспитательно-предупредительного воздействия судебных процессов", 23-24 октября 1974 г.. М.: Изд-во МЮ СССР, 1974, էջ 74-

սօր էլ անչափահասի օրինական ներկայացուցչի իրավական վիճակի հիմնախնդիրները քրեական դատավարությունում մնացել են արդիական: Այդ մասին են վկայում այն հետազոտությունները, որոնք իրականացվել են դատավարական գրականության մեջ¹: Անկասկած քրեական գործերով վարույթին օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը անչափահաս մեղադրյալի իրավունքների պաշտպանության լրացուցիչ երաշխիք է: Անչափահաս մեղադրյալը, ճիշտ է, օժտված է ընդարձակ իրավունքներով, սակայն տարիքային և հոգեբանական առանձնահատկություններից ելնելով չի կարող լրիվ իրականացնել իր իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը: Դրա համար անչափահաս մեղադրյալի իրավունքների պաշտպանության համար սահմանված են լրացուցիչ ե-

76; **Ландо А. С.**, Вопросы участия в процессе законных представителей несовершеннолетнего подозреваемого // Вопросы теории и практики прокурорского надзора, Межвузовский научный сборник, Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1974, էջ 49-55 և ուրիշներ:

¹ Տե՛ս **Дикарев И.**, Свидетельский иммунитет законных представителей несовершеннолетних // Уголовное право. М.: АНО "Юридические программы", 2009, № 1, էջ 76-80; **Назарчук А. Г.**, Роль и участие законных представителей несовершеннолетних подозреваемых (обвиняемых) в уголовном процессе // Общество и право. Краснодар: Изд-во Краснодар. ун-та МВД России, 2009, № 2 (24), էջ 201-205; **Дорофеева В. Ю.**, Процессуально-тактические особенности деятельности профессионального представителя несовершеннолетнего потерпевшего в российском уголовном судопроизводстве. Автореф. дисс... канд. юрид. наук - Воронеж, 2009. 23 էջ; **Лошкарева Т. В.**, К вопросу об участии законных представителей по уголовным делам в отношении несовершеннолетних // Совершенствование деятельности по раскрытию и расследованию преступлений, совершенных несовершеннолетними. Сборник научных статей по материалам научно-практической конференции, 20 июня 2007 г.. Ижевск: ИФ НА МВД России, 2008, էջ 13-17; **Васильева О. М.**, Процессуальные проблемы допуска законных представителей несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых к участию в уголовном судопроизводстве // Совершенствование деятельности по раскрытию и расследованию преступлений, совершенных несовершеннолетними, Сборник научных статей по материалам научно-практической конференции, 20 июня 2007 г.. Ижевск: ИФ НА МВД России, 2008, էջ 17-26 և ուրիշներ»:

րաշխիքներ, որոնցից է օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը քրեական դատավարությունում¹:

Անչափահասի օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը քրեական դատավարությունում պայմանավորված է երկու կարևոր հանգամանքներով՝ 1) անչափահասի սահմանափակ դատավարական գործունակությամբ, 2) անչափահասի դաստիարակության և վարքագծի համար ունեցած պարտականությամբ: Օրինական ներկայացուցիչը գործում է ոչ թե անչափահասի փոխարեն, այլ նրա հետ միասին, նպաստելով անչափահասի իրավունքների և օրինական շահերի իրացմանը, ինչպես նաև նրա կողմից դատավարական պարտականությունների կատարմանը: Անչափահաս մեղադրյալն իր դատավարական իրավունքներն իրացնելիս՝ համաձայնություն չի ստանում օրինական ներկայացուցչից:

Այդ երաշխիքն ապահովվում է շնորհիվ այն բանի, որ օրինական ներկայացուցիչը, անչափահասի մոտ առանձնահատուկ, վստահելի հարաբերություններ ձեռք բերելով, իմանալով նրա յուրահատկությունները, կարող է բավականին արդյունավետ նպաստել նրա իրավունքների ու ազատությունների իրացմանը: Ըստ այդմ, օրինական ներկայացուցչին պետք է դիտել քրեական դատավարությունում անչափահասների իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանության համակարգի կարևորագույն տարրերից մեկը: Նրա շնորհիվ իրական է դառնում անչափահասների պաշտպանության հնարավորությունը քրեական դատավարությունում և ապահովվում է կողմերի հավասարության սկզբունքի գործողությունը²:

Ծնողների կամ խնամակալի մասնակցությունը, ինչպես նշված է Պեկինյան կանոնների 15.2 կանոնում, պետք է դիտել որպես ընդ-

¹ Տե՛ս **Исакова Т. В.**, Производство по уголовным делам в отношении несовершеннолетних, Канд. юрид. наук, Иркутск, 2009, էջ 66:

² Տե՛ս **Դիրանյան Ս. Ա.**, Անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության ապահովումը Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության մինչդատական վարույթում, Եր., Երևանի պետական համալսարանի հրատ., 2011, էջ 337:

հանուր հոգեբանական, զգացմունքային աջակցություն անչափահասին, որպես գործառույթ այն պետք է իրականացվի դատավարության ամբողջ ընթացքում:

Օրինական ներկայացուցչությունը դատավարական այն ինստիտուտներից է, որն իր ամրագրումն է ստացել ինչպես քաղաքացիական, այնպես էլ՝ քրեական դատավարությունում: Իհարկե, այն ունի վաղեմի պատմություն, մասնավորապես նախատեսված էր ինչպես խորհրդային, այնպես էլ գործող նյութական և դատավարական օրենսդրությամբ: Այդպիսի կարգավորումը նպատակ է հետապնդում ապահովել անչափահաս կամ անգործունակ անձանց իրավունքների և իրավաչափ շահերի պաշտպանությունը: Օրենսդրության մեջ չկա «օրինական ներկայացուցիչ» հասկացության ընդհանուր բնորոշումը, իսկ իրավունքի տարբեր ճյուղերում հանդիպում ենք դրա առանձնահատուկ կարգավորմանը: Այն միջճյուղային կատեգորիա է, որը նախատեսված է ինչպես նյութական, այնպես էլ դատավարական օրենսդրությամբ:

Քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի 9-րդ գլուխը նվիրված է ներկայացուցչությանը և իրավահաջորդությանը, որում առանձին կարգավորված են նաև օրինական ներկայացուցչի իրավական կարգավիճակի հարցերը: Ընդհանրական կարգավորման հիման վրա սահմանվել է իրավունքների շրջանակը, որոնցով օժտվում է օրինական ներկայացուցիչը՝ անկախ այն բանից, թե ում է նա ներկայացնում՝ մեղադրյալին, կասկածյալին, տուժողին, թե վկային: Դա չի բացառում օրինական ներկայացուցիչների միջև տարբերությունների առկայությունը քրեական դատավարությունում: Այդ մասին է վկայում ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 77-րդ հոդվածի 9-րդ մասը, որտեղ սահմանված է. «Տուժողի, քաղաքացիական հայցվորի, կասկածյալի, մեղադրյալի օրինական ներկայացուցիչն իր իրավունքներից օգտվում և իր վրա դրված պարտականությունները կատարում է անձամբ»: Այսինքն՝ մեղադրյալի օրինական ներկայացուցիչը օգտվում է իր կողմից ներկայացվող մեղադրյալի իրավունքներից, տուժողի օրինական ներկայացուցիչը համապատասխանաբար՝ տուժողի իրավունքներից: Հաշվի առնելով այն, որ բոլոր այդ մասնակիցներն

ունեն տարբեր ծավալի իրավունքներ, օրինական ներկայացուցիչները ևս, որոնք ներկայացնում են այդ մասնակիցներին, օգտվում են համապատասխան ծավալի իրավունքներից: Դրանով իսկ տվյալ օրինական ներկայացուցչի դատավարական վիճակը կախված է այն բանից, թե քրեական դատավարության, որ մասնակցի շահերն է նա ներկայացնում, և իրավունքների շրջանակից, որոնցով օժտված է քրեական դատավարությունում ներկայացվող համապատասխան մասնակիցը: Օրինական ներկայացուցչի հիմնախնդրի լուծման նման մոտեցումը, որը տեղ է գտել Հայաստանի Հանրապետության քրեադատավարական օրենսդրությունում, պետք է գնահատել հաջողված, որովհետև հաջողվել է օրենսդրորեն մոտենալ յուրվեճալ արդարադատության հիմնախնդրի լուծմանը:

Եթե համեմատենք նրանց դատավարական վիճակները, ապա կտեսնենք, որ նրանք բոլորը օժտված են իրավունքների գրեթե նույն ծավալով, որոնք անհրաժեշտ են իրենց՝ անչափահասների շահերը պաշտպանելու համար, որոնց ներկայացնում են: Բացի այդ՝ նրանք նույն շրջանակի այն անձինք են, որոնք կարող են հանդես գալ որպես անչափահասների օրինական ներկայացուցիչներ: Այս հանգամանքը հիմք է հանդիսացել քրեական դատավարության օրենսգրքում ներկայացուցչության ինստիտուտի միասնական կարգավորման, որը հնարավորություն է տալիս խուսափել կրկնություններից: Պետք է համաձայնել պրոֆեսոր Ս.Ա. Դիլբանդյանի այն մոտեցման հետ, որ նման կարգավորմամբ ըստ էության դրվել են անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացման հարցերում միասնական մոտեցում ցուցաբերելու հիմքեր, այսինքն՝ կանոնակարգվել է քրեական դատավարության մասնակցի վիճակը, որը կարող է ներկայացնել քրեական դատավարությունում ներգրավված ցանկացած անչափահասի իրավունքներն ու շահերը: Բացի այդ, լուծվել է նորմատիվ միջոցների տնտեսման խնդիրը, այսինքն՝ նվազագույն քանակի նորմերով լուծվել է օրինական ներկայացուցչի խնդիրը, որը կարող է ներկայացնել կասկածյալի, մեղադրյալի, տու-

ծողի, քաղաքացիական հայցվորի իրավունքներն ու շահերը¹: Օրենսդրական առանձին կարգավորումը վկայում է նաև քրեական դատավարությունում այս սուբյեկտների ունեցած դերի կարևորության մասին: Օրենսդրական նշված կարգավորումից հետևում է, որ օրինական ներկայացուցչությունը ներկայացուցչության ինքնուրույն տեսակ է և իրականացվում է քրեական դատավարությունում հանդես եկող անչափահաս անձանց նկատմամբ: Չնայած առկա օրենսդրական կարգավորմանը, դատավարական գրականության մեջ հանդիպում ենք նաև հակառակ կարծիքի, որ օրինական ներկայացուցչությունը, քանի որ առաջանում է օրենքի ուժով, հետևաբար այն ներկայացուցչության ինքնուրույն տեսակ չէ: Այսպես՝ Օ. Խ. Գալիմովը գտնում է, որ քրեական դատավարությունում գործում է երկու տեսակի ներկայացուցչություն՝ պայմանագրային և օրինական: Առաջինը հիմնված է դատավարության մասնակիցների (տուժողի, քաղաքացիական հայցվորի, քաղաքացիական պատասխանողի) և այլ անձի (օրինակ՝ փաստաբանի) միջև պայմանագրի վրա, երկրորդը՝ ծննդյան վրա: Դրա համար իրավաբանական գիտության մեջ կարելի է առանձնացնել ներկայացուցչություն և օրինական ներկայացուցչություն հասկացությունները: Քրեական դատավարությունում օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը երկմիասնական է: Մի կողմից՝ դա իրավաբանական փաստն է, որի հետ օրենքը կապում է օրինական ներկայացուցչության առաջացումը, մյուս կողմից ներկայացնող անձի կողմից դատավարական կարգավիճակի ձեռք բերումն է: Առաջինը կարգավորվում է քաղաքացիական և ընտանեկան օրենսդրությամբ, իսկ երկրորդը՝ քրեադատավարական²: Մենք նույնպես պաշտպանում ենք այն մոտեցումը, որ օրինական ներկայացուցչությունը պետք է տարբերել ներկայացուցչությունից, որովհետև ի տարբերություն ներկայացուցչի, օրինական ներկայացուցչի դիրքորոշումը, նրա լիազորությունների ծավալը կախված չէ ներկա-

¹ Ս. Ա. Դիրբանդյան, նույն աշխ., էջ 340:

² См. у Галимов О. Х., Малолетние лица в уголовном судопроизводстве, -СПб, Питер, 2001, էջ 56-57:

յացվողի կամքից, այլ հանդիսանում է այդպիսին՝ օրենքի ուժով: Քրեական դատավարության օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը պարտադիր է ըստ օրենքի, իսկ մինչդեռ ներկայացուցչության դեպքում անհրաժեշտ է ներկայացվողի ցանկությունը:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 76-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Տուժողի, քաղաքացիական հայցվորի, կասկածյալի, մեղադրյալի օրինական ներկայացուցիչներ են համարվում նրանց ծնողները, որդեգրողները, խնամակալները կամ հոգաբարձուները, որոնք քրեական գործով վարույթի ընթացքում ներկայացնում են դատավարության համապատասխան անչափահաս կամ անգործունակ մասնակցի օրինական շահերը: Օրինական ներկայացուցիչ չունենալու դեպքում քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը տուժողի, կասկածյալի կամ մեղադրյալի օրինական ներկայացուցիչ է նշանակում խնամակալության և հոգաբարձության մարմինն»: Ինչպես տեսնում ենք նշված հոդվածում թվարկված են այն անձինք, որոնք իրավունք ունեն ներկայացնելու անչափահաս կամ անգործունակ մասնակցի օրինական շահերը: Այսինքն՝ քրեական դատավարության օրենսգրքում ոչ թե թվարկված են օրինական ներկայացուցչի հատկանիշները, այլ այն անձանց շրջանակը, որոնք կարող են օրինական ներկայացուցիչներ ունենալ: Պետք է նշել, որ այս հիմնախնդիրն առկա է նաև այլ երկրների օրենսդրությունում, մասնավորապես Ռուսաստանի Դաշնության, որում նույնպես ներկայացված են այն սուբյեկտները, ովքեր կարող են լինել օրինական ներկայացուցիչներ:

Քրեադատավարական գրականության մեջ օրինական ներկայացուցչի բնութագրական հատկանիշներն առանձնացվել են Ա. Կ. Բելոկոպիտովի կողմից, ըստ հեղինակի այդ հատկանիշներն են՝ 1) օրինական ներկայացուցիչները կոչված են պաշտպանելու անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ սուբյեկտների իրավունքներն ու օրինական շահերը, 2) օրինական ներկայացուցիչներն անձի իրավունքներն ու շահերը ներկայացնելու լիազորություններ ձեռք են բերում ոչ թե տվյալ անձից, այլ օրենքի հիման վրա, 3) օրինական ներկայացուցչի իրավունքների ծավալը կախված չէ ներկա-

յացվողի կամքից, 4) օրինական ներկայացուցիչը ներկայացնելով անձին արտահայտում է իր կամքը, 5) օրինական ներկայացուցիչը ներկայացվողի իրավունքներն ու օրինական շահերը պետք է ներկայացնի բոլոր հաստատություններում՝ ներառյալ դատարանում¹: Անկասկած այս հատկանիշները բնութագրական են քրեական դատավարությունում օրինական ներկայացուցչությանը, բայց այն կրում է շատ ընդհանրական բնույթ:

Հաշվի առնելով ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրությամբ նշված սուբյեկտի իրավական վիճակի կարգավորման առանձնահատկությունները, ինչպես նաև դատավարական գրականության մեջ այս հարցի վերաբերյալ տեղ գտած կարծիքները, օրինական ներկայացուցչի իրավական վիճակը կարելի ներկայացնել հետևյալ հատկանիշներով՝

1. Օրինական ներկայացուցիչներ կարող են լինել՝ տուժողի, քաղաքացիական հայցվորի, կասկածյալի, մեղադրյալի ծնողները, որդեգրողները, խնամակալները կամ հոգաբարձուները, ովքեր քրեական գործով վարույթի ընթացքում ներկայացնում են դատավարության համապատասխան անչափահաս կամ անգործունակ մասնակցի օրինական շահերը: Օրինական ներկայացուցիչ չունենալու դեպքում քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը տուժողի, կասկածյալի կամ մեղադրյալի օրինական ներկայացուցիչ է նշանակում խնամակալության և հոգաբարձության մարմնին (ՀՀ քր. դատ. օր-ի հոդված 76, մաս 1): Ինչպես տեսնում ենք, նշված հոդվածում սպառիչ թվարկված են այն սուբյեկտների շրջանակը, որոնք կարող են հանդես գալ որպես օրինական ներկայացուցիչներ:

2. Համապատասխան անձինք օրինական ներկայացուցչի կարգավիճակ ձեռք են բերում օրենքի ուժով և քրեական վարույթում անչափահասի շահերը ներկայացնելու համար՝ բավարար է իրենց մերձավորության աստիճանը հաստատող համապատասխան փաստաթուղթ ներկայացնելը:

¹ Ст'ю Белокопытов Законное представительство в российском уголовном судопроизводстве, Дисс. ... канд. юрид. наук, Иркутск, 2009, էջ 22:

3. Օրինական ներկայացուցչի իրավական վիճակը բնութագրող կարևոր հատկանիշ է նրա պարտադիր մասնակցությունը: Քրեադատավարական գործող օրենսգրքից միանշանակ չի բխում այդ հատկանիշի առկայությունը, քանի որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 76-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ հետաքննության մարմինը, քննիչը, դատախազը կամ դատարանն իրենց որոշմամբ թույլատրում են քրեական գործով վարույթին որպես համապատասխան տուժողի, քաղաքացիական հայցվորի, կասկածյալի, մեղադրյալի օրինական ներկայացուցիչներ մասնակցել նրանցից յուրաքանչյուրի ծնողներից, որդեգրողներից, խնամակալներից կամ հոգաբարձուներից մեկին: Նշված հոդվածից հետևում է, որ օրինական ներկայացուցիչը վարույթին կարող է մասնակցել վարույթն իրականացնող մարմնի թույլտվությամբ: Այդ մասին է վկայում նաև օրենքում ամրագրված այն դրույթը, որ քրեական հետապնդման մարմնի առաջարկով մասնակցել իրականացվող քննչական կամ այլ դատավարական գործողություններին (քր. դատ. օր-ի հոդված 77, մաս 1, կետ 4): Իհարկե, նման կարգավորումը համահունչ չէ Պեկինյան կանոնների 15.2 կետում սահմանված այն դրույթին՝ «Ծնողները կամ խնամակալը իրավունք ունեն մասնակցելու դատաքննությանը, և անչափահասի շահերից ելնելով իշխանության իրավասու մարմինը կարող է պահանջել նրանց մասնակցությունը»: Դատավարությանն անչափահասի օրինական ներկայացուցչի մասնակցության գործող օրենսդրական կարգավորումը չի համապատասխանում պեկինյան կանոններին, որովհետև կանոններում նրա մասնակցությունը ոչ թե թողնված է վարույթն իրականացնող մարմնի հայեցողությանը, այլ հռչակում է որպես օրինական ներկայացուցչի իրավունք, որին համապատասխանում է վարույթն իրականացնող մարմնի պարտականությունը:

Քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում տեղ գտած կարգավորումն օրինական ներկայացուցչին զրկում են արդյունավետ ներկայացնել անչափահաս անձի իրավունքներն ու իրավաչափ շահերը: Կարծում ենք, որ հաշվի առնելով օրինական ներկայացուցչի մասնակցության անհրաժեշտությունը՝ օրենքի ուժով վա-

րույթն իրականացնող մարմնին պետք է պարտավորեցնել ապահովելու օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը: Խնդրի լուծումը նախ պետք է տեսնել դատավարության օրենսգրքում անչափահաս մասնակցի իրավունքների շարքում օրինական ներկայացուցչիչ ունենալու իրավունքի նախատեսման մեջ, որը պետք է պարզաբանվի նրան: Այս մոտեցումը բխում է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանի այն դիրքորոշումից, որ «Երեխաների իրավունքների մասին» կոնվենցիայի 12-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ իր սեփական հայացքները ձևակերպելու ընդունակ երեխայի համար մասնակից պետություններն ապահովում են դրանք ազատորեն արտահայտելու իրավունք այն բոլոր դեպքերում, որոնք վերաբերում են երեխային: Ընդ որում, երեխայի հայացքների նկատմամբ ցուցաբերվում է նրա տարիքին և հասունությանը համապատասխան պատշաճ ուշադրություն:

Կոնվենցիայի նշված հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ այդ նպատակով երեխային, մասնավորապես, հնարավորություն է տրվում իրեն վերաբերող ցանկացած դատական կամ վարչական քննության ժամանակ ունկնդրվել թե՛ անմիջականորեն, թե՛ իր ներկայացուցչի կամ համապատասխան մարմնի միջոցով, ազգային օրենսդրության դատավարական նորմերով նախատեսված կարգով: Վերոշարադրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ սույն գործով Առաջին ատյանի դատարանում դատաքննությանն անհրաժեշտ էր ապահովել երեխաների և վերջիններիս ներկայացուցչի մասնակցությունը¹:

Անհրաժեշտ է նշել, որ այս թերությունը վերացված է Նախագծում, որի 420-րդ հոդվածի համաձայն՝ անչափահասին վերագրվող հանցանքի վերաբերյալ վարույթով օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը պարտադիր է: Նման կարգավորումն անկասկած իրական է դարձնում օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը անչափահասի վերաբերյալ գործով վարույթին և դրանով երաշխավորում նրա իրավունքների և իրավաչափ շահերի պաշտպանությունը:

¹ Հայարփի Միշայի Աթոյանի վճռաբեկ բողոքը, ԵԱԴԴ/0014/11/09:

4. Օրինական ներկայացուցչի բնութագրման համար կարևոր է նաև նրա դատավարական ինքնուրույնությունը: Քրեական դատավարությունում օրինական ներկայացուցիչը հանդես է գալիս որպես ինքնուրույն սուբյեկտ, որովհետև նրա կարգավիճակն ամրագրված է քրեական դատավարության օրենսգրքով, իրականացնում է որոշակի գործառնություն և օժտված է դատավարական իրավունքներով ու պարտականություններով: Օրինական ներկայացուցչի կարգավիճակն առանձնանում է նրանով, որ նա ոչ միայն իրականացնում է իր իրավունքները, այլև նպաստում է ներկայացվող անձի իրավունքների իրականացմանը:

Քրեական դատավարության գործող օրենսդրությամբ չի կարգավորված նաև օրինական ներկայացուցիչների ներկայության ապահովման հարցը: ՀՀ քր. դատ. օր-ի 77-րդ հոդվածի 6-րդ մասում սահմանված է, որ օրինական ներկայացուցիչը պարտավոր է՝ «իր կողմից ներկայացվող անձի շահերը պաշտպանելու համար ներկայանալ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով», սակայն դրա իրականացումն ապահովող համապատասխան երաշխիք նախատեսված չէ, որովհետև օրինական ներկայացուցչի չներկայանալու դեպքում՝ վարույթն իրականացնող մարմինը չի կարող նրան բերման ենթարկել: Քանի որ անչափահաս կասկածյալի, մեղադրյալի կամ տուժողի շահերի ներկայացումը մտնում է օրինական ներկայացուցչի պարտականությունների մեջ, հետևաբար նրանց մասնակցությունն ապահովելու համար, քրեադատավարական օրենսդրությամբ պետք է նախատեսել, որ օրինական ներկայացուցիչը նույնպես կարող է բերման ենթարկվել:

Այս հիմնախնդիրն իր լուծումն է ստացել Նախագծի 145 հոդվածում, որում սահմանված է՝ վարույթի մասնավոր մասնակցի (բացառությամբ պաշտպանի և լիազոր ներկայացուցչի), ինչպես նաև վկայի, փորձագետի կամ թարգմանչի կողմից սույն օրենսգրքով նախատեսված պարտականությունների կատարումից չարամտորեն խուսափելու դեպքում քննիչը, դրանց կատարումն ապահովելու նպատակով, իրավասու է որոշում կայացնել անձին ձերբակալելու մասին:

Քրեական դատավարության օրենսգրքով չի կարգավորված նաև այն հարցը, թե ինչպես պետք է վարվել, եթե օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը կարող է վնասել անչափահասի շահերին: Քանի որ օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը նպատակ ունի անչափահասին օգնելու, և ոչ թե վնասելու, հետևաբար վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է իրավունք ունենա տվյալ օրինական ներկայացուցչին հեռացնել վարույթից և ներգրավել մյուս օրինական ներկայացուցչին, իսկ եթե այդպիսիք չկան, ապա տուժողի, կասկածյալի կամ մեղադրյալի օրինական ներկայացուցիչ նշանակել խնամակալության և հոգաբարձության մարմին:

Դատավարական գրականության մեջ այս հարցի իրավական կարգավորման վերաբերյալ հանդիպում ենք տարբեր կարծիքների: Այդ կարծիքների հիմքում մի դեպքում ընկած է օրենքի ուժով օրինական ներկայացուցչի կողմից անչափահասի իրավունքներն ու օրինական շահերը ներկայացնելու պարտականությունը, մյուս դեպքում՝ անչափահաս անձի ազատ կամահայտությունը: Այսպես՝ Ա.Ս. Լանդոն այս կապակցությամբ նշում է, որ օրինական ներկայացուցչի գործողությունները կապված չեն մեղադրյալի կամահայտության հետ, որովհետև այն իրականացվում է հանուն նրա շահերի¹: Չնայած առկա կարծիքների բազմազանությանը, կաժում ենք, որ արդարացի են այն հեղինակները, որոնք նախապատվությունը տվյալ դեպքում տալիս են անչափահաս մեղադրյալի կամքի ազատությանը, մասնավորապես այն դեպքերում, երբ օրինական ներկայացուցչի և անչափահասի միջև կան հակասություններ²: Օրինական ներկայացուցիչը չի կարող իր շահերը հակադրել ներկայացվողի շահերին, հակառակ դեպքում նրա մասնակցությունը կկրի ձևական բնույթ: Նշված կարծիքին է նաև Յու. Պ. Միխաիլչուկը, որը գտնում է,

¹ St' u **Ландо А. С.**, Представители несовершеннолетних обвиняемых в советском уголовном процессе, Саратов: Изд-во СГУ, 1977, էջ 26-27:

² St' u **Никандров В. И.**, Участие родителей несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых в уголовном процессе //Государство и право. -1993. N 8, էջ 99-106; **Голубева Л. М.**, Судебное рассмотрение дел о преступлениях несовершеннолетних /вопросы теории и практики, Фрунзе: ИЛИМ, 1981, էջ 29:

որ անչափահասի կարծիքը պետք է հաշվի առնել քրեական դատավարությանն օրինական ներկայացուցիչներից որևէ մեկին ներգրավելիս¹:

Նշված մոտեցումը բխում է նաև պեկինյան կանոններից, որում սահմանված է՝ իշխանության իրավասու մարմինը կարող է մերժել օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը, եթե կան հիմքեր ենթադրելու, որ դա անհրաժեշտ է անչափահասի շահերի պաշտպանության համար: Տվյալ դեպքում նախապատվությունը տրվում է անչափահասի շահերին և նրա կամքի ազատությանը, որը կարող է ինքնուրույն ներկայացնել իր շահերը դատարանում:

Քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում նախ պետք է սահմանել, որ օրինական ներկայացուցիչը կարող է հեռացվել դատավարությունից, եթե կան հիմքեր ենթադրելու, որ նա իր գործողություններով կարող է վնաս հասցնել անչափահաս կասկածյալի, մեղադրյալի, տուժողի շահերին: Կարծում ենք, որ նշված հարցի արդյունավետ կարգավորման համար, պետք է նախատեսել նաև ծնողին քրեական դատավարությունից հեռացնելու հիմքերը, քանի որ դրանց բացակայությունը կարող է հանգեցնել անչափահասի իրավունքների խախտման: Քրեական դատավարությունում հնարավոր է վիճակ, երբ անձին քրեական օրենքով չթույլատրված արարքով վնաս է պատճառել ծնողը: Այսինքն՝ ծնողը տվյալ դեպքում հանդես է գալիս ոչ միայն որպես մեղադրյալ, այլև տուժողի օրինական ներկայացուցիչ, բայց քրեական դատավարությունում անձը չի կարող երկու դատավարական վիճակ ունենալ: Պետք է համաձայնել Վ. Ե. Յուրչենկոյի այն կարծիքի հետ, որ եթե հանցավոր ոտնձգությունն անչափահաս տուժողի նկատմամբ կատարվել է օրինական ներկայացուցչի կողմից, հետևաբար նա չի կարող ներկայացնել նրա շահերը²: Տվյալ դեպքում մեկ անձը չի կարող իրականացնել

¹ St' u **Михаилчук Ю. И.**, Допрос несовершеннолетнего обвиняемого на предварительном следствии, дисс... канд. юрид наук. Краснодар, 2005, էջ 134:

² St' u **Юрченко В. Е.**, Гарантии прав потерпевших в судебном разбирательстве. Томск: Изд-во Томск, Ун-та, 1977, էջ 91:

միմյանց հակասող երկու գործառույթներ՝ պաշտպանության և մեղադրանքի: Բնականաբար ծնողը որպես մեղադրյալ չի կարող ներկայացնել անչափահաս տուժողի շահերը և միաժամանակ հանդես գալ որպես օրինական ներկայացուցիչ: Կարծում ենք, որ որպես հիմք կարող է հանդիսանալ նաև այն, եթե անչափահաս անձի ծնողներն օրենքով սահմանված կարգով զրկվել են ծնողական իրավունքից:

Եթե գործով պարզվել է, որ անչափահասի ծնողները վարում են հակաբարոյական կյանք, թմրամոլ են, չեն մասնակցում անչափահասի դաստիարակությանը, մեղադրյալի մոտ չեն վայելում հարգանք, ապա վարույթն իրականացնող մարմինը կարող է նրան զրկել մասնակցելու վարույթին, բայց այդ դեպքում պետք է ներգրավի մյուս օրինական ներկայացուցիչին: Այն դեպքում, երբ օրինական ներկայացուցիչը բացակայում է, ապա մասնակից է դարձվում հոգաբարձության կամ խնամակալության մարմինը:

Դատավարական գրականության մեջ վեճի առարկա է նաև այն հարցը, արդյոք երկու ծնողներն էլ պետք է մասնակցեն, թե նրանցից մեկը: Այս հարցն մեր քրեադատավարական օրենսդրությամբ ստացել է համապատասխան կարգավորում: Ըստ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 76-րդ հոդվածի՝ «Հետաքննության մարմինը, քննիչը, դատախազը կամ դատարանն իրենց որոշմամբ թույլատրում են քրեական գործով վարույթին որպես համապատասխան տուժողի, քաղաքացիական հայցվորի, կասկածյալի, մեղադրյալի օրինական ներկայացուցիչներ մասնակցել նրանցից յուրաքանչյուր ծնողներից, որդեգրողներից, խնամակալներից կամ հոգաբարձուներից մեկին: Ընդ որում՝ որպես օրինական ներկայացուցիչ պետք է թույլատրվի մասնակցել այն ծնողին, որդեգրողին, խնամակալին կամ հոգաբարձուին, որի թեկնածությունն իր համաձայնության առկայության դեպքում պաշտպանում են մյուս բոլոր օրինական ներկայացուցիչները: Հակառակ դեպքում քրեական գործով վարույթին որպես օրինական ներկայացուցիչ մասնակցող անձին ընտրում է դատախազը կամ դատարանը»: Ինչպես տեսնում ենք, որպես օրինական ներկայացուցիչ կարող է մասնակցել վերը թվարկված անձանցից միայն մեկը, որի

թեկնածությունը պաշտպանում են մյուսները, իսկ հակառակ դեպքում՝ այն որոշում է վարույթն իրականացնող մարմինը: Ինչպես արդեն նշեցինք, չնայած հարցի օրենսդրական կարգավորմանը, դատավարական գրականության մեջ կա նաև այլ տեսակետ:

Դատավարագետների մի մասը գտնում է, որ երկու ծնողներին միաժամանակ դատավարություն ներգրավելը բարդացնում է քրեադատավարական գործունեության իրականացումը, իսկ մեկ օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը բավարար է անչափահաս անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության համար:

Կարծում ենք, որ քրեական գործով մի քանի օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունն արդարացված է, որովհետև ծնողներն ունեն հավասար իրավունքներ և կրում են հավասար պարտականություններ իրենց երեխաների հանդեպ: Քրեական դատավարության օրենսդրությամբ նախատեսված վերը նշված սահմանափակումը պետք է վերացնել:

Քրեական դատավարությանը օրինական ներկայացուցչի մասնակցության համար կարևոր է նրա կարգավիճակի հարցը, այսինքն, որ պահից նա իրավունք ունի մասնակցելու դատավարությանը: Քանի որ նրա կարգավիճակը պայմանավորված է կասկածյալի կամ մեղադրյալի իրավական վիճակով, հետևաբար օրինական ներկայացուցիչն իրավունք ունի մասնակցելու դատավարությանը ոչ թե այն պահից, երբ վարույթն իրականացնող մարմինը նրան հրավիրում է մասնակցել առանձին քննչական գործողությունների կատարմանը, այլ կասկածյալի կամ մեղադրյալի կարգավիճակ ձեռք բերելու պահից: Կասկածյալի դեպքում օրինական ներկայացուցիչը մասնակցում է նրա ձերբակալման կամ նրա նկատմամբ խափանման միջոց կիրառելու պահից, իսկ մեղադրյալի դեպքում՝ նրան մեղադրանք առաջադրելու պահից: Անչափահասի նկատմամբ քրեական գործով վարույթին օրինական ներկայացուցչի մասնակցության հարցը պետք է կարգավորել այնպիսի ճշգրտությամբ, ինչպիսին սահմանված է պաշտպանի համար: Նախագծով, քանի որ վերացվել է կասկածյալ սուբյեկտը, հետևաբար օրինական ներկայացուցչի

մասնակցությունը պետք է ապահովել նաև ձերբակալված անձի համար, որը ենթարկվել է քրեական հետապնդման: Այսինքն՝ ձերբակալված անձի համար պետք է նախատեսել ոչ միայն պաշտպան ունենալու իրավունքը, այլև օրինական ներկայացուցիչ: Նախագծի 420-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ անչափահասին վերագրվող հանցանքի վերաբերյալ վարույթն իրականացնող մարմինն օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունն ապահովում է անչափահասի ձերբակալման կամ նրան մեղադրանք ներկայացնելու պահից: Վարույթն իրականացնող մարմինն օրինական ներկայացուցչին պարզաբանում քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված նրա իրավունքներն ու պարտականությունները:

Վերը շարադրվածը մեզ հիմք է տալիս ենթադրելու, որ քրեական դատավարությունում օրինական ներկայացուցչի իրավական վիճակի կարգավորումը պետք է բարելավել, մասնավորապես ոչ միայն ընդարձակելով նրա իրավունքները, այլև ապահովելով դրանց իրականացումն ապահովող երաշխիքներ: Կարծում ենք, որ նրա իրավական վիճակը պետք է մոտեցնել պաշտպանի կամ ներկայացուցչի վիճակին: Մասնավորապես, պետք է ընդարձակել նրա հնարավորությունները՝ քրեական դատավարության տարբեր փուլերում մասնակցելու ապացուցման գործընթացին:

Агабабян Нелли

Аспирант кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ

ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СТАТУСА ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЯ ПО ДЕЛАМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Производство по делам несовершеннолетних должно отличаться от всех других уголовных процедур обеспечением по возможности благоприятных условий, которые максимально способствуют обеспечению прав и законных интересов несовершеннолетних. Одной из наиболее важных гарантий для обеспечения прав и законных интересов несовершеннолетних является участие законного представителя в разбирательстве дела по несовершеннолетним, чем и отли-

чается форма судопроизводства по таким делам. Определение особенности такого производства обусловлено возрастным фактором несовершеннолетнего, то есть степенью его психологического и физического развития. Законодательное регулирование правового статуса законного представителя ставит перед собой цель обеспечить защиту прав граждан и законных интересов несовершеннолетних или недееспособных лиц.

Регулирование правового статуса законного представителя в уголовном процессе должно быть улучшено, не только расширяя его права, но и путем предоставления гарантий для их реализации.

Nelly Aghababyan

PhD student of the Chair of Criminal Processings and Criminalistics of the YSU

REGULATORY CONSIDERATIONS OF THE LEGAL REPRESENTATIVE'S PROCEEDINGS STATUS IN THE JUVENILE CASES

Proceedings of the juvenile cases should be different from all other criminal proceedings by providing possible favorable conditions that shall at most contribute to ensuring the rights and legitimate interests of the minors. One of the most important guarantees for ensuring the rights and legitimate interests of the juvenile is the participation of the legal representative in the proceedings of the juvenile cases, this is one of the differentiating means of the given form of proceedings in the described herein cases. The definition of such proceedings feature is conditioned by the minor's age factor, i.e. the degree of his mental and physical development. Legislative control of the legal status of the legal representative aims to ensure the protection of the rights and legitimate interests of the juvenile or disabled persons.

Control of the legal status of the legal representative in the criminal proceedings should be improved not only by expanding his rights, but also by providing guarantees for their implementation.

Բանալի բառեր. անչափահաս, քրեական գործով վարույթ, օրինական ներկայացուցիչ, մեղադրյալ, դատարան, ներկայացուցչություն, իրավունք, պաշտպանություն, ծնող:

Ключевые слова: несовершеннолетний, производство уголовного дела, законный представитель, обвиняемый, судебное представительство, право, защита, родитель.

Key words: juvenile, criminal case proceedings, legal representative, the accused, legal representation, right, protection, parent.

**ԱՌԵՎՏՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՑԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ՔՆՆԱԽԱՐԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Առևտրի Համաշխարհային կազմակերպության (այսուհետ նաև ԱՀԿ-ի) շրջանակում կնքված համաձայնագրերի կիրառման, մեկնաբանման ընթացքում առաջացող վեճերի լուծման ընթացակարգը կանոնակարգվում է ԱՀԿ-ի շրջանակներում Վեճերի կարգավորումը ղեկավարող կանոնների և ընթացակարգերի մասին փոխհամաձայնությամբ² (այսուհետ նաև Համաձայնագիր):

Վերոգրյալ համաձայնագրի ուսումնասիրությունից ակնհայտ է դառնում, որ ԱՀԿ-ի շրջանակում վեճերի քննությունն ընթանում է որոշակի փուլային հաջորդականությամբ, որի առանցքային մասը կազմում է քննախմբի կողմից վեճերի քննության փուլը: Քննախմբի կողմից վեճերի քննության փուլը հաջորդում է բանակցությունների փուլին:

Համաձայնագրի 3.3-րդ հոդվածի համաձայն, եթե անդամը չի պատասխանում բանակցությունների վերաբերյալ պահանջին այն ստանալու օրվանից հետո 10 օրվա ընթացքում կամ բանակցությունների մեջ չի մտնում պահանջի ստացման օրվանից հետո ոչ ավելի քան 30 օրվա ընթացքում կամ փոխադարձ համաձայնեցված այլ ժամկետի ընթացքում, ապա այն անդամը, որ պահանջել է բանակցություններ անցկացնել, կարող է ուղղակիորեն պահանջել, որպեսզի ստեղծվի քննախումբ:

Այսինքն՝ քննախմբի քննության փուլին անցնելու նախապայմաններից մեկն է մյուս կողմի՝ բանակցություններին մասնակցելու

¹ ԵՊՀ միջազգային և եվրոպական իրավունքի ամբիոն, ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Վիգեն Քոչարյան:

² Հստ էության այն իր բնույթով համաձայնագիր է, պայմանագիր, սակայն բնօրինակ տարբերակում վերջինիս անվանումը հետևյալն է՝ «Understanding on rules and procedures governing the settlement of disputes»: Այդ իսկ պատճառով սույն աշխատության մեջ առավել հակիրճ ձևակերպման համար կօգտագործվի նաև «Համաձայնագիր»:

ցանկության բացակայությունը: Այն է՝ կողմն ուղղակի չի ցանկանում մասնակցել բանակցություններին, ինչի պայմաններում բողոքաբեր կողմին այլընտրանք չի մնում, քան պահանջել վեճի քննության համար ձևավորել քննախումբ: Սակայն հաճախ վեճի կողմերն անմիջականորեն չեն հրաժարվում բանակցային գործընթացից, սակայն կամ բանակցությունների ընթացքում պարզ է դառնում, որ վերջնական ցանկալի լուծման կողմերը չեն հասնելու կամ ուղղակի բանակցություններն ավատվում են անարդյունք: Նմանատիպ իրավիճակի պայմաններում, համաձայն Վեճերի կարգավորումը ղեկավարող կանոնների և ընթացակարգերի մասին փոխհամաձայնության 4-րդ հոդվածի 7-րդ կետի, եթե բանակցությունների համար պահանջի ստացման օրվանից հետո 60 օրյա ընթացքում չի հաջողվում բանակցությունների միջոցով կարգավորել վեճը, ապա բողոքաբեր կողմը կարող է պահանջել քննախմբի ստեղծում: Ավելին, բողոքաբերի պահանջով կարող է պահանջվել քննախմբի ստեղծում նաև այդ 60-օրյա ժամանակահատվածում, մինչև այդ ժամանակահատվածի ավարտը, եթե բանակցող կողմերը համատեղ համարում են, որ բանակցություններով չի հաջողվելու կարգավորել վեճը:

Վերոգրյալից ակնհայտ է դառնում, որ քննախմբի ձևավորումը անմիջականորեն պայմանավորված է բանակցությունների ընթացքից և բանակցությունների վերաբերյալ կողմերի արտահայտած դիրքորոշումից: Միաժամանակ հարց է առաջանում՝ արդյոք անդամ-պետությունը կարող է պահանջել քննախմբի ստեղծում՝ շրջանցելով բանակցությունների փուլը: Վերոգրյալ հարցադրմանը հստակ պատասխանելը բավականին բարդ է, քանի որ Վեճերի կարգավորումը ղեկավարող կանոնների և ընթացակարգերի մասին փոխհամաձայնությունը թեև նմանատիպ արգելք հստակ չի նախատեսում, սակայն դրա հետ մեկտեղ չի նախատեսում որևէ նորմ, որը նմանատիպ հնարավորություն է ընձեռում:

Համաձայնագրի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ Համաձայնագրում քննախմբի ստեղծումն անդամ-պետությունները պայմանավորել են հստակ բանակցությունների ընթացքի հետ: Հետևաբար կարող ենք փաստել, որ թեև Համաձայնագիրը հստակ

դրույթ խորհրդակցությունների պարտադիր փուլ լինելու մասին չի պարունակում, այնուամենայնիվ, համաձայնագիրը պետություններին հնարավորություն չի տալիս շրջանցել այս փուլը և միանգամից պահանջել քննախմբի ստեղծում:

Վերոգրյալը հաստատվում է նաև ԱՀԿ-ի պաշտոնական կայքէջում գետեղված տեղեկատվությամբ, որով բանակցությունները դիտարկվում են որպես վեճերի կարգավորման առաջին փուլ, որին հաջորդում է արդեն իսկ քննախմբերի ձևավորումը և քննախմբում վեճի քննությունը¹:

Այսինքն միայն խորհրդակցությունների ձախողման պարագայում անդամ-պետությունը կարող է պահանջել քննախմբի ստեղծում՝ ըստ Համաձայնագրի 6-րդ հոդվածով սահմանված կարգի²:

Հետևաբար կարող ենք փաստել, որ քննախմբի կողմից գործի քննությունը հանդիսանում է ԱՀԿ-ի շրջանակներում վեճերի կարգավորման ընթացակարգի երկրորդ հիմնական փուլը:

Համաձայնագրի 6-րդ հոդվածը սահմանում է քննախմբի ստեղծման կարգը: Այսպես, համաձայն այդ հոդվածով սահմանված կարգի՝ քննախումբ ստեղծելու համար պահանջը ներկայացվում է գրավոր ձևով, որում պետք է նշվի՝ արդյոք անցկացվել են խորհրդակցություններ, պարզաբանվի խնդրի մասնավոր չափանիշները, ինչպես նաև տրվի բողոքի իրավական հիմքերի հակիրճ ամփոփումը:

Գրավոր պահանջն ներկայացվում է Վեճերը կարգավորող մարմնի նախագահին և պաշտոնական փաստաթուղթ է, որը դրվում է շրջանառության մեջ անդամ-պետությունների համար³:

¹ Տե՛ս UNDERSTANDING THE WTO: SETTling DISPUTES, A unique contribution, (Էլեկտրոնային աղբյուր, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/displ_e.htm, դիտման ամսաթիվ 20.11.2016 թ.)

² Տե՛ս Chad M. Bown, Participation in WTO dispute settlement: Complainants, interested parties and free riders. World Bank Economic Review, (2005), էջ 287–310:

³ Տե՛ս DISPUTE SETTLEMENT SYSTEM TRAINING MODULE: CHAPTER 6: The process — Stages in a typical WTO dispute settlement case. /Էլեկտրոնային

Անդրադառնալով քննախումբ ստեղծելու պահանջի բովանդակությանը՝ Վերաքննիչ ատյանը ԵՄ-Բանաններ III գործում նշել է, որ էական է, որ քննախումբ ստեղծելու պահանջը ձևակերպված լինի բավարար չափով հստակ, որպեսզի նախ հնարավորություն լինի կազմելու քննախմբի գործունեության նկարագիրը և երկրորդ՝ վեճի մյուս կողմն և երրորդ անձինք հնարավորություն ունենան տեղեկություն ստանալու բողոքի իրավական հիմքերի վերաբերյալ¹:

Այսպիսով՝ ԱՀԿ-ի շրջանակներում քննախմբի ձևավորման համար անհրաժեշտ է ներկայացնել Համաձայնագրով սահմանված բովանդակությամբ գրավոր պահանջ, սակայն դրա հետ մեկտեղ Համաձայնագիրը չի կարգավորում այն հարցը, թե ինչ հետևանք կարող է առաջանալ, եթե բողոք ներկայացնող կողմի՝ քննախմբի ձևավորման վերաբերյալ գրավոր պահանջը չպարունակի Համաձայնագրի 6-րդ հոդվածով սահմանված բովանդակությունը: Մասնավորապես, Համաձայնագիրը չի կանոնակարգում այն հարցադրումը, թե ինչ ճակատագրի է արժանանալու այն գրավոր պահանջը, որը չի համապատասխանում Համաձայնագրի 6-րդ հոդվածով սահմանված բովանդակությանը: Արդյո՞ք Վեճերը կարգավորող մարմինն իրավասու է այդ հիմքով վերադարձնել պահանջը կամ մերժել այն:

Վերոգրյալ հարցադրումը չի գտել իր կարգավորումը Համաձայնագրի շրջանակներում, թեև գտնում ենք, որ բավականին էական խնդիր է, քանի որ մի կողմից ԱՀԿ-ի շրջանակներում հստակ ընդգծվում է ներկայացվող գրավոր պահանջների հստակ ձևակերպված լինելու հիմնահարցը, սակայն միաժամանակ առկա չէ որևէ մեխանիզմ, որն կհարկադրեր բողոքաբեր կողմին ներկայացվող գրավոր պահանջը շարադրել հստակ՝ Համաձայնագրի 6-րդ հոդվածով սահմանված բովանդակությանը համապատասխան:

աղբյուր՝

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_settlement_cbt_e/c6s3p1_e.htm#fnt1, դիտման ամսաթիվ 01.12.2016 թ.:

¹ Sté'u Appellate Body Report, European Communities – Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas (“EC – Bananas III”), WT/DS27/AB/R, adopted 25 September 1997, DSR 1997:II, 591, para. 142:

Վերոգրյալ իրավիճակում իրավաչափ կլիներ, եթե Համաձայնագրով նախատեսված լիներ իրավանորմ, որի շրջանակներում Վեճերը կարգավորող մարմինը հնարավորություն ունենար վերադարձնելու և չքննարկելու այն գրավոր պահանջները, որոնց բովանդակությունը չի համապատասխանում Համաձայնագրի 6-րդ հոդվածով սահմանված բովանդակությանը՝ դրանով իսկ պարտադրելով բողոքաբեր կողմին ներկայացվող գրավոր պահանջը կազմել պատշաճ կարգով, ինչն էական նշանակություն ունի ինչպես կազմվող քննախմբի գործունեության նկարագիրը հստակ կազմելու, այլ նաև մյուս կողմին և երրորդ անձանց հնարավորություն կտա պարզելու ներակայացվող պահանջի հակիրճ բովանդակությունը:

Քննախմբի ստեղծումը Վեճերը կարգավորող մարմնի գործառույթն է և երեք այն դեպքերից մեկն է, երբ Վեճերը կարգավորող մարմնի որոշման ընդունման համար չի պահանջվում ընդհանուր համաձայնություն՝ կոնսենսուս:

Համաձայն Համաձայնագրի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի, եթե բողոքող կողմը պահանջում է, ապա քննախումբ ստեղծվում է ամենաուշը Վեճերը կարգավորող մարմնի այն ժողովի ժամանակ, որը հաջորդում է այն ժողովին, որի ժամանակ պահանջն առաջին անգամ հայտնվել է Վեճերը կարգավորող մարմնի օրակարգի հարցերում, եթե այդ ժողովի ժամանակ Վեճերը կարգավորող մարմինը ընդհանուր համաձայնությամբ չի որոշում քննախումբ չստեղծել:

Ընդ որում՝ Վեճերը կարգավորող մարմնի առաջին այն ժողովի ժամանակ, երբ քննախումբ ձևավորելու վերաբերյալ պահանջ է ներկայացվել, «պատասխանող» կողմը կարող է դեռևս արգելակել քննախմբի ստեղծումը, սակայն արդեն հաջորդ ժողովում, այնուամենայնիվ քննախումբը կստեղծվի, եթե Վեճերը կարգավորող մարմինը միաձայն կերպով չորոշի քննախումբ ձևավորելու մասին¹:

Ընդ որում՝ անդրադառնալով «պատասխանող» կողմի առաջին

¹ Տե՛ս The process — Stages in a typical WTO dispute settlement case, (Էլեկտրոնային աղբյուր՝ https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/disp_settlement_cbt_e/c6s3p1_e.htm, դիտման ամսաթիվ 22.11.2016 թ.)

ժողովում քննախմբի ձևավորումն արգելակելու հնարավորությանը՝ որպես օրինակ կարող ենք վկայակոչել ԵՄ-ի և Կոլումբիայի միջև առաջացած միջադեպը, երբ ԵՄ-ն բանակցությունների ձախողման արդյունքում Վեճերը կարգավորող մարմինն գրավոր պահանջ ներկայացրեց քննախումբ ձևավորելու համար, սակայն Կոլումբիան դեմ արտահայտվեց քննախմբի ձևավորմանն այն պատճառաբանությամբ, որ վեճի առարկա հանդիսացող ալկոհոլային խմիչքների վերաբերյալ սահմանած իրավական ռեժիմն է, Կոնգրեսի կողմից մոտակա ժամանակաշրջանում փոփոխվելու է, հետևաբար քննախումբ ձևավորելու անհրաժեշտություն չկա, ինչն էլ հիմք հանդիսացավ Վեճերը կարգավորող մարմնի համար հետաձգելու քննախմբի ստեղծումը¹:

Այսպիսով առաջին անգամ քննախմբի վերաբերյալ պահանջ ներկայացվելու պարագայում մյուս կողմը՝ «պատասխանող» կողմը, իրավունք ունի արգելակել քննախմբի ստեղծումը: Ընդ որում՝ ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ քննարկվող Համաձայնագրում՝ նմանատիպ հնարավորություն նախատեսված չէ, սակայն միաժամանակ Համաձայնագրի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի բովանդակությունից ակնհայտ է դառնում, որ Վեճերը կարգավորող մարմինը չունի պարտականություն ստեղծելու քննախումբ՝ պահանջը ներկայացնելուց հետո առաջին իսկ ժողովի ժամանակ: Հետևաբար՝ Վեճերը կարգավորող մարմինը, այնուամենայնիվ իրավասու է հետաձգել քննախմբի ստեղծումն առնվազն մինչև հաջորդ հրավիրված ժողով, իսկ հետաձգման պատճառները կարող են բազմաթիվ լինել՝ ընդհուպ նաև «պատասխանող» կողմի անհամաձայնությունը:

Այս իրավիճակում էական է պարզել՝ վերոգրյալ իրավիճակի իրավաչափությունը: Նախ, ցանկանում ենք փաստել, որ փաստացի քննախմբի ստեղծման վերաբերյալ պահանջ ներկայացվելու ցանկացած պարագայում, եթե բողոքաբերը հետագայում չի հրաժար-

¹ St´u Colombia blocks EU’s panel request in dispute over imported spirits, (Էլեկտրոնային աղբյուր՝ https://www.wto.org/english/news_e/news16_e/dsb_05sep16_e.htm, դիտման ամսաթիվ 22.11.2016 թ.):

վում այդ պահանջից, քննախումբն ինքնաբերաբար ստեղծվում է, քանի որ քննախմբի ստեղծման մերժումը պետք է ընդունվի Վեճերը կարգավորող մարմնի կողմից միաձայն որոշմամբ, իսկ արդեն իսկ բողոքաբեր կողմի՝ որոշման կայացմանը մասնակցության փաստը, նշանակում է, որ հնարավոր չէ հասնել այդ հարցի կապակցությամբ միաձայն որոշման: Հետևաբար արդեն իսկ գրավոր համապատասխան պահանջի առկայությունը բավարար է Վեճերը կարգավորող մարմնի համար քննախումբ ձևավորելու համար:

Միաժամանակ այս իրավիճակը հանգեցնում է քննախմբերի աշխատանքային ծանրաբեռնվածության մեծացման, քանի որ ցանկացած վեճ հնարավորություն ունի տեղափոխվելու քննախմբի քննության ոլորտ, ինչն իր հերթին լրացուցիչ մարդկային և նյութական ռեսուրսներ է պահանջում: Այս պարագայում, բնականաբար իրավաչափ պետք է դիտարկվի, Վեճերը կարգավորող մարմնի կողմից առաջին ժողովում ներկայացված պահանջի քննարկումը հետաձգելու լիազորությունը, քանի որ բացառված չէ այն իրավիճակը, երբ ինչպես արդեն իսկ վերևում ԵՄ-Կոլումբիա գործի պարագայում էր, վեճը կարող է լուծվել նաև ինքնաբերաբար, առանց քննախմբի ձևավորման՝ կարճ ժամանակահատվածում:

Նմանատիպ դեպքերում Վեճերը կարգավորող մարմինը, հաշվի առնելով մյուս կողմի ներկայացրած փաստարկները, իրավասու է հետաձգել քննախմբի ձևավորումը մինչև հաջորդ ժողով: Այսինքն՝ Վեճերը կարգավորող մարմնին վերոգրյալ լիազորությամբ օժտելը լիովին իրավաչափ և չի խախտում կողմերից որևէ մեկի իրավունքները:

Սակայն իրավիճակն այլ է «պատասխանող կողմի» պարագայում, քանի որ ինչպես արդեն իսկ վերևում նշեցինք Համաձայնագիրն պատասխանողի կողմի՝ քննախումբ ստեղծելու պահանջի դեմ առաջին ժողովին առարկելու և արգելակելու իրավունքն հստակ չի ամրագրել, ինչն նշանակում է, որ Վեճերը կարգավորող մարմինը, կաշկանդված չէ «պատասխանող կողմի» քննախմբի ստեղծման վերաբերյալ բացասական դիրքորոշմամբ և կարող է ցանկացած պարագայում որոշում կայացնել քննախմբի ստեղծման մասին՝ անկախ

նրանից «պատասխանող կողմը» համաձայն է, թե ոչ: Այս դեպքում ստացվում է, որ «պատասխանող կողմի» քննախումբը ստեղծելու պահանջի վերաբերյալ առարկելու իրավունքը ձևական բնույթ է կրում և անմիջականորեն պայմանավորված է Վեճերը կարգավորող մարմնի հայեցողությունից:

Քննախումբը սովորաբար կազմված է լինում երեք անդամից, ե-թե կողմերը քննախմբի ստեղծումից հետո 10 օրվա ընթացքում չեն համաձայնվում ունենալ հինգ անդամներից կազմված քննախումբ:

Քննախմբի անդամները սովորաբար պետական կամ ոչ պետա-կան ոլորտի առևտրի մասնագետներ են, ներառյալ պաշտոնատար անձինք, դիվանագետներ կամ գիտնականներ: Նրանք նշանակվում են «ad hoc» սկզբունքի հիման վրա, իսկ ԱՀԿ-ն վարում է ռեստր, որ-տեղից կարող են ընտրվել քննախմբի անդամները: Այն պետության քաղաքացին, որն ներառված է վեճի մեջ, չի կարող ներառվել այդ պետության վեճը քննող քննախմբի կազմում: Քարտուղարությունն առաջարկում է անդամների թեկնածությունները, որոնք պետք է ըն-դունվեն վեճի մասնակիցների կողմից: Այս առաջադրումների դեմ անդամները կարող են առարկել միայն անհերքելի պատճառների դեպքում¹:

Համաձայն Համաձայնագրի 8-րդ հոդվածի 7-րդ կետի, եթե քննախմբի ստեղծումից հետո 20 օրվա ընթացքում համաձայնությո-ւն ձեռք չի բերվում քննախմբի անդամների վերաբերյալ, ապա, որևէ կողմի պահանջով գլխավոր տնօրենը խորհրդակցելով ՎԿՄ-ի Նախագահի և համապատասխան խորհրդի կամ Հանձնախմբի նա-խագահի հետ, որոշում է քննախմբի կազմը՝ նշանակելով քննախմբի անդամներ, որոնց գլխավոր տնօրենն առավել նպատակահարմար է համարում՝ համաձայն վեճում քննարկման առարկա հանդիսացող ընդգրկված համաձայնագրի կամ ընդգրկված համաձայնագրերի ցանկացած համապատասխան հատուկ կամ լրացուցիչ կանոնների

¹ St´u Thomas A. Zimmermann, Negotiating the review of the WTO Dispute Settlement Understanding, 2006 MPRA Paper No. 4498, posted 17 August 2007, էջ 62:

կամ ընթացակարգերի: Ոչ ուշ, քան Նախագահի կողմից այդ պահանջը ստանալու օրվանից 10 օր հետո, ՎԿՄ-ի Նախագահը Անդամներին տեղեկացնում է այդ կերպ ձևավորված քննախմբի կազմի մասին:

Անդրադառնալով քննախմբի ձևավորման կարգին՝ ակնհայտ է դառնում, որ ԱՀԿ-ի շրջանակներում առկա չէ մշտական հիմունքներով գործող քննախումբ և այն ձևավորվում է յուրաքանչյուր կոնկրետ վեճի համար առանձին՝ վերոգրյալ ընթացակարգի շրջանակներում: Սակայն ԱՀԿ-ի անդամների շրջանում, պարբերաբար շրջանառության մեջ է դրվում մշտական հիմունքներով գործող քննախումբ ձևավորելու առաջարկն:

Մասնավորապես ԵՄ-ն դեռևս 1998 թ. ակադեմիական մակարդակում շրջանառության մեջ դրեց մշտական քննախումբ ձևավորելու առաջարկն, որի նպատակն էր ապահովել մասնագիտացված քննախմբի անդամների առկայություն, որոնք մշտական գործունեության ընթացքում առավել մեծ փորձառություն ձեռք կբերեին և առավել արագ և որակյալ կկարգավորեին քննվող վեճերը, ինչպես նաև կհաղթահարվեր քննախմբի անդամների ընտրության հետ կապված խնդիրները, քանի որ անդամ-պետությունները գտնում էին, որ էականորեն բարդ գործընթաց է համաձայնվել առաջադրված քննախմբի անդամների թեկնածության հետ ներկայիս գործող ad hoc նշանակման պայմաններում¹:

Ի հակադրումն վերոգրյալ դիրքորոշման՝ որոշ անդամ-պետությունները նշում էին այն փաստարկները, որ մշտապես գործող քննախմբի առկայության պայմաններում քննախմբի գործունեությունը հնարավոր է ստանալ առավել «գաղափարական բնույթ» և նույնականացվեր դատական գործունեության հետ:²

Բնականաբար վերոգրյալ դիրքորոշումները դեռևս գտնվում են քննարկման փուլում, սակայն ակնհայտ է, որ ԱՀԿ-ի շրջանակներում հասունանում է քննախմբի ձևավորման գործընթացում զգալի

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 132:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 133

փոփոխություններ կատարելու անհրաժեշտությունը:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալ տեսակետները՝ հարկ ենք համարում անդրադառնալ այն հարցադրմանը, թե արդյոք անհրաժեշտ է փոփոխել քննախմբերի ձևավորման «ad hoc» համակարգը, թե ոչ:

Բնականաբար ակնհայտ է, որ Համաձայնագրով նախատեսված քննախմբի ձևավորման ընթացակարգն ունի որոշակի էական թերություններ: Մասնավորապես, Համաձայնագիրն այդպես էլ չի կանոնակարգում այն հարցադրումը, թե Քարտուղարությունը ինչ սկզբունքի հիման վրա է կատարում նախնական ցանկից քննախմբի անդամների ընտրությունը: Երկրորդ էական հանգամանքը վերաբերում է այդ ցանկի ձևավորման սկզբունքին:

Մասնավորապես, համաձայն Համաձայնագրի 8-րդ հոդվածի 4-րդ մասի՝ Անդամները նախնական ցանկում ընդգրկվելու համար կարող են պարբերաբար պետական պաշտոնյա հանդիսացող և պետական պաշտոնյա չհանդիսացող անձանց անուններ առաջարկել՝ տրամադրելով համապատասխան տեղեկություններ միջազգային առևտրի բնագավառում և ընդգրկված համաձայնագրերի բնագավառներում կամ դրանց բովանդակած նյութում նրանց ունեցած գիտելիքների վերաբերյալ, և այդ անուններն ավելացվում են ցանկին Վեճերը կարգավորող մարմնի կողմից հաստատվելուց հետո:

Ընդ որում՝ հարկ ենք համարում ընդգծել, որ Վեճերը կարգավորող մարմինը սովորաբար առանց բանավեճի հաստատում է պետությունների կողմից ներկայացված թեկնածությունները:¹

Վերոգրյալ իրավակարգավորումից ակնհայտ է դառնում, որ անդամների նախնական ցուցակում ընդգրկվելու համար անդամներին առաջադրում են անդամ-պետությունները, իսկ Վեճերը կարգավորող մարմինը ուղղակի աներկբա ձևով հաստատում է: Այս պայմաններում բավականին վիճելի է դառնում առաջադրված թեկնա-

¹ St 'u WTO Bodies involved in the dispute settlement process, /Էլեկտրոնային աղբյուր՝

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/disp_settlement_cbt_e/c3s3p1_e.htm, դիտման ամսաթիվ 22.11.201 6թ.:

ծուների պրոֆեսիոնալիզմի մակարդակի հարցը, քանի որ Վեճերը կարգավորող մարմինը գործնական հնարավորություն չունի պարզելու վերջիններիս մասնագիտական պատրաստվածությունը, ինչի պայմաններում որոշակի առումով կասկածի տակ է դրվում նաև ապագայում ձևավորվելիք քննախմբի որակավորված և փորձառու լինելու հանգամանքը:

Հետևաբար հիմք ընդունելով վերոգրյալը, գտնում ենք, որ Համաձայնագրով նախատեսված քննախմբի ձևավորման կարգի մեջ փոփոխություններ կատարելու անհրաժեշտություն միանշանակ առկա է: Մասնավորապես, առկա է անհրաժեշտություն փոփոխելու քարտուղարության կողմից անդամների ընտրության ընթացակարգն: Այն է՝ նախատեսվի, օրինակ, էլեկտրոնային համակարգի ներդրում, որն պատահականության սկզբունքի հիման վրա, հաշվի առնելով թեկնածուների զբաղվածությունը և քաղաքացիությունը, կատարի թեկնածուների նշանակում՝ դրանով իսկ բացառելով մարդկային միջամտության գործոնը:

Երկրորդ, ինչ վերաբերում է քննախմբի գործունեության մշտական բնույթի սահմանմանը, ապա հաշվի առնելով ԱՀԿ-ի շրջանակներում ձևավորված վեճերի քննության ընթացակարգի առանձնահատկությունները, այն է՝ ձևավորված ճկուն համակարգը, անդամ-պետությունների ակտիվ դերակատարումը, ինչպես նաև դատական ատյանների համեմատ պարզեցված ընթացակարգերի առկայությունը, գտնում ենք, որ քննախմբի գործունեության մշտական բնույթի սահմանումը կխաթարի ԱՀԿ-ի շրջանակներում ձևավորված վեճերի քննության ողջ համակարգը, ինչպես նաև կսահմանափակի անդամ-պետությունների ԱՀԿ-ի շրջանակներում վեճերի քննության ընթացքում ակտիվ և ազատ դերակատարումը:

Հետևաբար գտնում ենք, որ քննախմբերի գործունեությանը մշտական բնույթ հաղորդելը, ավելորդ ծանրացնելու է ԱՀԿ-ի շրջանակներում ձևավորված վեճերի քննության ընթացակարգն: Սակայն միաժամանակ, ինչպես արդեն իսկ վերևում նշեցինք, Համաձայնագրով սահմանված քննախմբերի ձևավորման գործընթացն պահանջում է էական փոփոխություններ, որից առաջնայինը պետք է հան-

դիսանա քննախմբի անդամների թեկնածուների ընտրության հստակ չափանիշների սահմանումը:

Ani Atanesyan

Ph.D student of the YSU Chair of European and International Law

THE FEATURES OF PANEL'S ESTABLISHMENT IN THE WORLD TRADE ORGANIZATION

In this article the author researches the main features of the panel's establishment in the World Trade Organization /hereinafter WTO/. The legal acts, academic literature on this area and current practice are studied during this article. The main stages of panel's establishment, namely the request for the establishment of a panel and the composition of panels, have become the separate subject of study. The author discusses the features of panel's composition, the panel's ad hoc nature trying to identify the legal uncertainties and to present appropriate proposals for filling those legal gaps.

Ани Атанесян

Аспирант кафедры Европейского и международного права ЕГУ

ОСОБЕННОСТИ УЧРЕЖДЕНИЯ ТРЕТЕЙСКОЙ ГРУППЫ В РАМКАХ ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

В настоящей научной статье автор исследует основные особенности учреждения третейской группы во Всемирной торговой организации /далее ВТО/. В ходе работы были исследованы соответствующие правовые акты, теоретическая литература относительно данной области, также действующая практика. Основные этапы учреждения третейской группы, а именно, требование о создании третейской группы, порядок выбора группы и ее состав являлись отдельными предметами изучения. В работе были обсуждены особенности состава третейской группы, adhoc сущность третейской

группы, сделана попытка выявить правовые неясности, проблемы, встречающиеся в практике, представлены предложения, направленные на заполнение существующих правовых пробелов.

Բանալի բառեր՝ ԱՀԿ, Առևտրի համաշխարհային կազմակերպություն, քննախումբ:

Keywords: *WTO, World Trade Organization, panel.*

Ключевые слова: *ВТО, Всемирная торговая организация, третейская группа.*

**«ՕՂԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՀՄԱՆՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

«Օդային տարածություն» հասկացության սահմանման անհրաժեշտությունը միջազգային իրավունքի արդի հիմնախնդիրներից է, որը միջազգային որևէ իրավական ակտով, այդ թվում՝ բազմակողմ միջազգային պայմանագրով ամրագրված չէ: Օդային տարածությունն առավելապես օգտագործվում է ուղևորների, ուղեբեռի, բեռների և փոստի օդային փոխադրումների, ավիացիոն աշխատանքների, սպորտային միջոցառումների իրականացման նպատակով:

Օդային տարածություն և մթնոլորտ հասկացությունները չեն համընկնում իրենց առարկայական բովանդակությամբ և կարգավիճակով: Առաջինն ունի նորմատիվ-իրավական, իսկ երկրորդը՝ բնագիտական նշանակություն:

Միջազգային օդային իրավունքի բառարանում նշված բացատրության համաձայն՝ «օդային տարածությունը» բնագիտական առումով մթնոլորտային օդով զբաղեցված տարածությունն է, իսկ իրավական (նորմատիվ) տեսանկյունից՝ պետական սահմանի և ընդհանուր օգտագործման միջազգային տարածքի մեջ մտնող տարածությունն է: Օդային տարածության առավելագույն սահմանը միջազգային իրավունքում ամրագրված չէ»:²

Օդային իրավունքի դոկտրինի հիմքում ընկած է հայտնի ֆրանսիացի իրավաբան Պ. Ֆոշիլի «Օդային տարածությունը և թռչող ապարատների իրավական կարգավիճակը» աշխատությունը (1901 թ.), որով սահմանվեց Ա. Մերիյակի, Կ. Ֆերբերի և միջաբք այլ միջազգայնագետների կողմից առաջադրված «օդի ազատություն» հաս-

¹ ԵՊՀ միջազգային և եվրոպական իրավունքի ամբիոն, ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի.գ.դ., պրոֆեսոր Վ. Հ. Հովհաննիսյան:

² St'e u Словарь международного воздушного права. Под ред Ю. Н. Малеева, М., Междунар. отношения. 1988.

կացությունն, ըստ որի մոլորակի ամբողջ տարածությունը (օդը) թռիչքների իրականացման համար ամբողջությամբ պետք է ազատ լինի¹: Ի վերջո, այս գաղափարը կիրառվեց միայն Բաց օդային տարածության կամ որևէ պետության սուվերենության ներքո չգտնվող օդային տարածության նկատմամբ:

Հարկ է նշել, որ 1910 թվականի մայիսի 10-ից հունիսի 29-ը Փարիզում կայացած օդանավագնացության վերաբերյալ առաջին միջազգային կոնֆերանսի ընթացքում պետությունները բաժանվեցին երկու խմբի: Առաջին խումբը Ֆրանսիայի գլխավորությամբ պնդում էր, որ օդանավագնացությունը պետք է ազատ լինի ամբողջ աշխարհում՝ օդային տարածության նկատմամբ պետության սուվերենության բացակայության պայմաններում: Մեծ Բրիտանիան, Գերմանիան և նրանց աջակցող երկրները պնդում էին, որ յուրաքանչյուր պետություն ունի բացառիկ սուվերենություն իր տարածքի վրա տարածվող օդային տարածության նկատմամբ²:

Դժվար չէ նկատել, որ, չնայած տարակարծությանը, խմբերից և ոչ մեկը հստակ չէր բարձրացնում օդային տարածության՝ իրենց տարածք ներկայացնելու հարցը: Այս պառակտվածությունը պահպանվեց նաև օդանավագնացությունը կարգավորելու վերաբերյալ 1919 թվականի Փարիզի կոնվենցիայի և 1944 թ.-ի դեկտեմբերի 7-ին Չիկագոյում կնքված «Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի մասին» կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) ընդունման ընթացքում: Հիշյալ կոնվենցիաներով ամրագրված ցամաքային և ծովային տարածքի վրա տարածվող օդային տարածության նկատմամբ պետության բացառիկ սուվերենության սկզբունքը չփոխեց «օդային տարածություն» հասկացության վերաբերյալ նորմատիվ անորոշությունը:

¹ St 'u Fauchile P. Le domaine aerien et le regime juridique des aerostats. - Revue generale de droit international public, 1901, N 8.

² St 'u John Cobb Cooper. The International Air Navigation Conference, Paris, 1910. (Spring 1952) 19:2 J. Air L. & Com. At 130-134; Chicago Conference Anniversary 1944-1994 // Annals of Air and Space Law.Vol. XIX-1994, Part I. McGill University.Institute of Air and Space Law. McGill. 1994.

Օդային տարածության հայեցակարգի մշակումը հիմնված է այնպիսի գործոնների վրա, ինչպիսիք են պետության աշխարհագրական և վարչական-քաղաքական սահմանների բնույթը, թռիչքների իրականացման առանձնահատկությունները, տարածաշրջանի ռելիեֆը, օդային հաղորդակցության կառավարման առկա տեխնիկական միջոցների բնութագրերը, նավիգացիոն-թռչող սարքավորումների, ցամաքային (ծովային) մակերևույթի վրա առարկաների բնույթը և այլն:¹

Պետությունների օդային տարածության հորիզոնական սահմանների հարցի որոշումը պայմանավորված է պետական սահմանների հատման մակերեսով կամ միայն ցամաքային տարածքով (դեպի ծով, միջազգային նեղուցներ, գետեր և լճեր ելք չունեցող պետությունների դեպքում) կամ նրա սահմաններից դուրս:

Փաստացիորեն առափնյա պետության սուվերենության իրացման «հորիզոնական սահմանը» որոշվում է տարածքային ծովի չափերով, այդ թվում՝ պատմական ծովերի²:

Պայմանականությունն արտացոլվում է արդեն ավանդական դարձած հարցում, թե որն է պետության սուվերենության առավելագույն սահմանը: Եթե նույնիսկ արդեն գոյություն ունեցող սովորույթ համարենք 100-100 կմ սահմանը (կամ 65 կմ, որն ավելի արդարացված ենք համարում ներքոհիշյալ հիմնավորմամբ), ապա որտեղի՞ց սկսել հաշվարկը: Պատասխանն ակնհայտ է՝ ծովի մակարդակից: Այդ պայմանական հարթությունը ծովի մակարդակ է բնորոշվում միջազգային փաստաթղթերում և հետազոտողների կողմից: Բայց ինչպե՞ս վարվել այն դեպքում, երբ Երկրի իրական մակերևույթն այդ մակարդակից ցածր է: Կան իրավիճակներ, երբ, համապատասխանաբար, ծովի մակարդակից ցածր են թռչում ինքնաթիռները և ուղղաթիռները: Այս դեպքում պետք է ելնել այն հանգամանքից, որ ծովի

¹ St 'u Flight International, 1988, vol.134, № 4137. P. 2; Кржыжановский Г.А., Солодучин В. А., Методы оптимизации управления воздушным движением. М., 1978 թ., էջ 15

² St 'u «Ծովային իրավունքի մասին» 1982 թ. ՄԱԿ-ի կոնվենցիա

մակարդակը համարվում է որպես սահմանագիծ, որն ընդունված է կիրառել ուղղահայաց ձգվածությունը հաշվելիս՝ տիեզերական տարածության ստորին սահմանը որոշելու համար (100-110 կմ): Ինչ վերաբերում է ինքնին օդային տարածության ստորին սահմանին, ապա այն հիմնականում անցնում է մակերևույթի գոգավորություններով: Բացի այդ, օդային տարածության ստորին սահմանը ենթակա է մշտական փոփոխությունների՝ սողանքների, ջրհեղեղների, երկրաշարժերի արդյունքում տեղի ունեցող երկրային զանգվածների տեղափոխությունների հետևանքով:

Այն հանգամանքը, որ Միջազգային ավիացիոն ֆեդերացիան թռիչքը գրանցում է որպես տիեզերական՝ սկսած 100 կմ-ից, անկասկած հանդիսանում է նշված բարձրությունը տիեզերական տարածության ստորին սահման ճանաչելու կարևոր փաստարկ, քանի որ պայմանագրային հիմունքներով այդ բարձրությունն ամրագրված չէ:

Քաղաքացիական ավիացիայի միջազգային կազմակերպության քարտուղարությունն 1970 թ.-ին իր բնորոշումը տվեց «օդային տարածություն» հասկացությանը՝ «Ավիացիայի տեսանկյունից օդային տարածությունը միայն այն տարածությունն է, որտեղ օդային թռչող ապարատը կարող է օգտագործվել. առավելագույն բարձրությունն, այսինքն՝ Երկրի մակերևույթից հեռավորությունն, որտեղ մեխանիզմը կարող է պահպանվել աերոդինամիկ ուժերի գործողությունների արդյունքում, կազմում է շուրջ 35 կմ, սակայն տեխնիկական փոփոխությունները, ըստ երևույթին, թույլ կտան օդային թռչող ապարատին թռչել, այսինքն՝ պահպանվել աերոդինամիկ ուժերի փոխգործակցության արդյունքում նույնիսկ մեծ բարձրությունների վրա»:

«Օդային տարածության» հասկացության սահմանման հարցում տարբերվող, սակայն ԻԿԱՕ քարտուղարության դիրքորոշմանը չհակասող մոտեցում է որդեգրել Խորհրդային Միությունը՝ 1979 թ. հունիսի 22-ին «Տիեզերքի հարցերով» ՄԱԿ-ի կոմիտեի 22-րդ նստաշրջանի ընթացքում՝ ներմուծելով իրապես պատմական փաստաթուղթ՝ «Օդային և տիեզերական տարածության տարանջատման հարցերով և տիեզերական տարածության այն հատվածի իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ, որով անցնում են գեոստատիկ

արբանյակների ուղեծրերը», ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի բանաձևի հիմնական դրույթների նախագիծը: Այս նախագծի համաձայն՝

1. օվկիանոսի մակարդակից 100-110 կմ-ից բարձր վերգետնյա տարածությունը հանդիսանում է տիեզերական տարածություն,

2. օդային և տիեզերական տարածությունների միջև սահմանը ենթակա է պետությունների միջև համաձայնեցման և պայմանագրերում հետագա ամրագրման՝ օվկիանոսի մակարդակից 100-110 կմ հեռավորությունը չգերազանցող բարձրության շուրջ,

3. մեկ պետության տիեզերական օբյեկտներին է վերապահվում այլ պետության տարածքով թռիչք կատարելու իրավունքն օվկիանոսի մակարդակից 100-110 կմ-ից ցածր բարձրություններում՝ ուղեծիր դուրս գալու և այն պետության տարածք վերադառնալու համար, որտեղից այն դուրս է եկել:

Նախագիծը բավականին հակասական է: Բանն այն է, որ նախագծի առաջին կետը հստակ սահմանում է տիեզերական տարածության ստորին սահմանը, իսկ երկրորդ կետը փաստացիորեն թույլատրում է տիեզերական տարածության երկրորդ ստորին սահմանի գոյության հնարավորությունն, այս դեպքում՝ օդային տարածության վերին շեմին սահմանակից, որը կարող է անցնել նաև օվկիանոսի մակարդակից 100-110 կմ բարձրությունից ցածր:

Այս ալկնհայտ հակասությունը պարունակում է ընդհանրապես այլ գաղափար՝ օդային տարածության վերին շեմի սահմանման վերաբերյալ, որը պարտադիր չէ, որ հանդիսանա տիեզերական տարածության հետ տարանջատման սահմանագիծ: Ճիշտ է՝ միջազգային իրավունքի տեսության մեջ այն տեսակետն է առաջ քաշվում, որ այս հարցում, ըստ էության, ստեղծվել է միջազգային իրավունքի սովորույթային նորմ, որի համաձայն՝ օդային և տիեզերական տարածությունների միջև սահմանն անցնում է ծովի մակարդակից 100-110 կմ բարձրության վրա:¹ Բայց դա միայն հայեցակարգային մոտեցում է: Այս տեսակետը բավականին վիճարկելի է՝ հաշվի առնելով ԻԿԱՕ-ի քարտուղարության վերոնշյալ դիրքորոշումը 35 կմ սահմա-

նի վերաբերյալ: Մասնավորապես, ներկայումս տեխնոլոգիաները այնպիսի զարգացման մակարդակի են հասել, որ ոչ տիեզերական թռչող ապարատները կարող են բարձրանալ մինչև 65 կմ: Բացի այդ պետք է հաշվի առնել, որ որոշ պետություններ առաջ են քաշել տարանջատման նաև այլ չափանիշներ, մասնավորապես՝ Ֆրանսիան ծովի մակարդակից 80 կմ, Բելգիան, Իտալիան, Կանադան՝ 90-100 կմ հեռավորությունը:

Այնուհետ, եթե առաջնորդենք ԻԿԱՕ-ի վերոնշյալ մոտեցմամբ (օդային տարածությունը միայն այն տարածությունն է, որտեղ օդային թռչող ապարատը կարող է գործարկվել), ապա պետք է հաշվի առնել նաև օդանավի ընդունված բնորոշումն, այն է՝ թռչող ապարատ, որը մթնոլորտի մեջ է պահպանվում այն օդի ներգործման հաշվին, որը տարբերվում է երկրային մակերևույթից արտացոլվող օդի ներգործությունից: Ենթադրվում է, որ պետք է հաշվել նաև այն բարձրությունն, որտեղ դադարում է գործել այն աերոդինամիկ ազդակը (65 կմ-ից ոչ բարձր), որն ապահովում է օդանավի կայուն դիրքը: Այդ իսկ պատճառով նշված սահմանը Չիկագոյի կոնվենցիայում ծովի մակարդակից 100-110 կմ ամրագրելու առաջարկները շատ հավանական է, որ կհանգեցնեն այս բանավեճի շարունակական լինելուն և անարդյունք ավարտին:¹

Կարելի է համարել, որ, ըստ էության, ձևավորվել է միջազգային իրավունքի սովորութային նորմ, որի համաձայն՝ տիեզերական տարածությունը սկիզբ է առնում արբանյակի ստորին ուղեծրից: Այժմ պետությունների առջև ծառացած խնդիր է հանդիսանում այդ նորմի ամրագրումը միջազգային պայմանագրերում²:

Չիկագոյի կոնվենցիայի «I» հավելվածի համաձայն՝ «Պայմանավորվող պետությունները պետք է որոշեն իրական հավելվածի

¹ St 'u **Колосов Ю. М., Жуков Г. П.**, Международное Космическое право, М., 1999, С. 59-60; **Товмасын М. Д.**, Чикагская конвенция 1944 г. о международной гражданской авиации: изменения назрели // Право и политика 2001 թ., №11, с. 105.

² St 'u **Мовчан А. П.**, «Международное воздушное право» (в двух книгах), էջ 33-39:

դրույթներին համապատասխան իրենց իրավասության տակ գտնվող տարածքների օդային տարածության այն հատվածները, որտեղ իրականացվելու է օդային հաղորդակցությունը»¹: Օդային տարածության կոնֆիգուրացիան, որի շրջանակներում նախատեսվում է օդային հաղորդակցության իրականացումը, պետք է ավելի շատ հաշվի առնի երթուղու կառուցվածքը և արդյունավետ հաղորդակցման պահանջմունքը, քան ազգային սահմանները²: Դա վերաբերում է նաև Սև ծովի վրա ձգվող օդային տարածությանը:

Ներկայումս Թուրքիան ջանքեր է գործադրում Սև ծովի վրա ձգվող օդային տարածության գործող սահմանազատման չափանիշի վերանայմանը՝ հիմնվելով անցյալում համապատասխան աերոնավիգացիոն համաձայնագրի բացակայության վրա: Իրապես, Սև ծովում Օդեսայի և Միմֆերապոլի օդային հաղորդակցության իրականացման շրջանների հարավային սահմանները միակողմանիորեն սահմանվել են Խորհրդային Միության կողմից, սակայն հաշվի են առնվել Անկարայի և Ստամբուլի թռիչքային շրջանների՝ Թուրքիայի կողմից ավելի վաղ հայտարարված սահմանները:

«Սևծովյան հանգույցը» ներկայումս ավելի է խճճվում Ուկրաինայի, Բուլղարիայի, Ռումինիայի «հատուկ շահերի» պատճառով: Այս հարցում կարծում ենք պետք է հիմնվել ԱՊՀ անդամ պետությունների տարածաշրջանային ինստիտուցիոնալ մեխանիզմի վրա:

Չարկ ենք համարում անդրադառնալ Կասպից ծովի օդային տարածության իրավական կարգավիճակի առանձնահատկություններին:

Կասպից ծովի ափամերձ պետություններն են՝ Ռուսաստանը, Դաղախստանը, Իրանը, Ադրբեջանը և Թուրքմենստանը: 1998 թ. վերոնշյալ պետությունների միջև կնքվել է պայմանագիր՝ Կասպից ծովի՝ սեկտորային սկզբունքով սահմանազատման վերաբերյալ: Սա-

¹ St 'u **Малеев Ю. Н., Васильев Н. И.**, Технические регламенты в международном воздушном праве//Советский ежегодник международного права. 1977թ., էջ 181

¹¹ St 'u **Бордунов В. Д.**, Правовой механизм деятельности международных авиационных организаций, М., Наука, 1989 թ., էջ 81

կայն, այս որոշումը ընթացիկ էր և ոչ կենսունակ: Դրա մասին է վկայում «Կասպից ծովի սահմանազատման մասին» 2002 թ. մայիսին Ռուսաստանի և Ղազախստանի միջև հատուկ համաձայնագրի կնքումը: Տվյալ համաձայնագիրը հորդորում է համանման որոշման գալ նաև մյուս մերձկասպյան պետություններին, որը վաղ թե ուշ իր ազդեցությունը կունենա ջրային տարածքների և նրանից վեր ձգվող օդային տարածության սահմանազատման վրա: Այս դեպքում իրավիճակը, թերևս, ենթադրում է զուտ քաղաքական որոշման փնտրտուք¹: Օդային տարածությանն այստեղ կրկին անդրադարձ չի կատարվում: Բայց կարևորվում է Կասպից ծովի մակերևույթի շուրջ ֆունկցիոնալ մոտեցումը՝ «ուղղահայաց միասնության» տեսությունը կիրառելու հնարավորությունը:

Կասպից ծովը բնական կապ չունի Համաշխարհային օվկիանոսի հետ, չի համարվում դրա մի մասը, այդ իսկ պատճառով «Ծովային իրավունքի մասին» 1982 թ. ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթները այստեղ կիրառելի չեն: Այսինքն՝ չի կարելի Կասպից ծովը հայտարարել ընդհանուր օգտագործման միջազգային տարածք՝ դրանից բխող հետևանքներով հանդերձ, այդ թվում՝ օդային տարածության համար:

Ադրբեջանը հետխորհրդային շրջանի առաջին պետությունն էր, որը միակողմանիորեն հայտարարեց Կասպից ծովի հատվածները իր պետական տարածքի մեջ ներառելու մասին և ամրագրեց այս դիրքորոշումը իր սահմանադրության մեջ: Հատկանշական էր, որ դրա հետևանքով «սեկտորային սկզբունքը» կհանգեցներ նաև Կասպից ծովից վեր ձգվող օդային տարածության բաժանմանը սուվերեն օդային տարածությունների: Բայց Իրանի վճռական առարկությունն, որն անհանգստացած էր 1921 և 1940 թթ. պայմանագրերով սահմանված «Կասպից ծովի գործող իրավական կարգավիճակի խախտմամբ հանքային ռեսուրսների միակողմանի գրավման» հան-

¹ St 'u **Барсегов Ю. Г.**, Каспий в международном праве и мировой политике. М. 1998 թ., Зонн И.С. Каспийский меморандум, М., 1997 թ., **Зонн И. С.**, Каспий: иллюзии и реальность, М., 1999 թ., էջ 119-136:

գամանքից, ի չիք դարձրեց աղբբեջանական կառավարության ջանքերը:

Ռուսաստանն Իրանի դիրքորոշումը որոշ ժամանակ կիսելուց հետո 1998 թ. իր համաձայնությունը տվեց Ղազախստանին Կասպից ծովի պայմանագրային սահմանագատման վերաբերյալ, և ՌԴ-ի ու Ղազախստանի Հանրապետության միջև ընդերքի նկատմամբ սուվերեն իրավունքների իրականացման նպատակով 1998 թ.-ին կնքվեց համաձայնագիր՝ Կասպից ծովի հյուսիսային հատվածի սահմանագատման վերաբերյալ:

Հետևապես, Կասպից ծովի վրա ձգվող օդային տարածության իրավական կարգավիճակի բացակայությունը ստիպում է գնահատել տվյալ տարածությունը՝ որպես անորոշ իրավական կարգավիճակով տարածություն:

Պետության օդային տարածության հասկացության համատեքստում անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ Բաց օդային տարածության և «Բաց երկինք» քաղաքականության հարաբերակցությանը:

Բաց օդային տարածությունը հանդիսանում է ընդհանուր օգտագործման միջազգային տարածության տարատեսակ, որի սահմանները համեմատաբար հեշտ է որոշել՝ հորիզոնական հարթության մեջ այն գտնվում է սուվերեն օդային տարածության սահմաններից անդին, ուղղահայաց հարթության մեջ՝ համընկնում է վերջինիս հետ: Բաց օդային տարածությունը ավամերձ պետությունների տարածքային ջրերից դուրս գտնվող օդային տարածությունն է:

Բաց օդային տարածության նկատմամբ ամբողջությամբ կիրառելի են ընդհանուր օգտագործման միջազգային տարածքը բնորոշող երկու հիմնական առանձնահատկությունները՝ այն ենթակա չէ ազգային իրացման՝ որևէ պետություն չի կարող ինքնիշխան իրավունքներ ձեռք բերել բաց օդային տարածության նկատմամբ և երկրորդ՝ բաց օդային տարածությունը բաց է հետազոտությունների ու օգտագործման համար բոլոր պետությունների կողմից հավասար հիմունքներով՝ միջազգային իրավունքի համաձայն:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո միջազգային

օդային հաղորդակցությունների կարգավորումը իրականացվում էր պետությունների խստիվ հսկողության ներքո: Բայց 20-րդ դարի 70-80-ական թվականներին այդ հսկողությունն աստիճանաբար ազատագրվեց և փոխարինվեց «հակակարգավորման» քաղաքականությամբ, իսկ դրանից հետո հիմնվեց «Բաց երկնքի» ռեժիմը:

Հակակարգավորման գաղափարը պատկանում էր ԱՄՆ-ին, և որի էությունը պետությունների դերի նվազեցումն էր միջազգային օդային հաղորդակցությունների կարգավորման միջամտություններին և առևտրային իրավունքներին:

Նշենք նաև, որ «Բաց երկնքի» հասկացությունը ներառում է երկու հարթություն՝ այն օգտագործվում է ամբողջ աշխարհում առևտրային գործունեության ազատությունը նշելու համար, երկրորդ՝ օդանավերի միջոցով զոնդավորման կոնկրետ ծրագրի վերանվանման համար՝ «Բաց երկնքի» 1992 թ. պայմանագրում: Հետևաբար, «Բաց երկնքի» հասկացությունն ոչ թե օդային տարածության տարատեսակ է, այլ՝ օդային տարածության ռեժիմ:

Չիկագոյի Կոնվենցիայի երկրորդ հավելվածում ամփոփված են թռիչքների ընդհանուր, «համաշխարհային» կանոնները: Պետական տարածքի վրա իրականացվող թռիչքների դեպքում անհրաժեշտ է իմանալ նաև տվյալ պետության օդային տարածքի կարգը և կառուցվածքը սահմանող, ինչպես նաև թռիչքների կանոնները, քանի որ յուրաքանչյուր պետություն իրավասու է ունենալ սեփական կանոնները տվյալ ոլորտում: Քաղաքացիական ավիացիայի միջազգային կազմակերպության (այսուհետ նաև ԻԿԱՕ) յուրաքանչյուր անդամ պետության գրանցման համարն ունեցող օդանավը պարտավոր է ենթարկվել Կոնվենցիայի երկրորդ հավելվածում ամփոփված կանոններին միայն այն դեպքում, եթե դրանք չեն հակասում տվյալ պետության համապատասխան կանոններին: Այստեղ գործում է ազգային օրենքի գերակայություն միջազգային օրենքի նկատմամբ: Այդ պատճառով օդաչուները մինչև թռիչք իրականացնելը պետք է մանրամասն ծանոթանան երկրորդ հավելվածի և տվյալ պետության օդային տարածության օգտագործման կարգը սահմանող կանոնների

միջև առկա տարբերություններին¹:

Կարևոր է հաշվի առնել, որ օդային տարածության համակարգում յուրաքանչյուր պետություն ունի թռիչքային ինֆորմացիայի սեփական շրջանները (FIR-flight information region):

Հատկապես խնդրահարույց է և հաճախ պետությունների միջև հարաբերությունների սրացման պատճառ է հանդիսանում արգելված գոտիների, թռիչքների սահմանափակման գոտիների, վտանգավոր գոտիների (հրթիռների արձակման և դրանց կամ դրանց առանձնացող մասերի ընկնելու շրջաններ), պայթուցիկ աշխատանքների իրականացման շրջանների, ավիացիոն աշխատանքների իրականացման շրջանների, հատուկ շրջանների, օդային տարածությունում գործունեության համար սահմանվող այլ հատուկ տարրերի նախանշումը: Չիկագոյի կոնվենցիայի 9 հոդվածի «ա» կետն անդրադառնում է «արգելված գոտի» ընդհանուր և ոչ հստակ հասկացությամբ՝ նախատեսելով, որ պետությունը կարող է այն սահմանել իր տարածքի սահմաններում, այն պայմանով, որ այդ կարգը պետք է տարածվի հավասարապես ինչպես տվյալ պետության, այնպես էլ Կոնվենցիայի անդամ մյուս պետությունների՝ կանոնավոր թռիչքներ իրականացնող օդանավերի վրա: Արգելված գոտիների տարածքը և դիրքը պետք է սահմանվի այնպես, որ առանց անհրաժեշտության չխանգարի օդային նավագնացությանը: Պայմանավորվող պետության տարածքում գտնվող այդպիսի արգելված գոտիների նկարագրությունն, ինչպես նաև դրանց հետ կապված ցանկացած փոփոխություն, պետք է հնարավորինս շտապ տրամադրվի այլ Պայմանավորվող պետություններին և Քաղաքացիական ավիացիայի մի-

¹ St 'u **Верещагин А. Н.**, Юридическая природа и особенности технических норм в международном воздушном праве.//Советский ежегодник международного права, 1971 թ., էջ 252-258; Международное воздушное право, Кн. 1, էջ 90-100; Buerghenthal T. Law - Making in the International Civil Aviation Organization. Syracuse (N.Y.), 1969 թ; **Васильев Н. И.**, Международные авиационные регламенты: Юридическая природа и практическое применение: Автореферат дисс. канд. юрид. наук / ИГПАН АН СССР, М., 1981 թ.:

ջազգային կազմակերպությանը¹: ԻԿԱՕ փաստաթղթերում այս գոտիները ներառում են նաև այն օդային տարածությունը, որտեղ նման թռիչքները սահմանափակված են որոշակի պայմաններով (թռիչքների սահմանափակման գոտի), որոնք կարող են վերաբերել ժամանակին, բարձրությանը և այլն: Ազգային պրակտիկան ավելի հեռուն է գնում, քանի որ թռիչքների սահմանափակման գոտուց բացի, սահմանվում են նաև մի շարք այլ գոտիներ. վտանգավոր գոտիներ պայթուցիկ աշխատանքների իրականացման շրջաններ, հակակարկտային կրակոցների շրջաններ, ավիացիոն աշխատանքների իրականացման շրջաններ, հատուկ շրջաններ, օդային տարածությունում գործունեության համար սահմանվող այլ հատուկ գոտիներ: Այնուամենայնիվ, դրանց նպատակը մեկն է՝ օդային տարածության մեջ թռիչքների և այլ գործունեության իրականացման սահմանափակումը:

Այսպիսով, հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ օդային տարածության առավելագույն բարձրությունը պետք է սահմանվի՝ ելնելով երկու չափանիշներից, այն է՝ թռիչքների ժամանակ աերոդինամիկ տիրույթի օգտագործման հնարավորությունը և սուվերեն օդային տարածությունում պետությունների անվտանգության ապահովումը (առավելագույնը ծովի մակարդակից մոտավորապես 65 կմ բարձրության վրա): Տիեզերական տարածության ստորին սահմանը պետք է լինի ծովի մակարդակից մոտավորապես 110 կմ բարձրության վրա: Նորմատիվ տարածության այս երկու տեսակների միջև պետք է լինի «չեզոք գոտի», որը պետք է ազատ լինի տիեզերական ապարատների՝ Տիեզերք դուրս բերելու և Երկիր վերադարձնելու համար:

¹ Տե՛ս «Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի մասին» 1944 թ. Չիկագոյի կոնվենցիա, ՀՀԱԳՆՊՏ 2004.12.20/5(13)

Ani Khlgatyan

Ph.D student of the YSU Chair of European and International Law

CURRENT HEAD ISSUES OF 'AIR SPACE' CONCEPT DEFINITION

The necessity of the 'air space' concept definition is introduced in this academic article through a multilateral international treaty. In particular, it is suggested to define upper and lower limits of air space.

Reference is made to the state air space, Open air space and 'Open Skies' policy relationship. Peculiarities of the Caspian Sea air space legal status are discussed too.

Ани Хлгатыан

Аспирант кафедры Европейского и международного права ЕГУ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТЕРМИНА “ВОЗДУШНОЕ ПРОСТРАНСТВО”

В данной научной статье представлена необходимость определения термина “воздушное пространство” по многостороннему международному договору. В частности, предлагается определить верхние и нижние границы воздушного пространства.

Обращается внимание на соотношение воздушного пространства, Открытого воздушного пространства и политику “Открытое небо”.

Предметом исследования являются также особенности правового статуса воздушного пространства Каспийского моря.

Բանալի բառեր՝ օդային տարածություն, 1944 թ. Չիկագոյի կոնվենցիա, ԻՇՊՕ, Կասպից ծով, Բաց օդային տարածություն:

Ключевые слова: воздушное пространство, Чикагская конвенция 1944 г., ИКАО, Каспийское море, Открытое воздушное пространства.

Key words: air space, the 1944 Chicago Convention, ICAO, the Caspian Sea, Open air space.

ՆԵՐԴՐՈՒՄԱՅԻՆ ՎԵՃԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԸ

Դժվար է պատկերացնել տնտեսական, սոցիալական և շրջակա միջավայրի զարգացումն առանց ներդրումների: Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները զարգացող պետությունների համար միջազգային զարգացման կապիտալի հիմնական աղբյուրն են, որոնք ապահովում են տվյալ պետության համար առավել կարևոր և անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների ստեղծումն ու զարգացումը, տեխնոլոգիաների փոխանցումն այլ զարգացած երկրներից, նոր կարողությունների ստեղծումը և այլն: Չնայած նրան, որ ներդրումներն առավել կարևոր են զարգացող երկրների համար՝ և՛ զարգացած, և՛ զարգացող երկրները հավասարապես ձգտում են գրավել ներդրումները դեպի իրենց երկրներ, քանզի օտարերկրյա ներդրումներից ստացվող օգուտները մեծ կարևորություն ունեն երկրի տնտեսության զարգացման համար:

Ներդրումներ գրավելու համար որոշակի կառուցակարգեր են անհրաժեշտ: Միջազգային ներդրումային համաձայնությունները (այսուհետ՝ ՄՆՀ) պայմանագրեր են պետությունների միջև միջսահմանային ներդրումների մասին, որոնք այն գործիքներից մեկն են, որով պետությունները հույս ունեն արտերկրից ներդրումներ գրավել: Կարելի է պնդել, որ ներդրումների համար երաշխիքներ սահմանելով միջազգային ներդրումային համաձայնությունները խրախուսում են ներդրողներին ձեռնարկատիրական գործունեություն ծավալել արտերկրում: Չնայած հստակ և համոզիչ ապացույց չկա, որ այս գործիքները մեծացնում են օտարերկրյա ներդրումների ծավալները, այնուամենայնիվ, բազմաթիվ պետություններ կնքել են միջազգային ներդրումային համաձայնություններ՝ դրանով փորձելով ներգրավել արտասահմանյան կապիտալը դեպի իրենց երկիր: Ներ-

¹ *ԵՊՀ միջազգային և եվրոպական իրավունքի ամբիոն, ասպիրանտ*, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Վ. Վ. Քոչարյան:

կայումս մոտ 3,325¹ ՄՆՀ-ներ են կնքվել, որոնք պարտադիր են պետությունների համար:

Նախ պետք է հասկանալ, թե առաջին հերթին ինչի պաշտպանությանն են ուղղված ՄՆՀ-ները: Օտարերկրյա սեփականության պաշտպանությունն ընկած է միջազգային հանրային իրավունքի հիմքում դրա ձևավորման հենց սկզբից: Քաղաքացու սեփականության իրավունքի ենթադրյալ խախտումից առաջացող պետությունների միջև վեճերին կարելի է հանդիպել արդեն իսկ 18-րդ դարից սկսած: Հետզհետե Ժամանակաշրջանում Եվրոպական կայսրությունները օտարերկրյա տարածքներում իրենց ձեռնարկատիրական շահերն ապահովագրում էին կամ կայսերական համաձայնություններով կամ կապիտուլյացիայի համակարգերի ստեղծմամբ: Նշված միջոցների բացակայության դեպքում օտարերկրյա ներդրողի պաշտպանության ավանդական միջազգային մեթոդը դիվանագիտական պաշտպանությունն էր ներդրողի քաղաքացիության պետության կողմից ներդրումն ընդունող պետության դեմ, որը միջազգային իրավունքի խախտումից տուժած օտարերկրյա ներդրողների համար փոխհատուցում ձեռք բերելու հիմնական միջոցն էր: Պաշտպանության նման միջոցը կարող էր նշանակել հյուպատոսական գործողություն, բանակցություն, հաշտարարություն, դատական կամ արբիտրաժային վարույթներ, ռեպրեսալիաներ, ռետորսիաներ, դիվանագիտական հարաբերությունների խզում, տնտեսական ճնշումներ և, որպես վերջին միջոց, ուժի կիրառում²:

Սակայն դիվանագիտական պաշտպանությունն ունի մի շարք բացասական կողմեր: Որպեսզի սկսի գործել դիվանագիտական պաշտպանությունը, ներդրողը պետք է սպառած լինի ընդունող երկ-

¹ ՄԱԿ-ի Առևտրի և զարգացման հանձնաժողովի պաշտոնական կայքի տեղեկատվության համաձայն միջազգային ներդրումների պայմանագրերից 2958-ը կազմում են ներդրումային երկկողմ պայմանագրերը:

<http://investmentpolicyhub.unctad.org/IIA> մուտք 05. 12. 2016 թ.

² See ILC, “First Report on Diplomatic Protection”, UN Doc A/CN.4/506, էջ 217:

րում առկա բոլոր ներպետական միջոցները¹: Բացի այդ, դիվանագիտական պաշտպանությունը հայեցողական է, և ներդրողը ոչ մի երաշխիք չունի, որ այն իրեն կտրամադրվի: Եթե անգամ այն տրամադրվի, ներդրողը կորցնում է հսկողությունն իր պահանջի նկատմամբ, քանի որ խնդրով սկսում են զբաղվել պետությունները, և ներդրողը հիմնականում չի կարող միջամտել այդ գործընթացներին: Դիվանագիտական պաշտպանության դեպքում մեծ հնարավորություն կա, որ ներդրումային վեճը լարվածություն կառաջացնի երկու պետությունների միջև, որը, բնականաբար, ցանկալի չէ հատկապես զարգացող պետությունների համար: Եթե մի պետություն միջազգային ասպարեզում հանդես գա ներդրումային հարաբերություններում որպես կոնֆլիկտային պետություն, դա բացասական ազդեցություն կունենա վերջինիս վարկանիշի վրա՝ խոչընդոտներ ստեղծելով նոր ներդրումներ գրավելու գործում:

Պետության կողմից իր քաղաքացու սեփականության իրավունքի պաշտպանության մասին դիրքորոշում է հայտնել նաև Միջազգային արդարադատության մշտական պալատը: Միջազգային արդարադատության մշտական պալատը Մավրումմատիսի գործով նշել է, որ միջազգային իրավունքի տարրական սկզբունքներից է այն, որ պետությունը կոչված է պաշտպանելու իր «հպատակներին», երբ վերջիններս տուժում են այլ պետության՝ միջազգային իրավունքին հակառակ գործողություններից և որից նրանք չեն կարողացել բավարարում ստանալ սովորական ճանապարհներով²: Այնուամենայնիվ, օտարերկրյա ներդրումների մասին իրավունքը, չնայած նրան, որ ամենահին իրավունքներից մեկն է, Միջազգային արդարադատության դատարանի կողմից մեկ այլ գործում բնութագրվել է որպես միջազգային իրավունքի համեմատաբար թերզարգացած ո-

¹ **Christoph Schreuer**, International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID), 2013, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, էջ 22:

² *St' u Mavrommatis Palestine Concessions (Greece v UK)* PCIJ Rep Series A No 2, էջ 12:

լորտ¹: Իրականում երկկողմ ներդրումային պայմանագրերի (այսուհետ՝ ԵՆՊ) վերաբերյալ միջազգային արբիտրաժային տրիբունալների դատական պրակտիկան շատ փոքր էր այդ ժամանակ, և քիչ էին նաև երկկողմ ներդրումային պայմանագրերը: Բացի այդ, նման արբիտրաժային վարույթի կողմերը հիմնականում պետություններն էին և ոչ թե ներդրողն ու պետությունը:

Այդ ժամանակաշրջանում ներդրումային վեճերի մեծ մասը, որոնք ներկայացվում էին միջազգային ատյաններ, կամ բերվում էին մասնավոր անձանց կողմից պայմանագրային համաձայնությունների հիման վրա կամ պետությունն ընդդեմ պետության արբիտրաժային վարույթներ էին: Դիվանագիտական պաշտպանությունից դեպի ներդրող-պետություն վեճի լուծմանը վերաճելու հիմքում միմյանց հետ կապված երկու զարգացումներ են ընկած. ուղղակիորեն բողոք ներկայացնելու համար հարթակի ստեղծումը և պայմանագրերի կիրառման աճը (մասնավորապես՝ պայմանագրերի խախտումները հնարավոր է վերականգնել կամ նշված հարթակներում կամ երբեմն էլ ներպետական դատարաններում)²: Ավելի վաղ ներդրումային հարցերը կարգավորվում էին զարգացած և զարգացող պետությունների միջև Բարեկամության, առևտրի և նավագնացության մասին պայմանագրերով³: Այնուամենայնիվ, դրանցում չկային ներդրումային վեճերի լուծմանը վերաբերող դրույթներ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո զարգացած ազգերը սկսեցին կիրառել պայմանագրերի նոր տեսակներ: Այս պայմանագրերը պարունակում էին Ներդրումների համար երաշխիքի տրամադրման պայմանագիրը և Ներդրումների պաշտպանության պայմանագիրը: Եթե նախորդն առնչվում էր ներդրումի ապահո-

¹ *Sté u Barcelona Traction, Light and Power Co (Belgium v Spain)*, 1970, ICJ Rep 3, էջեր 46-47:

² **W.S. Dodge**, “Investor-State Dispute Settlement between Developed Countries: Reflections on the Australia-United States Free Trade Agreement”, 2006, Vol. 39, *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 1, էջեր 5-9:

³ **K.J. Vandeveld**, “The Bilateral Investment Programme of the United States”, 1988, 21, *Cornell Journal of International Law* 201, էջեր 207-208:

վագրությանը և սուբրոգացիային, երկրորդն առնչվում էր ներդրումների պաշտպանությանը: Բարեկամության, առևտրի և նավագնացության, Ներդրումների համար երաշխիքի տրամադրման և Ներդրումների պաշտպանության պայմանագրերն էլ հենց հանդիսանում են Երկկողմ ներդրումային պայմանագրեր¹:

ԵՆՊ-ների անհրաժեշտությունը հատկապես առաջացավ օտարերկրացիներին և նրանց սեփականությանը պատճառված վնասի համար պետության պատասխանատվության վերաբերյալ միջազգային սովորության իրավունքի անորոշությունների և անհամապատասխանությունների պատճառով²: Առաջին ԵՆՊ-ն ստորագրվել է Գերմանիայի և Պակիստանի միջև 1959 թվականին և խտրականության արգելքի, լիարժեք պաշտպանության և անվտանգության, ազգայնացման դեպքում փոխհատուցման, կապիտալի ազատ տեղափոխման վերաբերյալ դրույթներ է պարունակում: Բացի այդ այն վեճի կողմերից մեկի կողմից արբիտրաժ դիմելու մասին դրույթ է պարունակում, եթե չկատարվեն պայմանագրի պայմանները³: Իսկ ներկայումս աշխարհում արդեն իսկ կնքվել է 2958 Երկկողմ ներդրումային պայմանագիր:

Այսպիսով, ժամանակի ընթացքում տնտեսական հարաբերությունների զարգացման և օտարերկրյա ներդրումների ծավալի մեծացման հետ մեկտեղ միջազգային ներդրումային իրավունքում սկսեցին առանձնանալ օտարերկրյա ներդրողի և ներդրումն ընդունող պետության միջև հարաբերությունները: Իսկ նրանց միջև առաջացած վեճերի լուծման համար հարկավոր էր առանձին և յուրահատուկ ընթացակարգ, քանի որ դրանք չէին կարող լուծվել բանակցությունների, տնտեսական ճնշումների կամ դիվանագիտական այլ միջոցներով:

¹ A.P. Newcombe and L. Paradell, *Law and Practice of Investment Treaties: Standards of Treatment*, Wolters Kluwer Law & Business, 2009, էջեր 18-39.

² A.P. Newcombe and L. Paradell, *Law and Practice of Investment Treaties: Standards of Treatment*, Wolters Kluwer Law & Business, 2009, էջեր 41-48:

³ S.E. Treaty for Protection of Investment (West Germany-Pakistan), 25 նոյեմբեր 1959, 457 UNTS, էջ 23:

Այն փաստը, որ օտարերկրյա մասնավոր ներդրումները շատ կարևոր են երկրի տնտեսական զարգացման համար, բազմաթիվ պետությունների դրդեցին ստեղծել պայմաններ, որպեսզի գրավեն օտարերկրյա ներդրողներին: Իսկ օտարերկրյա ներդրումի համար իրավական շրջանակի ամենակարևոր մասը վեճերի լուծման համար համապատասխան կառուցակարգերի առկայությունն է: Նման կառուցակարգի բացակայության դեպքում պետության և օտարերկրյա ներդրողի միջև ծագած վեճի լուծման ընթացակարգերը պետք է տեղի ունենան ընդունող պետության ներպետական դատարաններում, սակայն օտարերկրյա ներդրողները հաճախ ընդունող պետության դատարաններին չեն ընկալում որպես բավարար անկողմնակալ ներդրումային վեճերը լուծելու համար: Բացի այդ, ներպետական դատարանները պետք է կիրառեն ներպետական օրենսդրությունը, անգամ եթե այդ օրենսդրությունը չի կարող միջազգային իրավունքի ներքո պաշտպանել ներդրողի իրավունքները: Ինչ վերաբերում է այլ՝ երրորդ պետությունների դատարաններին (որոնք ընդունող պետության դատարանները չեն), ապա դրանք սովորաբար չեն կարող քննել այդ վեճերը, քանզի չունեն տարածքային իրավագործություն ներդրումային գործողությունների նկատմամբ, որոնք տեղ են գտնում այլ պետության տարածքում կամ չեն կարող արդարադատություն իրականացնել ընդունող պետության սուվերեն իշխանության նկատմամբ: Բացի այդ, ներդրումային վեճերի լուծման համար հատուկ գիտելիքներ են անհրաժեշտ, որոնք, հիմնականում, չեն կարող ապահովել ներպետական դատարանները: Բացի այդ, ի տարբերություն առևտրային արբիտրաժների՝ ներպետական (մունիցիպալ) դատարաններն իրավագործություն չունեն դատական ատյանների որոշումների վավերականությանն առնչվող վեճերի նկատմամբ և առհասարակ չեն կարող նման հարցեր քննել: Միակ ոլորտը, որտեղ, այսպես ասած, ներդրումային վեճերի համար ներպետական դատարաններն «օգտագործվում են», արբիտրաժային որոշումների կատարումն է¹:

¹ ՆՎԼՄԳ-ի պայմանագրի ներքո և՛ պետությունները, և՛ մասնավոր անձինք

Եվ այսպես, քանի որ ներդրումների ներգավման և խրախուսման համար անհրաժեշտ էր օտարերկրյա սեփականության պաշտպանության ապահովումը, հարկավոր էր դրանից բխող հնարավոր վեճերի լուծման համար որևէ մարմնի ստեղծումը: Բսկ միջազգային արբիտրաժը բավականին գրավիչ այլընտրանք է առաջարկում ներդրումային վեճերի ավանդական մեթոդների լուծման փոխարեն: Այն խուսափում է ներպետական դատարանների վարույթների և դիվանագիտական պաշտպանության թերություններից: Այն կողմերին արբիտրներ ընտրելու հնարավորություն է տալիս, որոնք ունեն վերջիններիս վստահությունը և բավարար գիտելիքներ ու փորձ այդ ոլորտում:

Ի վերջո, միջազգային արբիտրաժի այդ մարմինը դարձավ Ներդրումային վեճերի լուծման միջազգային կենտրոնը (այսուհետ՝ ՆՎԼՄԿ կամ Կենտրոն):

1960-ական թվականների սկզբից զարգացած երկրները սկսեցին հանդես գալ ՆՎԼՄԿ-ն ստեղծելու կոչերով, որը պետք է լիներ մի հաստատություն, որ կստեղծվեր ընդունող ազգերի և օտարերկրյա ներդրողների միջև վեճերն արբիտրաժի կամ հաշտեցման միջոցով լուծելու համար: Բանակցությունների ընթացքում զարգացող պետությունները համաձայնեցին իրենց սուվերենության սահմանափակ փոխանցմանը, որը պետք է արտահայտվեր ներդրող-պետություն վեճերը դրանք լուծելու համար ՆՎԼՄԿ ներկայացնելով:

Ներդրումային վեճերի լուծման միջազգային կենտրոնը հաստատություն է, որը հատուկ ստեղծվել է նմանատիպ վեճերի լուծման համար: Այն միջկառավարական հաստատություն է, որը ստեղծվեց պայմանագրի հիման վրա: Կենտրոնը սերտորեն կապված է Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկի հետ (IBRD կամ ՎԶՄԲ): ՆՎԼՄԿ-ն նախագծվել է 1961-1965 թթ. ընթացքում Վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկի շրջանա-

իրավունք ունեն ուղղակիորեն կիրառելու ՆՎԼՄԿ-ի որոշումները պայմանագրի կողմ հանդիսացող պետության մունիցիպալ դատարաններում (հոդված 54):

կում: Կոնվենցիայի տեքստը ՎՁՄԲ-ի գործադիր տնօրենների կողմից ընդունվել է 1965 թվականի մարտի 18-ին: Այն ստեղծվել է պետությունների և այլ պետությունների քաղաքացիների միջև Ներդրումային վեճերի լուծման վերաբերյալ 1965 թվականի Կոնվենցիայով, որը բազմակողմ պայմանագիր է, և որի համար էլ կոնվենցիան հաճախ կոչվում է ՆՎԼՄԿ-ի կոնվենցիա: Դրա հիմնական նպատակը վեճերի լուծման միջոցով տնտեսական զարգացմանը նպաստելն է: Այն ուժի մեջ է մտել 1966 թվականի հոկտեմբերի 14-ին:

Պետք է նշել, որ ՆՎԼՄԿ-ն միջազգային դատարան կամ տրիբունալ չէ, այլ պարզապես կառուցվածքային շրջանակ է ապահովում վեճի կողմերի համար, որը դյուրացնում է հաշտեցումը և արբիտրաժային վարույթը նրանց միջև:

Պետության և ներդրողի միջև երկկողմ ներդրումային պայմանագրի հիման վրա առաջին արբիտրաժային վարույթը տեղի ունեցավ միայն 1987 թվականին¹, որի վերաբերյալ արբիտրաժային որոշումը կայացվեց 1990 թվականին:

Մեր ժամանակներում ներդրումային արբիտրաժային վարույթի նորահայտ կարևորությունը կարելի է կապել օտարերկրյա ներդրումների վերաբերյալ վեճերի լուծման դինամիկայի և կառուցակարգերի փոփոխությունների հետ: Նախկինում ներդրումային վեճերը, ինչպես արդեն նշվեց, լուծվում էին պետություն-պետություն եղանակով: Սակայն դեպքերի մեծ մասում ներդրողի պետության ներկայացուցչությունը դժվար էր լինում ապահովել, քանի որ ընդունող պետություններն ընկալունակ էին միայն քաղաքականապես սիմվոլիկ կամ տնտեսապես կարևոր վեճերի հանդեպ²:

Ի սկզբանե, սակայն, զարգացող պետությունները միջազգային արբիտրաժն ընկալում էին կասկածանքով, իսկ օտարերկրյա ներդրողների համար այն չեզոք և վստահելի հարթակ էր թվում: Ներդ-

¹ *Sté u Asian Agricultural Products Ltd v Sri Lanka*, registered in 1987, ICSID Case No ARB/87/3:

² **S.D. Franck**, “Foreign Direct Investment, Investment Treaty Arbitration and the Rule of Law”, 19 *Pacific McGeorge Global Business & Development Law Journal*, 2007, էջեր 337, 359-361:

րող-պետություն արբիտրաժը սկսվեց ներդրող-պետություն համաձայնագրերում միջազգային արբիտրաժի մասին դրույթների ներառմամբ:

Ներդրողի և պետության միջև վեճի լուծման հնարավորությունը նորարարություն էր միջազգային իրավունքում, քանի որ օտարերկրյա ներդրողները նախկինում չունեին պայմանագրով սահմանվող նման իրավունք:

Առաջին ներդրումային պայմանագիրը, որը պարունակում էր ներդրող-պետություն արբիտրաժային դրույթը, Ինդոնեզիայի և Նիդերլանդների միջև 1968 թվականին կնքված ԵՆՊ-ն էր, չնայած, որ այն ներդրումային վեճի դեպքում նման արբիտրաժի դիմելու հնարավորություն էր նախատեսում միայն պետության համաձայնության դեպքում¹:

Այդ պատճառով է, որ զարգացող պետությունները արբիտրաժում վեճերի լուծման նկատմամբ որոշակի վերապահումներ կատարեցին իրենց սուվերենությունը և դրանց նկատմամբ հսկողությունը պահպանելու համար, որոնք պրոֆեսոր Չեն Հուիփինգն անվանում է «անվտանգության չորս փականներ»²:

Կոնվենցիայում պետության համար անվտանգության առաջին դրույթը ներպետական միջոցների սպառմանն է վերաբերում: Սրա համաձայն, պայմանագրի կողմերի համար տեղական վարչական և դատական բոլոր հնարավոր միջոցները պետք է սպառված լինեն մինչ վեճը ՆՎԼՄԿ-ի լուծմանը հանձնելը³: Իհարկե, նորմը դիսպոզիտիվ է, բայց պետությունները հիմնականում օգտվում են այս նորմի

¹ **G. Wegen**, “Avoidance and Settlement of International Investment Disputes”, *Proceeding* 38, 1984, 78 *American Society of International Law Proceedings*, էջ 44:

² **C. Huiping**, “The Investor State Dispute Settlement Mechanism: Where to go in the 21st Century?”, 9 *The Journal of World Investment & Trade*, էջ 2:

³ Տե՛ս Պետությունների և այլ պետությունների քաղաքացիների միջև ներդրումային վեճերի լուծման մասին Կոնվենցիա, (բաց է ստորագրման համար 1965 թ. մարտի 18-ից, ուժի մեջ է մտել 1966 թ. հոկտեմբերի 14-ին), հոդված 26:

տված հնարավորությունից՝ այն պայմանագրերում ներառելով: Ի վերջո, սա որոշակի խոչընդոտ և լրացուցիչ բեռ է ստեղծում ներդրողի համար արբիտրաժին դիմելու դեպքում, քանի որ այն ներդրողից որոշակի ռեսուրսների (ժամանակի և ֆինանսական միջոցների) սպառում է ենթադրում:

Անվտանգության երկրորդ դրույթը յուրաքանչյուր դեպքի համար համաձայնությունն է արբիտրաժին: ՆՎԼՄԿ-ի կոնվենցիայի կողմ լինելը դեռևս անվերապահ համաձայնություն չի նշանակում ՆՎԼՄԿ-ի արբիտրաժին: ՆՎԼՄԿ-ի կոնվենցիայի համաձայն պայմանագրի կողմերը պետք է գրավոր համաձայնություն տան վեճը ՆՎԼՄԿ-ին հանձնելու վերաբերյալ¹: Այս նորմը, ի տարբերություն նախորդի, իմպերատիվ է և տարածվում է բոլոր դեպքերի վրա: Միևնույն ժամանակ, երբ կողմերն արդեն տվել են իրենց գրավոր համաձայնությունը, կողմերից ոչ մեկն իր համաձայնությունը միակողմանիորեն ետ վերցնել չի կարող:

Պետության համար անվտանգության երրորդ դրույթը վերաբերում է նրան, որ կողմերը պետք է ղեկավարվեն ընդունող պետության օրենսդրությամբ: Կոնվենցիայի շուրջ բանակցությունների ժամանակ զարգացող պետությունները ցանկանում էին, որ վեճերը լուծվեն իրենց ներպետական օրենսդրության հիման վրա, իսկ զարգացած պետությունները ցանկանում էին, որ վեճերը լուծվեն միջազգային իրավունքի հիման վրա, դրանով իսկ պահպանելով հսկողությունը վեճերի լուծման նկատմամբ, քանի որ միջազգային իրավունքը ստեղծվում է հենց միջազգային իրավունքի սուբյեկտների՝ պետությունների կողմից: ՆՎԼՄԿ-ն փոխզիջման հասավ երկու կարծիքների միջև, հնարավորություն տալով, որ պայմանագրի կողմերը պայմանագրով ընտրեն, թե որ օրենսդրությամբ են ղեկավարվելու: Այս դրույթը, ինչ-որ առումով, միջազգային մասնավոր իրավունքի պայմանագրի ազատության սկզբունքին է նման, երբ պայմանագրի կողմերն իրենք են որոշում կիրառելի իրավունքը: Իսկ պայմանագրի բացակայության դեպքում պետք է կիրառվի ընդունող

¹ ՆՎԼՄԿ Կոնվենցիա, հոդված 25(1):

պետության իրավունքը միջազգային իրավունքի բոլոր այն կանոնների հետ միասին, որոնք կարող են կիրառվել¹: Բացի այդ Կոնվենցիայի 42-րդ հոդվածի 3-րդ մասը կողմերին հնարավորություն է տալիս վեճը լուծելու «ex aequo et bono» սկզբունքի հիման վրա:

Եվ վերջապես անվտանգության չորրորդ դրույթը վերաբերում է պետության սուվերենության (գերագույն իշխանություն) և ազգային անվտանգության պահպանմանը: Այս դրույթի համաձայն անգամ ՆՎԼՄԿ-ի կոնվենցիային միանալուց հետո Պայմանավորվող պետությունը կարող է ցանկացած ժամանակ որոշել գործի կամ գործերի դասերը, որոնք նա ցանկանում է ներկայացնել ՆՎԼՄԿ-ի իրավագործությանը²: Այս դրույթի համաձայն պայմանագրի ցանկացած կողմ անգամ Կոնվենցիայի վավերացումից, ընդունումից կամ հաստատումից հետո ցանկացած պահի կարող է Կենտրոնին ծանուցել վեճերի այն տեսակի կամ տեսակների մասին, որոնք չի ցանկանում, որ ընդդատյա լինեն Կենտրոնին: Սա, կարելի է ասել, լայն իրավագործություն է տալիս Կոնվենցիայի կողմ հանդիսացող պետությանը, քանի որ վերջինս, կախված իր ներքին և արտաքին քաղաքական և տնտեսական իրավիճակից, կարող է մի շարք ներդրումային վեճերի լուծումը վերապահել իր ներպետական դատարաններին, դրանով իսկ իրեն ապահովագրելով հնարավոր բացասական հետևանքներից (ոչ իր օգտին կայացված որոշումներից):

Օրինակ, 1978 թվականին Պապուա Նոր Գվինեան տեղեկացրեց ՆՎԼՄԿ-ին, որ միայն այն վեճերը կներկայացնի Կենտրոնի ընդդատությանը, որոնք տարրական են համարվում ներդրումների իմաստով³: Սա էլ հենց նրա ապացույցն է, որ ներդրումների շուրջ բարդ վեճերի լուծումը պետությունը ցանկանում է թողնել իր ներպետական դատարանների իրավագործությանը:

Պետության համար իր անվտանգության վերաբերյալ այս չորս

¹ ՆՎԼՄԿ Կոնվենցիա, հոդված 42(1):

² ՆՎԼՄԿ Կոնվենցիա, հոդված (4):

³ ICSID, “Contracting States and the Measures taken by them for the Purpose of the Convention”, ICSID, սեպտեմբեր 2012:

դրույթները նպատակ ունեն զարգացող պետություններին պաշտպանել օտարերկրյա ներդրողների կողմից վերջիններիս դեմ հեշտությամբ դատական գործեր հարուցելուց: Այնուամենայնիվ, ՆՎԼՄԿ-ի գոյության առաջին 25 տարիների ընթացքում ընդամենը 24 գործ հարուցվեց¹, իսկ արդեն մեկ տասնամյակ անց ներդրող-պետություն վեճերը զգալիորեն շատացան: Մինչ 2016 թվականն արդեն 696 ներդրող-պետություն գործ է ներկայացվել²:

Բացի Կենտրոնի նկատմամբ վստահության բարձրացումից, գործերի թվի աճը պայմանավորված է նաև նրանով, որ ժամանակի ընթացքում աճել է Կոնվենցիային միացած պետությունների թիվը: ՆՎԼՄԿ-ի կոնվենցիայի անդամ պետություն լինելը կողմերի միջև փոխադարձ վստահությունը բարձրացնելու մեթոդներից մեկն է, որն էլ, իր հերթին, արտահայտվում է կապիտալի ներհոսքով³ դեպի զարգացող պետություն: Բացի այդ, զարգացող պետությունները ձգտում էին ԵՆՊ-ներ կնքել զարգացած պետությունների հետ որպես օտարերկրյա ներդրումների համար իրենց ներպետական իրավական միջավայրի բարելավման միջոց⁴:

Ճիշտ է, պետությունները որոշակի վերապահումներ ամրագրեցին ՆՎԼՄԿ-ի կոնվենցիայում, այնուամենայնիվ, մեծ վստահություն ունեն այս վարույթի նկատմամբ: ՆՎԼՄԿ-ի արբիտրաժային վարույթը, լինելով ներդրումային վեճերի լուծման միակ հարթակը, ունի մի շարք առավելություններ, որի համար էլ պետությունները և ներդրողները ցանկանում են և շարունակում են իրենց ներդրումային վեճերը վստահել և լուծել այս Կենտրոնի միջոցով: Այն առաջարկում է հստակ դրույթներ և ընթացակարգային կանոններ և ինստի-

¹ See ICSID, “ICSID Cases” (15 November 1991) Doc ICSID/16/Rev.2:

² INVESTOR-STATE DISPUTE SETTLEMENT: REVIEW OF DEVELOPMENTS IN 2015, հունիս 2016, UNCTAD, էջ 5:

³ **C. Huiping**, “The Investor State Dispute Settlement Mechanism: Where to go in the 21st Century?”, 9 The Journal of World Investment & Trade 2 (n 24), 2008, էջ 2:

⁴ **C. Schreuer**, The ICSID Convention: A Commentary: A Commentary on the Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States, Cambridge University Press, 2009 (N 13) էջ 6:

տուցիոնալ աջակցություն է ցույց տալիս վարույթների իրականացման համար, ապահովում է, որպեսզի կողմերից ոչ մեկը չկորցնի վստահությունը արբիտրաժի նկատմամբ և, որ ամենակարևորն է, դյուրացնում է արբիտրաժային որոշման ճանաչումը և կատարումը:

ՆՎԼՄԿ-ի կարևոր առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ այն առավելություններ է առաջարկում ինչպես ներդրողին, այնպես էլ ընդունող պետությանը: Ներդրողի համար առավելությունն ակնհայտ է՝ վեճի առաջացման դեպքում վերջինս անմիջական մուտք է ստանում դեպի միջազգային արդյունավետ ընթացակարգի: Իսկ պետության համար առավելությունն ունի երկու կողմ. առաջարկելով արբիտրաժային վարույթ՝ այն բարելավում է իր ներդրումային մթնոլորտը և հավանական է, որ առավել շատ միջազգային ներդրումներ կարող է գրավել: Եվ, որպես լրացում, ՆՎԼՄԿ-ի արբիտրաժային վարույթին համաձայնելով՝ պետությունը ապահովագրում է իրեն դիվանագիտական պաշտպանության ընթացակարգից, որի հնարավոր բացասական կողմերն արդեն ներկայացվել են և բացի այդ ինքն իրեն պաշտպանում է այլ օտարերկրյա կամ միջազգային դատավարություններից:

Назели Товмасян

МЕХАНИЗМЫ РАЗРЕШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ СПОРОВ

В настоящее время иностранные прямые инвестиции являются основным источником капитала для развивающихся стран в области международного развития. Ранее не существовало отношений между инвестором и государством, но со временем они начали отделяться с развитием экономических отношений и увеличения объема иностранных инвестиций. Для разрешения возможных споров между сторонами необходимо было создать отдельный и специфический механизм, которым стал Международный центр по урегулированию инвестиционных споров. В работе представлены и проанализированы процедуры разрешения инвестиционных споров и их изменения со временем, ориентируясь на существующий механизм по урегулирова-

нию инвестиционных споров, которым является Международный центр по урегулированию инвестиционных споров, представляя его важность и характеристики для сторон спора.

Nazeli Tovmasyan

INVESTMENT DISPUTE SETTLEMENT MECHANISMS

Currently foreign direct investments are the main source of international development capital for developing countries. Previously there were no investment-State relations, but over time, along with economic development and increase of foreign investments, these relations were separated. For the settlement of possible disputes between the parties a separate and specific mechanism was needed which became the International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID). The mechanisms of international dispute settlement and their changes over time are represented and analyzed in the work focusing on the current mechanism of settlement of investment disputes that is ICSID, representing its importance and features for the parties to the dispute.

Բանալի բառեր՝ միջազգային ներդրումներ, երկկողմ ներդրումային պայմանագրեր, ներդրումային վեճեր, միջազգային արբիտրաժային վարույթ, Ներդրումային վեճերի լուծման միջազգային կենտրոն:

Ключевые слова: международные инвестиции, двусторонние инвестиционные договоры, инвестиционные споры, международное арбитражное судопроизводство, Международный центр по урегулированию инвестиционных споров.

Keywords: international investments, bilateral investment treaties, investment disputes, international arbitration, International Centre for Settlement of Investment Disputes.

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

**ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
ասպիրանտների և հայցորդների
2016 թ. նստաշրջանի
նյութերի ժողովածու**

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Ա. Պատվականյանի
Հրատ. խմբագրումը՝ Գ. Գրիգորյանի

Տպագրված է «Արման Ամանգույան» ԱԶ-ում:
ք. Երևան, Հր. Ներսիսյան 1/125

Ստորագրված է տպագրության՝ 10.04.2017:
Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 36.25:
Տպաքանակը՝ 100:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.ysu.am